

ULUSLARARASI AİLE SEMPOZYUMU

15-17 EKİM 2020 / SINOP

**AİLE KURUMUNUN BEKASINA
YÖNELİK ÇAĞDAŞ FIRSATLAR/TEHDİTLER**

BİLDİRİLER KİTABI

CİLT-II

SINOP ÜNİVERSİTESİ

ISBN - 978-605-80320-6-4

SİNOP ÜNİVERSİTESİ
KADIN ÇALIŞMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ULUSLARARASI
AİLE SEMPOZYUMU
AİLE KURUMUNUN BEKASINA YÖNELİK
ÇAĞDAŞ FIRSATLAR/TEHDİTLER
BİLDİRİLER KİTABI
CİLT-II

International Symposium on Family
Contemporary Opportunities / Threats
Towards the Sustainability of Family Institution
Proceedings Book
Volume-II

15-17 EKİM 2020 / SİNOP

Sinop Üniversitesinin 33. Bilimsel Yayınıdır.

ISBN 978-605-80320-6-4

ULUSLARARASI
AİLE SEMPOZYUMU
AİLE KURUMUNUN BEKASINA YÖNELİK
ÇAĞDAŞ FIRSATLAR/TEHDİTLER
BİLDİRİLER KİTABI
CİLT-II
International Symposium on Family
Contemporary Opportunities / Threats Towards the Sustaininability of Family Institution
Proceedings Book
Volume-II
ISBN 978-605-80320-6-4

Sinop Üniversitesi Adına Sahibi | Owner on behalf of Sinop University

Prof. Dr. Nihat DALGIN

Rektör | Rector

Editörler | Editors

Doç. Dr. Emrah DİNDİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İNAN KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi Doğan FIRINCI

Dr. Öğr. Üyesi Fatma KOÇAK

Design/Tasarım

Sinop Üniversitesi Basın-Yayın Halkla İlişkiler Müdürlüğü

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date

Birinci Baskı, Samsun, Aralık 2020

Baskı/Printing

Uğur Ofset / Pazar Mah. Şehit Nuri Urun Sok. No:48 İlkadım/SAMSUN

Sertifika No: 18324

Uluslararası Aile Sempozyumu Aile Kurumunun Bekasına Yönelik Çağdaş Fırsatlar/Tehditler Bildiriler Kitabı Sinop Üniversitesinin bilimsel bir yayınıdır. Kitapta yayımlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazara aittir. Yazılar, yayıncı kuruluşun izni olmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.

İletişim | Communication

Korucuk Mah. Trafo Sok. 15 Temmuz Yerleşkesi No:36 57000 | SİNOP | TÜRKİYE

Tel: +90 (368) 2715757-58-59-60 | Faks: +90 (368) 2715763 | web: <http://ailesemp@sinop.edu.tr>

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU ONURSAL BAŞKANI

Prof. Dr. Nihat DALGIN

Sinop Üniversitesi Rektörü

SEMPOZYUM KURULLARI

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Huriye Demet CABAR	Sağlık Bilimleri Fakültesi
Doç.Dr. Emel ÇANKAYA	Fen-Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM	Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
Doç. Dr. Serdar YENER	Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İNAN KILIÇ	İlahiyat Fakültesi-SİNKAMER
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül DEMİR	Fen-Edebiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah IŞIK	Sağlık Bilimleri Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KOÇAK	Fen-Edebiyat Fakültesi-SİNKAMER
Dr. Öğr. Üyesi Fatma YÜCE	İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren KAN ŞAHİN	Fen-Edebiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan ŞAHİN	İlahiyat Fakültesi
Öğr. Gör. Funda İNCE BAKİ	Gerze Meslek Yüksekokulu-SİNKAMER
Arş. Gör. Gülsüm Rüveyda ARSLAN	İlahiyat Fakültesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TALİMCİLER	İzmir Bakırçay Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ERGUR	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Aliye MAVİLİ	Biruni Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe AZMAN	Mersin Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşegül BİLGE	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ÖZBESLER	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ceylan Gazi UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Esra Burcu SAĞLAM	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Enis ÜBADE	Ezher Üniversitesi
Prof. Dr. Güney ÇEĞİN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Huriye Demet CABAR	Sinop Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan ÇAPÇIOĞLU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Levent ERASLAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Magda RADULESCU	University of Piteşti
Prof. Dr. Mahmoud Gaber ZEKİ	Helwan University
Prof. Dr. Mehmet Zeki AYDIN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Metin YASA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammed Kemal İMAM	İskenderiye Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammed eş-Şehhad el-CÜNDİ	Helwan Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ	Türkiye-Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat DALGIN	Sinop Üniversitesi
Prof. Dr. Niyazi USTA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Nursan ÇINAR	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Osman ŞAHİN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Reyhan Ayşen WOLF	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Saffet KÖSE	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Serap SUĞUR	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ünal ŞENTÜRK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet SAĞIR	Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet MAZLUM	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ESGİN	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Aykut ARSLAN	Piri Reis Üniversitesi
Doç. Dr. Birsen ALTAY	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Cumhur ASLAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Emel ÇANKAYA	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah DİNDİ	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk ÖZDEMİR	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan SAVAŞ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim TÜFEKÇİ	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Müjdat AVCI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Nazım KARTAL	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Seher UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar YENER	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Sevda MUTLU	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Vefa SAYGIN ÖĞÜTLE	Muğla Sıtkı Kocman Üniversitesi
Doç. Dr. Vehbi BAYHAN	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep İSKEFİYELİ	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah IŞIK	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adeviye AYDIN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adem ORAKÇI	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İNAN KILIÇ	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül DEMİR	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Berna ERSOY ÖZCAN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bekir ÖZÜDOĞRU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Binhan KOYUNCUOĞLU	Sinop Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Candaş CAN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek AYDIN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Doğan FIRINCI	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan GEÇKİN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KOÇAK	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma YÜCE	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fuat KARABULUT	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gül Sultan ÖZEREN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren KAN ŞAHİN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan ŞAHİN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ŞAHİN AYNUR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İslam CAN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kerem ÖZBEY	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musab HAMOD	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer BARLAK	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuriye ÇELİK	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Olcay TİRE	Tunceli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Orhan BİNGÖL	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özgür YAYLA	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Semra UÇAR	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şule GÜLDÜ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ziynet BAHADIR	Cumhuriyet Üniversitesi
Assit. Prof. Marian TAICU	University of Piteşti
Assit. Prof. Shruti Arora MEHTA	University of Kota
Assoc. Prof. Sandeep WALIA	Mody University
Assoc. Prof. Dipra JHA	University of Nebraska
Senior Expert Desislava VASILEVA	Informational Policy and Security and Public Relations Advisor of the Mayor Teteven Municipality

SEMPOZYUM SEKRETERYASI

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İNAN KILIÇ	İlahiyat Fakültesi-SİNKAMER Müdürü
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KOÇAK	Fen-Edebiyat Fak.-SİNKAMER Müd. Yrd.
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah IŞIK	Sağlık Bilimleri Fakültesi
Öğr. Gör. Funda İNCE BAKİ	Gerze MYO-SİNKAMER Müd.Yrd.
Arş. Gör. Gülsüm Rüveyda ARSLAN	İlahiyat Fakültesi

SEMPOZYUM KATILIMCI LİSTESİ

Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Elif Yüksel OKTAY	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Huriye Demet CABAR	Sinop Üniversitesi
Prof. Dr. Metin İKİZLER	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat DALGIN	Sinop Üniversitesi
Prof. Dr. Nursan ÇINAR	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Reyhan Ayşen WOLF	Giresun üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel METİN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice KUMCAĞIZ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Saffet KARTOPU	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Selin SERT SÜTÇÜ	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah AKIN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ERAVCI	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÇAKMAK	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Turan BAYRAM	Sinop Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Bellil Abdelkarim	Chadli Bendjedid University
Assoc. Prof. Dr. Fatima Omer Nabag Mohamed	Sudan University of Science and Technology
Assoc. Prof. Dr. Nagda Mohamed Abdu elrahim	Sudan University of Science and Technology

Assoc. Prof. Dr. Asmahan Mahjoub Abdel Wahab Othman	Sudan University of Science and Technology
Dr. Öğr. Üyesi Ayça EMİNOĞLU	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İNAN KILIÇ	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül GÜN	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burçin YILMAZ ESER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Deniz TEKİN APAYDIN	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Duygu KOÇAK DİKER	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine GÜMÜŞ BÖKE	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul TAŞ	Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eylem APAYDIN	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KOÇAK	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma YÜCE	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gül Sultan ÖZEREN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hamide ZENGİN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hanife Kübra YILMAZTÜRK YILDIRIM	Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan ŞAHİN	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasibe YAZIT	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ŞAHİN AYNUR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hızır HACIKELEŞOĞLU	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ALTUNIŞIK	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Merve ERGÜNEY	Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Ali ASAR	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muharrem MİDİLLİ	Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer BARLAK	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Neslihan ER	Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuriye ÇELİK	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oya Sevcan ORAK	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özden SAVAŞ	Yozgat Bozok Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Rabia MERT	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba KARA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümit TORU	Amasya Üniversitesi
Dr. Akif ÇARKÇI	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Dr. Handan YALVAÇ ARICI	İstanbul Üniversitesi
Dr. İsmail KILIÇ	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Sehal Deniz VARLIK KOTAN	Diyanet İşleri Başkanlığı
Arş. Gör. Dr. Harun GEÇER	Gümüşhane Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. İbrahim TOPRAK	Sinop Üniversitesi
Arş. Gör. Ayşe YAMAN KAPLAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Arş. Gör. Bilal ASLAN	Sinop Üniversitesi
Arş. Gör. Burak ERECE	Süleyman Demirel Üniversitesi
Arş. Gör. Didem ERDOĞAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Arş. Gör. Merve TOPAL	Sinop Üniversitesi
Arş. Gör. Mukadder ÖZKAN BARDAKCI	Selçuk Üniversitesi
Arş. Gör. Şerife Sena GÜNER	Sinop Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Muhammed Hüsnü ÇİFTÇİ	Marmara Üniversitesi
Öğr. Gör. Elif ERBAY	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Öğr. Gör. Mehmet Sinan TAM	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Öğr. Gör. Seda KILIÇ	Hitit Üniversitesi
Uzm. Sinan DOĞAN	Milli Eğitim Bakanlığı
Avukat Songül GÜNEŞ GELÇETİN	Sinop Barosu
Meberka HADJI	Algiers 2 University
Melih Ammar DEMİRCİ	Sinop Üniversitesi
Nuray DİŞİKARA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Senior Expert Desislava VASILEVA	Informational Policy and Security and Public Relations Advisor of the Mayor Teteven Municipality
Şeyma Nur KAYACAN	Atatürk Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Sempozyum Kurulları.....	iii
Sempozyum Katılımcı Listesi.....	vi
İçindekiler.....	x
Önsöz.....	xv

AÇILIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İNAN KILIÇ, SİNKAMER Müdürü.....	xvii
Prof. Dr. Nihat DALGIN, Sinop Üniversitesi Rektörü.....	xix
Erol KARAÖMEROĞLU, Sinop Valisi.....	xxi

I. OTURUM BİLDİRİLERİ

15 EKİM 2020 PERŞEMBE 14.00-15.00

Prof. Dr. Nihat DALGIN

İslâm'ın Aile Kurumunun Oluşmasına Katkısı.....	1

Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK

Eşler Arasındaki Rol Farklılığının / Paylaşımının Aile Mutluluğu ve Bekâsı İle İlişkisi.....	13

Dr. Öğr. Üyesi Hasan ŞAHİN

Aile Kurumunun Bekasına Yönelik Tedbirlerden Mesken Mahremiyeti/Dokunulmazlığı.....	49

Öğr. Gör. Seda KILIÇ

Köken Aile İlişkilerinin Eş Seçimi ve Evlilik Sürecindeki Etkisinin Aile Terapi Kuramları Bağlamında Değerlendirilmesi.....	65

Dr. Öğr. Üyesi Hanife Kübra YILMAZTÜRK YILDIRIM

Ana-Baba Bağlanma Stilleri ile Çocuk Yetiştirme Tutumlarının Çocukların Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkisine Genel Bir Bakış.....	75

Öğr. Gör. Elif ERBAY & Dr. Öğr. Üyesi Hamide ZENGİN & Prof. Dr. Nursan ÇINAR

Tarihsel Olarak Eski Ancak Az Bilinen Bir Durum: Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu.....	85

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ŞAHİN AYNUR

Dini Değerler ve Sekülerlik Çatışmasında Aile.....	93

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ALTUNIŞIK

Gençleri Kuşatan Çağdaş İnançlar ve Değerler Karşısında Ebeveynlerin Çaresizliği.....	107

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül GÜN

Modern Zamanların Yalıtılmış Çekirdek Ailelerinde Çocuğun Dini ve Ahlaki Eğitiminin Verimliliği	117

II. OTURUM BİLDİRİLERİ

15 EKİM 2020 PERŞEMBE 15.00-16.00

Prof. Dr. Nihat DALGIN

İslam'ın Aile Kurumunun Bekasına Katkısı..... 127

Arş. Gör. Dr. İbrahim TOPRAK

Ailenin Korunmasında İnanç Esaslarının/Akîdenin Rolü..... 147

Dr. İsmail KILIÇ

Kur'an'a Göre Aile Kurumunun Bekasını Sağlamaya Yönelik Ahlak Kuralları..... 155

Dr. Öğr. Üyesi Rabia MERT

Günümüzde Yahudiliğin Farklı İnançlar Arasındaki Evliliğe Bakışı..... 171

Dr. Öğr. Üyesi Deniz TEKİN APAYDIN

Aile Kurumunun Bekası Açısından “Çocuğun Üstün Yararı” Kavramı: Uluslararası Hukuk Perspektifinden Bir Değerlendirme..... 179

Prof. Dr. Metin İKİZLER

Yeni Doğan Çocukların Kontrolsüz Terkini Önlemeye Yönelik Düzenlemeler: Almanya Örneği ve Türkiye’de Durum..... 195

Uzm. Sinan DOĞAN

Türk Kültüründe Çocuk Hukuku: Çocuğun Sosyal ve Kişilik Gelişimine Etkisi..... 205

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Ali ASAR

Çağdaş Tehditlere Karşı Sünnet Perspektifinden Aileyi Ayakta Tutan Etik Değerler..... 225

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah AKIN

Aile Kurumundaki Etik Değerlerin Çözülmesinin Sebepleri..... 239

Dr. Öğr. Üyesi Emine GÜMÜŞ BÖKE

İslam Hukukunda Aile Kurumu ve Nikâh İlişkisi..... 253

III. OTURUM BİLDİRİLERİ

15 EKİM 2020 PERŞEMBE 16.00-17.00

Avukat Songül GÜNEŞ GELÇETİN

Evlilik Sözleşmesinin Kadın Cinayetleri Karşısında Ağırlaştırılması..... 277

Dr. Öğr. Üyesi Gül Sultan ÖZEREN

Değişen Dünyada Aile Yapısını Etkileyen Unsurlar, Zorluklar/Fırsatlar, Güçlendirme Çalışmaları ve Güncel Stratejik Yaklaşımlara İlişkin Analitik Değerlendirme ve Öneriler..... 293

Dr. Öğr. Üyesi Hamide ZENGİN & Prof. Dr. Nursan ÇINAR & Prof. Dr. Huriye Demet CABAR

Tek Ebeveynli Çocuk Hastalarda Aile Merkezli Bakım ve Hemşirelik..... 305

Dr. Öğr. Üyesi Duygu KOÇAK DİKER

Ana ve Babanın Kitle İletişim Araçları İle Çocuğun Kişilik Hakkını İhlali ve Çocuğun Korunması 313

Arş. Gör. Bilal ASLAN

Türkiye, ABD ve AB Ülkelerinde Aile Hukukuna İlişkin Güncel Gelişmeler..... 325

Nuray DİŞİKARA

Türkiye Modernleşmesinde Ailenin Değişimi..... 337

Arş. Gör. Mukadder ÖZKAN BARDAKCI

Z Kuşağının Aile Kurumuna Bakışı ve Evlenme Kararına Etkisi Üzerine Bir Çalışma..... 353

Assoc. Prof. Dr. Bellil Abdelkarim

Dijital Küreselleşmenin Kuşakların Dini Kimliği Üzerindeki Etkileri: Z Kuşağı Örneği..... 365

I. OTURUM BİLDİRİLERİ

16 EKİM 2020 CUMA 10.00-11.00

Arş. Gör. Merve TOPAL

Modernleşme Bağlamında Türkiye’de Ailenin Dönüşümü..... 381

Dr. Öğr. Üyesi Nuriye ÇELİK

Televizyon Dizilerinde Aile Temsilleri: Karşılaştırmalı Bir Analiz..... 399

Dr. Handan YALVAÇ ARICI

Modern Ailede Mahremiyet Sınırlarının Sınırsızlaşmasıyla Birlikte Aile BireylerindeYabancılaşma Sorunu..... 415

Prof. Dr. Yüksel METİN & Arş. Gör. Ayşe YAMAN KAPLAN & Arş. Gör. Burak ERECE & Arş. Gör. Didem ERDOĞAN

Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında Aile Hayatına Saygı Hakkı..... 427

Dr. Öğr. Üyesi Eylem APAYDIN

Türk Medeni Kanunu’na Göre Eşlerin Evlilik Birliğinin Mutluluğunu Elbirliğiyle Sağlama Yükümlülüğü..... 443

Doç. Dr. Selin SERT SÜTÇÜ

Boşanma Sürecinde ve Boşanma Sonrasında Tazminat ve Nafaka Ödenmesinin Evlilik ve Aile Hukuku Üzerindeki Etkileri..... 455

II. OTURUM BİLDİRİLERİ

16 EKİM 2020 CUMA 11.00-12.00

Arş. Gör. Şerife Sena GÜNER

Türkiye’de Evlilik Ritüellerinin Toplumsal Değişim ve Sürekliliğine İlişkin Sosyolojik Bir Analiz: Samsun İli Örneği..... 465

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul TAŞ

Evlilik Dışı İlişkiler ve Terapötik Müdahale Teknikleri..... 479

Dr. Öğr. Üyesi Özden SAVAS

Modern Türk Edebiyatında Reddedici Baba Figürü ve Etkileri..... 489

Dr. Öğr. Üyesi Merve ERGÜNEY

Sinemada Çocuk Haklarının Temsili: “Kefernahum” Filmi Örneği..... 505

Fatima Omer Nabag Mohamed & Nagda Mohamed Abdu elrahim

Hartum Eyaletindeki Lise Öğrencilerinin Bakış Açısından Sosyal Medya Kullanımıyla İlgili Aile Sorunları..... 519

Öğr. Gör. Mehmet Sinan TAM

Sosyal Medyada Aile Kurumunun Sunumu: Instagram Örneği..... 531

III. OTURUM BİLDİRİLERİ

16 EKİM 2020 CUMA 14.30-15.30

**Prof. Dr. Yüksel METİN & Arş. Gör. Didem ERDOĞAN & Arş. Gör. Ayşe YAMAN
KAPLAN & Arş. Gör. Burak ERECE**

İstanbul Sözleşmesine Yöneltilen Eleştirilerin Analizi..... 543

**Prof. Dr. Reyhan Ayşen WOLF & Prof. Dr. Elif Yüksel OKTAY & Doç. Dr. Hatice
KUMCAĞIZ & Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İNAN KILIÇ & Dr. Öğr. Üyesi Ayça EMİNOĞLU &
Dr. Öğr. Üyesi Burçin YILMAZ ESER & Dr. Öğr. Üyesi Oya Sevcan ORAK**

Bazı Kadın Araştırma ve Uygulama Merkezlerinin Aile Kurumuna Yönelik Riskleri Önlemeye İlişkin Faaliyetlerinin İncelenmesi..... 559

Dr. Öğr. Üyesi Fatma KOÇAK

Feminizmin Aile Kurumuna Bakışı: Teorik ve Uygulamalı Bir Analiz..... 575

Öğr. Gör. Dr. Muhammed Hüsnü ÇİFTÇİ

İslam Aile Hukuku Bağlamında Kadının Çalışması ve Aile Kurumuna Etkisi..... 587

Asmahan Mahjoub Abdel Wahab Othman

Sudan'daki Çatışmalardan Etkilenen Alanlarda Yoksulluğu Azaltmada Kadınların Ekonomik Faaliyetlerinin Rolü (Vaka Analizi, Güney Kordofan Devleti, Dilling District - Ağustos 2019).... 613

IV. OTURUM BİLDİRİLERİ

16 EKİM 2020 CUMA 15.30-16.30

Arş. Gör. Dr. Harun GEÇER

Kadının Politikleşen İhlali: Çalışma Hayatı, Aile İçi Rol Değişimi Sorunu ve Din..... 627

Dr. Öğr. Üyesi Fatma YÜCE

Modern Zamanlarda Sürdürülebilir Aile İçin Ben Merkezlilikten Öteki Merkezliliğe Geçiş..... 641

Dr. Sehal Deniz VARLIK KOTAN

Aile Birliğini Güçlendiren Sünnet Ahlakına Uygun Davranış Modeli: Değer Verme 659

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba KARA

Osmanlı'da Aile İlişkileri Açısından Mahalle Halkının Rolü..... 677

Dr. Öğr. Üyesi Muharrem MİDİLLİ

Aile Hukukuna İlişkin Uyuşmazlıkların Giderilmesinde Yargı Dışı Yollara Tarihsel Bir Örnek:
Osmanlı Fetvası..... 687

Dr. Öğr. Üyesi Ümit TORU

Geleneksel Aile Yapısına Yönelik Modernist Eleştiriler (Celal NURİ Örneği)..... 701

V. OTURUM BİLDİRİLERİ

16 EKİM 2020 CUMA 16.30-17.30

Dr. Öğr. Üyesi Hasibe YAZIT & Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM

Turizmin Aile Yapısına Etkisi..... 723

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ERAVCI

Ailede Dini ve Ahlaki Değerlerin Şehir Pazarlamasına Etkisi..... 735

Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM & Doç. Dr. Ali Turan BAYRAM

Aile İçi Roller Kapsamında İş-Aile Çatışmasının İncelenmesi..... 751

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan ER

Paul Yonnet’de Demografik Açıdan Modern Ailenin Yapılanması..... 761

Meberka HADJI

Modernitenin Aile Kurumunun Yapısı ve İşlevleri Üzerindeki Etkileri: Cezayir Ailesinin
Modernite ve Küreselleşmenin Zorluklarıyla Yüzleşmesi..... 773

VI. OTURUM BİLDİRİLERİ

16 EKİM 2020 CUMA 17.30-18.30

Dr. Öğr. Üyesi Hızır HACİKELEŞOĞLU & Doç. Dr. Saffet KARTOPU & Arş. Gör. Dr. Harun GEÇER

Çocuk Yetiştirmeye Yönelik Yaklaşımların Dinî Gelişim Üzerindeki Etkisi Üzerine Nitel Bir
Araştırma..... 781

Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT & Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÇAKMAK, & Şeyma Nur KAYACAN

Tek Ebeveynli Aileye Dönüşüm Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar ve Bu Sorunlarla Başa Çıkma
Din..... 797

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer BARLAK

Aile Bireylerine Allah İnancının Kazandırılmasında Kelami Delillerin İşlevi..... 811

Melih Ammar DEMİRCİ

Kamu Politikası Analizi Olarak Türkiye’de Aile Politikaları..... 819

Dr. Akif ÇARKÇI

Türkiye’de Siyasi Parti Programlarının Aile Kurumu Çerçevesinde İncelenmesi..... 829

Senior Expert Desislava VASILEVA

Aile Kurumunun Bekasını Sağlayan Etik ve Hukuki Kurallar..... 843

ANAYASA MAHKEMESİNİN BİREYSEL BAŞVURU KARARLARINDA AİLE HAYATINA SAYGI HAKKI

Yüksel METİN*

Ayşe YAMAN KAPLAN*

Burak ERECE*

Didem ERDOĞAN*

Öz

Özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı, milletlerarası belgeler ile anayasalarda düzenlenen hakların başında gelmektedir. Herkesin özel hayatı ve özel hayatının ayrılmaz bir parçası olan aile hayatı, dokunulmaması, geliştirilmesi ve korunması gereken bir alanı ifade etmektedir. İnsan hakları konusunda baş yükümlü olan devlet, kişilerin özel ve aile hayatlarını diledikleri gibi yaşamalarına imkân tanınmalı, bu konuda ortaya çıkabilecek engelleri kaldırmalı ve etkili bir koruma mekanizmasıyla hakkı güvence altına almalıdır. Devlete düşen bu görevlerin ifa edilip edilmediğinin tespitinde en etkili yollardan birisi bireysel başvuru usulüdür. Türkiye'nin tarafı olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde de öngörülen bu usul, 2010 tarihli Anayasa değişikliği ile hukuk düzenimizde yerini almış ve temel hakların korunması bakımından oldukça önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Çalışmamızda, aile hayatına saygı yönünden Anayasa Mahkemesi önüne bireysel başvuru yoluyla götürülen şikayetlerin bir analizi yer almaktadır. Bireysel başvuru usulünün anlamı ve önemi ile aile hayatına saygı hakkının mahiyeti ortaya konulduktan sonra Anayasa Mahkemesinin aile hayatına saygı ile ilgili olarak vermiş olduğu kararlar ele alınmıştır. Bireysel başvuru incelemesine konu edilmiş aile hayatına saygı hakkına ilişkin şikayetlerin hangi başlıklar altında toplandığı, Anayasa Mahkemesinin ilgili şikayetlere karşı yaklaşım şekilleri ve bulunduğu çözümler ortaya konmaya çalışılmıştır. Ele alınan konular, devletin insan hakları alanındaki negatif ve pozitif yükümlülükleri ile sınırlandırma rejimi ekseninde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, Özel hayat ve aile hayatına saygı hakkı, Bireysel başvuru.

The Right to Respect Family Life in Individual Application Decisions of the Constitutional Court

Abstract

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Başkanı, yukselmetin@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2551-8661>

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, ayse_yaman@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4111-0420>

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, burakerece@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2587-9838>

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, didemerdogan@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4007-5675>

Right to respect for private and family life is one of the main rights regulated both international human rights documents and constitutions. Everyone's private life and family life, which is an integral part of private life, signifies a space that should not be intervened and must be developed and protected. The state, which carries the main responsibility for human rights, should allow individuals to live their private and family lives as they wish, remove the obstacles that may arise in this regard, and protect the right by virtue of effective mechanisms. One of the most efficacious ways to conclude whether this duties of the state have been fulfilled is the individual application procedure. This procedure, which is also foreseen in the European Convention on Human Rights, to which Turkey is a party, has taken its place in our legal system with the Constitutional amendment dated 2010 and has started to play a very important role in terms of protecting fundamental rights. In our study, there is an analysis of the complaints brought before the Constitutional Court through individual application in terms of respect for family life. After demonstrating the meaning and importance of the individual application procedure and the nature of the right to respect for family life, the decisions of the Constitutional Court regarding respect for family life were discussed. The headings under which the complaints about the right to respect to family life, which have been subject to individual application examination, are gathered, the approach of the Constitutional Court to the complaints and the solutions it has found are tried to be revealed. The issues discussed were evaluated in the axis of the state's negative and positive obligations on human rights and the restriction regime.

Keywords: Human rights, Right to respect for private and family life, Individual application.

Giriş

İnsan hakları doğası gereği devlete karşı ileri sürülebilen haklardır. İnsan haklarının himayesi noktasında sorumluluk devlete düşmektedir. Yüzyıllardır süregelen haklar mücadelesinde devletin aksiyonları aktif ve pasif görünümleriyle ortaya çıkmış durumdadır. Devletin pasif aksiyonu, diğer bir deyişle negatif yükümlülüğü hakların kullanımına müdahale etmeme, saygı gösterme şeklinde belirmektedir. Buna göre devletin insan haklarına müdahale edeceği durumlar istisna arz etmeli ve bu istisnai haller de yine insan haklarının ve toplumsal barışın daha iyi bir şekilde himaye edilmesine yönelik olmalıdır.¹ Devletin aktif aksiyonları ise insan haklarının sınırlandırılmasında ve gereği gibi yerine getirilmesinde kendisini gösterir. Devletin her ne kadar insan haklarına müdahale etmeme gibi bir yükümlülüğü varsa da, işin mahiyeti gereği sınırsız bir hak anlayışı kabul edilemez. Herkesin sahip olduğu hakları layıkıyla kullanabilmesi ve kamusal hayatın barış içinde sürdürülebilmesi için devletin hakların sınırlarını belirlemesi ve bu sınırların aşıldığını tespit etmesi halinde müdahalede bulunması gerekir. Bu noktada hakların sınırsız olmadığı gibi, sınırlamaların da sınırsız olmadığı unutulmamalıdır. Modern demokratik hukuk devletlerinde insan haklarına getirilen sınırlamaların her şeyden önce keyfilikten uzak ve hak ve hürriyetleri ortadan kaldıracak nitelikte olmamasına dikkat edilir.² Bunun için sınırlamaların hangi hallerde söz konusu olabileceği açık ifadelerle düzenlenmeli, hak sahibi ile toplumun diğer bireylerinin menfaatleri arasında adil bir denge gözetilmeli ve hakkın kullanımını büs-

¹ Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Kitabevi, Ankara, 2012, s. 19.

² Kemal Gözler, *İnsan Hakları Hukuku*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2017, s. 207.

bütün imkânsız hale getirecek tedbirlerden kaçınılmalıdır.³ Bunun dışında devletin insan haklarının gereği gibi yerine getirilmesinde de aksiyon alması beklenir. Devlet, hakların korunmasını sağlayacak ve kullanımını kolaylaştıracak tedbirler almalıdır. Buna devletin pozitif yükümlülükleri de denir. Bu yükümlülüklerin varlığı tanınan hakların lafta kalmaması bakımından önemlidir.⁴ Devlet, kendi imkanları ölçüsünde, herkesin sahip olduğu hakları eksiksiz bir şekilde kullanabilmesini sağlamak üzere kanuni, idari, mali, yargısal vb. hususlarda gerekli teşkilatı kurarak ve tedbirleri alarak uygun bir zemin oluşturmaktadır.⁵ Böyle bir zeminin oluşturulması aynı zamanda hakların korunması bakımından da önemlidir. Çünkü bir haktan serbestçe yararlanabilmek için o hakka yönelik tehdit ve tehlikelerin bertaraf edilmiş olması gerekir. Devlet, bir yandan negatif yükümlülüğünün bir yansıması olarak kendisine karşı, diğer yandan da üçüncü kişilere karşı hak sahibi bireyleri koruması gerekir. Bu noktada yasama, yürütme ve yargı organları eliyle gerek bu organlar gerekse üçüncü kişiler tarafından ortaya çıkmış veya çıkması muhtemel haksız müdahaleleri önleyebilecek, tespit edebilecek, ortadan kaldıracak veya telafi edebilecek kural, usul ve mekanizmaların tesis edilmesi gerekir.⁶

İnsan haklarının korunması noktasında saydığımız organlar içerisinde en etkili olanı yargı organıdır. Yasama ve yürütme organları bünyesinde de gerçi birtakım teşrii ve idari başvuru yolları bulunmaktadır ama bu yollar getirdikleri çözümlerin kesinliği ve icrailiği dikkate alındığında yargısal yolların sahip olduğu kabiliyetleri tam anlamıyla taşımaktan uzaktır. Çünkü hem bu iki organın hem de kademeli yapısı sayesinde kendi faaliyeti yargı denetiminin kapsamı içerisinde yer alır. İnsan haklarının yargı organı eliyle korunmasında öncelikli görev derece mahkemelerine düşmektedir. Hukuk, ceza, idare vb. derece mahkemelerinin denetimleri önlerindeki uyumsuzluğun görevleriyle ilgili mevzuata uygunluğunun denetimi olduğu kadar insan hakları mevzuatına uygunluğunun denetimini de kapsamaktadır. Öte yandan münhasıran insan hakları mevzuatına göre denetim yapılması da mümkündür ki buna bireysel başvuru denir. Bu usul, “*temel hak ve özgürlükleri yasama, yürütme veya yargı organlarının işlemleri ile ihlal edilen bireylerin başvurdukları olağanüstü bir kanun yolu’ olarak tanımlanmaktadır*”.⁷ Bireysel başvuru, ulusal hukuk düzleminde insan haklarının korunmasında en etkili

³ Örneğin bizim ülkemizde 1982 Anayasası’nın “*Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması*” başlığını taşıyan 13. maddesinde “*Temel hak ve hürriyetler, özerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz*” denilerek haklara getirilecek sınırlamalar açısından birtakım kriterler belirlenmiş durumdadır.

⁴ Cem Şenol, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Etkin Soruşturma Yükümlülüğü*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 69.

⁵ Algan, 2007, s. 88.

⁶ Örneğin bizim ülkemizde 1982 Anayasasının “Devletin Temel Amaç ve Görevleri” başlıklı 5. maddesinde “*Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır*” denilerek haklardan gereği gibi yararlanılabilmesini temin açısından devlete hedefler gösterilmiştir.

⁷ Ebru Karaman, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru Yolu*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 34.

yolların başında gelmekte ve bir yandan hakları ihlal edilenleri en yüksek seviyede, anayasa yargısı ile koruma altına alırken diğer yandan da insan haklarına saygılı hukuk sisteminin korunmasına ve insan haklarına yönelik içtihadın gelişmesine katkıda bulunmaktadır.⁸ Ülkemize 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği ile kazandırılan bu usulden yararlanabilmek için şikayet konusu olayın Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) veya ülkemizin tarafı olduğu AİHS'in ek protokollerinde bulunan hak ve hürriyetlerden biriyle ilgisinin bulunması ve kamu gücünün eylem ve işlemlerinden kaynaklanması; başvuru sahiplerinin güncel ve kişisel hakkının doğrudan doğruya etkilenmiş olması, diğer deyişle mağdur sıfatını taşımaları ve olağan kanun yolları tüketildikten sonra 30 gün içerisinde müracaat edilmesi gerekmektedir. Çalışmamızda aile hayatına saygı hakkının nitelikleri ile Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru kapsamında aile hayatına saygı hakkına dair vermiş olduğu kararlar ele alınmaktadır.

1. Özel Hayat ve Aile Hayatının Korunması Hakkının Genel Hatları

Özel hayatın korunması, bireyin kendisine mahsus bir alan içerisinde serbestçe hareket edebilmesini, kendisiyle ilgili kararlar alabilmesini hedeflerken, aile hayatının korunması, bireyin özel hayatının bir parçası olan ailenin insan onuruna yaraşır bir şekilde idamesini gözetmektedir. Bu anlamda birey ve aile topluluğu arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu söz edilebilir. AİHS'in 8. maddesinde kişilerin özel hayatlarına ve aile hayatlarına, konutlarına ve yazışmalarına saygı gösterilmesi hakkına sahip olduğu bildirilmiş, hakkın kullanımına kamusal makamların müdahalesinin, yalnızca yasa tarafından öngörülen demokratik toplumda milli güvenlik, kamunun güvenliği, ekonomik refah, düzenin muhafazası, suç işlenmesinin önüne geçilmesi, sağlığın, ahlakın yahut başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbirin olması durumunda söz konusu edilebileceği ifade edilerek sınırlama rejimi tespit edilmiştir. Söz konusu maddeyi içtihatlarıyla anlaşılır hale getiren Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), madde çerçevesinde bulunmakta olan “özel hayat”, “aile hayatı”, “haberleşme” ve “konut” terimleriyle ilgili olarak özerk bir yorum benimsemektedir. Özellikle “özel hayat” kavramını oldukça geniş bir şekilde yorumlamakta ve birçok farklı kategoriden gelen başvuruyu bu başlık altında inceleme altına almaktadır. Kişinin kendi bedeniyle ilgili tasarrufları bahsinden olmak üzere ötenazi, açlık grevleri, zararlı alışkanlıklar, tehlikeli spor faaliyetleri, cinsel hayat ve yönelim, tıbbi müdahaleler, kürtaj; kişinin sosyal hayat ve kimliği ile ilgili olarak ismi, giyimi, çevresi; kişinin kendisiyle ilgili bilgiler üzerindeki kontrolü açısından mahremiyeti, şeref ve şöhreti, isim, resim ve diğer bilgilerinin üçüncü kişilerce veri olarak kaydedilmesi vb. başlıklar “özel hayat” kategorisi dahilinde incelenen hususlara örnek verilebilir. “Aile hayatı” bakımından ise AİHM, 8. maddenin aile kurma hakkını güvence altına almadığını, fakat mevcut ve gerçek bir aile hayatı teşkil eden fiili, yakın ve şahsi bağların bulunduğu aile ilişkilerinin koruma altında olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamdaki aile, evliliğe dayalı bir birliktelik şeklinde kurulmuş olabileceği gibi, aile bireylerinin

⁸ Seyithan Kaya, *2017 Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Anayasa Yargısı ve Bireysel Başvuru*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s. 134.

resmi bir akit yapmaksızın birlikte oturduğu fiili bağlara dayalı birliktelikle de kurulmuş olabilir. Esas olan aile fertleri arasında yakın şahsi bağların mevcudiyetidir.⁹

AİHS madde 8 kapsamında korunan haklar, 1982 Anayasasının muhtelif maddelerinde yer almaktadır. “Kişinin dokunulmazlığı, maddî ve manevî varlığı” başlıklı 17. madde, “Özel hayatın gizliliği” başlıklı 20. maddesi, “Konut dokunulmazlığı” başlıklı 21. maddesi ve “Haberleşme hürriyeti” başlıklı 22. maddesi kişinin özel hayatıyla ilgili haklar olarak öne çıkmaktadır. Anayasanın 20. maddesinde vurgulanan aile hayatı aynı zamanda “Ailenin korunması ve çocuk hakları” başlıklı 41. maddenin de koruması altındadır. Bunun dışında kişinin maddi ve manevi varlığının korunmasına yönelik olarak Anayasanın 56. maddesi de aynı kapsamda değerlendirilmektedir.¹⁰ Anayasa Mahkemesi vermiş olduğu kararlarda özel hayatın eksiksiz bir tarifi olmayan geniş bir kavram olduğunu, bu kapsamda himaye edilen hukuki değerın şahsi bağımsızlık olduğunu ifade etmiştir.¹¹ Mahkemeye göre hakkın kapsamının belirlenmesinde bireyin kişiliğini geliştirmesi ve gerçekleştirilmesi önemli bir rol oynamakta olup kişilerin maddi-manevi tamamıyeti, fiziğı ve sosyal kimliğı, adı, cinsel yönelimi ve hayatı vb. unsurlarla birlikte şahsi bilgi ve verileri, şahsi gelişimi ve ailenin hayatı vb. konular koruma kapsamı dahilinde yer almaktadır.¹²

2. Bireysel Başvuru Kararlarında Aile Hayatının Korunması

2.1. Negatif Yükümlülükler Bakımından

Anayasa Mahkemesine göre aile hayatına saygı hakkı öncelikle 20. maddenin ilk fıkrasında güvenceye alınmıştır. Maddenin gerekçesine bakıldığında da kamu makamlarının özel hayata ve aile hayatına müdahale edememesi, şahsın kendisinin ve ailesinin yaşamını kendi bildiğı şekliyle idame ettirebilmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Böylece söz konusu hüküm AİHS’in 8. maddesi ile koruma altına alınmış bulunan aile hayatına saygı hakkının 1982 Anayasasındaki karşılığını teşkil etmektedir.¹³ Aile hayatına saygı, öncelikle aile olarak kabul edilebilecek bir birlikteliğın yahut irtibatın bulunmasını gerektirmektedir.¹⁴ Anayasa Mahkemesi, tıpkı AİHM gibi, aile kavramını Türk Medeni Kanunu’nda yer aldığı şeklinden daha geniş ve özerk bir şekilde yorumlamaktadır. Buna göre aile hayatı, mevcut ve gerçek bir birlikteliğı oluşturan fiili, yakın ve şahsi irtibatla kurulmaktadır. Söz konusu irtibat, kan bağıyla kurulabileceğı gibi hukuki veya bazı hallerde fiili şekillerde de kurulabilmektedir.¹⁵ Yine, kural olarak aile hayatından bahsedilebilmesi için birlikte yaşama temel bir şart olarak görölmekteyse de, fiili bir aile irtibatını tesis edecek kadar tutarlı olmak kaydıyla istisnai hallerde de aile hayatının varlığı kabul edilmektedir.¹⁶ Anayasa Mahkemesine göre, özel hayatın korunmasındaki

⁹ Yulia Matur (Anikeeva), B. No: 2015/4459, 7/2/2018, § 22.

¹⁰ Onurhan Çakmak ve diğlerleri, B. No: 2016/6776, 16/1/2020, § 41.

¹¹ Ali Gönül, B. No: 2014/9419, 17/11/2016, § 25.

¹² N.B.B. [GK], B. No: 2013/5653, 3/3/2016, § 40.

¹³ N.Ö., B. No: 2014/19725, 19/11/2015, § 32.

¹⁴ D.K., B. No: 2015/11159, 25/9/2019, § 49.

¹⁵ Murat Demir [GK], B. No: 2015/7216, 27/3/2019, § 72-73.

¹⁶ S.B., B. No: 2014/5783, 20/12/2017, § 30.

amaçlardan biri olan bireylerin ilişki kurmak ve geliştirmek üzere çevresindeki kişilerle temas kurma hakkı, aile bireyleriyle olan temasları da içermektedir. Bu anlamda aile münasebetlerinin normal şekilde sürdürülebilmesi ve aile üyelerinin birbirleriyle zaman geçirebilmesi hakkın koruma kapsamında yer almaktadır.¹⁷ Mahkeme, aile hayatının temel unsurunu aile üyelerinin birlikte yaşama hakkı olarak görmekte ve özel hayat hakkıyla aile hayatına saygı yükümlülüğünün birbirinden ayrı düşünülmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir.¹⁸ Aile hayatındaki ilişkilerin temelini kadın-erkek ile ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır.¹⁹

Anayasa Mahkemesinin önüne gelen başvuruların önemli bir kısmının ebeveynin çocuklarla olan ilişkilerini sürdürebilmelerine yönelik olduğu söylenebilir. Bu kapsamda ebeveyn ile çocukların beraber yaşam sürme hakkının aile hayatının asli bir vechesi olduğu, anne ile baba arasındaki münasebetin bitmesi halinde dahi bu ilişkiyi kısıtlayıcı veya engelleyici nitelikte hukuki düzenlemelerden kaynaklanan tedbirlerin aile hayatına saygı noktasında bir müdahale oluşturduğu belirtilmektedir.²⁰ Benzer şekilde çocuğun yüksek menfaatlerine aykırı olmadığı müddetçe aile içerisinde önemli rolü olabilecek büyükanne, büyükbaba gibi yakın akrabalar ile ilişkilerin de aile hayatı kapsamında korunması söz konusu olabilmektedir.²¹ Kural olarak aile hayatı kapsamı dahilinde bulunan resmi evlilik birlikleri içerisinde doğan çocuklar doğrudan evlilik ilişkisinin bir parçası olarak kabul edilirler ve çocuğun doğmasından itibaren çocuk ve ebeveyni arasında aile hayatı anlamına gelen bir irtibat kurulur.²² Bu irtibatın kan bağıyla tesisi söz konusu olabileceği gibi hukuki yahut istisnai hallerde fiili şekillerle kurulması da mümkündür. Ana-babasıyla soy bağı bulunmakta olan çocuklar ile evlat edinilen çocukların ebeveyniyle rabitasının bulunduğu kesin olarak kabul edilmekle beraber kan yahut evlatlık bağı bulunmamasına rağmen çocuğun bakımı ve gözetimini üstüne alarak her türden ihtiyacında onun yanında bulunan kişilerle de somut olay şartları dâhilinde aile bağının bulunduğu varsayılabilir. Koruyucu aile adı verilen bu müessesede söz konusu irtibatın olup olmadığı her bir olay için özel bir incelemeyi gerektirmektedir. Anayasa Mahkemesi, yapılacak incelemelerde gözetilmesi gereken kriterleri çocuğun asıl anne ve/veya babasıyla bir irtibatın ya da süregelen şahsi ilişkinin bulunmaması yahut devam eden bir irtibat veya şahsi ilişki bulunmaktaysa bunun yakın derecede olmaması; çocuğun, koruyucu aile yanında aile hayatı bakımından irtibatın tesisine uygun görülebilecek müddetçe kalmış bulunması; koruyucu ailenin çocuğun gözünde ebeveyn olarak kabullenilmesi ve koruyucu ailenin de benzer biçimde çocuğu kabullenmesi ve koruyucu aile irtibatının devamının çocuğun yüksek menfaatine aykırı bulunmaması şeklinde belirlemiştir.²³

Çocuğun ailesi ile ilişkilerinde temel dayanak noktalarının başında gelen velayet, Anayasa Mahkemesine göre reşit olmayan çocukların bakım ve gözetimi hususunda ebeveyne verilen bir hak

¹⁷ *Rasul Kocatürk* [GK], B. No: 2016/8080, 26/12/2019, § 41.

¹⁸ *Z.K.*, B. No: 2015/1550, 26/12/2018, § 20.

¹⁹ *Fatma Julia Ekinciler*, B. No: 2013/2758, 17/2/2016, § 54.

²⁰ *Selim Adıyaman*, B. No: 2013/8846, 9/3/2016, § 48.

²¹ *Sezen Acar Özfidan*, B. No: 2014/16746, 25/1/2018, § 42.

²² *Cengiz Kılıç*, B. No: 2013/3181, 3/2/2016, § 70.

²³ *Murat Demir* [GK], § 74.

olduğu kadar, çocuğun bakımı ve eğitiminin yanı sıra kanuni temsili, malvarlığının idaresi ve çocuğun her türden menfaatinin korunması bakımından hukuki temeli bulunan bir yükümlülük de teşkil etmektedir. Çocukla velayet kaynaklı kurulmuş olan temsil ilişkisi, anne-babanın boşandığı hallerde velayet kendisine verilmeyen ebeveyn açısından da devam etmektedir. Aksi şekildeki bir kabulün adalet ve hakkaniyetle bağdaşmayacağı fikri benimsenmiş durumdadır. Örneğin velayet hakkı çerçevesinde ebeveyn tanınan yetkilerden biri olan çocuğun isminin belirlenmesi hususunda velayet kendisine bırakılmamış olan ebeveynin hiçbir hak ileri süremeyeceği gibi bir yaklaşım reddedilmiştir. Çocuk üzerindeki yetkiler ve sorumluluklar açısından velayeti elinde bulunduran ebeveynin esas hak sahibi olduğu kabul edilmekle birlikte çocuğun menfaatlerinin gerektirdiği haller ile haklı ve meşru beklentinin meydana geldiği hallerde velayet hakkına sahip bulunmayan tarafın da çocuk üzerindeki velayetin kapsamından kaynaklanan yetkileri kullanabileceğine hükmedilmiştir.²⁴

2.2. Pozitif Yükümlülükler Bakımından

Anayasa Mahkemesine göre, söz konusu hakka saygı hakkı çerçevesinde devlet açısından mevzu bahis olan yükümlülük yalnızca hakka keyfi bir şekilde müdahaleden imtina etmekle sınırlı değildir. Bu yükümlülüğe ilave olarak aile hayatına etkin şekilde saygının temini için pozitif yükümlülükler de bulunmaktadır. Bu yükümlülükler bireylerin arasındaki ilişkiler bakımından olsa dahi aile hayatına saygıyı temin etmeye dönük tedbirlerin alınmasını gerekli kılmaktadır.²⁵ 1982 Anayasasında da konuyla ilgili normatif dayanak oluşturabilecek maddeler tespit edilmiş durumdadır. Devletin pozitif yükümlülüklerinin genel kaynağı olan “*Devletin Temel Amaç ve Görevleri*” başlıklı 5. maddeyle birlikte aile hayatına saygıya yönelik olarak “*Ailenin korunması ve çocuk hakları*” başlıklı 41. madde bu hususta başı çekmektedir.²⁶ Anayasa Mahkemesi, pek çok kararında Anayasanın 41. maddesinde aile müessesesinin bilhassa düzenlendiğini, anayasal anlamda teminat ve koruma altına alınmış olduğunu ifade ederek aile kurma hakkının da koruma altında bulunmasını mümkün hale getirmiştir. Ailenin korunması için gerekli düzenlemelerin yapılması ve teşkilatın kurulması yükümlülüğüyle birlikte ailenin kurulmasına ve evliliğin gerçekleştirilmesine dönük olarak da hukuki şartların düzenlenmesi ve hayata geçirilmesi noktasında devletin yükümlülüklerinin bulunduğu belirtilmektedir.²⁷

Aile hayatının en temel unsuru olan aile ilişkilerinin olağan şekilde gelişmesi ve aile fertlerinin beraber yaşaması şeklinde bir negatif yükümlülük bulunduğu gibi, ebeveyn ve çocukların aile ilişkilerinin sürdürülebilirliği noktasında devletin bireylerin haklarını himaye eden düzenleyici nitelikteki hukuki ve kazai çerçeveyi oluşturup bunları hayata geçirmeye müsait tedbirlerin alınmasını temin şeklinde pozitif yükümlülüğü de bulunmaktadır. Hakka saygı çerçevesindeki pozitif yükümlülüklerin ne hallerde müspet bir edimde bulunmayı icap ettirdiğinin kat’i olarak belirlenmesi hakkın içeriğindeki ilişkilerin niteliği dikkate alındığında pek mümkün değildir. Bilhassa pozitif yükümlülüklerle ilgili

²⁴ *Meliha Siviş*, B. No: 2015/18910, 9/1/2019, § 37-43.

²⁵ *Şükran İrge*, B. No: 2016/8660, 7/11/2019, § 31.

²⁶ *Hüseyin Kesici*, B. No: 2013/3440, 20/4/2016, § 49.

²⁷ *D.K.*, § 59-60.

olarak “saygı” kavramının gerekleri somut olayın şartlarına göre değişmektedir. Öte yandan pozitif yükümlülüklerin sınırsız olmadığını da belirtmek gerekir. Pozitif yükümlülüklerden bahsedebilmek için devletin başvurması gereken tedbirler ve bireylerin özel ve/veya aile hayatı arasında direkt ve yakın bir irtibat kurulu olmalıdır. Bu açıdan toplumun ihtiyaç ve taleplerini en isabetli şekilde tespit edebilecek vaziyette bulunan devlete, aile hayatına saygı bakımından pozitif yükümlülükleri gerçekleştirme ve “saygı” kavramının gereklerini ifa etmek için alınması gerekli tedbirleri seçme konusunda geniş bir takdir yetkisi tanınmış bulunmaktadır.²⁸

Anayasa Mahkemesine göre, devlet özellikle anne ile çocuğun korunması bakımından gerekli tedbirlere başvurmakla yükümlü tutulmuş olup söz konusu görev çocukların evlilik dahilinde ya da haricinde doğup doğmadığına bakılmaksızın ifa edilmelidir. Evlilik dışı çocukların da hukuki statüleri ve aile ile olan bağlarının kurulması aile bağlarının bir yönünü oluşturduğu kadarıyla aile hayatına saygı hakkının koruması altındadır. Ancak aile hayatına saygı hakkının, resmi olarak evli bulunmayan kişiler arasındaki beraberliklerin sona ermesi halinde taraflardan birinin diğerinden süresiz nafaka ödemesini isteme hakkını teminat altına almadığı bildirilmiştir.²⁹ Öte yandan her çocuğun anne-babasını bilmek, ebeveyninin nüfus kütüğüne yazılmak, bundan kaynaklanan haklardan istifade etmek, ebeveyninden şahsına karşı olan vazifelerinin ifasını istemek gibi kişiliğine bağlı hakları bulunmaktadır. Kişinin isminin korunması ve kamu düzenini bozmadığı sürece ismin değiştirilmesine imkân tanınması şeklinde devlete yüklenen pozitif yükümlülük, velayet altında bulunan çocukların menfaathlerinin gerektirdiği haller ile haklı ve makul beklentinin olduğu hallerde aile bağının bulunduğu kişilerce ve aile birliğinin bozulduğu hallerde de gerek velayet hakkına sahip olan gerekse olmayan ebeveyn tarafından ileri sürebilmesine müsait tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir.³⁰

Devletin çocuklarla ilgili pozitif yükümlülükleri ebeveynin çocuğuyla bütünleşmesinin sağlanmasını temin edecek tedbirler alınmasını talep etmesi üzerine kamu makamlarının bu tür tedbirleri alma yükümlülüğünü de içermektedir. Çocukların yüksek menfaatlerine aykırı olmadığı sürece ana-babasıyla şahsi ve doğrudan ilişki sağlama ve sürdürme hakkının bulunduğu belirtilmektedir. Fakat söz konusu yükümlülük mutlak değildir; somut olay şartlarına göre alınacak tedbirlerin nitelik ve kapsamı değişebilmektedir.³¹ Anayasa Mahkemesi, ana-baba ile çocukların beraber hayat sürme hakkının aile hayatının asli unsuru olduğunu, çocuğun kamunun korumasına alınması halinde dahi devletin ana-baba ile çocuğun tekrardan bütünleştirilmesine dair fertlerin haklarını himaye eden düzenleyici hukuki ve kazai çerçeveyi oluşturup fiilen hayata geçirecek uygun tedbirlerin alınmasını sağlama yükümlülüğünün bulunduğunu ve çocuğun bazı sebeplerle kamunun koruması altına alınmış olmasının aile hayatını yok etmediğini ifade etmektedir. Bu bakımdan devletin ailenin yeniden birleştirilmesine yönelik tedbirleri, çocuk açısından telafisi imkânsız zararların doğumuna sebebiyet vermeden en kısa

²⁸ *Melahat Karkin* [GK], B. No: 2014/17751, 13/10/2016, § 42-46.

²⁹ *S.B.*, § 40.

³⁰ *Meliha Siviş*, § 44-49.

³¹ *Dilek Tsakiridis*, B. No: 2018/35068, 9/6/2020, § 34.

sürede hayata geçirmesi gerekmektedir. Tedbirlerin nihai amacının ebeveyn ve çocuğu yeniden bir araya getirmek olduğu dikkate alındığında, koruma tedbirinin başlangıcından itibaren artan bir gayret ve özenle aile üyeleri arasında zayıflaması muhtemel bağları güçlendirecek ve başarılı bir şekilde yeniden bütünleşmelerini kolaylaştıracak şekilde düzenli görüşmelerin önü açılmalıdır.³² Öte yandan uluslararası çocuk kaçırma vakalarının çözümünde de uluslararası anlamda ciddi bir işbirliğine ihtiyaç duyulduğunu belirtmekte ve bu hususta en önemli araçlardan biri olan Lahey Sözleşmesi'ne³³ atıfta bulunmaktadır. Bu türden vakalarda tarafların içinde bulundukları şartların detaylı olarak incelenmesi, tarafların menfaatleriyle çocuğun yüksek menfaati arasında dengenin kurulması ve sonuçta çocuk için optimum çözümün hangisi olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Kamu makamlarından beklenen, anne-baba arasındaki işbirliğini kolaylaştıracak tedbirleri almaktır. Çocuğun, ana-babanın ve kamu düzeninin menfaatleri arasındaki dengenin belirlenmesinde kamusal makamların takdir hakları bulunmakla birlikte esas olan ilgili makamların ailenin tekrardan bir araya gelmesini kolaylaştırmak için mevcut şartların gerektirdiği her türlü tedbire başvurup başvurmadığıdır.³⁴ Bunun için çocuk ağır fiziki ve psikolojik zarar riskiyle veya başka şekilde katlanılmaz bir durumla karşı karşıya kalmadan mutlak mesken ülkesine iadesiyle ilgili kararın verilmesi gerekmektedir. Çocuğun yüksek menfaatine halel getirecek durumların tespiti halinde ilgili makamların iade talebini reddetme konusunda takdir hakkının bulunduğunu da belirtmek gerekir.

Devletin aile hayatına saygı kapsamında çocuklarla ilgili pozitif yükümlülükleri ana-baba ile çocuklar arasındaki aile irtibatının sürekliliğini sağlamakla sınırlı olmayıp çocuğun zihni ve fiziki gelişiminin devam edebileceği ortamın sağlanması noktasında da kendisini göstermektedir. Bu bakımdan mahpus olan ebeveyniyle kalan çocuklarla ilgili olarak Mahkeme, ceza infaz kurumundaki birlikteliğin ebeveynle çocuğu bir araya getirme şeklindeki pozitif yükümlülükten kaynaklandığını belirtmekle birlikte çocuğun yüksek menfaatinin gerektirdiği durumlarda ve somut olayın özelliklerine göre değişecek şekilde ceza infaz kurumlarında geçici süreliğine barındırılan çocuklara sağlıklı şartların temini konusunun da devletin yükümlülükleri arasında bulunduğunu ifade etmektedir. Bu yükümlülük gereği çocuğun ceza infaz kurumu uygulamaları ve şartlarından asgari seviyede etkilenmesini sağlayacak tedbirlerin alınması ve bu tedbirlerin de çocuğun yaşına uygun ihtiyaçları karşılayacak yeterlilikte olması gerekmektedir. Ayrıca öngörülen tedbirlerin süratli bir şekilde tatbik edilmesi de infaz kurumu şartlarının çocuk ve ebeveyni açısından doğurabileceği olumsuz sonuçları önlemek açısından önemli

³² *Serpil Toros*, B. No: 2013/6382, 9/3/2016, § 72-77.

³³ Bu sözleşme, yasa dışı olarak kaçırılmış olan veya taraf devletlerden birinde alıkonulan çocuğun acil şekilde iadesini öngörerek ebeveyn tarafından gerçekleştirilmiş uluslararası çocuk kaçırma vakalarının çözümüyle ilgili olarak seri bir usulü sunmaktadır. Buna göre sözleşmeye taraf bir devlette mutlak olarak ikamet eden bir çocuğun diğer bir taraf devlete kaçırılması yahut orada alıkonulması halinde yetkili makamların çocuğun mutlak ikametgahına ivedi şekilde iadesini sağlaması gerekmektedir. Sözleşme hükümlerine göre taraf devletler ülke sınırları içinde, sözleşmenin amacının hayata geçirilmesini temin etmek üzere uygun tedbirlere ve bu doğrultuda en hızlı yollara başvurmakla yükümlüdürler. Bu yükümlülük söz konusu olaylarda aile hayatına saygı hakkının gerektirdiği pozitif yükümlülüklerin ifası bakımından epeyce önemlidir. Bkz. *Angela Jane Kilkenny*, B. No: 2015/10826, 17/7/2018, § 69-70.

³⁴ *Mehmet Emin Balcı*, B. No: 2015/10459, 8/1/2020, § 49-54.

olarak görülmektedir.³⁵ Yine, çocuğun kiminle yaşayacağına dair verilecek kararlarda da yüksek menfaatin gözetilmesini beklemektedir. Bu hususta velayete ve çocukla şahsi ilişki kurulmasına dair davalarda kamu makamlarınca başvurulacak önlemlerin veya alınacak kararların etkinliği ve yeterliliğinin, söz konusu tedbir ya da kararların olabilecek en hızlı şekilde verilmesiyle doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmiştir. Aynı prensip, koruma altındaki çocukların bir ailenin himayesi altında ve onların sunduğu aile yaşantısında hayatlarını devam ettirip ettirmeyeceklerine ilişkin uyumsuzluklar açısından da geçerlidir. Özellikle uzunca bir müddet koruyucu ailenin himayesinde ve aile ortamında bulunmuş olan çocukların koruyucu ailesini benimsemesi ve onlarla yaşama iradesi gösterdiği hallerde, çocuğun koruyucu ailesi ile bağını koparabilecek işlem veya kararların ivedilikle incelenmesi gerekmektedir. Bu konuda açılan davaların sürüncemede bırakılması dahi tek başına pozitif yükümlülüğün yerine getirilmediğine hükmedilmesine yetebilmektedir.³⁶

Aile bireyleri arasındaki ilişkilerin sürdürülmesi noktasında devlete düşen pozitif yükümlülükler içerisinde tutuklu ve hükümlülerin durumları da gündeme gelmektedir. Mahkeme, Anayasanın 19. maddesi gereğince tutuklu ve hükümlülerin aile hayatlarına saygı hakkının sınırlanmasının hukuka uygun şekilde ceza infaz kurumunda bulunmanın zaruri ve olağan sonucu olduğunu belirtmekle birlikte, bu kimselerin aile hayatlarına saygı gösterilmesi hakkının ceza infaz kurumu idaresi açısından aile ve yakınlarla teması devam ettirecek tedbirleri alma zorunluluğu doğurduğunu ifade etmektedir.³⁷ Bu açıdan tutuklu ya da hükümlülerin aile hayatlarını idameye elverişli şekilde yakın aile fertleriyle asgari seviyede iletişim ve bağlantı kurmasının, hem infaz kurumunda tutulu olanlar hem de olmayanlar açısından her durumda sağlanması gerekmektedir. Görüşme talebinde bulunan aile bireylerinin farklı şehir veya kampüste bulunan infaz kurumlarında bulunmaları durumunda yüz yüze görüşme imkânı söz konusu olmasa bile başta telefon olmak üzere uygun vasıtalar aracılığıyla görüştürülmeleri sağlanmalıdır. Bu noktada Mahkeme, sadece mektup yazma yoluyla iletişimi, başlı başına aile ilişkilerinin sürdürülmesine imkân sağlayacak kapsam ve kapasitede görmemektedir.³⁸ Öte yandan aynı kampüs içerisindeki değişik ceza infaz kurumlarında tutulmakta olan yakın aile bireylerinin gereken tedbirlere başvurularak imkanlar dahilinde yüz yüze konuşturulmaları gerekmektedir. Çünkü böyle bir iletişim şeklinin kamusal makamlara katlanılması mümkün olmayan bir külfet yüklediği kabul edilmektedir.³⁹ Tüm ihtimaller bakımından önemli olan nokta, yakın aile fertlerinin birbirlerinden haberlerinin olabilmesi, aile hayatlarına dair meseleleri görüşebilmeleridir.⁴⁰

2.3. Sınırlandırma Rejimi Bakımından

Mahkeme, çocukları ilgilendiren kararlarda kamu makamları tarafından konunun bağlamı ve müdahale çeşidine göre birey menfaati-toplum menfaati ile çocuk-ebeveyn menfaatleri arasında adil

³⁵ Şükran İrge, § 34-36.

³⁶ İlknur Kızıltoprak, B. No: 2015/11579, 18/4/2019, § 76-78.

³⁷ Hacı Serhat Karşlı, B. No: 2017/19534, 18/6/2020, § 38.

³⁸ Ahmet Akdoğan, B. No: 2017/23056, 2/6/2020, § 34.

³⁹ Esra Aydın, B. No: 2016/57050, 3/7/2019, § 54.

⁴⁰ Mehmet Fatih Göksan, B. No: 2017/23048, 18/6/2020, § 50.

bir denge tesisine özen gösterilmesi kriterini vurgulamaktadır. Bunun tesisinde mahiyeti gereği çocuğun menfaatlerine özel bir önem gösterilmesi gerekmektedir.⁴¹ Çocuğun yüksek menfaatine aykırı olmamak şartıyla ana-baba ve çocuk arasında şahsi ilişki kurulması esas kural olmakla birlikte somut olayın şartları çerçevesinde mahkemelerce yapılacak değerlendirmeler hakka saygı açısından problem teşkil etmediği sürece Anayasa Mahkemesinin denetimi dışında kalmaktadır.⁴² Derece mahkemelerinden, kendisi lehine velayet hakkı öngörülmemiş olan anne veya baba ile çocuk arasında şahsi ilişkinin tesis edildiği hallerde, kurulması öngörülen ilişkinin uygulamaya müsait ve etkili olmasını sağlayacak şekilde davranması beklenmektedir. Bu anlamda lehine şahsi ilişki kurulmuş olan ana veya babanın mesai saatlerinin ve diğer özel hallerinin dikkate alınmadığı yahut görüşme açısından uygun ortam tespitinin göz önüne alınmadığı kararların etkisiz olacağı belirtilmektedir.⁴³ Öte yandan anne-baba ile temas etmenin çocuğun yüksek menfaatlerini ağır şekilde tehdit ettiği hallerde, kamusal makamların çocuğu himaye altına alacak şekilde bir tedbire başvurma yükümlülükleri de bulunmaktadır. Ayrıca çocuğun, söylemlerinin önem arzedebileceği belli bir olgunluk seviyesine eriştiği hallerde, talep ve arzularının da dikkate alınması gerekmektedir.⁴⁴

Her ne kadar velayet sahibi ebeveynin çocuğun bakımı ve eğitimi konusunda onun yararını göz önünde tutarak gereken kararları alma ve uygulama yetkisi bulursa da çocuğun menfaati ve gelişmesi tehlike altına girdiği takdirde ebeveyn bu duruma bir çözüm bulamazsa derece mahkemeleri tarafından kendi takdir yetkileri dahilinde koruma kararı alınması mümkündür. Bununla birlikte çocuğun korunmasına ilişkin olarak alınmış tedbirlerden sonuç elde edilemez ya da bu önlemlerin yetersiz olacağı önceden takdir edilirse velayetin kaldırılmasına da karar verilebilir. Bunun için velayet vazifesinin gereği gibi yerine getirilmediğine, ebeveynin çocuğa yeterince alaka göstermediğine veya ona karşı olan yükümlülüklerini ağır şekilde savsakladığına kanaat getirilmesi gerekmektedir.⁴⁵ Haklarında koruma kararı verilen çocuklarla ilişki kurulmasıyla ilgili olaylarda Anayasa Mahkemesi, görevinin ilgili kamusal makamın yerine geçerek çocuk açısından uygun koruma tedbirinin hangisi olduğunu doğrudan karar altına almak olmadığını, fakat söz konusu süreç içerisinde hakkın icap ettirdiği teminatın anne-baba ve çocuk arasında gözetilip gözetilmediğinin denetimini yapmak olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶ Çocuğun koruma altına alınmasının olağan şartlarda geçici bir tedbir olup şartlar değiştiğinde sona erdirilmesi ve korumanın tatbik edilmesi için alınacak tüm tedbirlerin de ana-baba ile çocuğun tekrardan bütünleşmesi şeklindeki nihai amaca uygun olması gerektiği hatırlatılmaktadır.⁴⁷ Bu husus-

⁴¹ Sezen Acar Özfidan, § 44.

⁴² Yasemin Dinç, B. No: 2015/14796, 10/10/2018, § 56.

⁴³ Murat Atılgan, B. No: 2013/9047, 7/5/2015, § 46.

⁴⁴ B.B., B. No: 2015/14805, 23/5/2018, § 46-47. Aynı kriterler aile içinde önemli rolü bulunabilecek büyükanne, büyükbaba gibi yakın akraba ilişkileri açısından da geçerlidir. Kamusal makamlarca olayın bağlamı ve müdahalenin türüne göre birey menfaatleriyle toplum menfaatleri ve çocuk ile hısımların menfaatleri arasında adil denge kurulmalı ve gerektiğinde çocuğun görüşlerine de değer verilmelidir. Bkz. Figen Güneştaş ve diğerleri, B. No: 2014/18376, 26/10/2017, § 33-34.

⁴⁵ Sulhiye Arzu Saraç, B. No: 2014/12114, 13/9/2017, § 51-52.

⁴⁶ M.L. ve diğerleri, B. No: 2014/7469, 22/11/2017, § 83.

⁴⁷ Serpil Toros, § 115.

taki esas konu, çocuk, ana-baba ve kamu düzeninin yarışmakta olan menfaatleri arasında, çocuğun menfaatlerini de dikkate alarak takdir alanı dahilinde adil dengenin kurulup kurulmadığıdır. Bilhassa koruma tedbirleri ve çocuğun kamu koruması altına alınmasının gündeme geldiği hallerde, dengelemenin özenle yapılması ve takdirin gerekçelerinin karara açık bir şekilde yansıtılması önemlidir.⁴⁸

Aile üyelerinin ilişkilerinin devamlılığı bağlamında önemli diğer bir konu hükümlü ve tutukluların görüş haklarıdır. Anayasa Mahkemesi, tutuklu ve hükümlülerin Anayasanın 19. maddesi çerçevesinde hukuka uygun olarak tutulma şeklinde görülebilecek kişi hürriyeti ve güvenliği hakkı haricinde Anayasa ile Sözleşmenin müşterek koruma sahasında yer alan hak ve hürriyetlerin tamamına genel anlamda sahip bulunduklarını belirtmekle beraber, infaz kurumunda tutulmuş olmanın zaruri neticesi olarak suç işlenmesinin önüne geçilmesi ve disiplinin temini gibi cezaevinde düzen ve emniyetin teminine yönelik makul gerekliliklerin olması halinde bu hakların kısıtlanabileceğini ifade etmektedir.⁴⁹ Bu noktada kamu düzeni ve suç işlenmesinin önüne geçilmesi ile özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakları arasında adil bir dengenin sağlanması gerekmektedir. Ancak infaz kurumunda olmanın tabii neticesi olarak idarenin tutuklu ve hükümlülerin özel ve aile hayatlarına müdahale konusunda takdir yetkilerinin daha geniş olduğunun da kabul edilmesi gerekir.⁵⁰

Ziyaret hakkı söz konusu olduğunda aile hayatına saygı hakkı kapsamında mahpusların yakınlarıyla görüşebilmesine imkân sağlanması esas olmakla birlikte mahpusların dış dünyayla olan ilişkilerini kontrol etmek için bazı önlemlerin gerekli olduğu da kabul edilmektedir. Mahpusun şahsi özellikleri ya da suçun niteliği gereği farklı infaz rejim kuralları düzenlenebilir. Bu düzenlemeler, farklı ziyaret kurallarının uygulanmasını da içermektedir. Önemli olan nokta, düzenlemelerin mutlaka gerekli görülmüş olması, makul olması ve meşru bir temele dayanmasıdır. Başka bir deyişle devletin mahpusun aile hayatını sınırlandırmaktan başka çaresinin kalmamış olmasıdır.⁵¹ Örneğin ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasının infazı ilgili mevzuatta diğer hapis cezalarının infazından farklı olarak düzenlendiğinden ötürü ağırlaştırılmış hapis cezasından hükümlü olanların ziyaret haklarına ilişkin farklı kurallar getirilmesi şeklindeki müdahale, kamu düzeni ve suç işlemenin önüne geçilmesi maksadı dahilinde infaz kurumlarında emniyetin ve disiplinin temini şeklinde meşru bir amaç taşıdığına karar verilmiştir.⁵²

Bu kapsamdaki müdahalelere gerekçe olarak öne sürülebilecek makul sebeplerin somut olayın şartları dahilinde ve kişinin itham edildiği suç ve tutuklama sebepleri yahut almış olduğu hapis cezasının niteliği de dikkate alınarak olaya özgü olgu ve bilgilerle açıklanması gerekmektedir. Müdahale gerekçelerinin incelenmesinde aile hayatına saygı hakkının sınırlanması bakımından demokratik toplum düzeninin gereklerine uygunluk ve ölçülülük ilkelerine uygunluğun makul bir şekilde ortaya konulup konulmadığına bakılmaktadır.⁵³ Demokratik toplumda emniyetin ve disiplinin temini maksadıyla

⁴⁸ M.M.E. ve T.E., B. No: 2013/2910, 5/11/2015, § 153.

⁴⁹ *Hacı Serhat Karlı*, § 44.

⁵⁰ *Hiyam Yolcu Akyol*, B. No: 2016/207, 7/11/2019, § 25.

⁵¹ *Orhan Alagöz*, B. No: 2017/26845, 20/9/2018, § 36.

⁵² *Yaşar İnce*, B. No: 2016/1750, 10/12/2019, § 34.

⁵³ *Halil Berk (2)*, B. No: 2017/13338, 19/9/2018, § 47.

la infaz kurumlarına kabul edilebilecek ziyaretçilerin sayısının sınırlandırılmasına izin verilmekle birlikte hükümlü ve tutukluların özel durumlarının nazara alınması şartı da aranmaktadır. Bu konuda somut olayın icap ettirdiği esnekliklerin sağlanması gerekmektedir. Bu anlamda güvenlik ve disiplinin sağlanması amacına yönelik kamu yararıyla tutuklu ve hükümlülerin aile ilişkilerini sürdürebilmelerindeki fayda arasında makul bir denge kurulması gerekir.⁵⁴ Ziyaret hakkının sınırlanmasıyla ilgili olarak mevzuatta öngörülen sınırlar dahilinde bir ziyaretten men cezası verilmiş olsa bile güvenlik ve disiplini sağlamaya yetecek müddetin üzerinde bir cezanın verilmesi yapılan müdahaleyi ölçsüz kılabilmektedir.⁵⁵

Aile hayatının devamlılığıyla ilgili diğer bir önemli konu devlet memurlarının atamalarına ilişkin göturdükleri şikâyetleridir. Görev yerlerinin değiştirilmesinden dolayı aileleriyle temaslarının önemli ölçüde azaldığını ileri süren başvuruçuların şikâyetleri ciddi bir yekûn oluşturmaktadır. Anayasa Mahkemesi, idarenin kamu hizmetlerinin sürekliliğini aksatmadan yürütülmesi şeklindeki yükümlülüğünü memurlar ve sair kamu görevlileri aracılığıyla yerine getirdiğini, bunun ifası maksadıyla kamu görevlilerinin çalışmakta olduğu yer ve mekanların değiştirilmesine dair tasarruflarda bulunması noktasında geniş bir takdir yetkisinin bulunmasının doğal olduğunu belirtmektedir.⁵⁶ Personel rejimi gibi katı kural ve şartlara bağlı bir sahada, kamusal makamların hizmetin mahiyeti ve sınırlamanın amacına göre farklılaşan takdir yetkisi, bilhassa kamu görevlilerinin meslek hayatlarıyla da bütünleşen birtakım özel hayat veya aile hayatı unsurları bakımından sınırlamayı gerekli kılabilir. Ancak bu kişilerin de diğerleri için öngörülen sınırlamalardaki gibi asgari teminat kıstaslarından yararlandırılmaları gerekir. Özellikle aile hayatına saygı hakkı ile kamu hizmetinin düzenli ve güvenli şekilde yürütülmesine nezaret etmek hususundaki meşru menfaatler arasında adil bir dengenin kurulup kurulmadığına dikkat edilmelidir.⁵⁷

Sonuç

Devlet, insan haklarıyla ilgili olarak müdahale etmeme şeklinde negatif ve koruma-geliştirme şeklinde pozitif yükümlülükler taşımakta, sınırlama rejimiyle ilgili olarak da takdir yetkisine sahip bulunmaktadır. İnsan haklarının korunması noktasında en etkili enstrümanlardan biri bireysel başvuru usulüdür. Hakları ihlal edilenler açısından anayasa yargısı seviyesinde koruma sağlayan bu usul, ülkemizde de Anayasa Mahkemesi tarafından işlerliğe kavuşturulmaktadır. Bireysel başvuruya konu haklardan birisi de özel hayat ve aile hayatına saygı hakkıdır. Bireyin kendisine ait bir alan içerisinde serbestçe hareket etmesini amaçlayan bu hakka, aile hayatı da dahildir. Nitekim aile hayatı, özel hayatın çok önemli bir parçasıdır.

⁵⁴ Ahmet Gülen, B. No: 2016/23168, 16/1/2020, § 63.

⁵⁵ Süveyda Yarkın, B. No: 2017/39967, 11/12/2019, § 40.

⁵⁶ Nurbani Fikri, B. No: 2014/2502, 11/10/2018, § 53.

⁵⁷ Hüseyin Kesici, § 63.

Aile hayatına saygı hakkı, bireysel başvurulara konu olabilmek bakımından hem AİHS hem de Anayasa'nın ortak güvencesi altında bulunmaktadır. Özellikle Anayasa'nın 20. ve 41. maddeleri, devletin pozitif ve negatif yükümlülükleri bakımından öne çıkmaktadır. Bu kapsamda kamusal makamların aile ilişkilerine mümkün olduğunca müdahale etmemesi gerekir. Aynı zamanda aile ilişkilerinin sürdürülmesiyle ilgili olarak alması gereken tedbirleri almalı ve birbirinden çeşitli vesilelerle ayrı düşen aile fertlerini buluşturmaya gayret göstermelidir. Bu yükümlülük, özellikle devlet organlarının herhangi bir işlemi nedeniyle birbirinden ayrı düşen aile bireylerinin buluşturulması açısından kendisini gösterir. Mahpusluk, koruma kararı, velayet, uluslararası çocuk kaçırma vakaları, koruyucu ailelik vb. durum ve işlemler nedeniyle ayrı düşen aile bireylerinin, devlete karşı saygı yükümlülüğü çerçevesinde talepte bulunma hakları bulunmaktadır.

Hakların kullanılması ve devlete karşı ileri sürülen taleplerin yerine getirilmesinde kamusal makamların takdir haklarının bulunduğunu belirtmek gerekir. Kamusal makamlara düşen ödev, hak sahibi birey ile toplum menfaatleri arasında adil bir denge kurmaktır. Aile hayatına saygı hakkının sınırlandırılmasına müsaade edilmiş olmakla birlikte sınırlamadaki meşru amaç ile sınırlama vasıtası arasında ölçsüzlük olmamalı ve sınırlamayla ulaşılabilecek fayda ile hakkı sınırlanan bireyin kaybı arasında adil dengenin kurulmasına itina gösterilmelidir. Anayasa Mahkemesinin görevi, işlemi tesis eden makamın yerine geçerek yerindelik denetimi yapmak değil, fakat işlemin 20. ve 41. maddenin gerektirdiği kriterlere uygunluğunu denetlemektir. Bu yönden derece mahkemelerinin takdir yetkilerini inandırıcı ve duyarlı bir şekilde kullanıp kullanmadıkları konusunu takdir etme durumunda olan Anayasa Mahkemesi, yargı makamları tarafından ortaya konan gerekçelerin ilgili ve yeterli olup olmadığını incelemektedir. Bu sebeple derece mahkemelerinin takdirlerinin gerekçelerini aile hayatına saygı hakkının etkin olarak kullanılması ve korunmasını sağlayacak yeterlilikte ve detaylı olarak göstermeleri gerekir.

Kaynakça

- Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Kitabevi, Ankara, 2012.
- Kemal Gözler, *İnsan Hakları Hukuku*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2017.
- Cem Şenol, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Etkin Soruşturma Yükümlülüğü*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Ebru Karaman, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru Yolu*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Seyithan Kaya, *2017 Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Anayasa Yargısı ve Bireysel Başvuru*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.

Mahkeme Kararları:

- Yulia Matur (Anikeeva), B. No: 2015/4459, 7/2/2018.
- Onurhan Çakmak ve diğerleri, B. No: 2016/6776, 16/1/2020.
- Ali Gönül, B. No: 2014/9419, 17/11/2016.
- N.B.B. [GK], B. No: 2013/5653, 3/3/2016.

- N.Ö., B. No: 2014/19725, 19/11/2015.
D.K., B. No: 2015/11159, 25/9/2019.
Murat Demir [GK], B. No: 2015/7216, 27/3/2019.
S.B., B. No: 2014/5783, 20/12/2017.
Rasul Kocatürk [GK], B. No: 2016/8080, 26/12/2019.
Z.K., B. No: 2015/1550, 26/12/2018.
Fatma Julia Ekinciler, B. No: 2013/2758, 17/2/2016.
Selim Adıyaman, B. No: 2013/8846, 9/3/2016.
Sezen Acar Özfidan, B. No: 2014/16746, 25/1/2018.
Cengiz Kılıç, B. No: 2013/3181, 3/2/2016.
Meliha Siviş, B. No: 2015/18910, 9/1/2019.
Şükran İrge, B. No: 2016/8660, 7/11/2019.
Hüseyin Kesici, B. No: 2013/3440, 20/4/2016.
Melahat Karkin [GK], B. No: 2014/17751, 13/10/2016.
Dilek Tsakiridis, B. No: 2018/35068, 9/6/2020.
Serpil Toros, B. No: 2013/6382, 9/3/2016.
Angela Jane Kilkenny, B. No: 2015/10826, 17/7/2018.
Mehmet Emin Balcı, B. No: 2015/10459, 8/1/2020.
İlknur Kızıltoprak, B. No: 2015/11579, 18/4/2019.
Hacı Serhat Karşı, B. No: 2017/19534, 18/6/2020.
Ahmet Akdoğan, B. No: 2017/23056, 2/6/2020.
Esra Aydın, B. No: 2016/57050, 3/7/2019.
Mehmet Fatih Göksan, B. No: 2017/23048, 18/6/2020.
Yasemin Dinç, B. No: 2015/14796, 10/10/2018.
Murat Atılgan, B. No: 2013/9047, 7/5/2015.
B.B., B. No: 2015/14805, 23/5/2018.
Figen Güneştaş ve diğerleri, B. No: 2014/18376, 26/10/2017.
Sulhiye Arzu Saraç, B. No: 2014/12114, 13/9/2017.
M.L. ve diğerleri, B. No: 2014/7469, 22/11/2017.
M.M.E. ve T.E., B. No: 2013/2910, 5/11/2015.
Hiyam Yolcu Akyol, B. No: 2016/207, 7/11/2019.
Orhan Alagöz, B. No: 2017/26845, 20/9/2018.
Yaşar İnce, B. No: 2016/1750, 10/12/2019.
Halil Berk (2), B. No: 2017/13338, 19/9/2018.
Ahmet Gülen, B. No: 2016/23168, 16/1/2020.
Süveyda Yarkın, B. No: 2017/39967, 11/12/2019.
Nurbani Fikri, B. No: 2014/2502, 11/10/2018.

TÜRK MEDENİ KANUNUNA GÖRE EŞLERİN EVLİLİK BİRLİĞİNİN MUTLULUĞUNU ELBİRLİĞİYLE SAĞLAMA YÜKÜMLÜĞÜ

Eylem APAYDIN *

Öz

Türk Hukukunda ailenin korunması önemle ele alınan hususlardan biridir. En yalın anlatımla aile, Türk toplumunun temelidir (AY m.41/1). Ailenin ve evlilik birliğinin huzur ve mutlulukla sürdürülmesi için Türk Medeni Kanununda öngörülen kuralları vardır. Bunlardan belki de en önemlisi TMK m.185’de yer almaktadır. TMK m.185/2hükmüne göre eşler, evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlamak yükümlülüğü altındadır. Kendine özgü bir medeni hukuk sözleşmesi olan evlenme sözleşmesi ile evlilik birliği kurulur. Evlenme “Tam ve sürekli bir hayat ortaklığı yaratmak üzere, cinsiyetleri ayrı iki kişinin hukuken makbul ve geçerli bir şekilde birleşmesidir.”¹ şeklinde tanımlanmaktadır. İşte bu tam ve sürekli hayat ortaklığının huzur, mutluluk ve sağlık içerisinde yürütülmesi, her iki eşin ortaklaşa üstlendiği bir yükümlülüktür. Bu yönüyle eşler iyi günde olduğu kadar zor ve acı günlerde de bu yükümlülük altındadır. Eşlerden her biri; eşitlik içerisinde, elden geldiğince evlilik birliğinin mutluluğunu sağlamaya çalışmalı, bunu bozmaya matuf davranışlardan kaçınmalıdır. Eşler evliliği anlaşma prensibi çerçevesinde yürütmelidir. Eşler evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlülüğü çerçevesinde, evlilik birliğinin yüklerini paylaşmak, önemli işlerde diğer eşin fikrini almak ve ona saygı göstermek gibi birtakım davranışlarda bulunmalıdır. Diğer yandan eşler; evlilik birliğinin huzurunu bozmak, diğer eşe saygı duymamak, onu ihmal etmek ve üçüncü kişilerle ilişkilerini evlilik birliğinin çıkarlarını ihlal ederek yürütmek gibi davranışlardan da kaçınmak durumundadır. Bu çalışmada, Türk Hukukunda eşlerin evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlülüğü kavramı ve bu yükümlülüğün sonucu olan anlaşma prensibi açıklanmış, bu yükümlülük kapsamında, eşlerin yapmaları ve kaçınmaları gereken davranışlar incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise bu yükümlülüğe aykırı davranışın olası sonuçları tartışılmıştır. Tartışmalarda, konunun uygulama açısından yansımalarını tetkik etmek için güncel Yargıtay kararları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evlilik, Mutluluk, Yükümlülük, Anlaşma.

Spouses’ Duty to Mutually Provide the Happiness of Marital Union under Turkish Civil Code

Abstract

The protection of the family is one of the most important issues dealt with in Turkish Law. In a simple expression, family is the basic of Turkish society (Con. Art. 41/1). There are some rules provided in Turkish Civil Code for the continuation of the family and marital union in peace and happiness. Maybe the most important one of these is in the art. 185 of TCC. In accordance with the TCC art. 185/2, the spouses are mutually the under duty to provide

* Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniv., Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı. eylem.apaydin@kocaeli.edu.tr

¹ H. Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku, Cilt II, Aile Hukuku*, B.5., İstanbul, 1965, s. 45.

the happiness of marital union. The marital union is founded by a sui generis civil law contract; marriage contract. Marriage is defined as “legally acceptable and valid the union of two heterogeneous persons, who want to create a fully and lasting life partnership.” Thus, continuing this fully and lasting life partnership in peace, happiness and health is a duty undertaken by the spouses mutually. Hence, the spouses are under this duty in difficult and bitter times as well as goods times. Each one of the spouses, equally, must try to provide the happiness of the marital union and refrain from the behaviours towards to harm it. Spouses should conduct the marriage in accordance with the principle of consensus. In this study, the notion of spouses’ duty to mutually provide the happiness of marital union under Turkish Civil Code and the principle of consensus, as a result of this duty. In the context of this duty, the behaviours that the spouses should show and refrain are examined. In the last part of the study, the possible outcomes of the breaching of this duty are discussed. In the debate, the recent decisions of the Court of Appeal are analysed in order to review the reflections of the issue in legal practice.

Keywords: Marriage, Happiness, Duty, Consensus.

Giriş

Türk Hukukunda ailenin korunması önemle ele alınan hususlardan biridir. En yalın anlatımla aile, Türk toplumunun temelidir. 1982 Anayasası’nın Ailenin Korunması Ve Çocuk Hakları başlıklı 41. Maddesi

“Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar. (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/4 md.) Her çocuk, korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına açıkça aykırı olmadıkça, ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına sahiptir. (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/4 md.) Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır.”

hükümünü içermektedir. Bu hükümle ailenin korunması hususunda devlete birtakım yükümlülükler getirilmiştir.

Ailenin ve evlilik birliğinin huzur ve mutlulukla sürdürülmesi için Türk Medeni Kanununda (Bundan sonra TMK) da öngörülen kurallar vardır. Bunlardan belki de en önemlisi Türk Medeni Kanunu m.185’de yer almaktadır. TMK m.185/2 hükmüne göre eşler evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlamak yükümlülüğü altındadır.

Kendine özgü bir medeni hukuk sözleşmesi olan evlenme sözleşmesi ile evlilik birliği kurulur. Evlenme “tam ve sürekli bir hayat ortaklığı yaratmak üzere, cinsiyetleri ayrı iki kişinin hukuken makbul ve geçerli bir şekilde birleşmesidir.”² şeklinde tanımlanmaktadır. Kanun hükmü gereği işte bu tam ve sürekli hayat ortaklığının huzur, mutluluk ve sağlık içerisinde yürütülmesi, her iki eşin birlikte üstlendiği bir yükümlülüktür. Bu yönüyle hiç şüphesiz ki eşler iyi günde olduğu kadar zor ve acı günlerde de bu yükümlülük altındadır. Eşlerden her biri, mümkün olduğunca evlilik birliğinin mutluluğunu sağlamaya çalışmalı, bunu bozacak nitelikteki davranışlardan kaçınmalıdır. Eşler evliliği anlaşma prensibi çerçe-

² H. Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku, Cilt II, Aile Hukuku*, B.5., İstanbul 1965, s. 45.

vesinde yürütmelidir. Eşler, evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlüğü çerçevesinde, evlilik birliğinin yüklerini paylaşmak, önemli işlerde diğer eşin fikrini almak ve ona saygı göstermek gibi birtakım davranışlarda bulunmalıdır. Eşler, diğer yandan, evlilik birliğinin huzurunu bozmak, diğer eşe saygı duymamak, onu ihmal etmek ve üçüncü kişilerle ilişkilerini evlilik birliğinin çıkarlarını ihlal ederek yürütmek gibi davranışlardan da kaçınmak durumundadır.

Bu çalışmada, Türk Hukukunda eşlerin evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlüğü kavramı ve bu yükümlülüğün sonucu olan anlaşma prensibi açıklanmış, bu yükümlülük kapsamında, eşlerin yapmaları ve kaçınmaları gereken davranışlar Yargıtay kararları esas alınarak incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise bu yükümlülüğe aykırı davranışın olası sonuçları tartışılmıştır. Tartışmalarda, konunun uygulama açısından yansımalarını tetkik etmek için güncel Yargıtay kararları taranmış ve değerlendirilmiştir.

1. Eşlerin Evlilik Birliğinin Mutluluğunu Elbirliğiyle Sağlama Yükümlülüğü Kavramı

TMK m.185/2 gereği eşler, evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlamakla yükümlüdürler. TMK m.185/2'deki bu düzenleme TMK m.322 ile pekiştirilmiştir. Bu hükme göre ana, baba ve çocuk, ailenin huzur ve bütünlüğünün gerektirdiği şekilde birbirlerine yardım etmek, saygı ve anlayış göstermek ve aile onurunu gözetmekle yükümlüdürler.

Özta'n'a göre, eşlerin evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlülüğü evlilik hukukunun ilk ve en güçlü kuralıdır.³ Evlenmekle eşlerin gayeleri birleşmiş,⁴ eşler tam bir hayat ortaklığı hususunda anlaşmışlardır. Akıntürk'ün ifadesiyle "Esasen eşler mutlu bir aile yuvasına sahip olmak ve mutluluk içinde yaşamak amacıyla evlenmişlerdir. Mutluluk olmayan evde dirlik ve düzen dolmaz ve evlilik birliği kendisinden beklenen işlevlerden hiçbirini gereği gibi yerine getiremez."⁵ Bu yükümlülük çerçevesinde her bir eş; evlilik birliğinin mutluluğunu sağlamak için elinden geleni yapmak, evlilik birliğinin mutluluğunu bozacak davranışlardan da kaçınmak ödevi altındadır.

Unutulmamalıdır ki, "evlilik birliği eşlerin karşılıklı ilgi, anlayış, saygı, fedakârlık ve güvenine dayanmaktadır. Evlilik birliğinin mutluluğu ancak bu tür bir sevgi, yakınlık ve özveri ortamında gelişebilir."⁶ Bu noktada belirtmek gerekir ki Türk medeni hukukunda hâkim ilkelerden eşler arası eşitlik ilkesi bu yükümlülük çerçevesinde de uygulama alanı bulacak, her iki eş de eşit bir biçimde bu yükümlülük altında olacaktır. Haddizatında kanun metninde geçen "elbirliğiyle" ifadesi bir iş yapmak için birleşme, beraberlik, dayanışma⁷ kavramlarıyla karşılanır ve eşlerin birlikte hareket etmesini gerektirir.

³ Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, Turhan, Ankara 2015, s. 196.

⁴ Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, s. 196.

⁵ Turgut Akıntürk/ Derya, Ateş Karaman, *Aile Hukuku*, Beta, İstanbul 2014, s. 112.

⁶ Bülent Köprülü/ Selim Kaneti, *Aile Hukuku*, Filiz, İstanbul 1989, s. 112.

⁷ Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/> (1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

Eşler kanundan doğan bu yükümlülüklerini yerine getirirken eşitlik prensibi çerçevesinde iyiniyetle davranmak zorundadırlar.⁸ Eşler evlilik birliğinin mutluluğunu sağlamak üzere gereken her türlü özveride bulunmalı ve birbirlerine karşı anlayışlı davranmalıdırlar.⁹

Öncelikle eşler evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlamak yükümlülüğü kapsamında birbirlerine yardım etme yükümlülüğü altındadır (TMK m.185/3). Bu durum eşlerin ekonomik, maddi, manevi ve cinsel anlamda bir birlik olmasının doğal sonucudur.¹⁰ Bunun gereği olarak eşler ekonomik, maddi, manevi ve cinsel problemlerinde birbirlerine destek olmalı, anlayışlı olmalı ve birbirlerine saygı göstermelidirler.

Eşler önemli işlerle ilgili bir karar alacakları zaman birbirinin fikrini sormak ve verilen karara saygı göstermek durumundadırlar.¹¹ Böylelikle, önemli konular aile içerisinde görüşülerek kararlar alınacaktır. Haddizatında, evlilik birliğinin mutluluğunu ilgilendiren tüm kararların ortaklaşa alınması gerekir.¹² Buna aile hukukunda eşler arasında “anlaşma prensibi” denmektedir.¹³ Bu ilkenin sonucu olarak, TMK m.185 ve 186 gereği eşler çocukların bakımına, eğitim ve gözetimine beraberce özen gösterecekler, birbirine yardımcı olacak, oturacakları konutu birlikte seçecek, birliği beraberce yönetecekler ve birliğin giderlerine güçleri oranında emek ve malvarlıkları ile katılacaklardır.

Somut olayın gerektirdiği bazı durumlarda eşler kendi çıkarlarını bir kenara bırakarak evlilik birliğinin mutluluğunu bozacak davranışlardan kaçınmak zorundadır. Örneğin, her ne kadar TMK m. 192, karının iş ve meslek tutması için kocasının iznini alma gereğini ortadan kaldırmış olsa da eşlerin meslek ve iş seçiminde ve bunların yürütülmesinde evlilik birliğinin huzur ve yararının göz önünde tutulması gerektiğini öngörmüştür. Bu hüküm gereği her iki eş de iş ve meslek tutarken evlilik birliğinin huzur ve yararını göz önünde bulundurmamak durumundadır. Eşlerden birinin, diğerinin itibarını zedeleyecek bir iş veya meslek edinmesi, aile olmanın gereği olan birlikte yaşamayı ciddi bir biçimde zedeleyecek şekilde aile konutundan uzakta bir iş ve meslek teklifini diğer eşin rızası hilafına kabul etmesi bu yükümlülüğe aykırı davranışlar olarak nitelenebilecektir.

Eşler üçüncü kişilerle yapacakları iş ve kuracakları ilişkide evlilik birliğinin huzur ve yararını göz önünde tutmalı,¹⁴ evlilik birliğinin huzur ve mutluluğunu bozacak iş ve ilişkilerden kaçınmalıdırlar. Örneğin, eşlerden birinin haklı bir gerekçeyle konutta bulunmasını istemediği kişiler diğer eş tarafından aile konutuna getirilmemelidir. Eşlerden birinin ciddi bir husumeti bulunan bir üçüncü kişiyle birliğin mutluluğunu bozacak şekilde diğer eşin bir iş veya sosyal ilişkiye girmesi de bu yükümlülüğe aykırı davranışlar olarak değerlendirilebilecektir.

⁸ Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, s. 197.

⁹ Turgut Akıntürk/ Derya, Ateş Karaman, *Aile Hukuku*, s. 112.

¹⁰ Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, s. 197.

¹¹ Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, s. 197.

¹² Mustafa Dural / Tufan Ögüz / Mustafa Alper Gümüş, *Türk Özel Hukuku Cilt III (Aile Hukuku)*, 9. Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul 2014, s. 157.

¹³ Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, s. 197.

¹⁴ Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, s. 196.

Kılıçoğlu'nun ifadesiyle “mutluluğun sağlanması eşlerin sadece sevinçlerini paylaşmalarını değil sorunlarını, acı ve üzüntülerini de paylaşmayı ifade eder. Sorunlar, acı ve üzüntüler paylaşılmadan mutluluk sağlanamaz.”¹⁵ Bir örnekle ifade etmek gerekirse “eşi hastalıklarla mücadele ederken, hastanede yatarken, operasyon geçirirken, yakınlarını kaybetmesinin üzüntüsünü yaşarken, diğer eş duyarsız davranır, eğlenme amaçlı seyahatlere gider, arkadaş toplantılarına katılır ise birliğin mutluluğunu sağlama yükümlülüğünü ihlal etmiş olur.”¹⁶

Her evliliğin dinamiği, bu evlilikte eşlerin huy ve mizaçları, yaşam koşulları birbirinden farklıdır. Bir evlilikte mutluluğu bozabilecek bir davranış bir başka evlilikte bir sorun olarak görülmebilir. Dolayısıyla, evlilik birliğinin mutluluğunun sağlanıp sağlanmadığını tamamıyla objektif kriterlere bağlamak mümkün değildir.¹⁷ Doktrinde ve Yargıtay kararlarında hangi davranışların evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlamak yükümlülüğüne aykırı davranışlar olabileceği örnekleme yoluyla açıklanmıştır.¹⁸

2. Yargıtay Kararlarına Göre Bu Yükümlülük Kapsamında Eşlerin Yapmaları ve Kaçınmaları Gereken Davranışlar

Yargıtay kararları, istikrarlı olarak, eşlerin karşılıklı olarak birlikte yaşamaktan kaçınmalarını, evlilik birliğinin mutluluğunu sağlamakla ilgili yükümlülüklerine aykırı davranış olarak nitelemiştir.¹⁹ Yine benzer şekilde, eşlerden birinin kendi ailesinin evlilik birliğine müdahalesine sessiz kalmasının bu yükümlülüğe aykırı olduğuna karar verilmiştir.²⁰ Yargıtay kararlarında eşlerin ailenin huzuru için birbirlerine karşı yardımcı olmamaları, saygı ve anlayış göstermemeleri, karşılıklı küçük düşürücü davranışlarda bulunmaları,²¹ birbirlerini tehdit edip birbirlerine hakaret etmeleri²² birbirlerine küs olmaları²³ bu yükümlülüğe aykırı davranışlar olarak nitelenmiştir.

¹⁵ Ahmet Kılıçoğlu, *Aile Hukuku*, Turhan, Ankara 2015, s. 204.

¹⁶ Ahmet Kılıçoğlu, *Aile Hukuku*, s. 205.

¹⁷ Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, s. 196.

¹⁸ Örnekler için bakınız Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, s. 197. Ahmet Kılıçoğlu, *Aile Hukuku*, s. 205. Yargıtay kararları için bakınız III. başlık.

¹⁹ 2. HD, E. 2012/8866, K. 2013/9513, T. 5.4.2013. (Lexpera, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

²⁰ 2. HD, E. 2010/9784, K. 2011/10636, T. 15.6.2011. (Kazancı, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.) Bir başka karar “Yapılan soruşturma ve toplanan delillerden, kocanın, annesinin evliliğe ve eşine ölçüsüz müdahalesini kasıtlı olarak önlemediği, bu suretle eşini zor durumda bıraktığı ve evlilik birliğinin mutluluğunu sağlamaya yönelik yükümlülüklerini yerine getirmediği gerçeğine, bu sebeple kadınla aynı oranda kusurlu olduğu kabul edildiğine göre, kadının boşanma davasının da kabulüne karar verilmesi gerekirken reddi doğru görülmemiştir.” 2. HD, E. 2012/16320, K. 2013/2455, T. 30.1.2013. (Lexpera, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.) 2. HD, E.2012/14735, K. 2013/1774, (Legalbank, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

²¹ 2. HD, E. 2002/7103, K. 2002/7950, T. 13.6.2002. (Kazancı, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

²² 2. HD, E. 2012/22627, K. 2013/8500, T. 28.3.2013. (Kazancı, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

²³ 2. HD, E. 2009/17262 K. 2010/19751, T. 29.11.2010. (Lexpera, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.) Bir başka karar: “Tarafların karşılıklı olarak birbirlerini aşağılayıcı söz ve davranışlarda bulundukları, on altı yıldır yataklarını ayırdıkları, bu suretle evlilik birliğinin mutluluğunu sağlamak konusundaki yükümlülüklerine aykırı davrandıkları, birbirlerine karşı tutum ve davranışları sonucu aralarında sevgi ve saygının kalmadığı anlaşılmaktadır.”

Daha önce belirtildiği gibi her iki eş de evlilik birliğinin mutluluğunu sağlamak yükümlülüğü altındadır. Bir Yargıtay kararında açıkça ifade edildiği üzere

*“Eşler, evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlamak ve birbirlerine yardımcı olmak zorundadırlar (TMK. m. 185) ve evlilikte eşit hak ve yükümlülüklerle sahiptirler. Hasta ve ameliyatlı olan, bu yüzden yardıma ve bakıma muhtaç durumda bulunan kayınvalideye yardımcı olmak ahlaki bir ödevdir. Bu ödev ve fedakârlık her iki eş için de geçerlidir.”*²⁴

Anılan bu kararda bakıma muhtaç kayınvalideyi istememek, ona yardımcı olmamak ve "terbiyesiz" gibi sözler sarf etmek bu yükümlülüğe aykırı olarak değerlendirilmiştir. Bir başka davada;

“Davalı-karşı davacı (kadın)'ın evliliği kaldıramadığını bildirip ayrılmak istediğini ve evliliğe çocuk için katlandığını ifade ettiği, kocasıyla olan tartışmalarında, sürekli olarak sert tavırlar gösterip kocasına bağırarak; buna karşılık davacı-karşı davalı (koca)'nın da, annesiyle sık sık tartışan eşi için "ben kadın istemiyorum, anne istiyorum, sokaklar kadın dolu" şeklinde sözler sarf ettiği, eşinin gitmesini isteyerek onu kovduğu anlaşılmaktadır. Gerçekleşen bu olaylara göre; her iki tarafın da birliğin mutluluğunu sağlama konusunda özveride bulunmadıkları bu husustaki yasal yükümlülüklerine (TMK.m.185/2) aykırı davrandıkları”

tespitinde bulunulmuştur.²⁵ Benzer şekilde bir başka davada;

“davacı-davalı (koca)'nın, eşine fiziki şiddet uygulamaya kalkıştığı, annesinin evlilik birliğine müdahalesine kayıtsız kaldığı ve çocuğu olmadığını belirterek "istemediğini" söyleyip eşini götürüp baba evine bıraktığı; buna karşılık, davalı-davacı (kadın)'ın ise, daha modern bir hayat sürmek istediğini ve bu sebeple davacı eşiyle evliliği götüremediğini söyleyerek birliğin mutluluğunu sağlama konusundaki özen yükümlülüğüne (TMK. m. 185/2) aykırı davrandığı anlaşılmaktadır.”

yönünde karar verilmiştir.²⁶

Bir Yargıtay kararında internette ve sosyal medyada fazlaca zaman geçirmek, bu yükümlülüğe aykırı bir davranış olarak nitelendirilmiştir. Bu karara göre;

*“Davalının hem mobil telefonundan, hem de bilgisayardan sürekli olarak internete girdiği ve facebook isimli sosyal paylaşım sitesini kullandığı, bu şekilde kuşku çeken tutum ve davranışlarda bulunduğu, son olarak da Almanya'ya döndükten iki gün sonra eşinden ayrılacağını, boşanmak istediğini söyleyerek evi terk ettiği anlaşılmaktadır. Evlilik birliğinde eşler, birlikte yaşamak ve birliğin mutluluğunu elbirliğiyle sağlamakla yükümlüdürler. Davalının "eşinden boşanacağını" söyleyerek evi terk etmesi, birlikte yaşamaktan kaçınma ve zamanının çoğunu sosyal paylaşım sitesi ve internette geçirmesi, evlilik birliğinin mutluluğunu sağlama konusundaki özen yükümlülüğüne aykırı olup, diğer taraf için ortak hayatı çekilmez kılar. Taraflar arasında ortak hayatı temelinden sarsacak derecede ve birliğin devamına imkân bırakmayacak nitelikte bir geçimsizlik mevcut ve sabittir. Davacı, dava açmakta haklıdır. Boşanmaya karar verilmesi gerekir.”*²⁷

Bir başka kararında Yargıtay eşin cep telefonu ve sanal ortamda erkeklerle çok sayıda görüşmeler yapmasını bu yükümlülüğe aykırı olduğunu tespit etmiştir.

²⁴ 2. HD, E. 2007/13963, K. 2008 / 13938, T. 23.10.2008. (Hukuktürk, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

²⁵ 2. HD, E. 2012/21192, K. 2013/7445, T. 19.3.2013. (Lexpera, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

²⁶ 2. HD, E. 2012/23175, K. 2013/8874, T. 1.4.2013. (Lexpera, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

²⁷ 2. HD E. 2014/19849, K. 2015/4186, T. 11.3.2015. (Kazancı, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

“Davalı-davacının başka erkeklerle cep telefonu ve sanal ortamda çok sayıda görüşmeler yaptığı, yapılan soruşturma ve toplanan delillerden anlaşılmaktadır. Davalı-davacının gerçekleşen bu davranışları ve toplanan deliller haysiyetsiz hayat sürdüğünü kabule yeterli görülmemiştir. Davada Türk Medeni Kanununun 163. maddesi koşulları oluşmamış ise de, davalı-davacının bu davranışlarının Türk Medeni Kanununun 185. maddesinde yer alan evlilik birliğinin mutluluğunu sağlama ve eşine sadık kalmak yükümlülüğünü ihlal ettiği ve evlilik birliğini ve ortak hayatı sürdürmesi diğer eşten beklenmeyecek derecede temelinden sarstığı da açık ve tartışmasızdır.”²⁸

Bir başka kararda;

“Davalının sık sık alkol aldığı, bu yüzden taraflar arasında ciddi tartışma ve sorunlar yaşandığı, bu sebeple davacının kısa sürelerle bir kaç defa evden ayrılıp ailesinin yanında kaldığı, bir kaç kere de davalı tarafından eve alınmadığı, alkollü olarak polis karakoluna düştüğü anlaşılmaktadır. Davalının süreklilik kazanan açıklanan tutum ve davranışı, evlilik birliğinin mutluluğunu sağlama yükümlülüğüne (TMK md. 185/2) aykırı”

olduğuna karar verilmiştir.²⁹

Bir başka kararda;

“davalı-davacı kadının dayısı ve kuzenlerinin haklı ve geçerli bir sebep bulunmadığı halde, yedi-sekiz yıldır taraflarla birlikte kaldıkları, kadının buna izin verdiği, bu durumdan rahatsızlığını dile getiren kocasına “sen gidersin onlar kalır” şeklinde sözler sarf ettiği, haftanın üç dört gününü annesinin evinde geçirdiği, bu suretle birliğinin mutluluğunu sağlamak konusunda özen yükümlülüğüne aykırı davrandığı ve kocasının hakaretine “sensin” diyerek aynıyla karşılık verdiği; davacı-davalı erkeğin ise, eşine fiziki şiddet uyguladığı ve “köpek, domuz ve benzeri” sözlerle hakaret ettiği”

yönündeki tespit boşanma için gerekçe teşkil etmiştir.³⁰

Yargıtay kararlarında sıkça vurgulandığı üzere (özellikle kanser, felç ve vajinismus gibi olgularda) evlilik yalnızca sevinçli paylaşma değil; aynı zamanda kederi de paylaşmayı içerir. Örneğin, bir Yargıtay kararında bu husus şöyle vurgulanmıştır: “Şayet bu hal evlenmeden sonra meydana gelmiş ve tedavisi de kabil bulunmamış ise (evlilik, mutluluk ve mutsuzlukta beraberlik istediği için) öbür taraf bu duruma katlanmak zorundadır. Yani fesih ve boşanma davası açılamaz.”³¹

Yine Yargıtay kararlarına göre eşler evlilik birliğinin mutluluğu için “birbirinin dini inanış ve onun gerektirdiği davranışlarını hoşgörü ile karşılamak zorundadır.”³²

²⁸ 2. HD E. 2014/3225, K. 2014/15341, T. 3.7.2014. (Kazancı, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.) Bir başka karar : “Davalının hafif meşrep davranışlar gösterdiği, başka erkeklerle SMS yoluyla ve sanal ortamda çok sayıda görüşmeler yaptığı, yapılan soruşturma ve toplanan delillerden anlaşılmaktadır. Davalının gerçekleşen bu davranışları ve toplanan deliller haysiyetsiz hayat sürdüğünü kabule yeterli görülmemiştir. Ne var ki; gerçekleşen bu davranışların Türk Medeni Kanununun 185 'inci maddesinde yer alan evlilik birliğinin mutluluğunu sağlama ve eşine sadık kalmak yükümlülüğünü ihlal ettiği ve evlilik birliğini ve ortak hayatı sürdürmesi diğer eşten beklenmeyecek derecede temelinden sarstığı da açık ve tartışmasızdır.” 2. HD, E.2012/24990, K. 2013/10996. (Legalbank, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

²⁹ 2. HD, E. 2014/2842, K. 2014/14035, T. 19.6.2014. (Lexpera, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

³⁰ 2. HD, E. 2014/21471, K. 2015/6064, T. 30.03.2015. (Lexpera, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

³¹ 2. HD, E.1976/2856, K.1976/4411, T. 24.05.1976. (Hukuktürk, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

³² 2. HD, E. 1983 / 145, K. 983 / 443, T. 25.01.1983. (Hukuktürk, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

İlginç bir davada, eşlerden birisi, sebep olduğu yangında ortak çocukların ölmesine yol açan diğer eşe boşanma davası açar, ilk derece mahkemesi davalının yangında ihmali görmemiş ve

“Karı koca evlenmekle yek diğerine karşı birliğin mutluluğunu birlikte sağlamayı yükümlenmiş olurlar (MK. md. 151). Kederde ve kıvançta beraber olacaklardır. Meydana gelen kaza sonunda çocukların ölmesi davacıda olduğu kadar davalıda da derin üzüntü yarattığı bir gerçektir. Böyle bir olay davacıdan da kaynaklanabilirdi. Davacının koca olarak hem kendisinin hem de karısının duyduğu elem ve üzüntüyü geçirmede yardımcı olması gerekir. Bu olayın evlilik birliğinin müşterek hayatı sürdürmesi kendisinden beklenilmeyecek derecede kökünden sarstığının kabulü hayatın olağan akışına uygun değildir.”

gerekçesiyle davayı reddetmiştir. Bu kararın Yargıtay’ın ilgili dairesince bozulması üzerine verilen ilk derece mahkemesinin direnme kararı Hukuk Genel Kurulunca onamıştır.³³

3. Bu Yükümlülüğe Aykırı Davranışların Sonuçları

Kanaatimizce, eşlerin evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlülüğüne aykırı davranışlarının iki olası sonucu vardır. Bunlardan birincisi TMK m.197 gereği eşlerin ayrı yaşama hakkına sahip olmasıdır. İkincisi ise evlilik birliğinin temelinden sarsılması nedeniyle boşanma davası açma hakkının doğmasıdır. Gerçi Serozan/Başoğlu/Kapancı tarafından TMK m.185 ve onun tamamlayıcısı m.322 hükmü

“Aile yaşamında “zorla güzellik” olmaz. Eş sadakate, çocuk da itaate zorlanamaz. Yasada yer alan yükümlerin çoğu dava edilemez ve zorla yerine getirilmesi sağlanamaz yükümlerdir. MK 185 ile MK 322 kuralları bu açıdan tipiktir: ... Mutluluk sağlama, dayanışmada bulunma, sevgi ve saygı gösterme, aile onurunu gözetmek zorla sağlanır mı hiç? Bu arada nişanlanmanın evlenmeye zorlama hakkı vermemesi de Aile Hukukunda “zorla güzellik olmayacağı” gerçeğini vurgular. (MK 119) Aile Hukukunda sıkça rastlanan böylesi soyutun soyutu “light” (soft) kurallar, kişileri eşit ve özgür sayan Ulusalüstü Sözleşme ve Anayasa kuralları gibi, dolaysız uygulama gücünden (self executing power) yoksun “eksik kurallar” görünümündedir. Bu eksik kurallar, olsa olsa, yorum ve boşluk doldurma alanlarında hukukçuya ışık tutabilir. Görülüyor ki Aile Hukuku kuralları “minimalist” ve (soft) kurallardır.”

sözleriyle açıklanmaktadır.³⁴ Bu yönüyle, bu açıklamalara katılıyoruz. TMK m.185/2’deki borçlar teknik anlamda borç olarak nitelenemez. Zira bu borca aykırılık halinde borcun aynen ifası için dava açılmaz, bu yönde bir karar verilemez. Ancak dolaylı olarak, TMK m.185/2’ye aykırılık teşkil eden davranışlar diğer eşe ayrı yaşama hakkını tanıyabileceği gibi genel boşanma sebebiyle açılacak bir davada boşanma sebebi olarak da değerlendirilebilecektir.

Birlikte yaşamaya ara verilmesi başlığını taşıyan TMK m.197/1 “Eşlerden biri, ortak hayat sebebiyle kişiliği, ekonomik güvenliği veya ailenin huzuru ciddi biçimde tehlikeye düştüğü sürece ayrı

³³ Hukuk Genel Kurulu, E.1994 / 2-340, K.1994 / 485, T. 29.06.1994. (Hukuktürk, 1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

³⁴ Rona Serozan/ Başak Başoğlu/ Berk Kapancı, *Aile Hukukunun Özellikleri, İlkeleri ve Gelişimi*, <https://jurix.com.tr/article/5632> 2/25 (1.8.2020 tarihinde erişilmiştir.)

yaşama hakkına sahiptir.” hükmü gereği eşlerden birinin evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlülüğüne aykırı davranışları ailenin huzuru ciddi biçimde tehlikeye düşürürse, diğer eş evlilik birliği devam etmesine rağmen ayrı yaşama hakkına sahiptir. Somut olayın özelliklerine göre bu ihlalin eşlerin birlikte yaşamaya ara verme hakkını doğurması için ihlalin ailenin huzurunu ciddi olarak tehlikeye sokması gerekir.³⁵ Birlikte yaşama, eşin ve varsa çocukların huzurunu, mutluluğunu, ruh sağlığını veya manevi değerlerini tehlikeye düşürecek olayların yaşanmasına imkân veriyorsa eşlerin ayrı yaşama hakkı doğar.³⁶ Ancak günlük basit tartışmaların, çok çabuk unutulabilecek nitelikteki kırgınlıkların veya alınganlıkların ailenin huzurunu ciddi biçimde tehlikeye düşürdüğünü söylemek zordur.³⁷ Her olayın somut özelliklerine göre, evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlülüğüne aykırı davranışların eşlere ayrı yaşama hakkını verip vermediği belirlenmelidir.

İkinci sonuç ise evlilik birliğinin temelinden sarsılması nedeniyle boşanma davası açma hakkının doğmasıdır. Evlilik birliğinin sarsılması başlıklı TMK m.166 hükmünün ilk fıkrası “Evlilik birliği, ortak hayatı sürdürmeleri kendilerinden beklenmeyecek derecede temelinden sarsılmış olursa, eşlerden her biri boşanma davası açabilir.” gereği eşlerden birinin evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlülüğüne aykırı davranışları sebebiyle ortak hayat çekilmez hale gelir ve evlilik birliğinin temelinden sarsıldığı kabul edilirse, diğer eş bu sebeple boşanma davası açabilecektir.

Evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlülüğüne aykırı davranışlarının boşanma sebebi olarak değerlendirilmesinin iki temel koşulu vardır. Bunlardan birincisi objektif şart olarak nitelendirilen evlilik birliğinin sarsılması olgusudur. Bu durum genellikle şiddetli bir geçimsizlik olarak nitelenir.³⁸ Bu şartın varlığı için evlilik birliği temelinden sarsılmış, karı kocalık zihniyeti sona ermiş ve bağlılık bilinci kaybolmuş olmalıdır.³⁹ Akıntürk’e göre “Eşler arasında bu evliliği sürdürme konusunda ruh ve istek kalmamışsa, aralarındaki anlaşmazlık onlardaki bu ruhu ve bilinci söndürmüşse evlilik birliğinin temelinden sarsılmış olduğu sonucuna varmak gerekir.”⁴⁰ Evlilik birliğinin temelinden sarsılması genel anlayışa göre, genel hayat tecrübelerine göre tespit edilecektir.⁴¹ Evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlülüğüne aykırı davranışların boşanma sebebi olarak değerlendirilebilmesi için objektif bir biçimde ağır veya sürekli olması, genel hayat tecrübelerine göre evlilik birliğinin temelinden sarsılmasına yol açmaya elverişli olması gerekir. Bu durumun yarattığı geçimsizlik evlilik birliğinin temelinden sarsacak derecede ciddi ve şiddetli değilse, boşanma kararı verilmemelidir.⁴² Bu bağlamda evliliğin temelinden sarsılmasına yol açmayacak mutluluğu bozan davranışlar objektif olarak bir boşanma sebebi olarak değerlendirilmeyecektir. Dolayısıyla salt mutlu olmamak olgusu, tek başına bir boşanma sebebi olarak görülemeyecektir.

³⁵ Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, s. 354. Turgut Akıntürk/ Derya, Ateş Karaman, *Aile Hukuku*, s. 138.

³⁶ Ahmet Kılıçoğlu, *Aile Hukuku*, s. 267.

³⁷ Turgut Akıntürk/ Derya, Ateş Karaman, *Aile Hukuku*, s. 138.

³⁸ Mustafa Dural / Tufan Ögüz / Mustafa Alper Gümüş, *Türk Özel Hukuku Cilt III (Aile Hukuku)*, s. 117. Ahmet Kılıçoğlu, *Aile Hukuku*, s. 136.

³⁹ Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, s. 680.

⁴⁰ Turgut Akıntürk/ Derya, Ateş Karaman, *Aile Hukuku*, s. 262.

⁴¹ Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, s. 681.

⁴² Turgut Akıntürk/ Derya, Ateş Karaman, *Aile Hukuku*, s. 263.

İkinci temel koşul ise subjektif şart olarak da adlandırılan evlilik birliğinin sürdürülmesinin eşlerden en az birisi için⁴³ çekilmez olmasıdır. Evlilik birliğinin devamının somut olaydaki eşlerden beklenebilir olduğu durumlarda durumun çekilmezliği söz konusu olamaz. Evlilik birliğinin devamının eşlerden beklenebilir olup olmadığı hâkim tarafından belirlenecektir. Hâkim karar verirken eşlerin karakterlerini, öğrenim ve kültür durumlarını, sosyal konumlarını ve yetiştirme şartlarını göz önünde bulundurmalıdır.⁴⁴ Bir somut olayda, bir eşin evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlüğüne aykırı davranışları, diğer eş için ortak hayatın devamını çekilmez hale getiriyorsa ikinci koşul da gerçekleştiği için bu yükümlülüğün ihlali, boşanma sebebi olarak değerlendirilecektir.

Yukarıda III. nolu başlık altında Yargıtay kararlarına göre boşanma sebebi olarak değerlendirilmiş evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlüğüne aykırı davranışlar örnekleme yoluyla sayılmıştır. İşte bu davranışlar objektif olarak evlilik birliğini temelinden sarsan davranışlardır. Eğer bu davranışlar, somut bir olayda olayın mağduru eş için ortak hayatın devamını çekilmez kılmışsa boşanma sebebi olarak değerlendirilecektir.

Sonuç

TMK m.185/2 hükmüne göre eşler evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlamak yükümlülüğü altındadır. Hüküm gereği her iki eş evlilik birliğinin mutluluğunu sağlamak zorundadır. Anlaşma prensibi gereği eşler aile için önemli konuları görüşecek, evlilik birliğinin mutluluğunu ilgilendiren kararlar ortaklaşa alınacaktır.

Evlilik birliğinin mutluluğunun sağlanıp sağlanmadığı objektif kriterlere bağlamak mümkün değildir.⁴⁵ Yargıtay kararları çerçevesinde, bu yükümlülük gereği eşler birlikte yaşamalı, ailenin huzuru için birebirlerine karşı yardımcı olmaları, saygı ve anlayış göstermeleri, hastalık anlarında birbirlerine destek olmaları, birbirinin dini inanış ve onun gerektirdiği davranışlarını hoşgörü ile karşılamaları gerekir. Olumsuz davranışlar açısından da yine Yargıtay kararları çerçevesinde, bu yükümlülük gereği, kendi ailesinin evlilik birliğine müdahalesine sessiz kalmamalı, karşılıklı küçük düşürücü davranışlarda bulunmamaları, birbirlerini tehdit etmemeleri, birbirlerine hakaret etmemeleri, birbirlerine küs olmamaları, eşlerin birbirlerine fiziksel şiddet kullanmamaları hatta buna kalkışmamaları, birbirlerine sürekli biçimde sert tavırlar göstermemeleri, birbirlerine bağırmmaları, internette ve sosyal medyada fazlaca zaman geçirmemeleri gerekir.

Bu yükümlülüğe aykırı davranışların her ne kadar aynen ifası dava edilemez olsa da, iki olası sonucu vardır. Bunlardan birincisi eşlerin ayrı yaşama hakkına sahip olmasıdır. TMK m.197/1 hükmü gereği eşlerden birinin evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlüğüne aykırı davranışları, ailenin huzuru ciddî biçimde tehlikeye düşürürse diğer eş evlilik birliği devam etmesine rağmen ayrı yaşama hakkına sahiptir. İkincisi ise evlilik birliğinin temelinden sarsılması nedeniyle boşanma

⁴³ Turgut Akıntürk/ Derya, Ateş Karaman, *Aile Hukuku*, s. 265.

⁴⁴ Turgut Akıntürk/ Derya, Ateş Karaman, *Aile Hukuku*, s. 265.

⁴⁵ Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, s. 196.

davası açma hakkının doğmasıdır. Eşlerin evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlamak yükümlülüğüne aykırı davranışlarının evlilik birliğini temelinden sarsması ve bu durumun evlilik birliğinin sürdürülmesinin eşlerden en az birisi için çekilmez olması durumu, Türk Medeni Kanunun genel boşanma sebebi olarak sayılmıştır. Böylece bu fiillerin mağduru eş, boşanma davası açarak evlilik birliğini sona erdirebilecektir.

Kaynakça

Ahmet Kılıçoğlu, *Aile Hukuku*, Turhan Ankara, 2015.

Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, Turhan Ankara, 2015.

Bülent Köprülü/ Selim Kaneti, *Aile Hukuku*, Filiz İstanbul, 1989.

H. Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku, Cilt II, Aile Hukuku*, B.5., İstanbul, 1965.

Hukuktürk İçtihat Bilgi Bankası, www.hukukturk.com.

Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, www.kazanci.com.

Legalbank Elektronik Hukuk Bankası, www.legalbank.net.

Lexpera Hukuk Bilgi Sistemi, <https://www.lexpera.com.tr>

Mustafa Dural / Tufan Ögüz / Mustafa Alper Gümüş, *Türk Özel Hukuku Cilt III (Aile Hukuku)*, 9. Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2014.

Rona Serozan/Başak Başoğlu/Berk Kapancı, *Aile Hukukunun Özellikleri, İlkeleri ve Gelişimi*, <https://jurix.com.tr/article/5632> 2/25

Turgut Akıntürk/ Derya, Ateş Karaman, *Aile Hukuku*, Betaİstanbul, 2014.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>

BOŞANMA SÜRECİNDE VE BOŞANMA SONRASINDA TAZMİNAT VE NAFAKA ÖDEMESİNİN EVLİLİK VE AİLE HUKUKU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Selin SERT SÜTÇÜ *

Öz

Boşanma davasında taraflar, kusurlu olup olmadıkları önemli olmaksızın dava açma imkanına sahiptir. Boşanma davalarında taraflar tazminat veya nafaka talebinde bulunabilecektir. Tazminat; maddi tazminat olabileceği gibi manevi tazminat olarak da karşımıza çıkabilecektir. Boşanma davası açılırken veya devam ederken, boşanma davası sona erdikten sonra eşler nafaka talebinde de bulunabilecektir. Boşanma davalarında eşlerin birbirine zarar verme kastına rastlanılmaktadır. Eşler zarar verme kastı ile hareket ederken, diğer eşten maddi tazminat, manevi tazminat ve çoğu zaman ihtiyacı olmadığı halde nafaka talebinde dahi bulunabilmektedir. Tazminat talebinde bulunmak bir zararın söz konusu olduğu hallerde talep edilmelidir. Ancak 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu hükümlerinin özellikle süresiz nafakaya ilişkin düzenlemelerinin bu hususta iyi bir şekilde değerlendirilmesi, boşanan eşlerin hem maddi hem de manevi olarak boşanma ve etkilerinden kurtulması ve yeni bir hayata devam edilmesi bakımından önemlidir. Çalışmamızda boşanan eşlerin boşanma davası ile birlikte veya boşanma davasından sonra talep ettikleri tazminat ve nafaka taleplerinin boşanma ve aile hukukuna etkileri inceleme konusu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, Dava, Eşin kusuru, Tazminat, Kusurun tazminata etkisi.

The Effects of Compensation and Affairs on Marriage and Family Law During and after Divorce

Abstract

In a divorce case, the parties have the opportunity to file a lawsuit, regardless of whether they are at fault or not. In divorce cases, the parties can claim compensation or alimony. Compensation; It can be either financial compensation or moral compensation. While the divorce case is filing or continuing, the spouses may also request alimony after the divorce case ends. In divorce cases, there is an intention of harming each other by the spouses. While spouses act with the intention of harming, they can even request financial compensation, moral compensation and alimony from the other spouse, even though they do not need them most of the time. Making a claim for compensation should be requested where there is a damage. However, it is important that the provisions of the Turkish Civil Code numbered 4721, especially the regulations on indefinite alimony, are well evaluated in terms of the divorced spouses both financially and morally to get rid of the divorce and its effects and to continue a new life. In our study, the effects of the compensation and alimony claims demanded by the divorced spouses together with or after the divorce case on divorce and family law will be examined.

Keywords: Divorce, Lawsuit, Spouse's fault, Compensation, Effect of fault on compensation.

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı, selin81hukuk@gmail.com.

1. Genel Olarak

Evlilik birliğinin eşlerden birinin talebi veya bazen her ikisinin aynı anda talepte bulunması sonucu bitmesi karşımıza çıkabilen bir durumdur. Boşanma, evlilik birliğini sona erdiren nedenlerden birisidir¹. Boşanan kişiler bazen sadece hukuken bazen de hem hukuki olarak hem de psikolojik olarak bu durumdan etkilenebilmektedir.

Boşanma sonrası eşler arasındaki bağlılığın devamını belirleyen durum da boşanmanın hukuki sonuçlarında gizlenen bir ayrıntıdır. Örneğin; boşanan ancak birbirinden herhangi bir talepte bulunmayan (tazminat, nafaka, çocukla kişisel iletişim kurulması vb.) eşlerin birbirleri ile bağlantı kurma ihtimalleri de azalmaktadır. Çalışmamızın amacı; evlilik birliğinin boşanma ile sona ermesi halinde boşanma sebebi ile talep edilen maddi, manevi tazminat ile nafaka taleplerinin evlilik ve aile hukuku üzerindeki etkilerini belirlemektir.

2. Boşanma ve Boşanmanın Sonuçları

4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu evlilik birliği içerisinde bulunan eşlere, kanunda belirtilen hallerde ve hakim kararı ile sona erdirmeye imkanı tanımıştır. Bu yönüyle boşanma, evlilik birliğinin sürekli olma niteliğini de etkileyen bir durumdur².

Türk Medeni Kanunu incelendiğinde boşanmaya ilişkin bir tanıma rastlanmamaktadır. Sadece TMK M. 167 hükmünde; boşanma hakkı olan eşin, boşanma veya ayrılığı isteyebileceği ifade edilmiştir.

Evlilik birliğinin devamlılığına ve önemine istinaden kanun koyucu eşlerin kendi kendilerine veya sadece alacakları bir karar ile evlilik birliğini sona erdirmelerine imkan tanımamış, aksine boşanmanın gerçekleşmesinin sadece hakim kararı ile olabileceğini belirtmiştir³.

Boşanma sadece evliliği değil, taraflara evlenme ile birlikte kanun koyucunun yüklediği yükümlülüklerin de sona ermesini sağlar.

Boşanma davasını mutlaka eşlerden biri veya her iki eşin birlikte açması gerekir. Üçüncü bir kişinin eşler adına boşanma davası açma imkanı yoktur⁴.

¹ Ahmet Kılıçoğlu: Aile Hukuku, 4. Bası, Ankara 2019, s. 88; Esat Arsebük: Medeni Hukuk, C.II, İkinci Kitap, Aile Hukuku, Ankara 1940, s. 734; Kudret Güven: “Türk, İsviçre ve Alman Hukuklarında Boşanma Sebepleri ve Esasları Hakkında Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, BÜHFD, C.1., S.2, Haziran 2015, s.35-36; Seher Kandil: Türk Hukukunda Terk Sebebiyle Boşanma, Ankara 2006, s.19; Mustafa Ünlütepe: Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Sebebine Dayalı Boşanma, Ankara 2019, s. 29.

² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu: Türk Medeni Hukuku, C.II, Aile Hukuku, 5. Bası, İstanbul 1965, s. 178 vd.; Mustafa Reşit Karahasan: “Boşanma Hukukunda Kusur Meselesi ve Bir Genel Kurul Kararı”, İBD, C. XXXVII, S.1-4, 1963, s. 13-14; Bilge Öztan: Aile Hukuku, Ankara 2015, s. 638-639; Selahattin Sulhi Tekinay: Aile Hukuku, İstanbul 1990, s. 166 vd.; Ünlütepe: s. 29.

³ Turgut Akıntürk/Derya Ateş: Türk Medeni Hukuku, Aile Hukuku, II. Cilt, 21. Bası, İstanbul 2019, s. 237; Öztan: s. 638; Aydın Zevkliler/Beşir Acabey/Emre Gökyayla: Medeni Hukuk, Giriş Başlangıç Hükümleri, Kişiler Hukuku, Aile Hukuku, 6. Baskı, Ankara 1999, s. 967.

⁴ Mustafa Dural/Tufan Ögüz/Mustafa Alper Gümüş: Aile Hukuku, İstanbul 2020, N. 684; Akıntürk/Ateş: s. 277; Öztan: s. 186; Kılıçoğlu: s. 88; Ünlütepe: s. 31.

Boşanma davası açma hakkı dava yoluyla kullanılabilen, yenilik doğuran dava, dava sonucu alınan karar ise bozucu yenilik doğuran karar niteliğindedir⁵.

Boşanmanın mali sonuçları içerisinde çalışmamızda maddi- manevi tazminata hükmedilmesi ile nafaka talebi üzerinde durulacaktır.

2.1. Maddi-Manevi Tazminat

Türk Medeni Kanunu m. 174. hükmünde maddi ve manevi tazminat düzenlenmiş; mevcut veya beklenen menfaatleri boşanma yüzünden zedelenen kusursuz veya daha az kusurlu tarafın, kusurlu taraftan uygun bir maddi tazminat ile boşanmaya sebep olan olaylar yüzünden kişilik hakkı saldırıya uğrayan tarafın, kusurlu olan diğer taraftan manevi tazminat olarak uygun miktarda bir para ödenmesini talep edeceği öngörülmüştür.

Eşlerden boşanma sonucunda maddi olarak zarara uğrayan taraf; bu zararının giderilmesi amacıyla tazminat talebinde bulunabilecektir.

TMK. m. 178’ de, “evliliğin boşanma sebebiyle sona ermesinden doğan dava hakları, boşanma hükmünün kesinleşmesinin üzerinden bir yıl geçmekle zaman aşımına uğrar” demekle, boşanma sonucunda ortaya çıkan maddi tazminata ilişkin talebin hem boşanma davasıyla hem de boşanma davası kesinleştikten sonra bir yıl içinde kullanılabileceğini dolaylı olsa da ifade etmiş olmaktadır. Nitekim, uygulamada maddi tazminat talepleri, genellikle, boşanma davasıyla beraber talep edilmekte ve hakim, boşanma kararı verdikten sonra, maddi talebe ilişkinde bir karar vermektedir.

Boşanma sonucu maddi tazminat talep edilebilmesi için; davacı olan eşin mevcut veya beklenen bir menfaati zedelenmeli⁶, boşanmada davalı taraf kusurlu olmalı⁷, davacı boşanmada daha az kusurlu veya kusursuz olmalı⁸, maddi zarar ile boşanma arasında illiyet bağı⁹ bulunmalıdır.

Uygun bir maddi tazminat istenebileceğini öngören kanun koyucu, maddi tazminat miktarının tayin edilmesinde, hakime geniş bir takdir yetkisi tanımıştır. Hakim bu miktarı belirlerken özellikle, hakkaniyeti, tarafların kusurlarının yoğunluğunu, eğitim seviyelerini, yaşlarını, sosyal-ekonomik durumlarını, tekrar bir evlilik yapıp yapamayacaklarını ve tazminat miktarının herhangi bir sebepsiz zenginleşmeye sebebiyet verip vermediğini, özenle dikkate alacaktır.

TMK. m. 174/II hükmünde, boşanmaya sebep olan olaylar yüzünden kişilik hakkı saldırıya uğrayan taraf, kusurlu olan diğer taraftan, manevi tazminat olarak uygun miktarda bir para ödenmesini isteyebileceği düzenlenmiştir.

⁵ Kılıçoğlu: s. 88; Dural/Oğuz/Gümüş: N. 556; Mehmet Erdem: Aile Hukuku, Ankara 2020, s. 98; Öztan: s. 469; Arsebük: s. 714; Akıntürk/Ateş: s. 235; Hüseyin Hatemi/Rona Serozan: Aile Hukuku, İstanbul 1993, s. 214-215; Ünlütepe: s. 30.

⁶ Mustafa Kıcalıoğlu: “4721 sayılı TMK ’na göre Boşanma Halinde Maddi ve Manevi Tazminat”, Ankara Barosu Dergisi, 2002, sh. 42; Ebru Ceylan: Türk ve İsviçre Hukukunda Boşanmanın Hukuki Sonuçları, İstanbul 2006, s. 77; M. Kemal Oğuzman/Turgut Öz: Borçlar Hukuku, Genel hükümler, B. 3, İstanbul 2000, s. 498.

⁷ Fikret Eren: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, İstanbul 2019, 24. Bası, s. 549.

⁸ Akıntürk/Ateş: s. 296; Velidedeoğlu: s. 258; Dural/Öğüz/Gümüş: s. 145; Ceylan: s. 83.

⁹ Zevkililer/Acabey/Gökyayla: s. 966; Öztan: s. 482; Kılıçoğlu, s. 18.

Boşanma sonucunda manevi tazminata hükmedilebilmesi için; eşlerden birinin boşanma sonucunda kişilik hakkı zedelenmiş olmalı¹⁰, davalı kusurlu olmalı¹¹, uğranılan manevi zararlar boşanmaya sebep olan kusurlu tarafın davranışı arasında uygun illiyet bağı bulunmalıdır¹².

Kişilik hakkında meydana gelen eksilmenin hesaplanması, işin mahiyeti gereği, maddi zararların hesaplanmasına nazaran genellikle daha zordur. Çünkü ihlal edilen kişilik haklarının herhangi bir maddi değerinin olmaması ve bu değerlerin ihlalinde duyulan acı ve ıstırapın kişiye göre farklılık arz etmesi, manevi zararın miktarının hesaplanmasını¹³ da doğal olarak zorlaştırmaktadır. Nitekim bu düşüncelerden hareket eden kanun koyucu da, TMK. m. 174/II'de “boşanmaya sebep olan olaylar yüzünden kişilik hakkı saldırıya uğrayan taraf, kusurlu olan diğer taraftan manevi tazminat olarak uygun miktarda bir para ödenmesini isteyebilir” diyerek, bu konuda hakime geniş bir taktir yetkisi tanımıştır.

2.2. Nafaka

Kanun koyucu, Medeni Kanun'da, boşanmanın mali sonuçları arasında, maddi ve manevi tazminatla beraber yoksulluk nafakasını da öngörmüştür. Nafaka, muhtaç durumdaki karı-kocanın birbirine, anne-babanın çocuklarına, altsoyun üstsoya, kardeşlerin birbirlerine yardım yükümlülüğüdür¹⁴. Aile birliğinde eşler birliğin yürütülmesi konusunda yükümlülüklerle donatılmışlardır. TMK. m. 185 hükmü, eşlerin birbirine karşı yardım yükümlülüklerinin olduğunu düzenlemiştir. Yoksulluk nafakası da ahlaki ve sosyal düşünceden kaynaklı, eşler arasındaki yardım yükümlülüğünün, evlilik birliğinin sona ermesinden sonra da kısmen sürdürülmesi amacını taşır. Kısaca yoksulluk nafakası, eşlerin evlilik birliğinden kaynaklı yardım yükümlülüğünün uzantısıdır. TMK. m. 175 hükmü ile, boşanma sebebiyle yoksulluğa düşecek tarafın kusurunun daha ağır olmaması şartı ile geçimi için diğer taraftan mali gücü oranında süresiz olarak nafaka isteyebileceğini düzenlemiştir. Yine bu hükme göre, nafaka yükümlüsünün kusuru aranmayacaktır.

Eşlerin yoksulluk nafakası talebinde bulunabilmesi için; boşanmaya karar verilmiş ve boşanma kararının kesinleşmiş olması, nafaka isteyen eşin diğer eşten daha ağır kusurlu olmaması, nafaka miktarının eşlerin mali gücü ile orantılı olması gerekmektedir. Nafakanın kadın tarafından erkeğe veya erkek tarafından kadına ödenmesi mümkündür. Nafaka kural olarak süresizdir. Yoksulluk nafakası ödenbilmesi için talep edilmesi gerekmektedir.

Boşanma davası açıldığı andan boşanma davası sonuçlanıncaya kadar hakim tarafından re'sen tedbir nafakasına hükmedilebilecektir. Boşanma kararının kesinleşmesinden itibaren ise, talep ve diğer şartların varlığı halinde mahkemece, eş için yoksulluk nafakasına, çocuk için iştirak nafakasına hükmedilir.

¹⁰ Öztan: s. 493.

¹¹ Velidedeoğlu: s. 259.

¹² Kılıçoğlu: s. 18; Akıntürk/Ateş: s. 311 vd.; Kıcıoğlu: s. 51.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Buket Günay: Boşanmada Maddi ve Manevi Tazminat, Ankara 2019; Nazif Kaçak: Boşanma Davalarında Maddi ve Manevi Tazminat İle Yoksulluk Nafakası, Ankara 2009; Gökhan Antalya: Manevi Tazminatın Belirlenmesi ve Manevi Tazminatın Hesaplanması, İstanbul 2017; Harun Bulut: Aile Hukukunda Maddi ve Manevi Tazminat Davaları, İstanbul 2007.

¹⁴ Ayrıntılı Bilgi için bkz. Esra Fırtına: Boşanmanın Mali Sonuçları ve Yoksulluk Nafakası, Ankara 2019; Mesut Öcal: Yoksulluk Nafakasının Süresi, İstanbul 2019; Ömer Uğur Gençcan: Nafaka Hukuku, Ankara 2018.

3. Boşanma Sonucu Talep Edilen Maddi- Manevi Tazminat İle Nafaka Alacaklarının Evlilik ve Aile Hukukuna Etkileri

Boşanmaya karar verilmesi ve boşanmanın gerçekleşmesi eşler tarafından istense dahi boşanan kişilerin normal hayatına devam etmesi bakımından en az zararla boşanması evlilik ve aile hayatının daha sağlıklı olarak devam ettirilmesi bakımından önemlidir.

Evlenme aşamasında eşlerin birbirlerine karşı anlayışlı, hoşgörülü olması ne yazık ki boşanma aşamasında yerini kine ve nefrete bırakabilmektedir. Evlilik birliği içerisinde ortak çocuğu olmayan eşler birbirlerini bir daha görmeme, iletişim kurmama gibi hususlarda anlaşsa da ortak çocuğu olan boşanan ailelerin bu hususta özellikle ortak çocuk veya çocukları düşünerek daha sağlıklı kararlar almaları gerekmektedir.

Boşanma aşamasında olan çiftlerin tazminat ve nafaka talep edebilmesi için kusurun varlığı veya yokluğunun aranması gerektiği kanun koyucu tarafından ifade edilmiştir. Eşler eşit olarak boşanmanın gerçekleşmesinden kusurlu iseler birbirlerinden herhangi bir şekilde nafaka veya tazminat talep etmeleri mümkün değildir.

Boşanma sebepleri bakımından kusurun tazminat ve nafaka talebine etkisini değerlendirirsek;

a. Zina: zina, eşlerden herhangi birinin diğerini sadakat yükümlülüğünü evlilik dışı olarak ihlal etmesidir. Zina fiilini gerçekleştiren eşin kusurlu olduğu düşünülse dahi somut olayın şartlarının göz önüne alınması gerekmektedir. Ya da zina yapan eşini affeden kişi artık zina sebebine dayanarak tazminat veya nafaka talep edemeyecektir.

b. Hayata kast, pek fena muamele, onur kırıcı davranış: eşlerden birinin diğerinin hayatına kast etmesi, pek fena muamele de bulunması veya onur kırıcı davranış içinde bulunması bu fiili gerçekleştiren eşin kusurlu olduğu şeklinde düşünülecektir. Fiili gerçekleştiren kişiden tazminat talebinde bulunulması ve nafaka talep edilmesi mümkündür.

c. Terk: Medeni Kanun'a göre, eşlerden birinin haklı bir sebep olmaksızın ortak konutu terk etmesi halinde, diğer eşin terke dayalı boşanma davası açma hakkı vardır. Ancak kanun terk olgusunun yanında başka şartların mevcudiyetini aramaktadır. Öncelikle terk, evlilik birliğinden doğan yükümlülükleri yerine getirmemek amacı taşımalıdır. Yani haklı bir sebebe dayanmamalıdır. Mesela askerlik görevini yerine getirdiği için ortak konutta bulunmayan eşe karşı, terke dayalı boşanma davası açılamayacaktır. Ancak, haklı bir sebebe dayanarak ortak konuttan ayrılan eşin, sebebin ortadan kalkmasına rağmen konuta dönmemesi halinde, terk olgusu yine gerçekleşmiş kabul edilir. Eşin ortak konutu terke zorlanması halinde, zorlamada bulunan eş terk etmiş sayılacaktır. Bu durumda, terke dayalı boşanma davası açma hakkı, terke zorlanan eşe tanınmıştır. Terki gerçekleştiren eşin belirlenmesi ile birlikte terk eden eşin kusurlu olduğu, dolayısıyla kendisinden tazminat ve nafaka istenebileceği kabul edilmelidir.

d. Küçük Düşürücü Suç İşleme ve Haysiyetsiz Hayat Sürme: Küçük düşürücü suçun belirlenmesinde, suç karşılığı öngörülen ceza değil, toplumdaki anlayış dikkate alınır. Örnek vermek gerekirse, hırsızlık, hileli iflas, dolandırıcılık, ırza geçme gibi suçlar küçük düşürücü suç kapsamında değerlendirilmektedir. Bu suçların bir defa işlenmesi dahi boşanmaya dayanak teşkil edebilecek yeterliliktedir.

Haysiyetsiz hayat sürmenin varlığının kabulü için ise, bir süreklilik söz konusu olmalıdır. Bu gibi durumlara, ayyaşlık, kumarbazlık ve hayat kadını olarak çalışma örnek olarak gösterilebilir.

Küçük düşürücü suç işleme veya haysiyetsiz hayat sürme nedenine dayanarak boşanma davası açılabilmesi için, sadece iddia edilen fiillerin ispatlanması yeterli değildir. Ayrıca, boşanma davası açan eş için bu sebepler, diğer eşle birlikte yaşamayı çekilmez hale getirmelidir. Söz konusu durumların varlığına rağmen, bu fiiller taraflar arasında sorun yaratmıyorsa, bu sebeplere dayanılarak boşanma davası açılmayacaktır. Küçük düşürücü suç işleyen ve haysiyetsiz hayat süren eş kusurlu olduğu için diğer eşe tazminat ve nafaka ödemelidir.

e. Akıl hastalığı: akıl hastalığı, boşanma davasının açıldığı anda da devam etmelidir. Eşlerden birinin akıl hastası olması halinde diğer eş tazminat veya nafaka talebinde bulunamayacaktır.

f. Evlilik birliğinin temelden sarsılması: evlilik birliğinin temelinden sarsılması aynı zamanda eşler bakımından ortak hayatı da çekilmez hale getirmelidir. Evlilik birliğinin temelinden sarsılması halinde somut olayın değerlendirilmesi sonrasında eşlerin kusurlu olup olmadıkları belirlenecek ve duruma göre tazminat veya nafaka ödenmesine hakim tarafından hükmedilebilecektir.

g. Anlaşmalı boşanma: anlaşmalı boşanma eşlerin birlikte boşanma talebinde bulunmalarını ifade eder. Dolayısıyla eşlerin birbirinden tazminat ya da nafaka talep edip etmeyecekleri de boşanma aşamasında bellidir. Eşler birbirlerine anlaşmalı boşanma aşamasında nafaka veya tazminat ödenmesi konusunda anlaştıkları için kusurlu olup olmadıkları önemli değildir.

Eşler boşanma aşamasında diğer eş kusurlu olmasına rağmen nafaka veya tazminat talep etmek zorunda değildir. Mahkeme eşlerin talebi ile bağlıdır.

Evlenme aşamasında toz pembe olan her şeyin boşanma aşamasında griye dönmesi ile birlikte eşlerin birbirlerine karşı sadece zarar verme kastı ile hareket etmesi; örneğin, kadının eşi ile tartışırken kendisine zarar vermesi sonrasında eşinin kendisine fiziksel şiddet uyguladığını ifade edip tazminat talebinde bulunması halinde olduğu gibi boşanma sebebi her ne olursa olsun eşlerin mutlaka bir aile danışmanına yönlendirilmesi, destek alınması bakımından eşlerin teşvik edilmesi gerekmektedir.

Evliliğin başladığı andan itibaren eşlerin aile birliği konusunda desteklenmesi, belirli zamanlarda denetlenmesi aile hekimliği gibi sadece ailelerin ev içinde bazı sorun aşma yöntemlerine ilişkin kendilerine tavsiyelerde bulunan birimler oluşturulması düşünülebilir. Maddi tazminatın belirlenmesi noktasında daha az sorunla karşılaşma ihtimali varken manevi tazminatın belirlenmesi çok daha zordur. Özellikle manevi tazminatın belirlenmesi aşamasında hakimin takdir yetkisini kullanarak hakkaniyete uygun bir tazminat belirlemesi, sadece manevi zararın giderilmesi fazlasına hükmedilmemesi aile hukuku bakımından önemli olabilecektir.

Eşlerin nafaka konusunda da ne yazık ki diğer eşe zarar verme kastı ile hareket etmesi de karşılaşılan bir başka durumdur. Örneğin; eşinden nafaka alan bir bayan sevgilisi olmasına rağmen sevgilisi ile evlenmeyerek nafaka almaya devam ediyorsa ve eski eşi bu durumu ispatlayamıyorsa bu nafaka ödeyen eş bakımından sıkıntılı bir duruma sebep olacaktır. Nafaka ödeyen eş yeni bir aile kurmak iste-

diğinde ne zamana kadar nafaka ödeyeceğini bilmediği, diğer eşin ekonomik durumunun daha da zayıfladığını iddia edip nafaka miktarının arttırılması ile ilgili dava açabileceğini yeni eşine anlatması, yeni eşin bu durumu kabullenmesi maalesef ki kolay kabul edilebilir bir durum olmayacaktır. Kanımızca aile hukuku var olacak olan aileyi korumalı, dolayısıyla eşin yeniden evlenmek istemesi halinde bu durum ya nafakanın azaltılma sebebi ya da kaldırılma sebebi olarak kabul edilmelidir.

Nafaka ile ilgili en çok tartışılan hususlardan birisi nafakanın süresizliği¹⁵ meselesidir¹⁶. Doktrinde bazı yazarlar nafakanın süresiz olması gerektiğini savunurken¹⁷ bazı yazarlar ise süresizlik kavramının beraberinde bazı sorunları da doğurabileceğini bu sebeple belirli bir süre ile sınırlama yapılması gerektiğini¹⁸ ifade etmektedir¹⁹. Bu konuya ilişkin olarak İstanbul BAM tarafından verilen 2018/2622 Esas ve 2018/1201 Karar sayılı kararda; “...Kadının boşanma yüzünden yoksulluğa düşeceği sabittir. TMK’nın 169. Madde çerçevesinde tedbir nafakası verilmesi doğru olduğu gibi, yoksulluk nafakasına da karar verilmesi doğrudur. Ancak tarafların yaşları, 14/05/2013 tarihinde evlenip boşanma davasının 03/08/2015 tarihinde açıldığı fiili evlilik süresinin az olduğu gözetildiğinde yoksulluk nafakasının süresiz olarak hüküm altına alınması doğru bulunmamıştır. Davacı-davalı erkeğin yoksulluk nafakasına ilişkin istinaftalebinin ise kısmen kabulü ile ilk derece mahkemesinin yoksulluk nafakasına ilişkin kararının kaldırılmasına. TMK’nın 4. maddesindeki hakkaniyet ilkesi de gözetilerek TMK’nın 176/1. maddesi gereğince davalı-davacı kadın yararına aylık 350 TL’den 2 yıllık toplam 8.400 TL. Toplu yoksulluk nafakasının davacı-davalı erkekten tahsili ile davalı-davacı kadına verilmesine, fazlaya dair isteğin reddine karar vermek gerekmiştir...” şeklindedir. TMK’nın nafakaya ilişkin düzenlemelerinin süreli nafakaya hükmedilebilmesi bakımından yeterli olduğu ve yeni bir düzenleme yapılmaması gerektiği de bu şekilde ortaya konulmuştur.

¹⁵ Yargıtay 2. HD. 11.07.2012, 14283/19487 ilgili karar için bkz. Gençcan: s.1281; Yargıtay 2. Hukuk Dairesi 12.12.2017 tarihli, 8859/14407 numaralı başka bir kararında da “...Kanun, yoksulluk nafakasının süresiyle ilgili hakime herhangi bir takdir hakkı tanımamış, süresini durumun gerekleri ya da haklı sebepleri göz önünde tutarak belirlemeyi de emretmemiştir. Kanun, bu nafakanın süresiz olmasını açıkça öngördüğüne göre, takdir hakkına sınırlanarak nafakayı belirli bir süreyle sınırlamak kanuna açık aykırılık oluşturur.” demek suretiyle süre konusunda hâkime takdir yetkisi tanınmadığı içtihadını sürdürmüştür. Anılan karar için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.hukukmedeniyeti.org/ictihatyazdir.asp?id=868778> Erişim Tarihi: 29.07.2020.

¹⁶ Yargıtay 2. Hukuk Dairesi 11.07.2012 tarihli bir içtihadında, yoksulluk nafakasının süresiz talep edilmesine karşın 4 yıl süre ile sınırlı olmak üzere tesis edilmesini, hâkime takdir yetkisi sunulmayan bir alanda takdir hakkının kullanılarak nafaka süresinin kısaltılmasının kanuna açık aykırılık teşkil ettiğine karar vermiştir. Yargıtay 2. HD. 11.07.2012, 14283/19487 ilgili karar için bkz. Gençcan: s.1280-1281.

¹⁷ Dural/Öğüz/Gümüş: s. 152; Yargıtay uygulamasında, talep edilen yoksulluk nafakasının koşulları mevcutsa ve fakat istem süresiz olarak ileri sürüldüyse hâkim, talep bağıllık ilkesi yoksulluk nafakasına süreli olarak hükmedememektedir. Bu açıdan bakıldığında süresiz bir yoksulluk nafakası talebi karşısında hâkim ya istemi reddedecek ya da zorunlu olarak süresiz yoksulluk nafakasına karar verecektir. Süreli yoksulluk nafakası talebinde de hâkim talebi ya reddedebilir ya da istenilen süre ile bağlı kalmak koşuluyla yoksulluk nafakası ödenmesine karar verebilir. Bu bilgiler ışığında Türk hukukunda yoksulluk nafakasının süresi hususunda hâkime takdir yetkisi tanınmadığı içtihatla da sabittir.

¹⁸ Gençcan: s.1281; Ömer Arbek: “Boşanmanın Mali Sonuçları”, AÜHFD, C:54, S:1, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2004, s.140-141;

¹⁹ Tartışmalar için bkz. Kürşad Yağcı, “Yoksulluk Nafakasında Süresizlik Sorunu”, İÜHFM, Cilt:76, Sayı:1, 2018, s.323.

Kanımızca TMK nafaka hükümleri doğru değerlendirilmelidir. Hakim somut olayın koşullarını dikkate alarak nafakanın süresini belirlemelidir. Evlilik süresi kadar nafaka ödenmesi, ihtiyaç devam ettikçe nafaka ödenmeye devam edilmesi gibi yöntemler çözüm olarak düşünülebilecektir.

Sonuç

Boşanma, aile hukukunu en çok etkileyen alanlardan birisidir. Aile birliğini sona erdiren boşanma beraberinde birçok sorunu da getirmektedir. Kanunda yer alan düzenlemeler de hakime takdir yetkisinin verilmiş olması tazminat ödenmesi ve nafaka miktarının belirlenmesi bakımından en önemli düzenlemedir.

Manevi tazminatın belirlenmesi maddi tazminatın belirlenmesinde olduğu gibi kolay değildir. Manevi tazminatı belirlerken hakim; hakim hakkaniyet ölçüsünü göz ardı etmemelidir. Eşlerin boşanması istenilmeyen bir durum da olsa amaç diğer eşe zarar verme olmamalıdır. Maddi zararın tespit edilmesinden sonra maddi tazminat ölçüsünde manevi tazminata hükmedilmesi, maddi tazminatın üstünde bir miktarın tazminat olarak verilmesi planlanıyorsa diğer eşe zarar verme kastı ile hareket edilmemelidir.

Aldatılan eşin eşinin aldattığı kişiye karşı dava açma hakkı ile ilgili düzenlemeler ise yargıtayın içtihadı birleştirme büyük kurulu kararı ile tartışma konusu olmaktan çıkmış, aldatılan eşin sadece eşinden manevi tazminat talep etmesine imkan tanınmıştır.

Boşanma davası devam ederken veya boşanma gerçekleştikten sonra hükmedilen nafaka hususunda en çok tartışılan konulardan birisi nafakanın süresi meselesidir. Nafakanın süresiz olması, evlilik süresi ile sınırlandırılması gibi bazı fikirler ortaya atılmış da olsa kanaatimizce nafakanın miktarını belirleme yetkisinde olan hakim durum ve koşulları göz önünde bulundurarak nafakanın süresini de tayin etmelidir. Sadece 1 yıl evli kalıp ayrılan bir eşin tekrar evlenme ve yoksulluğa düşme halleri gibi durumlar gerçekleşmedikçe nafaka ödeme yükümlülüğü uzun seneler boyu hatta belki ölünceye kadar devam etmektedir. Bu durum aile düzenine zarar verdiği gibi toplum yapısını da zedelemektedir. Nafakanın belirli bir süre ödenmesine karar verilmesi halinde de durum ve şartlar gerektiriyorsa hakim bu süreyi uzatabilmelidir.

Hakim takdir yetkisini kullanırken acele etmemeli, aile hukukuna ilişkin uyuşmazlıklarda eşleri ve tanıkları gerekiyorsa birkaç defa dinlemeli, uzman kişilerden destek alarak eşlerin gerçek niyetlerini, talep ettikleri konusunda ne kadar gerçekçi olduklarını belirlemelidir.

Boşanmanın sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi, eşlerin boşanmadan sonra yeni bir hayat kurmaları aşamasında da yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Akıntürk, Turgut / Ateş, Derya: Türk Medeni Hukuku, Aile Hukuku, II. Cilt, 21. Bası, İstanbul 2019
Antalya, Gökhan: Manevi Tazminatın Belirlenmesi ve Manevi Tazminatın Hesaplanması, İstanbul 2017
Arbek, Ömer: “Boşanmanın Mali Sonuçları”, AÜHFD, C:54, S:1, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2004

- Arsebük, Esat: Medeni Hukuk, C.II, İkinci Kitap, Aile Hukuku, Ankara 1940
- Bulut, Harun: Aile Hukukunda Maddi ve Manevi Tazminat Davaları, İstanbul 2007
- Ceylan, Ebru: Türk ve İsviçre Hukukunda Boşanmanın Hukuki Sonuçları, İstanbul 2006
- Dural, Mustafa / Öğüz, Tufan / Gümüş, Mustafa Alper: Aile Hukuku, İstanbul 2020
- Erdem, Mehmet: Aile Hukuku, Ankara 2020
- Eren, Fikret: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Ankara 2019
- Fırtına, Esra: Boşanmanın Mali Sonuçları ve Yoksulluk Nafakası, Ankara 2019
- Gençcan, Ömer Uğur: Nafaka Hukuku, Ankara 2018
- Günay, Buket: Boşanmada Maddi ve Manevi Tazminat, Ankara 2019
- Güven, Kudret: “Türk, İsviçre ve Alman Hukuklarında Boşanma Sebepleri ve Esasları Hakkında Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, BÜHFD, C.1., S.2, Haziran 2015.
- Hatemi, Hüseyin/ Serozan, Rona: Aile Hukuku, İstanbul 1993
- Kaçak, Nazif: Boşanma Davalarında Maddi ve Manevi Tazminat İle Yoksulluk Nafakası, Ankara 2009
- Kandil, Seher: Türk Hukukunda Terk Sebebiyle Boşanma, Ankara 2006
- Karahasan, Mustafa Reşit: “Boşanma Hukukunda Kusur Meselesi ve Bir Genel Kurul Kararı”, İBD, C. XXXVII, S.1-4, 1963
- Kıcalıoğlu, Mustafa: “4721 sayılı TMK ’na göre Boşanma Halinde Maddi ve Manevi Tazminat”, Ankara Barosu Dergisi, 2002
- Kılıçoğlu, Ahmet: Aile Hukuku, 4. Bası, Ankara 2019
- Oğuzman, M. Kemal/ Öz, Turgut: Borçlar Hukuku, Genel hükümler, B. 3, İstanbul 2000
- Öcal, Mesut: Yoksulluk Nafakasının Süresi, İstanbul 2019
- Öztan, Bilge: Aile Hukuku, Ankara 2015
- Tekinay, Selahattin Sulhi: Aile Hukuku, İstanbul 1990
- Ünlütepe, Mustafa: Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Sebebine Dayalı Boşanma, Ankara 2019
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet: Türk Medeni Hukuku, C.II, Aile Hukuku, 5. Bası, İstanbul 1965
- Yağcı, Kürşad: “Yoksulluk Nafakasında Süresizlik Sorunu”, İÜHFM, Cilt:76, Sayı:1, 2018
- Zevkliler, Aydın / Acabey, Beşir / Gökyayla, Emre: Medeni Hukuk, Giriş Başlangıç Hükümleri, Kişiler Hukuku, Aile Hukuku, 6. Baskı, Ankara 1999.

TÜRKİYE’DE EVLİLİK RİTÜELLERİNİN TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİĞİNE İLİŞKİN SOSYOLOJİK BİR ANALİZ: SAMSUN İLİ ÖRNEĞİ

Şerife Sena GÜNER *

Öz

Bu çalışma evlilik pratiklerinin ve evliliğe yüklenen anlamların geçmişten günümüze toplumsal bağlamda nasıl dönüştüğünü veya benzerlik ve süreklilik gösterdiğini, evlilik ritüellerine odaklanarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, iki farklı kuşaktan, farklı kültürel ve demografik özelliklere sahip on evli kadın ile görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde, katılımcılara yetiştikleri aile ortamı, eğitim ve kültürel birikimleri ile birlikte, evlilik sürecine ilişkin kişisel deneyimleri, evlenme hikayeleri ve Türk toplumundaki geleneksel evlilik sürecine ilişkin yorumlarını anlamaya yönelik açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda, Türk toplumunda evliliğe yüklenen anlamlar ve evlilik sürecinde yapılan uygulamalara yönelik çeşitli bulgular ortaya çıkmıştır ve bu bulguların analizinde, yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımından faydalanılmıştır. Sonuç olarak, Türk toplumunda evliliğe yüklenen kişisel ve toplumsal anlamların zaman içerisinde dönüşüme uğradığı, ancak toplumda gelenekselliğin sürdürülmesine yönelik birçok evlilik ritüelinin (kız isteme, nişan, çeyiz ve nişan gibi süreçlerde yapılan uygulamalar) geçmişten günümüze benzerlik ve süreklilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca farklı yaş gruplarında yer alan katılımcıların deneyimlerinden yola çıkılarak, geçmişten günümüze evlilik ritüellerinde çeşitliliğin ve detayların arttığı, bu çeşitliliğin toplumsal inşası üzerinde modern toplumundaki ‘kapitalist üretim ilişkileri, tüketim kültürünün ve modernleşmenin’ büyük bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Evlilik, Modernleşme, Farklılık, Süreklilik, Geleneksellik.

A Sociological Analysis Based on the Social Change and Continuity of Marriage Rituals in Turkey: Case of Samsun

Abstract

This study aims to evaluate how marriage practices and the meanings attributed to marriage have transformed from past to present in a social context or show similarity and continuity by focusing on marriage rituals. In this context, interviews were made with ten married women who were educated in different regions and have different cultural and demographic characteristics. During the interviews, open-ended questions were asked to the participants to understand their family environment, educational and cultural background, as well as their personal experiences about the marriage process, their marriage stories and their comments on the traditional marriage process in Turkish society. As a result of the interviews, various findings about the meanings imposed on marriage in the Turkish society and the practices made during the marriage process emerged, and the interpretive social science

* Arş. Gör., Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ssguner@sinop.edu.tr

approach was used in the analysis of these findings. As a result, it is understood that the personal and social meanings imposed on marriage in Turkish society have been transformed over time, but many marriage rituals (practices in processes such as asking for girls, engagements, dowry and engagement) from past to present show similarity and continuity. In addition, based on the experiences of the participants in different age groups, it has been concluded that diversity and details have increased in the marriage rituals from past to present and that the 'capitalist production relations, consumption culture and modernization' have a great influence on the social construction of this diversity.

Keywords: Marriage, Modernization, Difference, Continuity, Traditionalism.

Giriş

Toplumun en önemli bileşenlerinden birisi olarak aile, “üreme ve toplumun üyelerinin bakımı için birincil sorumlulukları paylaşan, kan, evlilik ya da anlaşmaya dayanan diğer ilişki ya da evlat edinme üzerinden birbirleriyle bağlantılanan insan kümesi” (Zencirkıran, 2016) olarak tanımlanmaktadır. Aile toplumsal bir birlikteliği ifade etmenin yanı sıra, aynı zamanda bir ilişkisellik barındırmaktadır. Sancar’ın ifade ile “aile bir ilişki sistemidir ve mekandır; yaşamı düzenleyen temel alanların yönetildiği bir odak olarak, cinsler ve kuşaklar arasındaki iktidar ilişkilerini düzenleyen otorite, sevgi, itaat, dayanışma gibi doğrudan sosyal ve siyasal sonuçları olan anlamlar üretir” (Sancar, 2013). Yani aile, çeşitli toplumsal ilişkileri ve değerleri içinde barındıran, bu samimi ilişki ve değerlerin yeniden üretilmesini sağlayan önemli toplumsal kurumlardan birisidir.

Evlilik, Türk toplumunda aile olmanın temel aşamalarından biri olarak toplumsal yapının inşasında etkili bir rol oynamaktadır. Bir kurum olarak evlilik, toplumda ailenin oluşumu, sürekliliği ve yeniden üretilmesini mümkün kılan en temel öğelerden birisi olarak tanımlanabilir (Demir, 2019). Evlilik, bireyler arasındaki birlikteliği ifade etmekten öte, zaman içerisinde çeşitli değişimlere uğrayan, hukuki ve sosyal ilişkileri içinde barındıran ve aile formlarını tanımlayan temel boyutlardan biridir. Bireyler arasındaki ilişki, evlilik sürecine ulaşıncaya kadar evliliğin bazı ön aşamaları gerçekleşmektedir. Buluşma, flört, söz, nişan, düğün alışverişi, kına gecesi ve nikah gibi süreçler, çiftler için oldukça önemlidir ve tüm bu aşamalar gerçekleştirilirken yerine getirilen bir takım gelenek, görenek ve ritüeller vardır. Bu sosyal yapılar, normlar, değerler ve inançlar, aile kurmanın önemli boyutlarından birisi olarak düşünülen evlilik sürecinin geleneksel boyutunu yansıtmaktadır (Tekçe, 2004).

Araştırmanın odak noktasını oluşturan toplumsal değişim ve süreklilikler iki farklı kuşaktan katılımcılar arasında karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Bu nedenle özellikle, X ve Y kuşağı olarak sınıflandırılan toplumsal gruba ait katılımcılar ile görüşüldüğünden dolayı, bu kuşakların genel olarak betimlenmesinin çalışmanın daha iyi anlaşılması için faydalı olacağı düşünülmektedir. Karl Mannheim, *The Problem of Generations* (1952) makalesinde, kuşağı oluşturan temel faktörlerin dönemi etkileyen önemli tarihsel olaylar olduğunu ifade etmiştir. Mannheim’a göre, büyük tarihsel dönüşümlere yol açan olayların gerçekleşmesi, aynı yaş grubunda bulunan insanların ortak bir toplumsal bilinç geliştirmesi ile sonuçlanmaktadır. Mannheim, bir kuşağın varlığından bahsedebilmek için olması gereken

beş temel özelliği şu şekilde ifade etmektedir: (1) kültürel süreç içinde yeni katılımcılar ortaya çıkmaktadır; (2) bu süreçte eski katılımcılar sürekli olarak ortadan kaybolmaktadır; (3) bir kuşağın üyeleri tarihsel sürecin yalnızca belirli bir bölümüne sınırlı olarak katılabilmektedir; (4) bu nedenle kültürel miras iletilmektedir ve (5) kuşaktan kuşağa geçiş sürekli olmaktadır (Mannheim, 1952).

Genel olarak kuşaklar ‘sessiz kuşak’, bebek patlaması kuşağı’, ‘X kuşağı’, ‘Y kuşağı’ ve ‘Z kuşağı’ olarak tanımlanmaktadır (Adıgüzel, Batur ve Ekşili, 2014). X kuşağı genel olarak, 1963-1980 (Alwin, 2002), bazı kaynaklarda da 1965-1979 (Dereli ve Tolunay, 2015) yılları arasında doğanlar insanları tanımlamaktadır. Türkiye’de ‘geçiş dönemi çocukları’ olarak adlandırılan X kuşağı, ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlerin yoğun yaşandığı bir dönemi kapsadığından, bu kuşak genel olarak “olabildiğince kanaatkâr, toplumcu, sadık ve idealist bir kuşaktır” (Ayhün, 2013). Öte yandan, ‘milenyum kuşağı’, ‘gelecek kuşak’, ‘dijital kuşak’, ‘eko patlaması’ gibi farklı isimlerle adlandırılan Y kuşağı, genellikle 1980-2001 yılları arasında doğan insanları kapsamaktadır (Baş, 2019). Saktanber ve Beşpınar’a göre, Türkiye’de 1980’li yıllar materyalist değerlere bağlı, toplumsal ve politik konulara karşı ilgisiz ve ekonomide görülen neoliberal gelişmelerin etkisinde kalmış, tüketim odaklı bir dönemi işaret etmektedir (Saktanber ve Beşpınar, 2016).

Türkiye’de yaşanan sosyo-demografik ve ekonomik değişimler, aile ve evlilik yapısının değişimini de etkilemiştir. Evliliğin toplumdaki anlamına bağlı olarak toplumda ideal evlilik türleri, gelenek ve görenekleri ile evlilik sonrası çiftlere yüklenen sosyal roller ve sorumluluklar toplumdan topluma ya da zaman içerisinde değişim göstermektedir. Modern kültürün önemli bileşenleri olan popüler kültür ya da tüketim kültürü gibi kavramsallaştırmalar, günümüz toplumunda aile ve evlilik kurumlarının değişimi üzerinde de etkili olmuştur. Bu değişimlerin gerçekleşmesinde, nüfus artışı, doğurganlık seviyesi, aile çalışma imkanları, kadının toplumsal konumdaki yeri ve toplumun zihniyet yapısında meydana gelen değişimler gibi faktörler etkili olmuştur (Baş, 2019). Modernleşmenin beraberinde getirdiği toplumsal değişimlerden yola çıkılarak, bu çalışmada şu sorunun cevabı aranmıştır: ‘evlilik pratikleri, geçmişten günümüze toplumsal bağlamda nasıl dönüşmüş veya benzerlik ve süreklilik göstermiştir?’ Dolayısıyla bu çalışmada, modern toplumda etkili olan, tüketim kültürü, bireyselleşme ve küreselleşme gibi süreçlerin evlilik kurumu üzerindeki toplumsal etkilerini değerlendirmek amaçlanmaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, evlilik sürecine ilişkin deneyimlerini paylaşan kadınların anlatılarını içeren **nitel** bir araştırmadır. “Niteliksel araştırma, gerçekliğin karmaşık doğasını anlamak için insanların sembollerle algıladığı büyük resmin öznel bir temsiliyi ortaya koyarak bu özneliği yorumlama faaliyeti olarak açıklanabilir” (Kümbetoğlu, 2006). Bu araştırmada görüşmeler sonucunda toplanan verileri yorumlamak, anlamaya çalışmak ve neden/nasıl sorularına cevap bulmak amaçlandığından nitel bir araştırma modeli benimsenmiştir. Araştırmanın örneklemi, Samsun ilinde ikamet eden, evli kadınlar arasından, çalışmanın amacı doğrultusunda belirlenen kriterlere uygun olacak şekilde, amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Bu kapsamda, farklı yörelerde yetişmiş, farklı kültürel ve demografik özelliklere sahip

on evli kadın ile görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde, katılımcılara yetiştikleri aile ortamı, eğitim ve kültürel birikimleri ile birlikte, evlilik sürecine ilişkin kişisel deneyimleri, evlenme hikayeleri ve Türk toplumundaki geleneksel evlilik sürecine ilişkin yorumlarını anlamaya yönelik açık uçlu sorular yöneltilmiştir.

Bu araştırmada evlilik pratiklerinin ve evliliğe yüklenen anlamların geçmişten günümüze toplumsal bağlamda nasıl dönüştüğünü veya benzerlik ve süreklilik gösterdiğini anlamak amaçlandığından, incelenen veriler analiz edilirken yorumlayıcı yaklaşım benimsenmiştir. Genel olarak yorumlayıcı yaklaşım, “bireylerin kendi toplumsal dünyalarını nasıl oluşturduğu ve sürdürdüğüne dair anlayış ve yorumlara varmak üzere insanların doğal ortamlarında toplumsal olarak anlamlı eylemin doğrudan ayrınıltılı gözlem yoluyla sistematik analizini kapsar” (Neuman, 2016). Bu doğrultuda bu çalışmada katılımcıların anlatıları ve yorumları dikkate alınarak onların evlilik sürecine ilişkin deneyimleri, kapsamlı bir şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve yorumlanmasında nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan betimsel analiz tekniğine başvurulmuştur. Katılımcı kadınların görüşmeler sırasında evlilik sürecine ilişkin değerlendirmeleri ve deneyimleri iki ana tema altında betimsel olarak analiz edilmiştir: evlilik türleri ve evlilik aşamaları. Bu temaların altında da toplanan verilerin içeriğine ve kapsamına göre alt temalar belirlenmiştir.

Bulgular

Bu bölümde araştırma kapsamında yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Katılımcıların görüşme formunda yer alan açık uçlu sorulara verdiği cevaplar, iki temel kategori altında detaylı olarak analiz edilmiştir: *evlilik türleri ve evlilik aşamaları*. Bu kategoriler de beş alt tema ekseninde analiz edilmiştir: *Görücü Usulü Evlilik: ‘Birbirimizi çok tanıyamadan evlendik’, Aşk/Sevgi Evliliği: ‘Meğer hislerimiz karşılıklıymış’, Görücü Usulü Evlilik ve Aşk Evliliği Arasındaki İlişkisellik, Gelenekselliğin Taşıyıcıları Olarak Evlilik Ritüelleri ve Toplumsal Değişimin Bir Yansıması Olarak Evlilik Ritüelleri*. Belirlenen bu temalar altında, veriler analiz edilirken konuşulan konunun hangi kadın katılımcı tarafından ifade edildiğinin açıkça anlaşılması amacıyla katılımcılar aşağıda yer alan tabloda numaralandırılmış ve sosyo-demografik özellikleri belirtilmiştir. Tabloda belirtilen demografik özellikler, verilerin analiz edilmesinde etkili olmaktadır.

Tablo 1: *Görüşme Yapılan Katılımcılar ve Sosyo-Demografik Özellikleri*

Katılımcı	Yaş	Mesleği	Eğitim Durumu	Evlilik Türü
K1	53	Ev Hanımı	Lise Mezunu	Görücü Usulü
K2	51	Ev Hanımı	Lise Mezunu	Görücü Usulü
K3	55	Ev Hanımı	Ortaokul Mezunu	Görücü Usulü
K4	49	Ev Hanımı	Üniversite Mezunu	Görücü Usulü
K5	51	Ev Hanımı	Lise Mezunu	Görücü Usulü
K6	29	Memur	Üniversite Mezunu	Aşk/Sevgi Evliliği
K7	26	Ev Hanımı	Üniversite Mezunu	Görücü Usulü
K8	31	Doktor	Üniversite Mezunu	Aşk/Sevgi Evliliği
K9	25	Avukat	Üniversite Mezunu	Aşk/Sevgi Evliliği
K10	25	Avukat	Üniversite Mezunu	Aşk/Sevgi Evliliği

Yukarıda görüldüğü üzere, araştırmanın amacı doğrultusunda evlilik deneyimlerinin değişim, dönüşüm ve sürekliliklerini anlamak amacıyla iki farklı kuşaktan (X ve Y kuşakları) kadınlar (X ve Y kuşakları), katılımcı olarak belirlenmiştir. Yukarıdaki tabloda belirtilen beş katılımcı (K1, K2, K3, K4 ve K5) X kuşağından, diğer beş katılımcı (K6, K7, K8, K9 ve K10) ise daha genç kuşak olarak tanımlanan Y kuşağındandır. Tabloda görüldüğü üzere, X kuşağı katılımcılarının hepsinin ev hanımı olduğu ve bir katılımcı haricinde çoğunluğun üniversite öncesi eğitimi sonlandırdığı görülmektedir. Öte yandan Y kuşağı katılımcılarının ise hepsinin üniversite mezunu ve çoğunlukla ücretli işte çalışan kadınlar oldukları anlaşılmaktadır. Bu sosyo-demografik farklılıklar, farklı dönemlerde yaşayan bireylerin gündelik yaşantılarına, deneyimlerine yansıyan toplumsal değişmeyi anlamak açısından faydalı olmaktadır.

1. Evlilik Türleri

Çalışmada katılımcıların evliliğe nasıl karar verdiklerini ve bu kararı verirken ne gibi toplumsal faktörlerin etkili olduğunu öğrenmek için onlara “eşinizle evlenmeye nasıl karar verdiniz?” ve “bu kararınız üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğunu düşünüyorsunuz?” soruları yöneltilmiştir. Böylelikle evlilik kararının alınması üzerinde etkili olan faktörler anlaşılmaya çalışılmış ve bu kararın alınma sürecinde meydana gelen toplumsal değişimler görülmeye çalışılmıştır. Ayrıca iki farklı kuşaktan katılımcılarda bu faktörlerin evlilik kararı alınması üzerindeki etkisini anlamak amaçlanmıştır.

1.1. Görücü Usulü Evlilik: ‘Birbirimizi çok tanıyamadan evlendik’

Sezen’in de (2005) belirttiği gibi “toplumların kültürel ve ekonomik yapısı, yerleşim düzeni, üretim ilişkileri, gelenek ve görenekleri, evlenme biçimlerini etkiler. Bu sebeple her toplum kendi yapısına uygun evlenme biçimlerini tercih eder”. Dolayısıyla evlenme biçimleri ve evlilik kararının alınmasında farklı toplumsal mekanizmalar etkili olmakta, evlilik sürecine ilişkin eylemler, gelenekler ve ritüeller farklı toplumlarda değişiklik gösterebilmektedir. Bu çalışmada katılımcıların çoğunlukla görücü usulü evlendikleri görülmektedir. Görücü usulü evlendiklerini belirten katılımcılar, aile üyeleri, akrabaları ya da yakın çevrelerinde ‘aracı’ olarak tanımladıkları kişiler vasıtasıyla eşleri ile tanıştıklarını belirtmiştir:

(K2): “Eşimi ilk olarak söz günümüzde gördüm ve ilk gördüğümde ondan pek hoşlanmadım. Ertesi gün birlikte düğün alışverişine gittik ve alışverişe giderken önce arabada biraz sohbet ettik. Alışveriş sırasında bile eşimle ilgili çok deli sorular vardı aklımda çünkü ondan hoşlanmamıştım. Ama yine de onunla evlenmeyi kabul ettim çünkü beni onun gibi birisiyle evlenmeye iten bazı sebepler vardı; tanımasam, hoşlanmasam bile en azından bizi tanıştıran kişinin eşimle ilgili anlattıkları gerçekten benim için yeterliydi” (52, Ev Hanımı, Lise Mezunu).

Yukarıdaki paylaşımdan da anlaşılacağı üzere, görücü usulü evlendiği anlaşılan katılımcı(lar) özellikle iki aile arasında ‘aracılık’ yapan kişiye ilişkin olumlu bir izlenime sahip olduğunu ve o kişiye güven duyduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde diğer birçok katılımcı da evlilik sürecinde etkili olan temel faktör sorulduğunda, aracılık yapan kişiye ya da karşı tarafın ailesine duyulan güven duygusunun önemli olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla bu tür evliliklerde evlenmeye karar verme süreci üzerinde

çiftler arasında inşa edilen ‘güven’ duygusu büyük önem taşımaktadır. Çiftler birbirlerini tanımıyor olsa bile buluşmayı ayarlayan aracı kişiye duyulan güven, kişilerin yuva kuracakları kişiyi seçerken etkili olmaktadır. Fişek’in de belirttiği gibi aile üyeleri, akrabalar ve aracılık yapan diğer kişiler görücü usulü evliliklerde potansiyel eş bulma, değerlendirme ve kabul etme konusunda çok etkili olmaktadır. Geleneksel evlilik modeli, çoğunlukla bireyler arasındaki duygusal yakınlıktan ziyade aileler arasındaki anlaşma temelinde kurulan bir düzendir (Fişek, 2018). Bu yönüyle görücü usulü evlilikler Türk toplumunda geleneksel aile değerlerinin sürdürüldüğü kurumlar olarak yorumlanabilir. Aileler arasındaki anlaşma esasına dayalı bu tür evliliklerde, bireysel ilişkilerin yanı sıra iki aile arasında inşa edilen toplumsal bağlılık da önemsenmektedir.

Kişilerin rıza gösterdikleri görücü usulü evliliklerin yanı sıra ailelerin zorlaması ile yapılan evlilikler de yine geleneksel evlilik türleri arasında değerlendirilebilir. Bu tür evliliklerde, çiftlerden birisinin ya da her ikisinin de rızasının olmadığı durumlarda bile çoğunlukla aile üyelerinin söylemleri evlilik kararının alınmasında etkili olmaktadır. Zorunlu evliliklerde evliliğin gerçekleşmesinde ‘geniş aile bağlarını güçlendirmek, istenmeyen davranış ve cinselliği kontrol etmek, uygunsuz (kültürel normlar tarafından belirlenen) ilişkileri önlemek, algılanan kültürel veya dini normları korumak ve bunlara uymak, zenginliği geniş ailede tutmak, evlilik dışı hamileliği engellemek, yoksulluğa karşı bir garanti almak ve göçe yardımcı olmak’ gibi çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Zorla evlendirmeye neden olan önemli faktörlerden birisi de aile baskısıdır (SafeLives, 2014). İstemediği halde ailesinin baskısı ile evlendiğini anlatan kadınlardan birisi, evlilik hayatı boyunca eşini hiçbir zaman sevmediğini ama mecburen çocuklarının doğumu sonrasında ‘aile’ olduklarını ifade etmektedir:

(K3): “Çok otoriter bir babam vardı ve ben 16 yaşıma geldiğimde artık evlilik çağıma geldiğini söyledi. Tanıdık çevrede ekonomik durumu iyi olan bir aile vardı ve beni istemeye geldiler. O zamana kadar evlenmemek için bir sürü şey yaptım aslında. Görücü geldiğinde evden kaçtım, bazen odadan çıkmadım falan. Ama o son görücü gelen kişiyle evlenmek zorunda kaldım babamın baskısıyla. Aslında onu hiç sevmedim, mutlu da olmadık ama evlendikten sonra çocuklar falan da olunca aile olduk işte” (68, Ev Hanımı, Ortaokul Mezunlu).

Yukarıdaki ifade de görüldüğü üzere, çiftlerden birisinin rızası olmadığı durumlarda da zorunlu olarak evlilik gerçekleşmekte, evliliğin ilerleyen süreçlerinde çocukların aileye katılımı ile birlikte zorunlu birlikteliğin sonlandırılması zorlaşmaktadır. Katılımcı ifadesinde, çocukların doğumu ile birlikte ‘aile’ olduklarını söylemekte, eşi ile mutlu olmasa bile çocuklar için birlikteliklerini sürdürdüklerini anlatmaktadır. Katılımcının bu ifadeleri aynı zamanda, Türk toplumunda ataerkil aile yapısının dinamiklerini gözler önüne sermektedir. Özellikle “çok otoriter bir babam vardı ve ben 16 yaşıma geldiğimde artık evlilik çağıma geldiğini söyledi” ifadesi, geleneksel Türk aile yapısında baba figürünün ‘otorite sahibi, baskın kişi’ olarak karar verme mekanizması üzerinde etkili bir rol oynadığını göstermektedir. Nitekim Bozok’a göre, “babalar, bir yandan ‘ebeveyn’, diğer yandan ‘ailenin reisi’ ve çoğu zaman evin geçimini sağlayan aslî aktörler olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda yukarıdaki ifade-

den anlaşılacağı üzere ‘baba’ bir yandan ailesine karşı sorumlulukları olan, aynı zamanda bu roller çerçevesinde onlar üzerinde otorite kurma yetkisine sahip bir konumda bulunduğu için çocuklarının (evlilik, yeni bir aile kurma) kararını yönlendirmektedir.

1.2. Aşk/Sevgi Evliliği: ‘Meğer hislerimiz karşılıklıymış’

Aracı kişilerin çiftlerin tanışmasında öncülük ettiği görücü usulü evliliklerin yanı sıra kişilerin kendi gündelik yaşantıları esnasında eşleri ile tanıştıkları ve onlar ile tanışarak, görüşerek evlenme kararı aldıkları evlilik türleri vardır. Bu tür evliliklerde, kişiler arasındaki anlaşma genellikle ‘aşk’ olarak tanımladıkları samimi duygular üzerine kurulmakta ve şekillenmektedir. Tekçe’ ye göre aşk/sevgi, bu tür ilişkilerde ani, aşırı güçlü bir duygu olarak tasvir edilmez, daha ziyade hikayelerin çoğunda arkadaşlığın derinleşmesi, çiftler arasında artan bağlılık ve uyumun sevgiye veya ciddi bir evlilik niyetine dönüşmesi olarak açıklanmaktadır (Tekçe, 2004).

Bu çalışmada katılımcılar arasında görücü usulü evlendiklerini belirten kadınların yanı sıra dört katılımcı, aşk evliliği yaptıklarını ifade etmiştir. Bu katılımcılar çoğunlukla evlendikleri kişiler ile yakın bir arkadaş çevresinde tanıştıklarını ve görüştüklerini, zaman içerisinde aralarında farklı bir yaklaşma duygusunun oluştuğunu söylemiştir. Tekçe’nin ifade ettiği gibi (2004), çiftler arasında aşk hissiyatının oluşması ve evlilik kararının alınması bir anda gerçekleşmekten ziyade zaman içerisinde çiftlerin birbirlerini tanıması, birbirlerine uyumun fark edilmesi ile birlikte gerçekleşmiştir:

(K10): “Ben eşim ile zaten yakın bir arkadaş grubundan tanışıyordum ama ikimiz çok yakın değildik. Ara sıra konuşuyorduk ve onun tavırları, düşünceleri, konuşması vs. hoşuma gidiyordu. Aslında şimdi bakınca demek ki bu hissim karşılıklıymış. Sonrasında zaten eşim bana hislerini açtı ve o günden sonra evlilik kararına kadar her şey hızlı bir şekilde gelişti” (25, Avukat, Üniversite Mezunu).

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere, bu tür evliliklerde duygusal anlamda ‘yakınlaşma’ ve ‘bağlılık’, evlilik kararı alınmasında ve aile kurulmasında etkili olmaktadır. Âşık olarak evlendiğini belirten kullanıcıların dördünün de yaşlarının 20-30 yaş aralığında olması dikkat çeken noktalardan birisidir. Görücü usulü evlenen katılımcıların aracıya duydukları ‘güven’ duygusu, aşk evliliklerinde kişilerin bir müddet görüşmeleri ve tanışmaları sonrasında ortaya çıkmaktadır. Bu katılımcılar, görücü usulü evlenmektense, eşlerini evlenmeden önce tanımayı tercih ettiklerini ifade etmiştir. Aşk evliliği yaptığını söyleyen bu katılımcılar, aynı zamanda üniversite mezunu ve ücretli işte çalışan 2. Kuşak kadınlardır. Her ne kadar üniversite ortamında tanıştıkları kişiler ile evlenmemiş olsalar da eğitim hayatı sayesinde bu kişilerin sosyal ilişkilerinde bir artış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Üniversite eğitimi, bu bireylerin sosyalleşmelerinde ve arkadaş çevrelerinin genişlemesinde etkili olmaktadır. Demir’in de ifade ettiği gibi, sosyal hareketliliğin daha yoğun olduğu kentsel yaşamda kişiler arasındaki toplumsal etkileşim arttığından dolayı bireyler arasındaki tanışma ve yaklaşma olasılığı daha da artmaktadır (Demir, 2019). Dolayısıyla 1. Kuşak ve 2. Kuşak bireyler arasındaki sosyo-demografik farklılıklar evlenilecek olan kişinin seçilmesinde etkili olmaktadır. İki farklı kuşaktan katılımcıların evlilik sürecindeki tanışma deneyimleri karşılaştırıldığında, bireysel faktörlerin ve duygusal ilişkilerin 2. Kuşak katılımcılar tarafından daha çok önemsendiği görülmektedir.

1.3. Görücü Usulü Evlilik ve Aşk Evliliği Arasındaki İlişkisellik

Türkiye Aile Yapısı Araştırması'nda (2014) evliliklerin yarısından fazlasının (%51) görücü usulü evlilikler olması bu tür geleneksel evlilik türlerinin yaygınlığını yansıtmaktadır. Ancak bu çalışmada görücü usulü evlilikler ve aşk evlilikleri arasında keskin bir ayrım yapmaktan ziyade farklı evlilik biçimleri arasında bir ilişkisellik olduğunu yansıtan evlilik hikayeleri de yer almaktadır. Nitekim Tekçe'ye göre, Türk toplumunda "görücü usulü evlilikler (arranged marriage)" ile "aşk evlilikleri (choice marriage)" arasındaki ayrım, evlilik hayatlarında çiftler arasında bazı cinsiyet rolleri ve eş ilişkileri ile birlikte toplumsal olarak inşa edilmektedir. Görücü usulü evlilik, bir aracı (tanışmayı ayarlayan kişi) yoluyla bireyleri bir ilişkiye ve daha sonra evlilik hayatına getiren bir evlilik türü olarak görülmekle birlikte, aşk evliliği bireylerin kendi kararları ve seçimlerini içinde barındırmaktadır. Her ne kadar bu evlilik türleri arasında bir ayrım ve farklılık var gibi görünse de farklı evlilik türleri toplumsal yaşamda iç içe geçmiştir (Tekçe, 2004). Tekçe'nin işaret ettiği bu iç içe geçmişlik/ilişkisellik bazı katılımcıların evlilik hikayelerinde açıkça görülmektedir:

(K4): *"Ben gençken her zaman dindar bir eş arayışındaydım. Eşimin teyzesi bizimde uzaktan akrabamızdı ve bizi birbirimize yakıştırıyormuş. Sonrasında bu düşüncesini ikimizle de paylaşmış. Özellikle kocamın ailesi beni gelinleri olarak çok beğenmiş ama oğulları o zaman yurtdışında okuyormuş. O yüzden bana onu beklememi söylediler. Bende onlara güvendim ve bekledim bir sene. Bir sene sonra bizi tanıştırdılar, onu ilk defa görmeme rağmen daha önce tanıyor gibiydim çünkü sanırım kaderimdeki kişi oydu. Bu yüzden ilk buluşmamızda konuşurken ona karşı kalbimde bir şeyler hissetmiştim. Zaten bir hafta içinde evlenmeye karar verdik ve evlendik"* (41, Ev Hanımı, Üniversite Mezunu).

Yukarıdaki ifade de görüldüğü üzere görücü usulü evlendiğini ifade eden bazı katılımcılar, evlendikten sonra ya da tanıştıktan sonra eşine âşık olduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla çiftlerin tanışmalarında 'aracı' olan aile üyesi ya da tanıdık kişi etkili olsa da katılımcılar evlilik sürecinin ilerleyen aşamalarında eşine karşı 'duygusal bağlılık' hissettiğini ifade etmiştir. Bu kullanıcı, geleneksel yollarla tanıştığı eşine evli oldukları süre içerisinde âşık olduğunu ifade ederek aslında görücü usulü evlilikler ve aşk evlilikleri arasındaki ilişkiselliği vurgulamaktadır. Bu ifade, evlilik kararının alınmasında etkili olan toplumsal faktörler arasındaki dönüşümsel ilişkiyi göstermektedir.

2. Evlilik Aşamaları

Evlilik süreci, bireylerin tanışması ve evliliğe karar vermesinin ardından aileler tarafından toplumsal olarak yerine getirilmesi beklenen bir takım gelenek/görenek ve ritüelleri de kapsamaktadır. Çiftlerin evliliğe karar verme süreçleri her ne kadar birbirinden farklı da olsa da (bazıları görücü usulü, bazıları aşk/sevgi evliliği) neredeyse her birinin Türk toplumunda evlilik süreci ile ilişkilendirilen geleneksel merasimleri önemsedikleri ve yerine getirdikleri görülmektedir. Türk toplumunda evliliğin aşamaları olarak kabul edilen kız isteme, söz, nişan, kına ve düğün gibi merasimler, günümüz modern toplumunda bazı yönleriyle gelenekselliğin sürdürüldüğü, bazı yönleriyle toplumsal değişim ve dönüşümlere sahne olan aşamalar olarak değerlendirilebilir. Bu aşamalar özellikle 1. kuşak ve 2. kuşak katılımcılar arasında farklılık göstermektedir.

2.1. Gelenekselliğin Taşıyıcıları Olarak Evlilik Ritüelleri

Katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı üzere yukarıda belirtilen merasimler, Türk toplumunda kültürel olarak inşa edilen ve geçmişten günümüze farklı kuşaklar tarafından sürdürülen gelenek, görenek ve adetleri içermektedir. Bu bakımdan evliliğe giden süreçte, çiftlerin yerine getirmekle yükümlü oldukları kültürel ritüeller güçlü bir toplumsal mekanizma olarak inşa edilmekte ve sergilenmektedir. Nitekim Zencirkıran'a göre, bir toplumda geçmişten beri yapılmaya devam eden eylem biçimleri o toplumda kültürel değerlerin aktarılmasına yönelik önemli bir işlev üstlenmektedir (Zencirkıran, 2019). Yapılan görüşmelerde bu tür merasimlerin önemli olduğuna ilişkin ifadeler şu katılımcıların anlatılarında açıkça görülmektedir:

(K1): *“Bana kalırsa her şey bir yana düğünler, bütün akrabaları ve yakınları bir arada görme imkânı sunduğu için de çok önemli aslında. Mesela uzun zamandır görüşmeyen kişiler bile ortak bir tanındıklarının düğününde bir araya gelip bir şeyler konuşma ve paylaşma imkânı buluyor. Şimdiki düğünler de biraz daha değişti tabi, mesela gençler bazen düğün davetiyelerine çocuklar gelmesin falan gibi şeyler yazıyorlar, çok ayıp bence ama yine de hala bu tür toplu etkinlikler akrabalık bağlarını kuvvetlendiriyor bana kalırsa”* (53, Ev Hanımı, Lise Mezunu);

(K7): *“Aslında baktığımda evlilik hazırlıklarım sırasında çok yorulduğumu söyleyebilirim. Bütün o koşturmalar, alışverişler, alınacaklar, gelecek kişilerin listesi vs. bütün bunları planlamak ve her şeyin yolunda gittiğinden emin olmaya çalışmak insanı en çok yoran şey. Ama bütün yorgunluğa rağmen bizim düğünlerimiz gibisi yok. Türk düğünleri gerçekten de çok önemli ve manevi anlamda değerli. Yani şöyle bir bakınca belki de annemde benim yaşadığım süreçlerden geçmiş zamanında ve bende onun yaşadıklarını yaşadım. Uzun yıllar boyunca bu gelenek, göreneklerin korunması ve sürdürülmesi bence bizim toplumumuz açısından çok önemli, birleştirici diyebilirim”* (26, Ev Hanımı, Üniversite Mezunu).

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü üzere, Türk toplumunda evlilik sürecinde ‘geleneksellik’ ve geleneksel değerlerin sürdürülmesi, hem 1. kuşak hem de 2. kuşak katılımcılar tarafından önemsenmektedir. Özellikle kullanıcılardan birisi (K1), geçmişten günümüze gerçekleştirilme biçimleri değişse bile, gelenek ve göreneklerin sürdürülmesini toplumsal açıdan, “birleştirici” bir unsur olarak nitelendirmektedir. Nitekim Türk aile yapısına ilişkin çalışmasında Tezcan, evliliği sadece iki bireyin yaşamlarını birleştirmeleri olarak değil, aynı zamanda bu kişilerin aileleri arasında kurulan bir ilişki ağı olarak tanımlamaktadır. Tezcan'a göre, düğün ve evlenme sürecinin temelinde, akrabalık ve komşuluk gibi toplumsal ilişkileri içinde barındıran bütünleştirici bir bağlam bulunmaktadır (Tezcan, 2000). Bu bağlamda yukarıdaki anlatılarda da Türk toplumunda yuva kurmanın bir aşaması olarak gerçekleştirilen evlilik sürecinde merasimler, geniş aile bağlarını güçlendirmenin de bir aracı olarak ifade edilmiştir.

Yapılan görüşmelerde, hem 1. Kuşak hem de 2. Kuşak katılımcıların kendi evlilik sürecine ilişkin deneyimlerini anlatırken benzer süreçleri vurguladıkları dikkat çekmektedir. İki kuşak karşılaştırıldığında, uygulama biçimleri açısından belirgin farklılıklar olduğu anlaşılrsa da ‘kız isteme, çeyiz alışverişi, nişan, kına ve düğün’ gibi merasimlerin Türk toplumundaki geleneksel değerlerin taşıyıcı birer unsuru olarak geçmişten günümüze devam ettirildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu tür merasimlerin, kültürel yapının birleştirici, bütünleştirici ve özgün değerlerini yansıtmakta olduğu söylenebilir.

2.2. Toplumsal Değişimin Bir Yansıması Olarak Evlilik Ritüelleri

Evlilik, geleneksel değerlerin sürdürüldüğü bir toplumsal yapı olmasının yanı sıra, toplumsal değişim ve dönüşümlerin yansımalarını da içinde barındırmaktadır. Toplumsal birliktelikler, toplumdaki üyelerin yaşamsal ihtiyaçları ve düşünceleri doğrultusunda kendilerine uygun eylemler geliştirerek devamlılıklarını sağlamaktadır (Berger & Luckmann, 2008). Yani gündelik yaşam pratikleri, toplumu meydana getiren aktörlerin toplumsal kurumlara ve eylemlere yükledikleri anlamlardan etkilenmektedir. Toplumsal yapının devamlılığında önemli birer unsur olarak tanımlanan evlilik ve aile kurumları hem sosyokültürel yapıdan etkilenir hem de bireysel, öznel gerçekliklerinin şekillenmesini etkiler. Bu bakımdan evlilik, bir yönüyle toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerden etkilenen, bir yönüyle de bireylerin gündelik yaşam pratiklerindeki değişimleri (mesela yeme alışkanlıklarında, eğlenme etkinliklerinde, dekorasyon seçimi gibi) etkileyen bir toplumsal kurum olarak nitelendirilebilir (Poloma, 1993). Bu kapsamda, yapılan görüşmelerde özellikle 1. kuşak ve 2. kuşak katılımcıların evlilik deneyimleri arasındaki farklılıklar, toplumsal değişimin anlaşılmasında büyük önem arz etmektedir.

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde iki farklı kuşak arasında en çok dikkat çeken farklılıklardan birisi bu tür merasimlerdeki çeşitliliklerin artması olmuştur. 1. Kuşak katılımcılardan bazıları evlilik aşamalarını anlatırken söz, nişan gibi düğün öncesi yapılan merasimleri ev içerisinde yakın akrabalar ve aile üyeleri ile birlikte düzenlediklerini, ayrıca kına ve düğün etkinliklerini bir arada yaptıklarını ifade etmiştir:

(K5): “Bizim adetlerimizde düğün günü, gündüz vakti çeyiz serilirdi kız evinde, akşamda düğün yapıldı. Benim de düğün günümde bizim evde çeyizlerim serildi, komşular akrabalar vs. gelip çeyiz görmesi yaptılar. Aynı gün akşamda önce düğün sonra gecenin ilerleyen saatlerinde gelinliğin üstüne ‘bindallı’ giyip, kınayı yaptık. (...) Şimdi bakıyorum bütün bu adetler, gelenekler daha bir cafcacılı olmuş, ayrı ayrı düşünülüyor, planlanıyor” (51, Ev Hanımı, Orta Okul Mezunu).

Yukarıdaki ifadesinde katılımcı, kendi evlilik deneyimleri ile günümüzdeki evlilik merasimlerini karşılaştırırken, günümüzde Türk toplumunda yapılan merasimleri ‘cafcacılı’ olarak nitelendirmekte ve bu merasimlerin daha planlı ve çeşitli biçimlerde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Kullanıcının bu ifadesi, gündelik hayatta çoğunlukla ‘daha gösterişli’ anlamında ve çoğunlukla daha çok emek sarf edilerek yapılan sunumları ifade ederken kullanılmaktadır. Dolayısıyla katılımcı bu noktada, modern toplumda geleneksel olarak devam ettirilen kültürel pratiklerin zaman içerisinde daha gösterişli bir yapıya dönüşerek, çeşitlendiğini ifade etmektedir. Bu farklılık, 2. Kuşak katılımcıların ifadeleri ile daha anlaşılır olmaktadır:

(K7): “Şöyle anlatayım, bütün o nişan kına ve düğün hazırlıkları için aylarca uğraştım diyebilirim. Çünkü gerçekten hayatımda bir kere yaşayacağım bir dönemdi ve her şeyin çok güzel, hayallerimdeki gibi olmasını istedim. Bir sürü organizasyoncu gezdim, tabi hem maddi olarak anlayabildiğim hem de estetik anlayışına güvendiğim bir organizasyoncu bulmak önemliydi benim için. (...) nişanı ve kınayı bizim taraf (kız tarafı) yaptığı için onların organizasyon işleri ile genelde ben ilgilendim, bazen de nişanım. Ama en çokta kına gecesinin benim için çok özel olmasını istedim ve çok uğraştım. (...) Düğün de zaten, düğün yaptığımız otelin kendi anlaştığı ve bize sunduğu bir organizasyoncusu vardı. Biz sadece konsepti belirledik” (27, Ev hanımı, Üniversite Mezunu).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, 1. kuşak olarak tanımlanan bir önceki katılımcı (K5) ve bu katılımcının (K7) evlilik ritüellerini gerçekleştirme biçimleri arasında birçok farklılık bulunmaktadır. Özellikle katılımcının “*bütün o nişan kına ve düğün hazırlıkları için aylarca uğraştım diyebilirim*” ifadesi, günümüz toplumunda evlilik aşamasında bu tür merasimlerde çiftlerin ‘hazırlık ve planlama’ süreci için daha fazla zaman harcadıkları anlaşılmaktadır. Bu toplumsal pratikler, modern toplumda tüketici olarak tanımlanan aktörlerin gündelik yaşamlarında popüler kültürü nasıl yeniden ürettiklerini göstermektedir. Evlilik sürecinde, organizasyon şirketleri tarafından belirlenen konseptler ve geleneksel ritüellerin bu formalara dönüştürülerek sergilenmesi, Türk toplumundaki kültürel değerlerin endüstriyel boyutunu yansıtmaktadır. Adorno ve Horkheimer’a göre (2010), kültür endüstrisi taklit olanı mutlak olanın yerine koyarak birçok şeyi aynılaştırır, standardize eder ve bu şekilde kültürel ürünün rasyonelleşmesini sağlar. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, modern toplumdaki Türk geleneklerini yansıtan evlilik ritüellerinin, organizasyon şirketleri tarafından belirli bir ücret karşılığında benzer konseptler belirlenerek gerçekleştirilmesi, kültürel formların dönüşümüne işaret etmektedir.

Günümüz toplumunda evlilik ritüellerinin toplumsal değişimine ilişkin en önemli göstergelerinden birisi de sosyal medyada günden güne hızla artan evlilik içerikli sosyal medya sayfalarıdır. Düğün fotoğrafçılığı, yeni evlenecekler için ev dekorasyonu ve düğün organizasyonu gibi konulara ilişkin çeşitli fikirler sunmak amacıyla paylaşım yapan sosyal medya sayfaları, günümüzde birçok kullanıcı tarafından takip edilmektedir. İnternet ve sosyal medyanın bu denli hızla yayılması ve toplumsal etkileşim imkanlarını geliştirmesi, diğer toplumsal yapılar gibi evlilik süreci üzerinde de etkili olmuştur. İletişimin yerel sınırlardan kurtularak uluslararası bir boyutta gerçekleştirilmesi, bütün dünya kültürlerinin birbirleriyle etkileşimine imkân tanıyarak küresel bir kültürün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Giddens, modern toplumu tanımlarken kullandığı ‘küreselleşme’ kavramsallaştırmasında, zaman, mekân ve mesafelerin artık önemini kaybettiği, daha küçük ve küresel bir dünya modelinden bahseder. Ona göre, yerel topluluklar, kültürler ve yapılar artık kontrol mekanizmaları olarak işlevini yitirmeye başlamış ve uluslararası, küresel toplum mekanizmaları güç kazanmaya başlamıştır (Giddens, 1997, akt. Slattey, 2014). Bu çalışmada yapılan görüşmelerde de katılımcıların bazıları (K6, K9 ve K10), nişan, kına ve düğün organizasyonlarını planlamak amacıyla sosyal medyada bu tür paylaşımlar yapan sayfaları ziyaret ettiklerini ve oradaki içeriklerden örnek alarak plan yapmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Bu ifadeler, Türk toplumunda geleneksel evlilik ritüellerinin modernleşme sürecinden etkilenecek yeni formalara büründüğünü göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, evlilik türleri ve pratiklerinin geçmişten günümüze toplumsal bağlamda nasıl dönüştüğünü veya benzerlik ve süreklilik gösterdiğini anlamak amacıyla on kadın ile görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin değerlendirilmesinde yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımı benimsenmiş ve veriler betimleyici analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Verilerin incelendiği temalar altında, kadınların evlilik tecrübeleri modernleşme süreci beraberinde gelişen ‘tüketim

toplumu', 'bireyselleşme' ve 'küreselleşme' gibi kavramlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Böylelikle modern toplumda evlilik kurumuna ilişkin hangi süreçlerin değişime uğradığı ve ne gibi gelenek/görenek ve toplumsal değerlerin sürdürüldüğü anlaşılmaya çalışılmıştır.

Castells'e göre, modern kapitalizmde kent sadece bir üretim merkezi değil, aynı zamanda dünya kapitalist sisteminde önemli bir kontrol merkezi, özellikle kolektif tüketimin gerçekleştiği bir toplumsal örgütlenme biçimidir (Slattery, 2018). Türkiye'de yaşanan sosyo-demografik değişimler, kentleşme ve kentleşme süreciyle beraber eğitimin yaygınlaşması, tüketim alışkanlıklarındaki değişimler ailenin kurumunun önemli bir bileşeni olan evliliklerin de dönüşümünü etkilemiştir. 1. kuşak ve 2. kuşak katılımcıların paylaşımları değerlendirildiğinde, 1980'lerden itibaren modern toplumda gözlenen **bireyselleşme eğiliminin** evlilik kararının alınması üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. 1. kuşaktakilerin görüşü usulü evlilik tercihlerinde çoğunlukla aile üyeleri ve aracılık yapan kişilerin desteği ile evlilik sürecine adım attıkları; 2. Kuşaktakilerin ise evliliği daha bilinçli ve bireysel tercihlere dayalı bir süreç olarak yorumladıkları görülmektedir. 20-30 yaş aralığında bulunan 2. kuşak kadınların, 1. kuşaktakilere oranla daha geç evlendikleri görülmektedir. Geç evlilik kararının alınmasında en etkili faktörün **eğitim** olanaklarının yaygınlaşması olduğu söylenebilir. Nitekim 1. kuşak kadınların lise mezunu, 2. kuşaktakilerin ise üniversite mezunu olması bu durumu desteklemektedir. Üniversite mezunu olan katılımcılar, üniversite eğitimi sırasında evlenmek amaçlı birisiyle görüşse bile eğitim hayatını tamamladıktan sonra ancak evlenmeyi düşünmektedir. Dolayısıyla eğitim, modern toplumda bireylerin evlilik kararı almalarında yaşanan dönüşümü etkileyen ve dolayısıyla onların sosyal yaşamlarını şekillendiren temel toplumsal kurumlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Evliliğin ön hazırlık aşamaları olarak kabul edilen kına gecesi, çeyiz alışverişi ve düğün gibi geleneksel kültürün taşıyıcı mekanizmaları, modern kapitalist toplumda popüler kültür aracı olarak farklı etkinlikler bağlamında çeşitlendirilmektedir. Geçmişten günümüze belirgin bir şekilde dönüşüm geçiren bu ritüeller, günümüzde **tüketim kültürünün** önemli bir göstergesi olarak gerçekleştirilmektedir. Ayrıca 2. kuşak katılımcıların ifadelerinden anlaşılabacağı üzere, günümüzde geleneksel Türk kültüründe yer almayan düğünden önce gelin adayının kız arkadaşlarıyla birlikte düzenlediği 'bekarlığa veda partisi', düğünden sonra yapılan 'after parti' ve çeşitli organizasyon etkinlikleri gerçekleştirilmektedir. Bu tür evlilik ritüellerin, özellikle sosyal medya kullanımının artış göstermesine bağlı olarak yaygınlaştığı söylenebilir. Kullanım yaygınlığı giderek artan sanal topluluklar, toplumsal ilişkileri etkileme gücüne sahip olduğundan farklı disiplinlerce de araştırılan güncel bir araştırma alanı haline gelmiştir (Metin, 2016). Yeni sosyal mekân olarak sosyal medya platformları, birçok kullanıcı tarafından aktif olarak kullanılmaktadır. Nitekim günümüzde sanal ortamda çift yönlü iletişim ve etkileşim olanaklarının gelişmesi ile birlikte bilgi üretimi ve paylaşımı hızlanmıştır. Böylelikle bireyler sadece bilgiye ulaşan konumunda değil aynı zamanda bilgiyi üreten, dağıtan ve görüşlerini paylaşan aktif bir konumda yer almaktadır (İrge, 2012). Dolayısıyla sosyal medya paylaşımları, evlilik ritüellerinin planlanmasında çeşitli

organizasyon fikirleri ve düğün seremonisi sırasında gerçekleştirilen etkinliklerin de paylaşılmasını kolaylaştırmış ve çeşitlendirmiştir. 2. kuşak katılımcıların daha sade ve geleneksel olarak gerçekleştirdiği evlilik ritüelleri, günümüz toplumunda daha gösterişli, masraflı ve küresel bir formata bürünmüştür.

Türkiye’de evlilik sürecine ilişkin meydana gelen toplumsal değişim ve dönüşümler bir yandan **gelenekselliği** de içinde barındırmaktadır. Geçmişten günümüze evlilik sürecinde yapılması planlanan/düzenlenen ritüeller ve etkinlikler halen geçerliliğini korumaktadır. Bütün katılımcıların, düğün öncesinde Türk toplumunda geleneksel olarak gerçekleştirilen çeyiz, kız isteme, kına gibi toplumsal pratiklere önem verdikleri ve bu gelenekleri sürdürdükleri görülmektedir. Verilen yanıtlarda farklılıklar görülse de katılımcıların büyük bir kısmı bu gelenekleri evliliğin olmazsa olmaz aşamaları olarak tanımlamaktadır. Sonuç olarak çalışmada yapılan görüşmeler kapsamında, Türk kültürüne ait geleneksel evlilik ritüellerinin modern toplumdaki bireyselleşme, küreselleşme ve tüketim kültürü gibi süreçlerden etkisi altında halen sürdürüldüğü söylenebilir. Özellikle günümüz toplumunda internet kullanımının yaygınlaşması ile birlikte bilgiye erişimin kolaylaşması ve hızlanması sonucunda, farklı kültürlerin etkisiyle evlilik aşamasında geleneksel pratiklerin yanı sıra yeni ritüeller de ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda evlilik kurumunun modern toplumda tamamen toplumsal bir dönüşüme uğradığını söylemek imkansızdır ancak geleneksel değerlerden kopmadan bir takım toplumsal değişikliklerin gerçekleştiği aşikardır.

Kaynakça

- Adıgüzel, O., Batur, H. Z., Ekşili, N. (2014). Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı ile Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 165-182.
- Adorno T. W. Ve Horkheimer M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan (çev.). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Alwin, D.F. (2002). Generations X, Y And Z: Are They Changing America. *Contexts*. 42(1), 42- 51.
- Ayhün, S. E. (2013). Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar ve Örgütsel Yansımaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 2 (1), 93-112.
- Baş, E. (2019). *Modernleşme Sürecinde Evliliğin Kuşaklararası Dönüşümü: İzmir Örneği*, Yayımlanmamış doktora tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berger, P. L., Ve Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. Vefa Saygın Ögüt (Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Bozok, M. (2018). Türkiye’de Ataerkillik, Kapitalizm ve Erkeklik İlişkilerinde Biçimlenen Babalık. *Fe Dergisi*. 10 (2): 31-42.
- Demir, A. (2019). *Tekerlekli Düğün--Fiziksel Engellilerin Aile İnşası*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dereli, B. Ve Toruntay, H. (2015). Örgütlerde Kuşakların İş Değerleri, Motivasyon ve Mentorluk Kavramlarına Dayalı Yönetimi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Working Paper Series, Tartışma Metinleri, WPS, NO/03/2015-05.
- Fişek, G. O. (2018). *İlişki İçinde Ben, Kültür, Aile, Bireyselleşme ve Psikanalitik Arayışlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- İrge, N. F. (2012). “Enformasyon Toplumu ve Toplumsal Değişim Sürecinde Sosyal Medya”. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. (17), 63-87.
- Kümbetoğlu, B. (2006). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Metin, O. (2016). “Sosyal Medyanın Siyasal Toplumsallaşmaya Etkileri: Bir Alan Araştırması”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 18 (2), 221-267.
- Mannheim, K. (1952). The Problem of Generations. *The Sociology of Knowledge*. (Routledge and Kegan Paul Ltd., Londra), 276–320.
- Neuman, L (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri* (Çev. Sedef Özge). İstanbul: Yayınodası Yayıncılık.
- Poloma, M. (2012). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Safelives (2014). Quick guide: Identifying and engaging with young people at risk of forced marriage. Bristol: SafeLives. http://www.safelives.org.uk/documents/forced_marriage_quick_guide.pdf
- Saktanber, A. Ve Beşpınar, F. U. (2016). Gençlik, Der. Metin Heper & Sabri Sayarı, *Dünden Bugüne Türkiye Tarih, Politika, Toplum ve Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sancar, S. (2013). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sezen, L. (2005). Türkiye’de Evlilik Biçimleri. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 27, 185-195.
- Slaterry, M. Sosyolojide Temel Fikirler. Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz (çev.). Bursa: Sentez Yayınları.
- Tekçe, B. (2004). Paths of Marriage in Istanbul: Arranging Choices and Choice in Arrangements. *Ethnography*, 5(2), 173-201.
- Tezcan, M. (2000). *Türk Ailesi Antropolojisi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Zencirkıran, M. (2019). *Sosyoloji*. (8. Baskı). Bursa: Dora Basım Yayın.

EVLİLİK DIŞI İLİŞKİLER VE TERAPÖTİK MÜDAHALE TEKNİKLERİ

Ertuğrul TAŞ *

Öz

Eşlerden birinin diğer eşin rızası olmadan üçüncü bir kişiyle ilişki yaşaması evlilik dışı olarak tanımlanır. Evlilik dışı ilişki çift hayatını, eşleri ve çocukları olumsuz etkiler. Farklı ülkelerde ve Türkiye’de yapılmış araştırmalar evlilik dışı ilişkinin başlıca boşanma nedenlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Evlilik dışı ilişkide, erkekler daha çok cinsellik, kadınların ise öncelikli olarak duygusal ilişki ve sonrasında cinsellik aramaktadırlar. Evlilik dışı ilişki çift hayatında krize neden olmakta ve çiftler yaşadıkları krizle terapiste başvurumaktadırlar. Bu çalışmada, evlilik dışı ilişkileri ele almak için geliştirilmiş müdahale teknikleri kullanılmıştır. Bu yaklaşıma göre, evlilik dışı ilişki insan kaynaklı travma yaratır. İlk etapta çift hayatında kriz ve travma dikkate alınarak mağdur eş üzerine odaklanılır. İkinci etapta, eşler arasında güç dengeleri tekrar sağlanır. Eşler çift hayatı ve evlilik dışı ilişki sürecini ortak anlayışla tekrar formüle ederler. Üçüncü etapta, kabul ve af çalışılır. Eşler evliliklerini devam ettirmeye veya ayrılmaya karar verirler. Eşlerin almış oldukları karara göre terapi süreci devam eder veya çift başka bir uzmana yönlendirilir.

Anahtar Kelimeler: Evlilik Dışı İlişki, Sadakatsizlik, Aldatma, Klinik Müdahale

Extramarital Affairs And Therapeutic Intervention Techniques

Abstract

In a marriage, if one spouse has an affair with third person, this situation is defined as extramarital affair. Extramarital affair affects couple life, spouses and children in a negative way. The researches done in Turkey and different countries demonstrates that extramarital affair is one of the major reasons of divorce. In extramarital affairs, men mostly seek for sexuality while women first seek for romantic intimacy and later sexuality. Extramarital affair leads to crisis in couple’s life and they get therapy for this reason. This study includes the intervention techniques developed for dealing with extramarital affairs. According to the approach of this study, extramarital affair creates man-made trauma. Considering crisis and trauma in couple life, at first step, therapy focuses on victim spouse. Secondly, a power of balance is ensured between spouses. Spouses handles couple life and process of extramarital affair again with a common understanding. At third stage, issues of acceptance and forgiving are dealed. Spouses decide to maintain their marriage or divorce. According to their decision, therapy process continues or couple is directed to another specialist.

Keywords: Extramarital Affair, Infidelity, Cheat, Clinical Intervention.

* Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ertugrul.tas@samsun.edu.tr

Giriş

Eşlerden birisinin diğer eşin rızasıyla veya haberi olmaksızın üçüncü bir kişiyle duygusal ve cinsel ilişki yaşaması evlilik dışı ilişki olarak tanımlanır (Langis ve Germain, 2015). Bu çalışmada diğer eşin haberdar olmadığı evlilik dışı ilişkiler ele alınacaktır. Evlilik dışı ilişkiyi tanımlamak için sadakat-sizlik, aldatma, zina gibi kavramlar kullanılmaktadır. Bu kavramlar bireyin ve toplumun evlilik dışı ilişkilerle ilgili değer yargılarını ortaya koymakta, evlilik dışı ilişki mağduru kişinin psikolojik acısına yüklediği anlamı görmeye yardımcı olmakta ve terapi sürecini etkilemektedir. Günümüzde, insanlar çoğunlukla evlilik dışı ilişkiyi kabul edilemez olarak tanımlamaktadırlar (Treas ve Giesen, 2000). Toplumun ve kişinin evlilik dışı ilişkilere bakış açısı ne olursa olsun, evlilik dışı ilişki çift hayatını olumsuz etkilemektedir. Evliliklerin sonlanmasıyla ilgili 160 ülkede yapılmış araştırmaları inceleyen bir derleme evliliklerin sona ermesinde evlilik dışı ilişkinin en yaygın sebep olduğunu ortaya koymaktadır (Betzig'den aktaran Tortamış, 2014). İzmir ilinde, 222 kadın, 168 erkek olma üzere toplam 370 kişiyle yapılmış bir araştırmada, kadınların %29,7'si, erkeklerin %14,9'u zinayı boşanma nedeni olarak tanımlamışlardır (Aktaş Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018). Başka bir çalışma, boşanmış kişilerin %40'nın boşanmadan önce en az bir kez evlilik dışı ilişki yaşamış olduklarını aktarmaktadır (Whisman ve Snyder, 2007). Bununla birlikte, evlilik dışı ilişkinin ortaya çıkması her evlilikte boşanmaya neden olmamaktadır. Fransa'da yapılmış bir araştırmaya göre, erkeklerin %34'ü, kadınların %24'ü bir dönem evlilik dışı ilişki yaşadıklarını, erkeklerin %43'ü, kadınların %34'ü eşin evlilik dışı ilişki yaşadığını bildiklerini veya hissettiklerini aktarmışlardır (Bajos ve Bozon, 2008). Evlilik dışı ilişki yaşayan erkeklerin %56'sı, kadınların %34'ü evlilik dışı ilişki yaşadığı sırada çift hayatlarında mutlu olduklarını dile getirmişlerdir (Glass ve Wright, 1997). Erkekler evlilik dışı ilişkilerde genellikle cinsellik aramaktadır. Kadınlar ise öncelikli olarak duygusal ilişki, sonrasında cinsellik istemektedirler. Kadınlar önce telefon, internet ve sosyal medya aracılığıyla duygusal bağ kurmakta, sonra cinsellik yaşamaktadırlar. Dolayısıyla kadınlarda sanal seks aracılığıyla evlilik dışı ilişki oranı artmaktadır (Germain, 2015).

Çift hayatında monotonluk, cinsellikten tatmin olmama, cinsel isteksizlik, şefkat eksikliği, duygularda zayıflama, eşin diğer eşe karşı dikkatinin ve desteğinin azalması, eşler arasında çatışmalar başlıca evlilik dışı ilişki nedenleri olarak tanımlanmaktadır (Allen ve Leleu'den Germain aktarıyor, 2015). Cinsel uyarıcılara karşı duyarlı erkekler, çift hayatında mutsuz ve eşiyle uyumsuzluk yaşayan kadınlar evlilik dışı ilişkiye meyil göstermektedirler (Mark ve diğerleri, 2011).

Eşin evlilik dışı ilişkiye girmesiyle ilgili dört temel ilişki tipi tanımlanmıştır (Formica'dan Germain aktarıyor, 2015). Birincisi *nesneyle* (ilgi alanı) ilişkilidir. Eşin dikkati mevcut ilişkisinden kademeli olarak dışarı kayar. Eş çift hayatı dışında iş, hobi gibi faaliyetlere katılmaya, daha fazla zaman harcamaya başlar. İkincisi *cinsel* maceradır. Eş evlilik dışı cinsel ilişki yaşar, aşırı isteklidir. Eşin dikkati çift hayatından daha çok bu geçici ilişkiye kayar. Üçüncüsü *duygusal bağ* olarak tanımlanır. Eş evlilik dışı romantik ilişki yaşamaya başlar. Çoğunlukla fizik temas olmaksızın, sosyal medya, iletişim araçları üzerinden temas kurulur ve devam eder. Duygular, fanteziler, cinsel içerikli mesajlar gönderilir, telefon

konuşmaları yapılır. Eşin dikkati mevcut ilişkisinden ziyade iletişim araçlarını kayar. Dördüncüsü *ikincil (paralel) ilişkidir*. Sosyal, romantik, cinsel paylaşımlar içerir ve gerçek ilişki özellikleri taşır. İlişki yaşayan kişiler bir birleri ile uyumludur ve ortak çıkarları vardır. Çoğunlukla ilk ilişkilerinin veya evliliklerinin devam etmesine izin verirler.

Evlilik dışı ilişkinin ortaya çıkması evlilik dışı ilişki mağduru (EDİM) eş, evlilik dışı ilişki yaşayan (EDİY) eş, eşin evlilik dışı ilişki yaşadığı üçüncü kişi (ÜK), çocuklar, geniş aile ve arkadaşlar üzerinde etkiler bırakır. Evlilik dışı ilişki dört şekilde ortaya çıkabilir. (1) EDİY eş kendisi söyler, (2) EDİM eşin sorgulaması sonucu EDİY eş itiraf eder, (3) diğerleri EDİM eşe söyler, (4) EDİM eş EDİY eşini suçüstü yakalar. Eşi suçüstü yakalamak sonuçları en ağır olasılıktır. EDİY eş evlilik dışı ilişki yaşadığını diğer eşe kendisi söylerse, evliliğin devam etme olasılığı daha yüksektir (Aronson'dan Germain aktarıyor, 2015).

Evlilik dışı ilişkinin ortaya çıkması çift hayatında kriz doğurur. Günümüzde, eşler çoğunlukla evlilik dışı ilişkiye rağmen evliliklerini devam ettirmek eğilimindedirler. Çiftler evlilik dışı ilişkinin ortaya çıkmasıyla birlikte oluşan kriz ve kaotik ortamla birlikte psikoterapiye başvurumaktadırlar. Bu aşamada evlilik dışı ilişkiyi ele almak bilgi, deneyim ve beceri gerektirmektedir.

Bu çalışmada yukarıda tanımladığımız evlilik dışı ilişki ve özellikleri dikkate alınarak evlilik dışı ilişki nedeniyle kliniğe gelmiş 8 evli çift vakası analiz edilmiştir. Bu vakalar Donald H. Baucom'un geliştirdiği "çift terapisinde evlilik dışı ilişkileri ele alma" yaklaşımı ile çalışılmıştır. Önce ele aldığımız vakalarla ilgili temel tespitler, sonra Donald H. Baucom'un yaklaşımı bir vaka ile desteklenerek aktarılacaktır.

1. Yöntem

Araştırmada evlilik dışı ilişki ortaya çıktıktan sonra çift olarak kliniğe başvurmuş 8 vaka analiz edilmiştir. Evlilik dışı ilişki yaşamış (EDİY) 4 kadın ve 4 erkek seçilmiştir. Vakalarla ilgili bilgiler Tablo 1'de aktarılmıştır.

Terapist psikoloji lisans, klinik psikoloji yüksek lisans ve doktora öğrenimi almış ve çift ve cinsel terapiler alanlarında uzmanlaşmıştır.

Terapi sürecinde danışanların izni alınarak not tutulmuştur. Terapiyi sonuçlandırdıktan sonra, elde edilen veriler vaka olarak düzenlenmiş ve anonimleştirilerek araştırma verisine dönüştürülmüştür. Klinik vakaların araştırma verisi olarak kullanılması için danışanların onayı alınmıştır (Dépalteau, 2011; Sommers-Flanagan ve Sommers-Flanagan, 2009; Linden ve Hevitt, 2013).

Tablo 1: *Evlilik Dışı İlişki Örneklemi*

Vaka Numarası	Terapiye Gelen	Evlilik dışı ilişki yaşayan (EDİY)	Evlilik şekli	Yaş EDİY Eş	Yaş EDİM Eş	Evlilik dışı ilişkiyi eş biliyor	Süre	İlişki şekli	Evlilik süresi	Öğrenme şekli	Evlilik devam ediyor mu?	Çocuk sayısı	3.kişi Yaş	3.kişi Cinsiyet
1	Çift	Kadın	Aşk	32	35	Evet	Birkaç ay	Duygu	8	WhatsApp (Eş gördü)	Evet	2	40	Erkek
2	Çift	Kadın	Aşk	40	42	Evet	1 yıl	Duygu Cinsellik	18	WhatsApp (Eş gördü)	Evet	1	44	Erkek
3	Çift	Kadın	Görücü	28	30	Evet	1 yıl+	Duygu Cinsellik	5	Mail (Eş gördü)	Evet	2	30	Erkek
4	Çift	Kadın	Görücü	25	27	Evet	1 yıl+	Duygu Cinsellik	4	Evden gitme (Eş öğrendi)	Evet	2	30	Erkek
5	Çift	Erkek	Görücü	38	35	Evet	1 yıl+	Duygu Cinsellik	15	3.kişi eşi aradı	Evet	2	25	Kadın
6	Çift	Erkek	Görücü	38	32	Evet	Birkaç ay	Cinsellik	12	WhatsApp (Eş gördü)	Evet	2	28	Kadın
7	Çift	Erkek	Görücü	27	24	Evet	Birkaç ay	Cinsellik	4	WhatsApp (Eş gördü)	Evet	1	22	Kadın
8	Çift	Erkek	Aşk	32	30	Evet	Birkaç ay	Cinsellik	5	WhatsApp (Eş gördü)	Boşandı	1	24	Kadın

2. Evlilik Dışı İlişki Durumuyla İlgili Bulgular

EDİY kadınlar 25-40, eşleri (EDİM) 27-42 yaş aralığındadır. Kadınların ilişki yaşadığı üçüncü kişilerin (ÜK) yaş aralığı 30-44 olarak saptanmıştır.

EDİY erkeklerde yaş aralığı 27-38, eşlerinin (EDİM) yaş aralığı 24-35 olarak tespit edilmiştir. Erkeklerin ilişki yaşadıkları üçüncü kişilerin yaş aralığı 22-28'dir.

EDİY kadınlar kendilerinden yaşça büyük erkeklerle (ÜK), EDİY erkekler kendilerinden yaşça küçük kadınlarla (ÜK) ilişki yaşamışlardır.

Çiftlerin hepsi evlidir. 5 çift görücü, 3 eş aşk evliliği yapmıştır. 5 çift 10 yıldan az, 3 çift ise 10 yıldan daha fazla süre evlidir. 3 çift 1 çocuk, 5 çift 2 çocuk sahibidirler.

6 EDİM eş eşlerinin (EDİY) evlilik dışı ilişkisi olduğunu kendileri öğrenmiştir (5 WhatsApp, 1 mail aracılığıyla). 1 vakada üçüncü kişi (ÜK) EDİM eşi arayarak kocasıyla birlikte olduğunu söylemiştir. Bir kadın vaka sevgilisine kaçmış ve EDİM eşi evlilik dışı ilişkiyi öğrenmiştir.

3 EDİY kadın bir yıl ve daha fazla, 1 EDİY kadın birkaç ay süreyle evlilik dışı ilişki yaşamıştır. 3 EDİY erkek birkaç ay, 1 EDİY erkek bir yıldan fazla ÜK ile ilişkisini sürdürmüştür. Kadınlar daha uzun süreli evlilik dışı ilişki yaşarken, erkekler daha kısa süreli ilişkiler yaşamaktadırlar.

3 EDİY erkek cinsel amaçlı, 1 EDİY erkek hem duygusal hem de cinsel amaçlı ilişki yaşamıştır. EDİY erkekler eşleriyle ve evlilikleriyle ilgili yorum yapmamışlardır. Kadınlara olan cinsel ilgileri ve birlikte oldukları kadınların cazibesi ön plana çıkmaktadır. 4 EDİY kadın öncelikli olarak duygu temelli

ilişki yaşadıklarını aktarmışlardır. 3 EDİY kadın üçüncü kişi ile hem duygusal ve hem de cinsel ilişki yaşamışlardır. EDİY kadınlar eşlerinin duygusal ilgisizliklerinden şikâyet etmişlerdir.

Evlilik dışı ilişkinin ortaya çıkması her çift için krize neden olmuş, başta çocuklar olmak üzere yakın çevreyi etkilemiştir. 8 numaralı vakada, EDİM eş erkeğin çalıştığı kuruma gitmiş ve eşinin başka bir çalışanla ilişki yaşadığını anlatmıştır. Eşinin ilişki yaşadığı ÜK'nin babasını arayarak kızının kocasını baştan çıkardığını söylemiştir.

Çalıştığımız zaman aralığında 8 EDİM vakada yaşadıklarını anlamlandırmakta zorluk çekme, kızgınlık, intikam duygusu, benlik değerinde zedelenme, okuduklarını ve gördüklerini tekrar tekrar hatırlama, uykusuzluk, ajitasyon gibi insan kaynaklı travma ve depresif belirtiler gözlemlenmiştir.

Evlilik dışı ilişki sonrası yaşadıkları krizle kliniğe başvuran ve Donald H. Baucom tarafından yapılandırılmış müdahale teknikleri ile çalıştığımız yedi çift evliliği devam ettirme, bir çiftte boşanma kararı almıştır.

3. Evlilik Dışı İlişkiyi Ele Alma Teknikleri¹

Baucom ve ark. (2006) evlilik dışı ilişkiler üzerine gerçekleştirmiş oldukları çalışmaları temel alarak evlilik dışı ilişki durumlarını ele alacak “evlilik dışı ilişki üzerine odaklanmış çift terapisi” olarak adlandırdıkları bir model geliştirmişlerdir. Ampirik çalışmalara dayanılarak geliştirilmiş bu yaklaşım farklı çift terapisi ekolleri ile kullanılabilir (Allard, Cuddy ve Kempeneers, 2018).

Evlilik dışı ilişki klinik kriz durumu doğurmaktadır. Özellikle evlilik dışı ilişki için kullanılan aldatma, sadakatsizlik, zina gibi kavramlar evlilik dışı ilişkinin dramatik boyutunu ortaya koymaktadır. Çift hayatına evlilik dışı ilişki girmiş olan bireylerin %80'i evlilik dışı ilişkiyi sorun olarak tanımlamakta, %20'si psikolojik, davranışsal ve duygusal sonuçlar yaşamaktadırlar. Evlilik dışı ilişkinin ortaya çıkmasıyla birlikte çift hayatında gerilim artmakta, eşler bir birlerine zarar vermekte, ilişkileri daha da kötüleşmektedir. Evlilik dışı ilişki EDİM eş için insan kaynaklı travma sonuçları doğurmakta, (Baucom'dan aktaran Allard, Cuddy ve Kempeneers, 2018) ve DSM-V'te tanımlanmış travma sonrası stres bozukluğu semptomları görülmektedir. Dolayısıyla, evlilik dışı ilişki travma yaratan durum olarak tanımlanmaktadır. Flashback'ler, olayı sürekli düşünme, evlilik dışı ilişkiyi hatırlatan durumlardan duyulan rahatsızlık, kaçınma, evliliğe ve eşe güven kaybı, suçluluk, suçlama, olumsuz duygusal durum, günlük işlere karşı ilgi kaybı, saldırganlık, intikam duygusu, dikkat kaybı, ajitasyon, uyku bozukluğu, vb. semptomlar gözlemlenmektedir. Krize müdahalede, öncelikli olarak EDİM eşin duygusal yıkımdan korunması gerekmektedir. Daha sonra eşler evlilik dışı ilişki ve sonuçlarını anlamaları için desteklenir. Birlikte ayrılmaya veya evliliklerini devam ettirmeye karar verirler.

“Bay S. (42 yaş) eş Bayan A.'nın (40 yaş) telefonunda WhatsApp mesajlarını inceler ve başka bir erkekle ilişki yaşadığını öğrenir. Bayan A.'nın üçüncü kişi ile hangi otelde buluştuğunu, nasıl ilişki yaşadıklarını, aşk sözcükleri içeren iltifatlarını okur. Öğrendikleri karşısında büyük şok yaşar, ne

¹ Bu çalışmada, farklı referanslara atıf yapılmış olsa da, temel olarak “Allard, Cuddy, ve Kempeneers'in (2018), Accompanyer les couples confronté à l'infidélité” adlı makalesi temel alınmıştır (Kaynakçaya bakınız).

yapacağını bilemez, aşırı sinirli ve saldırgan davranmaya başlar. Eşini sorguya çeker, okuduklarını tek tek anlatmasını ister. Sonrasında okudukları ve eşinin anlattıkları kafasında yankılanmaya, imaj olarak gözünün önüne gelmeye başlar. İşte, sosyal hayatında ve evde rahat edemez. Uyku düzeni bozulur, kendini işine veremez. Eşini diğer erkeğin kollarında düşünmek ona aşırı acı verir.” (Vaka 2)

Evlilik dışı ilişki EDİY eş, EDİM eş ve EDİY eşin evlilik dışı ilişki yaşadığı ÜK olarak üç kişi içerir. EDİY eşin ilişkisini bitirmek istemesi durumunda, ÜK evlilik dışı ilişkide sahip olduğu rahatlığı, partneri, ekonomik refahı içeren avantajları kaybeder. EDİY eş evlilik dışı ilişkiden vaz geçmek istese bile ÜK vazgeçmek istemeyebilir. Dolayısıyla ÜK terapi sürecini etkiler.

“Bay V. (38 yaş), evli ve üç çocuk babasıdır. Bayan A. (25) ile üç yıldır birliktelik yaşamaktadır. Bayan A. Bay V. 'nin eşinden ayrılmasını, kendisi ile evlenmesini istemektedir. Bay V. evliliğini bitirmek istememekte, Bayan A. ile paralel çift hayatının devam etmesini dilemektedir. Bayan A. Bay V. 'nin eşini arar ve V. 'nin boşanacağını ve kendisiyle evleneceğini söyler. Bay V. 'nin eşi ve ailesi bunu kabul etmez. Bay V. Bayan A. 'dan ayrılır. Bayan A. Bay V. 'nin kendisini bırakmasına sinirlenir ve evini basarak Bay V. ve ailesini oturdukları apartmana rezil eder. Bay V. 'nin üç yıldır kendisinin ev kirasını ödediğini, kendisine düzenli para verdiğini söyler. Yeni hayatını kurana kadar, geçimini sağlamak için yüklü miktarda para ister. Bay V. istediği parayı verir. Bayan A. birkaç hafta sonra gelir ve tekrar para ister....” (Vaka 5)

EDIY eş diğer kişiye (ÜK) bağlanabilir, âşık olabilir, ona karşı suçluluk duyabilir. EDİM eş aşırı tepki ortaya koyar, ilişkisini bitirmesi için aşırı baskı yaparsa, EDİY eş EDİM eşe kızabilir ve eşin beklentisine zıt davranabilir. Evlilik dışı ilişki sonrası çift hayatının devam etmesi için EDİY eş üçüncü kişi ile bağımlı koparmalıdır.

Evlilik dışı ilişkiyi ele alırken sadece mağdurla çalışmak onu sorunlu, psikolojik bozukluk yaşayan biri olarak tayin etme riski taşır. Baucom'un yaklaşımında, terapide *çiftle* çalışmak önemlidir. Eşlerin evlilik dışı ilişkiyi birlikte ele almaları, gözden geçirmeleri çift hayatını tekrar yapılandırma sürecini olumlu etkilemektedir. Mağdur eşi yalnız görmek tek taraflı bakış açısı ile evlilik dışı ilişki sürecini analiz etmeye neden olur ve bazı çiftlerde krizi derinleştirir, boşanma sürecini hızlandırır. Dolayısıyla eşlerin her ikisiyle çalışmak daha olumlu olur. Özellikle EDİM eş aşırı duygusal ve öfkeli davranarak eşine karşı saldırgan davranır, EDİY eş ise sadakatsizliğini eşini suçlayarak veya aşağılayarak onaylatmaya çalışır. Dolayısıyla çift hayatının tekrar inşası ancak iki eşin katılımıyla mümkün olur. Çift olarak durumu anlamalı ve eşler bir birlerini desteklemelidirler. Karşılıklı olarak çift hayatının işleyişini ve evlilik dışı ilişki sürecini anlamak çift hayatını tekrar yapılandırmak için “mihenk taşı” özelliği taşır.

3.1. Krizi Ele Alma

Evlilik dışı ilişkinin ortaya çıkması çift hayatında *kriz* yaratır. Terapistin zor ve kaotik bir çift ortamıyla karşılaşır ve bu krizi yönetecek metodolojik bir çerçeveye ihtiyaç duyar.

Terapist öncelikle eşlerin birbirlerine karşı verdikleri zararları ve sözlü şiddeti en aza indirger. EDİY eş genellikle mağdur eşin öfkesine, eleştirilerine, intikam söylemlerine maruz kalır. Terapi seansları EDİY eş için ceza seanslarına dönüşmemelidir. Aksi takdirde EDİY eş terapiyi terk edebilir. Terapist eşeler arasında sözlü iletişimi kolaylaştırarak iletişim ortamını tekrar oluşturur. Böylece EDİM eşin

minimum bilgi ihtiyacını karşılayacak iletişim sağlanır. Bunun için gerekli iletişim kodları ve sınırları tanımlanır. Terapist bu krizi hızlıca ele alır, gereksiz konuşmaları, detayları ve hakaretleri önler. Terapist her birinin güvenliğini kontrol eder, intikam veya boşanma gibi hızlı karar almalarına engel olur (Allard, Cuddy ve Kempeneers, 2018).

3.2. Üç Aşamalı Müdahale

3.2.1. Sadakatsizliğe bağlı travma

İlk etapta evlilik dışı ilişkiye bağlı travma ele alınır ve eşler arasında iletişim yeniden tesis edilir. Bu etapta, EDİM eş daha zayıftır. Dolayısıyla, terapinin ilk kısmında EDİM eşe odaklanılır. EDİY eşin terapiye katılması sağlanır. Amaç eşlerin evlilik dışı ilişkinin ortaya çıkmasıyla oluşan duyguları ve davranışları kontrol etmelerini sağlamaktır.

Bu etapta, eşlerin evlilik dışı ilişkiyle ilişkili flashback'lerini mindfulness veya gerçeklik terapisi teknikleriyle yönetmeleri desteklenir. Eşler çift hayatında temel rutin işleri devam ettirir. Terk etme veya sürekli kavga ve rekabet davranışlarından kaçınırlar. EDİM eşin evlilik dışı ilişki hakkında bilgi sahibi olması sağlanır. Çocuklara, eşlerin ailelerine, arkadaşlara ve çevreye aktarılan bilgiler sınırlandırılır. Bu bilgilerin dışarı aktarılması ileride çift ilişkilerini olumsuz etkileyebilir. EDİY eşin üçüncü kişiyle ilişkiyi bitirmesi, bu konuda samimi ve dürüst olması gerekir. EDİM eşin kendi bakımlarını sürdürmesi, kendini iyi hissetmesi için destek araması motive edilir. Duygusal ifade, empati, güven konuları çalışılır. Her iki eşin negatif duyguları yönetmeleri destelenir. Eşlere problem çözme becerileri kazandırılır.

Özellikle evlilik dışı ilişkiye zemin hazırlayan faktörler ele alınarak eşler ikinci etaba hazırlanır.

“Bay S. ve Bayan A. 'ya ilk etapta evlilik dışı ilişkinin ortaya çıkması durumunda eşlerin yaşadıkları olası duygular ve sergiledikleri davranışlar hakkında bilgi verildi. Bu bilgilendirme her iki eşe Bay S. 'nin yaşadığı psikolojik süreçleri ve tepkilerini anlamalarına izin verdi. Çift ve aile hayatında rutin işleri devam ettirmeleri (yemek, temizlik, çocukların okulu, alış veriş, vb.), gerekirse yakın çevreden destek almaları (gerektiğinde konuşmak için her biri bir arkadaş tayin etti), dışarıya aktarılan bilgileri sınırlandırmaları sağlandı. Bayan A. 'nın üçüncü kişi ile olan ilişkisini bitirmesi konusunda anlaşıldı. Bayan A. üçüncü kişinin görüşme talep etmesi durumunda eşini bilgilendireceğine söz verdi. İlk etapta çift hayatında iletişim konusu çalışıldı ve temel iletişim kanallarının açık tutulması sağlandı.” (Vaka 5)

3.2.2. Anlama, dengeleme, tekrar formülasyon

Bu etap birinci etabın devamıdır ve daha uzun sürer. Eşler tekrar güven oluşturmak için çalışırlar. Terapi odası her iki eşe evlilik dışı ilişki sürecini anlamak için emniyetli bir ortam sunar. Çift evlilik dışı ilişkinin nedenlerini, ne anlam içerdiğini ve ortamını ele alır. Travma yaratan olayla ilgili süreçlerin nasıl ve niçin oluştuğunu anlamak iyileşmeyi kolaylaştırmaktadır (Guay ve Duchet, 2007).

Terapide ilerlemek ve eşler arasında bağı tekrar oluşturmak için evlilik dışı ilişki konusunu ortaklaşa anlamlandırmaları önem arz eder. Ortak anlamlandırma çift ilişkisi hakkında yeni bir bakış açısı ortaya koyar ve her iki tarafı tatmin edecek bir proje geliştirmeye katkıda bulunur. Her eş evlilik ilişkisinde ve mevcut durumu iyileştirmek için kendisine ait sorumlulukları görür.

Birinci etapta EDİM eşe odaklanmıştık. İkinci etap eşler arasında rolleri tekrar dengeler. Evlilik dışı ilişkiyle ilgili faktörleri tanımlamak ve tatmin edici ilişki geliştirmek için eşler arasında sözü tekrar paylaşmak çift hayatında güç dengelerini tekrar yapılandırır. Bu denge her eşe evlilik dışı ilişkiyi kendine göre tekrar kavramlaştırmaya izin verir. Eşler olaya ilişkin bütün faktörleri listelerler.

Evlilik dışı ilişki öyküsünün tekrar gözden geçirilmesi EDİM eşe durumu tekrar değerlendirme, EDİY eşe kendini ifade etme imkânı verir. Bu aşamada, eşler kendi tepkilerini, diğer eşin kırılganlığını, kendi kültürel öğrenmelerini, kendi ailelerinden ve eşin ailesinden kaynaklanan etkileri, kendi çift öykülerini ve kendilerinin mevcut durum üzerine etkilerini gözden geçirirler. Bu çalışma aynı zamanda benzer durumların gelecekte tekrar oluşmaması için eşlerin kendi güçlerini, imkânlarını gözden geçirmelerine imkân verir. Çift hayatında gerilim azalır, kişisel bakış açısı yerini birlikte bakış açısına bırakır ve eşler çift hayatlarının zayıf ve güçlü yönlerinin farkına varırlar (Allard, Cuddy ve Kempeneers, 2018).

Evlilik dışı ilişkinin nedenlerinin anlaşılması, EDİM eşin diğer eşe karşı empati duymasına izin verir. EDİY eş daha az eleştirildiği için EDİM eş daha iyi anlar ve ona karşı merhamet duyar.

İkinci etabın sonunda, evlilik dışı ilişkinin nasıl oluştuğuyla ilgili ortak bir formülasyon yapılır. Eşler terapistin gözetiminde sadakatsizlik ve çift hayatında şimdiki sorunlarla ilgili anlaşılır bir öykü formüle ederler. Eşler arasında tekrar güven sağlanır ve olayların nasıl geliştiği anlaşılmış olur. Evlilik dışı ilişki riski tekrar gözden geçirilir ve tekrar olmaması için gerekli önlemler alınır.

“Bay S. Ve Bayan A. olup bitenlerle ilgili ortak bir anlayış ortaya koydular. Bayan A. evlilik dışı ilişki öncesi gözlemlerini anlattı. Bay S. kendi işine odaklanmış, kendi sosyal çevresinde zaman geçirmekte, yalnız tatile çıkmaktaydı. Bayan A. eşinin dikkatini çekmek için ona hoş sözler söylemiş, güzel giymiş, çekici ve seksi davranmış. Bay S. eşine ve eşin davranışlarına hiç dikkat etmemiş, kendi dünyasında kalmaya devam etmiş. Bu sırada, Bayan A. güzel bulduğu kendi resimlerini sosyal medyada paylaşmış ve sosyal medya üzerinden kendisine iltifatlarda bulunan üçüncü kişiden etkilenmiş, evlilik dışı ilişkiye sürüklenmiş.... Bay S. ve Bayan A. bundan sonra birlikte zaman geçirmeye, karşılıklı bir birlerine dikkat etmeye, beklentilerini karşılamaya karar verdiler. Kendi öykülerini birlikte formüle ettiler ve olup bitenler hakkında farkındalık kazandılar.” (Vaka 5)

Bu çalışma üçüncü etaba geçmeye izin verir ve ilişkinin geleceği ele alınır.

3.2.3. Af, birlikte kalma veya ayrılma

Bu etapta, eşler ilişkilerinde gerekli değişimleri sağlayarak birlikteliklerini devam ettirmeye veya ilişkilerini tamir etme imkânları yoksa ayrılmaya karar verecek duruma gelirler. Bu aşamada af devreye girer. Af intikam veya aldatma takıntısından vaz geçmeyi gerektirir. Baucom yaklaşımında kabul temelli terapi tekniklerini kullanır. Bu yaklaşıma göre kişi yaşadıklarını kabul eder ve sonrasında karşılıklı saygı ve güveni yeniden inşa etmeyi öngörür (Allard, Cuddy ve Kempeneers, 2018).

Çift hayatında şimdi ve gelecek üzerine odaklanan yeni bir dinamik ortaya çıkar. Af etmek EDİM eş için sadakatsizlik konusunu bir kenara bırakmayı, kişiye etki eden negatif duygu ve bilişleri kontrol etmeyi; EDİY eş için yaptığını doğrulama davranışından vazgeçmeyi, çift hayatına tekrar angaje olmayı gerektirir. Af eşlerin anlaşmasını gerektirmez, sadakatsizliği normalleştirmez, çift hayatına de-

vam etmeyi garantilemez, yaşananları unutmayı öngörmez. Evlilik dışı ilişki eşlerin çift kavramına bakışlarını değiştirir. Bu aşamada önemli olan ilerlemektir. Af süreci 7 aşamalı ele alınabilir (Snyder, Baucom ve Gordon'dan Allard, Cuddy ve Kempeneers aktarıyor, 2018).

Tablo 2: *Af Süreci (Snyder, Baucom ve Gordon, 2007)*

1	Evlilik dışı ilişki yaşayan eş yaptığını kabul eder.
2	Evlilik dışı ilişki yaşayan eş, kendi seçimlerinin sorumluluğunu kabul eder.
3	Evlilik dışı ilişki yaşayan eş neden olduğu zararlar için üzüntüsünü ve pişmanlığını dile getirir.
4	Evlilik dışı ilişki yaşayan eş pozitif davranışlar ortaya koyarak olumsuz sonuçları tamir eder.
5	Evlilik dışı ilişki yaşayan eş güven verir, değişir ve eşi tekrar yaralamamaya söz verir. Bu ve benzeri davranışları tekrar etmeyeceğine söz verir. Evlilik dışı ilişkiye götüren şartları tekrar gözden geçirir. Gelecekte benzer durumlarla karşılaşırsa farklı davranacağına söz verir.
6	Maruz kalan eş bu işi bırakacağına ve rahatlayacağına söz verir. Eşini cezalandırmaktan ve başka tamir davranışları istemekten vazgeçer.
7	Eşler ilişkilerini birlikte, karşılıklı güven ve beklentileri dikkate alarak tekrar inşa etmeye angaje olurlar.

Evlilik dışı ilişkilere müdahale sürecinde, eşler kendileri, diğer eş ve ilişkileri üzerine bilgi edinirler. Af çalışmasını müteakiben, eşler kendileri ve çift hayatlarıyla ilişkili değişikliklere odaklanabilirler. Mantık çerçevesinde ve negatif duyguların etkisinden kurtulmuş olarak çift hayatlarını devam ettirme veya ayrılma kararı alırlar. Terapist eşleri almış oldukları kararda destekler.

Sonuç

Evlilik dışı ilişki eşlerden birinin diğer eşin haberi olmadan üçüncü bir kişiyle duygusal ve cinsel ilişki yaşaması olarak tanımlanır.

Analiz ettiğimiz 8 vakada, erkekler kendilerinden daha genç kadınlarla, kadınlar ise kendilerinden yaşça daha büyük erkeklerle evlilik dışı ilişki yaşamışlar. Erkekler ilişkilerinde çoğunlukla cinsel ilgi, kadınlar duyguları ön plana çıkarmışlar. Kadınların duygusal zeminde ilişki yaşama eğilimi evlilik dışı ilişkilerini erkeklere göre daha uzun süreli kılmaktadır.

8 vakada eşin evlilik dışı ilişki yaşadığının ortaya çıkması, EDİM eşlerde insan kaynaklı travma etkisi yaratmış ve psikolojik acıya neden olmuştur.

Çiftler kriz durumuyla terapiye gelmişlerdir. Bu çerçevede, Baucom'un bilişsel davranışçı terapi çerçevesinde geliştirdiği evlilik dışı ilişkilere müdahale yaklaşımıyla çalışılmıştır.

8 çiftle gerçekleştirilen klinik çalışmalarda, ilk etapta travma ve kriz ele alınmıştır. Eşler için temel iletişim çerçevesi oluşturulmuş, terapi odasının kavgı ve şikayet yeri olarak kullanılmasına izin verilmemiştir. EDİM eşe odaklanılarak onun evlilik dışı ilişkiye dair minimum bilgi ihtiyacı karşılanmıştır. Eşlerin söylemleri tekrar formüle edilerek kabul edilir söylemlere dönüştürülmüştür. Bu etapta evlilik dışı ilişki kavramı özenle kullanılmıştır. Aldatma kavramı veya popüler kültürde kullanılan aşağılayıcı kavramlar eşlerde negatif duyguları uyarmakta ve evlilik dışı ilişkiyi ele alma sürecini olumsuz etkilemektedir.

İkinci etapta, eşlerin evlilik dışı ilişki ve çift ilişkilerini tekrar gözden geçirmeleri ve ortak bir anlayış ortaya koymaları sağlanmış, eşler arasında güç dengeleri tekrar yapılandırılmıştır.

Üçüncü etapta af ve çiftin geleceği ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda 7 çift evliliklerine devam etme kararı alırken, bir çift boşanma kararı almıştır. Çiftler kararları ne olursa olsun refakat için terapistle yönlendirilmişlerdir.

Kaynakça

- Aktaş Akoğlu, Ö. ve Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlük- lere İlişkin Bir Araştırma: İzmir İli Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29 (1), 153-172.
- Allard, F., Cuddy, M. ve Kempeneers, P. (2018.). Accompagner les couples confrontés à l'infidélité. A. François, P. Allard et A. Pascal (Ed). *Le couples en thérapie comportementale, cognitive et émotionnelle* (219-237). Issy-les-Moulineaux: Elsevier Masson.
- Baucom, D.H., Gordon, K.C., Snyder, D.K., Atkins, D.C. ve Christensen, A. (2006). Treating affaire couples: Clinical consideration and initial finding. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 20, 375-392.
- Bajos N. ve Bozon M. (2008). *Enquete sur la sexualité en France: Pratiques, genre et santé*. Paris: Decouverte
- Dépálteau, F. (2011). *La Démarche d'une Recherche en Sciences Humaines*. Canada: de boeck
- DSM-V. (2015) Manuel Diagnostiques et Statistik des Troubles Mentaux. Issy-les-Moulineaux: Elsevier Masson.
- Germain, B. (2015). La Sexualité à l'Age Adulte. P. Langis ve B. Germain. *La Sexualité Humaine* (190-208). Canada:de boeck.
- Glass, S.P. ve Wright, T.L. (1997). Reconstructing marriages after the trauma of infidelity. İn W.K. Halford&H.j. Markman (Ed). *Clinical handbook of marriage and couples interventions*, (471-507). Chichester, UK: Wiley.
- Guay, S. ve Duchet, C. (2007). Intervention Psychologique Lors d'Evénements Tramatiques. S. Lonescu ve A. Blanchet (Ed). *Psychologie Clinique, Psychopathologie et Psychothérapie* (511-524). Paris: PUF.
- Mark, K.P., Janssen, E. ve Milhausen, R.R. (2011). Infidelity in heterosexual couples: Demographic, interpersonal and personality-related predictors of extradyadic sex. *Archives of Sexual Behaviour*, 40 (5), 971-982.
- Linden, W. ve Hevitt, P.L. (2013). Klinik Psikoloji, Modern Sağlık Uzmanlık Alanı. (Çev. Muzaffer Şahin). Ankara: Nobel. (Eserin orijinali 2012'de yayımlandı).
- Sommers-Flanagan, J. ve Sommers-Flanagan, R. (2015) Klinik görüşme. (Çev. Gülçin Akbaş ve Leman Korkmaz). İstanbul: İthaki (Eserin orijinali 2009'da yayımlanmıştır).
- Tortamış, M. (2014). *Evli Bireylerde Romantik Kıskaçlık Düzeyi ve Aldatma Eğiliminin Şema Terapi Modeli Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Treas, J. ve Giesen, D. (2000). Sexual Infidelity among married and cohabiting Americans. *Journal of Marriage and Family*, 62 (5), 413-422.
- Whisman, M.A. ve Snyder, D.K. (2007). Sexual infidelity in a national survey of American women: differences in prevalenceand correlates as a function of method assesment. *Journal of Family Psychology*, 21,147-154.

MODERN TÜRK EDEBİYATINDA REDDEDİCİ BABA FİĞÜRÜ VE ETKİLERİ

Özden SAVAS*

Öz

Çocuğun sağlıklı gelişimi açısından büyük bir öneme sahip olan anne ve baba, dünyaya getirdikleri varlığın belli bir aşamaya kadar yaşamsal faaliyetlerini sürdürmekle sorumludur. Annenin, dünyaya getirme ve hemen sonrasında çocuğun bakımını üstlenen birinci derecedeki rolünün yanı sıra, babanın da bu süreçte yükümlülüklerini yerine getirmesi beklenmektedir. Psikolojide çeşitli başlıklar ve adlandırmalar ile nitelendirilen anne-baba tiplerinden biri olan “reddedici anne-baba” ya da diğer adıyla “otoriter anne-baba” ise çocuğun gelişimini olumsuz etkileyen en önemli kişilerdir. “İyi baba” olarak adlandırılan baba örneğinin aksine, reddedici babanın olumsuz davranışları çocuğun ruhsal düzeneğinde birtakım hasarlar ortaya çıkarmaktadır. Bu hasarlar, ergenlikten yetişkinliğe dek çocuğun peşini bırakmayan hatta kimi zaman travmatik sonuçlara yol açacak kadar büyük bir etki yaratabilmektedir. İnsanı anlamlandırma noktasında bir işlevi bulunan edebiyatın roman ya da öykülerde ele aldığı bu baba figürü, araştırmacılar için ilgi çekici bir konu olmuştur. Böylelikle psikolojik yaklaşım yönteminin ışığında, edebi metinden yola çıkarak babanın çocuğun bilişsel, ruhsal ve sosyal her türlü gelişiminde etkin bir rol üstlendiği gerçeğini ortaya koymak mümkündür. Bu çalışma, Türk edebiyatının roman ve öykülerinden seçilmiş örneklerle “reddedici baba” figürünün, başta çocuk olmak üzere tüm aile açısından etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu baba figürünü, hem bir eş hem baba olarak aile yapısını olumsuz yönde etkileyen ve çocuğun geleceğini biçimlendiren bir sürecin sorumlusu olarak ele almak gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Reddedici Baba, Türk Edebiyatı, Aile, Çocuk, İnceleme.

In Modern Turkish Literature Rejective Father Figure and Its Effects

Abstract

Mothers and fathers, which are of great importance for the healthy development of the child, are responsible for maintaining the vital activities of the being they bring to the world up to a certain stage. The father is expected to fulfill his obligations in this process, as well as the mother's first-degree role in taking care of the child after giving birth. On the other hand, "rejecting parents", also known as "authoritarian parents", one of the types of parents that are characterized with various titles and names in psychology, are the most important persons that affect the development of the child negatively. Contrary to the example of the father, who is called the "good father", the negative behaviors of the rejecting father cause some damage in the mental system of the child. These damages can have a big impact that does not leave the child from adolescence to adulthood, and sometimes

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. ozden.savas@bozok.edu.tr

leads to traumatic consequences. This father figure, which is a great benefit in terms of understanding people, handled by literature in novels or stories, is an interesting subject for researchers. In this way, in the light of the psychological approach method, it is possible to reveal the fact that the father plays an active role in all kinds of cognitive, spiritual and social development of the child based on the literary text. This study aims to examine the effects of the “rejecting father” figure on the whole family, especially the child, with examples chosen from Turkish literature's novels and stories. It is necessary to consider this father figure as responsible for a process that negatively affects the family structure and shapes the future of the child as both a wife and a father.

Key Words: Rejective Father, Turkish Literature, Family, Child, Examination.

Giriş

Reddedici (Otoriter) Baba

Ebeveynin; dünyaya getirdiği çocuğun fiziksel, ruhsal ve bilişsel gelişimini doğrudan etkilediğini birçok araştırma ortaya koymuştur. Ancak çalışmalarda dikkat çeken bir başka nokta, anne-baba ilişkisinin de çocuğun sağlıklı bir aile ortamında büyümesi açısından büyük bir önemi olduğudur. Anne-babanın her ikisinin ya da tek başına herhangi birinin özellikle ruhsal açıdan problemlerinin olması, yalnızca aile içindeki çocuğun/çocukların değil, birbirlerinin de olumsuz anlamda etkilenmesine neden olacaktır. İletişim kanallarının kapalı olduğu, bireylerin kendilik değerlerine saygı gösterilmediği, yaşam alanlarına müdahale edildiği bir aile ortamında büyüyen çocuğun kaygı, korku ve hatta travma yaşayabileceği bilinmektedir. Halbuki “[a]nne-baba olmak yalnızca çocuğu yedirmek, içirmek, giydirmek değil; öfkelerimizle, çaresizliklerimizle, anne-babalıktan toptan vazgeçme isteğimizle yüz yüze gelip bunların üstesinden gelebilmektir” (Alpöge, 2012, s. 101). Bu farkındalık ve bilince sahip olmayan anne ya da baba (ya da her ikisi birden) çocuğu, dünyaya getirdiği andan itibaren üzerinde her türlü hakka sahip olduğu bir nesne gibi algılamaktadır. Ona karşı davranışları da bu algıya göre şekillenerek çocuğun birey olma yolunda büyük bir engel oluşturmaktadır. Bu durum ise çocuğun her türlü gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.

“Çocuğun içinde yaşadığı sosyal dünyaya uyumunu ve iletişim kurmasını sağlayan ve bunun yönünü belirleyen en önemli kurum aile olarak görülmektedir. Anne-babanın çocuğa yönelik ortaya koyduğu davranış örüntüleri sosyalizasyon sürecinde çocuğun çevresini algılamasında ve uygun tepkileri ortaya koymasında en önemli faktör olarak görülmektedir. Sınırlayıcı ve aşırı koruyucu ana-baba tarzı, çocuğun bağımsızlık ve özerklik geliştirmesine engel olmakta ve yeteneklerini kısıtlamaktadır” (Erdoğan-Uçukoğlu, 2011, s. 65).

Bu aile ortamında doğup büyümek zorunda kalan çocuk, yetişkin olduğunda dahi maruz bırakıldığı eylemlerin önemini ve şiddetin derecesini anlamayabilir. Böyle durumlarda çoğunlukla kişi, bir savunma mekanizması geliştirir ya da anne-babasının yaptığı davranışların, uyguladığı psikolojik ve fiziksel şiddetin normal olduğuna hatta kendi iyiliği noktasında gerekliliğine bile inanabilir. Örneğin, Susan Forward, *Zor Bir Ailede Büyümek* (2016) adlı kitabına, bir hastasının kurduğu şu cümleyle giriş yapar: “Tabii ki babam beni döverdi ama sadece yaramazlık yaptığım zaman beni yola sokmak için. Bunun evliliğimin sona ermesiyle ne alakası olduğunu anlayamıyorum” (s. 13). Forward, hastasıyla

olan görüşmesini devam ettirdiğinde çalışmasının en dikkat çekici aşamasına geldiği anlaşılmaktadır. Kendi ifadesiyle “*Duyduğu korkunç duygu yüklü acıya karşın sonunda, öfkesinin asıl kaynağını ortaya çıkarmıştı. Çocukluğundan beri babasına karşı müthiş bir nefret besliyor ve stresli olduğu zamanlarda da yakınındakilere, genelde karısına pathyordu*” (2016, s. 15). “Toksik anne baba” olarak adlandırılan bu ailelerde birçok yetişkinin, çocukluk döneminde yaşadığı şiddete karşı duyduğu öfkeyi, ilerleyen hayatında farklı kişi ya da alanlara yönlendirdiği ve –elbette- yanlış bir biçimde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu tip anne-baba ile büyüyen çocuk, adeta zincirleme kaza gibi aynı tutumu devam ettirmekte ve yetişkinlikte kurduğu yeni ailesine karşı benzer davranışları sergilemektedir. Bu toksik anne baba tiplerinden biri olan reddedici (otoriter) anne- babalar, baskı ve şiddet yoluyla çocuklarını etkilemektedir.

“Baldwin (1995) otoriter davranışlar sergileyen ana - babaların çocukları ile demokratik tutuma sahip anne babaların çocuklarını incelemiştir. Araştırma sonucunda demokratik tutumun egemen olduğu aile ortamında yetişen çocukların olumlu kişilik özelliklerine sahip olduğu, otoriter tutumun egemen olduğu ailelerde yetişen çocukların çok kararsız bir ruh hali içinde oldukları, yeni fikirler üretmedikleri, yeteneklerinin olmadığı, daha fazla korku ve endişe içinde oldukları saptanmıştır. Anne ve babaların demokratik tutumunun çocuğun kişilik gelişimi üzerinde oldukça olumlu bir etki yarattığı ve gelişim sürecini hızlandırıcı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır” (Erdoğan-Uçukoğlu, 2011, s. 67).

Ancak ne var ki günümüzde bilimsel çalışmaların artmasına, gelişen teknolojinin bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmasına rağmen toksik anne-baba ve özellikle çalışmanın konusu olan reddedici baba tipi, çoğunlukla geleneksel yaşam anlayışını benimsemiş bölgelerde varlığını sürdürmektedir. Türk aile yapısı göz önüne alındığında ataerkil bir toplum olarak bu anne-baba tiplerinden baba figürünün daha yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Eril tahakkümün hâkim olduğu bir toplumda, aile içi rol olarak babanın daha otoriter olması neredeyse normal kabul edilmiş bir durumdur. Bu, yalnızca çocuk için değil anne için de söz konusudur. Anne, eşinin otoriter olmasını yetiştirdiği toplum şartları içinde çoğunlukla kabullenmiştir. “Aile reisi” olarak kanıksanan baba, hem eşi hem çocukları üzerinde anneye göre daha baskındır. Esasında bu baba tipinin halk hikâyelerinde, mitsel anlatılarda dahi varlığı görülmektedir. Özellikle baba-oğul arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmalarda İbrahim Peygamberin İsmail’i kurban etmesine bir vurgu yapılmaktadır. Örneğin Lacan, Yahudi geleneğinde Akedah, bağ diye adlandırılan başka bir deyişle İbrahim’in kurbanı olarak adlandırılacak bağdan bahseder ve sözlerine İslam dininde de bilinen kıssayı özetleyerek devam eder: “*Tanrı ona bir erkek evlat vermiştir; sonra da ona, onu gizemli bir randevunun gerçekleşeceği bu yere götürmesini buyurmuştur ve orada, onu kurban etmek üzere baba, bir koyun gibi, onun ellerini ayaklarına bağlamıştır*” (2012, s. 87). Forward da bu konu üzerinde durur ve “*Özellikle Musevi ve Hristiyan dinlerinde hem ‘Tanrı baba’ kavramı, hem de ‘Anne ve babanı şereflendir.’ emri, ebeveynleri saygın bir konuma getirmiştir.*” (2016, s. 29) der. Anne-babaya itaati; Tanrıya itaatin bir şartı olarak düşünme, inanç sistemleri içinde varlığını güçlü bir biçimde sürdürmektedir. Bu durum, annenin ve çoğunlukla babanın çocuğun üze-

rinde otorite kurmasına, onu kendisine ait bir parça olarak görmesine ve tüm hayatı üzerinde ilk söz hakkına sahip olmasına yönelik kökleşmiş bir tutum yaratmıştır. Oysaki dünyaya gelme ya da anne babasını seçme noktasında herhangi bir karar verme yetisi/yetkisi olmayan çocuğa karşı her bakımdan sorumlu olan kişiler, anne ve babadır. Nihan Kaya, *İyi Aile Yoktur* (2018) adlı kitabında bu noktaya dikkat çekerek şunları söyler:

“Aç kalmamak anne/babanın çocuğuna borçlu olduğu temel fiziksel haklardandır. Çocuğunuza istediğinizde yemek verip istediğinizde vermemek gibi bir hakkınız olmadığı gibi, çocuğa istediğinizde sevgi, şefkat gösterip istediğinizde bunları ceza olarak kesmek gibi bir hakkınız da yoktur” (s. 74).

Genel ifadeyle “reddedici baba”, çocuğa karşı sorumluluğunu fiziksel (besleme, bakım gibi ihtiyaçların karşılanması) olarak yerine getirse bile ruhsal açıdan çocuğun ihtiyacı olan öpme, okşama gibi bedensel davranışları göstermez hatta böyle tavırların çocuğu terbiye etmenin önüne geçeceğine inanır. Her zaman fiziksel şiddet göstermese bile çocuğun bir birey olarak kendi varlığını ortaya koymasına engel olarak psikolojik şiddet uygular. Geleneksel bir tip olan bu babalar, çoğu zaman çocuğun kendisiyle ilgili konularda dahi fikrini sormayan, arzu ve isteklerini önemsemeyen kişilerdir. Aile adına tek karar mekanizması kendisidir ve diğer aile fertlerinin herhangi bir fikir beyan etme olanağı bulunmamaktadır.

Türk edebiyatında yer alan roman ve öykülerde de reddedici baba figürünün oldukça fazla yer aldığını söylemek mümkündür. Kimi zaman baba-kız ilişkisi olarak görülen ancak çoğunlukla baba-oğul ilişkisi üzerinden ele alınan reddedici babanın etkileri, eserlerde açık bir biçimde verilmektedir. Çalışmada Tanzimat döneminden başlayarak günümüze kadar, örnek olarak seçilen öykü ve romanlarda yer alan bu baba figürü ve aile içinde yarattığı etki, psikolojik yaklaşım yönteminin ışığında ele alınacaktır. İncelenen eserler, yayımlanma tarihine göre sıralanmıştır.

1.Modern Türk Edebiyatında Reddedici Baba Figürü Örnekleri ve Aile İçindeki Etkileri

Yeni Türk Edebiyatının başlangıç noktası olarak bilinen Tanzimat döneminde yazılan romanlarda çoğunlukla “baba” figürünün olmadığı görülmektedir. Tebaa ve padişah arasındaki bağ, baba-oğul ilişkisi gibidir. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nin gücünü yitirmesiyle bu bağın zayıflaması sonucunda, otoritenin güçsüzlüğünün bir göstergesi olarak romanlardaki tecrübesiz gençlerin babaları vefat etmiştir. Aslında bu bakış açısı bile babanın geleneksel otoritenin bir temsilcisi olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Saltanatla yönetilen bir ülkede padişahın tek otorite olmasının, ailenin reisi olarak görülen babanın otoritesinde minimize edildiği aşîkârdır. O halde toplumun bu noktada beklentisi, zaten bir babanın tek otorite sahibi olmasıdır. Bir kod halinde toplumsal belleğe kaydolan bu anlayış, toplumun en küçük birimi olan ailede kendiliğinden yaşamaktadır. Bu nedenle özellikle *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, *Felâatun Bey’le Râkım Efendi*, *İntibah* ve *Araba Sevdası* romanlarında babası başında bulunmayan Tanzimat dönemi roman kişileri çoğunlukla saf, hayat tecrübesi olmayan, elindeki parayı idare edemeyen genç erkeklerdir. Bu bakış açısına göre baba otoritesinden mahrum olan erkek, hayatta

kendi yolunu bulmaya çalışırken türlü hatalar yapar. Dolayısıyla romanlarda otoritenin yokluğu üzerinden varlığı kanıtlanmaya çalışılır.

Sonraki yıllara bakıldığında ise göze çarpan ilk reddedici baba figürlerinden birinin yer aldığı ve ilk olarak 1926 yılında yayımlanan Ömer Seyfettin'in "Kaşağı" adlı öyküsü örnek verilebilir. Öyküde ben anlatıcı olan çocuk, kaşağıyı kırar fakat babasından korktuğu için suçu (öyküde bu, bir suç olarak değerlendirilir), küçük kardeşi Hasan'ın üzerine atar. Reddedici baba figürü olan baba ise büyük çocuğun sözü üzerine Hasan'ın suçu işlediğine hükmeder ve ona tokat atarak fiziksel şiddet gösterir. Hasan'a, evden çıkmama cezası vererek aktif ceza, ahıra girme ve atları sevmesini engelleyerek de pasif ceza uygular. Bu ceza, bir sene kadar sürer. Ceza belki daha da uzun süre devam edecektir ancak Hasan hastalanarak vefat eder. "Kaşağı"da yer verilen bu baba tipi aslında alışlagelmiş, geleneksel baba figürüdür. Çocuklarına karşı herhangi bir sevgi gösterisinde bulunduğu öykü boyunca görülmez. Bir okşama, bir iltifat ya da basit bir sevgi göstergesinden bahsedilmez. Ancak konu, bir eşyaya zarar verme olduğunda baba hemen belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Öyküde, seyis Dadaruh'un bile onun sesinden ürktüğü ayrıntısı dikkat çeker. Sesiyle yetişkin bir adamı bile tedirgin eden babanın, henüz küçük bir çocuk olan Hasan'ın üzerindeki etkisini tahmin etmek güç değildir. Forward'ın da dediği gibi "[t]utarsız davranışları olan anne-babalar, çocuklarının gözüne korku saçan birer tanrılardır adeta" (2016, s. 27). Bu benzetme, babanın hem bedensel büyüklük ve gücüyle hem de çocuğun gözünde, kendisine her şeyi yapmaya muktedir bir otorite olarak görünmesiyle açıklanabilir. Forward'ın bu cümlede dikkat çektiği bir diğer nokta ise babanın hakikaten tutarsız davranışlarıdır. Anlatıcının "Babam pek sertti. Bir bakışından ödümüz kopardı." (Seyfettin, 2017, s. 383) dediği baba, Hasan'ı yanına çağırdığında aralarında şu konuşma geçer:

"-Eğer yalan söylersen seni döverim.

-Söylemem.

-Pekâla, bu kaşağıyı niye kırdın?" (s. 383)

Babanın, suçunu itiraf etmesini bekleyerek ısrarla aynı soruyu sormasına rağmen Hasan, doğruyu söyler ve kaşağıyı kırmadığını tekrarlar. Babanın aklındaki doğruyla Hasan'ın sözleri uyuşmadığı için hala yalan söylediğini düşünerek "*Utanmaz yalancı!*" (s. 383) diyerek ona tokat atar. Öykünün devamında Hasan'ın evde hep mahpus kaldığı söylenir ve yalan söylediğine inanan baba, ne kadar zaman geçerse geçsin oğlunun yüzüne dahi bakmaz. Ben anlatıcı, yediği tokat aklına geldiğinde Hasan'ın ağlamaya başladığını ve güç sustuğunu ayrıca belirtir. Zaten evde pek bulunmayan ve çocuklarıyla bir ilgisi bulunmayan, zamanının çoğunu İstanbul'da akrabalarının evinde geçiren anneleri eve döndüğünde bile baba, Hasan'ı affetmez. Yaklaşık bir sene evde hapis kalan Hasan, kuşpalazına yakalanır ve artık ölümü beklenir. Her gece hasta oğlunun başında bekleyen baba, belli ki vicdan azabı çekmektedir ancak öyküde bunun dışında, açıkça bir pişmanlık ya da Hasan'a karşı ifade edilen bir sevgi göstergesinden hala bahsedilmez. Hasan'ın ölümü üzerine İmam'ın ve Dadaruh'un ağladığı vur-

gulanır ancak babaya dair böyle bir ayrıntıdan da söz edilmemektedir. Anne ise bu durumda bile ortada yoktur ve öyküde bu konuya ilişkin bir bilgi ya da açıklama da yer almaz.

Öykünün ana iletisi olarak çoğunlukla, ben anlatıcının yalan söylediği için duyduğu pişmanlığa ve vicdan azabına ya da yalan söylemenin kötülüğüne değinilir. Burada asıl anlatılmak istenen ise reddedici babanın pişmanlığıdır. Otoriter, baskıcı ve çocuklarını bir birey olarak kabul etmeyen bir babanın, böyle bir durumda yaşayacağı vicdan azabı, asıl üzerinde durulması gereken konudur. Geleneksel baba tipi, yaşadığı acıya ve pişmanlığa rağmen yine de bu duyguları açıkça ifade edememektedir.

Bu baba tipine diğer bir örnek, eserde kısaca verilmiş olsa da küçük bir çocuğu etkilemesi bakımından çalışmada yer alan Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf* adlı romanıdır. Buradaki babanın eşine yönelik tavrını açıklayan cümleler, reddedici baba figürünün davranış biçimi olarak değerlendirilmeyi sağlamaktadır:

“Anasıyla babası arasında da kavga olurdu ama bunlara kavgadan ziyade babasının herhangi bir şeye kızıp acısını anasından çıkarması demek daha doğrudu. Çünkü zavallı kadıncağz mukabele etmek hatta ağzını açmak şöyle durusun, gözlerini bile kaldıramaz, sessiz sessiz ağlardı” (Ali, 2019, s. 15).

Romanın başkışisi Yusuf, böyle bir ailenin içinde büyür. Romanda onun ne kadar korkusuz bir çocuk olduğu, gözlerinin önünde duran anne ve babasının cesedinden korkmaması ile aktarılır. Hâlbuki bu durum, çocuğun şiddet ortamında büyüyerek duygusal körlük yaşadığı şeklinde de okunabilir. Romanın ilerleyen bölümlerinde zaten Yusuf'un duygularını açıkça ifade etmeyen biri olduğu anlaşıldığında, bu görüş daha da açıklık kazanmaktadır.

Yazarın bir başka romanı olan *Kürk Mantolu Madonna* adlı romanında da aynı baba figürü görülür. Raif Efendi, hatıra defterinde babasının kendisini “okutmak sevdası”na düştüğünden ve birtakım endişelerinden bahseder: *“Akranlarımdan birçoğunun çapraz fişekler takıp mavzeri sırtlayarak çeteliğe çıktığını, bunlardan bir kısmının düşman, bir kısmının eşkıya tarafından öldürüldüğünü görünce, benim de akıbetimden korkmaya başlamıştı”* (Ali, 2012, s. 48). Bir babasına, oğlunun geleceği ile ilgili endişe etmesi elbette anlaşılabilir bir durumdur ancak Raif Efendi'nin “kendi” yaşamına dair istekleri babasınıninkiyle uyuşmamaktadır: *“Babam beni İstanbul'a göndermeye karar verdi. Nereye gideceğimi o da bilmiyor, 'Bir mektep bul, oku!' diyordu. Daima beceriksiz ve mahcup bir çocuk olduğum halde babamın bana böyle söylemesi, oğlunu ne kadar az tanıdığını göstermeye kâfiydi”* (s. 48).

Nihan Kaya, *İyi Toplum Yoktur* (2019) adlı kitabında çocukluk (özellikle de bağlanma) döneminde “merkez”in içimizden dış'a taşınmış olmasından kaynaklanan “öteki oda” (the other room) sendromundan bahseder ve devam eder: *“Bir çocuğun merkez'i içinde hissetmesi için, onun olumlu olumsuz bütün hislerini, tercihlerini olduğu gibi kabul eden, seven, sevgiyle onaylayan, ona dışarıdan iç'te olmayan bir şeyi dikte etmeye çalışmayan ebeveynleri olması gerekir”* (s. 89). Raif Efendi'nin babasının ise bu şekilde davranmadığı açıktır. Bir çocuğun kendisini “beceriksiz” olarak nitelendirmeye-

si, içinde bu şekilde konuşan ebeveyn olduğunun göstergesidir. Anne ve babası tarafından sürekli beceriksiz olduğu söylenen çocuk, zamanla buna inanır ve kendisini anne-babasının gözüyle görmeye başlar. “*Babam benim işe yarar bir adam olmam için son bir tedbire başvuruyordu.*” (s. 50) diyen Raif Efendi’nin kendisine yönelik “işe yarar adam olmadığına” dair bir iç inancın yerleştiğini anlamak güç değildir. Onun yalnızca bu ifadesi bile ebeveyn tipinin reddedici olduğunun kanıtıdır. Raif Efendi’nin hatıralarından, babasının ona psikolojik şiddetin çeşitli biçimlerini uyguladığı görülür. Örneğin, oğlunun roman okumasını istemeyen baba, bunu engellemek için toplumsal olarak da kabullenen ve kendisine böyle bir yetki veren “baba otoritesi”ni kullanır:

“Babam bu kadar okumama kızar, bazen romanları alıp atar, bazen geceleri odama ışık verdirmezdi. Fakat benim her şeye bir çare bulduğumu, küçük kaytan fitilli idare lambasının ışığı altında kendimden geçerek Paris Esrarı’nı veya Sefiller’i okuduğumu görünce tazyikinden vazgeçmişti” (s. 49).

Hâlbuki kitap okumak Raif Efendi için oldukça anlamlı bir eylemdir ve baba, bu anlamın değerini öğrenmek ve anlamak yerine oğlunu engellemeye çalışır. Kendince geçerli ve haklı bir nedeni, oğlunun geçimini sağlayacak iyi bir işi olmasını istemesidir ancak Raif Efendi, babası gibi ticaretle uğraşmayı düşünmez. O; kitap okumayı, resim yapmayı sevmektedir. Görünen odur ki genç Raif’in sanata karşı büyük bir ilgisi vardır ve bu, onu mutlu etmektedir. “*Ticaret hayatına atılarak altın bileziğin sayesinde mesut ve müreffeh olursun!*” (s. 50) diyen babasının sabun yapımını öğrenmesi için Almanya’ya göndermek istediğinde bile bu, onda iş dışında farklı arzular uyandırır:

“Bir ecnebi dil öğreneceğimi, bu dilde kitaplar okuyacağımı ve asıl şimdiye kadar sadece romanlarda rastladığım insanları işte bu ‘Avrupa’da bulacağımı tahmin ediyordum. Zaten muhitimden uzak duruşumun, vahşiliğimin bir sebebi de kitaplarda tanıştığım ve benimsediğim insanları muhitimde bulamayışım değil miydi?” (s. 51)

Raif Efendi’nin babası, oğlunun tüm bu duygu ve düşüncelerinden habersizdir çünkü onu yakından tanımayı hiçbir zaman denememiştir. Oysaki olgun ve sevecen anne babalar;

“Çocuklarının gelişimlerini sağlam bir temele oturtmayı başarır, bağımsızlıklarını kazanmalarına yardımcı olurlar. Bu yapıcı doğruların bazıları: “‘Çocuklar anne babalarının fikirlerine katılmak zorunda değiller’, ‘Çocuğu bilerek kırmak, incitmek, yaralamak yanlış’, ya da ‘Çocukların yanlış yapabilme özgürlüğü olmalıdır.’ Tam tersine, toksik bir anne babanın çocukları hakkındaki görüş ve doğruları genelde bencilcedir. ‘Çocuklar ne olursa olsun anne-babalarına saygı duymak zorundadırlar’” (Forwad-Buck, 2016, s. 170).

Böyle bir babanın Oidipus Kompleksini artırması beklenebilir. Bilindiği gibi Freud’un ortaya koyduğu bu kavram, yine onun tanımı ile şöyle açıklanır:

“Çocuk çok erken bir yaşta anne memesinden yola çıkan ve bağlanma tipinde bir nesne seçiminin prototipi olan, annesine yönelik bir nesne yatırımı geliştirir; babasıyla da onunla özdeşleşme yolunda hesaplaşır. Bu iki ilişki bir süre yan yana ilerler, ta ki çocuğun anneye karşı cinsel istekleri güçlenip babanın da bu istekler önünde bir engel olduğunu algılanmasıyla Oidipus kompleksi ortaya çıkıncaya kadar. O zaman baba özdeşleşmesi düşmanca bir renk kazanır ve onun annenin hayatındaki yerini alabilmek için babayı ortadan kaldırma dileğine dönüşür. O andan başlayarak babayla

ilişkiler çift-değerlidir; en başından beri var olan çift-değerlilik görünür hale gelmiş gibidir. Baba-ya karşı çift-değerli tutum ve anneye karşı sevgi dolu nesne ilişkisi oğlan çocuğu için basit, olumlu Oidipus kompleksinin içeriğini oluşturur” (Freud, 2019, s. 98).

Freud, ben idealinin Oidipus kompleksinin mirasçısı ve bu yüzden de idin en güçlü dürtülerinin ve en önemli libido değişimlerinin temsilcisi olduğunu da ekler (2019, s. 102). Lacan ise babanın Freud’a göre bugünkü konumu şu şekilde açıklar:

“Mitik olarak –ki ‘mitik olan yalan söyler’in anlamı budur- baba ancak bir hayvan olabilir. İlk baba, ensestin yasaklanmasından öncesinin, Yasa’nın, hısımlık ve akrabalık yapıları düzeninin ortaya çıkmasından öncesinin babasıdır. İşte bu yüzden Freud babayı, hayvani mite uygun olarak kabilenin tatmini sınır tanımayan lideri yaptı” (2012, s.78-79).

Oidipus kompleksinin açık bir biçimde görüldüğü romanlardan biri olan Yusuf Atılgan’ın *Aylak Adam* adlı eseri, bu durumun farkındalığını yaşayan Bay C.’nin öyküsünü anlatır. Roman tamamen, babasının etkisiyle şekillenmiş ve zaman zaman hala küçük oğlan çocuğu haliyle okura aktarılan Bay C.’yi bu ilişki bağlamında değerlendirmeyi mümkün kılar:

“Babasına benzemekten çok korkuyordu. Çocukluğunda, eski evde sık sık hizmetçi değişirdi. Bazı geceler kesiliveren bağırımlar, fısıltılar, somya gıcırımları duyardı. Bir gün mutfakta babasını görmüştü: Kopacak gibi gergin, sırtı kamburlaşmış, arkadan kadının kalçalarına sarılmış. Elindeki bardak düşünce doğruluvermişlerdi. Korkunçtular. Babası yürümüş onu tokatlamıştı. On yaşındaydı. Kadınlığı, erkeliği biliyordu. Eskiden beri, belki teyzesi yüzünden, hep öğrenirdi babasından” (Atılgan, 2010, s. 12).

Aslında Bay C.’nin bu korkusu, romanın geneline hâkimdir. Her ne kadar kadın düşkünü babası gibi olmak istemese de cinsellik, eserin bütününe sıklıkla vurgulanır hatta kadın bacağı, cinsel ilişkiyi çağrıştıran bir unsur olmasının yanı sıra Bay C.’nin çocukluğunu hatırlatan, dolayısıyla doğrudan babasını ve maruz kaldığı kötü sahneleri simgeleyen bir nesneye dönüşür. Sevgilisi Ayşe’nin “Neden hep bacaklarımı öpüp okşuyorsun?” sorusu, Bay C.’nin korktuğu şeyin gerçekleştiği anlamına da gelir. Sevgilisinin bu sorusu üzerine anlatıcı şunları aktarır: “Babasının yüzünü görür gibi oldu. -Zehra şu bacakların yok mu? Bıyıklarını buruyordu. Filmdeki kadını o korkunç sesi kulaklarında yeniden çınladı: ‘Babanı öldürdün.’ Doğruldu” (s. 125). Burada yapılmak istenen ancak gerçekleşmeyen bir eylem olarak babayı öldürme, bilinç akışı yöntemiyle anlatılmıştır. Bay C. istemesine rağmen, ne gerçek anlamda ne de simgesel olarak babasını öldürebilmiştir. “Bende gördüğün her şey babamla başlar” (s. 125). diyen Bay C., Ayşe’ye durumu açıkça anlatır: “Hemen her gece babam eve girer girmez, beni, teyzemle oynadığımız oyunlardan, masalların mutluluğundan ayırırdı. ‘-Çocuğu yatır!’ derdi. Büyük sevinçlerden büyük kederlere birden geçişi öğreniyordum. Çünkü onun kucağındayken babamın varlığını unutmuş olurdum” (s. 125-126). Bay C., babasından o kadar nefret eder ki gündüzleri evde kaldığı pazar ve bayram günlerinin azabını çektiğini ifade eder (s. 126). Hatta yediği tokatların, babasını sevmeme azabından kendisini kurtardığını söyler (s. 126). Bu reddedici baba figürü, küçük oğluna sürekli fiziksel ve psikolojik şiddet uygular. Attığı tokatların üstüne bir de kulağını çeker ve yırtar (s.

126). Bay C., çocukken kendisine “Görürsünüz adam olmayacak bu çocuk!” (s. 126) dediğini aktardığı babasına karşılık “Konuşmazdım, sevinirdim. Babam adamsa ben olmayacaktım” (s. 126) cümlesiyle öfkesini dile getirir. Bay C.’nin maruz kaldığı durumu en iyi açıklayan tespit, Forward’ın cümleleriyle şöyledir:

“Çocuk, tıpkı antik Yunanlılar gibi tanrısal anne-babasını merhametine sığınır; bir sonraki şimşegin ne zaman çakacağını bilemez. Fakat toksik anne-babaların çocukları, bir sonraki şimşegin eninde sonunda çakacağını çok iyi bilirler. Bu korku çocuğun içine işler ve onunla birlikte giderek büyür. Ne kadar başarılı olursa olsun, zamanında hasara uğramış her yetişkinin özünde aslında bu çaresiz ve korku dolu çocuk vardır” (Forward-Buck, 2016, s. 29).

Bu çaresiz ve korku dolu çocuk, bir başka sevgilisi olan Güler’le olan ilişkisinde de ortaya çıkar ve aşağıdaki konuşmada açıkça kendini gösterir. Şiddetle büyümüş bir çocuk olarak Bay C., suçluluk duygusunun verdiği ağırlığı çocukluğunda gördüğü muameleye benzer şekilde çözmeye çalışır. Güler’le buluşacağını unuttur, sonradan aklına geldiğinde de gitmemeye karar verir. Kararını değiştirip Güler’in yanına gittiğinde ise içindeki çocuk, konuşmaya başlar:

“–Haydi vur, vur bana! dedi.

–Ne oluyorsun? Yapma!

–Önce vur bana. Hergelenin biriyim ben! (s. 68)”

Adam olamayacağına dair inancı oğlunun zihnine yerleştiren baba artık hayatta olmasa bile onu içinde öldür(e)meyen Bay C., aynı onun gibi konuşur. Romanda bir leitmotiv gibi tekrar eden “aylakım ben” diyerek kendisini niteleyen Bay C., babasının bu sözünü gerçekleştirmiş olur. Bunun dışında ise onun gibi olmama arzusu, hayatının cinsellik kısmında da kendini gösterir. Kadınlara saygı duymayan, cinsel zaaflarına yenik düşen babasının aksine Bay C., ilişkilerinde saygı ve şefkat dolu olmaya çalışır. Örneğin, evine gidip yalnız kaldıklarında Güler, utandığı için onunla birlikte olamamasına Bay C.’nin kızacağını düşünür ancak o, aksine sevgilisini şefkatle sarar (s. 88).

Daha önce de ifade edildiği gibi Türk edebiyatı, reddedici baba örnekleriyle doludur ve aslında bunların birçoğu da baba-oğul ilişkisi üzerinden verilir. Oğuz Atay’ın *Korkuyu Beklerken* adlı kitabındaki “Babama Mektup” bunlardan biridir. Bay C. gibi babasına benzemek istemeyen Atay, zaman geçip yaşı ilerledikçe ona benzediğini fark eder. Babasından “*Senin aynadan gördüğünü ben divardan görürüm.*” (Atay, 2007, s. 172) cümlesini sıklıkla duyduğunu belirten ben anlatıcının, babası tarafından sürekli düşüncelerini önemsemeyen hatta küçümseyen bir tavra maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum ise çocuğun kendi duygu ve düşüncelerine güvenmemesine neden olmaktadır. Yazdıklarına “uydurma” diyen babasının, kendisine yönelik bir psikolojik şiddet uyguladığı görülür. Atay, birbirlerini anlamadan sevdiklerini söylerken aslında babanın onu hiç anlamaya çalışmadığı açıktır. Hatta eşinin izlerken ağladığı filmlere ya da okurken duygulandığı romanlara da “*hepsi uydurma*” (s. 174) diyen baba, yalnızca oğluna değil eşine yönelik de şiddet uygulamıştır. Bunların dışında Oğuz Atay’ın olgun bir yaşta bu mektubu kaleme aldığı göz önünde bulundurulduğunda reddedici babanın ona çocukken söylediği sözleri bile unutmadan yazması, bu durumdan ne kadar etkilendiğinin bir göstergesi-

dir. Yukarıda belirtilenlerden başka “iki cami arası beynamaz” ya da bir işle uğraştığı zaman “güreş güreş Hacı Muhammet altta” (s. 75) diyerek sürekli oğluna ümitsizlik verip yaptıklarını da küçümsemektedir. Atay, her ne kadar sevse de babasının “genellikle sert, duygusuz ve bencil” (s. 176) görünüşünü söyler ve beğenilerine, zevklerine yönelik eleştirilerinden dolayı tüm bunların onun sevmediği alanlarda geliştiğini ekler. Babasının “asi evlat” olarak nitelendirdiği Oğuz Atay, aslında onun tepkilerine göre şekillenen zevkleri hakkında şunları söyler:

“Sen klasik müziğini ‘goygoyculuk’ olarak niteledin; batı müziğine tepkini de sadece, ‘kapat şunu’ biçiminde gösterdiğin için ben, her ikisini de sevmeyi görev saydım kendime. Kültür hakkında öteki yargıların da pek iç açıcı değildi. Özetle, çevrendeki her şeyi kesin çizgilerle ikiye ayırdın. (Bu bakımdan da sana benzediğimi itiraf etmeliyim. Dünyada yalnız güzellerle çirkinler vardı, bir insan ya akıllıydı ya da aptal, senin gibi başını dik tutmasını bilmeyen bütün insanlar dalkavuktu; sana benzemeyen kibar davranışlı insanları da züppelikle suçlardın” (s. 177).

Bunların yanı sıra, “Aramızda hiçbir zaman, alışılmış baba-oğul ilişkisi olmadı. Ne ben, bütün meraklı çocuklar gibi durmadan her şeyi sana sordum, ne de sen oturup bazı şeyleri bana açıklamak gereğini duydun. Bu yüzden birçok olayın nedenini zamanında öğrenemediğim için dünyanın birçok yönünü hiç bilemedim.” (s. 179) diyen yazar, aslında sandığının aksine toplumda yaygın olan baba-oğul ilişkisini örneklemektedir. Geleneksel aile yapısının hâkim olduğu Türk toplumunda çoğunlukla baba-oğul ilişkisi tam da Oğuz Atay ile babası Cemil Bey arasındaki ilişki gibidir. Erkek çocukların daha sert yetiştirilmesine dair inancın temelinde, onların dayanıklı olmasını beklemek ve istemek yatar. Baba, oğluna ne kadar sert davranırsa çocuk da o kadar dayanıklı ve güçlü bir erkek olarak toplumda yer bulacaktır. Ancak elbette bu anlayış, güçlü değil tam tersine yaralanmış çocuklar ortaya çıkarmaktadır. Oğuz Atay’ın babasına mektup yazmakla yaptığı şey de tam olarak bu yaralanmışlıkla yüzleşmek, ölen babasına bir tür hesap sormaktır. Kendisine yalnızca psikolojik değil iterek fiziksel şiddette de bulunan baba, oğlunun gözünde yukarıdakilere ek olarak “sinirli sabırsız, hırçın, egoist” (s. 179-182) bir adamdır. Babasının kendisine hiçbir zaman saygı duymadığını da aktaran yazar, çalışkan bir öğrenci olmasının rağmen sürekli kitap okumuyor diye kızdığını, istemediği okula gönderdiğini ve sızlanmalarını hiç dinlemediğini (s. 180) de ekler. Babasının kendisine yaptığı haksızların sonucunda sanki tüm dünyanın ona haksızlık yaptığını düşünür ve “bütün dünyanın suratına çarpıp duruyorum kapıları” (s. 180) diyerek hala dinmeyen öfkesini dile getirir. “Eski, pısrık oğlun” sözüyle kendisine babasının gözünden bakan yazar, Raif Efendi ve Bay C. gibi içinde konuşan bir baba olarak Cemil Bey’i ölümüne rağmen yaşatmaktadır.

Murat Gülsoy’un “Kendini Orhan Pamuk Sanan Adam” adlı öyküsünde bir baba-çocuk ilişkisi temeli üzerine kurulmasa da yukarıdaki örnekte olduğu gibi eserin bir kısmında bu ilişkiden bahseder. Üniversite öğrencisi olan ben anlatıcı, “Hala hayatımı düzenlemekten aciz bir çocuk olduğumu vurgulayan emir tonunda sorular... Bunalıp kendimi sahile attım” (2001, s. 107) cümlesi ile otoriter babanın varlığının kendisini nasıl etkilediğini ortaya koyar. Oğlunu görür görmez peş peşe ve klişeleşmiş bir

şekilde finallerin nasıl geçtiğini, su faturasını yatırıp yatırmadığını, amcasına uğrayıp uğramadığını sorarak artık yetişkin bir genç olan oğlunu bunaltır. Buradaki asıl mesele elbette bu sorular değildir. Bunların arkasında yatan, babanın, oğlunun kendi hayatını düzene sokamayacağına yani başarısızlığına dair geliştirdiği inancını, ona da derinden hissettirmiş olmasıdır.

Orhan Pamuk'un *Kırmızı Saçlı Kadın* adlı romanında da yukarıda anlatılanlara benzer bir baba-oğul ilişkisi görülmektedir. Roman, ben anlatıcı Cem'in genç yaşında yaşadıklarıyla başlar. Eserin baba-oğul ilişkisi temelli olduğunun bilgisi, yazarın romana başlamadan önce kullandığı alıntılardan anlaşılır ve bu alıntıların ait olduğu hikâyeler roman içinde sıklıkla kullanılır. Nitekim henüz eserin başında anne-baba-çocuk ilişkisinin sağlıklı olmadığı anlaşılmaktadır. Baş karakter ve ben anlatıcı olan Cem, anne ve babasının arasındaki ilişki biçiminden ne kadar rahatsız olduğunu şu cümlelerle dile getirmektedir:

“Ama babamla annemin aralarındaki sessiz kavgaların tek nedeninin siyaset olmadığını da fark ederdim. Bazen uzun süreler küstüşürler, aralarında neredeyse hiç konuşmazlardı. Belki birbirlerini sevmiyorlardı. Babamın başka kadınları, pek çok başka kadın da onu sevdiğini seziyordum. Bazen annem başka bir kadın olduğunu benim anlayacağım bir şekilde konuşurdu. Annemle babamın kavgaları beni çok hüznülendirdiği için onları düşünmeyi, hatırlamayı kendime yasaklamıştım” (Pamuk, 2016, s. 9-10).

Cem lise birinci sınıftayken babasının evi terk ettiğini söyler ve uzun bir süre onu hiç görmez, ondan haber almaz. Yani Akın Bey sadece eşini değil, aynı zamanda oğlunu da terk etmiştir. Bundan sonra baş başa kalan anne-oğul, birlikte bir yaşam mücadelesi vermeye başlarlar, parasızlık çekerler. Cem, annesinin uğraşlarına bir katkıda bulunmak amacıyla birkaç haftalığına kuyu kazma işine gitmek ister. İşin tehlikeli olmasının yanı sıra oğlundan ayrılmayı göze alamayan anne, istemeye istemeye, onun ısrarı sonucunda, gitmesini kabul eder. Bunun üzerine Cem, Mahmut Usta ve diğer çalışan Ali ile birlikte Öngören'e gider. Buradaki günler boyunca Cem ile Mahmut Usta arasında açıkça söylenen bir baba-oğul ilişkisi başlar. Usta buna, usta-çırak arasında olması gereken bir iletişim gözüyle bakmaktadır ancak Cem için bundan çok daha ötesidir:

“Babam siyasi sır tutma alışkanlığından, yaptığı önemli şeylere beni katmaz, fikrimi almazdı. Mahmut Usta ise kuyuyu nerede kazacağına karar verirken önce düşüncelerini benimle paylaştı. Burasının zor arazi olduğunu anlattı. Bu çok hoşuma gitti, onu sevdim. Ama sonra içine döndü ve kararı bana hiç sormadan, açıklamadan verdi. Üzerimdeki gücünü, ilk böyle hissettim. Babamda hiç görmediğim bu şefkat ve yakınlıktan hem hoşlanarak, hem de bir anda ona kızarak” (s. 19).

Cem, Mahmut Usta ile daha önce deneyimlemediği bir süreç yaşamaktadır. Kendisine baba gibi davranan bir adam vardır ve bu durum, aslında kendi babasıyla olan ilişkisindeki noksanlıkları fark etmesini sağlar. *“Usta babamın hiç yapmadığı gibi benimle ilgileniyor, hikâyeler anlatıyor, dersler veriyor ve iki de bir, iyi miyim, aç mıyım, yorulduğum mu diye soruyordu. Ustamın azarları bu yüzden mi beni çok öfkeliendiriyordu? Babam beni azarlasa, ona hak verir, utanır, olayı unutturdum.”* (s. 27) sözlerinden de anlaşılacağı gibi babasının yapması gereken birçok şeyi, ilk defa ustası yapmakta-

dır. Hatta bir akşam Mahmut Usta, Cem’in baba-oğul ilişkisini irdelemesini, sorgulamasını sağlayan bir hikâye olan Yusuf Peygamberin hayatını anlatır. Sonradan yaptığı yorum ise Cem üzerinde önemli bir etki oluşturur:

“Kuyuyu kazmaya başlamamamızdan bir hafta sonra bir akşam Mahmut Usta, Yusuf Peygamber ile kardeşlerinin hikâyesini anlattı. Babaları Yakup’un oğulları içinde en çok Yusuf’u sevmesini, diğer kardeşlerin kıskançlığını ve Yusuf’u yalan dolan ile kandırıp karanlık bir kuyuya atmalarını dikkatle dinledim. Aklımda en çok Mahmut Usta yüzüne bakıp ‘Evet, Yusuf güzel ve çok akıllıydı, ama bir babanın oğulları arasında ayırım yapmaması gerekirdi.’ demesi kalmış. ‘Bir baba adil olmalıdır.’ diye de eklemişti sonra, ‘Adil olmayan baba, evladını kör eder’” (s. 35).

Bundan sonra konu, sürekli birbirlerini öldüren baba ve oğulları üzerinden işlenir. Bay C.’nin duygularının bir benzeri olarak Cem’de de bu anlamda bir farklılık oluşmaya başlar. Burada önemli olan nokta, baba tarafından belli bir muameleye alışkın olan çocuğun baba-oğul ilişkisini böyle kabullenmesi ancak sonrasında alışkın olduğunun tersine bir ilgiyle karşılaşınca ilk yaşadığının acısını hissetmeye başlamasıdır. Kısaca özetlenirse Cem, babasından görmediği ilgiyi ve sevgiyi farklı bir deneyimi olmadığı için normalleştirmiştir. Ne zaman ki Mahmut Usta, zaten böyle olması gerektiğine inanarak çırağına baba ilgisi ve şefkati gösterir, işte o zaman Cem kendi babası ile yaşadıklarını sorgulamaya başlar. Nitekim bu roman içinde *“Babam benimle Mahmut Usta’nın ilgilendiği gibi asla ilgilenmezdi.”* (s. 49) gibi cümlelerle vurgulanır.

Romanda İbrahim Peygamberin İsmail’i kurban etmesi, Oidipus kompleksi ve *Şehnâme*’de geçen Rüstem’in oğlu Sührab’ı öldürmesi sürekli bahsedilen konulardır. Bu noktada babanın oğlunu yahut oğlun babayı öldürdüğü hikâyeler, birbiriyle özdeşleştirilir. *Şehnâme*’deki Rüstem’in oğlu Sührab’ı öldürdükten sonra oğlu için ağladığı sahneyi canlandıran resim, Oidipus’a benzer. Doğu-Batı fark etmeksizin babaların oğullarını öldürdüğü ya da tam tersi oğulların babalarını öldürdüğü, bu şekilde anlatılmak istenir. İki medeniyet arasındaki tek farkın da Doğu’daki babanın cezalandırılmamasıdır:

“Oidipus suçluluk duygularıyla kendini kör edip cezalandırmış olabilirdi. Kadim Yunan seyircileri, onun Allah tarafından verilen kadere karşı çıktığı için cezalandırıldığını düşünüyor ve rahatlıyorlardı. Aynı mantığın simetrisiyle düşününce, oğlunu öldüren Rüstem’in de cezalandırılması gerektiği geliyordu aklıma. Ama Doğu’dan gelen hikâyenin sonunda baba cezalandırılmıyor, biz okurlar üzülüyorduk yalnızca. Doğulu babayı kimse cezalandırmayacak mıydı?” (s. 112)

Rüstem’in yanı sıra İbrahim Peygamber kıssası da böyledir. İsmail, kurban olmasa da İbrahim Peygamber Tanrı’dan gelen emre itaat etmiş ve İsmail’in gözlerini bağlamış, bıçağı boğazına dayamıştır ancak burada bir peygamberin Tanrının emri olarak bunu gerçekleştirmeye çalışması nedeniyle bir cezalandırmadan söz edilmez. Böylelikle romanda babalık, oğulluk ve itaat konusu ele alınır. *“Oidipus babasını öldürüyor; Sührab ise babası tarafından öldürülüyordu. Birinde oğul baba katili, diğerinde de baba, oğul katiliydi.”* (s. 111) gibi ifadelerle bu durum açıkça ortaya konmaya çalışılır. Bunun kaçınılmaz bir son ya da Oidipus’un öyküsünde olduğu gibi trajik olarak Cem’i bulan bir kadere dönüş-

ceğinin işaretleri romanda peş peşe verilmeye başlanır. Cem de Mahmut Usta'ya bu hikâyeyi anlatır ancak Mahmut Usta pek beğenmediğini gösteren biçimde yüzünü asar. İlerleyen günlerde kuyuda bir kaza yaşanır ve Cem, Mahmut Usta'yı orada terk ederek kaçır: *“Sonunda anlattığım hikâyenin kahramanı gibi davranmıştım. Bu yüzden kuyunun dibinde kalmıştı Mahmut Usta, bir hikâye, bir efsane yüzünden”* (s. 95).

Cem, Mahmut Usta'yı ölüme terk etmiştir ve bunu vicdan azabı olarak yıllar geçse de içinde taşır. Kendi babasının yanına Mahmut Usta'nın hatırası da eklenir ve bu iki baba figürü, Cem'in kafasının içinde hezeyanlara varacak derecede etkilerle yaşamaya devam eder. *“Babamın yanındaiken, o bana hiç karışmadığı, bana sürekli güven aşıladığı halde kendim olmakta zorlanırdım.”* (s. 100) cümlesinde de belirtildiği üzere oğlunun kendisi olmasına fırsat vermeyen, onu onaylamayan (s. 100) ve en sonunda terk edip hiç aramayan bir baba olarak Akın da çocuğunun sağlıklı bir aile ortamında büyümesini engellemiş ve onda kalıcı hasarlar bırakmıştır. Ömür boyu Cem babasını affetmez, sonradan görüşmeye başladıklarında bile ilişkileri düzelmediği gibi ona karşı kızgınlığı da geçmez. Babayı öldürme fikri Cem'in kendi babasını ruhen, Mahmut Usta'yı da gerçek anlamda öldürmesi ile gerçekleşir. Cem, bunu şu sözle ifade eder: *“Sanki Allah, babalar oğullarının ve oğullar babalarını canını rahatlıkla alabilir ve böylece O'nun büyük nizamı sürsün diye bir an babaların ve oğulların akıllarını başlarından alıyordu”* (s. 11).

Romanda yazarın tüm baba-oğul ilişkilerini değerlendirdiği görülür. Hükümdarların, devletin bekasını düşünerek oğullarını katledişini ele alır ve bu bağlamda Rus Çarı Çar İvan ile Osmanlı padişahlarından bahseder (s. 122-1239). *Doğu Despotluğu* adlı kitapta direnişten hoşlanmayan, kendilerine itaat eden köleler isteyen yöneticilerden bahsedilmesi hakkında sohbet eden Cem ile karısı Ayşe arasında şu konuşma geçer:

“-Karılarına, memurlarına öyle davranan o krallar, en sonunda kendi oğullarını da öldürürler.” dedi Ayşe. ‘Burasında şaşılacak bir şey yok. Biliyoruz, tanıyoruz bu insanları. Ama onların saray resamları niye bu anı bu kadar coşkuyla resmediyor?’

-‘Çünkü kral ağlıyor da ondan’ dedim. ‘Resmin görünen manası pişmanlık ve acı... Ama asıl anlamı, sultanın acımasız gücünü vurgulamak’ (s. 132).

Burada bahsedilen güç meselesini, “Kaşağı”daki babanın pişmanlığına ve acı çekmesine rağmen gücünden taviz vermeyerek oğlunun ölümünde bile sessiz kalması, üzüntüsünü açıkça dile getirmemesi örneğinde de görmek mümkündür. *Kırmızı Saçlı Kadın*'da ise bu konuda derin sorgulama yaşandığı açıktır: *“Bir baba ihtiyacı her zaman var mıdır, yoksa kafamız karıştığı, dünyamız dağıldığı, ruhumuz daraldığı vakit mi isteriz babayı?”* (s. 115). Romanda konunun ele alınışı, baba-oğul arasındaki ilişkinin er geç bir ölümle sonlanacağına dair anlatılarla doludur. Bu, olay örgüsündeki örneklerle verilen gerçek anlamda bir ölüm olabileceği gibi duygusal dünyadaki ölüm şeklinde de ele alınır. Akın, oğlunun gözünde ölüdür. Cem, babası gibi gördüğü Mahmut Usta'yı ise gerçek anlamda öldürmüştür ve her ne kadar bu konuda vicdan azabı çekse de kendini suçsuz görmeye de eğilimlidir: *“Tıpkı Oidipus'un hikâyesinde olduğu gibi Sührab'ın da babasını tanımadığı, onu hiç görmediği defalarca*

okura hatırlatılıyordu. Öldüreceğinin babası olduğunu bilmiyorsa diye düşünüyordu okur, Sührab suçsuzdur” (s. 111).

Romanın başlarında bir oğul olarak bu sorgulamayı yapan Cem, ilerleyen kısımlarında baba olduğunu öğrenir. Cem, Öngören’deyken tiyatrodaki çalışan, romanda “kırmızı saçlı kadın” olarak geçen ve kendisinden oldukça büyük, 33 yaşındaki Gülcihan’la bir gece birlikte olmuştur. Sonradan anlaşılır ki Mahmut Usta, kuyudan sağ olarak çıkarılmıştır ancak omzunda kalıcı bir sakatlık kalmıştır ve bu defa Cem’in o geceki birliktelikten doğan oğlu Enver ile baba-oğul gibi olmuştur. Enver, uzun bir süre annesinin kocası olan Turgay’ı babası sanmış ve böyle yaşamıştır. Turgay ise Enver’in kendisinin oğlu olmadığını bilmemesine rağmen onunla bir türlü sağlıklı bir baba-oğul ilişkisi kuramamıştır. Bir gün Gülcihan, oğluna gerçek babasının reklamlarda gördüğü Sührab isimli şirketin sahibi Cem olduğunu itiraf eder. Bunun üzerine Enver ise Cem’e bir mektup yazar ve “*Oğlundan korkma!*” (s. 142) diyerek mektubu bitirir. Cem, bununla ne demek istendiğini pek anlamaz ancak avukatının yaptığı araştırmalar sonucunda bir oğul olduğunu öğrenir. Hatta avukat, Enver’in babasına ve hayata kızgın bir genç olduğunun altını çizer (s. 145). Cem’in karısı Ayşe ise bir sabah uyandığında “*Gece rüyamda oğlunun öldürüldüğünü gördüm.*” (s. 147) diyerek sıklıkla bahsedilen anlatılara gönderme yapar. Ortada bir baba ya da oğul varsa biri ölmelidir, şeklindeki bakış açısı romana iyiden iyiye hâkim olur. Cem, hem şirketi Sührab’ın Öngören’deki işlerini takip etmek hem de oğlu Enver’i görmek amacıyla oraya gider. Ancak oğlu Enver kendisini ona Serhat diye tanıttınca kurulan cümle dikkat çeker: “*En çok oğlunu bilmeden öldüren savaşçı Rüstem’in hikâyesi kalmış aklımda*” (s. 155).

Öte yandan anlaşılır ki kırmızı saçlı kadın Gülcihan, aslında evlenmeden önce kendisinden on yaş büyük ve evli olan Cem’in babası Akın’la büyük bir aşk yaşamıştır. Cem, bu hikâyede sürekli bahsettiği Oidipus gibidir. Üstelik Gülcihan, Cem’in kim olduğunu bile bile onunla birlikte olmuştur ve o da oğluna sürekli baba-oğul anlatılarını okumuştur. Bu nedenle Cem’in kendi babası ile ilgili yaptığı tüm sorgulamaları Enver de hem babası sandığı Turgay hem de Cem için yapmıştır. Enver’in Cem’e söylediği sözler bu anlamda oldukça önemlidir:

“Annenin karnına düşürdükten sonra oğlunu hayatının sonuna kadar koruyup sahiplenene, güçlü, şefkatli kişidir baba. Dünyanın başlangıcı ve merkezidir o. Bir baban olduğun inanıyorsan, onu görmeden bile kendini iyi hisseder, onun orada olduğunu, gelip seni şefkatle koruyacağını bilirsin. Beni öyle bir babam olmadı” (s. 168).

Oğlunun bu sözlerine karşılık Cem’in “*Benim de öyle bir babam olmadı ne yazık ki’ dedim soğukkanlılıkla. ‘Ama olsaydı o da benden ona itaat etmemi bekler, gücü ve şefkatiyle beni bireyliğimi ezerdi!’*” (s. 168) diyerek cevap vermesi ikili arasındaki gerginliği daha da tırmandırır. “*Sana kızdığım zamanlar seni kör etmek geliyor içimden.*” (s. 170) diyen Enver, oğlunun hasretinden kör olan Yakup Peygambere ve babasını öldürüp annesiyle evlenerek kehaneti gerçekleştirdiğini öğrendiğinde kendi gözlerini kör eden Oidipus’a gönderme yapar. Yakın arkadaşı Serhat olarak babası Cem’e; “*Enver’in derdi babası değil, babasızlığıdır.*” (s. 158) diyen Enver, bu cümleyle asıl problemi de ortaya koymuş olur. Cem’le kuyuya bakmak için gittiklerinde aralarındaki gerginlik daha da artar. Ayşe’nin arayarak

Serhat'ın aslında Enver olduğunu, ona tuzak kurduklarını ve oğlunun miras için kendisini öldüreceğini söylemesi üzerine paniğe kapılan Cem, Enver'in de garip davranışları üzerine silahını çeker. Aralarındaki mücadele sonucu Cem ölür. Romanda işlenen olay örgüsünde ve bahsedilen tüm bu hikâyelerde babalar oğullarını ya da oğullar babalarını bilmeden/istemedi öldürür. Bunun anlamı ise babaların gerçek hayatta da bilmeden ve çoğu zaman istemedi oğullarının ruhlarını öldürmeleridir.

Son olarak Güray Süngü'nün *Deli Gömleği* kitabında yer alan "Sizi Görmeliydim" adlı öyküsünde geçen baba, konuya örnek gösterilebilir. Öyküde ben anlatıcı, hassas ve ince bir adam olarak betimlediği babasını çok sever ve annesiyle boşandıklarında onunla kalmak ister. Ancak dedesi, tam bir reddedici babadır. Ben anlatıcı, konuyu şöyle açıklar:

"Babam yan flüt çalardı. Ailesi çok zengindi. Dedemi çok az tanırım, fena bir adamdır. Hayatımda gördüğüm en ciddi insan. Disiplinli, sert, ne yaptığını bilen. Babam sevmezdi onu. Çünkü yan flüt çalardı. Mirastan men edilmesi de bu yüzden" (Süngü, 2018, s. 49).

Oğlunu yan flüt çalmayı seçtiği için reddeden ve miras hakkından alıkoyan bir baba olarak onda derin yaralar açmıştır. Babasının onu görmek istememesi sanatçı inceliğini, hassasiyetini daha da artırmış ve bu durum karısı ile sağlıklı bir ilişki geliştirememesine neden olmuştur. Ben anlatıcı, babasının içinde bulunduğu hali aktarırken ondaki terk edilme duygusunun kökenini, annesinden ziyade dedesinde bulur:

"Tek celsede boşandılar. Babam yalnızdı. Dedem onu reddetmişti ve karısı da reddetmişti şimdi. Babamın yerinde olsaydım benim de fena zoruma giderdi. Neyi istemiyordu annem; babamı mı, parasızlığı mı, ailesi tarafından reddedilmiş bir adamı mı?" (s. 57).

Oğlunun yapmak istediği işi kendisinin seçmesine, hayatına yön vermesine oldukça öfkelenen ve bunu hazmedemeyen bir baba olarak öyküde yer alan dede, yıllarca ailesinden mahrum ederek onu cezalandırır. Üstelik her çocuğun hakkı olan ailenin imkânlarından faydalanmasını engelleyerek ikinci bir ceza daha verir. Geleneksel baba olarak oğlunu, kendisinden ayrı bir birey değil, onun istek ve arzularına itaat etmesi gereken bir varlık olarak gördüğünden buna karşı yapılmış en ufak bir girişimi dahi büyük cezalarla sonuçlandırmıştır. Öyküde sınırlı yer alan bilgilerin ışığında bu babanın etkisinin sanılandan çok daha derin olduğu sezilmektedir. Otoriter bir babanın çocuğu olarak dünyaya gelen baba; öyküde ben anlatıcı tarafından baskıcı, huysuz, otoriter biri olarak nitelendirilen büyük ihtimalle kendi ailesini anımsatan biri olması nedeniyle evlendiği karısı tarafından da terk edilir.

Sonuç

Türk romanında reddedici (otoriter) baba figürü sıklıkla görülen bir roman/öykü kişisidir. Bu baba tipi; çocuğun duygularını, düşüncelerini önemsemeyen, kendi çocuğunu tanımaya ve anlamaya çalışmayan babadır. O, çoğunlukla toplumun da kendisine verdiği hak ve yetkiyle çocuğun kendi istediği şekilde yaşamasına engel olur. Onu birey olarak değerlendirmez; adeta çocuk, kendisine ait bir nesnedir ve dolayısıyla onun istek ve arzularına göre davranmalıdır. Bu baba figürü çocuğuna ve eşine fiziksel ve psikolojik şiddet uygular. Çocuğu önemsemediği gibi eşine de saygı duymamaktadır. Bu

durum ise çocuğun her bakımdan sağlıklı bir aile ortamında yetişmesine neden olur. Böyle bir ailede yetişen çocuklar ise kimi zaman travmaya kadar giden olumsuzlukları yetişkinlikte dahi atlatamaz.

Reddedici baba etkisi, çok basit bir nedenden dolayı “Kaşağı”da Hasan’ın ölümüne kadar gider. *Kürk Mantolu Madonna*’da ince ruhuna karşı, hayata yalnızca iş penceresinden bakan babasıyla olan gizli mücadelesi, Raif Efendi’yi yabancılaşmış bir kişi yapar. *Aylak Adam*’da Bay C. varlığını, bir aylak olarak ortaya koyar ve tüm hayatında “babası gibi olmamak” çabası vardır. *Kuyucaklı Yusuf*’ta Yusuf, şiddetin yoğun bir biçimde yaşandığı aile içinde duygusal körlük yaşar ve bu, bütün hayatına yansır. Oğuz Atay, “Babama Mektup”ta kendisine hiçbir zaman saygı duymayan ve onu her koşulda küçümseyen babasıyla hesaplaşmak ister. “Kendini Orhan Pamuk Sanan Adam”da yetişkin bir genç olmasına rağmen aşırı kontrolcü babasının bu tavrından kurtulamayan ve artık ona tahammül edemeyen bir erkek ele alınır. *Kırmızı Saçlı Kadın* romanı ise başlı başına er geç birbirini öldüreceğine inanılan baba-oğul ilişkisi üzerine kurulur. “Sizi Görmeliydim” adlı öyküde otoriter babanın, oğlunu kendi hayatı hakkında söz sahibi olmasına karşılık verdiği ağır ceza anlatılır. Reddedici baba; otoriter, baskıcı ve çocuklarının kendilik değerlerine saygı duymayan biri olarak onları gerçek anlamda değilse bile ruhen öldürme potansiyeline sahip biri olarak roman ve öykülerde işlenmektedir.

Kaynakça

- Ali, S. (2012). *Kürk Mantolu Madonna*. İstanbul: YKY.
- Ali, S. (2019). *Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: YKY.
- Alpöge, G. (2012). *Anne-Baba Olmak*. Ankara: Bilgi.
- Atay, O. (2007). *Korkuyu Beklerken*. İstanbul: İletişim.
- Atılğan, Y. (2010). *Aylak Adam*. İstanbul: YKY.
- Erdoğan, Ö.-Uçukoğlu, H. (2011). “İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Anne-Baba Tutumu Algıları İle Atılğanlık Ve Olumsuz Değerlendirilmekten Korkma Düzeyleri Arasındaki İlişkiler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 51-72, Ocak 2011 Cilt:19 No:1 January 2011 Vol:19 No:1.
- Freud, S. (2019). *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd*. İstanbul: Metis.
- Forward, S.- Buck C. (2016). *Zor Bir Ailede Büyümek*, İstanbul: İletişim.
- Gülsoy, M. (2001). *Oysa Herkes Kendisiyle Meşgul*, “Kendini Orhan Pamuk Sanan Adam”, İstanbul: Can.
- Kaya, N. (2018). *İyi Aile Yoktur*, İstanbul: İthaki.
- Kaya, N. (2019). *İyi Toplum Yoktur*, İstanbul: İthaki.
- Lacan, J. (2012). *Baba-nın-Adları*. İstanbul: Monokl.
- Pamuk, O. (2016). *Kırmızı Saçlı Kadın*. İstanbul: YKY.
- Seyfettin, Ö. (2017). *Hikâyeler 5*. İstanbul: Dergâh.
- Süngü, G. (2018). *Deli Gömleği*. “Sizi Görmeliydim”, İstanbul: İz.

SİNEMADA ÇOCUK HAKLARININ TEMSİLİ: “KEFERNAHUM” FİLMİ ÖRNEĞİ

Merve ERGÜNEY*

Öz

Sinema, toplumsal yaşamı temsil etme özelliğine sahip olan en etkili kitle iletişim araçlarından biridir. Çalışmada, sinemanın bu özelliğinden yola çıkarak, Kefernahum filminde temsil edilen çocuk hakları ihlalleri ele alınmıştır. Film, 12 yaşında bir erkek çocuğu olan Zain’in yaşadığı zorlukları gözler önüne sererek, toplumsal hayatta yaşanan birçok çocuk hakkı ihlalini temsil etmektedir. Çalışmanın amacı, Kefernahum filminin çocuk hakları ihlallerinin görünür kılınmasına olan katkısını ortaya konmaktır. Bu bağlamda çocuk hakları konusu genel olarak, çocuk haklarının Anayasası niteliğinde görülen Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde tanınan haklar bakımından ifade edilmiştir. Kefernahum filmi tematik çözümleme yönteminden yararlanılarak analiz edilmiş ve temalar dokuz kategoride araştırılmıştır: 1. Çocukların yaşam hakkı, 2. Çocukların sağlık hakkı, 3. Çocukların eğitim hakkı, 4. Çocukların oyun ve dinlenme hakkı 5. Çocukların şiddete karşı korunma hakkı 6. Çocukların cinsel sömürüye karşı korunma hakkı, 7. Çocuğun ticari olarak sömürülmeye karşı hakları, 8. Çocukların suçun faili olarak korunma hakkı, 9. Çocukların Nüfusa Kayıt Hakkı. Bu kategoriler altında incelenen filmde, uluslararası yasal mevzuatta öngörülen çocuk haklarının birçoğuna yönelik ihlallerin temsil edildiği görülmüştür. Film, dünya üzerinde birçok çocuğun yaşamış olduğu hak ihlallerini temsil etmesi bakımından önemli bir örnektir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk hakları, çocuk hakları ihlali, Kefernahum, sinema, tematik çözümleme.

Representation of Children's Rights in Cinema: Example of the Movie "Kefernahum"

Abstract

Cinema is one of the most effective mass media that has the feature of representing social life. The movie Kefernahum, which constitutes the sample of the study, represents many violations of the rights of children in social life by revealing the difficulties experienced by Zain, a 12-year-old boy. The aim of the study is to reveal the contribution of the film Kefernahum to making children's rights visible. In this context, the issue of children's rights is generally expressed in terms of the rights recognized in the Convention on the Rights of the Child, which is considered as the Constitution of children's rights. The caper film was analyzed using thematic analysis method and the themes were researched in nine categories: 1. Children's right to life, 2. Children's right to health, 3. Children's right to education, 4. Children's right to play and rest 5. Children's right to be protected from violence 6. Children's sexual rights the right to be protected against exploitation, 7. The rights of the child against commercial exploitation, 8. The right of children to be protected as perpetrators of the crime, 9. Children's Right to Register to the Population. In the film analyzed under these categories, it is seen that violations of all the rights of children envisaged in national

* Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü, merve.erguney@samsun.edu.tr

and international legal legislation are represented. The film is an important example in terms of representing the violations of rights experienced by many children around the world.

Keywords: Children's rights, violation of children's rights, inequalities, Kefernahum, cinema.

Giriş

Sinema toplumsal yaşam gerçeklerini temsil etmede en etkili kitle iletişim araçlarından biridir. Geçmişte ve günümüzde yaşanan savaşlar, terörizm, açlık, doğal afetler, göç, salgın hastalıklarla mücadele, kaçakçılık ekonomik sorunlar, eşitsizlikler, hak ihlalleri gibi insan yaşamını yansıtan gerçekler sinema filmlerine konu olmuştur. Çocuk hakları ihlalleri de bu konulardan biridir.

Çocuk hakları; çocuğun bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlaki bakımlardan özgürlük ve saygınlık içinde, sağlıklı ve normal biçimde gelişebilmesi için hukuk kuralları ile korunan yararlarıdır (Akyüz, 2000, 3- 4). Bir başka deyişle çocuk hakları; hukuken dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip olduğu, eğitim, sağlık, barınma; fiziksel, psikolojik veya cinsel sömürüye karşı korunma gibi haklarının hepsini birden tanımlamakta kullanılan evrensel kavramdır. Ulusal ve uluslararası bir çok yasal düzenlemede 18 yaşın altındaki her insan çocuk sayılmaktadır (Çocuk Haklarına Dair Sözleşme m.1; TCK m. 6/1-c....). Çocukların haklarının uluslararası hukukta korunması düşüncesi ilk kez 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Çocukların korunmasına ilişkin ilk çalışmalar ya da uluslararası metinler incelendiğinde Çocuk Hakları Cenevre Bildirgesi (1924) ilk uluslararası metinlerden biri olarak sayılabilmektedir. Bu metin, çocukların maddi, manevi ve ahlaki gelişme; açlık, hastalık, özürlülük ve öksüz/yetimlikte özel yardım görme; yardımlardan ilk yararlanma; ekonomik sömürüden korunma ve sosyal sorumluluk duygusu taşıyacak şekilde yetiştirilme haklarını içerir ve Uluslararası Çocuk Refahı Birliği tarafından hazırlanmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin (1948) 25. maddesinde yer alan çocukluğun “özel bakım ve yardım gerektiren bir dönem” olduğunun kabul edilmesinin ardından 1959’da BM Genel Kurulu, ayrımcılıktan korunma, isim ve vatandaşlık hakkı, eğitim, sağlık ve özel korunma gibi hakları tanıyan 10 maddelik Çocuk Hakları Bildirgesi’ni kabul etmiştir. Çocuğun her türlü istismardan, zulüm ve ihmalden korunması, hiçbir şekilde ticarete konu edilmeyeceği, küçük yaştakilerin çalıştırılmasında sınır bir yaş getirilmesi gibi koruyucu hükümler ilk kez bildirgede yer almıştır (İlke 9). Çocuk haklarının anayasası niteliğindeki ve çocuk hukukunun dayanağını, dağınık mevzuatın iskeletini oluşturan Çocuk Hakları Sözleşmesi(ÇHS) BM Genel Kurulunca 20 Kasım 1989 tarihinde oy birliği ile kabul edilerek bir yıl sonra yürürlüğe girmiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde çocuk hakları yaşamsal haklar, gelişme hakları, korunma hakları ve katılma hakları biçiminde sınıflandırılmaktadır (Uğurlu ve Gülsen, 2014:5-6):

1. Yaşamsal Haklar: Çocuğun yaşama ve uygun yaşam standartlarına sahip olma, tıbbi bakım, beslenme, barınma gibi temel gereksinimlerinin karşılanmasını öngören haklardır.

2. Gelişme Hakları: Çocuğun kendini en üst düzeyde gerçekleştirebilmesi için gerekli olan eğitim hakkı, oyun ve dinlenme hakkı, bilgi edinme hakkı, din vicdan ve düşünce özgürlüğü haklarıdır.

3.Korunma Hakları: Çocuğun her türlü ihmal, istismar ve sömürüye karşı korunmasını sağlayan haklardır. Bunlar yargı sisteminde, silahlı çatışmada, çocuk işçiliği; fiziksel, duygusal ve cinsel istismar, ilaç bağımlılığı ve mülteci çocuklar için özel bakıma ilişkin konularda çocukların korunmasını sağlayan haklardır.

4.Katılma Hakları: Çocuğun ailede ve toplumda aktif bir rol kazanmasını sağlamaya yönelik haklardır. Bu haklar, görüşlerini açıklama ve kendisini ilgilendiren konularda karara katılma, dernek kurma ve barış içinde toplanma haklarıdır.

Sözleşme, çocukların haklarının gözetilmesinde asgari standartları tespit etmekte ve çocuğun öncelikle mutluluk, sevgi ve anlayış havası içindeki bir ailede ve aile çevresinde bakılıp korunmasını öngörmektedir (Çocuk Hakları Sözleşmesi-ÇHS, Önsöz). Dünya ülkelerinin tümünde farklı sebeplerden dolayı çok güç koşullarda yaşayan ve hakları ihlal edilen pek çok çocuk vardır.

UNICEF'in her yıl yayınladığı ana rapor olan Dünya Çocuklarının Durumu raporuna göre (2016): bugünkü eğilimler devam etikçe ve dünyadaki en dezavantajlı konumda yer alan çocukların durumuna daha fazla odaklanılmaması durumunda; 2030 yılına kadar çoğu önlenebilir hastalık nedeni ile 69 milyon çocuk hayatını kaybetmiş, 167 milyon çocuk yoksulluk içinde yaşıyor ve 750 milyon kadın da henüz çocuk yaşta evlenmiş olacaktır.” Gelecekte yaşanabilecek bu çocuk hakları ihlallerine karşı toplumun bilinçlendirilmesi ve karar alıcılar tarafından gerekli önlemlerin alınması bakımından toplumsal farkındalığın oluşması hayati önem taşımaktadır. Toplumsal yaşamın bir temsili olarak nitelendirilebilecek olan sinema filmleri, bu hak ihlallerinin eleştirisini yapabilmek ve farkındalık oluşturmak açısından son derece önemli bir konuma sahiptir. ‘Kefernahum filmi’ çocukların toplumsal yaşam içinde aile, yaşam çevresi ve devlet gibi farklı çevrelerle yaşadıkları çatışmalar ve zorluklar neticesinde ortaya çıkan hak ihlallerini temsil etmektedir.

Bu çalışmada, Kefernahum filmi tematik çözümleme yönteminden yararlanılarak, çocuk hakları ihlallerinin temsili açısından incelenmiştir. Bu temsiller uluslararası yasal mevzuatta öngörülen çocuk hakları çerçevesinde ele alınmış ve tematik çözümleme yapılarak yedi kategori altında incelenmiştir. Bunlar: 1. Çocukların yaşam hakkı, 2. Çocukların sağlık hakkı, 3. Çocukların eğitim hakkı, 4. Çocukların oyun ve dinlenme hakkı 5.Çocukların şiddete karşı korunma hakkı 6. Çocukların cinsel sömürüye karşı korunma hakkı,

7. Çocuğun ticari olarak sömürülmeye karşı hakları, 8. Çocukların suçun faili olarak korunma hakkı, 9. Çocukların nüfusa kayıt hakkı olarak belirlenmiştir. Çalışmada öncelikle film ile ilgili genel bilgi verilmiş, ardından filmde temsil edilen ve yukarıda sayılan çocuk hakları ihlalleri uluslararası yasal mevzuat ve film ile ilişkilendirilmiştir. Aynı zamanda bu hak ihlallerinin dünya genelinde gerçek hayatta yansımaları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı, Kefernahum filminin çocuk haklarının görünür kılınmasına olan katkısını ortaya koymaktır.

1. Kefernahum Filmi

Lübnanlı yönetmen Nadine Labaki'nin üçüncü uzun metrajlı filmi olan 2018 çıkışlı "Kefernahum" (Capharnaüm) filmi adını kelime anlamı olarak atılmış eşyaların yığıldığı yani kaotik bir düzenin hakim olduğu yer anlamına gelen 'kefernahum' kelimesinden almaktadır. Kefernahum, aynı zamanda, İncil'de geçen kutsal bir balıkçı köyünün ismidir (Smith ve Wace, 1877, s. 381-382, akt. Aşılıoğlu ve Işık, 2020: 929). Film Lübnan'ın Beyrut kentinde geçmektedir, fakat filmde yansıtılan karelerdeki kaos ve karmaşa ortamı, Labaki'nin bu ismi seçmesinin nedenini göstermektedir. Labaki filme "Kefernahum adını vermesini bir röportajında şöyle açıklamıştır: *"Çocuk istismarı, sınırların absürtlüğü ve var olduğunuzu kanıtlamak için bir belgeye ihtiyacımızın olması. Bunların hepsini tahtaya yazdım ve tahtaya baktığımda bu "Kefernahum" gibi dedim; "Bu cehennem ve biz de cehennemde yaşıyoruz". Filmin adı işte böyle ortaya çıktı.*" (Labaki, 2019). Kefernahum, Ortadoğu'daki mülteci sorununu ve bu sorun nedeniyle artan çocuk hakları ihlal ve istismarını tüm çıplaklığıyla anlatan bir filmidir (Demir, 2019). Film 2018 Cannes Film Festivali'nde Jüri Ödülü'nü kazanmıştır.

Filmde Lübnan'lı fakir bir ailenin çocuğu olan 12 yaşındaki Zain'in (Zain Al Rafeea) yaşamındaki zorluklar anlatılmaktadır. Zain gerçek hayatta da sokakta yaşayan ve resmi kimliği olmayan bir çocuktur. Filmdeki karakterlerin birçoğu gerçek hayattan seçilmiştir. Film, kız kardeşinin zorla evlendirildiği adamı bıçaklayarak yaraladığı için beş yıl hapis cezasına mahkum edilen Zain'in, mahkumiyeti sırasında ailesini dava etmesiyle başlamaktadır. Mahkeme salonunda hakim çocuğa sorar: "Neden anne-babana dava açtın?" Zain'in cevabı; "Beni dünyaya getirdikleri için" olur. Bu sahneyle başlayan filmde, çocuğu mahkeme sahnesine kadar getiren olaylar 'geriye dönüşler' ile anlatılmaktadır.

Anne babası ve kardeşleriyle birlikte oldukça yoksul bir hayat yaşayan Zain, 11 yaşındaki kız kardeşi Sahar'ın aile tarafından kendisinden yaşça oldukça büyük bir adamla zorla evlendirilmeye çalışılması üzerine evden kaçar ve Beyrut sokaklarında hayatta kalma mücadelesi vermeye başlar. Bu sırada Etiyopyalı göçmen bir kadın olan Rahil (Yordanos Shiferaw) ve bebeği Yonas ile tanışır. Rahil işe gittiği sırada bebeği Yonas'a bakması karşılığında Zain, Rahil'in yıkık dökük, sacdan yapılmış evinde yaşamaya başlar. Kaçak bir göçmen olan Rahil'in gözüaltına alınması ve sınır dışı edilmesi ile birlikte Zain, Rahil'in bebeği Yonas'a tek başına bakmak ve yaşam mücadelesi vermek zorunda kalır. Bir süre sonra kız kardeşi Sahar'ın doğum sırasında öldüğünü öğrenen Zain, kız kardeşinin zorla evlendirildiği adamı yaralar ve hapsedilir. Bütün bu olayların aktarıldığı sahnelerde, Zain, kardeşleri ve yaşadıkları çevredeki çocukların temel insan hakları niteliğindeki birçok haktan mahrum olarak yaşadığı görülmektedir. Aşağıda, bu hak ihlalleri Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan haklardan yola çıkarak ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

1.1. Çocukların Yaşam Hakkı

Yaşama hakkı herkes için geçerli olan en temel haktır. Yaşama hakkını elde etmeden diğer hakların hayata geçmesi mümkün değildir. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir. Yaşama hakkı, kişinin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünü koruyabilmesi ve varlığının çeşitli etkilerle bozulmasına engel olabilmesidir (Erbay, 2013: 18).

Tüm insan hakları belgelerinde, yaşama hakkı güvence altına alınmış ve yaşama hakkı dokunulmaz olarak kabul görmüştür. Yaşama hakkı korunması gereken mutlak haklardan biridir. Çocuğun fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne dokunulamayacağı ilkesi ile yaşama hakkı birbirini tamamlar. Bu bağlamda çocuğun yaşamasının sağlanması için her tür tehlikelerden korunması büyük önem taşımaktadır (Kurt, 2016: 111). Yaşama hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (m.2), İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (m.3), Çocuk Hakları Sözleşmesi (m.6), Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (m. 6), T.C. Anayasası (m.17/1) gibi birçok uluslararası ve ulusal belge ve mevzuatta güvence altına alınmıştır.

Fiziksel gelişimini henüz tamamlayamamışken hamile kalan çocuklar ölümle sonuçlanan risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar (Yıldız ve Avcı, 2014: 158). Kefernahum filminde Zain'in 11 yaşındaki kız kardeşi Sahar, kendisinden oldukça büyük bir adamla zorla evlendirilmiş ve doğum yaptığı sırada ölmüştür. Dolayısıyla filmde Sahar'ın ailesi tarafından korunmadığı, yaşaması için gerekli tedbirlerin ve hayat şartlarının sağlanmadığı gibi, çok küçük yaşta para karşılığı evlendirilerek yaşamını tehlikeye sokacak bir hayata zorlandığı görülmektedir. Bu durumun gerçek hayattaki örnekleriyle de sıklıkla karşılaşılmaktadır.

Ayrıca, Zain'in pazarda karşılaşarak tanıştığı Suriyeli mülteci kız çocuğunun "İsveç'e gideceğim orada çocuklar eceliyle ölüyor" sözleriyle film, savaş ve yoksullukla mücadele eden birçok çocuğun sonunun ölüm olduğu gerçeğini mülteci çocuğun dilinden aktarmaktadır. Suriye'de tespit edilen resmi rakamlara göre, 2014-2019 yılları arasında 9.000'den fazla sayıda çocuk çatışmalarda öldüğü ya da yaralandığı bildirilmektedir (Unicef Basın Bülteni, 15.02.2020). Filmde, Sahar'ın ölümü ve Suriyeli mülteci çocuğun sözleri, en temel insan hakkı olan çocukların yaşam hakkı ihlalinin temsil edilmesi bakımından son derece çarpıcı sahnelerdir.

1.2. Çocukların Sağlık Hakkı

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 24. Maddesi ile çocukların en iyi sağlık düzeyine kavuşma, tıbbi bakım ve rehabilitasyon hizmetlerini veren kuruluşlardan yararlanma hakkı tanınarak, hiçbir çocuğun bu tür tıbbi bakım hizmetlerinden yararlanma hakkından yoksun bırakılmaması öngörülmüştür. Tüm dünyadan 40'ı aşkın çocuk ve ergen sağlığı uzmanının yer aldığı, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), UNICEF ve Lancet tarafından oluşturulan komisyon tarafından açıklanan "*Dünya Çocukları İçin Bir Gelecek?*" başlığını taşıyan rapora göre dünyada çocuk sağlığını, çocukların çevresini ve geleceğini yeterince koruyan tek bir ülke bile bulunmamaktadır (Unicef Basın Bülteni, 18.02.2020).

Filmde mahkeme sahnesinde, Sahar'ın hamileyken kanamasının olduğu ve bunun üzerine hastaneye götürüldüğü fakat hastane tarafından nüfus belgesi olmadığı için kabul edilmediği ve hastanenin kapısında öldüğü ifade edilmiştir. Dolayısıyla Sahar, dünyada pek çok çocuğun yüz-yüze kaldığı bir durum olan, tıbbi bakım hizmetinden yararlanamamış ve sağlık hakkının ihlal edilmesiyle yaşam hakkını da kaybetmiştir.

Filmde Zain ve yaşadığı mahalledeki diğer çocukların sigara ve diğer bağımlılık yaratan maddeler kullanması, sokakta sağlıksız yaşam koşullarında yaşaması dikkat çekmektedir. Madde kullanımı çeşitli sağlık sorunları yaratan en önemli etkenlerdendir (İlhan ve Ergün, 2010: 80). Ayrıca korunmasız

ve güvensiz ortamlarda yaşamak zorunda olan evsizler büyük oranda şiddet ve şiddete bağlı sakatlık ve ölüm riski altındadırlar(Smith, 2000). Filmde, kötü yaşam koşullarında yaşayan Zain ve sokakta yaşayan çocukların tahta parçalarından kendilerine hayali silahlar yaparak savaş oyunları oynadıkları görülmektedir. Bütün bunlar, filmde yer alan çocukların, çocuk sağlığını tehdit eden birçok unsuru temsil ettiğini göstermektedir.

1.3. Çocukların Eğitim Hakkı

Eğitim Hakkı (Right to Education), temel bir insan hakkı olarak, herkesin ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik ya da sosyal köken, din ya da politik görüş, yaş ya da engellilik vb. haline bakmaksızın ücretsiz temel eğitimden yararlanmasını ifade eder (Ataman, 2008: 11). Eğitim hakkı BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 13-14, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28-29, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesinde güvence altına alınmıştır. Eğitim hakkı çocuğun gelişme hakkı kapsamına giren bir haktır. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28. Maddesine göre, "Eğitim her çocuğun hakkıdır. Kız ve erkek çocuklar için fırsat eşitliği temelinde ücretsiz ve herkese açık olmalıdır." ifadeleriyle eğitim hakkından istisnasız bütün çocukların yararlanabilmesi için bu hak teminat altına alınmıştır.

Filmde yer alan çocukların hiç birinin okula gitmediği dikkat çekmektedir. Bir akşam yemeğinde Sahar'ın okula gitmesiyle ilgili konuşulurken, Sahar'ın babası buna karşı çıkar, "Esad'a (para karşılığı evlendirildiği adam) ne diyeceğiz?" der ve çalışması gerektiğini söyler. Annesi ise eğer okula giderse onlara gıda-kıyafet yardımı yapılacağını söylemektedir. Anne, çocuğun okula gitmesi üzerinden bile maddi kazanç elde etmeyi düşünmektedir. Sonuçta Sahar da diğer çocuklar gibi okula gönderilerek eğitim hakkından mahrum bırakılmıştır.

Dünyada her yıl milyonlarca çocuk, yoksulluk, çatışmalar, kırsal bölgelerde yaşıyor olmak, cinsiyete bağlı ayrımcılık, erken yaşta evlenme gibi çeşitli nedenlerle eğitim hakkından yoksun bırakılmaktadır (UNICEF, 2020). Filmde, dünyada okula gitmeyen milyonlarca çocuktan sadece bir kaçının temsili olan Zain ve kardeşlerinin eğitim hakkından yoksun bırakılmaları, erken yaşta evlilik, suça meyletme ve cehalet gibi çeşitli olumsuz sonuçlar doğurduğunu gözler önüne sermektedir.

1.4. Çocukların Oyun ve Dinlenme Hakkı

Oyun çocuklar için bir lüks değil, her çocuğun temel gereksinimlerinden ve en temel haklarından biridir. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 31. Maddesinde çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlence (etkinliklerinde) bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılmasının bir hak olarak taraf Devletlerce tanınması öngörülmüştür.

Filmde Zain, kardeşleri ve yaşadıkları çevredeki diğer çocukların oldukça kötü yaşam koşulları altında yaşadıkları için, yaşlarına uygun eğlence ve oyunlardan mahrum kaldığı görülmektedir. Kültürel ve sanatsal faaliyetlerden ise haberleri bile yoktur. Zain gibi yaşı biraz büyük olanlar çalıştırılmakta, daha küçüklerin ise oyun oynayacak ne ortamı ne de oyuncacı bulunmaktadır. Unicef tarafından 2012 yılında hazırlanan Dünya Çocuklarının Durumu Raporu'nda, evde fiziksel aktiviteleri kısıtlanmış ve

koşma, atlama, oynama vb. etkinlikleri evde, sokakta veya okulda yerine getirmeyen/yeterince getiremeyen çocukların hak ihlali ile karşıkarşıya olduğu dile getirilmiştir (UNICEF, 2012). Filmde Zain’in yaklaşık bir yaşlarında olduğu tahmin edilen kızkardeşinin, hareketlerinin kısıtlanması amacıyla evde ayağından zincirle bağlandığı görülmektedir.

1.5. Çocukların Şiddete Karşı Korunma Hakkı

Çocuğa karşı şiddet, çocuk istismarı ve çocuklara kötü muamele, sorumluluk, güven veya güç ilişkileri bağlamında, çocuğun sağlığı, yaşamı, gelişmesi veya onuru açısından fiili veya potansiyel zararlarla sonuçlanan her tür fiziksel veya duygusal kötü muamele, cinsel istismar, ihmal veya ihmalkâr davranış, ticari veya başka amaçlı sömürüdür (Unicef, 2006).

Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 19. maddesi çocuğun her türlü şiddet ve ihmalden korunması ile ilgilidir. Buna göre, “*çocuğun ana-babasının ya da onlardan yalnızca birinin, yasal vasi veya vasilerinin ya da bakımını üstlenen herhangi bir kişinin yanında iken bedensel veya zihinsel saldırı, şiddet veya suistimale, ihmal ya da ihmalkâr muameleye, ırza geçme dâhil her türlü istismar ve kötü muameleye karşı korunması*” öngörülmüştür.

Dünyada 2-4 yaş aralığındaki çocukların dörtte üçü ya da 300 milyon çocuk evlerinde kendilerine bakan kişilerin psikolojik saldırısına ve/veya fiziksel cezasına maruz kalmaktadır. 30 ülkede yürütülen bir çalışmada, bir yaşındaki her 10 çocuktan yaklaşık altısının düzenli olarak şiddet içeren disiplin önlemleriyle karşılaştığı belirtilmektedir. Bir yaşındaki çocukların hemen hemen dörtte biri fiziksel ceza görmekte ve 10 çocuktan biri de yüzüne, başına ya da kulaklarına yönelik fiziksel şiddete maruz kalmaktadır. Tüm dünyada beş yaşından küçük her 4 çocuktan biri ya da başka bir deyişle 177 milyon çocuk eşinden/partnerinden şiddet gören anneye birlikte yaşamaktadır (Unicef Basın Bülteni, 01.11.2017).

Filmde birçok sahnede çocuklara yönelik şiddet yer almaktadır. Filmin bir sahnesinde Esad’ın babasıyla birlikte Sahar’ı istemeye geldiğini gören Zain, bu duruma karşı çıktığı için annesi tarafından hırpalanmıştır. Esad’a para karşılığı satılan Sahar’ın evden gitmek istememesi üzerine annesi Sahar’ı da saçlarını çekmek ve itip-kakmak suretiyle hırpalamıştır. Bu esnada Sahar’ın gitmesine karşı çıkan Zain’i de dövmüştür. Zain evi terkettikten sonra nüfus belgelerini almak üzere eve geri döndüğünde babası tarafından yine hırpalanmış ve kovulmuştur. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Zain’in en küçük kız kardeşinin evde ayaklarından zincirle bağlanması ve hareketlerinin kısıtlanması da şiddetin bir başka temsidir. Film boyunca çocukların ebeveynleri tarafından şiddete maruz kaldığı görülmektedir.

Zain’in anne ve babasının herhangi bir işte çalışmadıkları, çocuklarını çalıştırdıkları ve onları çok yoksul bir hayata mahkûm ettikleri görülmektedir. Çocukların hepsi bir yer yatağında adeta üst üste yatmaktadır. Filmin bir sahnesinde çocuklardan birinin sabah kalkarak bebek mamasını toz halde kaşıklayarak yediği görülmektedir. Filmin tamamında çocukların anne ve babaları tarafından ihmal edildiği görülmektedir. Zain’in mahkeme salonunda “beni dünyaya getirdikleri için ailemden şikayetçiyim” sözleri ailesi tarafından ne kadar ihmal edildiğinin ve kötü yaşam şartlarına mecbur bırakıldığının bir göstergesidir. Zain hapishanedeyken annesinin ziyarete gelerek hamile olduğunu söylemesi üzerine

Zain “midem bulanıyor” diyerek tepki vermiştir. Daha sonra mahkeme sahnesinde “karnındaki de benim gibi olacak” , “Artık çocuk yapmasınlar” diyerek doğacak bebeğin de kendisiyle aynı kaderi yaşayacağını ve hayatlarında bir şey değişmeyeceğini anlatmak istemiştir. Anne ve babaların, kötü yaşam koşullarında çocuklarını şiddet, yoksulluk ve sefalet içerisinde yaşatmalarına rağmen çocuk yapmaya devam etmeleri durumu, gerçek hayatta da var olan bir durumdur.

Zain hapisshenedeyken bir televizyon programına telefonla bağlanarak şu sözleri söylemiştir:

“Yetişkinler lütfen beni dinleyin. Çocuk yetiştiremeyecek olanlar lütfen yapmasınlar. Size olanları söyleyeyim. Size olanları söyleyeyim. Şiddet, aşağılanma, dayak... Zincirle, kemerle...Ailemden duyduğum en tatlı söz ‘defol pislik torbası, toz ol hayvan!’ . Dünya berbat bir yer. Cehennemde yaşıyorum. Hayat böyledir. İyi insanlar olacağımızı, bizimde sevilip sayılacağımızı düşünmüştüm. Ama Allah bizi öyle yaratmadı. Bizi ötekilerin paspası olarak yarattı”

Zain’in bu sözleri ihmal edilerek, fiziksel ve psikolojik şiddet içinde yaşamaktan duyduğu öfke ve üzüntüsünü en çarpıcı şekilde anlatmaktadır.

1.6. Çocuğun Cinsel Sömürüye Karşı Korunma Hakkı

Çocuğun cinsel istismarı: bir çocuk ile bir yetişkin ya da yaş veya gelişim bakımından sorumluluk, güven ve güç ilişkisi içinde olan iki çocuk arasında, güçlü olanın cinsel gereksinimlerini tatmin etmeyi amaçlayan bir eylem olarak tanımlanmaktadır. (Uluslararası Çocuk Merkezi, 2014:1). Çocuklara yönelik cinsel sömürü, geleneksel biçimleriyle olduğu kadar yeni birtakım biçimlerle de sürmekte olan bir olgudur. Bu sömürünün biçimleri şöyle sıralanabilir: Çocuk fuhuşu, çocuk pornografisi, çocuk satışı, çocuklarla cinsellik amaçlı turizm, çocuk ticareti, erken yaşta evlilikler ya da zorla evlendirmeler (Yücel ve Ögel, 2008:6). Erken yaşta evlilik ya da çocuk evliliği, 18 yaşından küçük çocuk ve ergenlerin evliliğini demektir. Bir çocuğun cinsellik amaçlı kullanılmak üzere nakit para eşya ya da bir çeşit ödeme karşılığında alınıp evlendirilmesi, bir ticari cinsel sömürü çeşididir. Bu tür durumlarda, çocuk evlilikleri çoğunlukla çocuğun ailesi tarafından ailenin yarar sağlaması ya da destek görmesi için düzenlenir (ECPAT, 2016: 7). BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 34. maddesi çocuğun, her türlü cinsel sömürüye ve cinsel suistimale karşı korunmasını öngörmektedir. Ayrıca 25 Ekim 2007 tarihinde Avrupa Konseyi üye ülkeleri tarafından, “Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunması” başlığını taşıyan Lanzarote Sözleşmesi olarak anılan bir sözleşme imzalanmıştır. Lanzarote Sözleşmesi’ne göre çocuğun cinsel istismarı, bir çocukla özellikle zor kullanma ve tehdit ile cinsel faaliyetlerde bulunma suçudur.

Bu faaliyetler;

- zor, güç ve tehdit kullanarak,
- aile içi dahil, çocuk üzerinde güven ya da yetki ve/veya mevkii kullanarak,
- bir zihinsel veya fiziksel engelliliği veya bağımlılığı sebebiyle, çocuğun özellikle savunmasız

bir durumundan yararlanarak gerçekleştirilebilir.

Filmde, Sahar’ın (Cedra İzam) ergenliğe girmiş olması ailesinin gözünde evlenmesi için yeterli olgunluğa eriştiği fikrini doğurur ve aileden bir kişinin eksilmesiyle evdeki giderlerin azalacağı gerekçesiyle para karşılığında evlendirilmesine karar verilir. Zain ise kardeşi Sahar’ın evlendirilmesini istemez.

Zain, daha önce arkadaşları Alia'nın, iç çamaşırındaki kan lekesi fark edildikten sonra istemediği bir adamla evlendirilmesinden hareketle, Sahar'ın çamaşırına geçen kan lekesini görünce Onun da evlendirileceğini düşünür. Ailesinin bu durumu fark etmemesi için önce kardeşinin çamaşırını yıkar; sonra da kız kardeşinin zorla evlendirileceği adamın bakkalından kardeşi için ped çalar. Fakat bütün bu çabaları sonuçsuz kalır ve kız kardeşinin evlendirilmesini engelleyemez. Filmin sonunda Sahar'ın bu evlilik neticesinde hamile kaldığı, fakat çocuğu doğuramadan hayatını kaybettiği öğrenilir. Filmde Zain'in yargılandığı mahkeme sahnesinde, tekerlekli sandalye ile getirilen Esad, Sahar'dan bahsederken *"11 yaşındaydı, olgunlaşmıştı, buluş çağına ermişti..., Bir sürü kız bu yaşta evleniyor buralarda. Kayınvalidem bile bu yaşta evlenmiş."* diyerek küçük yaşta bir kız çocuğuyla evlenmesinin kendisine göre normal olduğunu kanıtlamaya çalıştığı görülmektedir.

Çocuk yaşta evlilik dünyanın her yerinde görülen küresel sorunlardan biridir.² ¹Çocuk yaşta çoğu zorla ve kendisinden yaşça büyük erkeklerle yapılan evlilikler, kadının erken yaşta cinselliğe başlamasına ve çocuk sahibi olmasına bağlı birçok biyolojik sorunlar yanında eğitim alamama, kadının ekonomik özgürlüğünü kazanamaması, toplumdan dışlanma, eşinin ailesinden veya eşinden şiddet görme gibi çok çeşitli sorunlara da neden olmaktadır (Kaptanoğlu ve Ergöçmen, 2012). Ayrıca, 18 yaşından önce evlenen kız çocuklarının, cinsel sağlık ve üreme sağlığı ile ilgili sorunlarla karşılaşma riskinin daha yüksek olduğu bilinmektedir (Çocuk Çalışma Grubu Raporu, 2018: Özet, xv). Filmde Sahar'ın ölümü bunun en çarpıcı örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.7. Çocuğun Ticari Olarak Sömürülmeye Karşı Hakları

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 35. Maddesi ile taraf Devletler, her ne nedenle ve hangi biçimde olursa olsun, çocukların kaçırılmaları, satılmaları veya fuhuşa konu olmalarını önlemek için ulusal düzeyde ve ikili ve çok yanlı ilişkilerde gereken her türlü önlemleri almakla yükümlü tutulmuşlardır. Sözleşme ile çocuğun esenliğine herhangi bir biçimde zarar verebilecek başka her türlü sömürüye karşı çocukların korunması öngörülmüştür (m.36).

ÇHS'nin amaçlarının daha ileri düzeyde gerçekleştirilmesi ve Sözleşme'nin hükümlerinin, özellikle de 1., 11., 21., 32., 33., 34., 35. ve 36. maddelerinin uygulanması açısından, çocukları alınıp satılmadan, fuhuştan ve pornografiden korunmalarını güvence altına almak üzere Çocukların Satılmaları, Çocuk Fuhuşu ve Pornografisi Konusundaki İsteğe Bağlı Protokol BM tarafından kabul edilmiştir. Bu protokole göre çocuk satışı, çocuk fuhuşu ve çocuk pornografisi bu Protokol'de yer aldığı biçimde yasaklanacaktır denilerek (m.1): Çocuk satışı, çocuğun bir kişi ya da grup tarafından, maddî ya da başka bir yarar karşılığı bir başkasına verildiği herhangi bir fiil ya da işlem olarak tanımlanmıştır (m.2/a).

Filmde Rahil'in sahte kimlik ve oturma izni belgesi almak için gittiği Aspro isimli kişi, sahte kimlik ve oturma izni belgeleri karşılığında Rahil'den 1500 dolar istemektedir. Rahil'in fiyatı fazla bul-

¹ Erken yaşta evliliklerin dünyada görülme sıklığı ve bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Aydemir, E. (2011). "Evlilik Mi Evcilik Mi? Erken ve Zorla Evlilikler Çocuk Gelinler." Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Sosyal Araştırmalar Merkezi, USAK Rapor No: 11.

ması üzerine, Aspro sahte belgeler karşılığında Rahil'in bebeği Yonas'ı kendisine vermesini istemektedir. Fakat Rahil bunu kabul etmez. Aspro'nun, 500 dolar eksigi olduğunu söyleyen Rahil'e, *"500 dolara çocuk alınıp satılır ancak"* demesi, yaşadıkları çevrede çocukların bir mal gibi alınıp satılmasının olağan bir durum olduğunun göstergesidir.

Çocuğun ticari olarak sömürülmesinin bir diğer şekli de çocuk işçiliğidir. Yüzyıllardır dünyanın hemen her yerinde görülen çocuk işçiliğinin, günümüzde de gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, dünyanın hemen hemen her ülkesinde değişik şekillerde varlığını devam ettirdiği bilinmektedir (Efe ve Uzunoglu, 2015: 46).

Sözleşme'nin 32. Maddesi, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitime zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul eder.

Filmde Zain'in kardeşleriyle birlikte, sokak satıcılığı yaptığı görülmektedir. Ayrıca Zain, ev sahipleri olan Esad'ın bakkalındaki mallarını taşıyarak karşılığında eve yiyecek bir şeyler götürmektedir. Zain'in küçük bir çocuk olmasına rağmen tüp, damacana gibi çok ağır yükleri kaldırdığı görülmektedir. Bakkaldan alış-veriş yapanların yüklerini evlere taşıdığı bir sırada, yetişkin bir adam Zain'i evine sokmaya çalışır fakat Zain buna karşı çıkar. Sahar ise sokak satıcılığı yaptığı sırada bir adamın cinsel tacizine uğrar. Dolayısıyla, filmdeki bu sahneler gerçek hayatta da çalışmak zorunda olan çocukların yaşadıkları zorluk ve tehlikeleri temsil etmektedir.

1.8. Çocukların Suçun Faili Olarak Korunması

Suçta itilmiş çocukların korunması ve yeniden topluma kazandırılması için uluslararası düzeyde pek çok metin bulunmaktadır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 40. Maddesinde *"taraf Devletler, hakkında ceza yarasını ihlâl ettiği iddia edilen ve bu nedenle itham edilen ya da ihlâl ettiği kabul edilen her çocuğun; çocuğun yaşı ve yeniden topluma kazandırılmasının ve toplumda yapıcı rol üstlenmesinin arzu edilir olduğu hususları gözönünde bulundurularak, taşıdığı saygınlık ve değeri duygusunu geliştirecek ve başkalarının da insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygı duymasını pekiştirecek nitelikte muamele görme hakkını kabul ederler."* denilerek, çocuğun topluma kazandırılmasına yönelik önlemler alınmasının önemi vurgulanmıştır. Çocuk Ceza Adaleti Sisteminin Uygulanması Hakkında Asgari Standart Kurallar'a (Beijing) göre; çocuk ceza adaleti sisteminin amaçları daima çocuğun iyileştirilmesinin ön plana alınması ve çocuk suçlulara gösterilecek tepkinin hem suçun hem de suçlunun içinde bulunduğu koşullarla orantılı olması gerektiğini açıklanmaktadır (k. 5/1). Kural 5, çocuk ceza adaleti sisteminin en önemli iki hedefini açıklamaktadır. Birinci hedef çocuğun durumunun iyileştirilmesidir. Bu amaç, çocuk suçluların, çocuk mahkemelerinde yahut idarî makamlarda yargılandıkları hukuk sistemlerinde odak noktayı oluşturmaktadır. Fakat çocuğun iyileştirilmesi amacının çocukların genel mahkemelerde yargılandıkları sistemlerde de vurgulanması gereklidir. İkinci hedef ise oran ilkesidir. Bu ilke genel anlamıyla suçun ağırlığı ile ilişkili olarak cezaî hükümlerin ayarlanmasıdır. Özünde Kural 5 bu haliyle genç suçlunun işlediğı suçta ne fazla ne de eksik bir tepki gösterilmesini istemektedir. Bu maddede düzenlenen hususlar, yeni bazı tepki tiplerinin geliştirilmesini özendirdiğı gibi çocuklar üzerindeki sosyal kontrolün

gereksiz yere büyümesini de önleyecek tedbirlerin de alınmasını özendirmektedir.

Filmde Zain'in, kızkardeşinin doğum yaptığı sırada öldüğünü öğrenmesi üzere kızkardeşinin evlendirildiği adamı bıçakladığı için 5 yıl hapse mahkum edildiği öğreniliyor. Filmin ilk sahnelerinde hapishaneden görevliler Zain'i ters kelepçe ile kelepçeleyerek mahkeme salonuna götürüyorlar. Bu sahne, çocuklara devlet yetkilileri (polis, infaz koruma memuru vb...) tarafından orantısız güç uygulanmasının bir temsilidir. Mahkeme salonunda kürsünün arkasında kalan Zain'in boyu küçük olduğu için hakim tarafından güçlkle görülmesi Zain'in çocuk mahkemesinde değil genel bir mahkemede yargılandığını göstermektedir. Zain'in kaldığı hapishanenin yaşam koşullarının ise oldukça kötü olduğu görülmektedir.

Orta Asya'da yapılan bir araştırma sonucunda, yasayla çelişen fiillere sürüklenen çocukların tutulduğu kurumlarda şartlarının kötü olduğu ve çocukların, diğer çocuklar veya personel tarafından şiddete maruz kaldığı görülmüştür. Çocukların dörtte biri personel tarafından istismar edildiği, önemli sayıda çocuğun da iç hukukun izin verdiğinden daha uzun süre gözetiminde tutulduğu tespit edilmiştir (Penal Reform International, 2016: 19). Dolayısıyla dünyanın pek çok yerinde suçun faili olan çocukların, bir kısım örneklerini Zain'in yaşantısında gördüğümüz üzere, pek çok açıdan korunamadığı ve çeşitli zorluk ve tehlikelerle karşılaştığı bir gerçektir.

1.9. Çocukların Nüfusa Kayıt Hakkı

Nüfus kaydının olmayışı çocuğun ailede ve toplumda aktif bir rol kazanmasını engellemektedir. Bu durum pek çok ülkede çocukların sağlık hizmetlerinden ve sosyal yardımlardan yararlanamamasına yol açtığı gibi, çocukların eğitim almasını da engellemektedir. Dahası, doğum kaydıyla ilgili sorunlar erken evlilikler, çocuk işçiliği, çocuklara çeşitli suçların yaptırılması gibi sonuçlara neden olabilmekte, devlet tarafından her tür takip ve istatistik tutma işlemlerini zorlaştırmaktadır (Unicef, 2012: 14). Resmi bir kimliğin olmayışı, çocukların yüksek yararının önce gelmesine ilişkin hakların da ihlal edilmesine neden olmaktadır. Çocuğun yüksek yararının sağlanabilmesi için her çocuğun resmi bir kimlik belgesine sahip olması gerekmektedir.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 7.maddesinin 1. Fıkrası çocuğun doğumdan hemen sonra derhal nüfus kütüğüne kaydedilmesini ve doğumdan itibaren bir isim hakkına, bir vatandaşlık kazanma hakkına ve mümkün olduğu ölçüde ana-babasını bilme ve onlar tarafından bakılma hakkına sahip olacağını öngörmektedir.

Unicef tarafından hazırlanan "2030'a Kadar Her Çocuk için Nüfus Kaydı: Yol alıyor muyuz?" (2019) başlığını taşıyan ve 174 ülkenin verilerini analiz eden rapora göre; tüm dünyada beş yaşından küçük 166 milyon çocuk, başka bir deyişle her 4 çocuktan biri nüfus kaydı bulunmamaktadır.

Filmde Zain'e mahkemede hakim kaç yaşında olduğunu sorması üzerine, Zain yaşını bilmediği söyler ve "Onlara sor" diyerek hakim anne ve babasına sormasını ister. Bunun üzerine Zain'in avukatı Nadine (Nadina Labaki) söz alarak, Zain'in nüfusa kaydedilmediğini, kesin doğum tarihinin bilinmediğini, doktor raporu neticesinde 12 yaşında olduğunun tahmin edildiğini söyler. Filmde Zain'in kız-

kardeşi Sahar'ın da nüfus kaydının olmadığı anlaşılmaktadır. Zira mahkeme sahnesindeki konuşmalarda, Sahar'ın hamileyken kanamasının olduğu ve bunun üzerine hastaneye götürüldüğü fakat hastane tarafından nüfus belgesi olmadığı için kabul edilmediği ve hastanenin kapısında öldüğü ifade edilmiştir.

Filmin bir sahnesinde Aspro, kaçak göçmen Rahil'in bebeği Yonas hakkında nüfus kaydı olmadığı için "...okula gidemeyecek, hiçbir hakkı olmayacak, ...oğlun ölü doğdu, O yaşamıyor. Ketçap şişesi-nin bile üstünde isim var, üretim tarihi ve son kullanma tarihi" der.² Dolayısıyla filmde, dünya üzerinde nüfus kaydı olmayan pek çok çocuğun yaşadığı zorluklar, Zain, kardeşleri ve Rahil aracılığı ile temsil edilmiştir.

Sonuç

Günümüzde, çalışma örneklemimiz olan Kefernahum filminde temsil edilen çocuk hakları ihlalleri, dünyanın hemen hemen her yerinde yaşanmaktadır. Filmde, uluslararası yasal mevzuatta öngörülen çocuk haklarından yola çıkılarak; çocukların yaşam hakkı, çocukların sağlık hakkı, çocukların eğitim hakkı, çocukların oyun ve dinlenme hakkı çocukların şiddete karşı korunma hakkı, çocukların cinsel sömürüye karşı korunma hakkı, çocuğun ticari olarak sömürülmeye karşı hakları, çocukların suçun faili olarak korunma hakkı, çocukların nüfusa kayıt hakkı başlıkları altında ele alınan tüm hak ihlallerinin, çeşitli olay örgüleri, görseller ve söylemler aracılığıyla temsil edildiği görülmektedir.

Sinema filmlerinin toplumsal gerçekleri temsil etme özelliğinden yola çıkılarak ele alınan Kefernahum filmi, çocuk hakları ihlallerinin görünür kılınmasına oldukça katkı sağlamaktadır. Film, çocuk hakları ihlallerinin neredeyse tümünü 'bir yaşam hikayesi' aracılığıyla bütün olarak sunmaktadır. Ayrıca film kanaatimizce, çocuk hakları ihlallerine yönelik, izleyicilerde farkındalık oluşturmaya açısından önemlidir.

Kaynakça

- Akyüz, E. (2000). Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Aşlıoğlu, E, Işık, M. (2020). Nadine Labaki Sinemasında Kadın Temsili. Erciyes İletişim Dergisi, 7 (2) , 917-938. DOI: 10.17680/erciyesiletisim.709353.
- Ataman, H. (2008). Eğitim Hakkı Ve İnsan Hakları Eğitimi. Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği Yayınları.
- Aydemir, E. (2011). "Evlilik Mi Evcilik Mi? Erken ve Zorla Evlilikler Çocuk Gelinler." Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Sosyal Araştırmalar Merkezi, USAK Rapor No: 11.
- ECPAT. (2016). Çocuklara Yönelik Ticari Cinsel Sömürü Ne Demektir? Erişim Adresi: https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2016/04/What-is-CSEC_in-Turkis_bros%CC%A7u%CC%88r.pdf ErişimTarihi: 28.08.2020.
- Efe, H. ve Uluoğlu, S. A. (2015). Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Geline Nokta Ve Geleceğe Dair Bazı Öngörüler.

² Aspro bu sözleri Yonas'ı düşündüğü için değil, kendisine vermesi ve onu bir aileye satarak kar-şılığında para alabilmek için Rahil'i ikna etmek üzere söyler.

- Eğitim Bilim Toplum Dergisi. 13(51), 46-72.
- Erbay, E. (2013). Çocuk hakları. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- İlhan, N. ve Ergün, A. (2010). Evsizler ve Toplum Sağlığı. Aile ve Toplum. 11(5), 79-90.
- Kaptanoğlu, İ. Y. ve Ergöçmen, B. A. (2012). Çocuk gelin olmaya giden yol. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 15(2), 128- 161.
- Kurt, S. L. (2015). Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler Ve Türkiye Uygulaması. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi. 16(36), 99-127. DOI: <http://dx.doi.org/10.21560/spcd.28915>.
- Labaki, N. (2019). Nadina Labaki ile Yapılan Röportaj. Erişim Adresi: <https://gazetekarınca.com/2019/01/yonetmen-nadine-labakinin-gozunden-kefernahum/> Erişim Tarihi: 19.08.2020.
- Penal Reform International. (2016). Dünya Hapishanelerinde Eğilimler. Erişim Adresi: http://cisst.org.tr/wp-content/uploads/2020/07/dunya_hapishanelerinde_egilimler-2.compressed.pdf Erişim Tarihi:28.08.2020.
- Uğurlu, Z., ve Gülsen, İ. A. (2014). Çocuk hakları ve hukuki bağlamda çocuğun ihmal ve istismardan korunması. Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-24.
- Uluslararası Çocuk Merkezi. (2014). Türkiye’de Çocuğa karşı Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismar Bilgi Notu. Erişim Adresi: <http://www.cocukhaklariizleme.org/wp-content/uploads/FactSheet-F-WEB-13nov14.pdf> Erişim Tarihi: 28.08.2020.
- UNICEF (2012). Türkiye’de Çocuk ve Genç Nüfusun Durumunun Analizi 2012. Erişim Adresi: <http://abdigm.meb.gov.tr/projeler/ois/egitim/033.pdf> Erişim Tarihi: 28.08.2020.
- UNICEF (2019). 2030’a Kadar Her Çocuk için Nüfus Kaydı: Yol alıyor muyuz?. Erişim Adresi: <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/unicef-do%C4%9Fum-kay%C4%B1tlar%C4%B1nda-%C3%B6nemli-bir-art%C4%B1%C5%9F-olmas%C4%B1na-ra%C4%9Fmen-d%C3%BCnyadaki-%C3%A7ocuklar%C4%B1n> Erişim Tarihi: 28.08.2020.
- UNICEF Basın Bülteni. (1 Kasım 2017). Çocuğa Karşı Şiddet Araştırması Sonuçları. Erişim Adresi: <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/unicef-%C5%9Fiddet-ile-disiplin-cinsel-istismar-ve-cinayetler-t%C3%BCm-d%C3%BCnyada-milyonlarca> Erişim Tarihi: 28.08.2020.
- UNICEF Basın Bülteni. (15 Mart 2020). Suriye’de savaş sırasında doğan çocuk sayısı. Erişim Adresi: <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/unicef-suriyede-savas-sirasinda-dogan-cocuk-sayisi-neredeyse-5-milyona-ulasirken-1> Erişim Tarihi: 19.08.2020.
- UNICEF Basın Bülteni. (18 Şubat 2020). “Dünya Çocukları İçin Bir Gelecek?” Raporu. Erişim Adresi: <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/ds%C3%B6-unicef-lancet-d%C3%BCnya-%C3%A7ocuklara-sa%C4%9F%C4%B1kl%C4%B1-bir-ya%C5%9Fam-ve-gelecekleri-a%C3%A7%C4%B1s%C4%B1ndan> Erişim Tarihi: 19.08.2020.
- UNICEF (2006). BM Çocuğa karşı Şiddet Araştırması. Erişim Adresi: <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/katilimci-el-kitabi.pdf> Erişim Tarihi: 28.08.2020.
- UNICEF. (2020). Eğitim Hakkından Yoksun Kalan Çocuklar. Erişim Adresi: https://www.unicefturk.org/yazi/egitim_calismalarimiz_dunyadan Erişim Tarihi: 19.08.2020.
- UNICEF (2016). Dünya Çocuklarının Durumu Raporu 2016. Erişim Adresi: <https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/ddea0e8506fd3036276dd622128bca35f7bf7c5f.pdf> Erişim Tarihi: 19.08.2020.
- UNICEF. (2012). Dünya Çocuklarının Durumu 2012. Erişim Adresi:

<http://panel.unicef.org.tr/%20vera/app/var/%20files/d/u/du%CC%88nya-c%CC%A7ocuklarinin-du-rumu-2012.pdf> Erişim Tarihi: 19.08.2020.

Yıldız, N. ve Avcı, H. (2014). Erken Evliliklerin Toplumsal Meşruiyeti: Nitel Bir Çalışma. Erişim Adresi: https://www.raporlar.org/wp-content/uploads/2018/04/Erken_Yasta_Evlilik_Raporu.pdf Erişim Tarihi: 2020.

Yücel, H. ve Ögel, K. (2008). Çocuklara Yönelik Cinsel Sömürü ve Biçimleri. Türkiye Klinikleri J Pediatr Sci. 4(6), 6-11.

HARTUM EYALETİNDEKİ LİSE ÖĞRENCİLERİNİN BAKIŞ AÇISINDAN SOSYAL MEDYA KULLANIMIYLA İLGİLİ AİLE SORUNLARI

المشكلات الأسرية المرتبطة باستخدام مواقع التواصل الإجتماعي من وجهة نظر طلاب المرحلة الثانوية بولاية الخرطوم

***Fatima Omer Nabag Mohamed**

***Nagda Mohamed Abdu elrahim**

المستخلص

الأسرة هي أول عالم إجتماعي ينشأ فيه الطفل ويواجهه، وقد أصبحت ليست الوحيدة في أداء دور التنشئة الإجتماعية بل هنالك عدد من المؤسسات التي أخذت تشاركها هذه الوظيفة، حافظت المجتمعات في السابق على ثقافتها وهويتها، وبعد الانفتاح الإعلامي ظهر التغيير في الهوية والثقافة خصوصاً بين الطلاب من الجنسين مما غير من توازن شخصيتهم، وانعكس على القيم التي يحملونها في تحديد أنماطهم السلوكية، وإتجاهاتهم وميولهم تجاه بعض القضايا والمواقف الأسرية. لذا تهدف هذه الدراسة إلى التعرف على المشكلات الأسرية المرتبطة باستخدام مواقع التواصل الإجتماعي بين طلاب المرحلة الثانوية بولاية الخرطوم، ولتحقيق الأهداف استخدم المنهج الوصفي، أداة جمع المعلومات هي الملاحظة والإستبانة، وزعت على عينة قصدية لطلاب الصف الثاني، الإختيار ل 5% من مجموع الطلاب تقريباً وهي 2180 طالباً (979 طالب و 1201 طالبة). بعد تحليل النتائج وتفسيرها، أظهرت النتائج أن الطلاب أكثر استخداماً وإدماً لمواقع التواصل الإجتماعي من الطالبات. يستخدم الطلاب مواقع التواصل الإجتماعي لأغراض غير تعليمية أكثر من الطالبات. تستخدم الطالبات مواقع التواصل الإجتماعي في المنزل أكثر من الطلاب. ويفضل الطلاب الاستخدام ليلاً ونهاراً مقارنةً بالطالبات. المشكلات المرتبطة بالإستخدام السلبي لمواقع التواصل الإجتماعي على الاسر بين الطلاب (التمرد على سلطة الوالدين، ضعف الإنتماء للأسرة والتقصير في الواجبات الأسرية) أكثر من الطالبات. تعرض الطلاب لمشكلات الاستخدام (مشاكل النوم، الكذب، تفضيل الثقافة الأسرية الخارجية، التأثير السلبي على القيم والسلوكيات) أكثر من الطالبات. وعلية توصى الدراسة بأهمية التماسك الأسري ومراقبة الأبناء والتعرف على الأصدقاء الذين يتعاملون معهم، كما أوصت بإقامة الندوات التوعوية المكثفة لكل من الآباء والطلاب وإعداد البرامج وفتح أندية للإنترنت بالمدارس والإشراف عليها. وتفعيل القوانين والأنظمة المتعلقة بالإستخدام داخل المدرسة بشكل يخدم العملية التربوية والتعليمية.

الكلمات المفتاحية : المشكلات الأسرية ، الإنترنت ، طلاب المرحلة الثانوية ، السودان .

Family Problems Related to Social Media Use from the Perspective of High School Students in Khartoum State

Abstract

The family is the first educational institution in which a child lives. After using social networking sites, the family is not alone in performing the role of socialization. Therefore, this study aims to identify the family problems related to the negative use of social networking sites among secondary school students in Khartoum state. The

* Assoc. Prof. Dr., Sudan University of Science and Technology, Institute for Family and Community Development.

* Assoc. Prof. Dr., Sudan University of Science and Technology, College of Education.

study used descriptive approach. The sample of the study included second grade students in the academic year 2015-2016. The sample of the study was 2180 (979 students and 1201 students) from 43543 students, which randomly selected, A questionnaire used as a tool for data collection. The data analyzed by descriptive statistics. The results showed that male students more used and addicted to social networking sites than female students. Male students use social networking sites for non-educational purposes more than female students. Female students use social networking sites at home more than male students do. Male students prefer to use night and day compared to female students. Male students exposed to problems of uses (sleeping problem, lying, preference for Western family culture, negative impact on values and behaviors) more than female students did. Problems of use, among students families (rebellion against parental authority, weakness in family relations and failure to fulfill family duties) than female students. The study recommended the importance of monitoring children and identifying friends who deal with them, Intensive awareness seminars for both parents and students to identify the negative effects of using social networking sites. Preparing and supervising programs for the Internet. Trying to fill the student's leisure time to benefit and involve them through artistic activities, sports and recreational methods.

Keywords: Problems, Social networking sites, Negative effects, Secondary students, Sudan.

المقدمة

الأسرة هي أول عالم إجتماعي ينشأ فيه الطفل ويواجهه، وتعد أول مؤسسة تربوية تقوم بتربية أبنائها وتعليمهم وتوجيههم نحو السلوك السوي. والأسرة لها دور كبير في التنشئة الاجتماعية، ولكنها أصبحت ليست الوحيدة في أداء هذا الدور فهناك الحضانة والمدرسة ووسائل الإعلام والمؤسسات المختلفة التي أخذت منها هذه الوظيفة (عزي وآخرون، 2014). وفي ظل ظهور الإعلام الجديد بأنواعه وتقنياته ومزايه العديدة، أصبحت الأسرة مهددة ومحاصرة بالعديد من مخاطر هذا الاعلام ومصادره الثقافية، ومهددة لمجتمع الأسرة، وشريحة الطلاب، ومؤثرة على شخصياتهم، لما تتمتع به هذه المصادر من قوة جذب بفضل التقنية الحديثة (مطالقة والعمرى، 2018). إتسعت ظاهرة إستخدام الهاتف المحمول بالنسبة للطلاب في الآونة الأخيرة، وتحقيق رغبة الطالب وتكوين شخصية المستقلة لتصبح ظاهرة طبيعية يتقبلها الآباء والأمهات في كثير من مجتمعاتنا، هذا الجهاز يكون عادة قد تم إهداؤه إلى الطالب- سواء من قبل الأبوين أو الأقرباء- ليصبح إحدى مقتنياته المفضلة لديه. ففي أغلب الأحيان هناك سوء إستخدام لهذا الجهاز بما يلقي بالضرر على الطالب وربما يمتد إلى الأسرة لاحقاً (الدليمى، 2012). أثرت مواقع التواصل الاجتماعي بأنواعها المختلفة على الطلاب، مما جعلهم يعيشون في عالم افتراضي بعيد عن واقعهم، ومعرضين لكافة أنواع التأثير على المستوى الفردي الذاتي والمستوى الأسري ومن ثم المجتمعي (مطالقة والعمرى، 2018). ونتيجة للتغيرات المتسارعة التي يعيشها العالم، وقع طلابنا في تشتت واضح في الأهداف والغايات، وعدم القدرة على ماهو صواب وماهو خطأ؛ مما أدى إلى حدوث أزمة فكرية، كان لها أثراً كبيراً في دفع الطلاب للتمرد والثورة على قيم المجتمع (الشاعر، 2007). تربي الأسرة الطلاب على الأسس الدينية والأخلاقية وتعلمهم العرف والتقاليد السائدة والمتوارثة جيل بعد جيل في المجتمع، وهي تعتمد على القيم والمثل التي تناسب الوضع الاجتماعي للأسرة. تقتحم العولمة الثقافية المجتمعات رغماً عنها وتعمل على تغيير أنواق الطلاب وقيمهم وأنماط سلوكهم في اتجاه الأذواق والقيم وأنماط السلوك النابعة من الغرب (النجار، 1423).

ورغم المنافع العديدة للإنترنت على الطلاب إلا أن لها بعض المضار فينبغي على الآباء والأمهات والمربين إدراك خطورتها والحذر منها، ومن هذه المضار والسلبيات أنها تشغلهم عن دراستهم ومتابعة تحصيلهم لطول بقائهم على الجهاز وإنسجامهم مع برامجها، الانفلات من الرقابة الأسرية وتوجيهاتها المباشرة، إكتساب عادات وتقاليد دخيلة على عاداتنا وقيمنا. تؤثر على أبصارهم بسبب قرب الجهاز من عيونهم والتركيز على شاشته بإستمرار. التواصل مع أفراد ليس من جنسه أو عمره مما يؤثر سلباً على تكوين الصداقات غير المتكافئة (ليكوفان، 2009). ما يلفت الانتباه في العلاقات في الوقت الحاضر بين الأفراد، هو استعمال وسائل التكنولوجيا الحديثة في إيصال أية رسالة مهما كان نوعها، حتى أصبح الأفراد غالباً لا يتواصلون عن طريق الفم مباشرة، وإنما يستخدمون وسائل إتصال

حديثه، مثل الانترنت، الهاتف المحمول دون مراعاة أية عواقب صحية ، نفسية وإجتماعية على الفرد. بالرغم من أهمية هذه الوسائل في إيصال المعلومة إلى أبعد نقطة ممكنة في أقرب وقت ممكن، لكن لا يمكن نسيان أن لهذه الوسائل التكنولوجية جانباً سلبياً يعود على العلاقات، سواء كانت في الأسرة أو في المجتمع (وازي وخوجة، 2013). المشكلات التي يعاني منها الطلاب ترجع إلى اضطراب النسق القيمي لديهم. حيث يحدث الصراع بين ما تربى ونشأ عليه من قيم تدعو إلى التراحم والتوَادد والإيثار والصدق والأمانة والقناعة، وبين ما يراه ويسمعه يومياً في تعاملاته من أساليب وآراء تدعو إلى إعتناق القيم السلبية مثل الأثرة والمنفعة الشخصية وحُب الذات والحصول على الحقوق دون أداء الواجبات (كاشف، 2001).

مشكلة الدراسة

زيادة استخدام مواقع التواصل الاجتماعي بين طلاب المرحلة الثانوية بطريقة لافتة تستدعي الإهتمام، مما جعلهم يقضون وقتاً أكبر على المواقع ، أصبح هذا التغيير في طبيعة التواصل يشكل خطورة على متانة العلاقات الأسرية وتماسكها، ويعرض الأسرة لتحديات كثيرة وأخطار متزايدة مع ما يشهده المجتمع من إنفتاح وتحولات فكرية على الثقافات المختلفة، الإنفتاح على هذه الثقافات، يحدث تغييرات سلبية على الطلاب وأسرهم مما يؤدي إلى كثير من المشاكل الأسرية ويهدد بانهيار التوازن في المجتمع. وهذا مانسعى لمناقشته من خلال الدراسة : والإجابة عن التساؤل الرئيس التالي: ماهي المشكلات الأسرية المرتبطة باستخدام مواقع التواصل الاجتماعي من وجهة نظر طلاب المرحلة الثانوية بولاية الخرطوم.

الأهداف

- التعرف على نسبة الطلاب المستخدمين لمواقع التواصل الاجتماعي. المواقع التي يستخدمها الطلاب والدوافع وراء الإستخدام .
- التعرف على الأماكن والأوقات المفضلة للإستخدام.
- التعرف على المشكلات المرتبطة بالإستخدام السلبي لمواقع التواصل الاجتماعي على طلاب المرحلة الثانوية أنفسهم.
- التعرف على المشكلات المرتبطة بالإستخدام السلبي لمواقع التواصل الاجتماعي على الأسرة .

تساؤلات الدراسة

تسعى الدارسة إلى الإجابة على مجموعة من التساؤلات، يمكن إجمالها في النقاط التالية :

- ماهي المواقع التي يستخدمها الطلاب والدوافع وراء الإستخدام؟.
- ماهي الأماكن، والأوقات المفضلة للإستخدام؟.
- ماهي المشكلات المرتبطة بالإستخدام السلبي لمواقع التواصل الاجتماعي على الطلاب ؟
- ماهي المشكلات المرتبطة بالإستخدام السلبي لمواقع التواصل الاجتماعي على الأسرة ؟

الأهمية العلمية (النظرية والعلمية)

الأهمية النظرية

- أهمية الطلاب كعنصر فعال في المجتمع، حيث أنهم مستقبل الوطن، وفي ضوء إنتشار مواقع التواصل الاجتماعي، ظهرت خطورة المواقع على المجتمعات العربية والإسلامية ومجتمعنا السوداني بصورة خاصة.
- قلة الدراسات والبحوث السودانية التي تتناول الآثار السالبة لمواقع التواصل الاجتماعي.

الأهمية التطبيقية

- يمكن الإستفادة من نتائج الدراسة في تنوير الطلاب وأولياء الأمور والمعلمين بالمشكلات في الإفراط من إستخدام وسائل التواصل الاجتماعي.
- الوقوف على مثل هذه الدراسات من أجل وضع نتائجها أمام المسؤولين وصناع القرار للإستفادة منها وإتخاذ الإجراءات اللازمة لحماية الطلاب والأسرة.

- تحليل واقع ظاهرة استخدام مواقع التواصل الاجتماعي، من حيث معرفة المشكلات، والآثار السلبية المحتملة للمواقع على الطلاب أنفسهم وأسرهم.

- إجراء المزيد من الدراسات ذات الصلة بهذا الموضوع .

حدود الدراسة

الحد البشريّ: طلاب الصف الثاني بالمرحلة الثانوية .

الحد المكانيّ: المدارس الحكومية الثانوية بولاية الخرطوم.

الحد الزمانيّ: طبقت الدراسة في العام الدراسي 2015 - 2016 م.

مصطلحات الدراسة

الأسرة: عبارة عن جماعة من الأشخاص تربطهم روابط الزواج أو الدم ويكونون بيتاً واحداً ويتفاعلون مع بعضهم البعض في إطار الأدوار الاجتماعية المحددة كزوج وزوجة وأب وأم وابن وابنة وأخ وأخت (المالك ومحمود، 2005).

مواقع التواصل الاجتماعي: هي شبكات اجتماعية تفاعلية تتيح التواصل لمستخدميها في أي وقت يشاءون وفي أي مكان من العالم، ظهرت على شبكة الانترنت منذ سنوات وتمكنهم من التواصل المرئي والصوتي وتبادل الصور وغيرها من الإمكانيات التي توطد العلاقة الاجتماعية بينهم (الدليمي، 2012).

مشكلة والجمع مشكلات ومشاكل: وهي قضية مطروحة تحتاج إلى معالجة أو صعوبة يجب تذليلها للحصول على نتيجة ما (معجم المعاني الجامع، 2018).

طلاب المرحلة الثانوية: يقصد بهم في هذه الدراسة طلاب الصف الثاني ثانوي بالمدارس الحكومية للعام الدراسي 2015 _

2016 م

ولاية الخرطوم: هي عاصمة السودان وحاضرة ولاية الخرطوم، تقع عند نقطة إلتقاء النيل الأبيض بالنيل الأزرق ليشكلاً معاً نهر النيل.

الإطار النظري والدراسات السابقة

أدت العولمة في جانبها الثقافي والاجتماعي إلى إهمال دور الأسرة في التربية وأصبحت هناك مؤسسات تشارك في التربية أو أن الأسرة أكلت لها المهمة بأكملها للتفرغ لمواكبة العصر ظناً منها أن ذلك يفيد الأبناء، ولكنه يؤثر سلباً على شخصية الابن لشعوره بالوحدة والإهمال الأسري مما يجعله يجلس وحيداً لساعات ولا يرى فيها والديه مما يجعله يقضي أوقات فراغه أمام الإلكترونيات والتكنولوجيا (مغازي، 2012).

لم يصبح إقتناء بعض وسائل التكنولوجيا من الكماليات أو مظهراً من مظاهر التحضر والحدثة عند البعض، لكن من بين النتائج المحيرة لإنتشار وسائل الإعلام المختلفة، هي أنها عملت على تقريب المتباعدين وإبعاد المتقاربين عن بعضهم البعض (العويضي، 2012). ولا يوجد دليل على أن مستويات دخل الأسرة أو خلفية الوالدين التعليمية لها تأثير في ملكية الأطفال لأي من الهواتف المحمولة وإستخدامها (GSMA، 2011).

تتابع الدول المتقدمة الطالب في كل مراحل العمرية وتوجهه بشكل دقيق ليجيد إنتقاء المعلومات المفيدة من الإنترنت. غير أن واقع الطفل العربي يختلف عن وضعية الطفل في الدول المتقدمة، فهو يواجه عدداً لا متناهماً من المعلومات على إختلاف طبيعتها ومحتواها، وفي المقابل لا يحظى بأية حماية في مواجهة المضامين الثقافية، فتبدأ المشكلات في إستغلال الطلاب للمعلومات عبر الأنترنت وطريقة الإستفادة منها (ليكوفان، 2009).

يتميز الطلاب في الوطن العربي بشدة التنوع، إنتقاليين، يتجاذبهم الماضي والمستقبل، وتشير جميع الدلائل إلى أن الطلاب لا يشعرون بالإنسجام مع عالمهم الكلاسيكي، ولا يتقبلون قيمه وأنماطه السائدة. فهناك عوامل نفسية وإجتماعية تجعلهم يعيشون حالة صراع دائم مع أسرهم ومجتمعاتهم وحتى مع أنفسهم، نتيجة ما تنطوي عليه إملاءات الأسرة والمجتمع مما قد يؤدي بهم إلى نوع من الصراع القيمي (ليكوفان، 2009). تسود في ظل العولمة المؤثرات المادية والنفعية التي تؤثر في الطالب وتجعله يقع في حيرة بين

تمسكه بما نشأ وتربي عليه، وما يتماشى مع معتقداته وقيمه وبين الإنساق مع الأوضاع الجديدة التي يتعايش معها يومياً. هذا الصراع يؤدي بالطالب إلى اضطراب هويته ويفقده الإحساس بالهوية ويصبح مضطرباً وجدائياً مما يؤثر على طريقة سلوكه وأفكاره (كاشف، 2001).

أحدثت وسائل التواصل الاجتماعي جيل جديد من الطلاب يتم تحديد هويتهم فيه من خلال الاتصالات والمحتوى الذي تجده على الإنترنت. فهي خدمات تسمح لهم بتبادل الآراء والأفكار مع الآخرين ومناقشة القضايا الاجتماعية، كما تسمح لهم بالتعامل مع الآخرين وهذه المزايا لا يمكن توفيرها من خلال وسائط الاتصال التقليدية (بوهلال، 2016).

أتاحت الثورة التكنولوجية والمعلوماتية مجالاً واسعاً لتأثير الثقافات الأخرى على واقع المجتمع. ومن ثم باتت الأسرة مطالبة بمواجهة التحديات الاجتماعية والثقافية والأخلاقية. التي أحدثت تغييرات سلبية على نسيج الأسرة مما أفقدها قدراً من تماسكها ووحدةها، وإنعكس ذلك على أدائها لمسؤوليتها وأدوارها كأحد أهم مؤسسات التنشئة الاجتماعية (مركز الدراسات المعرفية، 2013).

الدراسات السابقة

دراسة (مطالقة والعمرى، 2018) هدفت إلى بيان أثر مواقع التواصل الاجتماعي على العلاقات الأسرية من وجهة نظر الشباب الجامعي، ولتحقيق هدف الدراسة أتبعت المنهج الوصفي المسحي، وتوصلت الدراسة إلى مجموعة من النتائج وهي أن لاستخدام مواقع التواصل الاجتماعي تأثيراً واضحاً على الشباب الجامعي وعلاقاتهم الأسرية، حيث كان أعلاها للآثار الدينية والأخلاقية، وفي المرتبة الثانية جاء مجال الآثار الاجتماعية، وجاء في المرتبة الأخيرة مجال الآثار الصحية والنفسية، وعلى ضوء ذلك أوصت الباحثتان بعقد لقاءات وندوات توعوية للشباب الجامعي بأهمية الاستفادة إيجابياً من مواقع التواصل الاجتماعي، وتوعية الطالب بكيفية انتقاء المعلومة، واختيار ما يناسب ديننا الحنيف وقيمه وأخلاقه وعادات مجتمعاتنا المسلمة، والتحذير من الآثار السلبية لهذه المواقع.

استهدفت دراسة أبو خطوة والبايز (2014) معرفة انعكاسات شبكة التواصل الاجتماعي على الأمن الفكري لدى طلبة التعليم الجامعي بمملكة البحرين، وإستخدمت الدراسة المنهج الوصفي، وأظهرت نتائج الدراسة أن أثر شبكات التواصل الاجتماعي على الأمن الفكري لدى الطلاب بصفة عامة بدرجة متوسطة مما يؤكد ضرورة العمل على توعية الطلاب في المراحل التعليمية المختلفة باستخدامات شبكات التواصل الاجتماعي والعمل على تنمية التفكير الناقد لديهم ليتمكنوا من معرفة ما يعرض عليهم من أفكار وآراء، وعدم الإنساق وراء الدعوات الهدامة التي تؤثر في إستقرار وأمن المجتمع.

أشارت دراسة نومان (2012) إلى أن الإستخدام المكثف للإنترنت مرتبط بتدني التفاعل الاجتماعي مع أفراد الأسرة، وبتقليص عدد الأصدقاء، وبإنحدار المشاركة في الحياة الاجتماعية وعدم إمتلاك مهارات الإتصال الغير إيجابي مع الذات ومع الآخرين، بالإضافة إلى التعرض إلى إدمان الإنترنت، والإكتئاب، والعزلة الاجتماعية، والبناء العاطفي غير السوي.

مركز شئون المرأة (2011) أجرى دراسة بعنوان الطلاب وشبكات التواصل الاجتماعي، وتوصلت إلى عدد من النتائج أهمها إستخدام غالبية مستخدمي شبكات التواصل الاجتماعي أسماء مستعارة. وأن غالبية المستخدمين لديهم حساب في إحدى شبكات التواصل الاجتماعي كالفايس بوك والتويتر واليوتيوب. وأن غالبية الباحثين يستخدمونها أكثر من عامين. ومن أهم أسباب المشاركة هي الرغبة في التعبير عن وجهة النظر بحرية، تنمية المهارات المختلفة وتعزيز الذات، والتواصل وإنشاء الصداقات، والتعبير عن المشاعر والتنفيس عن الإنفعالات المكبوتة.

وهدف دراسة (بوهلال، 2016) إلى البحث عن تأثير شبكة الإنترنت على العلاقات الأسرية ، من خلال تمضية أوقات فراغهم في الإبحار على الشبكة وإشباع ميولهم ورغباتهم.

إجراءات الدراسة

منهج الدراسة : إستخدمت الدراسة المنهج الوصفي .

مجتمع الدراسة : يتكون مجتمع الدراسة من جميع طلاب وطالبات الصف الثاني في المرحلة الثانوية و البالغ عددهم 42453 طالب وطالبة بالمدارس الثانوية الحكومية بالمحليات السبع بولاية الخرطوم موزعين على 418 مدرسة للعام الدراسي 2015 – 2016. تم إختيار طلاب الصف الثاني إستناداً على رؤية الباحثين وهي أن طلاب الفرقة الثانية أكثر استعداداً من الفرقة الأولى التي التحقت حديثاً بالمرحلة الثانوية والفرقة الثالثة التي تستعد لإمتحان الشهادة الثانوية.

عينة البحث

تم الحصول على الإحصائية بعد الاتصال بإدارة التعليم الثانوي بوزارة التربية والتعليم لأخذ الإحصائية بعدد المدارس والطلاب، أستخدم أسلوب العينة العشوائية القصدية، لكبر العينة تم الإختيار ل 5% من مجموع الطلاب في العام الدراسي 2015-2016 بالولاية، تم توضيح أهداف الدراسة للطلاب وطلب منهم المصادقية والوضوح في المشاركة، للتعرف على نسبة الطلاب الذين يستخدمون مواقع التواصل الإجتماعي طُلب توزيع الاستبانة على جميع الطلاب الذين شملتهم الدراسة، على أن لايجيب الطلاب الذين لا يستخدمون مواقع التواصل الإجتماعي على الأسئلة التي لها علاقة بالإستخدام. تم توزيع الإستبانة على المدارس وتسليمها للطلاب عن طريق مديري ومديرات المدارس التي تم تطبيق الدراسة فيها، تم توزيع (2300) استبانة على (22) مدرسة ثانوية منها (12) مدرسة بنات و(10) مدارس بنين موزعة على الولاية، تم إستبعاد الإستمارات الناقصة أو المتناقضة في إجاباتها إلى أن بلغ عدد الإستبانة الخاضعة للتحليل 2180 طالب (979 بنين، 1201 بنات) .

أداة جمع البيانات

تم تصميم إستبانة بغرض جمع البيانات، وقد إحتوت على أربعة محاور:

المحور الأول: ويختص بأسئلة عن مواقع التواصل الإجتماعي وتشمل: إستخدام المواقع، نوعية المواقع المستخدمة، دوافع الإستخدام.

المحور الثاني: ويشمل مكان الإستخدام، والأوقات المفضلة للإستخدام.

المحور الثالث: وقيس المشكلات المرتبطة بالإستخدام السلبي لمواقع التواصل الإجتماعي على الطلاب أنفسهم ويشتمل على (10) عبارات يجيب عليها الطالب (موافق بشدة، موافق، غير موافق، غير موافق بشدة).

المحور الرابع: وقيس المشكلات المرتبطة بالإستخدام السلبي لمواقع التواصل الإجتماعي بين الطلاب والأسرة ويشتمل على (4) عبارات يجيب عليها الطالب (موافق بشدة، موافق، غير موافق، غير موافق بشدة).

للتحقق من صدق الإستبانة، تم عرض الإستبانة بعد إعدادها بشكل مبدئي على مجموعة من المحكمين؛ للتأكد من السلامة العلمية من حيث المضمون والصياغة وتحقيقها للغرض الذي صممت من أجله، وإبداء ما يرونه من ملحوظات تتعلق بالتعديل أو الحذف أو الإضافة، بناءً على الملاحظات تم التعديل. وقد اُعتبر الأخذ بملاحظات المحكمين بمثابة الصدق الظاهري.

معامل الثبات: تم تطبيق الإستبانة على عينة من مجتمع البحث مكونة من خمسة وعشرين طالباً وطالبة مرتين بفواصل زمنية إسبوع. ومن ثم تم حساب معامل كرونباخ ألفا بين التطبيقين الأول والثاني وقد إتضح ان قيمة كرونباخ ألفا للإستبانة تساوي 0.94 وهذه إشارة إلى إرتفاع ثبات الإستبانة وإمكانية تحقيقها للهدف الموضوعة من أجله.

تطبيق الاستبانة: بعد التأكد من صدق وثبات الإستبانة قامت الباحثات بمثلها بواسطة طلاب وطالبات الصف الثانوي بالمدارس الحكومية.

الأساليب الإحصائية

تم تحليل البيانات بإستخدام التحليل الإحصائي (SPSS)، ومن خلاله تم إستخدام أساليب الإحصاء الوصفي كإستخراج التكرارات والنسب المئوية.

النتائج والمناقشة

السؤال الأول: ماهي نسبة الطلاب المستخدمين لمواقع التواصل الإجتماعي؟ وماهي نوعية المواقع التي يستخدمها الطلاب؟ والدوافع وراء الإستخدام؟

وللإجابة على هذا السؤال تم طرح السؤال كما يتضح من الجدول رقم (1):

جدول رقم (1) يبين نسبة الطلاب المستخدمين لمواقع التواصل الاجتماعي، نوعية المواقع المستخدمة والدوافع وراء الاستخدام

نوعية المواقع المستخدمة	الطلبة		دوافع الاستخدام	الطالبات		الطلبة	الطالبات
	التركرار	%		التركرار	%	التركرار	%
لا أستخدمة	101	10.3	لا أستخدمة	265	22.1	101	22.1
فيس بوك	261	26.7	الحصول على معلومات	265	22.1	261	16.5
تويتر	18	1.8	تسلية وترفيه	19	1.6	18	12.4
الواتس آب	301	30.8	فضول وحج استطلاع	208	17.3	301	3.1
يوتيوب	18	1.8	شغل أوقات الفراغ	30	2.5	18	2.3
بريد إلكتروني	16	1.6	تكوين صداقات مع نفس النوع	27	2.2	16	2.0
كل المواقع	264	27.0	تكوين صداقات مع النوع الآخر	387	32.2	264	1.7
			أكثر من استخدام				39.9

أظهرت النتائج كما في الجدول رقم (1) أن 4.6% من الطلاب، 12.2% من الطالبات لا يستخدمون مواقع التواصل بينما 89.7% من الطلاب و 77.9% من الطالبات يستخدمون المواقع. من الدراسات نلاحظ أنها نسبة عالية وهي استخدام الطلاب لمواقع التواصل الاجتماعي أكثر من استخدام الطالبات. وهي تتوافق مع دراسة نومار (2012).

معظم المبحوثين يستخدمون موقع الفيس بوك 26.7% من الطلاب، بينما 22.1% من الطالبات، يليها برنامج الواتس آب 30.8%

من الطلاب، بينما 17.3% من الطالبات. أكثر مستخدمي برنامج الواتس آب وموقع الفيس بوك هم طلاب الثانويات. وهي تتوافق مع دراسة قمة رواد التواصل الاجتماعي العرب (2015) في الدول العربية والتي أوردت أن أكثر وسيلتين مستخدمتين للتواصل الاجتماعي، هما الفيس بوك، يليه الواتس آب 87%، 84% على التوالي. وتعارض مع دراسة قمة رواد التواصل الاجتماعي العرب (2015) في السودان والتي أوردت أن أكثر وسيلتين مستخدمتين للتواصل الاجتماعي، هما الواتس آب (92%)، يليه الفيس بوك (86%).

من الجدول رقم (1) نجد أن 51.7% من الطلاب، 39.9% من الطالبات يستخدمون مواقع التواصل لجميع الأغراض (الحصول على معلومات، التسلية والترفيه، شغل أوقات الفراغ، تكوين صداقات مع نفس النوع والنوع الآخر). بلغ دافع الحصول على معلومات 14.9% عند الطلاب، بينما 16.5% عند الطالبات، بينما دافع التسلية والترفيه بلغ 10.8% عند الطلاب، 12.4% من الطالبات. أي أن 84.2% من المبحوثين يستخدمون المواقع لأغراض غير تعليمية. مواقع التواصل هي البيئة الافتراضية التي يستطيع من خلالها الطالب أن يكون أصدقاءه وفقاً للمعايير التي يختارها هو. إضافة إلى أنها المتنفس الذي من خلاله يقضي الطالب وقت فراغه وممارسة هواياته وإهتماماته المختلفة. ولقد وجد سراج (2007) أن عوامل الاستخدام هي خلق صداقات، التسلية، التعريف بالذات، الحصول على المعلومات.

السؤال الثاني : ماهو مكان الاستخدام والأوقات المفضلة للاستخدام ؟.

وللإجابة على هذا السؤال تم طرح السؤال كما يتضح من الجدول رقم (2):

جدول رقم (2) يبين الأماكن والأوقات المفضلة لاستخدام مواقع التواصل الاجتماعي

مكان الاستخدام	الطلبة		وقت الاستخدام	الطالبات		الطلبة	الطالبات
	التركرار	%		التركرار	%	التركرار	%
لا أستخدمة	101	10.3	لا أستخدمة	265	22.1	101	22.1
المقهى	121	12.4	نهار	9	0.7	121	31.9
في المنزل	571	58.3	ليل	719	59.9	571	33.8
مع الأصدقاء	99	10.1	لا يوجد وقت محدد	103	8.6	99	12.2
الكل (أكثر من خيار)	87	8.9		105	8.7	87	

الجدول رقم (2) نجد أن 58.3% من الطلاب، 59.9% من الطالبات يستخدمون مواقع التواصل الاجتماعي في المنزل، يستخدم الطلاب المواقع أكثر من الطالبات. أكثر من نصف الطلاب يستخدمون المواقع في المنزل. وقد أتاحت شركات الإتصال في السودان حزم للإشتراك في الخدمة وفقاً لرسوم مالية تسمح بتصفح الإنترنت لساعات محدودة أو خدمات شهرية (سودان تريبيون، 2014).

يتضح من الجدول رقم (2) أن 40.5% من الطلاب، 33.8% من الطالبات يكثرون الاستخدام ليلاً وهو وقت بقاء الطالب في منزله، ينشط معظم المستخدمين لمواقع التواصل في ساعات المساء (قمة رواد التواصل العرب، 2015)، بينما 39.6% من الطلاب، 31.9% من الطالبات يكثرون الاستخدام نهاراً وهذا يشير إلى أن الطلاب يحملون الهواتف معهم إلى المدرسة مقارنة بالطالبات، وقد يرجع ذلك إلى أن الطالبات أكثر خوفاً ومحافظة على اللوائح المدرسية من الطلاب، وغياب الرعاية الأسرية والمدرسة.

السؤال الثالث: ماهي المشكلات المرتبطة باستخدام مواقع التواصل الاجتماعي على طلاب المرحلة الثانوية أنفسهم؟.

وللإجابة على هذا السؤال تم طرح السؤال كما يتضح من الجدول رقم (3) :

جدول رقم (3) يبين المشكلات المرتبطة باستخدام السبلي لمواقع التواصل الاجتماعي على الطلاب أنفسهم

الطالبات				الطلبة				العبارات
موافق بشدة	موافق	غير موافق	غير موافق بشدة	موافق بشدة	موافق	غير موافق	غير موافق بشدة	
%	%	%	%	%	%	%	%	
6.8	11.7	31.1	50.4	5.7	10.6	32.1	51.6	أعتقد أن الإفراط في استخدام مواقع التواصل الاجتماعي أدى بي إلى الإدمان علي هذه المواقع.
30.4	32.3	20.6	16.7	23.5	27.8	23.5	25.2	استخدام مواقع التواصل الاجتماعي أدى بي إلى مشكلات في النوم .
24.8	29.7	19.1	26.4	24.9	25.2	20.9	28.0	استخدام مواقع التواصل الاجتماعي أدى بي إلى ضعف التركيز
28.7	35.8	22.2	13.5	27.6	25.7	24.2	22.5	إفراطي في استخدام مواقع التواصل يجعلني في عزلة عن مخالطة الآخرين .
34.6	31.7	18.3	15.4	35.9	27.7	18.1	18.4	أصبحت أكذب عند التخاطب والحوار عبر مواقع التواصل مع زملائي .
46.7	36.2	11.1	6.0	45.9	35.8	10.2	8.1	استخدامي لمواقع التواصل الاجتماعي جعلتني لا أثق في نفسي
23.1	29.6	26.1	21.2	21.9	34.0	25.9	18.2	استخدامي لمواقع التواصل الاجتماعي جعلني أفضل الثقافة الأسرية الغربية.
33.3	24.1	17.8	24.8	31.3	25.7	21.3	21.7	استخدامي لمواقع التواصل أثرت في قيمي وسلوكياتي بشكل سلبي .
33.1	40.2	11.6	13.1	35.8	39.3	11.5	13.4	أعتقد أن وزني زاد بسبب جلوسي لساعات طويلة أمام مواقع التواصل الاجتماعي .
32.9	27.9	15.5	23.7	24.1	28.7	16.1	24.6	استخدام مواقع التواصل الاجتماعي أدى بي إلى ضعف النظر .
24.7	32.8	24.4	18.1	24.0	31.5	26.0	18.5	استخدام مواقع التواصل الاجتماعي أدى بي إلى الأم في فقرات الظهر

من الدراسة (جدول 3) نجد أن 83.7% من الطلاب، 81.5% من الطالبات موافقين على أن الإفراط في استخدام مواقع التواصل يؤدي إلى الإدمان، وهي تتوافق مع دراسة عزت (2011) التي أكدت أن الطلاب أكثر إدماناً للإنترنت من الطالبات، من الدراسة نجد أن 48.7% من الطلاب، 37.3% من الطالبات موافقين على أن استخدام مواقع التواصل أدى إلى مشكلات في النوم، بينما نجد أن 48.9% من الطلاب، 45.5% من الطالبات أكدوا أن الاستخدام أدى بهم إلى ضعف في التركيز. إضافة إلى أن 41.2% (46.7% من الطلاب، 35.7% من الطالبات) من المبحوثين أكدوا أن إفراطهم في الاستخدام جعلهم في عزلة عن مخالطة الآخرين، وهذا يؤكد

أن اشتراهم قلل من الوقت الذي يقضونه مع أسرهم. من أهم آثار إدمان الإنترنت لدى طلاب المرحلة الثانوية مشكلات النوم، الشعور بالكآبة والحزن، الشعور بالميل للعزلة عن مخالطة الآخرين (الغامدى، 1430)..

أوضحت النتائج (جدول 3) أن 36.5% من الطلاب، 33.7% من الطالبات أصبحوا يكذبون عند الحوار مع زملائهم عبر مواقع التواصل. وهى تتوافق مع دراسة رمزي (2012) والتي أشارت إلى أن طبيعة العلاقات على شبكة الإنترنت هي علاقات غير حقيقية، وتقوم على الكذب والمبالغة، وعلى سلوك اجتماعي تفاعلي غير حقيقي. الكذب من السلوكيات المرتبطة بالإفراط في استخدام الإنترنت. وقد يساهم استخدام الأسماء المستعارة في تبنى هوية افتراضية تساعد في التنفيس عن المشكلات لأشخاص لا يعرفونهم ولا يمكنهم معرفة حقيقة شخصيتهم، ويصبح الكذب سمة من سماته نتيجة للتعود على استخدام الشخصية الزائفة التي يودها المستخدم أو إقامة علاقات مع الآخرين قائمة على الزيف وعدم الصراحة بين الطرفين، مما ينتج عنه زيادة في الإحباط أو الإصابة بمرض نفسي. أظهرت النتائج (جدول 3) أن 81.7% من الطلاب، 82.9% من الطالبات غير موافقين على أن استخدام مواقع التواصل جعلتهم لا يثقون في أنفسهم لانهم حديثي الاستخدام لمواقع التواصل وعليه لابد من توحيد الجهود للمحافظة على هذه الثقة. أكدت النتائج أن 43.0% من الطلاب، 42.6% من الطالبات موافقين وبشدة على أن استخدام مواقع التواصل جعلهم يفضلون الثقافة الاسرية الغربية (جدول 3). الشباب من أكثر مستخدمي مواقع التواصل الاجتماعي، مما يسهل إغراءهم، وإغواءهم في بث الأفكار الهدامة والدعوات المنحرفة مما يحدث خللاً أمنياً وفكرياً (القدهي، 2012).

أكدت النتائج أن 43.0% من الطلاب، 42.6% من الطالبات موافقين وبشدة أن استخدام مواقع التواصل الاجتماعي أثر على القيم والسلوكيات بشكل سلبي. وهى تتوافق مع دراسة الشويقي (2003) والذي وجد أن 65% من المبحوثين يرون أن الإنترنت وسيلة فعالة لإضعاف القيم الإسلامية للشباب. السبب المباشر في تأثير المواقع على الطلاب هو إنحسار دور الأسرة في غرس قيمها في نفوس أبنائها، في ظروف العمل وخروج الأمهات إلى العمل وترك أفراد الأسرة في المنزل مع الشغالات، أو لدى الجيران، ومعهم الأجهزة الإلكترونية فأصبح الأطفال يستوعبون القيم من خلال تلك القنوات المتنوعة التي تنقل قيماً متناقضة، وهكذا تتجمع المعرفة الجديدة لوضع الأسرة في غطاء جديد وقيم جديدة توصف بالعصرية. إذا تمت تربيته الطفل داخل الأسرة بصورة جيدة فإنه يستطيع أن يتعامل مع العالم الخارجي بصورة مثلى، لذا فإن أي غياب لدور الأسرة في تربية الطفل وتنشئته التنشئة الإيمانية والأخلاقية السمة سوف يؤدي إلى وجود كائن بشري فاقده لكل أنواع السلوك الحميد.

أكدت النتائج أن 40.6% من الطلاب، 39.2% من الطالبات استخدامهم لمواقع التواصل أدى إلى ضعف في النظر، قرب الجهاز وتسلط إضاءة الشاشة المستمرة تجهد عضلات العين المسؤولة عن ضبط الصورة وتؤدي إلى التعب وإختلاف الرؤية (الكردي، 2011). أشارت النتائج أن 44.5% من الطلاب، 42.5% من الطالبات استخدام مواقع التواصل أدى بهم إلى فقرات الظهر. وقد أكد عبد العزيز (2010) أن الجلوس الخاطئ لفترات طويلة يؤدي إلى حدوث تقوسات أو تشوهات أو خشونة وآلام في الكثير من مواضع الجسد كالظهر والكتف والرقبة ومفاصل اليدين.

- السؤال الرابع : ماهي المشكلات المرتبطة باستخدام مواقع التواصل الاجتماعي على الأسرة ؟.

وللإجابة على هذا السؤال تم طرح السؤال كما يتضح من الجدول رقم (4) :

جدول رقم (4) يبين المشكلات المرتبطة باستخدام السلي لمواقع التواصل الاجتماعي على الأسرة.

العبارات	الطلبة				الطالبات			
	موافق بشدة	موافق	غير موافق	غير موافق بشدة	موافق بشدة	موافق	غير موافق	غير موافق بشدة
	%	%	%	%	%	%	%	%
إستخدام مواقع التواصل يؤدي الى التمرد على سلطة الوالدين .	24.2	23.8	30.4	21.6	25.7	23.5	30.2	20.6
أشعر أنني مقصر في القيام بواجبي تجاه أسرتي بسبب إفراطي في إستخدام مواقع التواصل.	21.7	21.3	25.7	31.3	24.8	17.8	24.1	33.3
إفراطي في إستخدام مواقع التواصل أضعف من إنتمائي لأسرتي .	34.9	33.8	11.3	20.0	35.7	34.8	11.4	18.1

من الدراسة (جدول 4) نجد أن 49.2% من الطالبات، 48% من الطلاب موافقين على أن استخدام مواقع التواصل يؤدي إلى التمرد على سلطة الوالدين وهي تتوافق مع دراسة ساري (2003) والتي أفادت أن 38.6% من أفراد العينة كانوا قد تحدوا آليات الضبط الأسري والاجتماعي وقاموا بلقاءات مباشرة وجها لوجه بمن تعرفوا إليهم عبر الإنترنت غير مكترئين بالعواقب المترتبة على مثل هذه اللقاءات المحظورة اجتماعيا. أسهم استعمال الهاتف في التمرد على سلطة الوالدين من خلال قدرة الأبناء على التواصل مع أصحابهم دون علم الآباء مما أضعف الرقابة الأبوية. الإفراط في استخدام الإنترنت أدى إلى إختلالات في شخصية الطالب وتعزيز شخصيته المستقلة، ومن ثم يبادر بسلوكيات تتسم بالتمرد حيث يسعى للتحرر من سيطرة الأسرة ليشعرها بفرديته ونضجه وإستقلاله، فيعصي ويتمرد ويتحدى السلطة القائمة في أسرته. من الدراسة وافق 43% من الطلاب، 42.6% من الطالبات بأن استخدام مواقع التواصل جعلهم مقصرين في واجباتهم الأسرية. الأسرة المسلمة هي أقوى حصن تربوي يتم فيه إعداد الأبناء على التحلي بالإستقامة، الأبوين مسؤولين عن الرعاية الإيمانية في غرس العقيدة وتوعيدهم على أداء العبادات والإهتمام بالتربية السلوكية والنفسية. من الدراسة نجد أن 70.5% من الطالبات، 68.7% من الطلاب أكدوا بأن الإفراط في مواقع التواصل أضعف من إلتزامهم لأسرهم. أدى استخدام الإنترنت إلى تراجع في مقدار التفاعل اليومي بينهم وبين أسرهم وتراجع في عدد زياراتهم لأقاربهم. فكلما ظهر على سلوك الطالب أو صدر عنه تقليدا للأفكار المغلوطة التي يأخذها من هذه المواقع عرضه ذلك للإعتراض من قبل أسرته، مما يضطره أحيانا أن يخفف من ظهوره وتواجده مع أسرته ليخفف من حجم الانتقادات الموجهة اليه، فيفضل الانعزال والابتعاد عن أجواء الأسرة ومحيطها، مما يضعف الإلتزام للأسرة ويبعده عن التواصل والتفاعل معها.

أهم النتائج

- الطلاب أكثر استخداماً وإدماً لمواقع التواصل الإجتماعي من الطالبات .
- يستخدم الطلاب مواقع التواصل لأغراض غير تعليمية، كما يفضل الطلاب الاستخدام ليلاً ونهاراً مقارنة بالطالبات.
- تعرض الطلاب لمشاكل الاستخدام (النوم ، الكذب، الثقافة الأسرية الغربية، القيم والسلوكيات) أكثر من الطالبات .
- تتعرض أسر الطلاب لمشاكل (التمرد على سلطة الوالدين، ضعف الإلتزام للأسرة والتقصير في الواجبات الأسرية) أكثر من الطالبات.

التوصيات : توصى الدراسة بالآتي:

من جانب المؤسسات الرسمية في الدولة:

- إقامة حملات أو دورات توعوية مكثفة لكل من الآباء والأبناء للتثوية عن مخاطر سوء استعمال مواقع التواصل الاجتماعي ووضع هذا الأمر في المدارس كمقررات أو ورشة في طابور الصباح.
- إعداد البرامج وفتح اندية للإنترنت بالمدارس والإشراف عليها وتوعية أولياء الامو بخصوص المتابعة والإشراف المنزلي على الأبناء من خلال الندوات والآباء والمعلمين.
- إنشاء مجموعات طلابية هادفة من أجل التحوار وتبادل القضايا الاجتماعية والوصول إلى حلول علاجية تتفق مع المبادئ والقيم .محاولة شغل أوقات الطلاب بما ينفعهم وإستيعابهم من خلال أنشطة فنية ورياضية وأساليب ترفيهية .

من جانب الأسرة :

- يجب على الوالدين مراقبة الأبناء والتعرف على الأصدقاء الذين يتعاملون معهم ، والتشديد على عدم إعطاء اية معلومات أو صور شخصية لأي شخص لايعرفونه.
 - التزام الآباء بالإستخدام الجيد للأجهزة وعدم الإندغال عن أداء واجباتهم تجاه أسرهم.
 - المراقبة والمتابعة المستمرة للأجهزة التي يمتلكها أفراد الأسرة وخاصة الطلاب مع توجيههم
- الشكر والعرفان :** الشكر موصول لعمادة البحث العلمي – جامعة السودان للعلوم والتكنولوجيا . التي قامت بتمويل البحث.

المراجع

- أبو خطوة، السيد عبد المولى السيد والباز، أحمد نصحي أنيس الشربي (2014). شبكة التواصل الاجتماعي وآثارها على الأمن الفكري لدى طلبة التعليم الجامعي بمملكة البحرين المجلة العربية لأمان جودة التعليم الجامعي، 7 (15)، ص ص 187 .
- جمعية شركات الاتصالات المتنقلة والشركات ذات الصلة المكرسة لدعم توحيد ونشر وتعزيز نظام GSMA الهاتف المحمول (GSMA) : استخدام الأطفال للهواتف المحمولة – دراسة مقارنة على الصعيد الدولي (2011). معهد أبحاث مجتمع الهاتف المحمول التابع لشركة.
- الدليمي، عبد الرازق محمد (2012). وسائل الإعلام والطفل، دار الميسرة، عمان، 2012، ص 81 - 82.
- رمزي، سماح عبد الغني عبد الرحمن (2012). سوء استخدام الإنترنت وعلاقته ببعض متغيرات الشخصية، معهد الدراسات التربوية، قسم الإرشاد النفسي، ص.ص 12- 41.
9. زيد، أحمد (1998). الأسرة والمدنية والخدمات الاجتماعية، سلسلة الدراسات الاجتماعية والعمالية، مجلس وزراء العمل بدول مجلس التعاون لدول الخليج العربية، العدد 36.
- سودان تريبيون (2014). هيئة علماء السودان: مواقع التواصل الاجتماعي مسؤولة عن شيوع المفاسد. <http://www.sudantribune.net> /
- الشاعر، عبد الرحمن بن إبراهيم (2007). التربية الإعلامية : الأسس والمعاليم، ورقة مقدمة "المؤتمر الدولي الأول للتربية الإعلامية".
- الشويقي، أبوزيد (2003) بعض المشكلات السلوكية المرتبطة باستخدام الإنترنت لدى الشباب السعودي، بحث في المؤتمر الرابع للشباب الخليجي، الديوان الأميري، الكويت، ديسمبر.
- العويضي، إلهام (2012) وسائل الاتصال الحديثة وتأثيرها على الأسرة، مجلة البيان، عدد 13.
- عبد العزيز، بدر : (2010) الأخطار الصحية لألعاب الفيديو والإنترنت على الأطفال، مجلة الخفجي، السنة التاسعة والثلاثون، العدد السابع، المملكة العربية السعودية. ص. 1.
- العزام، إدريس (1989). بعض المتغيرات المصاحبة لاغتراب الشباب عن المجتمع الجامعي، دراسة إستطلاعية على عينة من طلبة الجامعة الأردنية، مجلة العلوم الاجتماعية، المجلد (17)، التكرار (1)، الكويت، ص 69 - 94.
- عزت، وسام محمد، (2011). إدمان الإنترنت وبعض المشكلات النفسية الأكثر شيوعاً لدى المراهقين من الجنسين : دراسة سيكومترية كLINIكية"، رسالة ماجستير، جامعة عين شمس -كلية التربية، قسم الصحة النفسية.
- متاح على/ http://srv1.eulc.edu.eg/eulc_v5/libraries :
- عزي، الحسين (2014) الأسرة ودورها في تنمية القيم الاجتماعية لدى الطفل في مرحلة الطفولة المتأخرة، ماجستير غير منشورة، الجزائر، 2014/2013.
- الغامدي، عبدالله أحمد (1430 هـ). تردد المراهقين على مقاهي الإنترنت وعلاقته ببعض المشكلات النفسية لدى عينة من طلاب المرحلة الثانوية بمكة المكرمة . رسالة ماجستير (غير منشورة)، جامعة أم القرى: كلية التربية.
- القهدي، مشعل عبدالله (2012). المواقع الإباحية على شبكة الإنترنت وأثرها على الفرد والمجتمع. ص. 1.
- قمة رواد التواصل الاجتماعي العرب (2015). تقرير وسائل التواصل الاجتماعي في العالم العربي. التقرير الأول.
- كاشف، إيمان (2001). النسق القيمي لدى طالبات الجامعة وعلاقته بأساليبهن في مواجهة أزمة الهوية. دراسات نفسية 11(3). 465 - 538.
- المالك، حصّة صالح، محمود، نوفل (2005). العلاقات الأسرية. دار زهراء، الرياض، المملكة العربية السعودية.
- بوهلال، أحلام (2016). تأثير استخدام شبكة الانترنت على العلاقات الأسرية الجزائرية، رسالة الماجستير، جامعة الجزائر، كلية العلوم الإنسانية والاجتماعية، قسم العلوم الإنسانية. الجزائر
- ساري، حلمي خضر (2003) تأثير الاتصال عبر الإنترنت في العلاقات الاجتماعية، مجلة جامعة دمشق، مجلد ٢٤، عدد ١.
- الكردي، أحمد السيد (2011). أضرار الكمبيوتر على الصحة. ص. 1-2.
- ليكونان، شفيق (2009). الأثر السوسيو ثقافي للإنترنت على الطفل الجزائري، دراسة وصفية وتحليلية على عينة من أطفال العاصمة. رسالة الماجستير، جامعة الجزائر، كلية العلوم السياسية والإعلام، قسم علوم الإعلام والاتصال، تخصص مجتمع المعلومات، الجزائر.
- متاح على/ http://srv1.eulc.edu.eg/eulc_v5/libraries :

- وازي طاموس و خوجة عادل يوسف(2013).وسائل التكنولوجيا الحديثة و تأثيرها على الاتصال بين الاباء و الابناء (الانترنت و الهاتف النقال نموذجا).الملتقى الوطني الثاني: الإتصال وجودة الحياة فى الأسرة . جامعة قاصدى مرباح ورقلة ،كلية العلوم الإنسانية والإجتماعية .
- سراج، ثريا محمد (2007). سوء استخدام الإنترنت وعلاقته ببعض سمات الشخصية لدى عينة من طلاب الجامعة (دراسة سيكومترية - إكلينيكية)، رسالة دكتوراه غير منشورة، كلية التربية، جامعة الزقازيق.
- معجم المعاني الجامع ، المعجم :لسان العرب 2018/1/7 <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar>
- مطالقة، أحلام والعمرى، رانقة (2018).. أثر مواقع التواصل الاجتماعي على العلاقات الأسرية من وجهة نظر طلبة جامعة اليرموك في ضوء بعض المتغيرات.
- مركز الدراسات المعرفية (2013). مؤتمر الأسرة المسلمة فى ظل التغيرات المعاصرة (2013). معهد دراسات الإسلام فى العلم المعاصر ومعهد العمل الإجتماعى بالتعاون مع المعهد العالمى للفكر الإسلامى . 9 – 14/4/2013. الجامعة الأردنية .
- مركز شئون المرأة (2011) استطلاع للرأي العام حول شبكات التواصل الاجتماعي أجرى بتاريخ 2 / 7 / 2011 www.wac.org.ps/
- النجار ، سامى العيد (1423). دور الصحافة الدينية فى مواجهة الغزو الثقافى للشباب . المؤتمر العلمى التاسع للندوة العالمية للشباب الإسلامى، الشباب والإنتفاخ العالمى ، 23 – 29 -8-1423.
- نومار، مريم نريمان(2012).إستخدام مواقع الشبكات الاجتماعية وتأثيره على العلاقات الاجتماعية.(دراسة على مستخدمى الفيسبوك فى الجزائر. متاح على الموقع http://www.google.com.e.g/search?q=6Y_

SOSYAL MEDYADA AİLE KURUMUNUN SUNUMU: INSTAGRAM ÖRNEĞİ

Mehmet Sinan TAM*

Dijital çağdaki sosyal medya uygulamaları, bireylerden ülkelere neredeyse her toplumsal ögeyi etkilemektedir. Bu etki bazen bir fırsatı, bazen de bir kaosu meydana getirebilmektedir. Sosyal medyanın beşerî ilişkilerde ortaya koyduğu değişiklikler aile kurumunda da görünmektedir. Kültürel değerlerin öğrenildiği ve kişiliğin ilk oluştuğu yer olan aile, sosyal medya ile birlikte çeşitli reformlar yaşamaktadır. Bunlardan en barizi; aile içi ilişkilerin ve ailevi konuların bu mecralarda bilinçli bir biçimde sunulmasıdır. Bu mecralar içerisinde en sık kullanılanı Instagram'dır. Bu bağlamda; Instagram'da “#aile” etiketiyle paylaşılan gönderiler incelemeye alınmıştır. Gündelik hayatta sıklıkla karşımıza çıkan bu tarz eylemlerin iletişim bilimi perspektifiyle okunması önem arz etmektedir. Söz konusu mecra da aile damgasıyla paylaşılan içeriklerde; nelerin aileyle ilişkilendirildiği ve aile kurumunun sosyal medyadaki yansımalarının nasıl olduğu algılanmaya çalışılmıştır. Araştırmada seçilen fotoğraflar, içerik analiziyle çeşitli kategorilere büründürülerek değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Nihayetinde; bireylerin aile ilişkilerini sadece gerçek hayatla sınırlamayıp, sosyal medya platformları üzerinde de bu ilişkilerini sürdürmeye çalıştığı bulgulanmıştır. Bu durum; her ne kadar sosyal medyanın aileler arası iletişimi sağlamada önemli bir işleve sahip olduğunu gösterse de Instagram tarzı araçların suni pozlarla toplumsal bir değer olan aile içi mahremiyeti ortadan kaldırmaya aracılık ettiği sonucunu da ortaya koymaktadır. Çalışma; Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nca bireylere, özellikle de ebeveynlere verilecek sosyal medya okuryazarlığı eğitimlerin zorunluluğunu da öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: #Aile, Instagram, Sosyal Medya Okuryazarlığı.

Presentation of Family Institution on Social Media: Instagram Example

Abstract

Social media practices in the digital age affect almost every social element, from individuals to countries. This effect may sometimes bring about an opportunity, but sometimes chaos. The changes that social media reveals in human relationships also appear in the family institution. The family, where cultural values are learned and personality is first formed, is undergoing various reforms along with social media. The most obvious of these is the conscious presentation of family relations and family issues in these media. Instagram is the most commonly used medium. In this context, posts shared on Instagram with the hashtag “#family” are under review. It is important to read these kinds of actions that often occur in everyday life from the perspective of communication science. In the content shared with the family stigma, we tried to perceive what is associated with the family and how the reflection of the family institution is on social media. The photographs selected in the research were

* Öğr. Gör. Dr., Trabzon Üniversitesi, Vakıfkebir MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü. mehmetsinantam@trabzon.edu.tr

classified into various categories and evaluated by content analysis. Ultimately, it has been found that individuals are not only limiting their family relationships to real life, but also trying to maintain these relations on social media platforms. This shows that social media has an important function in communicating between families, but it also reveals that Instagram-style tools mediate the elimination of domestic privacy, which is a social value through artificial poses. The study also suggests the necessity of social media literacy trainings to be given to individuals, especially parents, by the Ministry of Family, Labour and Social Services.

Keywords: #family, Instagram, Social Media Literacy.

Giriş

Aile denilen şey anne, baba ve çocuklarını içeren bir yapıyla sınırlı değildir. İş, okul, aynı evde yaşayan arkadaşlar için de aile kavramı kullanılabilir (Harris, 2008: 1410). Son yıllarda aile kavramından çok, aileye etki eden iç ve dış etmenlere odaklanılmaktadır. İnternetin yeni yeni yayıldığı dönemlerde, ağı aile üzerinde ne gibi tesirlerde bulunacağına ilişkin çeşitli ön görüşler getirilmiştir. Bu çalışmalarda, internetin bağımlılığa ve aile kurumunu dönüştürme yetisine bakılmıştır (Ayas ve Horzum, 2016). Daha sonraki yıllarda ise internetin yerini sosyal medya uygulamaları almıştır. Katılımlı medyayla birlikte ailede çeşitli yapısal dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu dönüşümlerden en barizi ise aileye münhasır kalan fotoğrafların bu mecralar yoluyla paylaşıyor olmasıdır.

Aile fotoğraflarına konu olan çalışmalar farklı yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Burada öne çıkan bazı isimlerde olmuştur. 1930’larda Walter Benjamin sosyo-tarihsel olarak çeşitli öngörüler ortaya koymuştur. 1980’li yıllarda iki yazar öne çıkmıştır ki bunlar arasında yer alan Richard Chalfen sosyal bilimler alanında aile fotoğraflarını akademik anlamda ilk çalışan yazar olmuştur. Diğeri ise Christopher Mussello’dur. Mussello Chalfen’in yaptığı çalışmalara ilave olarak yeni tabir önerileri getirmiştir. 2000’li yıllarda Gillian Rose, Jo Spence, Don Slatter gibi yazarlarda aile fotoğrafları üzerine araştırmalar yapmıştır (Ames, 2006: 9-10). Son yıllardaki çalışmalar; aile fotoğrafları geleneksel fotoğraf makinelerinden yakalanan anların dışına çıkarak, sosyal medyada yer alan pozlara yavaş yavaş kendini bırakmıştır. Burada öne çıkan tabir ise ağ tabanlı aileler kavramı olmuştur (Rainie ve Wellman, 2012).

Aile fotoğraflarını akademik anlamda ilk olarak inceleyen ve bu noktada çeşitli sonuçlar ortaya koyan Chalfen, yaptığı çalışmada aile fotoğraflarını çeşitli kültürel formlar üzerinden değerlendirmiştir. Ona göre; aile fotoğraflarında sekiz dönem öne çıkmaktadır. Bunlar sırasıyla, hastanedeki doğumu ve sonrasını konu alan resimlerle başlayan bebeklik dönemi (hastane odası, doğum sonrası, uyku hali, aile üyelerinin ilk karşılaşması, ilk banyo, ilk eve giriş, ilk gülümseme vb.), çocukluk (yeni oyuncaklar, komik anlar, yılbaşılar, bisiklete binme, çeşitli meslek üniformaları), ergenlik (arkadaşlarla poz verme, okul mezuniyetleri, ilginç kıyafet tecrübeleri vb.), erişkinlik (askerlik dönemi, arkadaşların düğünlerine katılma, arkadaşlar arası partiler vb.), evlilik dönemi (çocukların doğum ve büyüme çağları, aileler arası etkinlikler, özel yemekler), ebeveynlik (yeni alınan araba, motosiklet, ev, kamp görüntüleri), ihtiyarlık (evlilik yıl dönümleri, doğum günleri tarzı özel partiler, emeklilik dönemlerin-

deki yaz tatilleri vb.) ve son günler/cenaze töreni (hasta halleri, cenaze seremonisi vb.) dönemlerinden oluşmaktadır. Bu sekiz dönemin her biri, kendi içinde farklı kompozisyonlarla planlı olmayan bir döngü halini almıştır. Bu analizin yanı sıra öne çıkan bir diğer husus ise çekilen bu fotoğraflarda; ölüm, hastalık vb. negatif ailevi durumların çok fazla fotoğraflanmadığı ve defin anının ise hatırlanmak istenmemesi nedeniyle hiç kayıt altına alınmadığı sonucudur (1987: 75-93). Burada incelenen fotoğraflar, geleneksel anlamdaki albüm kataloglarına konu olan anları içermektedir.

Bazı ebeveynler sosyal medyada aile fotoğraflarını paylaşmanın o anı değersizleştirdiği düşüncesiyle sadece yakın aile çevreleriyle yüz yüze aile fotoğraflarını göstermeyi tercih ederken, bazıları ise bu noktada bir beis görmeyerek tüm kullanıcıların fotoğraflara erişimine olanak tanımaktadır (Martel, 2017: 316). 52 ebeveynle gerçekleştirilen bir araştırmada; aile fotoğraflarında, çocuklara ait resimlerin dijital ortamlarda paylaşılmasının, çocuklar için ileride ciddi riskler getireceğinden güvenli olmadığını ifade ederek, bu noktada hiç paylaşım yapmadıklarını belirtmişlerdir (Autenrieth, 2018: 230). Tüm bu araştırmaların bulunduğu ortak nokta; fotoğraf makinaları veya sosyal medya uygulamalarıyla fotoğraf arşivleme veya paylaşımının aslında aile içine ve dış çevreye nesilleri aşan bir aile ağı kurma düşüncesine dayandığı ifade edilebilir.

Sosyal medya aile kurumuna önemli fırsatlar mı getirmekte yoksa bilinmeyen yeni tehditleri mi barındırmaktadır? Bu soru ve soruna tam anlamıyla kesin bir cevap vermek mümkünü kâbil görünmemektedir. Güleç'e göre (2018:116); sosyal medyanın çocuklara olan etkisiyle ebeveynlere olan etkisi ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Ona göre, sosyal medya ebeveynlerin boşanma oranlarına katkı sağlamaktadır. Bu tür kötü neticelerin yanı sıra paylaşımlara yorum, beğeni veya üçüncü şahısların gönderilerine etkileşimde bulunmak aile içi tartışmalara da neden olabilmektedir. Bu durum eşler arasında kıskançlık, tartışma ve boşanma gibi sonuçları getirirken, gençlerde ise daha çok duygusal anlamdaki ilişkilerde tartışmalara, 11-18 yaş aralığındaki çocuklarda ise cinsel istismarlara yol açmaktadır. Gülınar ve Öztat'ın yaptığı araştırmada ise (2020: 36); evli bireylerin Facebook'u kullanması, yüz yüze iletişime önemli bir katkı sağlamaktadır. Burada ağın zaman ve mekân kavramını ortadan kaldırmasıyla, iletişim maliyeti düşmekte böylece bireyler daha sık yüz yüze iletişime geçmektedir.

Sosyal medya uygulamalarının akıllı telefonlar aracılığıyla her geçen gün erişime olanak vermesi, aile ve arkadaş ilişkilerinin teknolojik bir düzlemde gerçekleştirilmesine de olanak tanımaktadır (Serafinelli, 2017: 92). Son yirmi yıldaki teknolojik gelişmeler, klasik anlamdaki aile fotoğraflarını arşivleme sürecini de etkilemiştir. Burada arşiv kültürünün yerini, önceleri Snapfish ve Kodak'ın online albümlerine bırakırken günümüzde bunun yerini sosyal medya uygulamalarına almıştır (Sarvas ve Frohlich, 2011: 118). Flickr'la ilgili gerçekleştirilen bir araştırmada; kullanıcılar daha iyi, daha fazla, daha çeşitli ve daha sık fotoğraf çekmek adına bu mecraayı deneyimledikleri, bunu tetikleyen şeyin ise teknolojik araç ve gereçlerin fotoğraf çekimine getirdiği önemli özellikler olmuştur (Van House, 2011: 127). Fotoğraf uygulamaları içerisinde en sık kullanılanı hiç kuşkusuz Instagram'dır.

Sosyal medyada aile kurumunun paylaşılmasına ilişkin çalışmaların (Church, 2013; Brubaker, Hayes ve Dourish, 2013; Ivan ve Hebblethwaite, 2016) daha çok Facebook özelinde kaldığı görülmek-

tedir. Instagram’da aile fotoğraflarına ilişkin araştırmalarda ise fotoğrafları paylaşan kişilerle gerçekleştirilen mülakatlar, anneliğin veya ebeveynliğin bu mecrada nasıl işlendiğini ortaya koyan çalışmalarla sınırlıdır (Zappavigna, 2016; Le Moignan, 2018; Shannon, 2019) bu araştırmalar içerisinde yerel ölçekte bir çalışmaya ise rastlanmamıştır.

Sosyal medya uygulamaları günümüz birey, kurum ve devlet organizasyonlarını çeşitli şekillerde etkilemektedir. Bu uygulamalar, aile kurumuna ne gibi fırsat ve tehditler getirdiği sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Çalışma; sosyal medya uygulamaları içerisinde sıklıkla kullanılan Instagram özelinden hareketle, Türkiye’deki Instagram kullanıcılarının aile kurumunu nasıl sunduğu ve burada öne çıkan değişkenlerin neler olduğu sorularından yola çıkarak, kullanıcıların #aile etiketiyle paylaştığı fotoğraflara içerik analizi gerçekleştirilerek ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Instagram’da Fotoğraf Paylaşımı

Sosyal medya uygulamaları içerisinde yer alan fotoğraf tabanlı araçlar, diğer platformlardaki uygulamalar gibi kendi içerisinde ayrılmaktadır. Piyasaya sürülen ve daha sonra 2016 yılında kapatılan Picassa’nın yanı sıra, Flickr, Pinterest ve Instagram fotoğraf tabanlı uygulamalardır. Bu araçlar arasında en çok kullanılanı ise Instagram’dır. Ekim 2010’de piyasaya sürülen Instagram, kısa bir zaman içerisinde Facebook yöneticisi Mark Zuckerberg tarafından satın alınmıştır. İOS ve Android sürümünün yanı sıra bilgisayar üzerinden de uygulamaya erişilmektedir (Salomon, 2013: 408). Instagram aylık 200 milyon aktif kullanıcıya sahiptir. Bunların %70’i günde en az bir kere aktif olmakta ve günlük 60 milyon fotoğraf paylaşmaktadır. Her dakika, bu fotoğraflara 8500 beğeni ve 1000 yorum yapılmaktadır (Landsverk, 2014: 3-4). Hali hazırda Instagram mobil uygulamasına 12 yaş ve üzeri kişiler ücretsiz teknolojik araçlarına indirebilmektedir.

Instagram’ı diğer sosyal medya uygulamalarından ayıran üç önemli avantajı bulunmaktadır. Bunlar; mobil uygulamayla kullanıcıların karşısına çıkan tek uygulama olması, diyalog kurma temelinden çok görsel gücünün baskın olması ve herhangi bir fotoğraf paylaşımın hemen kişinin sayfasında yer alıp, bunu aynı zamanda takipçilerin bakması için ilgili sayfalarda görünür kıldırmasıdır (Miles, 2014: 11-12). Bu üç avantajlı yönünün yanı sıra fotoğraflara çeşitli filtreler getirebilme ve 2017 yılında başlayan ilk hikâye örneğinin bu mecrada denenmesi de onu diğer araçlardan bir nevi ayırtmıştır. Canlı yayın paylaşımına olanak tanınması da bu mecraayı yine popüler bir uygulama görünümü kazan-dırmaktadır. Bunların yanı sıra iki önemli eksikliğinden de söz edilebilir. Diğer uygulamalarda metinsel paylaşımlar yapmak çok daha pratikken, Instagram’da bunun dahi bir görsel üzerine yapılarak gerçekleştirilmesi ve kullanıcıya videoyu durdurma veya istenilen bir aralığa getirme özgürlüğü getirememesi önemli eksiklikler olarak göze çarpmaktadır.

Instagram’da fotoğraf paylaşımını etkileyen çeşitli motivasyonlar bulunmaktadır. Bunlardan en öne çıkanları; bireysel tatmin, sosyal çevreden etkilenecek karşılık verme ve yeni şeyleri deneyimleme dürtüsüdür. Bu üç motivasyonun ana sebebi ise beğeni, yorum ve paylaşma gibi eylemleri başkalarına yaptırarak kimliklerini onaylama isteğine dayanmaktadır (Serafinelli ve Villi, 2017: 173-174).

Ayrıca takipçi sayısı artırmak, benlik sunumlarını gerçekleştirme, duygu ve tecrübelerini paylaşmak adına da bireyler bu çabalara girmektedirler (Serafinelli, 2018: 59).

Bireyleri Instagram'da fotoğraf paylaşımına dürtten bazı iç ve dış değişkenler bulunmaktadır. Yaş ve cinsiyet ile takipçi sayısı ve önceki fotoğraflara gelen beğeni ve yorum sayıları burada belirleyici olan etmenlerdendir (Bakhshi, Shamma, ve Gilbert, 2014: 968). Teknik gelişmeler, bireylerin bu ortamları sosyalleşmenin bir alanı ve hayatlarındaki özel anları paylaşabilecekleri bir mecra olarak görmesi de bu katılımı teşvik eden dış etkenlerdir (Zappavigna, 2016: 289). Bu değişkenlere ek olarak; bireylerin psikolojik halleri, sosyal hayat içinde karşılaştıkları olumlu veya olumsuz haller, planlanmış etkinlikler ve özel günlerin ölümsüzleştirme arzusu da bu durumu tetiklediği ileri sürülebilir.

Chua ve Chang'e göre (2016: 193), günlük hayatın bir rutini içerisinde yer alan fotoğraf çekme eyleminin Instagram'da gerçekleştiren kişilerde; özgüven eksikliği, gerçek hayatta sosyalleşmeden çekinme ve kendini başkalarına sürekli onaylatma ihtiyacı baş göstermektedir. Bu kişiler en nihayetinde ise benlik sunumlarını dijital düzlemde pratiğe dökmek adına fotoğraf çekmekte ve paylaşmaktadırlar. Instagram kullanımıyla elde edilen fotoğraflarda neredeyse her şeyin bir timsali bu mecrada yer almıştır. Instagram'da çekilen fotoğraflarda şehirler arasında bile farklılıklar bulunabilmektedir. Örneğin; New York'ta mavi ve gri, Tokyo'da kırmızı ve sarı tonlar Instagram fotoğraflarında daha ağır bastığı bulgulanmıştır (Hochman ve Schwartz, 2012: 8). Gerçek hayatta objektife yakalanabilecek her şeyin Instagram'a aks etmesi, aile kurumundaki bireylerde de bu durumun görünmesini sağlamıştır. Sosyal hayatın en küçük grubunu ifade eden ailenin sosyal medya aracılığıyla sunma, Instagram'da da son yıllarda gözle görülür şekilde artış göstermektedir.

Instagram'da kullanıcıların neden fotoğraf paylaştıklarının yanı sıra hangi fotoğrafları daha çok paylaştığı sorusu da öne çıkmaktadır. Instagram kullanıcılarının sıklıkla bu mecrada selfie ve arkadaşlar kategorisinde fotoğraf paylaştığını ortaya koyan Hu, Manikonda ve Kambhampati burada sekiz başlıkla bu fotoğrafları sınıflamışlardır (2014: 597):

0. *Arkadaşlar*: Sosyal hayatta birlikte zaman geçirilen arkadaş çevreleriyle verilen pozlardır. Bu fotoğraflarda en az iki kişi bulunmaktadır.

1. *Yiyecek*: Yemek, yemek tarifi, kek, içecek vb. yiyecek ve içecekleri içeren görüntüler.

2. *Araçlar*: Elektronik eşyalar, motosiklet, araba vb. araçları içeren görseller.

3. *Yazılı Fotoğraf*: Herhangi bir anı veya sıradan bir fotoğrafın içerisine yazıların gömülmesiyle oluşturulan içerikler.

4. *Evcil Hayvan*: Daha çok kedi ve köpek gibi evcil hayvanların ana obje olarak konumlandırıldığı paylaşımlar.

5. *Etkinlik*: Evde veya dışarda gerçekleşen etkinliklere katıldığına dair görüntüler.

6. *Selfie*: Ön kamerayla sadece kendisini çektiği portreler.

7. *Moda*: Ayakkabı, kostüm, makyaj, kişisel eşya, vb. moda ikonları.

2. Yöntem

Sosyal medya hemen hemen her alana çeşitli değişiklikler getirmiştir. Burada öne çıkan toplumun en naif kurumu olan ailede ne şekilde yansıdığıdır. Türkiye özelinden hareket edilerek bir hafta boyunca #aile etiketiyle paylaşılan fotoğraf verileri toplanmıştır. Toplanan veriler sonucunda, hafta sonunun hafta içine göre daha fazla fotoğraf paylaşımının gerçekleştiği görülmüştür. 13-19 Temmuz 2020 tarihlerinde aile etiketiyle Instagram’da paylaşılan fotoğraf sayıları incelendiğinde en fazla paylaşımın cumartesi günü yapıldığı saptanmıştır (1881). Diğer günlerde paylaşılan görüntü sayıları ise Pazar 1867, Pazartesi 1537, Salı 1423, Çarşamba 1421, Perşembe 1611 ve Cuma 1418 şeklinde dağılmıştır. En fazla paylaşım yapılan gün üzerinden hareketle veriler kodlanmıştır. İlgili kodlamalar süresince belirlenmeyen kişi ve nesneler ile videolar analizden çıkartılmış, nihai olarak 1163 fotoğraf araştırma örnekleme için tespit edilmiştir.

Çalışmada amaçlanan; ülkemizde aile kurumunun Instagram’da nasıl sunulduğunu ve hangi değişkenlerin öne çıktığını ortaya koymaktır. Araştırma ortaya koyduğu çıktılarla; Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nca, sosyal medyanın aileler tarafından doğru kullanılması noktasında gerçekleştirilecek proje ve eğitimlere referans teşkil edeceği düşünülmektedir. Elde edilen veriler, içerik analizi tekniğiyle kategorik hale getirilmiştir. İlgili kategoriler, literatürdeki çalışmalardan hareketle oluşturulmuştur (Chalfen, 1987; Hu vd., 2014; Le Moignan, 2017). Aile etiketiyle ilgili paylaşımları içeren kategori ve açıklamalar aşağıda detaylandırılmıştır.

Tablo 1: Kodlama Cetveli

Kategori	Açıklama	Kategori	Açıklama
Ailenin tamamı	Aile üyelerinin tamamının yer aldığı görüntüler.	Araçlar	Fotoğraflarda ailenin yanı sıra göz önünde bulundurulmuş araçlar (araba).
Bebeklik	Fotoğraflarda bebek veya aile üyeleriyle bebeklerin fotoğraflarının paylaşılması.	Metin	Fotoğrafın üstüne yazı yazılması veya sadece metinsel içeriklerin paylaşılması.
Çocukluk	Aile üyeleri ya da sadece çocuğun öne çıktığı görüntüler.	Evcil Hayvan	Kedi, köpek vb. evcil hayvanlarla poz verilmesi.
Ergenlik	Ergenlik çağındaki bireylerin yer aldığı fotoğraflar.	Etkinlik	Doğum günü, akşam yemeği vb. etkinlikler.
Erişkinlik	Genç ve orta yaş aralığındaki bireyler.	Selfie	Özçekim yapılarak çekilen görüntüler.
Evlilik	Evliliğin öne çıktığı düğün, evlilik yıl dönümü vb. evliliğe ait unsurlar.	Dini	Dini öğelerin öne çıktığı paylaşımlar.
Ebeveynlik	Anne ve babaların teki veya her ikisinin çocuklarıyla çektiği resimler.	Gezi/Seyahat	Tarihi yerler, gezilen mekanların fotoğraflanması.
İhtiyarlık	Yaşı ilerlemiş bireylerin görüntülerde yer alması.	Reklam	Çeşitli kurumların aile etiketiyle yaptıkları reklam paylaşımları.
Son Günler/Cenaze Merasimi	Hastane odası, tedavi, cenaze töreni vb. öğeler.	Aksesuar	Kolye, bileklik vb aksesuarlar.
Arkadaşlar	Aile dışındaki arkadaşların görüntülenmesi.	Doğa	Doğaya ait güzelliklerle fotoğraf çekilmesi.
Yiyecek ve Meşrubat	Yiyecek ve meşrubatların paylaşılması.	Oyuncak	Bebek veya çocuklara ait oyuncaklar.

2.1. Araştırma soruları

1. Instagram’da aile etiketiyle sıklıkla hangi tür paylaşımlar yapılmaktadır?
2. Instagram’da aile etiketiyle hangi saat diliminde daha çok fotoğraf paylaşılmaktadır?
3. Günlük paylaşımlarda saat bazında ne öne çıkmaktadır.

4. Geleneksel anlamdaki aile tanımı dışında, Türkiye’deki Instagram kullanıcıları başka hangi değişkenleri aileyle ilişkilendirmektedir.

5. Cinsiyete göre kategoriler bağlamında öne çıkan farklılıklar var mıdır?

3. Bulgular

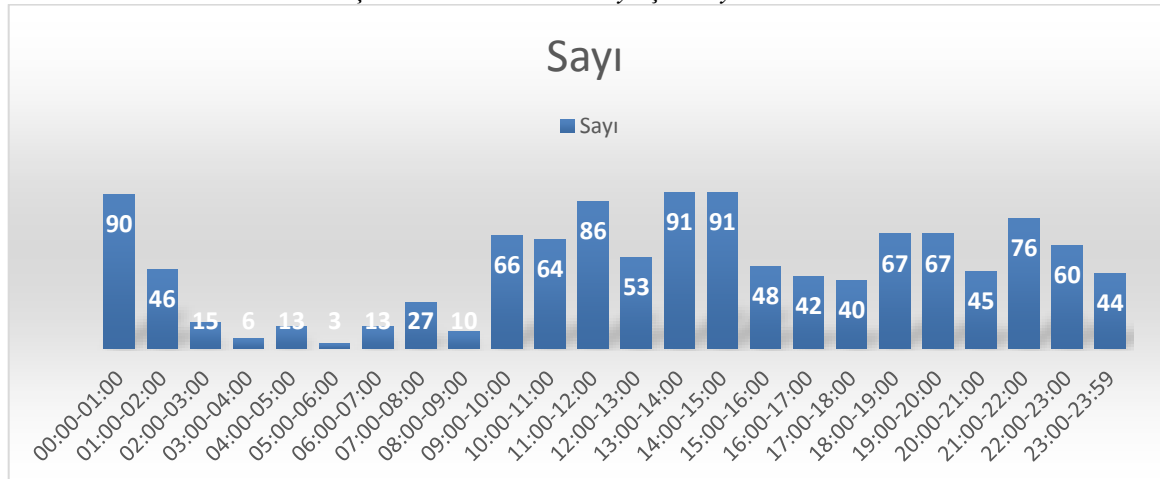
Instagram’da #aile etiketiyle paylaşılan fotoğraflarda öne çıkan kategoriler aşağıda belirtilmiştir. Buna göre; metinsel fotoğraflar, çocukluk dönemi, doğa, aile üyelerinin tamamı ve ebeveynlik rolünün ağır bastığı görüntüler en sık paylaşılan içerikler olmuştur. Öte yandan kişisel aksesuarlar, dini motifler, günlük hayattaki araçlar ve ihtiyarlık dönemlerine ait içerikler ise diğer kategorilere göre daha az Instagram’da yer almıştır. Kullanıcılar tarafından olumsuz atfedilecek hastane görüntüleri/cenaze merasimi içeren pozlar ise hiç paylaşılmamıştır.

Tablo 2: #aile Etiketiyle Paylaşılan Kategorilerin Yüzdesel Dağılımı

Kategori	%	Kategori	%
Ailenin tamamı	19,4	Araçlar	2,7
Bebeklik	6,8	Metin	31,9
Çocukluk	19,7	Evcil Hayvan	2,9
Ergenlik	7,6	Etkinlik	9,3
Erişkinlik	9,9	Selfie	10
Evlilik	8,7	Dini	2,7
Ebeveynlik	18,5	Gezi / Seyahat	11,6
İhtiyarlık	2,7	Reklam	6,7
Son Günler / Cenaze Merasimi	0	Aksesuar	2,5
Arkadaşlar	4,7	Doğa	19,6
Yiyecek ve Meşrubat	12	Oyuncak	3,9
Toplam Fotoğraf Sayısı		1163	

Zaman skalasına bakıldığında, kullanıcılar günün hemen her saatinde fotoğraf paylaşmaktadır. Fakat burada bazı saatler daha çok öne çıkmaktadır. 09:00-02:00 saat aralığındaki paylaşımlar daha yoğunken, gece yarısı ve sabah ise çok daha az paylaşım yapılmıştır.

Şekil 1: Saat Bazında Paylaşım Sayıları

Hangi saatte hangi ögelerin öne çıktığını gösteren tablo 3'e göre; yazılı içerikli görüntüler diğerlerine oranla daha sık karşılaşılmaktadır. Saat bazında değerlendirildiğinde en yüksek yüzdenin 08:00-09:00 arasındaki Doğa fotoğrafları olduğu görülmektedir. Aile etiketiyle yapılan paylaşımlarda, reklam içerikleri 03:00-04:00, 10:00-11:00 ve 12:00-13:00 saatlerinde daha çok Instagram'a yüklenmiştir. Aile içindeki bireylerin hangi saat diliminde daha çok paylaşıldığında bakıldığında; bebeklik döneminin daha çok 09:00-10:00, çocukluk döneminin 19:00-20:00 ve ergenlik çağı 05:00-06:00 saatleri arasında daha yoğun olarak paylaşılmıştır.

Tablo 3: Saat Bazında Öne Çıkan Kategoriler

Saat	Öne Çıkan	%	Saat	Öne Çıkan	%
00:00-01:00	Metinsel Fotolar Ailenin tamamı	40 18,9	12:00-13:00	Metinsel, Reklam ve Doğa	30,2 22,6
01:00-02:00	Metin, selfie, yiyecek	26,1 17,4	13:00-14:00	Metinsel, Bebeklik	28,6 17,6
02:00-03:00	Doğa	33,3	14:00-15:00	Metinsel, Ailenin Tamamı	37,4 19,8
03:00-04:00	Oyuncak Reklam	33,3	15:00-16:00	Metinsel, Ebeveynlik	47,9
04:00-05:00	Etkinlik	30,8	16:00-17:00	Metinsel, Doğa, Ebeveynlik	33,3 21,4
05:00-06:00	Etkinlik, Çocukluk, Ergenlik, Arkadaşlar, Yiyecek	33,3	17:00-18:00	Metinsel, Ailenin Tamamı	27,5
06:00-07:00	Ailenin Tamamı, Ebeveynlik	23,1	18:00-19:00	Metinsel, Ailenin Tamamı	52,2 25,4
07:00-08:00	Etkinlik	33,3	19:00-20:00	Çocukluk	38,8
08:00-09:00	Doğa	50	20:00-21:00	Doğa	31,1
09:00-10:00	Metinsel, Bebeklik, Ebeveynlik, Aksesuar	21,2 19,7	21:00-22:00	Doğa, Ailenin Tamamı	38,2
10:00-11:00	Metinsel, Reklam	45,3 28,1	22:00-23:00	Doğa	36
11:00-12:00	Metinsel, Çocukluk	43 18,2	23:00-23:59	Çocukluk	38,6

Cinsiyet ile kategoriler arasında ortaya çıkan farklarda erkekler; bebek, ergenlik, erişkinlik dönemleri, arkadaş çevresi, yiyecek ve meşrubat, dini, oyuncak kategorilerinde kadınlara nazaran daha fazla ön planda yer almıştır. Kadınlar ise çocukluk ve ihtiyarlık dönemleri, ebeveynlik rolü, etkinlikler, özçekim, gezi/seyahat, reklam, doğa ve metinsel yazılarda daha baskın olmuştur.

Tablo 4: Cinsiyet Bağlamındaki Farklar

Cinsiyet	Kategori	%	Cinsiyet	Kategori	%
Erkek	Bebeklik	4,8	Erkek	Etkinlik	7,6
Kadın		3,9	Kadın		18,4
Erkek	Çocukluk	30,5	Erkek	Selfie	11,4
Kadın		36,2	Kadın		23,7
Erkek	Ergenlik	22,9	Erkek	Dini	2,0
Kadın		21,7	Kadın		1,9
Erkek	Erişkinlik	36,2	Erkek	Gezi/Seyahat	16,2
Kadın		32,2	Kadın		19,1
Erkek	Ebeveynlik	17,1	Erkek	Reklam	3,8
Kadın		24,3	Kadın		5,3

Erkek	İhtiyarlık	3,8	Erkek	Doğa	23,8
Kadın		4,6	Kadın		26,3
Erkek	Arkadaşlar	13,3	Erkek	Oyuncak	8,6
Kadın		7,9	Kadın		3,3
Erkek	Yiyecek ve İçecek	11,4	Erkek	Metinsel	7,6
Kadın		5,9	Kadın		9,9

Sonuç

Instagram’da #aile etiketiyle paylaşılan fotoğrafların incelendiği bu çalışmada; aile kurumunun Instagram’da Türkiye’de nasıl sunulduğu veya paylaşıldığıyla ilgili önemli çıktılar vermiştir. Literatürdeki temalardan hareketle oluşturulan kodlama cetvelinin yanı sıra kodlama sürecinde de yeni kategoriler belirlenmiştir. İlgili kategorilere bakıldığında; en fazla metinsel içerikli fotoğrafların (%31,9) Türk kullanıcılar tarafından paylaşıldığı tespit edilmiştir. Çocukluk Dönemi (%19,7), Doğa (%19,6), Aile Üyelerinin Tamamı (%19,4), Ebeveynlik Rolü (%18,5), Yeme-İçme (%12), Gezi/Seyahat (%11,6) ve Selfie (%10) yine en sık paylaşım yapılan kategoriler olmuştur. Geleneksel fotoğraf çekimlerinde kötü anlar ölümsüzleştirilirken, sosyal medya paylaşımlarında bu tarz gönderilere rastlanmamıştır. Bunun yanında ailenin negatif yönlerinden ziyade, pozitif yönleri takip edicilerin ilgisine sunulmuştur. Bu çıktı literatürle de uyumaktadır (Le Moignan, 2018: 237).

Ailenin tamamının poz verdiği anların genellikle herhangi bir etkinlikte olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca çocuklarının olduğu fotoğraflarda ebeveynlik rolü ağır basarken, çocukların yer almadığı paylaşımlarda ise çiftler arasındaki ilişki ön plana çıkartılmaya çalışılmıştır. Ebeveynler, çocuklarıyla ilgili paylaşımlarda bebek ve ergenlik çağından çok, çocukluk dönemine ait fotoğrafları takipçileriyle paylaşmıştır. Hamileliğe ait görüntülerin çok az olduğu, bazı bebekli fotoğraflarda bebeğin yüzünün çeşitli emoji veya nazar boncuğuyla kapatıldığı, iki ailenin yer aldığı paylaşımların da daha çok yemek yeme veya herhangi bir etkinliğe katılmaya ait olduğu tespit edilmiştir. Williams ve Merten’in yaptığı araştırmada (2011: 166) aile içi iletişimde internet ve sosyal medya kullanımı hem pozitif hem de negatif çıktıları barındırmaktadır. Aile içi bağlılığa katkıda bulunan bu araçlar aynı zamanda ergenlerin kötü niyetli yabancılarla bağlantıya geçmesine de olanak tanıyabilir. Bu bağlamda ebeveynlerin çocuklarını bu mecralarda teşhir etmesi, istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına da neden olabilir. Türkiye’deki ebeveynler her ne kadar bebek fotoğraflarında teknik bazı sansürlemelere girse de çocukluk ve ergenlik dönemlerinde ise böyle bir yönleme hiç başvurmadan paylaşımlar yapmıştır.

Günün en sık fotoğraf paylaşıldığı saatler 13:00-15:00 aralığı olmuştur. Bu saat diliminde her dakikada üç fotoğraf paylaşılmıştır. En az ise 03:00-07:00 aralığında görüntü Instagram’a yüklenmiştir. Instagram kullanıcıları günün her saatinde aile etiketiyle fotoğraf paylaşmış ve bunu yaparken de en sık metinsel ifadelerle bunu perçinleştirmiştir. Bir diğer ifadeyle; Instagram’da gönderi olarak yazının direkt olarak paylaşılmaması, kullanıcıları zorunlu olarak görüntü üzerine metin yazmaya itmiştir. Yazılı gönderilerin 09:00-19:00 aralığında en sık tercih edilen yöntem olması da bunun gündüz saatlerindeki bir nevi yansıması olmuştur.

Paylaşılan fotoğraflarda kadınların kadraja girmesi, erkeklere oranla %4,1 daha fazla olmuştur. Kategoriler bağlamında cinsiyet farklılıkları değerlendirildiğinde; aile bireyleriyle erkek ve kadınlar karşılaştırıldığında erkekler; bebek ve ergenlik dönemleriyle, kadınlar ise çocukluk ve ihtiyarlık dönemlerinde öne çıkmaktadır. Erkekler arkadaş çevresi, yiyecek ve içecek, dini içerikler ve oyuncak paylaşımlarını kadınlara göre daha fazla paylaşmıştır. Kadınlar ise ebeveynlik rolü, etkinlikler, özçekim, gezi/seyahat, reklam, doğa ve yazılı görüntülerde erkeklere kıyasla daha çok ön planda yer almıştır.

Geleneksel anlamdaki aile tanımının yanı sıra Türkiye’deki Instagram kullanıcıları; mesai arkadaşları, sosyal hayattaki arkadaşlıklar, komşu, akraba, evcil hayvan, yemek ritüelleri, dini değerler, doğa ve araba unsurlarını da aile kavramıyla eş tutmaktadır. Özellikle bu tarz ifadelerin gönderileri yüklerken vurgulandığı da görülmektedir. Örneğin; mesai arkadaşlarını aynı zamanda aile olarak ifade etmesi veya komşusuyla birlikte yer aldığı görüntüde ‘aileden bir birey gibi’ demesi. Shannon’ın Instagram özelinde yaptığı araştırmaya göre (2019: 14); Instagram’da aile fotoğrafları paylaşan kişiler, aile kimliklerini yeniden yapılandırmak, aile üyelerine ve dış kitleye ‘ben bu ailedenim’ görüntüsü vermek ve belirli bir aileye ait olduğunu göstermek adına, aile fotoğrafları çektiklerini bulgulamıştır. İlgili paylaşımların mantığının da bu yönde olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak; Türkiye’de Instagram’ı kullanan bireyler, bir şekilde aile hayatı ve ilişkilerini bu mecrada paylaşmaktadır. Burada öne çıkan şey, bu kişilerin hangi görüntüleri paylaşması, hangilerinin de paylaşılması gerekliliğinin bilinmesidir. Özellikle çocuklara ait fotoğraflar paylaşılırken çeşitli art niyetli kişilerce bunların kullanılabileceği bilgisi ebeveynlere aşılmalıdır. Bu noktada iletişim uzmanlarınca sosyal medya okur yazarlığı bilgisi ebeveynlere aktarılmalıdır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın bu konuda öncü rol alması beklenmektedir. Aile bireyleriyle gerçekleştirilecek mülakatlarla fotoğraf paylaşımında öne çıkan psikolojik ve sosyolojik etmenlerin neler olduğu bulgulanabileceği gibi farklı kültürden alınacak örneklem gruplarıyla da kültürel ve coğrafik farklılıklar ortaya konulabilir.

Kaynakça

- Ames, M. (2006). *The Social Life of Snapshots: The Past, Present, and Future of Personal Photography*. Doctoral dissertation, California: School of Information, University of California Berkeley.
- Autenrieth, U. (2018). Family photography in a networked age anti-sharenting as a reaction to risk assessment and behaviour adaption, In G. Mascheroni, C. Ponte and A. Jorge (Ed.) *Digital Parenting The Challenges for Families in the Digital Age* (219-231) Gothenburg: Nordicom.
- Ayas, T., ve Horzum, M.B. (2016). İlköğretim öğrencilerinin internet bağımlılığı ve aile internet tutumu. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 4/39, 46-57.
- Bakhshi, S., Shamma, D.A. ve Gilbert, E. (2014, April). *Faces engage us: Photos with faces attract more likes and comments on Instagram*. Paper presented at the Proceedings of the 32nd Annual ACM Conference on Human Factors in Computing Systems, Toronto.
- Brubaker, J.R., Hayes, G.R. ve Dourish, P. (2013). Beyond the grave: Facebook as a site for the expansion of death and mourning, *The Information Society*, 29/3, 152-163. DOI:10.1080/01972243.2013.777300

- Chalfen, R. (1987). *Snapshot versions of life*. Bowling Green, OH: Bowling Green State University Popular Press.
- Chua, T.H.H. ve Chang, L. (2016). Follow me and like my beautiful selfies: Singapore teenage girls' engagement in self-presentation and peer comparison on social media. *Computers in Human Behavior*, 55, 190-197.
- Church, S.H. (2013). Digital gravescapes: Digital memorializing on Facebook, *The Information Society*, 29/3, 184-189. DOI:10.1080/01972243.2013.777309
- Güleç, V. (2018). Aile ilişkilerinin sosyal medyayla birlikte çöküşü. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 2/2, 105-120. DOI:10.17932/IAU.EJNM.25480200.2018.2/2.105-120
- Gülner, B. ve Öztat, F. (2020). Aile içi yüz yüze iletişim, internet ve sosyal medya kullanım ilişkisi. *Kurgu*, 28/1, 31-42.
- Harris, S.R. (2008). What is family diversity? Objective and interpretive approaches, *Journal of Family Issues*, 29/11, 1407-1425. DOI:10.1177/0192513X08318841
- Hu, Y., Manikonda, L. ve Kambhampati, S. (2014, June). What we Instagram: A first analysis of Instagram photo content and user types. Paper presented at the Proceedings of the Eighth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media, Michigan.
- Hochman, N. ve Schwartz, R. (2012, May). *Visualizing Instagram: Tracing cultural visual rhythms*. Paper presented at the Sixth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media, Dublin, Ireland, Spain.
- Ivan, L. ve Hebblethwaite, S. (2016). Grannies on the net: Grandmothers' experiences of Facebook in family communication. *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, 18/1: 11-25.
- Landsverk, K.H. (2014). *The Instagram handbook*. London: Prime Head.
- Le Moignan, E., Lawson, S., Rowland, D.A., Mahoney, J. ve Briggs, P. (2017, May). Has Instagram fundamentally altered the 'family snapshot'? Paper presented at the In Proceedings of the 2017 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems, Denver Colorado, USA.
- Le Moignan, E. (2018). *The family snapshot: parental representations of family and children on Instagram*. Doctoral dissertation, Newcastle, School of Computing and Information Sciences, Northumbria University.
- Martel, S. (2017). Bereavement photographs as family photographs: Findings from a phenomenological study on family experience with neonatal end-of-life photography. *Communications*, 42/3, 309-326. DOI:10.1515/commun-2017-0036
- Miles, J.G. (2014). *Instagram power build your brand and reach more customers with the power of pictures*. New York: Mc Graw Hi Education.
- Rainie, L. ve Wellman, B. (2012). *Networked: The New Social Operating System*. Massachusetts: MIT Press.
- Salomon, D. (2013). Moving on from Facebook: Using Instagram to connect with undergraduates and engage in teaching and learning. *College & Research Libraries News*, 74/8, 408-412.
- Sarvas, R. ve Frohlich, D.M. (2011). *From snapshots to social media - The changing picture of domestic photography*. New York: Springer.
- Serafinelli, E. (2017). Analysis of photo sharing and visual social relationships: Instagram as a case study, *Photographies*, 10/1. 91-111. DOI:10.1080/17540763.2016.1258657.

- Serafinelli, E. ve Villi, M. (2017). Mobile mediated visualities an empirical study of visual practices on Instagram. *Digital Culture & Society*, 3/2), 165–182. DOI:10.14361/dcs-2017-0210
- Serafinelli, E. (2018). *Digital life on Instagram new social communication of photography*. United Kingdom: Emerald Publishing.
- Shannon, C.S. (2019): #Family: Exploring the display of family and family leisure on Facebook and Instagram, *Leisure Sciences*, 1-17. DOI:10.1080/01490400.2019.1597792
- Van House, N.A. (2011). Personal photography, digital technologies and the uses of the visual. *Visual Studies*, 26/2, 125–134. DOI:10.1080/1472586x.2011.571888
- Williams, A.L. ve Merten, M.J. (2011). iFamily: Internet and social media technology in the family context. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 40/2, 150–170. DOI:10.1111/j.1552-3934.2011.02101.x
- Zappavigna, M. (2016). *Social media photography: construing subjectivity in Instagram images*. *Visual Communication*, 15/3. 271–292. DOI:10.1177/1470357216643220

İSTANBUL SÖZLEŞMESİNE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLERİN ANALİZİ

Yüksel METİN*

Didem ERDOĞAN*

Ayşe YAMAN KAPLAN*

Burak ERECE*

Öz

Ülkemiz, kısa adıyla “İstanbul Sözleşmesi” olarak anılan “Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi”ni 11.05.2011 tarihinde herhangi bir çekince koymadan imzalamış ve söz konusu Sözleşme 01.08.2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Fakat yürürlüğe girdiği tarihten bu yana uygulamaya yönelik sorunların adeta hedefi haline gelen Sözleşme, ülkemiz açısından da ciddi tartışmalara yol açan aile içi şiddet, kadına yönelik şiddet konularında istatistiksel verilerin hiç de azımsanmayacak derecede artışıyla sorgulanmaya başlanmıştır. Sözleşmeyle yaşı, dini, ırkı, göçmenlik statüsü, sosyal kökeni ya da cinsel eğilimi ne olursa olsun, kadınların ve kız çocuklarının, ev içi şiddet (fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik), kürtaja zorlama, taciz amaçlı takip, cinsel taciz, zorla evlendirme ve kısırlaştırmaya zorlama gibi şiddet türlerine uğrama ihtimallerinin daha fazla olduğu gerekçesiyle kadına yönelik şiddetin ve ev içi şiddetin, özel hayat içerisinde saklanmayarak cezalandırılması amaçlanmaktadır. Bilindiği üzere son zamanlarda çeşitli çevrelerde, İstanbul Sözleşmesine ciddi eleştiriler yöneltilmiştir. Sözleşmenin, “aile kavramına zarar verdiği”, “aileye savaş açtığı”, “yalnızca kadını, kocasına karşı korumakla yetindiği”, “aile bağlarını kopardığı”, “milletin geleceğini karartacağı” ve “aile yapımızı çökerteceği” iddia edilmektedir. Sözleşmeyi eleştirilerin daha çok Sözleşme metninde geçen “toplumsal cinsiyet” ve “cinsel eğilim” ifadelerinden rahatsız oldukları anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Sözleşmeye yöneltilen eleştirilerde haklılık payının olup olmadığının, Sözleşmenin eksik yönlerinin bulunup bulunmadığının ve Sözleşmenin dini, ahlaki, kültürel ve sosyolojik açıdan Türk toplumunun yapısına uygun olup olmadığının tartışılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Sözleşmesi ve sözleşmeye yöneltilen eleştiriler, kadına yönelik şiddet, ev içi şiddet, ailenin korunması.

Analysis of Criticism for the Istanbul Convention

Abstract

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Başkanı, yukselme-tin@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2551-8661>.

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, didemerdo-gan@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4007-5675>.

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, ay-se_yaman@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4111-0420>.

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, burakere-ce@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2587-9838>

Turkey has already signed "The Council of Europe Convention on Preventing And Combating Violence Against Women And Domestic Violence", which is well-known as the "Istanbul Convention", on 11.05.2011 without hesitation and this Convention entered into force on 01.08.2014. Nevertheless, the mentioned Convention, which has become the target of practical problems since its entry into force, has started to be questioned with a substantial increase in statistical data on domestic violence and violence against women, which have caused serious debates for our country. Violence against women and domestic violence are aimed to be punished by not hiding them in private life on the grounds that they are more likely to be subjected to types of violence for women such as forced abortion, sexual harassment, forced marriage and forced sterilization; regardless of their age, religion, race, immigration status, social origin or sexual orientation. The convention recognises that there are groups of women and girls that are often at greater risk of experiencing violence, and states need to ensure that their specific needs are taken into account. As it is well-known, serious criticisms have been recently directed to the Istanbul Convention in various spheres. It is claimed that the convention "damages the structure of family", "wages war on the family", "content itself to protect women only from her husband", "breaks the family ties", "will ruin nation's future" and "destroy our family structure". It is well understood that critics of the Convention are mostly disturbed by the expressions of "gender" and "sexual orientation" stated as in the text of the Convention. The main aim of this study is to discuss whether there is a fair share in the criticism of the Convention, whether there are deficiencies in the Convention and whether the Convention is suitable for the structure of Turkish society in terms of religious, moral, cultural and sociological aspects.

Keywords: Istanbul Convention and criticisms directed to the contract, violence against women, domestic violence, protection of the family.

Giriş

En genel anlamıyla şiddet, bir hareketin, bir gücün derecesi, yeğinlik, sertlik olarak tanımlanmaktadır¹. Bir diğer ifadeyle “güçlünün güçsüze uyguladığı zarar verici her türlü davranış olarak” tanımlanmaktadır². Kadınlara yönelik şiddet ise Birleşmiş Milletlerin, 4. Dünya Kadın Konferansı Eylem Platformu ve Pekin Deklarasyonunda, “kadının fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar görmesi veya acı çekmesi ile sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel olan, bu tip hareketlerin tehdidini, baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren ister toplum önünde ister özel hayatta meydana gelmiş olsun, cinsiyete dayalı her türden şiddet” olarak tanımlanmıştır³. İstanbul Sözleşmesinde⁴, kadınlara yönelik şiddet, “kadınlara karşı bir insan hakkı ihlali ve ayrımcılık olarak görülerek ister kamuda ister özel yaşamda meydana gelsin, söz konusu eylemlerde bulunma tehdidi, zorlama veya özgürlüğün rastgele bir biçimde kısıtlanması da dâhil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar ve acı verilmesi sonucunu doğuracak toplumsal cinsiyete dayalı tüm şiddet eylemleri” olarak açıklanmaktadır⁵. 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlen-

¹ Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, (çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim tarihi, 14 Temmuz 2020.

² Oğuz Polat, *Şiddet*, 2. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2017, s. 17.

³ Polat, *Şiddet*, s. 29.

⁴ Sözleşmenin tamamı için bk. (çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120308M1-1.htm>, Erişim tarihi, 17 Temmuz 2020.

⁵ İstanbul Sözleşmesi, madde 3/a.

mesine Dair Kanunun⁶ 2. maddesinde ise “kadınlara, yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı bir ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan ve bu Kanunda şiddet olarak tanımlanan her türlü davranış” şeklinde tanımlanmıştır.

İstanbul Sözleşmesi, kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi konusunda önemli içtihatlar oluşturan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararları nazarı dikkate alınarak oluşturulan sözleşmelerden biridir⁷. Ülkemizin 9 Haziran 2009 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Üçüncü Dairesince verilen kadına karşı şiddet konulu Opuz v. Turkey kararında⁸ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 2., 3. ve 14. maddesinin ihlal edildiğinden bahisle tazminat ödemeye mahkûm edilmesi üzerine, ülkemizde şiddetin önlenmesine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Bu kapsamda İstanbul Sözleşmesine gelineceye kadar, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planları oluşturulmuş, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine (CEDAW) taraf olunmuş, “Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu ve Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı” kurulmuş, ilk kez Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna bağlı kadın konukevi açılmış, Toplumsal Yapı ve Kadın İstatistikleri Şubesi ve Kadın Araştırma ve Uygulama Merkezleri oluşturulmuş, 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanuna hayat verilmiş, “Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi için Alınacak Tedbirler” konusunda Başbakanlık Genelgesi çıkarılmış, özellikle Avrupa Birliğine adaylık sürecinde hız kazanan bu çalışmalar doğrultusunda 2004 yılında 1982 Anayasamızın 10. maddesinde yapılan değişiklikle “Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin hayata geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür.” şeklinde ikinci bir fıkra eklenmiş ve 2005 yılında Büyükşehir Belediyeleri ve nüfusu 50.000’i geçen belediyeler için kadın ve çocuklar için koruma evleri açılacağına ilişkin hüküm 5393 sayılı Belediye Kanununda yerini almış ve 2012 yılında 6360 sayılı Belediye Kanununda da büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 100.000’in üzerindeki belediyelere kadınlar ve çocuklar için konuk evleri açma zorunluluğu getirilmiştir⁹. Peki bunca aktif eylem ve düzenlemeye rağmen neden kadına yönelik şiddetin önüne geçilememiş ve yeni birtakım sözleşmelere taraf olunmaya ve yeni düzenlemeler yapılmaya ihtiyaç duyulmuştur? Çalışmamızda, İstanbul Sözleşmesi temelli bu sorunlara kaynaklık eden unsurlara değinmeyi ve olası çözüm yollarını sunmayı amaçlıyoruz.

1. İstanbul Sözleşmesi Doğrultusunda 6284 Sayılı Kanunun Öngördüğü Koruyucu ve Önleyici Tedbirler

İstanbul Sözleşmesinin gerektirdiği yükümlülükleri ve asgari düzeyde gerekli olabilecek tüm düzenlemeleri yürürlüğe koyan Kanun, kadınların, şiddet içeren her türlü eylemden korunması maksat-

⁶ Bundan sonra kısaca “Kanun” olarak ifade edilecektir.

⁷ Nisan Kuyucu, *AİHM İçtihadında Ayrımcılık Yasağı Çerçevesinde Kadına Yönelik Şiddet*, Seçkin Yay., Ankara 2014, s. 94.

⁸ Opuz kararı için bk. (çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararasıbelgeler/kadina_karsi_siddet/OPUZ%20v%20T%C3%BCrkiye%20A%C4%B0HM%20Karar%C4%B1.pdf, Erişim tarihi, 19 Temmuz 2020.

⁹ Nesrin Akıncı Çötök, *Şiddet, Çalışma Yaşamı ve Medya Bağlamında Kadın*, Pegem Akademi, 2. bs., Ankara 2020, s. 11-13.

dıyla birtakım koruyucu ve önleyici tedbirlere yer vermiştir. Bu tedbirler mülki amir, kolluk amiri ve hâkim tarafından alınabilecek olup, çalışmamızın konusu bakımından önem arz etmektedir. Çünkü kadına yönelik herhangi bir şiddet vakasında alınan veya alınmayan bu tedbirler ülkemizde İstanbul Sözleşmesine yöneltilen eleştirilerin de temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle öncelikle bu koruyucu ve önleyici tedbirlerden kısaca bahsederek, bunlardan kaynaklı sorunlara çözümler sunmaya gayret edeceğiz.

- Mülki Amir Tarafından Alınacak Koruyucu Tedbirler

Kanunun 3. maddesinde¹⁰ mülki amirler tarafından Kanun kapsamında korunan kadın, çocuk, aile fertlerinden biri ya da tek taraflı ısrarlı takip mağduru kişilerle ilgili olarak öngörülen tedbirlerden birine, birden fazlasına veya uygun görülecek benzer tedbirlere karar verilebilmektedir. Mülki amir tarafından sadece *koruyucu* tedbir alınabilmekte önleyici tedbir alınamamakta ve bu kapsamla sınırlı olarak “*uygun görülecek benzer tedbirlere*” ifadesi de bize 3. maddede sayılan tedbirlerin tahdidi olmadığını göstermektedir. Buna göre mülki amir, barınma hizmeti, diğer maddi yardımların yanı sıra bu Kanun kapsamında da maddi yardımlar yapılması, her türlü rehberlik hizmetinin verilmesi, geçici korumanın sağlanması, lüzumu halinde kreş imkânının sunulması gibi koruyucu tedbirleri alabilmektedir.

- Kolluk Amiri Tarafından Alınacak Koruyucu ve Önleyici Tedbirler

Kolluk amiri, “Hakkında tedbir kararı verilen kişilerin yerleşim yeri veya bulunduğu ya da tedbirin uygulanacağı yerdeki Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Sahil Güvenlik Komutanlığı tarafından atamalarındaki usule göre konu ile yetkili ve görevli kolluk biriminin komutanı/amiri” şeklinde tanımlanmaktadır¹¹. Kolluk amiri, mülki amirin aksine hem koruyucu hem de önleyici tedbirleri almaya yetkilidir. Yalnızca, kolluk amiri tarafından alınacak koruyucu ve önleyici tedbirlere ilişkin ön koşul “*gecikmesinde sakınca bulunan haller*” olarak belirtilmiştir. Yani kolluk amiri sadece gecikmesinde sakınca varsa aşağıda belirttiğimiz kararları alabilmektedir.

Koruyucu tedbirlere ilişkin, kolluk amiri, Kanun kapsamında korunanlara, uygun barınma yeri sağlanmasına ve korunanların hayatı tehlikenin varlığı durumunda koruma altına alınmasına karar verebilir. Bu kapsamda hazırlanan evrakı kolluk amiri, mülkî amirin onayına en geç kararın alındığı günü takip eden ilk iş günü içerisinde sunmalıdır. Tedbirler, mülkî amir tarafından kırk sekiz saat içinde onaylanmalıdır; onaylanmaz ise tedbir kendiliğinden kalkmaktadır.

Önleyici tedbirlere ilişkin ise Kanunun 5. maddesinin 1. fıkrasının a, b, c ve d bentlerinde belirtilen ve hâkim tarafından alınabilecek önleyici tedbirler¹², gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde

¹⁰ Bu haller şunlardır: “a) Kendisine ve gerekiyorsa beraberindeki çocuklara, bulunduğu yerde veya başka bir yerde uygun barınma yeri sağlanması, b) Diğer kanunlar kapsamında yapılacak yardımlar saklı kalmak üzere, geçici maddi yardım yapılması, c) Psikolojik, meslekî, hukukî ve sosyal bakımdan rehberlik ve danışmanlık hizmeti verilmesi, ç) Hayatî tehlikesinin bulunması hâlinde, ilgilinin talebi üzerine veya resen geçici koruma altına alınması, d) Gerekli olması hâlinde, korunan kişinin çocukları varsa çalışma yaşamına katılımını desteklemek üzere dört ay, kişinin çalışması hâlinde ise iki aylık süre ile sınırlı olmak kaydıyla on altı yaşından büyükler için her yıl belirlenen aylık net asgari ücret tutarının yarısını geçmemek ve belgelendirilmek kaydıyla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bütçesinin ilgili tertibinden karşılanmak suretiyle kreş imkânının sağlanması.”

¹¹ Bk. 18.01.2013 tarihli ve 28532 sayılı Resmî Gazetede yer alan 6284 sayılı Kanunun uygulama yönetmeliği.

¹² Bu haller şunlardır: “a) Şiddet mağduruna yönelik olarak şiddet tehdidi, hakaret, aşağılama veya küçük düşürmeyi içeren söz ve davranışlarda bulunmaması, b) Müşterek konuttan veya bulunduğu yerden derhâl

ilgili kolluk amiri tarafından da alınabilmektedir. Kolluk amiri, buna ilişkin evrakı en geç tedbirin alındığı günü takip eden ilk iş günü içinde hâkimin onayına sunmalıdır. Hâkim tarafından yirmi dört saat içinde onaylanmayan tedbirler kendiliğinden kalkmaktadır.

- Hâkim Tarafından Alınacak Koruyucu ve Önleyici Tedbirler

Hâkim tarafından alınabilecek koruyucu tedbirlere Kanunun 4. maddesinde¹³ yer verilmiştir. Buna göre, bu kanun kapsamında korunan kişilere yönelik koruyucu tedbirlerden birine, birden fazlasına veya uygun görülecek benzer tedbirlere hâkim tarafından karar verilebilir. Bu tedbirlerden bazıları, iş yerinin değiştirilmesi, evli kişiler için ortak konuttan ayrı bir yerleşim yerinin belirlenmesi, tapu kütüğüne, aile konutu şerhinin konulması, korunan kişilerin menfaatinin gerektirmesi halinde kimlik bilgilerinin değiştirilmesi olarak sıralanabilir.

Hâkim tarafından alınabilecek önleyici tedbirlere Kanunun 5. maddesinde¹⁴ yer verilmiştir. Buna göre, hâkim tarafından, şiddet uygulayanlar hakkında, Kanunda sayılan önleyici tedbirlerden birine, birden fazlasına veya uygun görülecek benzer tedbirlere karar verilebilir. Hâkim tarafından, şiddet tehdidi, aşağılama gibi söz ve davranışların tekrarlanmaması, ortak konuttan uzaklaştırma, ortak konutun korunan kişiye tahsisi, uzaklaştırma kararı, çocukla refakatçi eşliğinde iletişim kurulması veya bu ilişkinin kaldırılması, maddi zarar verilmemesi, iletişim yoluyla rahatsız etmeme, silahın kolluğa teslim edilmesi, uyuşturucu veya uyarıcı maddelerin kullanılmaması, gerekirse bu maddeleri kullananın tedavisinin yapılması gibi önleyici tedbirler alınabilmektedir.

Tüm bunların dışında, sözleşme kapsamında korunan kadınların şiddet eylemine maruz kalması neticesinde, telafisi zor veya imkânsız zararlar oluşabileceği için sözleşmeye taraf olan tüm devletlerin bu konuda gerekli koordinasyonları sağlaması ve geliştirmesi özellikle üzerinde durulan konu-

uzaklaştırılması ve müşterek konutun korunan kişiye tahsis edilmesi, c) Korunan kişilere, bu kişilerin bulundukları konuta, okula ve işyerine yaklaşmaması, d) Gerekli görülmesi hâlinde korunan kişinin, şiddete uğramamış olsa bile yakınlarına, tanıklarına ve kişisel ilişki kurulmasına ilişkin hâller saklı kalmak üzere çocuklarına yaklaşmaması.”

¹³ Bu haller şunlardır: “a) İşyerinin değiştirilmesi, b) Kişinin evli olması hâlinde müşterek yerleşim yerinden ayrı yerleşim yeri belirlenmesi, c) 22/11/2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medenî Kanunundaki şartların varlığı hâlinde ve korunan kişinin talebi üzerine tapu kütüğüne aile konutu şerhi konulması, ç) Korunan kişi bakımından hayatî tehlikenin bulunması ve bu tehlikenin önlenmesi için diğer tedbirlerin yeterli olmayacağının anlaşılması hâlinde ve ilgilinin aydınlatılmış rızasına dayalı olarak 27/12/2007 tarihli ve 5726 sayılı Tanık Koruma Kanunu hükümlerine göre kimlik ve ilgili diğer bilgi ve belgelerinin değiştirilmesi.”

¹⁴ Bu haller şunlardır: “a) Şiddet mağduruna yönelik olarak şiddet tehdidi, hakaret, aşağılama veya küçük düşürmeyi içeren söz ve davranışlarda bulunmaması, b) Müşterek konuttan veya bulunduğu yerden derhâl uzaklaştırılması ve müşterek konutun korunan kişiye tahsis edilmesi, c) Korunan kişilere, bu kişilerin bulundukları konuta, okula ve işyerine yaklaşmaması, ç) Çocuklarla ilgili daha önce verilmiş bir kişisel ilişki kurma kararı varsa kişisel ilişkinin refakatçi eşliğinde yapılması, kişisel ilişkinin sınırlandırılması ya da tümüyle kaldırılması, d) Gerekli görülmesi hâlinde korunan kişinin, şiddete uğramamış olsa bile yakınlarına, tanıklarına ve kişisel ilişki kurulmasına ilişkin hâller saklı kalmak üzere çocuklarına yaklaşmaması, e) Korunan kişinin şahsi eşyalarına ve ev eşyalarına zarar vermemesi, f) Korunan kişiyi iletişim araçlarıyla veya sair surette rahatsız etmemesi, g) Bulundurulması veya taşınmasına kanunen izin verilen silahları kolluğa teslim etmesi, ğ) Silah taşınması zorunlu olan bir kamu görevi ifa etse bile bu görevi nedeniyle zimmetinde bulunan silahı kurumuna teslim etmesi, h) Korunan kişilerin bulundukları yerlerde alkol ya da uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanmaması ya da bu maddelerin etkisinde iken korunan kişilere ve bunların bulundukları yerlere yaklaşmaması, bağımlılığının olması hâlinde, hastaneye yatmak dâhil, muayene ve tedavisinin sağlanması, ı) Bir sağlık kuruluşuna muayene veya tedavi için başvurması ve tedavisinin sağlanması.”

lardandır¹⁵. Bu sebeple oluşturulan “Kadınlara Karşı Şiddet ve Ev İçi Şiddete Karşı Uzman Eylem Grubu (GREVIO)” olarak isimlendirilen izleme ve teftiş müessesesindeki uzman kişiler tarafından, sözleşmeye taraf devletlerin sözleşmenin koşullarına uyup uymadığı incelenmektedir. Raporlama usulü ile bu durumu tespit eden GREVIO, kümülatif araştırma programlarını destekleyerek, veri toplama, istatistiksel bilgileri edinme, araştırma ve gözlem yapabilme imkanına sahiptir¹⁶.

Şimdi yukarıda saydığımız merciler tarafından alınabilecek koruyucu ve önleyici tedbirlerin uygulanmasından veya yeterince uygulanmamasından doğan sorunları, İstanbul Sözleşmesine yöneltilelen diğer eleştirileri ve çözüm yöntemlerini açıklayacağız.

2. Koruyucu ve Önleyici Tedbirlerin Uygulanmasından Doğan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Kadına yönelik şiddet, şiddet türleri arasında en yaygın türlerden biri olduğu için şiddet alanında yapılan çalışmalar özellikle bu alanda yoğunlaşmıştır. Fakat bireylerin, yoğun ve sistematik şiddete maruz bırakıldığında, kalıcı fiziksel ve ruhsal problemlerin oluşabileceği göz önüne alındığında, şiddetin aslında toplum sağlığını ne denli bozan bir unsur olduğu görülebilir. Bu nedenle hem İstanbul Sözleşmesi kaynaklı sorunlara hem de şiddetin ana kaynağına, nasıl önlenebileceğine dair bilgilere yer vereceğiz.

A. İstanbul Sözleşmesine Yönelik Doktrin ve Kamuoyu Eleştirileri

Türkiye, Avrupa Konseyine üye devletler arasında Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesini 11.05.2011 tarihinde ilk imzalayan ülkedir. Daha sonra Kanun hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu Kanun hazırlanırken ülkemizin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler içerisinde bilhassa İstanbul Sözleşmesi esas alınmıştır. Özel olarak kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddeti ve ev içi şiddeti temel alan ilk Avrupa sözleşmesi olma niteliğini taşımaktadır. Sözleşme, Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği öncülüğünde eylem, bildiri ve haberleşme imkânı sağlamaktadır¹⁷. Ayrıca sözleşme, taraf devletler açısından bağlayıcılık unsuru içeren, yaptırım gücü bulunan ilk sözleşme olma özelliği taşımaktadır. Sözleşmeciler devletler, sözleşmeyi gereği gibi uygulamakla yükümlü oldukları için bu sözleşmeye dayanarak birtakım kanunlar çıkarma yoluna gitmişlerdir. Sözleşmenin Önsöz’ünde, Sözleşme amacının ev içi ve kadına yönelik şiddetten ari sayılabilecek Avrupa vücuda getirmek olduğu açıklanmaktadır. Bakırcı’ya göre, bu amaca ulaşabilmek için öncelikle kadın ve erkek arasında, fiili ve hukuki eşitliğin hayata geçirilebilmesi gerekmektedir¹⁸. İstanbul Sözleşmesinin ilk amacı, 1/a maddesinde belirtildiği gibi, “*kadınları her türlü şiddete karşı korumak ve kadına karşı şiddeti ve aile içi şiddeti önlemek, kovuşturmak*

¹⁵ Erol Bulut, “Türkiye’de Şiddet ve Terörizm”, *Sosyal Sorunlarda Güncel Tartışmalar*, (Ed.: Yılmaz Daşlı), 2. bs., Anı Yay., Ankara 2019, s. 132.

¹⁶ Fersu Ege Kandemir, *Kadına Karşı Şiddet ve Ailenin Korunması Sorununun Türk Hukuk Mevzuatı ve Uluslararası Sözleşmelerdeki Yeri*, Seçkin Yay., Ankara 2019, s. 158.

¹⁷ Akıncı Çötök, *Şiddet, Çalışma Yaşamı ve Medya Bağlamında Kadın*, s. 28.

¹⁸ Kadriye Bakırcı, “İstanbul Sözleşmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2015/4, s. 133.

ve ortadan kaldırmak”tır. Zira Kanunun amacı, kapsamı ve uygulanma şartlarına baktığımızda yine, İstanbul Sözleşmesinin esas alındığını görebiliriz. 14.01.1998 tarihli ve 4320 sayılı Ailenin Korumasına Dair Kanunu yürürlükten kaldıran mezkûr bu Kanunun amacı, 1. maddesinde “şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenlemek” olarak belirtilmiştir. İstanbul Sözleşmesi yürürlüğe girdiği tarihten bu yana yukarıda belirtilen amacına ulaşmadığı gerekçesiyle birçok yönden tartışılmış ve tartışılmaya da devam edilmektedir. İlk olarak, kanun koyucu tarafından sözleşmenin orijinal adının, Türkçeye ihmalen veya bilinçli şekilde hatalı çevrildiğine ilişkin eleştirilerden bahsetmek istiyoruz. Sözleşmenin orijinal başlığının, “Kadına Yönelik Şiddet ve **Ev İçi** Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi” olması gerekir iken, “Kadına Yönelik Şiddet ve **Aile İçi** Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi” olarak çevrilmesi uygun görülmemiştir. Ev içi şiddet ile aile içi şiddet kavramları birbirini birebir karşılayan ifadeler değildir. Aile içi şiddet, eşlerin, anne babaların, çocukların ya da aynı evde yaşayan akrabaların evdeki diğer birey ya da bireylere yönelik; tehdit, baskı ve kontrol içeren, fiziksel, cinsel, ekonomik veya psikolojik zarar görmesine veya acı çekmesine neden olan her türlü davranış olarak tanımlanmaktadır¹⁹. Ev içi şiddetin ise aile içi şiddetten daha kapsamlı olduğu bilinmektedir. Bu kavram farklılığıyla evli çiftler arasındaki şiddet yasaklanmak istenmiş, biyolojik veya hukuki ailevi bir bağın mevcudiyeti aranarak, evlilik dışı partnerler, birlikte ikamet edilen akrabalar veya başkaları tarafından yöneltilen şiddet durumunda ne olacağı belirsiz kalmıştır. Bu noktadan yola çıkarak, sözleşmeye çekincesiz taraf olmamıza ve sözleşme altı yıldır yürürlükte olmasına karşın, hala sözleşmede belirtilen “toplumsal cinsiyet” konusunda henüz düzenleme yapılmaması veya yapılmasının göz ardı edildiğini görebiliriz. Sözleşmenin 3/a maddesinde “toplumsal cinsiyet” kavramı herhangi bir toplumun, kadınlar ve erkekler için uygun olduğunu düşündüğü sosyal anlamda oluşturulmuş roller, davranışlar, faaliyetler ve özellikler olarak açıklanmıştır. Fakat toplumsal cinsiyet ile ilgili bu düzenlemeden Kanunda bahsedilmemiştir. Dolayısıyla İstanbul Sözleşmesinin ilk kez tanımladığı toplumsal cinsiyet kavramının hukukumuzda karşılığını bulmak güçleşmiştir. İstanbul Sözleşmesinin aile birliğimizi bozduğuna dair hükümler içerdiği iddiası da yine bu hükme dayanmaktadır. Sözleşmeye göre kadına karşı şiddetin en önemli sebebi, toplumların kadın ve erkek cinsine yüklediği rollerdir ve sözleşmenin geneline hâkim olan ideoloji bu ekseninde şekillenerek, şiddetin önlenmesi için toplum tarafından belirlenen bu rolleri silmeye yönelik bir tavrın benimsendiği anlaşılmaktadır. Kadınları koruma amacının gölgesinde toplumu cinsiyetsizleştirmeye yönelten bu tavır “balın içine zehir katılması” olarak tasvir edilmektedir²⁰. Toplumsal cinsiyet düzenlemesinden hareketle Sözleşmeyi eleştiren Şimşirgil’e göre,

¹⁹ Nilüfer Ş. Özabacı, “Aile İçi Şiddet”, *Çağımızın Çözüm Arayan Sorunu Şiddet*, (Ed.: Nilüfer Ş. Özabacı), Pegem Akademi, Ankara 2020, s. 23.

²⁰ Adnan Küçük, “İstanbul Sözleşmesi: “Bal”ın İçine Zehir Katılarak Servis Edilmesi”, *Turktime*, 5 Ağustos 2020, (çevrimiçi) <http://m.turktime.com/yazar/ISTANBUL-SOZLESMESI-BALIN-ICINE-ZEHIR-KATILARAK-SERVIS-EDILMESI/15042>, Erişim tarihi, 6 Ağustos 2020.

“...cinsiyet rollerinin kaynağı olan fitrat ve yaratılış kaldırılmakta güya kadın ve erkek eşitlenmektedir. Kızlara İsmail, Ali, Mehmet, erkeklere ise Ayşe, Fatma ve Hatice isimleri verilecek, giyim kuşam birleştirilecek ve cinsiyet ayırımı olmadan isteyen istediği ile evlenebilecektir. Buna karşı çıkmak ise İstanbul Sözleşmesi'ne göre suçtur. Böylece dinimizce lanetlenen sapkınlıklar, kanunlarla meşrulaştırılmakta, eş cinsellik meşru ve normal hâle getirilmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği adı altında cinsiyet rollerine savaş açan, kadını erkekleştirme, erkeği kadınlaştırma politikaları bu milleti nerelere sürükler şöyle bir tefekkür etmez misiniz? Ailenin çatısı cinsiyet üzerine kuruludur. Nesiller öyle çoğalır. Cinsiyet yoksa aile de yoktur. Ailenin yok olduğu toplumlarda ise artık dinden, milletten devletten bahsetmek hayal olacaktır.”²¹

Sözleşmenin eşcinselliği özendirdiği iddiasına katılmak mümkün değildir. Zira Sözleşmede eşcinselliği destekleyen bir düzenlemenin bulunduğu söylenemez. Sadece, eğer şiddete uğramışsa eşcinsel olduğundan dolayı ayrımcılığa tabi tutulmaması sağlanmaya çalışılmıştır.

Anayasa Mahkemesinin toplumsal cinsiyet kaynaklı davalarında vermiş olduğu kararlarına baktığımızda ise evlilik birliği içerisinde kadının soyadı, ikametgâhı gibi birçok konuda ataerkil toplum yapısının egemen olduğunu ve aile birliğinin, aile bağlarının korunması ve güçlendirilmesi, aile birliği ve bütünlüğünün devamı, nüfus kayıtlarının düzenli tutulabilmesi, soyun belirlenmesi, resmi belgelerde karışıklığın önlenmesi, kamu yararı ve kamu düzeninin gerektirdiği kimi zorunluluklar gibi ifadelerle kararlarını gerekçelendirdiğini görebiliriz²². Toplumsal cinsiyet kavramı, toplumdan topluma, kültüre, sosyoekonomik koşullara, gelenek göreneklere, zamana ve mekâna göre değişiklik gösteren bir kavram olma özelliği taşıdığı için cinsiyete özgü roller de bu çerçevede şekillenmektedir²³. Dolayısıyla İstanbul Sözleşmesinin kastettiği toplumsal cinsiyet kavramının şu an için toplum yapımıza uyarlanması zaman alacak gibi görünmektedir.

Ev içinde yaşanan şiddet olaylarının geleneksel aile yaşantımıza etkisinin sadece kadınlara yönelik olduğunu düşünmek kanaatimizce isabetli değildir. İstanbul Sözleşmesi, “kadına yönelik şiddet” ve “ev içi şiddet” mağdurlarını kapsamaktadır (m. 3/e). “Mağdur”, 3. maddenin a ve b bentlerinde tanımı yapılan, “kadına yönelik şiddet ve ev içi şiddete maruz kalan herhangi bir kimse anlamına gelmektedir” (m. 3/e). Kız çocukları dâhil, yalnızca kadınlar, kadınlara yönelik şiddet mağduru olabilmesine rağmen, erkekler ve oğlan çocukları da ev içi şiddet mağduru olabilirler. Dolayısıyla Sözleşme, yaşı ne olursa olsun (çocuk, genç, yetişkin, yaşlı) kadın ve erkek, ev içi şiddet mağduru olan herkesi, ev dışında ise şiddet mağduru olan kadınları kapsamaktadır²⁴. Sözleşmede kadın ön plana çıksa da ev içi mağdurdan söz edildiği için erkekler de mağdur olabilir. Dolayısıyla Sözleşmenin

²¹ Ahmet Şimşirgil, “İstanbul Sözleşmesi”, *Türkiye Gazetesi*, 1 Kasım 2019.

²² Bezar Eylem Ekinci, “Anayasa Hukukuna Feminist Yaklaşımlar ve Anayasa Mahkemesi Kararlarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, (Ed.: Gülriz Uygur, Nadire Özdemir), Seçkin Yay., 2. bs., Ankara 2019, s. 202-204.

²³ Derya Şaşman Kaylı, “Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Mekânın Gör Dedikleri”, *Toplumsal Cinsiyet Algısına Ekonomik ve Sosyolojik Bir Bakış*, (Ed.: Yeşim Kubar, Handan Karakaya), Gazi Kitabevi, Ankara 2018, s. 5.

²⁴ Bakırcı, *İstanbul Sözleşmesi*, s. 139.

“yalnızca kadını, kocasına karşı korumakla yetindiği” iddiasına dayalı eleştiriler gerçeklerle bağdaşmamaktadır. İstanbul Sözleşmesine göre, aile içi şiddetin gerçekleştiği aile üyeleri kavramı iki kola ayrılmıştır. Bunlardan ilki, aynı evi paylaşsın ya da paylaşmasın, mevcut ya da eski eşler arasında ve ebeveynler ile çocukları arasındaki yakın şiddeti ifade etmektedir. Yine sözleşmenin kapsamına baktığımızda küçük kız çocuklarının da sözleşmeden faydalandırılması istenmiş, bu sözleşmenin muhtevası genişletilerek, on sekiz yaşından küçük kızları da kapsadığı hüküm altına almıştır²⁵. Fakat İstanbul Sözleşmesinin LGBTİ+ evlilikleri teşvik ettiği ve cinsiyetsizleştirmeye yönlendirdiği iddia edilmekte²⁶ ise de ilgili sözleşmede böyle bir hüküm bulunmamakta, yalnızca toplumsal cinsiyet üzerinden oluşan eşitsizlikleri engelleme amacının olduğu görülmektedir.

Aile içi şiddet, tek tek bireylerin sağlığının bozulmasıyla insan hakkı ihlali olmanın da ötesine geçerek, zamanla toplum sağlığının da bozulmasına yol açan önemli bir etkidir. Şiddet hali evlilik birliğini temelinden sarsan olgu olarak genel boşanma sebebi olarak kabul edilse de bu aşamaya gelinceye kadar yapılması gereken ilk şey kadının bir an önce şiddete uğramaktan kurtarılması ve korunmaya alınması olmalıdır²⁷. Kadına karşı aile içerisinde meydana gelen şiddet sonucu gerçekleşen ölüm olaylarında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) tarafından yaşamı tehlike altında olan kişilerin ölümleriyle ilgili hükümler uygulansa da kadınları şiddete karşı koruma noktasında devletlere pozitif ayrımcılık kabul edilmeyecek başka yükümlülükler de yüklenmiştir²⁸. Avrupa Konseyi Parlamentosunun 1998 yılında verdiği tavsiye kararı, her 7.500-10.000 kişi arası nüfus için sığınma evlerinde bir kişilik yer olması gerektiği yönündeyken, ülkemizde bugün dahi şiddete maruz kalan veya kalma tehlikesi olan bireylere sunulacak sığınma evlerinin sayısı yeterli değildir²⁹. Bununla birlikte İstanbul Sözleşmesi tarafından öngörülen “Cinsel Şiddet Kriz Merkezleri” ülkemizde henüz oluşturulmamıştır. Kanunda “Şiddeti Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM)” kurulmuştur. Böylece tüm şiddet tipleri tek bir hizmet merkezi kapsamında önlenmeye çalışılmaktadır³⁰. Tek bir merkezin, meslek grubunun çalışmasıyla önlenemeyecek olan şiddetin her türlüsüne yönelik önleyici hizmet veren merkezlerin çeşitlendirilmesi, bu merkezlerde çalışacak kişilerin de spesifik olarak daha iyi hizmet vermesini sağlayacaktır. Gayet tabii kadına yönelik şiddetin sadece fiziksel şiddetle sınırlı kalmayarak, diğer şiddet türlerini de içermesi halinde disiplinler arası bir çalışmanın yapılması gerekmektedir. Bu birimlerin

²⁵ Council of Europe Treaty Series - No. 210, “*Explanatory Report To The Council Of Europe Convention On Preventing And Combating Violence Against Women And Domestic Violence*”, İstanbul, 11 Mayıs 2011, (çevrimiçi) <https://rm.coe.int/16800d383a>, Erişim tarihi, 16 Temmuz 2020.

²⁶ Adnan Küçük, “İstanbul Sözleşmesi: Aile ve Kadınlar Korunuyor mu, Tahrip mi Ediliyor?”, *Turktime*, 18 Mayıs 2020, (çevrimiçi) <http://www.turktime.com/yazar/istanbul-sozlesmesi-aile-ve-kadınlar-korunuyor-mu-tahrip-miediliyor/> 14986 Erişim tarihi, 04 Ağustos 2020.

²⁷ Mustafa Ünlütepe, *Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Sebebine Dayalı Boşanma (TMK m. 166/I-II)*, Seçkin Yay., Ankara 2019, s. 258, Mehmet Erdem, *Aile Hukuku*, Seçkin Yay., Ankara 2018, s. 249.

²⁸ Simay Doğmuş, *AİHS Işığında Devletlerin Yaşama Hakkına İlişkin Pozitif Yükümlülükleri*, Seçkin Yay., Ankara 2018, s. 213.

²⁹ Semahat Dicle Maybek, “Toplumsal Cinsiyet Temelli Şiddet ve Sığınmaevleri”, *Toplumsal Cinsiyet Aktivizmi: Kuramdan Uygulamaya*, (Ed.: Özge Sanem Özateş Gelmez, Selda Taşdemir Avcı), Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 184.

³⁰ Raziye Özer, “Şiddet Önleme İzleme Merkezleri (ŞÖNİM)”, *Türk Hukukunda Kadın (Temel Kanunlar, Uluslararası Sözleşmeler ve Uygulama)*, (Ed.: Necla Öztürk, Güven Yazar, Şule Arslan), Adalet Yay., Ankara 2017, s. 160.

çalışmalarını düzenleyecek kanunların yapılması ve uygulamaya geçirilmesi en öncelikli koşuldur. Çünkü varlığı hukuken korunmayan değerler veya hukuken korunduğu halde yeterli görülmeyen yasalar veya amaca yönelik çok kıymetli hükümler içeren fakat uygulanmayan yasalar, içinden çıkılmaz bir hal alarak ihkak-ı hakka yol açabilir. Bu da toplumda kaosa neden olarak, olayları önlenemez bir çıkmaza sokabilir. Sözleşmenin erkekleri mağdur ettiğine yönelik iddialar; öngörülen taleplerin şartsız, tek beyanla kolayca kabul edildiği ve buna dayanılarak erkeğin ortak konuttan derhal uzaklaştırıldığı ve ortak konut korunan kişiye ayrıldığı için savunulmaktadır. Üstelik uygulamaya bakıldığında her defasında en çok altı aylığına verilebilecek uzaklaştırma kararının, genellikle azami sınır olan altı aylığına verilmesi erkeğin süre sonunda ortak konuta dönmeyi istememesi ve boşanmayla sonuçlandığını göstermektedir³¹. Sürekli sonuç doğurmayan ve geçici tedbir niteliğinde olan altı aylık süre içerisinde çocuklarından da uzaklaştırılan erkeğin bu süreçte daha çok öfkelenildiği, şiddetin dozunu artırdığı ve hatta kadını öldürmeyle neticelenecek sonuçlara götürdüğü göz önüne alındığında, durumun daha vahim bir hal aldığı söylenebilir. Hukuk devletinin de bir gereği olarak karara karşı kararın tefhim veya tebliğinden itibaren aile mahkemesine itiraz yolu açık olduğu için herhangi bir mağduriyet veya hak kaybının olduğunu savunmak kanaatimizce isabetli değildir. Fakat aile mahkemesinin itiraz neticesinde verdiği kararlarına karşı nafaka, velayet, kayyım, çocukla kişisel ilişki kurulması hallerinde mümkün olan istinaf yolunun kapalı tutulması eleştirilen hususlardandır³².

Son zamanlarda bir araştırma şirketi tarafından Türkiye genelinde yapılan ankette, İstanbul Sözleşmesinin bilinip bilinmediği, kadına yönelik şiddeti önleyip önlemediği, boşanmayı teşvik edip etmediği, aile kurumunu tehdit edip etmediği ve eşcinselliği teşvik edip etmediğiyle ilgili katılımcılara yöneltilen sorulara verilen yanıtların %56,4’ü gibi büyük bir kısmı, konuyla ilgili hiçbir fikirlerinin olmadığını beyan etmişlerdir. Buradan çıkan netice İstanbul Sözleşmesinin altı yılı aşkın süredir yürürlükte olmasına karşın kamuoyu tarafından bilinirliğinin çok az olduğudur. Bunun ardından birçok belediye başkanı “İstanbul Sözleşmesini Okudunuz mu?” yazılı pankartlarda yer verdiği kare kodlarla sözleşmenin bilinirliğini artırmayı hedeflemiştir.

B. İstanbul Sözleşmesinden Kaynaklı Sorunlara Çözüm Önerileri

Kadına yönelik şiddetin nedenlerini, sosyoekonomik ve sosyokültürel açıdan inceleyen bilim insanları; sosyoekonomik şiddetin daha çok işçi ve orta sınıftan olan eşler arasında cereyan ettiğini, buna en çok neden olan etkenlerin, erkeğin eğitim seviyesinin kadına nazaran düşük olması veya işsiz olması ya da iş yaşamındaki istikrarsızlık olduğunu açıklamışlardır³³. Sosyokültürel etkenlerin başında ise ataerkil bir yapının egemen olduğu ülkemizde, öncelikle kadına yönelik şiddet sorununun varlığını kabul etmemiz çok büyük önem taşımaktadır. Şiddetin hiçbir türünün sıradanlaştırılmadığı, hoş görülmediği bir ortam yaratmak ve şiddet halinde yardım talep edilecek merkezlerin etkin ve verimli bir

³¹ Mahmut Koca, “İstanbul Sözleşmesi ve 6284 Sayılı Kanunun Değerlendirilmesi”, *Aile Hukukundaki Hak İhlallerinin Tespiti ve Çözüm Önerileri Çalıştayı*, İstanbul, 07.04.2018, Hukukun Üstünlüğü Derneği, (Ed.: Akın Ünal, Arif Kalkan), Adalet Yay., Ankara 2019, s. 27-28.

³² Esra Günay İnan, *Aile Hukukunda Geçici Hukuki Himaye Tedbirleri*, Adalet Yay., Ankara 2018, s. 171-172.

³³ Özabacı, *Aile İçi Şiddet*, s. 28.

şekilde kullanılmasının sağlanması gerekmektedir. Kadına yönelik şiddet içeren davranışların zihinsel temelden geldiğini savunan Kandemir, bu şiddetin toplumsal cinsiyet ayrımı yapan bireylerin çoğunlukta olduğu bir halkın mensubu olmamıza bağlı olduğunu savunmaktadır³⁴. Toplumsal cinsiyet rolleri o kadar kesin ve açıktır ki buna aykırı herhangi bir davranış infiale sebebiyet verebilmektedir.

Aile içi şiddeti önlemenin yasal, sosyal, kişisel ve ekonomik birçok alana aynı anda etkin ve verimli bir müdahaleyle mümkün olabileceği temeline dayanan ekolojik teoriye göre, şiddete sebep olan veya şiddeti artıran risk faktörleri; bireysel, ilişkisel, topluluk ve toplumsal/kültürel olmak üzere dört düzlemde izah edilebilir³⁵. Ekolojik modelin bireysel düzleminde, düşük eğitim veya gelir düzeyi, aile veya arkadaş çevresinin olmaması, çocuklukta aile içi şiddete veya istismara maruz kalma, alkol kullanma veya madde bağımlısı olma gibi sebepler yer almaktadır. Ekolojik modelin ilişkisel düzleminde eş ya da aile bireyleriyle olumsuz temelli kurulan ilişkiler, ekonomik, etnik farklılıklar göz ardı edilerek kurulan ilişkilerde meydana çıkan geçimsizlik halleri, eşler arasındaki gelir ve eğitim düzeyi farklılıkları yer almaktadır. Ekolojik modelin topluluk düzleminde yoksulluk, kötü ekonomik koşullar, işsizlik, nüfus fazlalığı, kadınlara yetersiz destek sağlanması veya sosyal destek sağlanmaması, yasal yaptırımların yeterli düzeyde olmaması gibi nedenler örnek gösterilebilir. Son olarak ekolojik modelin toplumsal düzleminde ise onur ve namus ilişkili toplumsal çatışma durumlarında şiddete başvurma, saldırganlık yoluna başvurulduğu gözlenmektedir. Gelişmiş, gelişmekte olan veya gelişmemiş tüm toplumlarda şiddetin yöntemi ve derecesi farklı olmakla birlikte birey, aile ve toplum sağlığını korumak için, şiddetin her türünün önlenmesi ve buna ilişkin tedbirlerin alınması gerekmektedir. İstanbul Sözleşmesi bu amacı şiar edinen bir sözleşmedir.

Ülkemiz bu maksatla Kanunla yukarıda değindiğimiz mülki amir, kolluk amiri ve hâkim tarafından alınabilecek etkili tedbirlere yer vermiştir. Hangi makam tarafından alındığına bakılmaksızın bu önlemleri, ekolojik modeli baz alarak üç aşamada uygulamaya aktarabilmemiz sayesinde şiddeti büyük ölçüde önleyebilmemiz mümkündür. Heise tarafından geliştirilen ekolojik modelin birinci basamağında yer alan önlemlere, aile içi şiddet ve alternatif çatışmaları çözme yöntemleri hakkında henüz okul çağında öğrencileri ve genel olarak halkı bilgilendirmek ve olası şiddet durumlarında başvurulabilecek merkezler ve servisler hakkında farkındalık sağlamak maksatlı eğitimler vermek örnek olarak gösterilebilir. Böylece şiddet henüz ortaya çıkmadan önlemek ve müdahale etmek mümkün hale gelebilir. Bu maksatla Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ilkökul ve orta öğretim müfredatına, kadın, insan hakları ve kadın erkek eşitliği konusunda eğitime yönelik derslerin konulacağı açıklanmıştır. Önceleri genel olarak şiddet sonrası tedbirlere yoğunlaşan çalışmalar, şiddet öncesi tedbirlere yönelik olarak da artırılmıştır.

İkinci basamakta, şiddet eylemi gerçekleştikten sonra müdahalenin gerçekleştirilmesi ve kadınların güvenliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. Evlilik süresince şiddete maruz kalan kadınların,

³⁴ Kandemir, *Kadına Karşı Şiddet*, s. 163.

³⁵ Filiz Yıldırım, Duygu Öztaş, Şengül Hablemitoğlu, “Bir Sağlık Sorunu Olarak Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde ‘Ekolojik Yaklaşım’”, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S. I, 2013, s. 80.

genellikle şiddetin boyutları hayati risk oluşturacak boyuta gelmedikçe ayrılmayı düşünmedikleri göz önüne alındığında, ikinci aşamada sorunu tespit ederek, şiddete uğrayan aile bireylerini şiddet içeren ortamdan ayırmak konusunda daha destekleyici uygulamaların hayata geçirilmesi büyük önem arz etmektedir. Şiddet mağdurlarının mülki amirden, kolluk amirinden veya hâkimden yardım talep etmemeleri, genellikle yeterince korunamayacaklarını düşünmelerinden ileri gelmektedir³⁶. Bugün dünya genelinde en akılcı çözüm olarak görülen sığınma evlerinin yanı sıra, mağdura duygusal destek içeren profesyonel psikolojik danışmanın sağlanması, polis desteği, tıbbi bakım, nakdi yardım yapılması gerekmektedir. Kadına karşı şiddetin her türünün, özellikle cinsel suçların mağdur üzerinde fiziksel ve ruhsal bir çöküntü yaşattığı ve benzer durumun hastane muayenesinden, polis, savcı, mahkeme aşamasına kadar da yaşandığı sıkça dile getirilmekte ve bunu önlemenin yolu, olayın başından itibaren olaya müdahil olabilecek hekim, polis, avukat, savcı ve hâkimlerin özel bir eğitim görmelerinden geçmektedir³⁷. Ayrıca sığınma evlerinde bulunan mağdurların hangi sığınma evinde olduğuna yönelik bilginin gizlenmesi de olası saldırganlıkları önlemek açısından önem arz etmektedir. Ekolojik modelin üçüncü basamağında ise rehabilitasyon ve uzun süreli koruma aşaması yer almaktadır. Bu aşamada mağdur ve maiyetindekilere danışma ve barınma imkânının sağlanmasının yanı sıra kendi ayakları üzerinde durabilmesi için meslek edindirilmesi ve daimî konut sağlanması yer almaktadır. Dolayısıyla eğitim ve beceri düzeyinin artırılmasından, iş bulunmasına kadar geçecek süreç uzun soluklu ekonomik olanaklar kazandırılması ve bağımsız hayat sürecinin başlaması biraz meşakkatli olabilmektedir³⁸. Sürecin daha kısa ve etkin olabilmesi için sadece devlete ait kurumların değil, multidisipliner şekilde sivil toplum kuruluşlarının da birlikte hareket etmesi gerekmektedir.

Sonuç

Her ailede olduğu gibi sağlıklı olarak nitelendirilen ailelerde de sorun ve krizlerin ortaya çıkması gayet tabiidir. Sağlıklı ve sağlıksız olarak ikiye ayrılan aile yaşantılarında bireylerin, bu sorunların aşılmasında ve çözülmesinde takındığı tutum, yansımaları, toplum sağlığında bulmaktadır. Hane bireylerinin problem çözmedeki yeterlilikleri, iletişimin karşılıklı sağlıklı şekilde kurulabilmesi, aile ihtiyaçlarını karşılanmasını sağlayan davranış rollerinin dengeli dağılımı, aile bireylerinin duygular ve düşüncelerinin bilinerek ona uygun hareket edilmesi, empati kurulabilmesi, ailede birlik ve beraberlik duygusunun her bireyde içselleştirilmesi sağlıklı ailenin işlevleri olarak kabul edilmektedir³⁹. Sağlıklı bireylerin sağlıklı aileler, sağlıklı ailelerin de sağlıklı bir toplum oluşturma zincirini kırmamaya gayret etmeliyiz. Bireysel düzeyde bugün artık “Susma!” diye bir hashtag gördüğümüzde acaba yine kim tecavüze, saldırıya, tacize, uğradı diye düşünmekten, sosyal medyadaki iki satırlık yazılarımızla

³⁶ Ayşe Sibel Türküm, “Aile İçi Şiddet”, *Aileye ve Eğitime İlişkin Sorunlar ve Çözümler*, (Ed.: Nilüfer Ş. Özabacı), Pegem Akademi, Ankara 2019, s. 164.

³⁷ Türkan Yalçın Sancar, *Türk Ceza Hukukunda Kadın*, Seçkin Yay., Ankara 2013, s. 292-293.

³⁸ Maybek, *Toplumsal Cinsiyet*, s. 191.

³⁹ Zerrin Bölükbaşı Macit, “Aile Eğitimi”, *Aileye ve Eğitime İlişkin Sorunlar ve Çözümler*, (Ed.: Nilüfer Ş. Özabacı), Pegem Akademi, Ankara 2019, s. 88-93.

direnmeye çalışmak acaba fayda sağlıyor mu düşüncesi içerisinde ahlaksızlığa, adaletsizliğe duyarsızlaşmaktan, korkmaktan kendimizi alamıyoruz. Bu nedenle İstanbul Sözleşmesinin etkin uygulanması, toplumun refahı ve esenliği bakımından büyük öneme haiz olduğu gibi, sosyolojik ve psikolojik açıdan da ülkemizin daha sağlıklı bir topluma dönüşme sürecine olumlu katkıda bulunacaktır.

İstanbul Sözleşmesi ile ilgili değerlendirmelere, eleştirilere ve tartışmalara bakıldığında Sözleşmenin çok iyi bilinmediği ve yanlış ya da hatalı yorumlandığı görülmektedir. Sözleşme ile ilgili tartışmalarda bir tarafta Sözleşmeyi ağır şekilde eleştirenlerin diğer tarafta ise Sözleşmeyi sahiplenenlerin bulunduğu dikkati çekmektedir. Oysa Sözleşme ne bir an önce kurtulmamız gereken bir belgedir, ne de kadınların kurtarıcısıdır. Ancak belirtmek gerekir ki, ev içi ve kadına karşı şiddet sabıkası hâlihazırda kabarık olan Türkiye'nin kadın ve çocuklara yönelik şiddeti caydırmayı amaçlayan İstanbul Sözleşmesinden çekilmesi, kadın ve çocukların hak ve özgürlüklerini daha fazla tehlikeye atacaktır.

Son olarak İstanbul Sözleşmesinin iptaliyle ilgili tartışmalara değinerek çalışmamızı noktalamak istiyoruz. İstanbul Sözleşmesinin uygulanmaya devam edilip edilmemesiyle ilgili siyasi irade tarafından henüz net bir açıklama yapılmasa da Cumhurbaşkanımız tarafından yapılan “İstanbul Sözleşmesi'ni yeniden gözden geçirmemiz gerek. Onunla ilgili bir çalışma yaptırıyoruz” açıklaması konuya dair istişarelerde bulunulduğunun göstergesidir. Anayasamız uluslararası sözleşmelere ilişkin olarak 90. maddesinin 5. fıkrasında, “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası Andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır*” hükmüne yer vermektedir. Bilindiği gibi her hukuk normu, normlar hiyerarşisi gereği, aynı hukuki değere sahip değildir. Fakat tüm hukuk normları bir düzen ve hiyerarşi içerisinde, sistemli bir bütünün parçalarıdır⁴⁰. Normlar hiyerarşisi, hukuk normları arasındaki sıralamada, alt basamakta yer alan kuralların üst basamaklardaki kurallara aykırı olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Tüm normların, normlar piramidinin en tepesinde yer alan anayasaya uygun olma zorunluluğu vardır. Dolayısıyla İstanbul Sözleşmesi de anayasaya aykırı olmamalıdır. İstanbul Sözleşmesi, Anayasanın 90/5 maddesi uyarınca kanun hükmünde kabul edilmelidir. İstanbul Sözleşmesi hakkında anayasaya aykırılık iddiasıyla başvuru yapılamayacağı gibi kanunlarla aynı konuda farklı hükümler içermesi durumunda sözleşme hükümleri esas alınacaktır. Her uluslararası sözleşme gibi İstanbul Sözleşmesinin de taraf bir devlet tarafından feshedilebilmesi mümkündür. İstanbul Sözleşmesinin 80. maddesi sözleşmenin feshini düzenlemektedir. Buna göre, taraflardan biri, Avrupa Konseyi Genel Sekreterine yapacağı bir bildirimle istediği zaman bu sözleşmeyi feshedebilecektir. Fesih, konuya ilişkin bildirimin Genel Sekretere ulaştığı tarihten itibaren, üç aylık sürenin bitimini izleyen ayın birinci gününde yürürlüğe girmiş olacaktır.

⁴⁰ Joseph Raz, “Kelsen’in Temel Norm Kuramı”, *AÜHFD*, (Çev.: Şule Şahin Ceylan), C. LXII, S. 4, 2013, s. 1170.

Kaynakça

- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120308M1-1.htm>, Erişim tarihi, 17 Temmuz 2020.
- https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararasıbelgeler/kadina_karsi_siddet/OPUZ%20v%20T%C3%BCrkiye%20A%C4%B0HM%20Karar%C4%B1.pdf, Erişim tarihi, 19 Temmuz 2020.
- Akıncı Çötök, Nesrin, *Şiddet, Çalışma Yaşamı ve Medya Bağlamında Kadın*, Pegem Akademi, 2. bs., Ankara 2020.
- Bakırcı, Kadriye, “İstanbul Sözleşmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2015/4, s. 133-204.
- Bölükbaşı Macit, Zerrin, “Aile Eğitimi”, *Aileye ve Eğitime İlişkin Sorunlar ve Çözümler*, (Ed.: Nilüfer Ş. Özabacı), Pegem Akademi, Ankara 2019, s. 2-48.
- Bulut, Erol, “Türkiye’de Şiddet ve Terörizm”, *Sosyal Sorunlarda Güncel Tartışmalar*, (Ed.: Yılmaz Daşlı), 2. bs., Anı Yay., Ankara 2019, s.
- Council of Europe Treaty Series - No. 210, “*Explanatory Report To The Council Of Europe Convention On Preventing And Combating Violence Against Women And Domestic Violence*”, İstanbul, 11.05.2011, (çevrimiçi) <https://rm.coe.int/16800d383a>, Erişim tarihi, 16 Temmuz 2020.
- Doğmuş, Simay, *AİHS Işığında Devletlerin Yaşama Hakkına İlişkin Pozitif Yükümlülükleri*, Seçkin Yay., Ankara 2018.
- Ekinci, Bezar Eylem, “Anayasa Hukukuna Feminist Yaklaşımlar ve Anayasa Mahkemesi Kararlarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, (Ed.: Gülriz Uygur, Nadire Özdemir), Seçkin Yay., 2. bs., Ankara 2019, s. 161-213.
- Erdem, Mehmet, *Aile Hukuku*, Seçkin Yay., Ankara 2018.
- Greene, Lord, “Hukuk ve Terakki”, (Çev.: Vakur Versan), *İÜHFM*, C. XI, S. 1-2, 1945, s. 328-348.
- Günay İnan, Esra, *Aile Hukukunda Geçici Hukuki Himaye Tedbirleri*, Adalet Yay., Ankara 2018.
- Kandemir, Fersu Ege, *Kadına Karşı Şiddet ve Ailenin Korunması Sorununun Türk Hukuk Mevzuatı ve Uluslararası Sözleşmelerdeki Yeri*, Seçkin Yay., Ankara 2019.
- Karakaya, Ramazan, *Uygulamada Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun*, Adalet Yay., 2. bs., Ankara 2018.
- Koca, Mahmut, “İstanbul Sözleşmesi ve 6284 Sayılı Kanunun Değerlendirilmesi”, *Aile Hukukundaki Hak İhlallerinin Tespiti ve Çözüm Önerileri Çalıştayı*, İstanbul, 07.04.2018, Hukukun Üstünlüğü Derneği, (Ed.: Akın Ünal, Arif Kalkan), Adalet Yay., Ankara 2019, s. 27-65.
- Kuyucu, Nisan, *AİHM İçtihadında Ayrımcılık Yasağı Çerçevesinde Kadına Yönelik Şiddet*, Seçkin Yay., Ankara 2014.
- Küçük, Adnan, “İstanbul Sözleşmesi: “Bal”ın İçine Zehir Katılarak Servis Edilmesi”, *Turktime*, 5 Ağustos 2020, (çevrimiçi) <http://m.turktime.com/yazar/ISTANBUL-SOZLESMESI-BALIN-ICINE-ZEHIR-KATILARAK-SERVIS-EDILMESI/15042>, Erişim tarihi, 6 Ağustos 2020.
- Küçük, Adnan, “İstanbul Sözleşmesi: Aile ve Kadınlar Korunuyor mu, Tahrip mi Ediliyor?”, *Turktime*, 18 Mayıs 2020, (çevrimiçi) <http://www.turktime.com/yazar/istanbul-sozlesmesi-aile-ve-kadınlar-korunuyor-mu-tahrip-mi-ediliyor/14986>, Erişim tarihi, 04 Ağustos 2020.
- Maybek, Semahat Dicle, “Toplumsal Cinsiyet Temelli Şiddet ve Sığınmaevleri”, *Toplumsal Cinsiyet Aktivizmi: Kuramdan Uygulamaya*, (Ed.: Özge Sanem Özateş Gelmez, Selda Taşdemir Avşar), Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 169-209.

- Özabacı, Nilüfer Ş., “Aile İçi Şiddet”, *Çağımızın Çözüm Arayan Sorunu Şiddet*, (Ed.: Nilüfer Ş. Özabacı), Pegem Akademi, Ankara 2020, s. 23-42.
- Özer, Raziye, “Şiddet Önleme İzleme Merkezleri (ŞÖNİM)”, *Türk Hukukunda Kadın (Temel Kanunlar, Uluslararası Sözleşmeler ve Uygulama)*, (Ed.: Necla Öztürk, Güven Yazar, Şule Arslan), Adalet Yay., Ankara 2017, s. 151-163.
- Polat, Oğuz, *Şiddet*, Seçkin Yay., 2. bs., Ankara 2017.
- Raz, Joseph, “Kelsen’in Temel Norm Kuramı”, (Çev.: Şule Şahin Ceylan), *AÜHFD*, C. LXII, S. 4, 2013, s. 1169-1193.
- Şaşman Kaylı, Derya, “Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Mekânın Gör Dedikleri”, *Toplumsal Cinsiyet Algısına Ekonomik ve Sosyolojik Bir Bakış*, (Ed.: Yeşim Kubar, Handan Karakaya), Gazi Kitabevi, Ankara 2018, s. 1-29.
- Şimşirgil, Ahmet, “İstanbul Sözleşmesi”, *Türkiye Gazetesi*, 1 Kasım 2019.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*, (çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi, 14 Temmuz 2020.
- Türküm, Ayşe Sibel, “Aile İçi Şiddet”, *Aileye ve Eğitime İlişkin Sorunlar ve Çözümler*, (Ed.: Nilüfer Ş. Özabacı), Pegem Akademi, Ankara 2019, s. 158-180.
- Ünlütepe, Mustafa, *Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Sebebine Dayalı Boşanma (TMK m. 166/I-II)*, Seçkin Yay, Ankara 2019.
- Yalçın Sancar, Türkan, *Türk Ceza Hukukunda Kadın*, Seçkin Yay., Ankara 2013.
- Yıldırım, Filiz, Öztaş, Duygu, Hablemitoğlu, Şengül, “Bir Sağlık Sorunu Olarak Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde ‘Ekolojik Yaklaşım’”, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S. I, 2013, s. 77-87.

BAZI KADIN ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZLERİNİN AİLE KURUMUNA YÖNELİK RİSKLERİ ÖNLEMeye İLİŞKİN FAALİYETLERİNİN İNCELENMESİ

Reyhan Ayşen WOLF*

Elif Yüksel OKTAY*

Hatice KUMCAĞIZ*

Ayşe İNAN KILIÇ*

Ayça EMİNOĞLU*

Burçin YILMAZ ESER*

Oya Sevcan ORAK*

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de üniversitelere bağlı olarak çalışmalarını sürdürmekte olan kadının güçlenmesini temel amaç edinen kadın araştırma merkezlerinden OKTAM, SİNKAMER, GÜKAM, YÜKAM ve KTÜKAM’ın 2015-2020 yılları arasındaki etkinliklerini değerlendirerek aile kurumuna yönelik riskleri önlemeye ilişkin faaliyetlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, tarama modelinde desenlenmiş ve nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Örneklem yöntemi olarak kolay ulaşılabilen örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle göre ulaşılabilen kadın araştırma merkezlerinin faaliyetleri; merkezlere, yıllara, etkinlik türüne, etkinliğin yapıldığı kurum/kuruluşlar ve etkinliğin amacına göre gruplandırılmış ve tablo şeklinde gösterilmiştir. Merkezlerin etkinlikleri incelendiğinde kadınların yaşadıkları/yaşama ihtimallerinin bulunduğu birçok dezavantajın ortadan kaldırılması için farkındalık sağlama çalışmaları dahil çok sayıda etkinlik gerçekleştirdikleri görülmektedir. İnceleme sonucuna göre merkezler panel, seminer, sempozyum, konferans gibi çeşitli akademik faaliyetlerin yanı sıra konser, sağlık taraması, anma etkinlikleri, fidan dikme, sergi, yarışma, ödül töreni gibi pek çok sosyal faaliyet de yürütmüşlerdir. Bunlardan bazıları doğrudan aile kurumunun bekasına yönelik çalışmalar iken bazıları kadını bilinçlendirmek, toplumda farkındalık oluşturmak suretiyle aileye dolaylı destek vermektedir. Kadınların yaşadıkları sorunların çözülmesi ailelerin yaşadığı sorunların çözülmesi anlamına gelmek-

* Prof. Dr. Reyhan Ayşen Wolff, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Ana Bilim Dalı, aysen.wolff@giresun.edu.tr

* Prof. Dr. Elif Yüksel Oktay, Yalova Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, elifsel@gmail.com

* Doç. Dr. Hatice Kumcağız, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, haticek@omu.edu.tr

* Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İnan Kılıç, Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Din Eğitimi Anabilim Dalı, ainan@sinop.edu.tr

* Dr. Öğr. Üyesi Ayça Eminoğlu, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, aeminoğlu@ktu.edu.tr

* Dr. Öğr. Üyesi Burçin Eser Yılmaz, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi Ana Bilim Dalı, burcin@ktu.edu.tr

* Dr. Öğr. Üyesi Oya Sevcan Orak, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, oysev@hotmail.com

tedir. Üniversitelerin tüm bilim dallarında olduğu üzere kadın ve aile sorunlarıyla ilgili konularda da yapılan bilimsel etkinliklerin toplumsal bilinç düzeyinin artırılması, farkındalık, duyarlılık ve zihinsel dönüşümün sağlanmasında bu merkezlerin önemli rol üstlendikleri görülmektedir. Bundan dolayı bilimsel etkinliklerin yaygınlaştırılması ve artırılması yönünde çalışmaların devamlılığı gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Araştırma Merkezleri, Kadın, Aile.

Analyzing the Activities of Some Women's Research and Application Centers about Preventing the Risks towards Family as an Institution

Abstract

This research aims at analyzing the activities of OKTAM, SİNKAMER, GÜKAM and YÜKAM, some of the most important women's research and application centers which conduct researches in relation to universities in Turkey and which take the empowerment of women as the main goal, between the years of 2015-2020 and analyzing their activities about preventing the risks towards family as an institution. The research was designed in survey model and the document review technique was used in the research. As sampling method, convenience sampling was used. In convenience sampling, the activities of the research centers were categorized in terms of the research centers, years, type of activities, where the activities were carried out and the purpose of the activities and presented in the chart. When the activities of the research centers were analyzed, it can be said that many activities were carried out in order to eliminate the disadvantages which women encounter/may encounter with and in order to raise awareness about women's problems. As a result, the research centres carried out a number of academic activities such as panel, seminar, symposium, conference and a number of social activities such as concert, medical screening, commemoration activities, planting activities, exhibitions, competitions and award ceremonies. While some of these activities are about the continuation of family as an institution, some activities can be regarded as supporting indirectly the family by raising awareness of women and the society, because solving the problems of women is in relation with solving the problems of the families. The research centers play an important role in raising social consciousness, making a mental change and showing awareness in society with scientific activities carried out about the problems of women and families. Therefore, extending and increasing the scientific researches and activities appear as a necessity for supporting further researches.

Keywords: Women's Research Centers, Woman, Family.

Giriş

Bir toplumun uygarlık düzeyi o toplumun kadına verdiği değerle ilişkilidir. Bu değer in yeterince anlaşılmadığı ya da değerlendirilmediği dönemlerde toplumlar gelişmemiş ve ilerleyememişlerdir. Eş, kardeş, evlat ve özellikle çocukları yetiştiren anne rolüyle ailenin bir parçası olan kadınlar, çoğu zaman cinsiyetlerinden dolayı bazı toplumlarda dezavantajlı konuma düşebilmektedirler. Kadınların şiddet gördüğü, sosyo-ekonomik ve kültürel haklarının verilmediği, önemsenmediği, ikinci sınıf görüldüğü toplumlara da bu olumsuz durum, mutsuz kadınların çoğalması olarak yansır. Mutsuz kadınların bulunduğu aileler, mutsuz ailelerdir. Hâlbuki sağlıklı nesillerin de mutlu aileler tarafından

yetiştirildiği göz önüne alındığında kadınların yaşadığı mutsuzluğun toplumun geleceğini olumsuz etkileyebileceğini söyleyebiliriz.

İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda herkesin daha sağlıklı ve uzun bir yaşama kavuşması ve yaşam kalitesinin de yükselmesi beklenmektedir (Eroğlu, 2004). Bu beklentiye hizmet eden önemli kurumlardan biri üniversitelerdir. Akademik Teşkilat Yönetmeliği'nin 3. maddesinde üniversitenin tanımı şöyledir: “bilimsel özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip, yüksek düzeyde eğitim- öğretim bilimsel araştırma ve yayın yapan ve fakülte, enstitü, yüksekokul, bölüm, anabilim dalı, ana sanat dalı, bilim dalı, sanat dalı, araştırma ve uygulama merkezlerinden oluşan bir yükseköğretim kurumudur.” (<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17609.pdf>). Bu tanıma uygun olarak üniversitelerin bünyesinde çok sayıda araştırma ve uygulama merkezi kurulmuştur. Üniversitelere bağlı olarak açılan merkezlerden biri olan Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri' ilk olarak 1989'da İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulmuştur. 1990'dan 2008'e kadar çok yavaş bir artış gösteren bu merkezlerin sayısı 2008 yılından sonra hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. 2018 yılına gelindiğinde sayıları 87'ye ulaşan üniversite kadın araştırmaları merkezlerinin kuruluşunu tetikleyen başlıca faktörler arasında Türkiye'de kadın hareketlerinin etkisi, üniversitelerdeki kadın çalışmalarına verilen önemin artması, YÖK ve politika yapıcılar tarafından gerçekleştirilen öneri ve teşviklerin yer aldığı belirtilmektedir (Esin, 2003; Ertan, Yol ve Savaş, 2019). Özellikle Yükseköğretim Başkanlığı'nın 11.12.1995 tarih ve 25677 sayılı yazıları ile Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSSGM)'nün önerisine de işaret edilerek Üniversite Rektörlüklerine, “Geleceğin Türk toplumu için kadının statüsü ve sorunları konularına duyarlı, bilgili ve yetenekli kadınların yetiştirilmesi amacıyla yükseköğretim kurumları bünyelerinde “Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri”nin yaygınlaştırılmasında yarar görüldüğü bildirilmiştir (Özvarış ve Akın 2003).

Üniversitelerin kadın çalışmaları ile ilgili merkezleri incelendiğinde bazı merkezlerin isimlerinde kadının yanı sıra aile kelimesinin de geçtiği görülecektir. Bu merkezler Bayburt Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Hitit Üniversitesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi ve Yalova Üniversitesi bünyesinde kurulmuşlardır. Dokuz Eylül Üniversitesi bünyesinde hem kadına yönelik çalışmaların yapıldığı bir araştırma merkezi, hem de sadece aileye yönelik çalışmalar yapan bir araştırma merkezi de bulunmaktadır. Aksaray Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde ise sadece aileye ilişkin araştırma merkezi bulunmaktadır. (<https://kadincalismalari.yok.gov.tr/Sayfalar/DuyuruDetay.aspx?did=11>). Bununla beraber isminin içerisinde aile kelimesi geçmiyor olsa da üniversitelerin bünyesinde kurulmuş kadın çalışmaları ile ilgili araştırma merkezleri de aileye yönelik çalışmalar da yapmaktadırlar. Bu Merkezlerden 2010 yılında kurulmuş olan Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Toplum Uygulama ve Araştırma Merkezi (OKTAM), 2011 yılında kurulmuş olan Yalova Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (YÜKAM), 2012 yılında kurulmuş olan Giresun Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi daha sonra Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Mer-

kezi (GÜKAM) olarak değiştirilmiş ve aynı yıl kurulan Karadeniz Teknik Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (KTÜKAM) ve 2015 yılında kurulmuş olan Sinop Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (SİNKAMER) çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu merkezlerin temel amaçlarından biri “kadın” sorunlarının bilimsel olarak incelenerek çözüm önerilerinin uygulanmasında uzmanların yetiştirilmesidir. Bu kapsamda lisansüstü programlar da açılmıştır (Wolff, Durmaz ve Çataltepe, 2017). Bu temel amaç çerçevesinde Kadın Araştırma ve Uygulama Merkezleri, kadının toplumsal ve ekonomik kalkınma içerisinde yerini alabilmesi için kadının statüsü ve sorunları ile ilgili her konuda duyarlı, bilgili ve yeterli kadroların yetiştirilmesine yönelik olarak faaliyetlerde bulunmak, yurt içinde ve yurt dışında kadın sorunları ile ilgili her alanda araştırma ve incelemeler yapmakta ve bu yoldaki etkinliklere katılmaktadır. Merkezler, amaçları doğrultusunda, özel veya kamu kurum ya da kuruluşlarıyla işbirliği yaparak kongre, sempozyum, panel, atölye çalışmaları ve kurslar düzenlemektedir. Özel veya resmi kuruluşlardan gelecek istekler doğrultusunda, önerilen projeleri ve kişisel araştırma projelerini, gerektiğinde ilgili kuruluşlardan maddi destek de alarak kuracağı araştırma, uygulama birimleri bünyesinde desteklemekte ve yürütmektedir. Bu etkinliklerde gerçek amaç kadının ruhsal, ekonomik, sosyal yönüyle güçlendirilmesidir. Bilinmektedir ki Türk toplumunda kadın, ailede önemli bir yer tutmakta, belirleyici, denetleyici bir güç rolünü üstlenmektedir (Süleymanov, 2010).

Son yıllarda kadınların iş hayatına giderek artan oranlarda katılımı ve kamusal alanlarda daha fazla yer aldığı görülmektedir. Kadın ekonomik olarak bağımsız hale gelmiştir. Ancak, diğer taraftan ise kadınlardan toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında beklentiler de devam etmektedir. Bu durum kadını olumsuz olarak etkilemektedir (Adak 2007). Bu bağlamda kadının çalışsın ya da çalışmasın, eğitim düzeyi ne olursa olsun aile içerisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Çocuklar ilk eğitimlerini annelerinden almaktadırlar. Çocukların duygusal yönden gelişmelerinde annelerinin büyük etkisi bulunmaktadır. Anne, aile bireylerinin etkileşimlerini sağlamada etkin bir role sahiptir (Yıldırım 2005; Aktaş, Tekgöz ve Ocakcı, 2012). Bu kapsamda bu çalışmada kadının güçlenmesini temel amaç edinen kadın araştırma merkezlerinden OKTAM, SİNKAMER, GÜKAM, YÜKAM ve KTÜKAM’nin son beş yıldaki etkinlikleri değerlendirilerek aile kurumuna yönelik riskleri önlemeye ilişkin faaliyetlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Alanyazın incelendiğinde üniversitelere bağlı olarak çalışmalarını sürdürmekte olan Kadın Araştırma ve Uygulama Merkezlerinin etkinliklerini inceleyen birkaç çalışma bulunmaktadır (Özvarış, Akın, 2003; Wolff, 2017; Savaş, Ertan, Yol, 2018; Öksüz Gül, Alpaydın, 2017). Bu bağlamda gerçekleştirilen bu çalışmanın da alanyazına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli: Bu çalışmada tarama modelinde desenlenmiş ve nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda kolay ulaşılabilen örnekleme tekniği ile Türkiye’de üniversiteye bağlı olarak çalışmalarını sürdüren OKTAM, SİNKAMER, GÜ-

KAM, YÜKAM ve KTÜKAM'nin 2015-2020 yılları arasındaki etkinlikleri incelenmiş ve “aile kurumuna yönelik riskleri ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetleri” değerlendirilmiştir.

1.2. Çalışmanın Evren ve Örneklemi: Çalışmanın evreni Türkiye’de bulunan Üniversitelerin Kadınlara İlişkin Çalışmalar yapan Araştırma Merkezleridir. Araştırmanın örneklemini ise kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemine göre belirlenen OKTAM, SİNKAMER, GÜKAM, YÜKAM ve KTÜKAM oluşturmaktadır.

1.3. Verilerin Analizi: Araştırma verileri doküman analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Doküman analizi mevcut kayıt ya da belgelerin veri kaynağı olarak sistemli bir şekilde incelenmesidir (Karadağ, 2009). Bu doğrultuda araştırma örneklemini oluşturan kadın araştırma ve uygulama merkezlerinin gerçekleştirdiği etkinlikler konu alanlarına göre ayrılarak çözümlenmiş, merkezler, etkinliklerin sınıflaması, etkinliklerin amacı, işbirliği yapılan kurum/kuruluşlar hakkında bilgi verilmiş ve sonuçlar doğrultusunda önerilerde bulunulmuştur.

2. Bulgular

Kadın araştırma merkezlerinin yürüttüğü tüm faaliyetler kadınlara hizmet ettiği için dolaylı olarak aile kurumuna katkı sunsa da bu araştırmanın esas ilgilendiği husus söz konusu merkezlerin 2015-2020 yılları arasında aile kurumuna yönelik riskleri önlemeye ilişkin faaliyetleridir. Bu nedenle aşağıda Samsun, Giresun, Yalova, Sinop, Trabzon, Üniversitelerine bağlı merkezlerin 2015-2020 yılları arasında Aile Kurumuna Yönelik Riskleri Önlemeye İlişkin Faaliyetleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Kadın Araştırma Merkezlerinin 2015-2020 Yılları Arasındaki Etkinliklerin Dağılımı

Etkinlik adı	İş birliği halindeki kurum/kuruluşlar	Etkinliğin amacı
OKTAM- 2015 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Çalıştay	OKTAM ve OMÜ Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Destekleme Programı destekli	Göç olgusunun kadın sağlığı ve toplumsal yaşama etkileri konusunda yapılan çalışmaların paylaşımı amaçlandı.
Eğitim	OKTAM	Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi’nde çalışan personelin karşılaştığı olaylar ve sorunlu durumlar karşısında problem çözme tekniklerini geliştirebilmek amacıyla “Yaratıcı Düşünce, Karar Verme ve Sorun Çözme Teknikleri” konulu eğitim düzenlendi.
Panel	OKTAM, Atakum Belediyesi Özgecan Kadın Koordinasyon ve Sosyal Hizmet Merkezi	8 Mart Dünya Kadınlar Günü kapsamında kadına yönelik şiddetin boyutlarını ve çözüm önerilerini tartışmak amacıyla “Kadına Yönelik Şiddet Her Yerde” konulu panel düzenlendi.
Eğitim	OKTAM, Atakum Belediyesi Özgecan Kadın Koordinasyon ve Sosyal Hizmet Merkezi	8 Mart Dünya Kadınlar Günü Etkinlikleri kapsamında Samsun ili Atakum İlçesi Köseli Köyü’nde yaşayan kadınlara yönelik şiddet, psikolojik danışma, kanser taraması ve aile içi iletişim gibi farklı konularda bilgilendirici seminerler verildi.

OKTAM- 2016 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Seminer	OKTAM, OMÜ İktisat ve Siyaset Öğrenci Topluluğu	Üniversite öğrencilerine yönelik toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda eğitim vermek amacıyla “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği” konulu seminer düzenlendi.
Proje	OKTAM, AB Projesi	Dezavantajlı kişilerin sosyal entegrasyonu ile istihdam edilebilirliklerinin desteklenmesi hibe programı
Eğitim	OKTAM	Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi Müdürlüğü personeline, “Evlilik ve Aile Danışmanlığı” konusunda eğitim verildi
Eğitim	OKTAM	8 Mart Dünya Kadınlar Günü Etkinlikleri kapsamında Samsun Cezaevinde bulunan kadınlara “iletişim ve çatışma çözümü” ile “meme ve serviks kanserinin erken tanısı” konularında eğitim verildi.
OKTAM- 2017 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Eğitim	OKTAM	Gümüş Grup Silverline Merzifon fabrikasında çalışan kadın işçilere toplumsal cinsiyet farkındalığı geliştirmek amacıyla “Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı Eğitimi” verildi.
Panel	OKTAM, OMÜ İktisat ve Siyaset Bilimi Öğrenci Topluluğu	Toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollerin şiddetle psikolojik, sosyolojik ve hukuki bağlamda ilişkisini tartışmak amacıyla “Toplumsal Cinsiyet Roller ve Şiddet” konulu panel düzenlendi.
OKTAM- 2018 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Proje	Samsun Valiliği Yerel Eşitlik Birimi, OKTAM, üniversite akademik personeli	Samsun Kadın Dostu Kent İlçe Eğitimleri Projesi kapsamında; toplumsal cinsiyet eşitliği, kadına yönelik şiddet ve erken yaşta evliliklerin önlenmesi konularında eğitimler verildi.
Tiyatro gösterimi	OKTAM, OMÜ Eğitim Fak. Türkçe Öğret. Böl.	8 Mart Dünya Kadınlar Günü Etkinlikleri kapsamında, kadına yönelik şiddet konusunda farkındalık yaratmak amacıyla “Aslında Hepimiz Deliyiz” isimli tiyatro gösterisi sergilendi.
Seminer	OKTAM, Samsun İl Sağlık Müdürlüğü,	8 Mart Dünya Kadınlar Günü Etkinlikleri kapsamında Samsun’un Bafra İlçesi’nde bulunan Sürmeli Köyü’nde yaşayan kadınlara kanserin önlenmesinde beslenmenin rolü, kanser taramalar konularında seminerler verildi.
OKTAM- 2019 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Panel	OKTAM, ŞÖNİM	Kadına Yönelik Şiddet ve Şiddeti Önleme konulu panel düzenlendi.
Panel	OKTAM	25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele günü kapsamında kadına yönelik şiddetin sosyolojik, psikolojik, hukuki boyutlarını düzenlenen panelde tartışıldı.
Fidan Dikim Etkinliği	OKTAM	“Kadınlar Yaşasın Diye” temalı Fidan Dikim Etkinliği kapsamında, Türkiye’de cinayete kurban giden kadınların anısına üniversite merkez kütüphane bahçesine yitirilen bütün kadınları simgeleyen 28 çınar fidanı dikildi.
Panel	OKTAM	8 Mart Dünya Kadınlar Günü Etkinlikleri kapsamında Türkiye’de kadınların çalışma yaşamında karşılaştığı sorunları temel alan “İlk Adımın 100. Yılında Çalışma Hayatında Kadın” konulu panel düzenlendi.
Çalıştay	GÜKAM, KTÜ-KAM, SİNKAMER, OKTAM, YÜKAM	Giresun Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi öncülüğünde, “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele” başlıklı Çalıştay düzenlendi.

OKTAM- 2020 Yılında Yapılan Etkinlikler		
8 Mart Dünya Kadınlar Günü Etkinliği	OKTAM, 19 Mayıs Belediyesi ve Samsun Vosvos Severler Derneği	8 Mart Dünya Kadınlar Günü Etkinlikleri kapsamında, Samsun'un 19 Mayıs İlçesinde bulunan Kurtuluş Mücadelesindeki önemli isimlerinden milli kahraman Fatma Çavuş'un kabri ziyaret edildi ve anma töreni gerçekleştirildi.
Konser	OMU Kadın öğretim üyeleri, OMU Eğitim Fak. Müzik Eğitimi	8 Mart Dünya Kadınlar Günü Etkinlikleri –kadın akademisyenler tarafından “Türküler Bizi Söyle” temalı konser verildi
Araştırma	OKTAM	Üniversite Öğrencilerinin Şiddete İlişkin Algıları ve Flört Şiddetine Maruz Kalma Durumları konulu araştırma gerçekleştirildi.
Seminer	Samsun ili Atakum Kaymakamlığı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü ve OKTAM	Samsun ili Atakum Kaymakamlığı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nden gelen talep üzerine ve İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nün "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele" konulu genelgesi ve Samsun Valiliğinin 2020-2021 Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon İl Eylem Planı doğrultusunda, "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele ve Erken Yaşta Evlilikleri Önleme" konularında seminer verildi
Seminer	Samsun 19 Mayıs ilçesi Şehit Hüseyin Aydın Ortaokulu ve OKTAM	İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele konulu genelgesi ve Samsun Valiliği 2020-2021 Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon İl Eylem Planı doğrultusunda, "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele ve Erken Yaşta Evlilikleri Önleme" konularında seminer verildi.
Seminer	Samsun 19 Mayıs İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü ve OKTAM	İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nün "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele" konulu genelgesi doğrultusunda, “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele ve Erken Yaşta Evlilikleri Önleme” konularında seminer verildi.
Seminer	Samsun Çarşamba İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü ve OKTAM	İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nün "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele" konulu genelgesi doğrultusunda, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele ve Erken Yaşta Evlilikleri Önleme" konularında seminer verildi.
Seminer	Çarşamba Yeşilirmak Anadolu İmam Hatip Lisesi ile Doğu Yaka İmam Hatip Ortaokulu ile OKTAM	İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nün "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele" konulu genelgesi doğrultusunda, "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele ve Erken Yaşta Evlilikleri Önleme" konularında seminer verildi
Seminer	Çarşamba Şenyurt İlkokulu ve Ortaokulu ile OKTAM	İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nün "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele" konulu genelgesi doğrultusunda, "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele ve Erken Yaşta Evlilikleri Önleme" konularında seminer verildi.
GÜKAM - 2015 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Çalıştay	GÜKAM	8 Mart 2015’da Dünya Kadınlar Günü kapsamında düzenlenmiştir. I. Uluslararası Kadın Çalıştayı düzenlendi
GÜKAM - 2016 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Panel	GÜKAM ve UNESCO	5 Mart 2016’da Giresun Üniversitesi GÜKAM a bağlı olarak kurulan UNESCO Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi ve Kadınların Güçlendirilmesi Kürsü’sünü tanıtmak amacı ile düzenlendi.
Panel	GÜKAM	8 Mart Dünya Kadınlar günü kapsamında, “Kadınların Sosyal ve Akademik Yaşama Katılımı – Türkiye ve Azerbaycan Örneği” başlıklı panel düzenlendi.

GÜKAM - 2017 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Kitap	GÜKAM	Ed: Esra G. Kaygısız ve Reyhan Ayşen Wolff. (2017). Yönetim ve Organizasyon Makaleleri: Kadın Akademisyenlere Armağan. ISBN:978-975-2475-30-4, Konya: Eğitim yayınevi,
Sempozyum ve Sergi	GÜKAM, Eğitim Fakültesi,	Dünyada ve ülkemizde önemli kadın sorunlarından olan kadın haklarının ailede, çalışma hayatında, sporda, sanatta, akademide, bilimde, edebiyatta ve yönetim gibi sosyal, ekonomik ve hukuk alanlarında güçlendirilmesi, ailenin korunması ve kadına yönelik şiddetle mücadele ve aile içi şiddet konusunda toplumsal farkındalığın ve duyarlılığın artırılması amacıyla I.Ulusal Kadın Sempozyumu ve Sergi düzenlendi, 8-9-10 Mart 2019
Dergi	GÜKAM ve SBE	Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne (SBE) ait Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi'nin Özel Kadın Sayısı, Aralık 2017 de I.Ulusal Kadın Sempozyumda sunulan bildiriler arasında hakem onayından geçen makalelere yer verilmiştir.
Panel	GÜKAM Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İl Müdürlüğü ve Giresun Barosu	25 Kasım “Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü” kapsamında, panel düzenlendi.
Kitaplık	GÜKAM	1 Aralık 2017 tarihinde 500 den fazla kadın ve diğer konuları içeren kitapların olduğu “GÜKAM Kadın Çalışmaları Kitaplığı” açıldı.
GÜKAM - 2018 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Sempozyumu ve Sergi	GÜKAM Giresun Valiliği, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü ve Giresun Ticaret Odası Kadın Girişimciler Kurulu	8-9 Mart 2019'da II. Ulusal Kadın Sempozyum'u dünyada ve ülkemizde önemli kadın sorunlarından olan kadın haklarının ailede, çalışma hayatında, sporda, sanatta, akademide, bilimde, edebiyatta ve yönetim gibi sosyal, ekonomik ve hukuk alanlarında güçlendirilmesi, ailenin korunması ve kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda toplumsal farkındalığın ve duyarlılığın artırılmasında çözüm önerilerinin paylaşılması amacı ile düzenlendi.
Bildiri Özet Kitabı	GÜKAM	II.Sempozyum Bildiri Özet Kitabı, Edit. R.Ayşen Wolff, Selahattin Yılmaz, (ISBN 978-975-2481-05-3)
Kitap	GÜKAM	“Kadın Çalışmalarında Güncel Konular”, Edit.R.Ayşen Wolff, Selahattin Yılmaz, Elif Mamur Yılmaz, Handan Bülbül, Yasemin Mamur Işıkcı, Konya: Eğitim Yayınevi, Kasım ve Aralık 2018, ISBN 978-605-7557-08-7
Konferans	GÜKAM Sağlık Bilimleri Fakültesi	5 Aralık Dünya Kadın Hakları Günü ve Kadına Yönelik Şiddet başlıklı konferans verildi
Sempozyumu ve Sergi	GÜKAM ve YÜ-KAM	Dünyada ve ülkemizde önemli kadın sorunlarından olan kadın haklarının ailede, çalışma hayatında, sporda, sanatta, akademide, bilimde, edebiyatta ve yönetim gibi sosyal, ekonomik ve hukuk alanlarında güçlendirilmesi, ailenin korunması ve kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda toplumsal farkındalığın ve duyarlılığın artırılmasında çözüm önerilerinin paylaşılması amacıyla 8-9 Mart 2019'da III. Ulusal Kadın Sempozyum'u düzenlendi.
GÜKAM - 2019 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Bildiri Özet Kitabı	GÜKAM VE YÜ-KAM	III.Sempozyum Bildiri Özet Kitabı, Edit. R. Ayşen Wolff, Elif Yüksel Oktay, Selahattin Yılmaz, e-ISBN 978-975-2481-12-1,

		www.gukam.edu.tr/yayinlar
11 Şubat Uluslararası Bilimde Kadın ve Kız Çocukları Günü Etkinliği	GÜKAM	“GÜKAM KİTAP TANITIM GÜNÜ VE KONSER” etkinliği kapsamında, 11 Şubat Bilimde Kadın ve Kız Çocukları Günü’nü hakkında bilgilendirme ve kitap tanıtımında “Kadına Yönelik Şiddet” hakkında bilgi, verilmiştir.
Panel	GÜKAM	“Kadının Annelik Rolü” başlıklı panel düzenlendi.
TRT1 İzmir Ailece Programı	GÜKAM	Kadın ve aile sorunları, güçlü aile yapısı nasıl oluşur ve yapılacak sempozyum hakkında bilgi verildi.
Panel	GÜKAM, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Giresun İl Müdürlüğü, Giresun Barosu	25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü kapsamında, kadına yönelik şiddet konusunda kamuoyunu bilgilendirmek ve duyarlılık oluşturmak, toplumsal bilinçlenmeyi geliştirmek amaçlanmıştır.
Radio Programı	GÜKAM	TRT1 Trabzon radyosu 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü dolayısıyla GÜKAM Müdürü Prof.Dr.Reyhan Ayşen Wolff ile kadına yönelik şiddet ve önlenmesi konusunda röportaj yapıldı.
Ağaç Dikme Töreni	GÜKAM ve Öğrenci Kulüpleri	25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü kapsamında, GÜKAM Kadına yönelik şiddetin son verilmesi adına ağaç dikme kampanyasının başlatılması ve ağaç dikme töreni düzenlemiştir.
Seminer	GÜKAM	25 Kasım Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Günü’nün önemini içeren seminer düzenlendi.
Çalıştay	GÜKAM, KTÜ-KAM, SİNKAMER, OKTAM, YÜKAM	Giresun Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi öncülüğünde, “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele” başlıklı Çalıştay düzenlendi.
GÜKAM - 2020 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Kitap	GÜKAM ve YÜKAM	Yüksel Oktay, E., Wolff R.A. (2020). Farklı Boyutlarıyla Kadın Çalışmaları. Ekin Yayınevi, ISBN 978-625-7983-35-8
Panel	GÜKAM, Giresun İli Jandarma Komut., Giresun İli Toplum Destekli Polislik, Giresun İli Emniyet Müd.	8 Mart Dünya Kadınlar Günü dolayısıyla düzenlenen panelde; “ <i>Aile İçi ve Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Jandarmanın Faaliyetleri, Toplum Destekli Polislik Hakkında Genel Bilgilendirme ve Kadın Destek Uygulaması (KADES) na yönelik bilgilendirme</i> ” gerçekleştirildi.
Panel	GÜKAM, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Md.	8 Mart Dünya Kadınlar Günü dolayısıyla kadına yönelik şiddet konusunda farkındalık geliştirmek amacıyla panel düzenlendi.
Radio Programı	GÜKAM	TRT1 Trabzon radyosu GÜKAM Müdürü Prof.Dr.Reyhan Ayşen Wolff ile TRT1 Trabzon radyo programına canlı bağlanarak kadına yönelik şiddet konusunda şiddet nasıl önlenir, toplumumuzun değerleri ile ailenin korunması ve güçlü olması konularında röportaj yapıldı.

SİNKAMER-2016 Yılında Yapılan Etkinlikler

Konferans	Sinop Valiliği Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü	Aile Haftası münasebetiyle ”Modern Ailede İletişim Sorunları: Ben mi Biz mi? ” konulu konferans verildi. Amaç; ailenin sağlıklı ve uzun ömürlü olması için önemli bir araç olan iletişim konusunda bilgi vermek.
Farkındalık	Sinop Valiliği Aile ve	Sinop’un Başarılı Kadınları; Mutlu Kadın, Mutlu Aile, Mutlu Şehir” slo-

etkinliği	Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü	ganiyla Sinop il ve ilçelerinde yaşayan çok farklı alanlarda çalışmalar yapan 18 kadına plaket töreni yapılmıştır. Amaç; toplumun yapıtaşı aile, ailenin yapıtaşı olan kadınların bireysel başarılarının desteklenmesi, topluma olan katkılarını hissettirmek, diğer kadınlara örnek göstermek.
Konferans	SİNKAMER	İçinde yaşadığımız zaman diliminde kadınların yüzleşmek zorunda olduğu sorun ve durumlara ilişkin farkındalık oluşturmak. Bilgi, bilinç ve gerçekler eşliğinde kadınların hayat mücadelesine katkı sunmak.
Konferans	SİNKAMER	Türk İslam Geleneğinde Kadının Yeri ve Önemi başlıklı konferans verildi. Amaç; Türk-İslam tarihinde kadınları toplumsal statüsü, tek eşlilik ve eşitliğin Türk-İslam tarihindeki yeri ve önemi hakkında bilgi vermek.
Farkındalık etkinliği	SİNKAMER	Anneleri bilgilendirici yazılar da olan bir boyama kitapçığı hazırlatarak annelere ücretsiz dağıtılmıştır.
SİNKAMER -2017 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Eğitim	SİNKAMER	Aile Haftası münasebetiyle "Çocuk Resimlerini Anlama ve Anlamlandırma" konulu sertifikalı eğitim verildi. Amaç; ailelere çocukların çizdiği resimlerdeki anlamları öğretmek, çocuğun ruhsal dünyasında olup biten şeylerden haberdar olmalarını sağlamak ve böylelikle daha bilinçli bir ebeveyn olma yolunda katkı sunmak.
Konferans	SİNKAMER	Aile Haftası münasebetiyle "Kimliğim Savunmalarım Ailem" başlıklı konferans verildi. Amaç; aile içinde var olurken kendi kişiliğimiz, kimliğimiz ve duygularımız hakkında farkındalık oluşturmak. Böylece sağlam karakterli bireylerden oluşan ailelerin inşasına yardımcı olmak.
Konferans	SİNKAMER	8 Mart dolayısıyla "Kadın ve Liderlik" başlıklı konferans verildi. Amaç; hayatın her aşamasında örtük ya da açık bir şekilde önemli görev üstlenen kadınların liderlik konusunda da neler yapabildiğine/ yapabileceğine dair bilgi vermek ve kadınları bu konuda cesaretlendirmek.
Eğitim	SİNKAMER	"Gençlik ve Şiddet" konulu sertifikalı eğitim verildi. Amaç; gençlerin kendilerine ve çevresine yönelik olarak ortaya koyduğu şiddetin çeşitleri ve nedenleri üzerinde bilgi vermek, bu konuda aile ve toplum olarak yapılması gerekenlere dikkat çekmek amaçlanmıştır.
SİNKAMER -2018 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Seminer	SİNKAMER	"Kadının anlam Arayışı" başlıklı 3 haftalık seminer verildi. Amaç; kadınların iş hayatında, aile hayatı ve sosyal hayatta kendi hak ve sorumluluklarının farkında olmalarına, hayatlarını anlamlı hale getirmede bilişsel ve ruhsal zenginleşmenin önemine değinmek
Panel	SİNKAMER	"Psikolojik, Sosyolojik ve Hukuki Boyutlarıyla Kadına Yönelik Şiddet" konulu panel düzenlendi. Amaç; kadına yönelik şiddet ve tacizin kişileri nasıl etkilediği, şiddetin türleri, cinsel taciz ve saldırı suçunun kapsamı, ilgili kanunlar kapsamında koruyucu ve önleyici tedbirler; şiddete maruz kalmış bir kişinin alabileceği önlemler ve öneriler ele alınarak özellikle üniversite öğrencilerini bilinçlendirmek.
Konferans	SİNKAMER	Aramızda Neler Oluyor? Aile İlişkilerinde Duygular, Kimlik ve Bağlanma" başlıklı konferans verildi. Amaç; aile, arkadaş ve çiftler arasındaki kimlik mücadelesi, kişilerin duyguları ve ihtiyaçları, sağlıklı iletişim vb. hakkında bilgi vermek.
Seminer	SİNKAMER	Aile'nin Öznesi olarak Kadın ve İletişim" başlıklı seminer verildi. Amaç; kadının aile içindeki rolü ve toplumsal gelişime sağladığı katkılar hakkında katılımcılara bilgiler vermek.
Panel	SİNKAMER	25 Kasım Kadına yönelik Şiddetle Mücadele dolayısıyla panel düzenlendi. Amaç; kadına yönelik şiddet hakkında farkındalık oluşturmak.

Konferans	SİNKAMER	“Mutlu Bir Yaşam İçin Farkındalık” başlıklı konferans verildi. Amaç; başarının formülü, mutluluğun tanımı, hayatı anlamlı kılan kavramlar, mutsuzluğun ilacı, anlamlı yaşamanın sırları, olumlu düşünce teknikleri, insanı mutsuz eden nedenler ve mutsuzluğa çözüm yolları konularında öğrencilere bilgiler vermek.
SİNKAMER -2019 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Konferans	SİNKAMER	Aile Haftası münasebetiyle “Ailede Sorun Çözme Becerileri” başlıklı konferans verildi. Amaç; sorun, problem çözme becerileri, aile içinde ortaya çıkan sorunların çözümünde nelere dikkat edilmesi gerektiği konularında bilgi vermek, soruna değil çözüme odaklı bir yaşamın bireye ve aileye olan katkılarını hatırlatmak
Panel	SİNKAMER	25 Kasım Şiddetle Mücadele Günü kapsamında “Farklı boyutlarıyla Şiddet” konulu bir panel gerçekleştirildi. Amaç; Şiddetin ruhsal, sosyolojik ve dini boyutu hakkında bilgilendirme yapmak.
Konferans	SİNKAMER	Kadına Yönelik Şiddetle Hukuksal Mücadele: Yasal Mevzuat ve Düzenlemeler” başlıklı bir konferans verildi. Amaç; katılımcıları şiddet ve psikolojik baskı altında kalan kadınların hangi adımları atması gerektiği konusunda ve yasal mevzuat hakkında bilgilendirmek.
Farkındalık etkinliği	SİNKAMER	“Mutlu Şehrin Güçlü Kadınları” temalı ödül töreni gerçekleştirildi. Amaç; başarılı, fedakâr ve girişimci 8 kadına ödülleri verirken, onların topluma olan katkılarını takdir etmek ve azimlerini diğer kadınlara örnek göstermek amaçlanmıştır.
Çalıştay	GÜKAM, KTÜKAM, SİNKAMER, OK-TAM, YÜKAM	Giresun Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi öncülüğünde, “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele” başlıklı Çalıştay düzenlendi.
KTÜKAM -2015 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Şiir Yarışması	KTÜKAM	8 Mart 2015 Dünya Kadınlar Günü Etkinlikleri Kapsamında “Kadın” konulu şiir yarışması
Fotoğraf Yarışması	KTÜKAM	8 Mart 2015 Dünya Kadınlar Günü Etkinlikleri Kapsamında “Kadın ve Mekan” Konulu Fotoğraf Yarışması
Fotoğraf Sergisi	KTÜKAM	8 Mart 2015 Dünya Kadınlar Günü etkinlikleri kapsamında, “Kadın ve Mekân” konulu fotoğraf sergisi
Panel	KTÜKAM, ŞÖNİM, Trabzon Barosu	8 Mart etkinlikleri kapsamında “Kadına Yönelik Şiddet” konulu panel düzenlendi.
Film Gösterimi	KTÜKAM	8 Mart etkinlikleri kapsamında, “Evcilik” isimli film gösterime sunuldu.
Proje	KTÜKAM	Trabzon’da Engelli Kadınlar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Projesi
Atölye Çalışması	KTÜKAM	1001 İnsan Hakları Belgeselleri: Öğrenciler İçin Belgesel Yapım Atölyesi
Çalıştay	KTÜKAM	“Eğitimde İnsan Hakları Belgeselleri” 1001 İnsan Hakları Belgeselleri: Akademisyenler İçin Çalıştay
Film Festivali	KTÜKAM	1001 İnsan Hakları Belgeselleri: Film Festivali, “Pippa’ya Mektubum”, “800 Kilometre Engelli”, “Bu Ne Güzel Demokrasi”, “Biz de Varız”
Panel	KTÜKAM, YÖK Akademide Kadın Çalışmaları ve Sorunları Birimi ve Avrasya Üniversitesi	Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkını Elde Etmesinin 81. Yıl Dönümünde, “ Türkiye’de Kadın” konulu panel düzenlendi.

Eğitim	KTÜKAM	Trabzon'da Engelli Kadınlar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Projesi" kapsamında engelli kadınlara yönelik farkındalık etkinlikleri ve odak grup çalışmaları gerçekleştirilmiştir
Rehberlik ve destek etkinlikleri	KTÜKAM	Trabzon'da Engelli Kadınlar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Projesi" kapsamında uğradığı şiddet nedeniyle yardım talebinde bulunan 4 engelli kadına ŞÖNİM ile işbirliği halinde gerekli destek sağlanmıştır.
KTÜKAM -2016 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Radyo programı	KTÜKAM	TRT Trabzon Radyosu'na KTÜ Kadın Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'ni temsilen Prof. Dr. Nezahat Altuntaş "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet" konusunda söyleşiye katıldı.
Radyo programı	KTÜKAM	Radyo KTÜ'nün "Akademika" adlı programına, KTÜ Kadın Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'ni temsilen Prof. Dr. Nezahat Altuntaş "8 Mart Dünya Kadınlar Günü" vesilesiyle söyleşi gerçekleştirdi.
Panel	KTÜKAM	8 Mart Dünya Kadınlar Günü nedeniyle "Kadınlar Paylaşıyor: Deneyimler ve Projeler" başlıklı panel gerçekleştirildi.
Ödül Töreni	KTÜKAM	İlham veren Kadınlar" temalı röportaj, Hikâye, Derinlemesine Görüşme ve Fotoğraf Yarışması düzenlendi.
KTÜKAM -2019 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Panel	KTÜKAM	8 Mart Dünya Kadınlar Günü" kapsamında düzenlenen "Kadın-Şiddet-Hukuk" konulu panel gerçekleştirildi. Panel sonunda Trabzon'da yaşayan göçmen kadınların el sanatları sergisi düzenlendi.
Panel	KTÜKAM	1-7 Nisan Ulusal Kanser Haftası" etkinliği çerçevesinde "Erken Tanı Hayat Kurtarır" başlıklı panel düzenlendi. Panelin ardından müzik dinletisi gerçekleştirildi.
Seminer		"Kadın ve Şiddet" konulu seminer gerçekleştirildi.
KTÜKAM -2020 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Radyo programı	KTÜKAM	TRT Trabzon'un konuğu olarak KTÜ Kadın Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'ni temsilen Dr. Öğretim Üyesi Ayça Eminoğlu "Ekonomik Şiddet" konusunda söyleşi gerçekleştirildi.
Fotoğraf sergisi ve resim etkinliği	KTÜKAM	Kadına Karşı Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü" etkinliği kapsamında, "Kadın Temalı Fotoğraf Sergisi" ve "Şiddete Bir Fırçada Sen At Projesi" etkinliklerine de yer verildi.
Panel	KTÜKAM	5 Aralık Dünya Kadın Hakları" günü ve Türkiye'de kadına seçme ve seçilme hakkı verilmesi kapsamında "Kadın ve Siyaset" konulu panel gerçekleştirildi.
Çalıştay	GÜKAM, KTÜKAM, SİNKAMER, OK-TAM, YÜKAM	Giresun Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi öncülüğünde, "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele" başlıklı Çalıştay düzenlendi.
Tiyatro ve resim sergisi	KTÜKAM	8 Mart Dünya Kadınlar Günü" kapsamında Trabzon Devlet Tiyatrosu Haluk Ongan Sahnesi'nde 'Akşamık' oyunu sahne almış ve Şükran Üst Yangın resim sergisi gerçekleştirilmiştir
YÜKAM -2017 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Panel	YÜKAM	8 Mart Dünya Kadınlar Günü münasebetiyle "8Mart Dünya Kadınlar Günü Etkinliği" düzenlendi.

		YÜKAM -2018 Yılında Yapılan Etkinlikler
Panel	YÜKAM, İl Müf., Aile, Çalışma ve Sosyal Hizm. Bakanl. Yalova İl Müd.	25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü nedeniyle “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Paneli” düzenlendi.
Panel	YÜKAM, Sağlık Bakanl. Yalova İl Müd.	5 Aralık 2018 tarihinde Sağlık Bakanlığı Yalova İl Sağlık Müdürlüğü işbirliğiyle “1 Aralık Dünya AIDS Günü” münasebetiyle farkındalık yaratmak amacıyla panel düzenledi.
YÜKAM -2019 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Panel	YÜKAM, Yalova Kent Konseyi Kadın Meclisi ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanl. Yalova İl Müdürlüğü,	02 Aralık 2019 tarihinde Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü kapsamında Panel düzenlendi.
Seminer	YÜKAM, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanl. Yalova İl Müdürlüğü, Yalova Kent Konseyi Kadın Meclisi	13.12.2019 tarihinde amacı; katılımcıların evlilik öncesi dönemde ikili ilişkileri, eş seçimi, evlilik ve ebeveynliğe dair farkındalık sağlamaları, sağlıklı bir evlilik ilişkisinin gerektirdiği becerileri ve evlilik kalitesini zenginleştirecek, aile bağlarını kuvvetlendirecek becerileri kazanmalarını sağlamak olan “Evlilik Öncesi Eğitim” semineri düzenlendi.
İstişare Toplantıları ve Seminerler	YÜKAM ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanl. Yalova İl Müdürlüğü, Yalova Belediyesi, Yalova Üniversitesi, İl Milli Eğitim Müdürlüğü, İŞKUR, KOSGEB, YTSO Kadın Girişimciler Kurulu, Türkiye İsrافی Önleme Vakfı, Kadın Konukevi Müdürlüğü	25.06.2019 tarihinde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanl. Yalova İl Müdürlüğü tarafından “Kadın Kooperatiflerinin Güçlendirilmesi İşbirliği Protokolü” Kapsamında düzenlenen 2019 Yılı 1. İstişare Toplantısı” na katılım sağlandı. 12 Ekim 2019 tarihinde Finansal Okuryazarlık ve Kadınların Ekonomik Güçlenmesinde Bilgi ve Farkındalıkların Arttırılması amacıyla toplantı düzenlenen toplantıya katılım sağlandı.28 Kasım 2019 tarihinde de konuya ilişkin (Finansal Okuryazarlık ve Kadınların Ekonomik Güçlenmesinde Bilgi ve Farkındalıkların Arttırılması) Yalova Halk Eğitim Merkezinde düzenlenen seminere katılım sağlandı.
Sempozyum	YÜKAM ve GÜKAM	8-9 Mart 2019 ‘da III. Ulusal Kadın Sempozyumu’nda dünyada ve ülkemizdeki önemli kadın sorunları tartışıldı. Sempozyum için çeşitli üniversiteler ve diğer kurumlardan 63 bildiri gönderilmiş ve 60 bildiri sunulmuştur. Sempozyumda sunulan bildiriler; Bildiri Özetleri Kitabı’nda yayımlandı.
Çalıştay	GÜKAM, KTÜKAM, SİNKAMER, OK-TAM, YÜKAM	Giresun Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi öncülüğünde, “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele” başlıklı Çalıştay düzenlendi.
YÜKAM -2020 Yılında Yapılan Etkinlikler		
Panel	YÜKAM, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanl. Yalova İl Müdürlüğü, İŞKUR ve Yalova İl Müftülüğü	12 Mart 2020 tarihinde 8 Mart Dünya Kadınlar Günü kapsamında “Toplumda Kadın Paneli” gerçekleştirildi.
Kitap	YÜKAM ve GÜKAM	III. Ulusal Kadın Sempozyumu’nda sunulan bildirilerin yer aldığı, Edit. Elif Yüksel Oktay, R. Ayşen Wolff’un yaptığı “Farklı Boyutlarıyla Kadın Çalışmaları” isimli kitap Mart 2020’de Ekin Yayınevi tarafından yayımlandı.

İşbirliği	Yalova Üniversitesi, Altınova Belediyesi	22.07.2020 tarihinde Yalova Üniversitesi ile Altınova Belediyesi arasında imzalanan “Altınova Bölgesi Yöresel Ürünleri Pazarlama ve Kadınların İstihdamı Projesi” başlıklı iş birliği protokolü kapsamında kadınların girişimcilik vasıflarının artırılması yönünde eğitilmeleri ve böylelikle istihdam edilmeleri konusunda destek sağlanmasına yönelik çalışmalara başlanmıştır.

3. Tartışma

Üniversitelerin kadın çalışmaları ile ilgili araştırmalar yapmak üzere kurulan araştırma ve uygulama merkezleri özellikle kadınların yaşadıkları sorunlara çözüm üretmeye çalışmaktadırlar. Kadınlara yönelik çalışmalar yapan araştırma ve uygulama merkezleri isimlerinde geçen “kadın” kelimesinden dolayı her ne kadar kadın odaklı gözükse bile kadının bir parçası olduğu ailelerin sorunlarına yönelik çalışmalar da yapmaktadırlar. Bu çalışmada bu merkezler arasında olan OKTAM, SİNKAMER, GÜKAM, YÜKAM ve KTÜKAM’nin aile kurumuna yönelik riskleri ortadan kaldırmak için 2015-2020 döneminde yaptıkları çalışmalar incelenmiştir. Tablo 1 incelendiğinde bu merkezlerin kadınların yaşadıkları/yaşama ihtimallerinin bulunduğu birçok dezavantajın ortadan kaldırılması için farkındalık sağlama çalışmaları dahil çok sayıda etkinlik gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu etkinliklerin çoğunlukla kadınlara yönelik olduğu görülse bile esas olarak kadınların içinde bulunduğu ailelere yönelik gerçekleştirildiği söylenebilir. Kadınların yaşadıkları sorunların çözülmesi ailelerin yaşadığı sorunların çözülmesi anlamına gelmektedir. Kadınların şiddetten korunmaları, finansal okuryazarlık becerisine ve kariyer yapma olanaklarına sahip olmaları hem kadın olarak hem de ailenin bir ferdi olarak sahip oldukları sosyo-ekonomik ve kültürel haklar konusunda bilinçlendirilmeleri, istihdamlarının artırılması için ve çocuklara ilişkin yapılan tüm çalışmalar esasen aile kurumuna yönelik risklerin ortadan kaldırılmasına/önlenmeye çalışılmasına yöneliktir. Etkinliklerin katılımcı sayısı ve katılımcılar da dikkate alındığında başarılı çalışmalar yapıldığı ortadadır. Bununla beraber bu Merkezlere üniversitelerin üst yönetimi tarafından daha fazla finansal destek sağlanarak ve ilgili kamu kurum ve kuruluşların desteği ile daha geniş kitlelere ulaşma imkânı sağlanabilir.

Bir diğer dikkat çeken husus da çalışmamızın konusu olan araştırma ve uygulama merkezlerinin kuruluş amaçları aynı olsa bile isimlerinin farklı olmasıdır. Örneğin çalışmanın konusunu oluşturan YÜKAM’nin adında hem “kadın”, hem de “aile” kelimeleri bulunmaktadır. Bazı merkezlerde ise bulunmamaktadır. Sadece “kadın” kelimesi bulunmaktadır. Çalışmanın konusu olan araştırma ve uygulama merkezlerinin dışında bu amaçla kurulmuş diğer üniversitelerdeki araştırma merkezlerinin de farklı isimlerle kurulduğu görülmektedir. Bazılarının adında “aile” kelimesi geçmekte, bazılarında sadece “kadın” kelimesi geçmektedir. Bu da toplumda yanlış algılara neden olmakta adında sadece “kadın” kelimesi geçen bu merkezlerin aile kurumunu dışladığına yönelik eleştiriler gelebilmektedir. Bu merkezlerin isimlerine yönelik yapılacak düzenlemeyle tümünün isminin aynı olması yanlış algılamayı da kanaatimizce engelleyebilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de üniversitelerin kadın ve aile araştırma ve uygulama merkezlerinin genel olarak amaçları kadınların toplumsal, siyasal ve ekonomik hakları konusunda bilinç oluşturmak, aile kurumunu güçlendirmek ve maruz kaldığı tehditlere karşı bireylerin farkındalıklarını geliştirmeye yönelik eğitimler planlamak ve sosyo kültürel etkinlikler gerçekleştirmektir. Kadınlara yönelik çalışmalar yapan araştırma ve uygulama merkezleri isimlerinde geçen “kadın” kelimesinden dolayı her ne kadar kadın odaklı gözükse bile kadının bir parçası olduğu ailelerin sorunlarına yönelik çalışmalar da yapmaktadırlar. Bu çalışmada bu merkezler arasında olan OKTAM, SİNKAMER, GÜKAM, YÜKAM ve KTÜKAM’nin aile kurumuna yönelik riskleri ortadan kaldırmak için 2015-2020 döneminde yaptıkları çalışmalar incelenmiştir.

Üniversitelerin tüm bilim dallarında olduğu üzere kadın ve aile sorunlarıyla ilgili konularda da yapılan bilimsel etkinliklerin toplumsal bilinç düzeyinin arttırılması, farkındalık, duyarlılık ve zihinsel dönüşümün sağlanmasında bu merkezlerin önemli rol üstlendikleri görülmektedir. Bundan dolayı bilimsel etkinliklerin yaygınlaştırılması ve arttırılması yönünde çalışmaların devamlılığı gerekmektedir. İnceleme sonucuna göre merkezler panel, seminer, sempozyum, konferans gibi çeşitli akademik faaliyetlerin yanı sıra konser, sağlık taraması, anma etkinlikleri, fidan dikme, sergi, yarışma, ödül töreni gibi pek çok sosyal faaliyet de yürütmüşlerdir. Bunlardan bazıları doğrudan aile kurumunun bekasına yönelik çalışmalar iken bazıları kadını bilinçlendirmek, toplumda farkındalık oluşturmak suretiyle aileye dolaylı destek vermektedir.

Başta ailenin başat unsuru olan kadın olmak üzere ailenin korunması ve desteklenmesine yönelik doğrudan ya da dolaylı öneli katkılar sunan kadın araştırmaları merkezlerinin daha etkin ve verimli olabilmesi, toplumsal barışa ve huzura destek sunabilmesi için aşağıdaki öneriler dikkate alınmalıdır:

1. Merkezlere rektörlükler tarafından daha fazla finansal destek sağlanarak ve ilgili kamu kurum ve kuruluşların desteği de sağlanarak daha geniş kitlelere ulaşma imkânı sağlanabilir.
2. Kadın araştırmaları merkezleri aileyi de kapsayacak şekilde ortak bir isim ile isimlendirilmelidir.
3. Yapılan faaliyetlerin kırsala ve ihtiyacı olanlara daha fazla götürülebilmesi için üniversite ile diğer kurumların iş birliği önemsenmelidir.
4. Ailenin oluşumundan önceki aşamaya yönelik evlilik öncesi eğitimlere daha fazla ağırlık verilmelidir.
5. Aile içi iletişim, anne baba eğitimi, ailede sorun çözme gibi pratik değeri yüksek konularda daha fazla seminer, grup çalışması, atölye çalışması gibi etkinlikler yapılmalıdır.
6. Merkezlerin daha aktif ve sürekli açık kalması için merkez müdürlerinin akademik iş yükü hafifletilebilir.
7. Merkezlerin aile sorunlarına ilişkin daha fazla sayıda saha çalışması yapması ve proje üretmesi için üniversitelerin imkanlarından istifade etmeleri desteklenmelidir.

Kaynakça

- Adak, N. (2007) Kadınların ikilemi: iş ve aile yaşamı. *Sosyoloji Dergisi*; 17, 137-152.
- Aktaş, E., Tekgöz, E., Ocakcı, A.F. (2012). Ailede kadınının değişen rolünün çocuk sağlığına etkisi ve aile merkezli bakımın önemi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi* 28 (1), 73-80.
- Esin, Ç. (2003). Türkiye’de Kadın Kuruluşları ve Etkinlik Alanları. *Hacettepe Toplum Hekimliği Bülteni*, 24(2), 31-40.
- Ertan, S., Yol, F. ve Savaş, G. (2019). Üniversite kadın araştırmaları merkezleri web siteleri analizi: Logolar, semboller ve faaliyetler. *Yükseköğretim Dergisi*, 9(2), 173–188. doi:10.2399/yod.18.043
- Eroğlu, K. (2004). Kadın Kuruluşları İçinde Üniversite Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezlerinin Yeri ve Önemi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 8 (2), 23-31.
- Karadağ, E. (2009). Eğitim bilimleri alanında yapılmış doktora tezlerinin tematik açıdan incelemesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 75-87.
- Öksüz Gül, F., Alpaydın, Y. (2017). Türkiye’deki araştırma ve uygulama merkezleri üzerine bir inceleme, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Aralık, 7(3), 627-643.
- Özvarış, Ş.ve Akın, A. (2003). *Üniversitelerin Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Savaş, G., Ertan, S. ve Yol, F. (2018). Türkiye’deki Üniversitelerin Kadın Araştırmaları Merkezleri Profili Araştırması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, 17(68), 1527-1547.
- Süleymanov, A. (2010). Çağdas Türk toplumlarında aile ve evlilik ilişkileri. *Sosyal Siyaset Konferansı Dergisi*, 58:163-196.
- Wolff, R. A., Durmaz, Z. D., Çataltepe, O. (2017). Üniversitelerin “Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezleri”nin rolü ve önemi. *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi-Kadın Özel Sayısı*, 9, 365-382.
- Yıldırım, E. (2005). Bir modernite rüyası: ailenin sonu mu? *Aile ve Toplum Dergisi*; 2(8): 93-100.
- <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17609.pdf>, Erişim Tarihi: 27.08.2020.

FEMİNİZMİN AİLE KURUMUNA BAKIŞI: TEORİK VE UYGULAMALI BİR ANALİZ

Fatma KOÇAK*

Öz

Tüm dünyada kadınların hak elde etme mücadelelerinin başladığı zamanlardan itibaren konu üzerinde araştırma ve incelemeler de yapılmaya başlanmış, farklı pek çok görüş sunulmuştur. Feminizm kavramı en geniş haliyle, yaklaşık iki yüzyıllık bir geçmişe sahip kadın hareketlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. 18. yüzyılda sadece erkekler için geçerli olan insan hakları ifadesinin değişmesi ve kadınlar için de aynı hak ve yükümlülüklerin verilmesi için başlatılan kadın hareketleri günümüze kadar çeşitli merhalelerden geçmiştir. İlk aşamadan sonra 1960'lardaki ikinci dalga ve 1990'lardaki üçüncü dalga ile feminist teori daha da derinleşmiştir. Toplumda bir değişim amaçlayan bu hareketler tabii olarak toplumun çekirdeğini oluşturan aile kurumunu da etkilemektedir. Bu nedenle aile çalışmalarında feminizmin yeri de sıkça ele alınmaya başlanmıştır. Kadının aile içindeki konumu, sosyal hayattaki konumu ile doğrudan ilişkilidir. Bu çalışma ile feminizmin tarihsel süreçte aile kurumu ile ilişkisine değinilmeye ve farklı yaş, cinsiyet, eğitim durumuna sahip kişilerle yapılan anketler ile kavramın aile kurumunun bekasına yönelik bir tehdit olarak algılanıp algılanmadığı analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda birbirinden farklı feminist görüşlerin teorik çerçevede yer almasına bağlı olarak, bireylerin feminizm algısının da çeşitlendiği görülmüştür. Eğitim düzeyinin etkisinden bağımsız olarak, feminizm konusundaki görüşlerin popüler kültür tarafından şekillendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Aile, Cinsiyet eşitsizliği.

Feminism's Perspective on the Family Institution: A Theoretical and Applied Analysis

Abstract

Since the beginning of women's struggles to gain rights, researches and examinations have been made on the subject and many different opinions have been presented. The term feminism is broadly used to describe women's movements that have a history of nearly two centuries. The women's movements, which were initiated in the 18th century to change the expression of human rights that were valid only for men and to give the same rights and obligations to women, have passed through various stages until today. After the first phase, with the second wave in the 1960s and the third wave in the 1990s, feminist theory deepened further. These movements aiming at a change in the society naturally affect the family institution that constitutes the core of the society. For this reason, the place of feminism in family studies has started to be discussed frequently. The position of the woman in the family is directly related to her position in social life. With this study, it was tried to touch upon the relationship of feminism with the family institution in the historical process and to analyze whether the concept is perceived as a threat to the survival of the institution of the family through questionnaires conducted with people of different

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fkocak@sinop.edu.tr

ages, genders and education. As a result of the study, it was observed that individuals' perceptions of feminism also varied depending on the inclusion of different feminist views in the theoretical framework. Regardless of the influence of educational level, it has been found that views on feminism are shaped by popular culture.

Keywords: Feminism, Family, Gender inequality.

Giriş

Feminist kuram tarihsel süreç içerisinde pek çok değişim göstermiş, tarihsel ve kültürel yapıların etkisiyle günümüzde çeşitli yaklaşımlarla birlikte ele alınır hale gelmiştir. Feminizmin dördüncü dalgasının yaşandığı post-modern çağda tek bir kavramdan ve tek bir anlayıştan söz etmek mümkün değildir. Böylesi bir çeşitlilik içerisinde bireylerin anlamlandırma süreçleri de bu post-modern dönemden etkilenmekte, kavramların içeriği tarihsel süreçle birlikte yeniden güncellenmektedir.

Feminizm kavramının tanımını ve aileye etkisini elde etmeye çalıştığımız bu çalışmada nicel yöntem kullanılmış olup, 230 katılımcı ile anket düzenlenmiştir. Öncelikle feminizm kavramının ne anlama geldiği sorgulanmış, ardından aile ile ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1. Feminizm Teorisine Kısa Bir Giriş

Feminizm tartışmalarının tarihsel olduğu kadar politik de bir geçmişi bulunmaktadır. Çünkü diğer toplumsal cinsiyet çalışmalarında olduğu gibi feminizmde de *diğeri* üzerinden kıyaslamalı bir bakış açısı bulunmaktadır. Bu nedenle feminist teorileri ortaya koyabilmek için tarihsel süreçte teorinin geçirdiği değişimlere ve diğerinin hangi koşullarda tanımlandığına bakmak gerekmektedir.

Feminizmin literatürdeki tartışmalı tanımlarına karşın bir takım temel noktalarda ortaklıklar bulunmaktadır. 1987 tarihli Feminizm Ansiklopedisi'ne göre feminizm toplumun kadına karşı muamelelerinde bir sorun olduğu algısından doğmakta olup, en temel haliyle *cinsiyetler arası eşitlik inancına* dayanan kadın hakları savunuculuğudur (Beasley,1999: 27).

Bununla birlikte The Penguin Dictionary of Sociology, Dictionary of Politics , E. Porter ve J. Grimshaw gibi feminizm üzerine yazan düşünürler arasında feminizm doktrinin eşitlik, adalet, sosyal haklar ve fırsat eşitliği gibi toplumsal kavramlar etrafında şekillendiği ve bu konularla ilgili taleplerin vurgulandığı görülmüştür (Beasley,1999: 27). Esasen feminizm doktrinin tarihsel süreçteki akademik gelişimi, değişen toplumsal yaşamla birlikte paralel biçimde değişmiş, kadının toplumdaki yerine bağlı olarak eşitlik iddialarının ve taleplerinin içerikleri güncellenmiştir (Delmar,1986: 13).

Bu taleplerin değişimine ve buna bağlı olarak da feminist teorideki gelişim süreçlerine bakacak olursak, kadının toplumdaki konumuna dair ilk tartışmaların Hristiyan öğretilerinde başladığını iddia eden çalışmalar (Bryson, 2016: 7) olduğu gibi, Platon'dan Hobbes'a kadar uzanan Batı politik görüşlerinin kökeninde, feminizmin mücadele alanına giren ilk emarelerin bulunduğunu iddia eden çalışmaların (Beasley, 1999: 3) da bulunduğu görülmektedir. Nihayetinde toplumsal cinsiyet tartışmalarını ilk sivil toplum söylemlerine, ilk kamusal alan tartışmalarına, aydınlanma düşünürlerine (Offen, 2000: 19) veya dini tartışmalara kadar götürmek olasıdır. Bu çalışmanın hacmine uygun olmayan bu tarihsel gelişim

sürecini dışarıda bırakarak, literatürde feminist teörinin genel çerçevesini oluşturan dört dalgayı ele alalım. Bu feminizm dalgalarının içeriğiyle veya dönemleriyle ilgili bir takım farklı görüşler bulunmakla birlikte, temel değişim noktaları bakımından şu biçimde tarihsel sıralamaya koymak olasıdır (Rampton, 2015):

1.1. Birinci Dalga Feminizm

Bu dönemin düşüncelerinde kölelik karşıtı hareketler, topluluk önünde konuşma, gösteri yapma, oylama ve kadınların siyasete katılması konuları tartışılmıştır.

1.2. İkinci Dalga Feminizm

1960-1990’lar arası devam eden bu feminizm hareketleri içerisinde sivil haklar, azınlık grupların talepleri, cinsellik ve üreme hakları, Anayasa’ya Eşit Haklar Değişikliğini yerleştirme çabaları yer almaktadır. 1968 ve 1969’da Atlantic City’deki Miss America gösterisine karşı protestolarla başlayan bu dönemde kuşak, yüksek topuklu ayakkabılar, makyaj malzemeleri gibi “baskıcı” kadınsı eserlerin çöp kutusuna atıldığı bir gösteri düzenlenerek, toplumsal cinsiyetteki kadın imajı reddedilmeye başlanmıştır. İlk dalgadaki eşitlik savunusundan daha ziyade farklılıklara yönelim olduğu görülmektedir. Siyasi sorunlar çözülmüş olsa da kadın sorunu tamamen çözülmüş olmuyordu. Kadının her bakımdan özgürlüğü ön plana çıkarılmıştır.

1.3. Üçüncü Dalga Feminizm

90’lı yılların ortalarında başlayan bu düşünce döneminde post-kolonyal ve post-modern düşüncelerin etkisi görülmektedir. Bu aşamada post-modernizmin yıkıcı ve yeniden tanımlayan etkisi görülmekte, evrensel kadınlık, beden, cinsiyet, cinsellik gibi kavramların genel geçer tanımları reddedilerek yeni içeriklerle altı doldurulmaktadır. Bu dalgaının ilk iki dalgadan en önemli farkı feminizmin temel eleştirisi olan dekolte, makyaj, topuklu ayakkabı gibi kadın simgelerinin feministler tarafından kullanılmasının ve bir tercih sonucuna dönüştürülmesinin getirdiği ayrımdır.

1.4. Dördüncü Dalga Feminizm

İçerisinde bulunduğumuz dönemi de kapsayan ve içeriği halen üretilen bu dönemin düşüncelerindeki temel etken iletişim teknolojilerinin yarattığı etkileşimlerdir. İnternet araçlarının kullanımına odaklanarak kadınların güçlendirilmesine odaklanmaktadır.

2. Feminizm Teorisinde Aile Kurumunun Yeri

Kan bağı ya da evlilik yoluyla bir araya gelen bireylerin oluşturduğu toplumsal bir yapı olarak aile kurumuna yönelik feminizmin nasıl bir tavır takındığına bakarken, feminizmin kendi içerisinde farklı yaklaşımlar sergilediğini göz önünde bulundurmak gerekir. Tarihsel süreç içerisinde dönemin ihtiyaçlarına göre farklı konulara odaklanan feminist yaklaşımların bazılarını ve bunların aile kurumuna bakışını şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.1. Liberal Feminizm

Tarihsel olarak diğer feminist yaklaşımlardan önce ortaya çıkmıştır ve sonraki tüm feminist yaklaşımlar liberal feminist teoriyi sorguladığı için öncelikli bir konum kazanmıştır (Şerbetçi, 2013: 26)

Liberal feminizmin ilk amacı kadınlara erkeklerle eşit oy hakkı sağlamak olmuştur. Ortaya çıktığı dönemde sadece erkeklere ait görünen bağımsızlık, evrensellik gibi değerlere kadınların da sahip olmaları gerektiğini savunmuştur (Altınbaş, 2010: 25). Zamanla taleplerini genişleten liberal feministler eğitimi temel kabul edip, kadınların eğitim hakkı konusunda da erkeklerle eşit olmalarını, ardından da “eşit işe eşit ücret” sloganıyla iş piyasasında erkeklerle kadınların eşitliğini talep etmişlerdir (Altınbaş, 2010: 26).

Liberal feminizmin öncüleri kabul edilen bazı isimlerin evlilik ve aileye dair söylemleri halen radikal olarak nitelendirilebilmektedir. Mary Wollstonecraft, 1792 tarihli *A Vindication of the Rights of Women (Kadın Haklarının Bir Savunusu)* isimli eserinde dünyanın “despotizmden kurtulmasının yolunun sadece kralların ilahi haklarını kaldırmakla değil, aynı zamanda kocaların ilahi haklarının da kaldırılmasıyla olacağını” savunur (Altınbaş, 2010: 28). Kadın hakları konusunda ayrıntılı ve sistematik bir savunu yürüten Harriet Taylor, 1832 yılında evlilik ve boşanma konusunda yazdığı makalede, devletin evlilik ile herhangi bir ilişkisinin bulunmaması gerektiği düşüncesinden hareketle evlilik ile ilgili tüm kanunların kaldırılmasından bahsetmiştir (Altınbaş, 2010: 31).

Bu yaklaşımı benimseyenler kadınlar için doğal haklar talep etmekle birlikte evlilik ve aile kurumuna yönelik büyük itirazlar geliştirmek yerine bazı düzenlemeler yapılması gerekliliğini savunmuştur. Ataerki toplum yapısına tamamen karşı koymazlar ve aileyi kadınların kendi öz kimliklerini muhafaza edebilecekleri bir imkân olarak görürler (Dikici, 2016: 525). Liberal feministlere göre çalışma yaşamında eşitlik, aile yaşamında eşitlik ve sosyal hayatta eşitlik sağlanmalıdır. Kadının çalışmasının önündeki engel aile değil, aile içindeki iş bölümüdür (Kaya, tz). Onlara göre aile özel yaşam alanıdır ve korunması gereken bir kurumdur. Aile içindeki iş bölümünün eşit bir şekilde yapılandırılarak kadının kamusal alana çıkışının önü açılmalıdır. Kadına saygı duyulduğu ve fırsat sunulduğu sürece, onun aile içindeki görev tanımı doğal olarak nitelendirilebilir (Güneş, 2018: 146).

2.2. Marksist Feminizm

Liberal feminizmin getirdiği kadın-erkek fırsat eşitliği önerisinin uygulanabilirliği üzerine tartışmalar neticesinde 19. yüzyılın ortalarından sonra Marksist feminizm ortaya çıkmıştır. Mevcut sınıflı toplumda fırsat eşitliğinin gerçek anlamda mümkün olamayacağını savunan bu akım temelde Karl Marx ve Friedrich Engels’in düşüncelerinden esinlenmiştir (Şerbetçi, 2013: 28). Hâkim düzen olarak kapitalizmin kendisi, diğer ezilen tüm sınıfların nedeni olduğu gibi kadınların ezilmesinin de nedeni olarak görülmektedir. Çünkü kapitalizm, erkeği kamusal alanda, kadını da özel alanda konumlandırır ve kadınlar ev içinde yaptıkları işlerde ücretsiz çalışarak emeğinin karşılığını alamamaktadır (Şerbetçi, 2013: 28).

Marksist feminizme göre hem kırsal kesimdeki geleneksel ailelerde hem de modern ailelerde erkek ekonomik açıdan güçlü olduğu için burjuvaziyi, kadın da proletaryayı temsil eder. “Erkek (burjuvazi) para kazanıp evine baktığı için onun yaptığı iş birincil konumda iken, kadın (proletarya) maddi anlamda bir getirisi olmayan ev içi işlerle meşgul olduğundan ikincil konumdadır” (Şerbetçi, 2013: 29). Bu nedenle Marksist Feminizm, proletaryanın mücadelesi ile kadınların mücadelesini birbirine yaklaştıranın yollarını aramıştır (Şerbetçi, 2013: 29).

2.3. Kültürel Feminizm

Siyasi değişim hedefleyen diğer görüşlerden farklı olarak kültürel dönüşüme odaklanan Kültürel Feminizm, kadını kamusal yenilenmenin kaynağı olarak değerlendirir (Şerbetçi, 2013: 35).

Bu yaklaşımın savunucularına göre aile içindeki rollerin tanımı, kadının doğasındaki avantajları özünden uzaklaştırmakta, onu bir hizmetkâr konumuna indirgemektedir. (Güneş, 2018: 148). Aile kurumu, eril söylemin kadını değersizleştiren ve onu kendisine bile yabancılaştıran ifadelerinin tekrar üretildiği mekandır. Kültürel feministlere göre kadınlar kendilerinin, yeteneklerinin farkına varmalı ve ailenin onlara ördüğü duvarlardan kurtulmalıdırlar.

2.4. Radikal Feminizm

Radikal Feminizm içerisinde daha çeşitli özellikleri barındıran bir yaklaşımdır. Radikal feministlerin en temel hedefleri ataerki sistemi tamamen kaldırmaktır. Mevcut sistemin birtakım düzenlemelerle iyileştirilmesini mümkün görmedikleri için tek çözümün radikal bir şekilde devrim yolunu tercih etmişlerdir (Şerbetçi, 2013: 35).

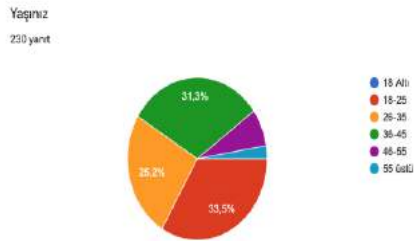
Radikal Feministler aileyi kadın-erkek eşitsizliğinin bir nedeni olarak görürler. Çünkü aile kurumu ataerkildir.

3. Verilerin Değerlendirilmesi

Feminist literatür bu çalışmanın hacminden çok daha geniş bir içeriğe sahip olup, çalışmamızın uygulama kısmıyla ilişkilendirecek biçimde aile kavramı temel alınarak böyle bir sadeleştirmeye gidilmiştir. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında 230 kişinin katıldığı online olarak yapılan anket sonuçlarına yer verilmiştir.

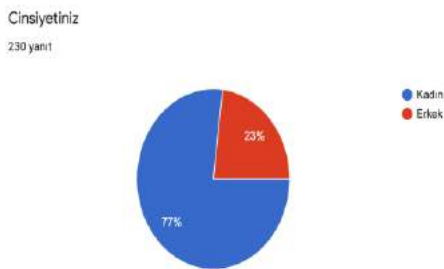
Anketin ilk soruları ile katılımcıların genel durumları belirlenmiştir.

Şekil 1. Yaş Sorusu

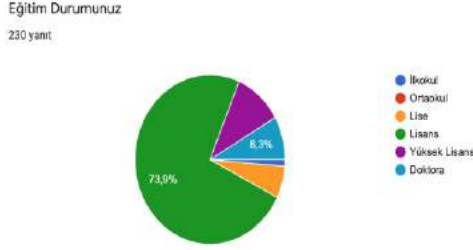
Çalışmamıza katılanlar arasındaki yaş dağılımına baktığımızda, 18-45 yaş aralığının ağırlıklı oranı oluşturduğu düşünülrse, bu dağılım aile kuracak veya halihazırda bir aileye sahip bireylerin yorumlarına eriştiğimizi göstermektedir.

Şekil 2. Cinsiyet Sorusu

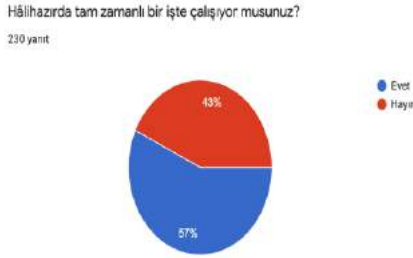
Katılımcılarımızın büyük çoğunluğunun kadınlar (177) olduğu görülmektedir. Bu oran çalışmamızın konusu itibarıyla kadınların görüşünü öne çıkarması açısından, olumlu bir katkı sunmaktadır.

Şekil 3. Eğitim Sorusu

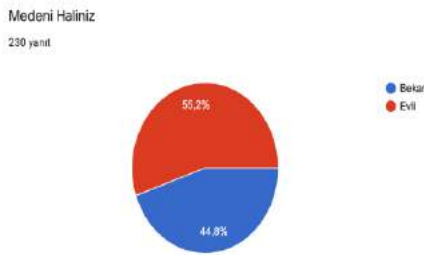
Eğitim dağılımında lisans mezuniyetinin ağırlığı görülmektedir. %8,3'lük bir oranda doktora mezunu katılımcıların, %6,1'lik bir oranda lise mezunu katılımcıların katkıları da son derece değerlidir.

Şekil 4. Çalışma Durumu Sorusu

%57 ile hâlihazırda çalışanların, çalışmayanlara yakın bir oran sergilediği görülmüştür.

Şekil 5. Medeni Hal Sorusu

Katılımcıların medeni durumlarında ise %55,2 evli, %44, 8 oran ile yine birbirine yakın oldukları gözlenmiştir.

Yukarıdaki soruların ardından katılımcılara feminist düşünce ile ilgili aile kurumu bağlamında aşağıdaki sorular sorulmuştur:

- Feminizm nedir ve feminizmin herhangi bir cinsiyete karşı düşmanlık olduğunu düşünüyor musunuz?
- Sadece kadınlara mı feminist denir?
- Kendinizi feminist olarak tanımlar mısınız ve feminist kelimesi yerine "kadın hakları savunucusu/destekleyicisi" dense kendinizi bu tanımlamaya daha yakın hisseder misiniz?
- Feminizmin herhangi bir din ile bağlantısı/ çatışması var mıdır?
- Aile kurumu sizin için ne ifade etmektedir?
- Aile içindeki rol dağılımı eşit mi olmalıdır?
- Feminist biri aileye/evliliğe karşı mıdır?

Feminizmin nasıl tanımlandığını öğrenmek çalışmamız için elzem olduğundan verilen yanıtlarla ilgili cinsiyete dayalı bir ayrım yapılmış ve aşağıdaki tematik analizler elde edilmiştir.

Tablo 1. Kadın Katılımcıların Feminizm Söylemlerinde Tematik Analiz

Genel Söylemler	Dikkat Çeken Söylemler

Kadın ve erkek haklarının eşit olması için verilen mücadele	Kadıncılık
Kadınların her alanda erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini savunan görüş	Erkek düşmanı
Kadın erkek eşitliği	Bencilik
Cinsiyetler arası eşitlik	Asılsız bir iddia
Erkek üstünlüğüne karşı çıkan akım.	Ateizmin bir kolu
Kadın haklarının savunulmasıdır.	Ayrımcılık
Kadın haklarını tanıyan koruyan ve iki cins arasında eşitliği savunan yaklaşım tarzıdır.	Aşırı kadın savunuculuğu
Kadın özgürlüğüne dayanan bir hareket olarak başlamıştır	Önceleri kadın haklarını savunsa da sonraları kadınları daha üstün gören cinsiyetçi felsefi bir akım
Kadın ve erkek eşitliğini savunmak ve cinsiyet ayrımını ortadan kaldırmak	Bazı kadın gruplarının bencilce dayattıkları kadın hakları
Kadın eşitliğinin veya üstünlüğünün savunulduğu akım	Feminizm hem kadının hem de erkeğin haklarını gözetken bir ideolojidir.
Kadın ve erkeklerin eşit hak ve özgürlüklere sahip olması gerektiğini savunan fikirdir. Cinsiyetçi ve ayrıştırıcı söylemlerin önüne geçmeyi planlamıştır.	Feminizm biyolojik cinsiyet, toplumsal cinsiyet, cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim gözetmeksizin herkesin eşit olduğunu savunan ideolojidir.
Erkek ve kadın cinsiyetleri arasındaki eşitsizliğin kaldırılmasını savunan bir akım.	Kadınların her durumda genel olarak haklı olduğunu savunan bir teori.

Tablo 2. *Erkek Katılımcıların Feminizm Söylemlerinde Tematik Analiz*

GENEL SÖYLEMLER	DİKKAT ÇEKEN SÖYLEMLER
Kadın haklarını korumak, cinsiyet eşitsizliğine son vermek amaçlı bir hareket.	Kadının üstün olduğuna erkeğe ihtiyaç olmadığına inanan müptezel topluluğu.
Kadın erkek eşitliğini savunan düşünce	Yaşamdaki kadın hakimiyeti
Kadın erkek eşitliği	Kadın haklarının erkek haklarından üstün olması gerektiğini savunan ideoloji
Cinsiyet eşitliği	Aşırı kadın cinsiyeti tarafgirliğidir
Kadın haklarını savunma	Karşı cinse karşı düşmanlık.
Feminizm bireylerin pozitif bir ayrımcılık yapılmadan eşit şekilde yaşamasını, kadınlara yapılan cinsiyet ayrımını ortadan kaldırmayı amaçlayan bir yapıdır	Kadınların erkekleri ezmesidir kadın egemen bir dünya hayali ile takınılan tavır ve davranışlar bütünüdür.
Kadınlar tarafından oluşturulmuş bir fikir akımıdır	Amazon cumhuriyeti
Kadın haklarını koruyan bir hareket	Sapkınlık
Kadın haklarının olması gereken düzeye getirilmesine yardımcı olan gruba verilen genel ad.	Uzaktan baktığımızda erkek kadın eşitliğini savunur ama bu feminizm tam bir saçmalaktır.
Kadın dayanışması	Kadınların özgürlük yalanı
Kadın hakkı	Takıntılı kadınlar kulübü

Tematik analizlere bakıldığında kadın katılımcıların feminizmin genel geçer tanımına daha yakın tanımlamalar yaptıkları, fakat erkek katılımcıların çoğunun daha olumsuz, sert, keskin ifadeler kullandıkları görülmektedir. İlk soruya verilen yanıtlarda eğitim durumu üzerinden bir değerlendirme yapıldığında eğitim düzeyi arttıkça feminizmi bir teori olarak nitelendirip genel tanımlamalar yapıldığı görülmüştür. Fakat bunun yanı sıra yukarıda sıraladığımız bazı dikkat çekici cümlelerin de daha ziyade lisansüstü eğitim mezunu kişiler tarafından söylenmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Anket çalışmasına katılan 3 ilk okul mezunu katılımcı feminizmi “kadın erkek eşitliği, kadın haklarının korunması şeklinde” ifade ederek daha olumlu bir yaklaşım sergilemektedir.

“Kendinizi feminist olarak tanımlar mısınız?” ve “Feminist kelimesi yerine "kadın hakları savunucusu/destekleyicisi" dense kendinizi bu tanımlamaya daha yakın hisseder misiniz?” sorularına verilen yanıtlar değerlendirildiğinde görülmüştür ki gerek kadın gerek erkek katılımcıların çoğu kendilerini feminist olarak tanımlamaktansa kadın hakları savunucusu olarak tanımlamaya daha yatkındırlar. Bazı katılımcılar feminist kelimesinin kendilerinde ön yargı oluşturduğunu, kadın hakları savunucusu denmesinin daha sıcak hissettirdiğini ifade etmişlerdir.

Aile kurumu sizin için ne ifade etmektedir sorusuna verilen cevaplardan aşağıdaki tablo elde edilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Aile Kurumu Söylemlerinde Tematik Analiz

Kutsal	Toplumu ayakta tutan	Yuva	Cennet köşesi
İyi-kötü günlerde yanımızda olan kurum	Özveri ve huzurla dolu bir yuva	Sevgi ile işlenmiş birlik ve beraberlik	Samimiyet, güven, koşulsuz sevgi
Toplumsal temeli olan, insanın yetişmesinde en önemli kurum	Sevgiye dayanan iş birliği ve paylaşım ortamı	Toplumsal en değerli birimi, insanın iyi yetişmesinde öncü yapı	Toplumsal yapıyı oluşturan önemli bir kurum
Güvenli yer	Hayatın olmazsa olmazı	Hayatın anlamı	Hayatın merkezi
Toplumsal yapı taşı, geleceğe yön verecek pusula	Herkesin birbirine kıymet verip önemseddiği en küçük topluluk	Destek, iş birliği, iş bölümü	Sevgi ile işlenmiş birlik ve beraberlik
Maddi manevi en güçlü bağ	Ahlaki varlığımızın ve sağlıklı nesillerin devamı için olmazsa olmaz manevi bir tesis ve müessese	Sevgi, saygı, anlayış	

Katılımcıların aile kurumu söylemlerinde kullandığı terimlerde olumlu yanıtlar çok büyük oranda yer almaktadır. Yalnızca bir tek katılımcı “*Aile kavramı Türkiye şartlarında geliştirmekten ziyade baskı kurmaya yönelik olduğundan dolayı aile sadece isim olarak yerini korumaktadır başka bir ifadesi yoktur.*” Şeklinde olumsuz bir yanıt vermiştir. Yaş, cinsiyet, medeni durumu fark etmeksizin birbirine en yakın yanıtlar bu soruda görülmüştür.

“Feminizm ve aile kurumuna etkisi hakkında eklemek istediğiniz görüşleriniz varsa lütfen yazınız.” şeklinde cevaplandırmanın zorunlu olmadığı soruda erkek katılımcıların yarısından fazlası her-

hangi bir görüş beyan etmemeyi tercih ederken kadın katılımcıların yarısından fazlası fikirlerini paylaşmıştır. Feminizmin aile kurumunun bekasına yönelik bir tehdit olduğunu düşünenlerin ve bunun aksine inananlardan bazılarının görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

“Aile içerisinde kültürel yapılara bağlı olarak eşitsiz mekanizmalar işlerse feminizm eleştirir, aksi halde hiçbir kuruma düşmanlığı yoktur feminizmin.”

“Gerçek anlamıyla feminizmin aile kurumuna negatif bir etkisi olmaz ama günümüzdeki yanlış anlayış ve kendini feminist olarak tanımlayan erkek düşmanlarının oluşturdukları algı aileyi olumsuz etkiliyor. Bunda sosyal medyanın etkisinin de büyük olduğu kanısındayım. Erkeklerden şiddet gören kadınlar bir süre sonra onlara olan nefretlerini feminizm olarak tanımlıyorlar ve feminizm=erkek düşmanlığı oluyor.”

“Maalesef, ülkemizde feminist denince içeriğinin bilinmediği ve yanlış düşünceleri olan kişiler akla geliyor. Feminizmi daha iyi anlatmak için programlar TV’lerde yapılırsa daha iyi olacağı düşünce-sindeyim. Aptal aptal sabah programları izleyen bir ülkede maalesef ki feminizmin doğru anlaşılma-sını beklemiyorum.”

“Kadın ve erkeğin fitratına uygun olacak şekilde hakların savunulması gerekmektedir. Dolayısıyla her iki tarafın hakları korunarak bu anlamda feministlik yapıldığında aile kurumuna etkisi pozitif olacaktır.”

“Kendi haklarının ve yapabileceklerinin farkında olan kadınlar daha güzel, sağlam temeli olan güçlü aileler kurabilir. Mutlu ve güçlü aile topluma ve devletine katkı sağlar.”

“Anne- baba- çocuk arasındaki paylaşma ve dayanışma duygusunu olumlu yönde etkileyebilir.”

Feminizmin aileye olumsuz etkisinin bulunmadığını beyan eden görüşlerde, feminizmin aile içindeki eşitsiz yapıları sorguladığı vurgulanmış; sosyal medyanın etkisiyle kavram adeta erkek düşmanlığına dönüştüğü belirtilmiştir. Bu söylem çalışmamızdaki teorik tanım ile gündelik yaşamda üretilen tanımın farklı olduğuna dair tezimizi güçlendirmektedir. Gündelik televizyon programlarının bireylere katkısı olmadığını söyleyen bir başka görüş, feminizmin gerçek anlamının anlaşılmadığını vurgulamıştır. Oysa feminist kuram aile içindeki eşitsizliğe engel olarak daha mutlu aile üyelerinin ortaya çıkmasına yol açmakta ve kuramın bu yönü söylemlerde belirtilmektedir.

“Feminist düşünceler ailedeki huzuru ve muhabbeti olumsuz etkiler.”

“Feminizm kadın haklarını savunmaktan çok erkek düşmanlığı yaptığı sürece aile kurumuna zararı hep olagelecektir.”

“Bu akımın aileyi baltaladığını düşünüyorum. Ekonomik özgürlüğünü kazanan genç kızların, bu akımdan etkilendiğinde evlenmediğini ve bunu hiç düşünmediğini gözlemliyor ve üzülüyorum. Aile olmak bir okuldur. Ne kadar eğitim ve sosyal çevre açısından birçok insanın gıpta ettiği yerde olsanız da aile olunca bir bütün olabilme gayretiyle sivri yanlarınızın törpülendiğini görüyorsunuz. Sevgi için bazen feragat etmeyi, huzur için, her zaman kendi isteğine odaklanmamayı öğreniyorsun. Bu kişisel gelişimin ta kendisidir bence.”

“Kavramları kullanırken anlam yüklerine bakılmalı. Feminizmden kastedilen şey nedir? Kadınların da erkekler gibi haklarının olduğunu ve korunması gerektiğini savunmak ise bu aslında olması gerekendir illa ki feminizm ile açıklanması gerekmez. Başlangıçtaki anlamından uzaklaşarak kadının

üstünlüğü ve erkek düşmanlığına varan feminizm ise insani değildir. Bu nedenle insana aileye ve dolayısıyla topluma katkı sunmaz. Aksine zamanla aile kurumunun deformasyonuna neden olur.”

“Aile paylaşma ve fedakârlık üzerine kurulur. Feminizmin savunduğu fikirlerle aile yürütülemez.”

“Feminizm kadının üstünlüğünü savunur aile kurumu ise eşler arasında eşitliğe ihtiyaç duyar. Eşlerden birinin kendini üstün görmesi aile kurumunu temelden sarsacaktır.”

“Feminizm ailenin en büyük düşmanıdır. Günümüzdeki birçok aile sorunları bu zehirli akım yüzünden çıktı.”

“Aile düzenini bozar, Türk gelenek ve göreneklerine aykırı düşünce bulundurur”.

Feminist düşüncenin ailenin huzurunu bozacağı yönündeki söylemlerde erkek düşmanlığı vurgusu öne çıkmakta, ailenin paylaşma ve fedakârlık niteliklerinin sekteye uğrattığı iddia edilmektedir. Feminizmin kadın üstünlüğü anlamına geldiğini belirten bir başka görüş, feminizmi bir zehirli akım olarak adlandırmakta, geleneksel aile yapısını bozduğunu belirtmektedir. Bu söylemlerde ailenin kutsalliyetine dair yapılan vurgunun ve fedakârlık duygusunun öne çıktığı, kadın üstünlüğü olarak kuramın yorumlandığı ve geleneksel Türk aile yapısının buna uygun olmadığı belirtilmiştir.

“Kadınların haklarını savunan bir hareket olarak kalsaydı aile kurumuna hiçbir olumsuz etkisi olacağını sanmıyorum. Ancak başka siyasi ideolojik görüşlerin etkisiyle ortaya çıkış amacından uzaklaştığını düşünüyorum.”

“Feminizm yanlış algılanmaya çok müsait bir bakış açısı bu yüzden aile kurumuna zarar veya yarar getirmesi sadece insanların bu düşünceyi doğru algılayıp uygulamasına bağlıdır.”

Feminizmin aile kurumuna etkisini kavramın yanlış anlaşılmasına bağlayarak açıklayan görüşler de tespit edilmiş olup, eğer yalnızca kadın hakları savunusu olarak kalıp ideolojik bir kimliğe bürünmeseydi feminizmin gerekli olduğunun kabul edildiği görülmüştür. Bu söylemlerden feminizmin genel geçer bir kavram üzerinden değil, tarihsel ve kültürel kodlarla tanımlandığını görmekteyiz.

Sonuç

Feminist yaklaşım aileyi hayatın merkezine koyarken bu birlikteliğin topluma faydalı yanlarından ziyade ailenin toplumdaki eşitsizliğin sürdürülmesine neden olduğu düşünülen noktalarına odaklanır ve feminist kuramların tümü aileyi ataerkil bir kurum olarak nitelendirmektedir (Kaya, Tz). Feminist teorilerde aile kurumuna yönelik ciddi eleştiriler olduğunu görsek de bunun tamamen onun varlığı ve gerekliliği ile ilgili olduğunu söylemek doğru bir değerlendirme olmayacaktır (Güneş, 2018: 144). Eleştirilerinde çoğunlukla aile kurumu içindeki görev dağılımı, aile kurumunun şekil değiştirmesi gibi konulara odaklanırlar (Güneş, 2018: 144).

Bu çalışma feminizm kavramının teorik olarak karşılığı ile gündelik hayattaki karşılığını kıyaslamayı hedeflemiştir. Yapılan nicel araştırma sonucunda, feminizmin aile kurumuna yönelik olumsuz etkilerinin olduğunu belirten katılımcı görüşleri eğitim düzeyinden bağımsız olarak öne çıkmaktadır. Katılımcıların yaptıkları feminizm tanımı, kuramın teorik çeşitliliğine benzer biçimde değişmekte ve çeşitlenmektedir. Özellikle yapılan feminizm tanımlarının medya ve popüler kültür etkisiyle şekillendiği tespit edilmiştir. Katılımcıların çoğu, feminizmin temel amacına yakın ifadeleri olsa da teoriden ziyade

uygulamada gördükleri üzerinden değerlendirme yaparak feminizmin aile kurumuna zarar verebilecek bir hareket olduğunu belirtmiştir. Kendilerini feminist tanımlayanların bu sorudaki yanıtları feminizmin aile kurumuna olumsuz bir etkisi olmadığı aksine aslında katkı sağlayabileceği yönünde olmuştur. Aynı şekilde feminist olmadıklarını belirtenler bu teorinin aileye büyük zarar verdiğini hatta aile kurumunu tamamen ortadan kaldırarak kadar tehlikeli bir ideoloji olduğunu ifade etmişlerdir.

Kaynakça

- Altınbaş, D. (2010). Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 0 (9), 21-52. Güneş, H. (2018). Feminist Akımlarda Aile, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7 (3), 142-153.
- Beasley, C. (1999). *What is Feminism?: An Introduction to Feminist Theory*. Sage Publications.
- Bryson, V. (2016). *Feminist Political Theory*. Macmillan International Higher Education Publications.
- Delmar, R. (1986). *What is Feminism?* New York: Pantheon Books.
- Dikici, E. (2016). Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marxist Ve Radikal Feminizm Teorileri, *The Journal of Academic Social Science Studies*, No:43, p. 523-532
- Kaya, N. (Tz). *Sosyolojik Yaklaşımlar Temelinde Aile Kuramı: Feminizm ve Aile*, <https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=4310> Erişim Tarihi 06.09.2020.
- Offen, K. M. (2000). *European Feminisms, 1700-1950: a Political History*. Stanford University Press.
- Rampton, M. (2015). Four Waves of Feminism. *Pacific University Oregon*, 25 /1-10.
- Şatıroğlu, A. (Tz). *Aile Sosyolojisi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Sosyoloji Lisans Programı, Ders Notu.
- Şerbetçi, D. (2013) *Postkolonyal Feminizm Bağlamında “Küresel Kız Kardeşlik” Kavramının İncelenmesi: Hindistan Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İSLAM AİLE HUKUKU BAĞLAMINDA KADININ ÇALIŞMASI VE AİLE KURUMUNA ETKİSİ

Muhammed Hüsni ÇİFTÇİ*

Öz

İnsanoğlunun, varlığını devam ettirebilmesi için şüphesiz rızkını temin etmesi gerekmektedir. İslam bu uğurda yapılan her bir gayreti, “çalışma” bunu aktif olarak gerçekleştiren her bir ferdi ise “çalışan” olarak değerlendirmektedir. İslam Hukukunda kadın ve erkek, Allah’a kul olmaları bakımından eşittir. (Nisa, 124). Bununla birlikte ailenin maddi ve manevi sorumluluğu erkeğin uhdesinde bulunmaktadır (Nisa, 34). Özellikle beslenme, barınma, korunma ve sağlıkla ilgili ekonomik giderlerin (nafaka) temini erkeğin zimmetindedir. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a) “*Kadın, kocasının evinde çobandır (sorumludur), güttüklerinden (aile fertlerinden) sorumludur.*”¹ vb. hadisleri, İslam aile hukukunun şekillenmesi açısından önemli bir mihenk taşı oluşturmaktadır. Çalışmada bazı kadın sahabelerin kendi mahrem alanlarında yapmış oldukları ticari hayatlarına dair çalışmalar incelenmiş, fakat erkeklerle bir arada patron-işçi şeklindeki bir iş hayatına delil teşkil edecek her hangi bir delile rastlanamamıştır. Bununla birlikte kocanın nafaka sorumluluğunu tamamen veya kısmen yerine getirememesi yani ailenin yaşaması için gerekli asgari hayat standartlarını sağlayamaması durumunda kadının çalışmasının caiz olabileceği sonucu ortaya çıkmıştır. Fakat yapılacak işin meşru, çalışma alanının kadınlara mahsus olması ve kadının tesettürüne dikkat etmesi gibi İslâmî temel prensiplere uygun olması gerekmektedir. Diğer taraftan kadının öz güvenini ispat etmek, toplumda bir statü kazanmak, ekonomik hürriyetini elde ederek kocanın veya babanın hegemonyasına boyun eğmemek, ataletten (boş durmaktan) kurtulmak, can sıkıntısını atmak, vakit geçirmek, sosyalleşmek ve yeni insanlarla tanışmak gibi gerekçelerle çalışmasının çoğu kez ailede onarılması güç tahribatlara neden olduğu sonucu istatistik raporlarla ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Aile, Kadının çalışması, Tesettür, İhtilat.

Working of Woman in the Context of Islam Family Law and Its Effects on Family Institution

Abstract

The son of man must provide his sustenance in order to survive. Islamic religion considers every effort which is made for this purpose as an “working”, and the individual who actively performs this as an "employee". In Islamic law, man and woman are equal in terms of being servants to Allah (an-Nisa, 124). However, the man is responsible for the material and moral responsibility of the family (an-Nisa, 34). The provision of economic expenses (alimony), especially related to nutrition, shelter, protection and health, is embezzled by the husband.

* Öğr. Gör. Dr., Marmara Üniv., İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, husnuc_@hotmail.com

¹ Buhârî, “Cum’a”, 11, “İstikrâz”, 20, “İtk”, 17, 19, “Vesâyâ”, 9, “Nikâh”, 81, 90, “Ahkâm”, 1; Müslim, “İmâre”, 20.

As a matter of fact, The Prophet (s.a) " A Woman is a shepherd (responsible) in her husband's house, responsible for what she herds (family members)."etc. the Hadiths are an important touchstone for shaping Islamic Family Law. In the study, studies of the commercial lives of some female companions in their private areas were examined, but no findings were found that would constitute evidence of a work life in the form of a boss-worker together with men. However, the husband's failure to fully or partially fulfill the child support responsibility in other words, if the family does not provide the minimum living standards necessary to live, the woman's work may be essential. Only the work to be done should be legitimate, the field of study should be for women and should be in accordance with Islamic basic principles, such as paying attention to the hijab of a woman. On the other hand, we tried to show with statistical reports that the woman's work on grounds such as proving her self-confidence, gaining a status in society, not giving in to the hegemony of the husband or father by obtaining her Economic Freedom, getting rid of inertia (idle), getting rid of boredom, spending time, socializing and meeting new people often causes irreparable havoc in the family.

Keywords: Islamic law, Family, Woman's work, Hijab, Collection.

Giriş

Kadının istihdamı insanlığın bidayetinden beri önemini muhafaza ederek günümüze kadar gelmiştir. Hz. Adem'den (a.s) son elçi Hz. Peygamber'e (s.a) kadar tüm ilahi dinler ve diğer inanışların neredeyse tamamı erkeği evin idarecisi, kadını da yardımcısı olarak kabul etmiş ve insanlık da bunu benimsemiştir. Haddizatında bunun aksini düşünmek kadın ve erkeğin yaratılışına aykırıdır. Zira erkeğin fiziksel olarak daha kuvvetli ve cesur bir yapıya sahip olması, evin maddi giderlerinin daha kolay sağlanacağına, kadının da daha zayıf ve narin yaratılmış olması yanında engin bir şefkat ve merhamet duygusuyla çocuklarının ruhsal ve bedensel sağlığını koruyup gözetlemede daha titiz davranması aslında erkek ve kadının hangi görev için daha uygun bir bünyeye sahip olduğunu fitraten ortaya koymaktadır.

Kadının iş hayatına atılmasını arzulayanların en çok kullandığı argümanlardan birisi de kadın-erkek eşitliğidir. Dolayısıyla öncelikle kadın-erkek eşitliğinin sorgulanması gerekmektedir.

1. Kadın-Erkek Eşitliği Mümkün Mü?

Varlık (Ontolojik) açıdan eşitlik, iki şeyin, ağırlık, hacim, boy vb. yönlerden birbirleriyle denk olması demektir. Dolayısıyla eşitlik ile aynılık arasındaki farkı iyi ayırt etmek gerekir. Zira iki farklı şeyin aynı olması muhaldir. İki şey ne kadar birbirlerine benzese de farklı şey oldukları sürece aynı değildirler. Dolayısıyla mutlak eşitlik söz konusu değildir. Fakat iki farklı şey çeşitli yönlerden birbirlerine eşit olabilirler. Mesela 2+2, 4 eder. 3+1 de 4 eder. 2+2 ve 3+1 birbirine eşittir fakat aynı değildirler. Yine bir insanın sağ ve sol kolu birbirinin benzeridir fakat aynısı değildir. Çoğu kez sağ kol sol koldan, sağ bacak sol baktan daha kuvvetlidir. Aynı vücutta bile bir organ benzeri olan diğer organlardan farklı yaratılmışken ayrı ayrı yaratılan kadın ve erkeğin eşit olduğunu iddia etmek akla ziyandır.

İslam Hukukunda kadın ve erkeğin Allah'a kul olmaları bakımından eşittir. Üstünlük ise sadece takvadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "*Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya*

ve âhiret için yararlı işler yaparsa işte onlar da cennete girerler...”² “Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.”³ buyurulmaktadır. Bununla birlikte İslâm dini ailenin en önemli kurucu unsuru kadına pek çok yönden değer atfetmiştir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’deki uzun bir sûreye “Nisâ/Kadınlar” adı verilerek kadın onurlandırmıştır. Hatta Hz. Peygamber “Cennet annelerin ayakları altındadır”⁴ “Dünya bir metadır, dünya metanın en hayırlısı da salih kadındır.”⁵ “Kadınlar, erkeklerin diğer yarısıdır.”⁶ buyurarak kadının Allah nezdindeki değerine işaret etmiştir. Her ne kadar bu iki varlık, kulluk bakımından eşit olsalar da Kur’an ve Sünnette erkeğin bazı önceliklerine vurgu yapan ifadeler de yer almaktadır. Mesela “Kadın, erkek gibi değildir.”⁷ âyetiyle önce kadın-erkek arasındaki farklılığa dikkat çekilmektedir. Daha sonra da “Allah’ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmasına bağlı olarak ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur.”⁸ ifadesiyle erkeğin gerek fiziki gerekse ruhi açıdan bazı önceliklerine işaret edilmektedir. Şayet erkekle kadın eşit olacaktı ise neden farklı cinsiyette yaratıldığını iyi düşünmek gerekir.

1.2. Kadın-Erkek Arasındaki Fizyolojik Farklılıklar

Kadın ve erkek arasında bilimsel olarak tespit edilmiş bazı fizyolojik farkları kısaca şöyle sıralamak mümkündür.

1.2.1. Yaratılıştaki Hikmet

Allah Teala ayet-i kerime’de önce Hz. Adem’i (a.s) daha sonra da eşi Hz. Havva’yı (a.s) ondan yarattığını şöyle haber vermektedir: “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının.”⁹

Her ne kadar bazı araştırmacılar bu konudaki hadislerin lafzi manalarını kabullenmekte zorlansalar da rivayetlerde Havva annemizin Hz. Adem’in (a.s) kaburga kemiğinden yaratıldığı¹⁰ Hz. Peygamber tarafından şöyle haber verilmektedir: “Kadınlara iyilikle muâmele edin, zîrâ kadın kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri kısmı üst tarafıdır. Onu düzeltmeye çalışırsan kırılır, kendi hâline terk edersen, devamlı eğri kalır. O halde kadınlara karşı iyi davranın.”¹¹

Dikkat çeken diğer bir husus da Hz. Havva’nın müstakil olarak değil de kocası Adem’e (a.s) tabi olarak yaratılmış olmasındaki ince hikmettir. Zira kadının erkeğin bir türevi olarak yaratılmış olması onun erkeğe olan bağımlılığına ve tebaiyetine işaret ediyor olabileceğidir.

² Nisâ, 4/124.

³ Hucurât, 49/13

⁴ Nesâî, “Cihâd”, 6

⁵ Müslim, “Radâ”, 64; Nesâî, “Nikah”, 15

⁶ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 96; Tirmizî, “Tahâret”, 82.

⁷ Ali İmran, 3/36

⁸ Nisâ, 4/34

⁹ Nisâ, 4/1; يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً

¹⁰ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülazîz b. Abdullâh b. Abdurrahmân b. Bâz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb, Dâru'l-ma'rife, Beyrut t.y, 9/253; عن ابن عباس أن حواء خلقت من ضلع آدم

¹¹ Buhârî, “Enbiyâ”, 1; واستوصوا بالنساء خيرا فإنهن خلقن من ضلع

1.2.2. Genetik Kodlama

Bilimsel veriler, genetik olarak kadınların 2X, erkeklerin 1X ve 1Y kromozoma sahip olduğu, erkek beyninin kadınınkinden %11 oranında daha büyük bir orana tekabül ettiği, buna mukabil beynin duygu merkezi olarak bilinen limbik sistemin kadınlarda daha büyük olması sebebiyle kadınların duygusal sinyallere daha duyarlı olduğu ve daha kolay bağ kurduklarını belirtiyor. Testosteron hormonunun beynin konuşma bölümünde daha olumsuz etki yaptığı için erkeklerin konuşma konusunda kadınlara göre daha zayıf olduklarını göstermektedir.¹² Yine “Erkek beyninin, kadın beynine göre matematikte daha iyi olduğu”¹³, kadınların adres bulmada zorlandıklarına dair bilimsel tespitler, aslında erkeklerin fitraten mühendislik alanlarına yani sahaya, iş hayatına yatkın olarak yaratıldığını ispatlar niteliktedir.

1.2.3. Kas Sistemi ve Yağ Oranı

Erkeklerin kas ve adale bakımından güçlü olmaları sebebiyle zor ve ağır şartlara karşı mukavemet göstermeleri ve genel olarak boylarının uzun olması, fiziksel üstünlükten öte ev ihtiyaçlarının kim tarafından karşılanması gerektiği gerçeğini açıkça ortaya koymaktadır. Yapılan bilimsel çalışmalara göre vücuttaki hareket sisteminin temelini iskelet ve kaslar oluşturur. Tüm sportif etkinlikler, kasa dayalı aktivite sayesinde gerçekleşir. İnsan vücudunda 217 çift kas vardır. Kaslar tüm vücut ağırlığının %40-45’ini oluşturur. Kadınlarda kas kitlesi aynı ölçülerdeki erkeğe nazaran %15-20 daha az orandadır. Kas tonusu ve kas kuvveti daha zayıftır. Dolayısıyla kadınların kasları daha kolay yorulur ve verimi düşüktür. Kadın ve erkek arasında en önemli morfolojik farklardan biri de yağ dokusu miktarıdır. Kadınlardaki yağ dokusu erkeklere oranla iki kat daha fazladır.

Nitekim kadınların bu fiziksel zayıflıkları göz önünde bulundurulduğundan 4857 sayılı iş kanunu, bir işyerinde çalışan işçilerin yaş, cinsiyet ve sağlık durumlarının işyerinde çalışmalarına engel teşkil etmesi halinde bunların çalışmaktan alıkonulması gerektiğini öngörmüştür.¹⁴

1.3. Kadın-Erkek Arasındaki Ruhsal (Psikolojik) Farklılıklar

Kadının, erkek psikolojisinden pek çok farklı yönü bulunmakla birlikte şahitlik konusunda unutkanlık vasfının öne çıkarılmasının bazı hikmetleri söz konusudur. Şöyle ki kadının unutkanlık vasfından çok duygusallığı, merhamet ve şefkat duygusunun fazlalığı, başkalarına karşı güzel görünme uğruna tesettüründen taviz vererek harama düşmesi hatta bu uğurda çılgınca harcamalarda bulunması yanında, gıybet etmek ve söz taşımak gibi süfli davranışları da bulunmaktadır. Nitekim “*Bana cehennem gösterildi. Halkının çoğunun kadınlar olduğunu gördüm.*”¹⁵ ve benzeri hadislerin izahında Efendimiz (a.s) kadınların genel olarak “nankörlük, iyiliği takdir etmemek, çokça lanet etmek” gibi hasletler konusunda zaaflarının bulunduğunu haber vermektedir.

1.3.1. Duygusallık

Şefkat ve merhametin kaynağı Allah Teâlâ’dır. Fakat O kulları içinde kadınlara özellikle annelere bu şefkat ve merhameti erkeklere nispetle daha fazla vermiştir. Kadının bu şefkat ve merhameti

¹² Gültekin, Mücahit, *Bilimsel Araştırmalarda Kadın-erkek Farklılıkları*, Aile Akademisi Derneği, Bursa 2014, s. 12-13.

¹³ Gültekin, Mücahit, *Bilimsel Araştırmalarda Kadın-erkek Farklılıkları*, s. 14.

¹⁴ İş Kanunu, md. 79/Vİ.

¹⁵ Buhârî, “İman”, 21

fitrîdir, yani yaratılıştandır. Nitekim onun bu şefkat ve merhameti Hz. Ömer'in (r.a) rivayet ettiği bir hadiste şöyle ifade edilmektedir: “Resûlullah'ın (s.a) huzuruna bir takım esirler getirilmişti. Ne görsün! kadın esirlerden biri, heyecanla sağa sola koşuyor, evladını arıyordu. Esirler içinde bir çocuk bulsa onu kucaklayıp bağrına basıyor, emziriyordu. Efendimiz (s.a) buyurdu ki: “*Şu kadının çocuğunu ateşe atabileceğini düşünür müsünüz?*” Biz: “*Hayır, yâ Resûlullah! Vallahi atmaz*” dedik. Resûl-i Ekrem (s.a) bunun üzerine: “*Allah Teâlâ kullarına, bu kadının çocuğuna olan şefkatinden daha merhametlidir, buyurdu.*”¹⁶ Nitekim şu bilimsel gerçek de bunu teyit etmektedir. Şöyle ki insan beyninin sol tarafı IQ (mantıksal zeka) ile sorumlu iken sağ tarafı EQ (duygusal zeka) ile sorumludur. Erkek beyni sol tarafını kullanma kabiliyetine sahip olduğundan rasyonellik ve mantıksal düşünce gerektiren durumlarda daha etkilidir. Kadın beyni ise her iki tarafını da eşit derecede kullanabildiğinden yenilik gerektiren ve duygusal meselelerin çözümünde daha aktiftir.

1.3.2. Unutkanlık

Araştırmalar kadınların daha güçlü hafızaya sahip olmalarına rağmen, isim ve tarihleri hatırlamakta zorlandıklarını, yüksek eğitimlilerin diğerlerine nispetle daha az unuttuğunu fakat depresyon rahatsızlığı bulunanlarda unutkanlığın arttığı söylemektedir.¹⁷ Yine Japon bilim adamlarının tespitine göre menopoza sonrası kadınlar hafıza sorunları yaşamaktadır. Ayrıca bu döneme giren kadınların yaşadığı öğrenme zorluğunun, estradiol seviyelerindeki düşüşle bağlantılı olabileceği ifade edilmektedir.¹⁸ Özellikle kadınların daha önce pek çok kez gittikleri adresleri tekrar bulmakta zorlandıkları ma-lumdur.

Kur'an-ı Kerim ise kadının unutkanlığı hususuna şu ayetle dikkat çekmektedir. “...erkeklerinizden iki şahidin tanık olmalarını sağlayın. Eğer iki erkek şahit olmazsa, razı olduğunuz şahitlerden bir erkek ve -biri doğrudan saptığında diğer şahit ona hatırlatsın diye- iki de kadın şahit olsun...”¹⁹

Âyette de işaret edildiği gibi kadın şahitlerden biri unuttuğunda diğerinin bu eksikliği tamamlayacağına vurgu yapılması, erkekle kadın arasındaki psikolojik farklılıklardan sadece birine işaretir. Zira kadının asıl iş hayatı, 7/24 devam eden ev hayatıdır. Kadının evin tüm işlerinde meşgul olması, iş yerindeki tek bir işle meşgul olmasından çok daha ağırdır.

1.3.3. Depresyon

Kadınlar, adet döngüsü (regl), hamilelik, nifas (lohusalık), emzirme, menopoza gibi erkeklerin anlayamadıkları duygusal kırılmalara maruz kalmaktadır. Bu durum da kadının sinirlerinin gerilmesine ve depresyona girmesine neden olmaktadır. Nitekim depresif nöbet yaygınlığı kadınlarda %5.4, erkeklerde %2.3, tüm nüfusta %4.0 oranında tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi depresyon kadınlarda iki

¹⁶ Buhârî, “Edep”, 18; Müslim, “Tevbe”, 4

¹⁷ Vatan Gazetesi, “Erkekler kadınlardan daha unutkan!” erişim: 13 Eylül 2020, <http://www.gazetevatan.com/erkekler-kadinlardan-daha-unutkan--603376-saglik/>

¹⁸ Haber7, “Haber”, erişim: 13 Eylül 2020, <https://www.haber7.com/bilim/haber/2211201-kimin-hafizasi-guclu-kadinlar-mi-erkekler-mi>

¹⁹ Bakara, 2/282.

kat daha fazla rastlanmaktadır.²⁰ Buna bağlı olarak sakinleştirici tipi ilaçları en çok kullananların yine çalışan anneler olduğu görülmektedir.²¹ Ayrıca kadınlarda intihara teşebbüs oranının erkeklerin üç katı olması, maruz kaldıkları depresyonun boyutunu açıkça ortaya koymaktadır.

1.3.4. Konuşkanlık

Bilimsel bulgular kadının üzüntülü olduğunda kendini iyi hissetmesi için konuşma eğiliminde olduğunu ve erkeğin susmayı tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Kadın yüksek sesle düşünür. Ne söylemek istediğini yüksek sesle araştırır.²² Araştırmaya göre, kadınlar ortalama olarak günde 20 bin kelime sarf etmektedir.

1.3.5. Alışveriş ve Moda Tutkusu

Hertfordshire Üniversitesi mensubu bilim adamları, kadının aşırı alışveriş yapmasının ardında, vücudundaki hormonal değişimle başa çıkma isteğinin olabileceği söylenmektedir. Pre-menstrual sendrom'' adı verilen, aşırı sinir ve duygusallıkla ortaya çıkan bu durum her 10 kadından 9'u tarafından her ay yaşanmaktadır. 18-50 yaş grubundaki 443 kadın üzerinde yapılan araştırmanın sonuçlarını açıklayan Prof. Karen Pine, kadının adeti geciktikçe harcama isteğinin de aynı oranda arttığını belirtmektedir. Pine, gereksiz alışveriş yapıp mali durumunun bozulmasından korkan kadınların adet olmadan 10 gün önce başlayan dönemde çarşıya çıkmamaları gerektiğini belirtir.²³

Kısacası bilimsel veriler kadın ile erkek arasında fizyolojik ve psikolojik pek çok farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle kadınların, her ne kadar merhamet ve şefkat abidesi olsalar da gerek hüküm verme makamında gerekse ticari hayatta diğer mezkûr zafiyetleri sebebiyle çoğu zaman istismar edilebilecekleri göz ardı edilmemelidir.

2. Delillere Genel Bakış

Kadının iş hayatında istihdamı hususunda Kur'an'da açık bir delil bulunmamaktadır. Bununla birlikte konuyla ilgili yayımlanan kitap ve makalelerde, oluşturulan sempozyum vb. toplantılarda yer yer bazı ayet ve hadislerle istidlal edildiği görülmektedir. Bu başlık altında bu ayet veya hadisleri değerlendirmeye çalışacağız.

2.1 . Ayetler

2.1.1. “Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.”²⁴

Söz konusu olan ayet-i kerimenin yer aldığı Necm suresinde (36-37) de ifade edildiği gibi Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ'ya vahyedilen konulara temas edilmektedir. Özellikle Allah katında suçların ve cezaların şahsiliğinin esas olduğu, dolayısıyla hiç kimsenin bir başkasının günahını yüklenemeye-

²⁰ Türkiye Psikiyatri Deneği, “Depresyon Konusunda Bilmek İstedikleriniz?”, erişim: 11. Ağustos 2020, <https://www.psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/24/depresyon-konusunda-bilmek-istedikleriniz>

²¹ Beşer, Faruk, Kadının Çalışması Sosyal Güvenliği ve İslam, Nun Yay., İstanbul 1995, s. 82.

²² Haber7, “Haber”, erişim: 10 Eylül 2020, <https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/4219/prof-dr-nevzat-tarhan-kadin-ve-erkek-farkliliklarina-ragmen-esittirler>

²³ Haber7, “Haber”, erişim: 1 Eylül 2020, <https://www.haber7.com/kadin/haber/391439-kadinlar-neden-alisveris-tutkunu>

²⁴ Necm, 53/39; وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى

ceği ifade edilmektedir. Kişinin dünya hayatında iradî olarak yaptığı her iş mahşer günü huzuruna getirilecek, iyilik ve kötülüklerin karşılığı, tamamen âdil bir yargılama ile ortaya konacaktır.²⁵ Yukarıda ayet-i kerimenin ihtiva ettiği “ameli salih” merkezli bir mananın kadının istihdamının onaylanması-na delil yapılması ayeti tamamen bağlamından koparmak anlamına gelmektedir.

2.1.2. “Onları bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş; bir de muhteşem tahtı var.”²⁶

İslam alimlerinin çoğunluğu tesettür ve erkeklerle ihtilat olmama şartıyla kadının çalışmasına ruhsat verirken yönetici makamında (velâyet-i amme) görev yapmasını caiz görmemektedirler.²⁷ Modern dönemde bazı Müslüman akademisyenler kadının yönetici pozisyonunda çalışabileceğini savunurken mezkûr ayette bahsedilen Hz. Süleyman zamanındaki Sebe Melikesi Belkıs’ın yöneticiliği ile Hz. Aişe’nin Cemel Vak’asındaki takındığı siyasi tavrı delil göstermektedirler. Yukarıdaki ayetle ilintili olması hasebiyle kadının yöneticiliği hususuna delil yapılan bu iki meseleyi farklı iki başlık altında incelemeye çalışacağız.

2.1.3. Belkıs Kıssası Bağlamında Kadının İdareciliği

Hz. Süleyman (a.s) ile hüdhüd kuşu arasında geçen bir kıssada hüdhüd, Hz. Süleyman’a kadın bir hükümdar olan Belkıs’ın ve Sebe halkının güneşe taptığını haber verir. Bunun üzerine Hz. Süleyman hüdhüd vasıtasıyla Belkıs’ı hak dine davet eder. Belkıs bu davete önce olumlu cevap vermez fakat bazı hediyeler yollar. Bunun üzerine Hz. Süleyman kızar ve hediyelerini aynı elçiyle geri gönderir. Bu sefer Belkıs kendisi gitmeye karar verir ve heyetiyle yola çıkar. Bu arada bir grup cin, Hz. Süleyman göz yumup açana kadar Belkıs’ın tahtını Hz. Süleyman’ın yanına getirirler. Belkıs geldiğinde Yemen’deki sarayında bulunan tahtını orada görünce Hz. Süleyman’ın peygamberliğini tasdik eder. Kadının çalışmasını savunanlar Hz. Süleyman’ın (a.s) bir kadının hükümdarlığına ses çıkarmamasının bu durumu onayladığı manasına geldiğini dolayısıyla kadının devlet başkanlığı da dahil olmak üzere her türlü işte çalışabileceğini ileri sürerler.

Hz. Süleyman’ın (a.s) Belkıs’ın idareciliği hakkında herhangi bir şey söylememiş olmasına usulü fıkıh çerçevesinde cevap vermek mümkündür. Öncelikle Hz. Süleyman’ın Belkıs’ın devlet başkanı olması hakkında bir şey söylememesi “sükût ikrardandır” kaidesi gerekçe gösterilerek onun bunu onaylandığı anlamına gelmez. Zira sükûtun rızaya delâlet edebilmesi için konuşulması gereken yerde susmuş olmak gerekmektedir. Nitekim bu ilke Mecelle’de, “*Sâkite bir söz isnat olunmaz. Lâkin ma’rız-ı hâcette sükût beyandır*”²⁸ şeklinde ifade edilmektedir. Halbuki Belkıs kıssasında hüdhüd kuşu, Hz. Süleyman’a güneşe tapan (kâfir) bir topluluktan haber vermektedir. Yoksa idarecilerinin kadın olup olmaması sorulmamaktadır. Bu sebeple onun buradaki susması ikrar sayılamaz. Ayrıca Hz. Süleyman’ın bu tavrını edille-i şer’iyyeden biri sayılan “şer’u men kablenâ” (bizden öncekilerin şeriatı)

²⁵ Diyanet, “Tefsir”, 5 Eylül 2020, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Necm-suresi/4820/36-54-ayet-tefsiri>

²⁶ Sebe, 34/23

²⁷ Vehdân, Hasan (Ahmet Fehmî Ebû Sünne ile birlikte), *Havle hukukî'l-mer'eti's-siyâsîyye*, nşr. Cephetü ulemâi'l-Ezher, t.y. y.y, s. 10

²⁸ Mecelle, md. 67

kaidesi çerçevesinde değerlendirmek de mümkündür. Şöyle ki kadının devlet başkanı olması ve Hz. Süleyman'ın buna lehte ve aleyhte herhangi bir tepki vermemesi onun şeriatında da caiz olma ihtimalini akla getirmektedir. Bu ihtimal doğru kabul edildiğinde Hz. Süleyman'ın (a.s) bu uygulaması Müslümanlar için bağlayıcı bir delil olup olamayacağı konusu gündeme gelmektedir.

Hz. Muhammed'den (s.a) önceki peygamberler vasıtasıyla bildirilen dinî hükümlerin Müslümanlar nezdinde geçerli ve bağlayıcı olup olmayacağı konusu İslam alimleri arasında ihtilafıdır. Bazı usulcüler belirli şartlar altında bunu edille-i şer'iyeden saymaktadır. Fakat fakihler Kitap ve Sünnet'te zikredilmemiş veya Müslümanlar bakımından mensuh olduğuna dair delil bulunan önceki ilâhî tebliğlerin Müslümanlar bakımından geçerlilik ve bağlayıcılığından söz edilemeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir.²⁹

İslam dini ise kadının idareciliği hususunda bizden önceki şeriatlara nisbetle daha net ve farklı bir tutum sergilemektedir. Nitekim sahabeden Ebû Bekra şöyle nakletmektedir: *"Persler, başlarına (ölen kral) Kısra'nın yerine onun kızını kraliçe olarak geçirdikleri haberi Rasûlullah'a (s.a) ulaştığında O şöyle buyurdu: "İşlerini (yönetimi) bir kadına bırakan topluluk, asla felah bulamaz."*³⁰

Görüldüğü üzere Belkıs kıssası her ne kadar Kur'an'da zikredilmiş olsa da kadının idareciliği hususunda Hz. Peygamberin aksi yöndeki rivayeti sebebiyle hükmen mensuh olduğundan bununla istidlal yapmak caiz olmaz. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teala'nın hiçbir kadını peygamber olarak göndermemiş olması bunu teyit eden önemli delillerden biridir. Bununla birlikte gerek Hz. Peygamber'in gerekse Raşit Halifeler zamanında hiçbir yere kadın vâli ve kâdı (hâkim) atanmadığı gibi böyle bir talep de olmamıştır. Yani peygamber ve sahabe uygulamalarında buna delil teşkil edebilecek tek bir örnek dahi olmaması mezkûr hadisin sahih olduğunu teyit etmektedir.

2.1.4.2. Cemel Vak'ası Bağlamında Hz. Aişe'nin Siyasi Rolü

Kadının idareci olabileceğini savunanların ileri sürdüğü delillerden bir diğeri de Hz. Aişe'nin Cemel Vak'asında (h. 36) üstlendiği siyasi roldür. Hz. Osman'ın şahâdeti üzerine Medine'de bulunan sahabe Hz. Ali'yi halife olarak seçmişti. Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm gibi ileri gelen sahabeler ise Hz. Osman'ın katillerinin bir an önce cezalandırılması için Hz. Ali'ye muhalefet etmişler ve Basra'ya doğru yola çıkmışlardı. Belli bir bölgeye gelindiğinde köpek havlamalarının artması üzerine Hz. Aişe, nerede olduklarını sordurmuş, Hav'eb suyu civarında bulunduklarını öğrenince Hz. Peygamber'in hanımlarına hitaben, *"Acaba hanginize Hav'eb köpekleri havlayacak?"*³¹ şeklinde sözünü hatırlamış ve devesini çöktürmüş, yola devam etmekten vazgeçtiğini söylemiştir. Fakat Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm onu bu görüşünden vazgeçirmişlerdir.³² Halbuki Hz. Aişe bu

²⁹ Dönmez, İbrahim Kâfi, "Şer'u men kablenâ", *DİA*, İstanbul 2010, 39/15-19.

³⁰ Buhârî, "Megâzî", 77; Tirmizi, "Fiten", 75; Nesâî, "Adâbu'l-kadâ" 8; *لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ امْرَأَةٌ* 8;

³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (24254); *إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَنَا ذَاتَ يَوْمٍ كَيْفَ بِإِخْدَاكُنْ تَنْبِئُ عَلَيْنَا كَلَابَ الْخَوَافِ*; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahihî'l-Buhârî*, thk. Abdülazîz b. Abdullâh b. Abdurrahmân b. Bâz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddîn el-Hatîb, Dâru'l-ma'rife, Beyrut t.y, 13/55

³² İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kebîr*, 10/11; Fığlalı, Ethem Ruhi, "Cemel Vak'ası", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1993, 7/320-321.

olaya kendi içtihadıyla katılmış ve sonunda savaşı kaybetmiştir. Diğer taraftan Sıffin Savaşında (h. 37) Ammâr b. Yâsir'in, Muâviye taraftarlarınca şehit edilmesi Hz. Peygamber'in "Ammâr'ı isyancı bir topluluk öldürecek"³³ meâlindeki hadisini akıllara getirirken Hz. Aişe ve Muaviye'nin Hz. Ali karşısında başlattıkları bu isyanda haklı olmadıklarını ortaya koymaktadır. Nitekim daha sonra Hz. Aişe birçok Müslümanın ölümüne sebep olan bu acı olayları yaşamaktansa daha önce ölmeyi tercih ettiğini belirtmiş, Peygamber hanımlarının evlerinde oturmalarını emreden âyeti (el-Ahzâb 33/33) her okuduğunda başörtüsü ıslanına kadar ağlamıştır. Cemel Vak'ası'ndan sonra Medine'de sakin bir hayat sürmüş, bir daha siyasi meselelere müdahale etmemiş ve Hz. Ali ile barışmıştır.³⁴

Aslında Hz. Aişe'nin yaşadığı bu pişmanlık bize zikri geçen "*İşlerini (yönetimi) bir kadına bırakan topluluk, asla felah bulamaz.*"³⁵ hadisinin ne kadar da isabetli olduğunu göstermekle birlikte bazılarının "Hz. Aişe'nin Cemel Vak'asında yer alması, kadınların siyasi hayata katılabileceklerinin bir örneğidir."³⁶ şeklindeki söylemlerin de yanlış bir yorum ve tevilden ibaret olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla "Kadının en üst düzeyden aşağıya doğru kamu görevlisi olması, vakıf ve dernekler kurması... (vb.) konusunda kadınları ehliyetli kabul eden İslami bir hukuk kuralı yoktur."³⁷ şeklindeki ifadeler İslami her hangi bir hüküm değeri taşımayan siyasi bir söylemden ibarettir. Zira İslam kadını asla ehliyetli kabul etmemiştir. Sadece bazı meselelerde erkeklere yardımcılık statüsü vermiştir. Müdür yardımcısı olmak asla ehliyetlilik sayılamaz, aksine bir şeref payesidir. Nitekim bir hadiste "*Kadın kocasının evinde sorumludur, güttüklerinden (aile fertlerinizden) sorumludur.*"³⁸ buyurularak kadının asıl çalışma sahasının evi olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Ayrıca İmam Tahâvî (v. 321), İbn Semâ'a'dan (v. 233) naklen İmam Muhammed'in "Köle, kazf sebebiyle had cezası almış kişi, sabi (çocuk), zimmi ve kadınlar gibi (tam bir) şahadet ehliyeti olmayanların hüküm vermesinin caiz olmayacağı" şeklindeki görüşünü nakletmektedir. İmam Tahâvî ilave olarak kadınların erkeklere namaz kıldırılmaması fetvasından hareketle kâdı olamayacaklarını belirtir.³⁹ Ayrıca şu gerçeği de belirtmek gerekir ki dünya nüfusunun yarısı kadın olmasına rağmen ne kadınlar ne de erkekler, kadınları yönetici olarak görmek istemektedir. Nitekim bir araştırmada "Gelecek seçimde sırf kadın olduğu için bir adaya oy verir misiniz?" şeklindeki bir soruya kadınların %53,6 oranında "Hayır, oy vermem" yanıtını vermiş olmaları⁴⁰ bunu destekler niteliktedir. Diğer bir istatisti-

³³ Müslim, "Fiten", 72-73

³⁴ Fayda, Mustafa, "Âişe", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1989; 2/201-205.

³⁵ Buhârî, "Megâzî", 77; Tirmizi, "Fiten", 75; Nesâî, "Adâbu'l-kadâ" 8 ; لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ امْرَأَةٌ

³⁶ Uraler, Aynur, Şartları Değerlendirmeksizin Kadını Çalışmaya Zorlanması, Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, İstanbul, Türkiye, 23-24 Kasım 2012, s. 294.

³⁷ Aktan, Hamza, "İslam'a Göre Kadının Sosyal Aktivitesi", Sosyal Hayatta Kadın, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İsav, Ensar Neş., İstanbul 2005, s. 298.

³⁸ Buhârî, "Cum'a", 11, "İstikrâz", 20, "İtk", 17, 19, "Vesâyâ", 9, "Nikâh", 81, 90, "Ahkâm", 1; Müslim, "İmâre", 20, الْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا وَمَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا

³⁹ Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâmet el-Ezdî, *Muhtasarü İhtilâfî'l-ulemâ*, thk. Abdullâh Nezâr Ahmed, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995, 4/204-205; Ayrıca bk. İbn Abidin, *Reddû'l-Muhtâr*, Kahraman Yay. İstanbul 1984, 5/440

⁴⁰ Kadem Dergisi, "Araştırma", erişim: 19. Ekim 2020, <http://kadinrastirmalari.kadem.org.tr/cinsiyet-esitligi-ve-adalet-perspektifinden-turkiyede-kadının-siyasal-alana-katilimi/>

ğe göre Dünya genelinde 200'e yakın ülke olmasına rağmen sadece 21 ülkede hükümet ya da devlet başkanlığı koltuğunda kadınlar oturmaktadır.⁴¹ Yine Türkiye'deki kadın yönetici oranının %10 seviyelerinde kaldığı⁴² görülmektedir.

2.2. Hadisler

2.2.1. “İnsanın yiyip içtiklerinin en helal ve bereketli olanı, çalışıp kazanarak aldıklarıdır.”⁴³

Bu hadisi şerif gerek erkek gerekse kadın için en bereketli kazancın alın teri olduğunu vurgulamaktadır. Fakat kadının çalışmasını teşvik eden bir hadis değildir. Kadının vazifesi evi ve çocuklarıdır. Bekar olan bayanların da uygun olan en kısa zamanda evlenip yuva kurmalarıdır. Bu rivayeti kadının iş hayatına teşvik edilmesinde kullanmak caiz değildir. Nitekim Efendimizin (s.a) kızı Fâtıma'ya "Evin içindeki işleri sen gör, dışarıdaki işleri Ali görsün" şeklindeki benzer telkinleri, kadının asli vazifesini belirlemektedir. Zaruret durumları bundan müstesnadır. Yine “Kadın, beş vakit namazı kılar, orucunu tutar, kendini yabancılardan korur ve kocasına itaatkâr olursa, Cennete girer.” mealindeki benzer hadisler ise kadının öncelikle kendisini mahremi olmayan erkek bakışlarından koruması gerektiğini ifade etmektedir.

Ümmü Varaka bint Abdullah (v. 23/644), Bedir savaşında Hz. Peygamber'e gelerek: “Ya Rasûlellah bize müsaade et de seninle savaşta olalım, hastalarınıza bakalım. Belki Allah bizi şehadetle rızıklandırır.” şeklinde bir temennide bulununca Efendimiz ona: Evinde otur. Muhakkak Allah sizi şahadetle rızıklandırır.”⁴⁴ buyurmuştur. Gerçekten de Hz. Peygamber'in (s.a) buyurduğu gibi Ümmü Varaka hürriyetlerini bağışlayacağını söylediği köleleri tarafından boğularak şehit edilmiştir. Hz. Ömer de katillerini idam etmiştir.⁴⁵

3. Kadın Sahabe Uygulamaları

Çalışmamızın bu bölümünde özellikle asr-ı saadet döneminde kadının istihdamı konusunda istidlal edilen rivayetleri incelemeye çalışacağız. Bu bağlamda Hz. Hatice'nin ticari hayatıyla ilgili rivayet başta olmak üzere bazı sahabe hanımların farklı çalışma alanlarına dair rivayetlerini değerlendirmeye çalışacağız.

3.1. Hz. Hatice (r.a) ve Ticari Hayatı

Hz. Hatice (ra) validemizin ticaretle uğraşma mevzusu bazılarınca, kadının mutlak anlamda her türlü işte çalışabileceğine delil olarak kullanılmaktadır. Ancak mesele iyice tetkik edildiğinde bunun sanıldığı gibi olmadığı Hz. Hatice'nin doğrudan ticaretle uğraşmadığı, özellikle akrabalarından

⁴¹ Euronews, “Haberler”, erişim: 25 Eylül 2020, <https://tr-euronews.com/cdn.ampproject.org/v/s/tr.euronews.com/amp/2019/12/12/hangi-ulkeleri-kadin-liderler-yonetiyor-finlandiya-kadinlar-icin-secme-secilme-turkiye?>

⁴² Wowturkey, “Haber”, erişim: 24. 9. 2020, <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=10874>

⁴³ İbn Mace, “Ticârât”, 1 (2137)

⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 1/353.

⁴⁵ Fayda, Mustafa, “Ümmü Varaka”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2012; 42/332-333

güvendiği bazı kişilerle mudârebe (sermaye-emek) ortaklığı yaptığı haber verilmektedir.⁴⁶ Kendisi Hz. Peygamberle evlenmeden önce Ebu Hâle ve Atîk b. Âbid iki kişiyle evlilik yapmış ve her birinden birer kızı, Atîk'den de ayrıca bir oğlu olduğu zikredilmektedir.⁴⁷ Dolayısıyla ortada kocalarından kalan serveti güvendiği erkek akrabaları vasıtasıyla kervan ticaretinde çalıştırma zaruretinde olan üç çocuklu bir dul kadın bulunmaktadır. Böyle bir durumda olan annenin ticaret kervanlarına doğrudan iştirak etmesi fiziki olarak mümkün olmadığı gibi zengin, varlıklı bir kadının çöllerde para kazanmak amacıyla kendini harap etmesi de makul görünmemektedir.

Yine Hz. Peygamber'in Hira mağarasında inzivaya çekildiği günlerde Hz. Hatîce'nin (r.a), yeğeni Hakîm b. Hizâm'ı (r.a) kervanın başına geçirerek ticaretine devam etmiş olması mahremiyet esaslarına ne denli dikkatli ve hassas olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Hatice validemiz üstün iffeti sebebiyle İslâmiyet'ten önce de "Tâhire" lakabıyla anıldığı bilinmektedir.⁴⁸

Hz. Hatice validemiz açlık ve sefaletin had safhaya ulaştığı boykot yıllarında tüm mali imkânlarını ortaya koyarak bir ömür kazandığı servetini üç yıllık zaman zarfında Allah yolunda harcamıştır. Eğer çalışan Müslüman kadınlar, Hz. Hatice'yi kadının çalışmasına mesnet olarak alıyorsa o takdirde onun 9 çocuk sahibi bir anne olduğunu ve tüm kazandıklarını Allah yolunda harcayan bir iffet abidesi olduğunu da unutmamaları gerekir.

Kısaca çocuklarının geçimini sağlama mücadelesi veren dul bir kadının sermayesini çalıştırmasını farklı değerlendirerek kadının erkeklerle aynı ortamda çalışmasına malzeme yapmaya çalışmak iffet abidesi Peygamber hanımına yapılacak çirkin iftiradır. Ayrıca Hz. Âişe de dahil olmak üzere Hz. Peygamber'in hanımlarının hiç birinin erkeklerle ihtilat halinde olan bir ticaret veya işle uğraşmamış olması Hz. Hatice'nin bu ticareti doğrudan yapmadığını, Müslüman kadının çalışma hayatına bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir. Kadının çalışmasını teşvik etmek, onun kapitalist çark içinde yer almasını meşrulaştırmak, para için kendini parlayanlara delil saymak ve buna da takva ve iffet abidesi Hz. Hatice'yi örnek göstermek, onun aziz hatırasına hürmetsizliktir.

3.2 Sahabe Kadınların İfa Ettikleri Meslekler

Kaynaklarda bazı sahabe hanımlarının Hz. Peygamber zamanında farklı mesleki faaliyetlerde bulundukları nakledilmektedir. Bu konudaki rivayetler genel olarak sağlık, dericilik, zabıta ve koku ticareti ile ilgilidir. Bunları kısaca zikretmeye çalışacağız.

3.2.1 Sağlık

Hz. Peygamber döneminde bazı sahabe kadınların savaşlarda yaralıları tedavi etme, yemek yapma ve su tedariki gibi bazı geri hizmetleri ifa ettikleri görülmektedir. Bunlardan bir kısmını zikretmeye çalışalım.

⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kebîr*, Mektebetü'l-hancî, Kahire 2002, 10/15; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe*, Darul-marife, Beyrut 2007, 5/261.

⁴⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Daru'-Reyyân, Kahire 1987, 3/291.

⁴⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe*, 5: 260; Kandemir, Yaşar, "Hatice", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1997, 16/465-466

3.2.1.1 Şifa bint Abdullah el-Adevî

Şifa bint Abdullah (v. 20/641), Hz. Ömer'in akrabalarından olup asıl adı Leylâ iken hastaları tedavi konusundaki bilgi ve becerisinden dolayı Şifâ diye meşhur olmuştur. Medine'ye ilk hicret edenler arasında yer alan Şifâ, oğlu Süleyman ile birlikte Hz. Peygamber'in kendisine tahsis ettiği bir eve yerleşmiştir. Şifâ, Câhiliye devrinde "nemle" diye bilinen bir tür cilt hastalığını rukye (dua) ile tedavi ederdi. Müslüman olunca bu tedavi yöntemini terk etmişti. Fakat hastalarının ısrarı üzerine rukyesini Efendimize okuduğu, Resûlullah'ın da ona şirke götüren bir söz ve davranış içermediği müddetçe rukye yapmakta bir sakınca bulunmadığını belirttiği, hatta Hafsa validemize bu tedavi şeklini öğretmesini tavsiye ettiği rivayet edilir.⁴⁹

3.2.1.2 Ümmü Sinân el-Eslemiyye

Ümmü Sinân el-Eslemiyye Hayber seferine çıkmadan evvel Allah Resûlü'ne gelerek savaşa katılarak, yaralı askerleri tedavi etme ve onlara su taşıma gibi geri hizmetleri hususunda izin istedi. Resûlullah da kendisine sefere katılması için *"Allah'ın bereketiyle katıl. Seninle beraber senin kabilden ve başka kabilelerden katılan başka kadınlar da var. İstersen kabilenle, istersen de bizimle birlikte olabilirsiniz."* diyerek ona izin verdi. Kendisi de Allah Resûlü ile beraber katılmayı tercih etti.⁵⁰

3.2.1.3 Ku'aybe bt. Sa'd el-Eslemiyye

Hendek savaşında da Medine'de içinde yaralılar için çadırlar kurulmuştu. Bu çadırlardaki hizmetleri yürütenlerden bir tanesi hicretten sonra Müslüman olan Ku'aybe bt. Sa'd el-Eslemiyye idi. Bir çatışma sırasında yaralanan Sa'd b. Mu'âz'ı onun bulunduğu çadıra götürmüşler ve şehit olana kadar Hz. Sa'd onun çadırında tedavi görmüştür.⁵¹

3.2.1.4 Ümmü Atiyye

Hz. Peygamber'in sünnetine uyma konusundaki titizliğiyle dikkat çeken Ümmü Atiyye vefa, metanet, dirayet ve güzel ahlâk sahibi bir kadındı. Resûl-i Ekrem ile birlikte yedi gazveye katılarak cephe gerisinde hasta ve yaralıların tedavisi ile meşgul olduğu, mücahidlerin yemek ve su ihtiyaçlarını karşılanması ile binek ve eşyaların gözetiminde görev aldığı rivayet edilmektedir.⁵²

3.2.1.5 Esmâ bt. Umeys

Esmâ bt. Umeys, Hicretin 7. yılında (v. 628) kocasıyla birlikte Habeşistan'dan Medine'ye geldi. Ca'fer b. Ebû Tâlib Mûte Savaşı'nda şehid olunca (v. 629) Hz. Ebû Bekir'le evlendi. Daha sonra da

⁴⁹ İbn Abdilber, Ebu Amr Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber b. Asım en Nemri el Kurtubi, *el-İstîâb fi Marifeti'l Aşhab*, thk. Ali Muhammed Muavvid, Daru'l kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1995, 4/424; Uraler, Ay-nur, "Şifâ bint Abdullah", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2010 39/138-139

⁵⁰ İbn Sa'd, Tabakât, 10: 276; Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Ümmü Sinân", TDV İslam Ansiklopedisi, *DİA*, İstanbul 2012; 42/330.

⁵¹ Savaş, Rıza, "Ku'aybe bt. Sa'd" *DİA*, İstanbul 2002; 26/519.

⁵² Müslim, "Cihâd", 142; Dârimî, "Cihâd", 30; İbn Mâce, "Cihâd", 35. Güler, Zekeriya, "Ümmü Atiyye" *DİA*, İstanbul 2012; 42/314.

Hız. Ali ile evlendi.⁵³ Esmâ bt. Umeys, Hız. Peygamber'in hastalığı sırasında Hindistan ve Yemen'den getirilen bitkilerden bir karışım yaparak Hız. Peygamber'i tedavi etmeye çalışmıştır.⁵⁴

3.2.1.6. Ümmü Râfi' Selmâ

Ümmü Râfi', ebelik vazifesi ile öne çıkan sahabe hanımlarındandır. Hız. Peygamber'in Hız. Hatice'den doğan bütün çocuklarının hem ebesi hem de sütannesidir.⁵⁵ Hız. Mariye'den doğan İbrahim ile Hız. Fâtıma'nın çocuklarının ise sadece ebeliğini gerçekleştirmiştir. Hız. Ali ile birlikte Hız. Fatıma'nın cenazesini yıkamıştır.⁵⁶

Hız. Hasan'ın doğumuna iştirak eden ebelerden bir diğeri de Sevde bt. Misrah'tır Kaynaklarda ebe olarak ismi geçen hanımlardan bir diğeri de Sakifli Şüreyk b. Amr b. Vehb'in azatlısı Ümmü Enmâr adlı hanımdır.⁵⁷

3.2.2. Dericilik

Ayrıca Câ'fer b. Ebû Tâlib'in hanımı Esmâ bint Ümeys, Ümmü Seleme ve Hız. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'nın, deri tabakladıkları veya işledikleri hakkında rivayetler bulunmaktadır. Hatta Resulullah'ın hanımı Hız. Zeynep (v. 20/641) evlerinin üst kısmındaki meşrube denilen bölümde deri tabaklar bu yolla elde ettiği kazancını Allah yolunda fakir fukaralara tasadduk ederdi.⁵⁸ Yine Mute savaşının kahramanı ve Allah Resûlü'nün amcaoğlu Hız. Cafer b. Ebî Talip'in eşi Esmâ bint Umeys de deri tabaklayabilen kadınlar arasındaydı. Hız. Peygamber, Hız. Cafer'in şehadet haberini kendisine vermeye gittiğinde kırk deri tabakladığı haber verilmektedir.⁵⁹

Tüm bu rivayetler mezkûr sahabe hanımlarının bir işle meşgul olduğunu göstermiş olsa da bu durum, mahremiyet ilkelerini tamamen ihlal eden bir iş hayatına delil gösterilemez. Zira sahabe kadınları bu işleri başkasının iş yerinde değil kendi mahrem alanlarında ve herhangi bir yabancı erkekle ihtilat hali olmaksızın yapmışlardır. Ayrıca o dönemde her aile kendi hayvan derilerini genelde kendisi kurutur ve ondan postunu, matarasını vs. basit ihtiyaçlarını karşılardı. Sahabe kadınlarının kendi evlerinde münferit olarak yapmış oldukları bu çalışmaları erkeklerle aynı ortamda çalışan kadınlara mesnet yapmak tamamen din istismarından ibarettir.

3.2.3. Savaşta Geri Hizmeti

Hız. Peygamber (s.a) döneminde savaşlarda geri hizmetinde bulunan pek çok hanım sahabe bulunmaktaydı. Bunlardan bir tanesi Nesîbe Binti Kab (Ümmü Umare) (r.anhâ) Medineli olup Hazrec

⁵³ Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lügât*, thk. Ali Mahmût Muavvad, Darun-Nefâis, Beyrut 2005; 1/845; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-Kebîr*, 10/265-270

⁵⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Abdullah el-Cebûrî, Tunus 2010, 1/314

⁵⁵ Eren, Mehmet, "Ümmü Râfi'", İstanbul 2012, 42/327.

⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, mektebetül mearif, Beyrut 1980, 5/329; İbn Abdilber, Ebu Amr Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber b. Asım en Nemri el Kurtubi, *el-İstîâb fî Marifeti'l Ashab*, thk. Ali Muhammed Muavvid, Daru'l kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1995, 4/418.

⁵⁷ Vâkîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakîd el-Eslemî, *el-Meğazî*, thk Marsden Jones, Alemü'l-Kütüb, 3. Baskı, Beyrut 1984, 1/285.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-hancî, Kahire 2002, 10/105.

⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kebîr*, 10/267.

kabilesine mensuptur. Hz. Nesibe'nin Uhud savaşında Hz. Peygamber'i canı pahasına koruması dille-re destandır.⁶⁰ Savaşlarda geri hizmetinde ayrıca Ümmü Eymen, Efendimizin hanımı Ümmü Seleme, halası Safiyye bt. Abdülmüttalib gibi hanımlar da yer almaktaydı. Dikkat edilirse geri planda görev yapan hanımların yaşlarının genç olmadığı, ileri yaşta, askerlerin annesi veya ninesi yaşında olduğu görülmektedir.

3.2.4. Berberlik

Peygamber dönemi yaygın mesleklerden birisi de berberlik sanatıdır. Nitekim Resûlullah'ın eşi Hz. Hatice'nin Ümmü Züfer adında bir bayan kuaförü olduğu rivayet edilir.⁶¹ O dönemde kuaför-lük yapan kadınlar arasında Âmine bt. Affân ve Büsre bt. Safvân'ın isimleri de zikredilmektedir.⁶²

Bazıları Kays oğullarından bir kadının, hac döneminde Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin saçına bakım yaptığına dair rivayeti esas alarak erkeklerin bayan kuaför tarafından saçlarının kesilebileceğine delil göstermeye çalışması caiz değildir. Halbuki bu ve benzeri rivayetlerde zikredilen kadınların aslında rivayette geçen erkek sahabe'nin mahremi ve cariyesi olabileceği şarihler tarafından ifade edilmektedir. Aksi taktirde mezkûr rivayetlerin İslam'ın mahremiyet esaslarına tamamen aykırı olduğu ortaya çıkmış olacaktır ki bu da caiz değildir. Nitekim bir hadiste “Hz. Peygamber asla kadınlarla musafaha yapmamıştır.”⁶³ buyurularak İslam'ın bu husustaki hassasiyeti ortaya konmaktadır. Kadın ve erkeğin tokalaşmasına müsaade etmeyen bir din nasıl olur da karşı cinslerin birbirlerinin saçlarının bakımına müsaade etmiş olabilir. Halbuki bu fitne bakımından tokalaşmaktan daha tehlikelidir.

3.2.5. Zabıta (Muhtesip)

Şifa bint. Abdullah el-Adeviye Hz. Peygamber zamanında hasta tedavisinde meşhur sahabe hanımlardandı. Ayrıca Hz. Ömer tarafından kadınların devam ettiği Medine pazarında esnafı denet-lemekle görevlendirildiği nakledilir.⁶⁴ Fakat İbn Arabî, el-Ahkâm'ında (Neml, 27/23) “*Ben onlara hükümdarlık eden bir kadın buldum.*” âyetinin tefsirinde Hz. Ömer'in bir kadını erkeklerin yoğun olduğu bir yerde görevlendirmesinin mümkün olamayacağını, bunun ancak bidat ehlinin hilelerinden bir hile olduğunu, bu sebeple bu rivayete iltifat edilmemesi gerektiğini belirtir. Zira Hz. Peygamber'in “*İşlerini (yönetimi) bir kadına bırakan topluluk, asla felah bulamaz.*”⁶⁵ mealindeki hadisin kadının devlet başkanı (halife) olmasına mani olduğunu belirtir.⁶⁶ Yine kaynaklarda Hz. Peygamber tarafından muhtesip olarak görevlendirilen kadın sahâbîlerden Semra bint. Nuheyk el- Esediyye'nin adı zikredil-mektedir. Bu hanım sahabe çarşıları dolaşır ve yanında taşıdığı kamçı ile ihtiyaç hissettiğinde müdaha-

⁶⁰ Acarlıoğlu, Ahmet, Hz. Peygamber Döneminde Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri, Süleyman Demirel Üni-versitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (2019), 42/224.

⁶¹ İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's- sahâbe*, Daru'l-marife, Beyrut 2007, 5/548.

⁶² İbn Hacer el-‘Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, el-Mektebetu's-şâmile, 3/431, 451.

⁶³ İbn Hibbân, “el-Hazar ve İbâha”, 5580; عن عائشة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يصافح امرأة قط

⁶⁴ Kettânî, Abdülhay, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, thk. Abdullah el-Hâlidî, Daru'l erkâm, Beyrut t.y, 1/239.

⁶⁵ Buhârî 4425; Tirmizi, “Fiten”, 75; Nesâî, “Adâbu'l-kadâ” 8 ; لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ امْرَأَةٌ

⁶⁶ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, 3/1457; Kettânî, Abdülhay, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, 1/240; (قد روي أن غمَرَ قَدَّمَ امْرَأَةً عَلَى جَسْبَةِ السُّوقِ. وَلَمْ يَصِحْ....)

lede bulunurdu.⁶⁷ Bazı müelliflerin de ifade ettiği gibi bayan muhtesiplerin denetimleri daha çok alıcı veya satıcı konumundaki kadınlara yönelik pazarlardır.⁶⁸

3.2.6. Koku ticareti

Hız. Peygamber zamanında koku ticaretiyle uğraşan kadın sahabe de bulunmaktaydı. Bunlarda biri de Kayle bint Mahreme'dir. Kayle, kocası Habîb İslâm'ın ilk yıllarında ölünce⁶⁹ üç çocuğuna bakmak için koku satan muttaki bir kadın olduğu rivayet edilmektedir. Kayle, zühd hayatı ve özellikle gece ibadetine düşkünlüğü ile tanıtılmaktadır.⁷⁰ Yine kaynaklarda koku vb. ticari malların alım-satımıyla uğraşan Muleyke Ümmü's-Sâib⁷¹'in de ismi geçmektedir.

3.2.7. Terzilik

Hız. Peygamber döneminde kadınlar evcil hayvan derilerinin yanında vahşi hayvanların derilerinden de aile bireyleri için elbise dikerlerdi. Bu dönemde derinin sadece elbise yapımında değil, ayakkabı, mest, sergi, yatak, minder, yastık yüzü, matara vb. birçok eşya yapımında kullanıldığı görülmektedir.⁷²

Kısaca sahabe dönemi çalışan kadınların çoğunun dul veya fakr-u zaruret içinde olması sebebiyle bazı münferit ticari faaliyetlerde bulundukları fakat işçi-patron münasebeti olmaksızın kendi mahrem alanlarında mesleklerini icra ettikleri anlaşılmıştır.

4. Kadını Çalışmaya İten Sebepler

İslâm bu uğurda yapılan her bir gayreti, “çalışma” bunu aktif olarak gerçekleştiren her bir ferdi ise “çalışan” olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla meşru olmak kaydıyla her çalışma ve kazancın İslâm Hukuku açısından bir karşılığı söz konusudur.

4.1. Nafaka Temini

İslâm hukukuna göre ailenin geçimi erkeğin sorumluluğundadır. Erkeğin çalışarak evin asgari giderlerini temin etmesi gerekmektedir.⁷³ Kocanın, ailesinin normal yaşam standartlarını sağlayacak helal bir kazanc elde etmesi gerekmektedir. Koca şayet bunu yerine getirmeyecek olursa kadın - tesettür ve mahremiyet esaslarına bağlı kalma kaydıyla- çalışabilir. Kadının bu şartların dışında çalışması ise onu pek çok yönden harama düşüreceğinden sedd-i zerâi'⁷⁴ kaidesince caiz değildir. Nitekim

⁶⁷ İbn Abdilber, Ebû Amr Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber b. Asım en Nemri el Kurtubi, *el-İstîâb fi Marifeti'l Aşhab*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Daru'l Cil, Beyrut 1992, 4/1863.

⁶⁸ Yılmaz, Metin, “Semra bint Nuheyk”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2009, 36/499

⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-hancî, Kahire 2002, 10/295.

⁷⁰ Efendioğlu, Mehmet, “Kayle bint Mahreme”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2002, 25/82-83

⁷¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, 5/399.

⁷² Şemseddin Sami, Kadınlar, Haz. İsmail Doğan, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, 27-28.

⁷³ Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, Çağrı yay., İstanbul 1982-1983, 5/192; Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'ü's-sanâ'i fi tertîbi's-şerâi'* (thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru'l-küttâbi'l-Arabî, Beyrut 1982, 2/47.

⁷⁴ Şer'ân sakıncalı sonuçlara götürmesi kesin veya kuvvetle muhtemel olduğunda mubah fiillerin yasaklanması anlamında fıkıh usulü terimidir. (Dönmez, İbrahim Kafi, “Sedd-i Zerâi'”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2009, 36: 277-282.)

“Def’-i mefâsid celb-i menâfi‘den evlâdır” küllî kaidesi de bunu teyit etmektedir.⁷⁵ Nitekim bazı araştırmalar kadınların bir kısmının zaruretten dolayı çalıştığını ortaya koymaktadır. "Eğer maddi zorluğum olmasaydı çalışmazdım" şeklindeki soruya kadınların %33'ünün onaylarken, %36'sının onaylamadığı, %41'inin ise kararsız kaldığı görülmektedir.⁷⁶ Kısacası çalışan her üç kadından sadece birinin maddi bir zaruretten dolayı çalışmak zorunda kaldığını ortaya koymaktadır.

4.2. Teknolojik Gelişmeler

Sanayi devrimi ile başlayan teknolojik gelişmeler, kadının bulaşık, çamaşır ve yemek yapma gibi kadının temel uğraşlarını kolaylaştırarak vakit tasarrufu sağlamıştır. Teknolojinin sağladığı bu kolaylıklar adeta kadının iş hayatına atılmasını cesaretlendirmiştir. Nitekim 2007’de yapılan bir istatistiğe göre kadınların sanayi sektöründe %27, hizmet sektöründe %66 oranında çalışıyor olması ayrıca çalışan kadınların Danimarka’da %73, İsveç’de %71,8, Hollanda’da %69,6 oranında yüksek bir seviyede seyretnesi⁷⁷ teknolojik gelişmelere paralel olarak kadının istihdamının çok fazla yaygınlaştığını ortaya koymaktadır.

4.3. Eğitim Anlayışı ve Sosyal Çevre Faktörü

Çalışan kadınlar zamanla zihinsel bazı değişimlere maruz kalmakta ve erkeklerle karma olan bir işte çalışmanın İslami açıdan herhangi bir sorun teşkil etmeyeceğine inanmaya başlamaktadır. Bu değişimde de sosyal çevrenin ve medyanın çok etkili olduğu görülmektedir. Özellikle İslami kimliği ile öne çıkan bazı kurum ve kuruluşların kadının istihdamı hususunda yürütmüş oldukları teşvik edici yanlış politikalar, Müslüman aile ve kızlarının zihinsel travma yaşamasına sebebiyet verdiği nihayetinde kapitalist düşünceye kaydığı görünmektedir.⁷⁸ Nitekim Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 2014 yılı Faliyet raporunda yer aldığı üzere 2023 yılında kadın istihdamında hedefin %41 olarak belirtilmiş⁷⁹ olması gelinen noktanın vahametini ortaya koymaktadır. Yine TÜİK raporuna göre, kadınların işgücüne katılımı 2013 yılından itibaren ivme kazanmaya başlamış 2016 yılında %33’e yükselmiştir. Bu da 2007 yılına kıyasla kadın istihdamının %39 oranında arttığını ortaya koymaktadır.⁸⁰ Bununla birlikte Türkiye’de 2014’de yapılan bir saha araştırmasında, geleneksel değerlerin kadınların iş hayatı-

⁷⁵ Mecelle, md. 30.

⁷⁶ Haber7, “Haberler”, erişim: 1 Ekim 2020, <https://www.haber7.com/is-hayati/haber/805117-calisan-kadinlarin-en-buyuk-sorunu>

⁷⁷ Yorgun, Sayım, Sömürü, Koruma ve Pozitif Ayrımcılıktan Çalışma Hayatının Egemen Gücü Olmaya Doğru Kadınlar: 21. Yüzyıl ve Pembeleşen Çalışma Hayatı, Sosyoekonomi Dergisi, 11/11, 2010, s. 174

⁷⁸ İslami kimliği ile ön çıkan Hak-İş Sendikası Kadın İstihdamı Eylem Planı’nın bir an önce uygulanmasını arzularken kurumun 2009’da yüzde 2,68 olan kadın üye sayısının 2010’da yüzde 7,23’e, 2011’de 10,7’ye çıktığını bir övünç vesilesi olarak ifade etmektedir.

https://m-haber7-com.cdn.ampproject.org/v/s/m.haber7.com/amphtml/cocuk/haber/853884-calisan-kadinlar-kres-istiyor?usqp=mq331AQFKAGwASA%3D&amp_js_v=0.1#aoh=16009817814883&referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com&amp_tf=%251%24s%20alan%C4%B1ndan&ampshare=https%3A%2F%2Fwww.haber7.com%2Fcocuk%2Fhaber%2F853884-calisan-kadinlar-kres-istiyor

⁷⁹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2014 yılı Faliyet Raporu, s. 2.

⁸⁰ Akgeyik, Tekin, Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 70/1 (2016), s. 49.

na katılımına tesiri incelenmiş, dinin kadınların istihdamını sınırlamada önemli bir sâik olduğunu ortaya çıkmıştır.⁸¹

5. Kadının Çalışmasının Aile Kurumuna Etkileri

Batıda Rönesan (1300-1600) ve Sanayi Devrimi (1760-1830) ile birlikte pek çok kurum ve kavramlar değişime maruz kalmıştır. Bu kavramlardan biri de "çalışma" kavramıdır. Özellikle fabrikaların açılmasıyla evlerinde ve tarım alanlarında 7/24 mal ve hizmet üreten kadın, usta bir algı operasyonu ile artık çalışmayan ve sadece tüketen konumuna itilerek ailenin sıcak ikliminden koparılacak istenmiştir. Bunun sonucu olarak dindar olan veya olmayan pek çok kadın, bu durumdan etkilenmiş ve evlerini sevmemeye başlamışlardır. Hatta ev hanımı ve anneliğin kutsal bir vazife olduğu unutturulmaya çalışılmış, ev hanımlığı alelade basit bir iş, fazladan bir yük olarak lanse edilmiştir. Bu yoğun algı operasyonundan etkilenen kadın, soluğu iş hayatında almış, tabiri caiz ise ikiye bölünmüş, sorumlu olduğu alan ve kişi sayısı ikiye katlanmıştır. Akşam evine ve kocasına, gündüz ise iş yerine ve patronuna karşı sorumluluklarını yerine getirmek zorunda bırakılmıştır. Evinin âmiri iken iş yerinin me'muru olmuştur. Halbuki kadın iş hayatına eşitlik, ekonomik bağımsızlık, hürriyet, rahatlık sloganlarıyla çağrılmaktadır.⁸² Bu süreçte kaybeden kadın, kazanan işveren olacaktır. Zira kadın her zaman kapitalist sermayenin ucuz işçisi görülmektedir. Nitekim TÜİK'in 2011 yılı anketine göre ülkemizde istihdam edilen kadınların %41,7'sinin herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmadan yani çalışan kadınların yarıya yakınının kayıt dışı çalıştırıldığı ortaya koyulmuştur.⁸³ Kapitalist sistem, kadına altın tepside ekonomik hürriyet zehirini enjekte etmiş modern kölelik tacını giydirmiştir. Hatta öyle ki kadının emek piyasasına yoğun olarak çekilmesi, sanayi ve hizmet sektöründe düşük ücretle istihdamı, bazıları tarafından 'emeğin feminizasyonu' olarak tanımlanmıştır.⁸⁴

5.1 Aile Düzenine Etkisi

Amerikalı sosyolog Hochschild (1989), kadının iş hayatına katılmasının, zamanın en büyük sosyal ve kültürel devrimi olduğunu, bunun sadece işgücü piyasasını değil aynı zamanda kadının kazanç sağlayan biri olarak aile içindeki güç dengesini de değiştirdiğini ifade etmektedir.⁸⁵ Kadının çalışma hayatına girmesi ve ekonomik bağımsızlığını elde etme tutkusu özellikle son dönemlerde Müslüman aileler arasında yayılmaya başlamıştır. Bu durum zaman içinde kadını erkek hakimiyetini esas alan ataerkil aile yapısına karşı bir baş kaldırışa sevk etmiştir. Aslında kapitalist güçlerin eşitlik sloga-

⁸¹ Akgeyik, Tekin, Türkiye'de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 70/1 (2016). s. 39

⁸² Nitekim Alarko Holding Yönetim Kurulu Üyesi Leyla Alaton şu ifadeleri kullanmaktadır: "Kadınlara tek mesajım; ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları... Hayatta en gerekli şey maddi olarak ayakta durabilmektir." İşveren Dergisi, "Uluslararası Raporlar ve Türkiye Karşılaştırması", erişim: 27. Eylül 2020, <https://www.tisk.org.tr/yayin/1359523609-isveren-dergisi--mart-nisan--2019-.pdf>

⁸³ Yıldız, Özkan, İşverenlerin Bakış Açısından Türkiye'de Kadın İstihdamı, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2/3 (2013), s. 99.

⁸⁴ Büyükçöşkun, Seyhan, Kadın İstihdamı ve Toplumsal Sonuçlarının Analizi, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı, 26-27 Mayıs 2012*, 2012, s. 35.

⁸⁵ Büyükçöşkun, Seyhan, Kadın İstihdamı ve Toplumsal Sonuçlarının Analizi, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı, 26-27 Mayıs 2012*, 2012, s. 37.

nıyla kadını iş hayatına çekmelerindeki asıl hedef önce erkeğin otoritesini sarsmak sonra da aileyi parçalamaktır. Halbuki Hz. Peygamber (s.a) erkeğe hitaben “*Hepiniz çoban (sorumlusunuz), güttüklerinizden (aile fertlerinizden) sorumlusunuz.*”⁸⁶ buyurarak yönetim yetkisini birinci derecede erkeğe vermiştir.

İslam aile hukukunda kadın, aile ve toplumun muhafazası için önemli bir unsurdur. Bu sebeple İslam, kadının bir takım faaliyetlerini kocasının iznine bağlayarak bazı ihtiyati tedbirler almayı ihmal etmemiştir. Bunların başında kadının ırz ve namusunu dışarıdan gelebilecek zararlardan korumaktır. Bu sebeple Allah Teâlâ kadınlara “*Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah’a ve resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah’ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir.*”⁸⁷ buyurmaktadır. Kadının para kazanma hırsı çoğu kez ahlaki erozyona uğramasına, kocasına karşı diklenmesine hatta kocasının kendisine yaklaşmasına müsaade etmeyerek onu terbiye etmeye varan davranışlar sergilemesine sebebiyet vermektedir. Aksine Hz. Peygamber (s.a) “*Kadın geceyi kocasının yatağını terk ederek geçirirse, melekler sabaha kadar ona lânet ederler.*”⁸⁸ buyurarak böyle bir itaatsizliği haram görmektedir.⁸⁹ Halbuki kadının kocasını yatağında terbiye etmeye çalışması esas itibarıyla kadının kendisine yapacağı en büyük kötülüktür. Zira erkek fıtratı kadının bu itaatsizliğini kabullenmeyecek intikam alma yoluna gidecektir. Bu intikam da adamı ya boşanmaya ya da meşru veya gayri meşru yoldan başka bir kadınla birlikteliğe itecektir. Sonuç olarak tüm bunların bedelini karı-koca ve çocuklar birlikte ödeyecektir.

5.2. Anne-Çocuk İlişisine Etkileri

Çalışan kadınları iki kategoride ele almak mümkündür. Birincisi her ne pahasına olursa olsun ekonomik bağımsızlığı uğrunda mesleğini ele alan ve evliliği öteleyenler. Diğeri de ne kariyerdan ne de evlilikten vazgeçenlerdir. Birinci grup kadınlar mesleklerini ellerine alıp paranın tadını almaya başladıktan kısa bir süre sonra bazı şeylerin hala tat vermediğini, bir şeylerin ters gittiğini fark ederler. Sonunda bir yuva kurma ve beyaz gelinlik giyme hülyaları kurmaya başlarlar. Fakat aynanın karşısına geçtiklerinde 30-35 yaşlarına vardıklarını görüp bir yuva kurmanın zorlaştığının farkına varırlar. Bu durumda kendisi için talip sayısının azaldığını kabullenerek ya evlenmek zorunda kalırlar ya da tamamen evliliğe veda ederler. Artık iç dünyasında niçin evlenmediğine dair soruya da vereceği yanıtı hazırdır: “evlenip de erkeğin boyunduruğuna girip köle mi olacaktım” Halbuki kız arkadaşlarının yuva kurup anneliğin verdiği mutluluğu gözlemlediklerinde kariyer uğrunda neleri kaybettiklerinin farkına varacaklardır. Nitekim Avrupa’da yapılan bazı araştırmalar, kadınların 1960’lı yıllardan itibaren eğitim ve kariyer alternatiflerini ön plana alıp evlilik ve çocuk yapmayı ertelediklerini ortaya koymakta-

⁸⁶ Buhârî, “Cum’a”, 11, “İstikrâz”, 20, “İtk”, 17, 19, “Vesâyâ”, 9, “Nikâh”, 81, 90, “Ahkâm”, 1; Müslim, “İmâre”, 20. *أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ*

⁸⁷ Ahzâb, 33/33: *وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى*

⁸⁸ Buhârî, “Nikâh”, 85; Müslim, “Nikâh”, 120

⁸⁹ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhayyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Şerhu’l-Müslim*, thk. Rıdvân Câmî‘ Rıdvân, Müessesetü’l-muhtâr, Kahire 200, 10/7; *هذا دليل على تحريم امتناعها من فراشه لغير عذر شرعي*

dır.⁹⁰ Bu sebebe binaen tüm dünyada evlilik çağı da yükselişe geçmiştir. TÜİK 2007 verilerine göre evlilik yaşı 23,8 iken 2016’da bu oran 25,6’ya yükseldiği tespit edilmiştir. Yani 10 yıllık süreçte kadınların evlenme çağı ortalama %8 nispetinde artmıştır.⁹¹

Ne kariyerden ne de evlilikten vazgeçen ikinci grup kadınlar ise iş hayatının getirdiği pek çok sıkıntının yanı sıra özellikle anne-çocuk ilişkisi açısından da menfi yönde etkilemektedir. Zira çalışan anne, aynı anda hem iş hayatını hem de çocuğunu veya çocuklarını idare etmek zorunda kalacağından “iş-eş-çocuk ve ben” olmak üzere adeta dört veya daha fazla cephede savaşmak zorunda kalmaktadır. Bu da annenin tam anlamıyla tükenmişlik sendromu yaşamasına sebebiyet vermektedir.

Çalışan kadınların karşılaştıkları en önemli ikilemden biri de kariyer yapmak mı, çocuğa annelik yapmak mı? Kariyerini ve çocuğunu bir arada yürütmek isteyen kadınlar, çocuklarını anneanneye, dadıya veya TV’nin kollarına teslim etmektedirler. Annesinin kariyeri uğruna her gün sabahın erken saatlerinde tatlı uykusundan uyandırılıp dadısına teslim edilmek üzere yollara düşen, gün boyu annesinin sıcak ve duygusal dokunuşlarından mahrum bırakılan çocuğun yalnız dünyasını göz ardı etmemek gerekir. Çocuğuyla yaşadığı bu iletişim kopukluğunun farkında olan anneler, bu noksanlıklarını telafi edebilmek adına genellikle mükemmel bir anne profili çizme gayretine girişmektedir. Dolayısıyla çocuklarının her istediklerini yerine getirmeye çalışacağından nihayetinde her arzusu yerine getirilen şımarık, doyumsuz, daima alan bir kişiliğin oluşmasına neden olmaktadır ki bu kelimenin tam anlamıyla sevgide israftır.⁹²

Kadının istihdamının aile üzerindeki en önemli etkilerinden birisi de çocukların kreş hayatıdır. Hak-İş Konfederasyonu’nun, örgüte üye işyerlerinde, çalışan kadınlara yönelik yaptığı ankete göre, çocuk sahibi kadınların %87’si okul öncesi çocuklar için kreşe ihtiyaç duyduklarını söylemektedir.⁹³ Hâlbuki kadının iş hayatına girmesiyle çocukların kreşlere terkedilmesi çocuğun aile ortamında alması gereken dini terbiye ve eğitimin ciddi manada ihmal edilmesine sebebiyet vermektedir. Yıllarca üniversite eğitimi gören bir annenin, çocuğuna aktarması gereken birikimini sadece kariyer uğruna harcaması anne şefkati ve merhametinden mahrum, problemlili şahsiyetlerin yetişmesine sebebiyet vermektedir. Anne şefkatinden uzak yetişen bu çocukların ne hazindir ki sonunda tıpkı annelerinin onları kreşlere bıraktığı gibi onlar da annelerini huzurevlerinin soğuk duvarları arasına rahatlıkla terk ettikleri görülmektedir.

Ülkemizde, Kamu Emekçileri Sendikası Konfederasyonu (KESK)’nun beş bin çalışan kadın üzerinde yaptığı bir araştırmada, çalışan kadınların sadece %21’inin, işyerinde emzirme veya süt ver-

⁹⁰ Yorgun, Sayım, Sömürü, Koruma ve Pozitif Ayrımcılıktan Çalışma Hayatının Egemen Gücü Olmaya Doğru Kadınlar: 21. Yüzyıl ve Pembeleşen Çalışma Hayatı, Sosyoekonomi Dergisi, 11/11, (2010), s. 182

⁹¹ Akgeyik, Tekin, Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 70/1 (2016), s. 45.

⁹² REEM Nöropsikiyatri, “Kadınları Bitiren Sendrom”, erişim: 24 Ekim 2020, <https://www.reemnp.com/kadinlari-bitiren-sendrom/>

⁹³ Haber7, “Haberler”, erişim: 28. Eylül 2020, <https://www.haber7.com/is-hayati/haber/805117-calisan-kadinlari-en-buyuk-sorunu>

me imkanına sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁴ Hâlbuki anne sütüyle beslenmenin bebek ve anne açısından faydaları bilinmektedir. Biberonla beslenen bebeklerle kıyaslandığında emzirilen çocukların daha az akut ve kronik orta kulak iltihabı (otitis), bronşiolit, isal, menenjit ve tahripkar bağırsak enfeksiyonuna (necrotizing enterocolitis) yakalandıkları görülmüştür. Küçüklüğü boyunca emzirilen çocukların biberonla beslenenlere oranla daha yüksek IQ derecesine sahip oldukları, daha az hırıltılı soludukları ve insülin bağımlısı şeker hastalığına daha az yakalandıkları tespit edilmiştir.⁹⁵

5.3 Şiddete Maruz Kalma ve Boşanmalar Üzerindeki Etkisi

Kadının iş hayatına atılması çoğu kez ev içinde yapması gerekli olan pek çok işin aksamasına sebebiyet vereceğinden aile içi huzursuzluklara neden olabilmektedir. Şöyle ki kadının sabah erken çıkması, akşama yorgun olarak eve dönmesi haliyle yemek, çamaşır, ütü vb. günlük ev işlerinin aksamasına sebep olmaktadır. Eşinin çalışmasını isteyen koca her ne kadar bu aksaklıklara belli bir süre müsamaha gösterse de zamanla kadının kocasıyla herhangi bir hususta ters düşmesi halinde bu durum bir problem olarak erkek tarafından önüne sürülebilmektedir. Bu da zamanla evde gerilimin tırmanmasına ve şiddetli geçimsizliğe hatta boşanmalara sebebiyet verebilmektedir. Evdeki bu aksaklıklar ister istemez kadının iş hayatında strese neden olmaktadır. Kadındaki bu psikolojik yorgunluk zamanla depresyona hatta iş yerinde diğer çalışanlarla gerilime ve çatışmaya sebebiyet vermektedir. Nitekim bazı anketlere göre, çalışan kadınların yüzde 39'u mesai arkadaşları, yüzde 35'i yöneticisi, yüzde 19 patronu, yüzde 7'lik bir kısmı ise müşteriler tarafında şiddete maruz kaldığını ortaya koymaktadır.⁹⁶

TNS Piar Araştırma Şirketi'nin yaptığı bir araştırmaya göre ise boşanma oranları eğitim seviyesi ile doğru orantılı olarak artış göstermektedir. Ayrıca çalışan grup üzerinde de boşanma oranı daha yüksek görünmektedir.⁹⁷ Diğer bir araştırmaya göre ise çalışan kadınların yarıdan fazlası fiziksel veya sözlü saldırganlığa maruz kalmaktadır. Bulgaristan %75,8 ile en yüksek-Brezilya'da %46, 7 ile en düşük sırada yer almaktadır.⁹⁸ TÜİK verilerine göre boşanmış kadınların istihdamı 2004 yılında %32 oranında seyrederken 2015 yılında %39,5 oranına ulaşmıştır.⁹⁹ Bu aynı zamanda evli iken işe başlayan kadınların evlilik süresi içinde boşanma oranlarının arttığının da bir göstergesi sayılabilir. (TÜİK) verilerine göre Türkiye'de son 10 yılda evlenenlerin sayısında görülen düşüşe karşın, boşanan çift sayısı %28,9 artmıştır.¹⁰⁰ Diğer bir istatistik raporda boşanma davalarının %60'ının kadınlar tarafından

⁹⁴ S. Gökdemirel, G. Bozkurt vd., Çalışan Annelerin Emzirme Sürecinde Yaşadıkları: Niteliksel Bir Çalışma, Çocuk Dergisi 8/4 (2008), 222, erişim: 07.07.2020, www.journalagent.com

⁹⁵ Büyük coşkun, Seyhan, Kadın İstihdamı ve Toplumsal Sonuçlarının Analizi, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı, 26-27 Mayıs 2012*, 2012, s. 41.

⁹⁶ Hürriyet, "Haber", erişim: 21 Eylül 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/calisan-kadınlar-ofiste-siddete-maruz-kalabiliyor-35011619>

⁹⁷ Hürriyet, "Haber", erişim: 15 Eylül 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/calisanların-bosanna-orani-daha-yuksek-34787943>

⁹⁸ Aytaç, Serpil ve Salih Dursun, Çalışma Hayatında Kadına Yönelik Şiddet: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama, İstanbul Üniversitesi Hukuku Fakültesi Mecmuası, 71/1 (2013), s. 67-78

⁹⁹ Yılmaz, Semra, Türkiye'de Kadınların Çalışma Hayatındaki Yeri Sosyal Güvenlik Hukuku Düzenlemeleri, Sosyal Çalışma Dergisi, 2/2 (2018), s. 63-80

¹⁰⁰ TRT, "Haber", erişim: 5 Eylül 2019, https://www.trthaber.com/m/?news=turkiyede-son-10-yilda-12-milyon-cift-bosandi&news_id=353637&category_id=8

açıldığı, boşanan kadınların da neredeyse %80'nin çalışan kadınlardan oluştuğu haber verilmektedir. Dikkat çeken diğer bir husus ise profesyonel iş hayatına sahip bayanlar ev hanımlarına nispeten altı kat daha fazla boşanmaktadır.¹⁰¹ Kısacası ekonomik bağımsızlığını kazanan kadınlar yuvayı daha çabuk yıktığı ortaya çıkmaktadır.

Özellikle kadınların erkeklerle aynı mekanda çalışması, farklı ve başarılı erkekleri tanınması zamanla eşini beceriksiz görmesine hatta aşağılamasına sebebiyet verecektir. Ayrıca erkeklerle kurduğu diyaloglar, ses tonu ve hareketlerinin erkeksileşmesine yol açacak hatta zamanla kocasına karşı efelenmesine nihayetinde de eşlerin boşanmasına sebebiyet verecektir. Nitekim 2007-2016 döneminde boşanmaların %15'lerden %21'e çıkarken, boşanmış kadınların işgücüne katılım oranı %41'den %51'e yükselmiştir.

Dikkat edildiğinde iki değer arasında kuvvetli bir korelasyon (paralellik) ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰² Dikkat çeken bir araştırmada ise kadınların %52,9'ü; erkeklerin ise %54,8'i aldatma/aldatılma, sorumsuzluk ve ilgisizlik nedeniyle boşandıkları tespit edilmiştir.¹⁰³ Bu istatistiklerden anlaşıldığı üzere çalışan boşanan kadınların çoğunun önce yuvayı birbirine bağlayan çocukları kreşe vererek çocuklardan, üst makamdaki erkekleri gördükten sonra da kocasından uzaklaştığı ve aldattığı anlaşılmaktadır.

5.4. Çalışan Kadının Cinsel İstismar ve Tacize Maruz Kalması

Kadının sürekli erkeklerle aynı ortamı paylaşması (ihtilatı), önce diyalogla başlayıp zamanla tesettür konusunda gevşekliğe dönüşmekte zaman sonra da ibadet ve mahremiyet esaslarının ihlaline neden olmaktadır. Bununla da kalmayıp kadın, yer yer erkeklerin sözlü veya fiili istismarına maruz kalmakta onur ve iffetine zarar verilebilmektedir. Nitekim kadının İslami esaslara aykırı bir ortamda çalışması hususunda yapılan istatistikler, kendisine yöneltilebilecek istismarlara kapı aralayabileceğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple kadının dini müeyyidelere uygun olan ortamlarda çalışması gerekir. Zira hadislerde, kadının hiçbir şekilde yabancı bir erkekle baş başa kalamayacağı¹⁰⁴ ve vücut hatlarını belli eden dar ve şeffaf elbiseler giyemeyeceği belirtilmektedir.¹⁰⁵

Türkiye'de 2000'li yıllarda yapılan bir araştırmaya göre, kadınların genel olarak %14'ünün iş yerinde cinsel tacize uğradığını, bu oranın sağlık kurumlarında oldukça yüksek seyrettiğini ortaya koymaktadır. Hemşirelerin yüzde 41'i, doktorların yüzde 23'ü hastanelerde taciz olduğunu kabul etmektedir. Bu oran eğitim sektöründe %15, gıda sektöründe ise %11'i şeklinde seyretmektedir. Yine

¹⁰¹ İnternethaber, "Çalışan kadınlar daha çok boşanıyor", erişim: 3 Eylül 2019, <https://www.internethaber.com/calisan-kadınlar-daha-cok-bosaniyor-1051382h.htm>

¹⁰² Akgeyik, Tekin, Türkiye'de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 70/1 (2016), s. 50

¹⁰³ Sandalcılar, Ali Rıza, İşsizlik Boşanmayı Etkiliyor Mu? Bölgesel Panel Nedensellik, Ege Akademik Bakış, 12/2 (2012), s. 228.

¹⁰⁴ Ebu Bekir el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 2/78; *أَنَّ خُلُوةَ الرَّجُلِ مَعَ الْأَجْنَبِيَّةِ حَرَامٌ*

¹⁰⁵ Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye li-ehâdisi'l-Hidâye*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, y.y. 1973, 1/299.

aynı araştırmaya göre kadın işgücünün 1990 yılında % 34 iken 2004 yılının ilk çeyreğinde yüzde 22.5'e düştüğünü haber vermektedir.¹⁰⁶

Başka bir araştırmaya göre ise cinsel tacize maruz kalanların genelde vasıfsız ve deneyimsiz iş bulma imkanı çok zayıf olan dul kadınlar ile iş yerinde bir erkeğin emrinde çalışan hemşire, hostes ve sekreterler olduğu belirtilmektedir.

Nitekim Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerde yapılan araştırmalar çalışan kadınların %35-84'ünün, ABD'de ise, 1985-87 yıllarında kadınların %42'sinin işyerlerinde cinsel tacize maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır.¹⁰⁷ Yine başka bir araştırmaya göre cinsel tacize maruz kalan kadınların manen de yara aldıkları gerek eşleri gerekse iş yeri çalışanları nezdinde güven kaybına uğradıkları hatta çaresizlik hissine kapılarak depresyona girdikleri tespit edilmiştir.¹⁰⁸

Merkezi İngiltere'de bulunan TUC (Trades Union Congress) sendikasının, 1500 çalışan kadınla yaptığı görüşmeye göre kadınların %52'sinin, cinsel tacize uğradıklarını itiraf etmişlerdir. Cinsel tacize maruz kalanların %79'u ise durumu yöneticilerine bildirmeyip susmayı tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Her dört kadından birinin kendilerine istenmedik şekilde dokunulduğunu söylemektedir. TAC (Transport Accident Commission)'nın yaptığı diğer bir rapora göre ise, bu problemin genç çalışanlarda daha fazla görüldüğünü, 18-24 yaş aralığında çalışan bayanların %63'ünün, tacizle karşı karşıya kaldığını ortaya koymaktadır.¹⁰⁹ Hemşirelik mesleğinin büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturduğundan, sağlık hizmetlerinin verildiği kurumlarda taciz edilenlerin çoğunluğunu hemşireler oluşturmaktadır.¹¹⁰ Türkiye'de tecavüz suçları 1987'lerde %3.8 civarındayken 1993 yılında büyük bir ivme göstererek %35'lere yükselmiş olması¹¹¹ kadınların erkeklerle karışık ortamda çalışmasının ne vahim bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir araştırmaya göre taciz olayının kadının kılık-kıyafetiyle ilintili olup olmadığı konusundaki bir soruya kadınların %19'u, erkeklerin ise %36'sı giyim kuşamın tacizde etken olabileceğini söylemişlerdir.¹¹²

Sonuç

Avrupa'da ortaya çıkan hızlı sanayileşme, toplumda daha itaatkâr ve kanaatkâr olan kadın işçi sınıfının doğmasına zemin hazırlamıştır. Kas gücü ve pazarlık gücü oldukça zayıf olan kadın işçi, kapitalist sermayenin ilgi odağı olmuştur. Sanayi Devrimiyle birlikte kas gücünün otomasyonla yer değişmesi kadın işçilerin sahaya inmesini cazip hale getirirken erkeklerin iş bulma imkanlarını zorlaştırmış hatta işsiz kalmalarına neden olmuştur. Sonrada ise medya ve basının etkisiyle kadına ekonomik

¹⁰⁶ Wowturkey, "Haber", erişim: 24. 9. 2020, <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=10874>

¹⁰⁷ Atman, Ümit Cihan (2003). "Kadına Yönelik Siddet, Cinsel Taciz, Irza Geçme", Sted Dergisi, 12/9, s. 333-340.

¹⁰⁸ Akgeyik, Tekin, İş Yerinde Cinsel Taciz, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 1/41-42 (1998), s. 219.

¹⁰⁹ BBC, "Haberler", erişim: 27 Mayıs. 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37033028>
Şermin Timur, Şenay Ok, "Kadın ve Çocuklarda Cinsel Taciz", Atatürk Üni., Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 4/2 (2001), s. 68-74.

¹¹¹ Şermin Timur, Şenay Ok, "Kadın ve Çocuklarda Cinsel Taciz", s. 69.

¹¹² Aydemir, Leyla, Kadın Tacizlerine Yönelik Bir Tutum Araştırması, IJSHS,; 3/1 (2019), s. 199-216.

bağımsızlığı ilan ettirilerek erkeğin ev otoritesi sarsılmıştır. Erkeğin idaresinin hakim olduğu klasik aile yapısının aksine kadının “eşitlik”, “ekonomik hürriyet” gibi kapitalist eksenli sloganlarla iş hayatına çekilmesi aslında sistematik bir köleleştirmeden ibarettir. Zira ucuz, itaatkâr, her türlü şartlarda çalışabilen ve istismar edildiğinde ses çıkaramayan kadın, kelimenin tam anlamıyla modern bir köle demektir.

İslam nazarında kadın-erkek kul olmaları noktasında iştir. Üstünlük ancak takvadır. Bununla birlikte pek çok bilimsel veri kadın ve erkeğin gerek fiziksel gerekse psikolojik yönden birbirinden farklı olduğunu, kadının şefkat ve merhamet abidesi olması yönüyle erkekten faziletli olduğunu bununla birlikte erkeğin bedensel ve muhakeme performansı bakımından aile idarecisi olmayı hak ettiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla “eşitlik” kavramının sadece aileyi yıkmaya çalışan sloganik bir ifadeden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Bildiride de vurgulandığı üzere kadının bugün iş hayatına atılması hususunda günümüz Müslüman araştırmacılarının istidlal ettikleri delillerin neredeyse tamamının kişiyi ahiret hayatında mesut edecek “ameli salihler” ile ilgili ayetlerdir. Dolayısıyla mezkûr ayetleri kadının erkeklerle karma bir ortamda çalışmasına delil göstermek ayetin asıl vaz’ına aykırı olacağından büyük bir vebaldir. Kadının istihdamı konusunda özellikle Hz. Hatice’nin ticari hayatı ile bazı hanım sahabelerin mesleki çalışmaları hususundaki rivayetler günün sekiz saatini erkeklerle aynı mekanda çalışarak geçiren Müslüman kadınlara delil teşkil etmemektedir. Aksine sahabe hanımları bu faaliyetlerini ya kendi mahrem alanlarında yürütmüş ya da kadınların yoğun olduğu çarşı ve pazarlarda münferit olarak devam ettirmişlerdir. Asla başka sahabe erkekleriyle ortak bir mekanda patron-işçi münasebeti şeklinde herhangi bir mesleki faaliyeti yürütmedikleri tespit edilmiştir.

Yine kadının yönetici olamayacağına dair Hz. Peygamber’in sarîh hadislerine rağmen bazı araştırmacıların Kur’an’daki Belkıs kıssası ile Hz. Aişe’nin Cemel Vak’ası’nda üstlendiği rol hususunda yapmış oldukları zorlama te’vil ve istidlallerin, usûl-i fıkıh açısından isabetli olmadığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca son dönemlerde yapılan istatistiklerde boşanma davalarının %60’ının kadınlar tarafından açıldığı, boşananların da neredeyse %80’inin çalışan kadınlar olduğu görülmektedir. Özellikle profesyonel iş kariyerine sahip kadınların, ev hanımlarına oranla 6 kat daha fazla boşandıkları tespit edilmiştir. Bu da ekonomik bağımsızlığını kazanan kadınların daha çabuk yuva yıktığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Yine "Eğer maddi zorluğum olmasaydı çalışmazdım" şeklindeki bir soruya kadınların %33’ünün olumlu yanıt vermesi aslında çalışan her üç kadından sadece birinin maddi bir zarureten dolayı çalışmak zorunda kaldığını ortaya koymaktadır.

Kısaca İslam’a göre kadının asıl olarak çalışma sahası evi, eşi ve çocukları ise iş arkadaşlarıdır. Ailenin maddi giderleri, kas gücü ve dayanıklılığı gerektirdiğinden erkeğe, daha hafif ve rahat olan ev işleri ise kadına uygun görülmektedir. Bu görevler yer değiştirdiği takdirde erkek ve kadının fitratlarının farklı olması dolayısıyla çoğu kez aile içi dengelerin sarsıldığı, şiddete kadar varan pek çok huzursuzluğun baş gösterdiği, nihayetinde yuvanın yıkılmasıyla sonuçlandığı istatistik raporlarla ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Fakat özellikle ailenin maddi sıkıntılarla karşılaşması durumunda er-

keklerle aynı ortamı paylaşmamak ve tesettüre riayet etmek kaydıyla, kadının çalışmasına ruhsat verilebileceği, bunun dışındaki gerekçelerle (mahremiyet ve tesettür esaslarına uyulsa dahi) kadının istihdamının aileye kazandırdığı paranın telafi edemeyeceği manevi zararlara sürükleyebileceği sonucu ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Akgeyik, Tekin, Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 70/1 (2016), 31-53.
- Akgeyik, Tekin, İş Yerinde Cinsel Taciz, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 1/41-42, (1998), 215-224.
- Atman, Ümit Cihan (2003). “Kadına Yönelik Şiddet, Cinsel Taciz, Irza Geçme”, Sted Dergisi, 12/9, 333-340.
- Akşit, Cevat, I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Konbad Yay. Konya 1997.
- Aktan, Hamza, “İslam’a Göre Kadının Sosyal Aktivitesi”, Sosyal Hayatta Kadın, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İsav, Ensar Neş., İstanbul 2005.
- Aytaç, Serpil ve Salih Dursun, Çalışma Hayatında Kadına Yönelik Şiddet: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama, İstanbul Üniversitesi Hukuku Fakültesi Mecmuası, 71/1 (2013), 67-78
- Beşer, Faruk, Kadının Çalışması Sosyal Güvenliği ve İslam, İstanbul: Nun Yay., 1995.
- Büyükçöşkun, Seyhan, Kadın İstihdamı ve Toplumsal Sonuçlarının Analizi, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı, 26-27 Mayıs 2012*, 2012, 29-51
- Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, İstanbul: Hayat Yay, 1997.
- Diyanet, “Tefsir”, 5 Eylül 2020, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Necm-suresi/4820/36-54-ayet-tefsiri>
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Şer’u men kablenâ”, *DİA*, İstanbul 2010, 39/15-19.
- Eren, Mehmet, “Ümmü Râfi’”, *DİA*, İstanbul 2012, 42/327.
- Euronews, “Haberler”, erişim: 25. Eylül 2020, <https://tr-euronews-com.cdn.ampproject.org/v/s/tr.euronews.com/amp/2019/12/12/hangi-ulkeleri-kadin-liderler-yonetiyorfinlandiya-kadinlar-icin-secme-secilme-turkiye?>
- Fayda, Mustafa, “Âişe”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1989; 2/201-205.
- Fayda, Mustafa, “Ümmü Varaka”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2012; 42: 332-333
- Gökdemirel S., G. Bozkurt vd., "Çalışan Annelerin Emzirme Sürecinde Yaşadıkları: Niteliksel Bir Çalışma", Çocuk Dergisi 8/4 (2008).
- Güler, Zekeriya, “Ümmü Atiyye” *DİA*, İstanbul 2012; 42/314.
- Gültekin, Mücahit, *Bilimsel Araştırmalarda Kadın-erkek Farklılıkları*, Bursa: Aile Akademisi Derneği, 2014.
- Haber7, “Haber”, erişim: 13 Eylül 2020, <https://www.haber7.com/bilim/haber/2211201-kimin-hafizasi-guclu-kadinlar-mi-erkekler-mi>
- Haber7, “Haber”, erişim: 1 Eylül 2020, <https://www.haber7.com/kadin/haber/391439-kadinlar-neden-alisveris-tutkunu>.
- Hürriyet, “Haber”, erişim: 21 Eylül 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/calisan-kadinlar-ofiste-siddet-maruz-kalabiliyor-35011619>
- Hürriyet, “Haber”, erişim: 15 Eylül 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/calisanlarin-bosanma-orani-daha-yuksek-34787943>

- İnternethaber, “Çalışan kadınlar daha çok boşanıyor”, erişim: 3 Eylül 2019, <https://www.internethaber.com/calisan-kadinlar-daha-cok-bosaniyor-1051382h.htm>
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî (v. 1252/1836), *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebşâr*, Kahraman yay., İstanbul 1984.
- İbn Abdilber, Ebu Amr Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber b. Asım en-Nemri el Kurtubi (ö.463/1071), *el-İstîâb fi Marifeti'l Ashab*, thk. Ali Muhammed Muavvid, Daru'l kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1995.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethû'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Abdülazîz b. Abdullâh b. Abdurrahmân b. Bâz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddîn el-Hatîb), Dâru'l-ma'rife, Beyrut t.y.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Daru'-Reyyân, Kahire 1987.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-mearif, Beyrut 1980.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Garîbü'l-Hadis*, thk. Abdullah el-Cebûrî, Tunus 2010.
- İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-hancî, Kahire 2002, 10: 105.
- İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fi Marifeti's-Sahâbe*, Darul-marife, Beyrut 2007.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd, *Şerhu Fethi'l-kadîr*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, y.y. 1970.
- Fıglalı, Ethem Ruhi, “Cemel Vak'ası”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1993, 7: 320-321.
- Kandemir, Yaşar, “Hatice”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1997, 16: 465-466.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'ü's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâi'* (thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru'l-küttâbi'l-Arabî, Beyrut 1982.
- Kettânî, Abdülhay, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, thk. Abdullah el-Hâlidî, Daru'l erkâm, Beyrut t.y.
- Kigem Kişisel Gelişim Merkezi, “Makale”, erişim: 15 Eylül 2020, <https://www.kigem.com/kadinlarin-cok-konustugu-kanitlandi.html>
- Koç, Hürmüz, Yüksel, Oğuzhan, Kadınlarda Fiziksel ve Fizyolojik Performansın Değerlendirilmesi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,; 9 (2015)
- Kur'an Yolu, “Tefsir”, erişim: 18 Eylül 2020, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%BCddessir-suresi/5533/38-48-ayet-tefsiri>
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Ümmü Sinân”, TDV İslâm Ansiklopedisi, DİA, İstanbul 2012
- Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lügât*, thk. Ali Mahmût Muavvad, Darun-Nefâis, Beyrut 2005; 1:845 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-Kebîr*, 10: 265-270
- Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, thk. Rıdvân Câmî' Rıdvân, Müessesetü'l-muhtâr, Kahire 2001.
- Sandalcılar, Ali Rıza, İşsizlik Boşanmayı Etkiliyor Mu? Bölgesel Panel Nedensellik, Ege Akademik Bakış, 12/2 (2012), 225-238.
- Savaş, Rıza, “Ku'aybe bt. Sa'd” DİA, İstanbul 2002; 26, 519.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, Çağrı yay., İstanbul 1982-1983.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâmet el-Ezdî, *Muhtasaru İhtilâfi'l-ulemâ*, thk. Abdullâh Nezîr Ahmed, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995.

- Türkiye Psikiyatri Deneği, “Depresyon Konusunda Bilmek İstedikleriniz?”, erişim: 11 Ağustos 2020, <https://www.psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/24/depresyon-konusunda-bilmek-istedikleriniz>
- TRT, “Haber”, erişim: 5 Eylül 2019, https://www.trthaber.com/m/?news=turkiyede-son-10-yilda-12-milyon-cift-bosandi&news_id=353637&category_id=8
- Uraler, Aynur, “Şifâ bint Abdullah”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2010 39: 138-139.
- Aynur, Şartları Değerlendirmeksizin Kadını Çalışmaya Zorlanması, Dinî ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, İstanbul, Türkiye, 23 - 24 Kasım 2012, 294.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi, *el-Meğazî*, thk. Marsden Jones, Alemü'l-Kütüb, 3. Baskı, Beyrut 1984.
- Vatan Gazetesi, “Erkekler kadınlardan daha unutkan!” erişim: 13 Eylül 2020, <http://www.gazetevatan.com/erkekler-kadinlardan-daha-unutkan--603376-saglik/>
- Yuvalı, Ertuğrul, 4857 Sayılı İş Kanunu’nun ve İlgili Mevzuatın Kadın İşçiler İle İlgili Hükümlerine Genel Bir Bakış, TBB Dergisi, İstanbul 2013, 93-113.
- Yılmaz, Semra, Türkiye’de Kadınların Çalışma Hayatındaki Yeri Sosyal Güvenlik Hukuku Düzenlemeleri, Sosyal Çalışma Dergisi, 2/2, (2018), 63-80.
- Wowturkey, “Haber”, erişim: 24 Eylül 2020, <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=10874>
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbu’r-râye li-ehâdisi’l-Hidâye*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, y.y. 1973, 1/299.

**SUDAN'DAKİ ÇATIŞMALARDAN ETKİLENEN ALANLARDA YOKSULLUĞU
AZALTMADA KADINLARIN EKONOMİK FAALİYETLERİNİN ROLÜ
(VAKA ANALİZİ, GÜNEY KORDOFAN VİLAYETİ, DILLING DISTRICT, AĞUSTOS 2019)**

**دور النشاط الاقتصادي للمرأة في تخفيف حدة الفقر في المناطق المتأثرة بالنزاعات في السودان
(دراسة حالة ولاية جنوب كردفان محلية الدلنج)**

***Asmahan Mahjoub Abdel Wahab Othman**

المستخلص

تناولت الدراسة دور النشاط الاقتصادي للمرأة في تخفيف حدة الفقر في المناطق المتأثرة بالنزاعات في السودان دراسة حالة محلية الدلنج بولاية جنوب كردفان. تهدف الدراسة لمعرفة نوع النشاط الاقتصادي للمرأة في مناطق النزاعات بالإضافة لمعرفة أثر هذا النشاط على تحسين وضع الأسرة الاقتصادي. وتتمثل مشكلة الدراسة في أن النزاعات تحدث تغييراً في الخارطة الاجتماعية للمجتمعات لنزوح الأسر وغياب رب الأسرة أو تركه لعمله وينعكس ذلك على الأسرة وتصبح المرأة العائل لمعظم الأسر في مناطق النزاعات، وهذه الدراسة تسعى لمناقشة النشاطات الاقتصادية للمرأة في مناطق النزاعات ومدى مساهمتها في تحسين الوضع الاقتصادي وتخفيف الفقر للأسرة في المناطق المتأثرة بالنزاعات. اعتمدت الدراسة المنهج الوصفي التحليلي كما تم جمع البيانات من المصادر الثانوية لتوصيف مفردات الدراسة بالإضافة للمصادر الأولية من مجتمع الدراسة وذلك باستخدام أداة الاستبيان التي تم توزيعها على عينة عشوائية نسبية تضم 500 من النساء من منطقة الدراسة. وتم تحليل البيانات ببرنامج الحزم الإحصائية للعلوم الاجتماعية باستخدام النسب المئوية. توصلت الدراسة لنتائج أهمها: أحدث النزاع تغيير في نوع عمل المرأة حيث كانت معظم النساء يعملن في زراعة الجباريك وجمع ثمار الغابات وتسويقها وأصبحن بعد النزاع يعملن في الأعمال الهامشية كبائعات في الأسواق وعمالة في المنازل في البناء. انعكس النشاط الاقتصادي للمرأة بمنطقة الدراسة في تخفيف حدة الفقر وذلك بتحسين الوضع الاقتصادي للأسر وذلك بمساهمتها في توفير الاحتياجات الأساسية من غذاء وصحة وتعليم الأبناء. خرجت الدراسة بتوصيات منها: ضرورة الاهتمام بتوفير التمويل الأصغر لمعيلات الأسر في المناطق المتأثرة بالنزاعات. تدريب معيلات الأسر في مجالات عملهن لتمكينهن مهارات إنتاجية بجودة عالية لتمكينهن اقتصادياً.

الكلمات المفتاحية: النشاط الاقتصادي، المرأة، الفقر، النزاع، جنوب كردفان.

**The Role of Women's Economic Activities
in Reducing Poverty in Conflict-Affected Areas in Sudan
(Case Study, South Kordofan State, Dilling District, August 2019)**

Abstract

The study deals with the role of economic activity of woman in alleviation poverty in conflict affected areas in Sudan, locality of Dalang, south Kordofan state .. the study aims at Knowing the type of economic activity of woman in conflict affected area in addition to know the affect of this activity to improve the economic situation of family . The problem of the study conflicts made changes in the social map for the communities which lead to

* Assoc. Prof. Dr., Sudan University of Science and Technology, Institute for Family and Community Development.

displacement of the families and the absence of household and lost of his work and occurrence of unemployment and poverty Which reflected on the family and the women became the household of most families and economic burdens increased on women to increase her income. The problem of the study can be formulated in the following question: Is the economic activity of women has role in alleviation of poverty in the conflict affected areas? The study used the analytical descriptive approach, the data were collected from secondary sources to distributed the study samples addition to primary Source from the study community by using questionnaire which distributed to random sample about 500 women from study area. The data were analyzed using SPSS by using percentages. The study concluded the followings results: the conflict mad change in the type of women work, most of women were worked in agriculture and gathering the forestry fruits and after the conflict they become work in marginal works like sailing in the markets and work as home serves and building workers. The economic activity of women in conflict affected areas reflected in alleviation of poverty and improving the economic situation of families by contribution of provide the essential needs of food, education of children and families health. Recommendations of the study are: provide microfinance to women in the conflicted area, and training women their work areas to gain production skills with high quality to improve them.

Keywords: Economic activity, Woman, Poverty, Conflict, South Kordofan.

المقدمة

أصبح النشاط الاقتصادي للمرأة ضرورة ملحة لحاجة الأسرة والمجتمع إليه، لذاك تلجأ دول العالم الثالث إلى وضع خطط للتنمية السريعة، التي تحتاج إلى تضافر جهود جميع أفراد المجتمع وبما أن التنمية تقوم على تسخير كل الطاقات المادية والبشرية، بالمشاركة التنموية، فإن الجهود والإسهامات التي تبذلها المرأة سواء اتسمت بالطابع الاقتصادي أو الاجتماعي، تؤدي إلى إحداث تغيير اجتماعي. لا تقف أهمية عمل المرأة عند الحاجة للعمل فحسب بل أصبح التوجه الحديث هو أهمية مشاركة المرأة في عملية التنمية في المجتمع (كوكو، 2016م).

ادي الوعي بأهمية مشاركة المرأة في عملية التنمية وتطور المجتمع، إلى الاهتمام بقضايا المرأة وإنشاء آليات وتنفيذ مشاريع لتنميتها في العديد من الدول . وبذلك عقدت المؤتمرات الدولية لمناقشة إسهامات الدول وتجاربها في الاهتمام بدور المرأة ومشاكلها الاقتصادية ومحاربة الفقر الذي أصبح خطر يهدد الأسر، والعوامل السياسية متمثلة في ظروف الحرب والنزاعات وانعكاساتها التي ألقت بظلالها على المجتمع الأسري أدت إلى تدهور أحوال كثير من النساء وحرمانها من الاحتياجات الأساسية للحياة وزيادة أعباء المعيشة وتدني الأجور وزيادة التضخم بالإضافة إلى العوامل الاجتماعية مثل هجرة الرجال والوفاة وخروج كثير من النساء إلى العمل الهامشي (سليمان، 2009م).

يساهم النشاط الاقتصادي للمرأة في مجالات العمل المختلفة في القطاع الزراعي والرعي والصناعات الريفية مما يؤدي إلى زيادة دخل الأسرة وبالتالي ينعكس ذلك على تحسين الخدمات مثل الصحة والتعليم للأسرة والمجتمع تلعب المرأة الريفية دوراً كبيراً في الإنتاج في الريف السوداني من خلال أدائها للعمليات الزراعية والرعي وتحملها واجبات المنزل مع الأدوار الخدمية، بالإضافة إلى دورها في مجال الصناعات الريفية في حفظ الأغذية والمنتجات اليدوية والنسيج اليدوي والحياسة لزيادة دخل الأسرة لمواجهة الاحتياجات المتعددة (الزين، 2008م).

تضافرت عدة عوامل اقتصادية، واجتماعية، وسياسية وبيئة ادت لحدوث نزاعات وحروب في السودان نتج عنها تدهور معيشي اقتاد العديد من الظواهر في المجتمع السوداني كالبطالة والتشرد والنزوح، وقع على المرأة السودانية عبء ثقيل وهو توفير كثير من الحاجات الأساسية لأسرتها وأجبرها على العمل بكل أنواعه المنظم والهامشي وذلك لضعف مهاراتها. تسببت المجاعات والكوارث الطبيعية و الحرب بالفقر الذي يضيف أعباء اقتصادية للمرأة مما يضطرها إلى امتنانها المهن الهامشية لزيادة الدخل و ينعكس ذلك على

صعوبة حصولها على الخدمات الأساسية الصحة والتعليم وهي تحاول جاهدة لمعالجة وتحسين وضعها ومحاربة الفقر الذي لا يتم الابتتمية قدرات المرأة (حسن، 2016م).

مشكلة البحث

أحدثت النزاعات تغييراً في الخارطة الاجتماعية للمجتمعات لنزوح الاسر وغياب رب الاسرة او تركه لعمله و إنتشار البطالة والفقر، مما انعكس على الاسرة واصبحت المرأة العائل لمعظم الاسر وزادت أعبائها الإنتاجية لزيادة الدخل، وهذا ما تسعى الدراسة لمناقشته. ويمكن صياغة مشكلة الدراسة في السؤال التالي: هل النشاط الاقتصادي للمرأة له دور في تخفيف حدة الفقر بمناطق المتأثرة بالنزاعات ؟

أهمية البحث

تتبع أهمية البحث من أهمية دور المرأة في المجتمع وأهمية مساهمتها في زيادة دخل الاسرة ومحاربة الفقر ودفع عجلة التنمية في المجتمع، كما للبحث أهمية علمية لمساهمته في اثراء المكتبات في مجال عمل المرأة لقللة الدراسات السودانية في هذا المجال

أهداف البحث

- التعرف على نوع النشاط الاقتصادي للمرأة في مناطق النزاعات
- التعرف على مدى مساهمة المرأة في تحسين الوضع الاقتصادي وتخفيف الفقر للأسرة في المناطق المتأثرة بالنزاعات.

فروض البحث

- أدى النزاع المسلح إلى تغيير نوع النشاط الاقتصادي للمرأة بزيادة اعداد النساء في العمل الهامشي .
- النشاط الاقتصادي للمرأة يساهم في زيادة دخل الاسرة.
- يساهم النشاط الاقتصادي للمرأة في توفير مصروفات تعليم الابناء بالاسرة.
- يساهم النشاط الاقتصادي للمرأة في توفير المصروفات العلاجية للأسرة.
- النشاط الاقتصادي للمرأة يساهم توفير الغذاء للأسرة.

منهجية الدراسة

تستخدم الدراسة المنهج الوصفي التحليلي وذلك لمناسبته لموضوع الدراسة حيث يستخدم الوصفي لوصف الظاهرة موضوع الدراسة وتعريفها وذلك بجمع البيانات من مصادر ثانوية من مراجع ودراسات التي تتناول موضوع الدراسة ، والتحليلي لتحليل البيانات التي تم جمعها من مجتمع الدراسة.

مصادر جمع البيانات

أولاً: المصادر الأولية

تم جمع البيانات الأولية من عينة الدراسة باستخدام الاستبيان كأداة لجمع البيانات من مصادر أولية.

ثانياً: المصادر الثانوية

تم الحصول على البيانات الثانوية من المصادر الثانوية متمثلة في المراجع والدوريات والاوراق العلمية التي تناولت موضوع الدراسة.

حدود الدراسة

حدود هذه الدراسة جغرافياً محلية الدنج بولاية جنوب كردفان.
الفترة الزمنية للدراسة 2018 – 2019 م .

مصطلحات الدراسة

تعريف النشاط الاقتصادي : economic activity

يعرف النشاط الاقتصادي بأنه الجهد الذي يبذله الافراد بهدف تلبية الرغبات واشباع الحاجات الانسانية الاساسية او من أجل كسب مادي وتوفير السلع الانتاجية المختلفة والخدمات(أحمد ، 2000م)

تعريف النشاط الاقتصادي للمرأة

النشاط الاقتصادي للمرأة يقصد به مشاركة المرأة بالعمل سواء ما يعتبر منه يدوياً، أو بدنياً، أو ذهنياً، سواء كان العمل حرفة حرة منزلية وغير منزلية، أو كان بأجر، أو بمرتب أو بمكافأة أو المشاركة أي المساهمة في مؤسسة خيرية بالعمل أو الخبرة مقابل حصة في الأرباح، سواء كان العمل زراعياً أو تجارياً أو صناعياً أو غير مهني، طالما سمحت به طاقة المرأة، وصلاحياتها لأدائه (بدوي، 2009)

تعريف الفقر

يعرف الفقر بأنه الدخل اللازم للحصول على الحد الأدنى من الحاجات الأساسية وبذلك فإن أي فرد يقل دخله أو استهلاكه عن الحد الأدنى للحصول على الحاجات الأساسية يعد فقيراً. (السروجي، 2011)

الفقر بأنه كمية المبالغ النقدية المقبولة اجتماعياً للحصول على الحد الأدنى الضروري للحياة من أجل البقاء واستمرارية الكفاءة البدنية) (النجفي، 2008)

ولقد أصدر البنك الدولي تقريراً عن التنمية في العالم (2000 - 2001) جعله تحت العنوان الآتي: "شن هجوم على الفقر"، حيث عرف الفقر بأنه: "الحرمان الشديد من الحياة الرضية"، ثم انتقل بعد ذلك ليعرف الفقير بالعبارات الآتية: "فإن يكون المرء فقيراً معناه أن يعاني الجوع، وألا يجد المأوى والملبس، وأن يصاب بالمرض فلا يعنى به أحد، وأن يكون أمياً ولا يلتحق بمدرسة" (البنك الدولي، 2001)

النزاع

النزاع هو علاقة بين طرفين تظهر أفكارها أو أفعالها بصورة متباينة ومتنافرة وذلك لاختلاف وجهات النظر في مختلف نواحي الحياة، نسبةً لاختلاف الشخصيات فكل فرد شخصية ينفرد بها عن غيره كما تختلف بيئتهم ومجتمعاتهم بدوية أو حضرية مستوياتهم خبراتهم وأفكارهم وقيمهم التي تقودهم للتفكير بالإضافة إلى سلوكهم ودوافعهم التي ترفض أشياء معينة. لذلك فإن اختلاف وجهات النظر تؤدي إلى الاختلاف بين الناس وتأخذ أبعاد ودرجات متعددة في المستويات (والقوة والثروة والعمر والنوع) خاصة في مجموعات اجتماعية محددة ويقود ذلك إلى النزاعات والصراعات. (السيوفي، 2008)

تعريف النزاع

النزاع لغَةً يعني الإصطدام معاً، الحرب والمعركة، التضاد وعدم التوافق والتناقض، اصطلاحاً يعرف بأنه تضارب بين وجهات النظر المختلفة أو هو عبارة عن المحاولات التي تبذلها جماعات مختلفة من الناس بغرض تحقيق أهداف أو مصالح يصعب التوفيق بينها، وهو عبارة عن حالة تنشأ عندما يفشل المتنازعون في الوصول إلى أرضية مشتركة لتحقيق المصالح المتنازع عليها. (عيد، 2002)

كما يعرف النزاع المسلح بأنه تضارب القوى على المصالح لأن الجماعات والشعوب تتبنى أهدافاً غير منسجمة ويستخدم مصطلح النزاع كمصطلح عام لكل الأشكال العنيفة سواء كان حرباً أو نزاع مسلح. (الزين، 2008)

الاطار النظري

يتمتع السودان بموقع إستراتيجي حيث يقع في منتصف القارة الإفريقية ويتميز بتباين ثقافته وأعرافه وتفاوت درجات الوعي خاصة في المناطق الريفية. يبلغ عدد سكان السودان حوالي 30.9 مليون نسمة منهم 15.1 مليون امرأة ويمثل عدد سكان الريف حوالي 70.2% والحضر 29.8% من العدد الكلي للسكان (تعداد 2008). يعمل أكثر من 80% من العدد الكلي من سكان الريف في القطاع الزراعي، والذي يعتبر أهم قطاع في التنمية، حيث تساهم الزراعة بحوالي 45% في المتوسط من إجمالي الناتج المحلي وتتراوح نسبة المرأة الريفية في السودان العاملة في مجال الرعي والزراعة 70-80% من العمالة الكلية (وزارة الزراعة والري 2010م).

الاقتصاد المعيشي في الريف السوداني مسؤول عنه المرأة بصفة أساسية وتعتبر المرأة العنصر الإنتاجي الأساسي في الاقتصاد، الرعوي والنشاط الزراعي وتعمل المرأة في كثير من المناطق الريفية في زراعة الخضروات والفواكه في حرم المنزل وتربية الدواجن وتصنيع الألبان، بالإضافة لزراعة الجبراك (مزرعة صغيرة بجانب المنزل) لتوفير الخضر والمحاصيل الأخرى التي يحتاج إليها المنزل. النشاط الاقتصادي للمرأة في السودان له دور هام في توفير احتياجات الأسرة وتوفير الغذاء، حيث تقضي المرأة الريفية

عدد من الساعات في تنفيذ مهام و تحمل القسط الأكبر من تنشئة الأطفال الاجتماعية منذ سن مبكرة ،بالإضافة إلى دورها البارز في اقتصاديات الأسرة، فهي تعمل في معمل بدائي تقليدي للاكتفاء الذاتي تجري فيه صناعة الأغذية، الملابس، الغسيل، التنظيف، جلب الماء والحطب وغيرها بجانب عملها خارج المنزل في الحقول مثل السقي، جني الثمار وتربية المواشي والاعتناء بها. كل هذا لا يقاس أمام دورها الفعلي والفعال في الحفاظ على التراث الثقافي والصناعة التقليدية وهي بذلك تساهم في تنمية محيطها الأسري تنمية ذاتية تنعكس على المحيط الاجتماعي.(بشير ، 2015).

يتكون مجتمع السودان كأحد الدول الأفريقية من نتاج لثقافات وأعراف لقوميات وقبائل متعددة لكل منها لغتها وعاداتها وتقاليدها، ونسبة للتنوع المناخي في السودان وتوزيع الموارد الطبيعية غير المتوازن و حدوث الكوارث البيئية كالجفاف والتصحر أدى إلى تدهور الموارد التي تعتمد عليها المجتمعات الريفية في معيشتها بالإضافة إلى أن مساحة السودان شاسعة مترامية الأطراف مع ضعف وسائل المواصلات في الحقب السابقة مما أدى إلى عزلة بين أقاليمه، وضعف التفاعل الاجتماعي وظل بذلك الوعي الوطني متدنياً وسط المجموعات السودانية المختلفة ويزداد كلما اتجهنا نحو الأطراف وابتعدنا من المدن الكبرى إلى المجتمع الريفي كل هذه العوائق ساهمت في إثارة النزاع ونشوب الحروب. (ابراهيم ، 2015)

شهد السودان نزاعات وحروب في كل من دارفور وجنوب كردفان بالإضافة إلى حرب الجنوب التي أرهقت المجتمع والاقتصاد السوداني وأدت في النهاية إلى انفصال جنوب السودان. عانى السودان من النزاع المسلح في منطقة جبال النوبة بولاية جنوب كردفان وترك آثار يعاني منها المجتمع حيث أدى إلى إعاقة التنمية بالمنطقة وانتشار الفقر بالإضافة للآثار الاجتماعية مثل النزوح والتشرد وانتشار البطالة ، كما تأثرت به قضايا التوزيع النوعي للعمل وأدوار الرجال والنساء الإنتاجية في ظل الثقافات المتعددة وحدث تغيير في أدوار النوع الاجتماعي المتعلق بنمط النشاط الإنتاجي الممارس في السابق. (تاكولا ، 2007م)

سجلت مناطق النزاع في السودان أعلى مستويات تدني المعيشة وسط النساء تراوحت ما بين 72 إلى 79% بسبب تمركز النساء في القطاع الهامشي وضعف العائد المادي وغياب عناصر وضمانات الحماية (مسح الأمومة الأمانة، 2013) أضف إلى ذلك عجز في الاستهلاك الغذائي (حبوب، بقوليات، لحوم ألبان، خضر، فاكهة، زيوت وسكر) بلغت 40.2% (المسح الصحي المنزلي، 2016). يؤثر العجز الغذائي تأثير مباشر على نشاط المرأة كما أن العجز الغذائي يمل على النساء العاملات في المهن الهامشية العمل لساعات طوال لزيادة العائد المادي ومجابهة الزيادة في أسعار السلع الغذائية.(Gafar '2007)

احتلت النساء النازحات الصدارة في الأعمال الهامشية في المدن، وحظيت النساء في المعسكرات القريبة من المدن بفرص العمل في البيوت وظهر التمييز النوعي وعدم المساواة في الأجر في عمل المرأة في الكمان و أعمال البناء حيث تحصل على أجر أقل من الرجال الذين يمارسون نفس المهن. بادرت بعض مراكز دراسات السلام والتنمية عن طريق منظمة العمل الدولية لمنع استغلال المرأة للعمل في الكمان وأعمال البناء، ولكن باءت تلك المحاولات بالفشل بسبب عدم وجود بدائل تمكنها من توفير سبل العيش لأسرتها، فضلاً عن صعوبة وضع قوانين تنظم الأجور في القطاع الهامشي، (Ahmad '2010)

الدراسات السابقة

دراسة وهبة (2015م) بعنوان مدى مشاركة المرأة في النشاط الاقتصادي الفلسطيني ، رسالة مقدمة لنيل درجة الماجستير في الاقتصاد في جامعة الازهر بغزة ،تهدف الدراسة إلى إلقاء الضوء على مدى مساهمة المرأة في النشاط الاقتصادي الفلسطيني وأهميتها من الناحية الاقتصادية والاسرية وذلك بشرح أهم المفاهيم والمؤشرات التي توضح أهمية مشاركة المرأة في النشاط الاقتصادي وقد توصلت الدراسة إلى أن هنالك عدة عوامل اقتصادية واجتماعية أدت لتدني نسبة مشاركة المرأة الفلسطينية مما ساهم على محدودية عمل المرأة في بعض الأنشطة الاقتصادية خاصة القطاع الصناعي والتشريعي وارتفاع مساهمة المرأة في القطاع الخدمي. ووصت الدراسة بضرورة العمل على تصميم برامج لدعم عمل المرأة لزيادة مشاركتها الفاعلة سوق العمل الفلسطيني ، توفير الخدمات المساندة للنساء مثل دور رعاية الأطفال.

دراسة نهار (2016) بعنوان أثر الحرب على النساء في دارفور – ورقة بحثية مقدمة لمركز قناة الجزيرة للدراسات – الدوحة اجريت وسط عينة من المبحوثين بمعسكر كلمة وجد أن 14% فقط من المبحوثين يعملون في البيوت في المدن، كما أن بعد موقع المعسكر من المدينة (14 كيلو متر) يعتبر عقبة أخرى حالت دون عمل النساء كعمالة في المنازل إلا أن بعض النساء وبسبب محدودية

فرص العيش يذهبن إلى المدينة ويعدن منها بالأقدام (أربع ساعات يومياً) لتوفير العائد المادي الضئيل الذي يحصلن عليه نظير عملهم في البيوت. على العكس مما هو عليه الحال في معسكر كلمة فإن معسكر عطاش يبعد حوالي أربعة كيلومترات من المدينة، وعليه فإن عمالة البيوت كانت المهنة الثانية الممارسة وسط عينات المبحوثات (25%) وأوضاع النساء في معسكر عطاش كانت أفضل بالمقارنة مع أوضاع النساء بمعسكر كلمة. أن بيع حطب الوقود من المهن الممارسة وسط النازحات، ففي بعض المعسكرات تمارس أكثر من 50% من النساء مهنة جلب وبيع الحطب، وعلى الرغم من أن استخدام أشجار الغابات كحطب للوقود كان له الأثر السلبي على البيئة غلا أن حمل الحطب من مسافات بعيدة يؤثر على صحة النساء الإنجابية ويجعلهن عرضة للإصابة بالأمراض المزمنة.

أشارت دراسة الكارب (2010) بعنوان اثر النزاع على عمل المرأة بدافور في دراسة، معهد الدراسات والبحوث الانمائية – جامعة الخرطوم إلى أن العمالة اليومية احتلت قائمة الصدارة، حيث وجد أن 50% من النساء المبحوثات في معسكر عطاش يعملن بالأجرة اليومية، و25% يعملن في البيوت، والبقية يعملن في بيع الدواجن. أضيف إلى ذلك أن 78.6% من النساء مسؤولات عن المنزل بصفة أساسية. أما في معسكر كلمة فقد احتلت مهنة بيع الحطب والصناعات الحرفية الصدارة وسط النساء المبحوثات، إذ أن 82% من النساء مسؤولات عن المنزل بصفة أساسية. أن الاختلاف في المهن الممارسة يعزى إلى قرب معسكر عطاش من مدينة نيالا ويعد معسكر كلمة من المدينة وارتفاع تكلفة المواصلات مما حد من فرص النساء في معسكر كلمة من الحصول على فرص عمل في المدينة، وبالرغم من أن النزاعات لم تؤثر مباشرة على نساء المدينة العاملات في الأسواق إلا أن ارتفاع الأسعار وتدني الإنتاج الريفي من المحاصيل والخضر والفاكهة وارتفاع تكلفة الترحيل كان له أثره السلبي في تدني العائد المادي من تجارة الخضر والفاكهة التي تمارسها نساء المدينة في الأسواق.

دراسة محمد (2011) بعنوان النزاع القبلي وأثره على الحياة المعيشية لسكان الريف في الفترة من 2005-2009 دراسة حالة ولاية شمال دارفور كما ترك النزاع المسلح أثراً سالباً كثيرة على المرأة كأحد أفراد المجتمع حيث أدى إلى تدهور تعليمها وأوضاعها الاقتصادية وبالرغم من الأزمات الاجتماعية والأوضاع اللاإنسانية التي عانت منها النساء أثناء وبعد النزاع إلا أن النساء بدأت التفكير حول كيفية البقاء وتوفير سبل العيش من غير الاعتماد على الزراعة والعمل بالأجر أصبح الخيار الوحيد لعمل النازحين، احتل العمل في كمائن الطوب والبناء الصدارة بعد عام 2003 وذلك بسبب كثرة المنظمات العاملة في مجال العون الإنساني والتنموي وحوجتها إلى مباني لممارسة أنشطتها شكلت النساء الغالبية العظمى من العمالة في البناء وبالأخص وسط نساء الريف والفقيبات دون سن الثلاثين، وهذا يؤكد دور المرأة الاقتصادي وكثرة أعداد النساء في المعسكرات.

دراسة عبد الرحمن (2003) مشاركة المرأة في النشاط الاقتصادي غير الرسمي بأسواق محافظة أدرمان رسالة ماجستير في الجغرافيا – جامعة الخرطوم وتناولت الدراسة العدد المتنامي لمهاجري الريف له أثره على نمو على العمالة في القطاع غير الرسمي حيث يلاحظ انتشار اعداد كبيرة من النساء في الاسواق والاماكن العامة وامام المباني الحكومية ، وتعد الدوافع الاقتصادية ومسئولية النساء المباشرة عن الاسرة ، والمستوى التعليمي من اهم اسباب اختراطين في القطاع غير الرسمي ، حيث يساهم في توفير الدخل وتخفيف حدة الفقر على معظم الاسر ويتميز القطاع غير الرسمي بانه لا يستخدم رأس مال كبير، أو تكنولوجيا متقدمة وهو قطاع عريض يستوعب مجالات خدمية صغيرة، كما انه يقع خارج اطار الحماية القانونية. تتناول هذه الدراسة مشاركة المرأة في النشاط الاقتصادي غير الرسمي في اسواق محافظة أدرمان ، وتهدف نحو توفير قدر من المعلومات عن الظروف الاقتصادية والاجتماعية للمرأة في القطاع غير الرسمي، ومعرفة الآثار الناشئة عن مزاوله المرأة للنشطة الاقتصادية غير الرسمية، ولتحقيق تلك الاهداف اتبعت الدراسة المدخل الاحصائي في التحليل الى جانب المدخل التاريخي ، والمدخل الوصفي وبعض الاساليب الكمية التي تتلاءم والاهداف المعنية ، وقد اعتمدت في جمع المعلومات على أدوات وأساليب مختلفة من أهمها الاستبانة والملاحظة والمقابلة الشخصية اضافة للمصادر الثانوية التي تتمثل في المراجع والتقارير ،تتناول الدراسة مفهوم القطاع غير الرسمي والنظريات والنماذج ، والعلاقة بين القطاعين الرسمي وغير الرسمي ، اسباب نموه في الدور النامية على وجه العموم وفي السودان على وجه الخصوص ، وبيئة منطقة الدراسة والخصائص الاقتصادية والاجتماعية للعاملات في القطاع غير الرسمي بمنطقة الدراسة. واشتملت على النتائج والتوصيات ، والتي من اهمها ارتفاع نسبة الامية بين النساء العاملات، وان اغلبهن ممن سبق لهن الزواج ، كما توصلت الى ان

العامل الاقتصادي من اهم عوامل تزايد انخراط المرأة في النشاط الاقتصادي غير الرسمي في منطقة الدراسة وان المرأة تلعب دوراً كبيراً في المساهمة في دخل الاسر.

دراسة مقبول (2016) بعنوان النزاع المسلح في جبال النوبة وأثره على الأسرة دراسة حالة النازحين بولاية الخرطوم بحث مقدم لنيل درجة الدكتوراة في تنمية المجتمع ، جامعة السودان للعلوم والتكنولوجيا وهدفت هذه الدراسة الى معرفة اثر النزاع في جبال النوبة على الأسر بشكل عام مع التركيز على دراسة الأسر النازحة في ولاية الخرطوم بعد تجدد الحرب في جبال النوبة في العام 2011م. ركزت الدراسة على الأسر النازحة بمحلية امبدة وذلك لان محلية امبدة تعتبر اكبر مستقبل للنازحين من غرب السودان عموماً ومن جبال النوبة بصفة خاصة. تتمثل مشكلة البحث في معرفة اثر النزاع على الأسرة وذلك من خلال دراسة التغيرات التي طرأت على الوضع المعيشي وسبل كسب العيش للأسر النوبية النازحة في محلية امبدة. أيضاً تهدف الى الكشف عن المعوقات التي تواجه الأسر دون التكيف على الأوضاع الجديدة بعد النزوح. مع معرفة التغير الذي طرأ على علاقات وادوار النوع الاجتماعي داخل الأسرة. أيضاً التحقق من الآثار الاجتماعية التي طرأت نتيجة للنزاع و النزوح القسري. ولتحقيق أهداف الدراسة استخدمت الباحثة المنهج الوصفي و التاريخي حيث تم جمع البيانات الثانوية من المراجع و الكتب و الدوريات و التقارير ذات الصلة. أما البيانات الأولية تم جمعها بواسطة الاستبانة والمقابلات الشخصية و الملاحظة. نتائج البحث: - أوضحت الدراسة أن النزاع المسلح في جبال النوبة أحدث تغيرات على الحياة المعيشية للأسر النوبية النازحة في محلية امبدة بولاية الخرطوم. كانت الأسر قبل النزوح تعتمد في كسب العيش على الزراعة و الرعي و المنتجات الغابية، لكن بعد النزوح تغيرت سبل الكسب فاعتمدوا على وسائل جديدة لم تكن مألوفة لديهم من قبل، حيث اعتمدت الأسر على العمل في الأعمال الحرة (المباني) (كأجراء و العمل في المكاتب كعمال) (شركات النظافة). وبعض منهم عمل في البيوت و بيع الأكل و الشاي. بالتالي فان وسائل الكسب للأسر النازحة تغيرت كلياً. - أوضحت الدراسة بان هناك معوقات تحول دون تكيف الأسر على الأوضاع الجديدة و التي تتمثل في عدم وجود تمويل للأنشطة التي يمكن إن تزيد من دخل الأسرة و المضايقات التي تتعرض لها من قبل السلطات. - من الآثار السالبة للنزاع أن معظم الأسر فقدت بعض أفرادها و أن عدد كبير من الأسر أصبحت تعولها نساء نتيجة لفقدان العائل الأساسي أما بسبب موته أو انضمامه للحركات المسلحة وبالتالي ازدادت الأعباء على المرأة. - أوضحت الدراسة إن عدد من الأطفال لم يلتحقوا بالمدارس بعد النزوح نتيجة لعدم مقدرة الأسر لتوفير المصروفات المدرسية الشيء الذي دفعهم للعمل في الأعمال الهامشية لمساعدة أسرهم. - بالرغم من الأعباء الإضافية التي أقيمت على المرأة إلا أنها اكتسبت جوانب ايجابية مثل اتخاذ القرار داخل الأسرة. كما و أنها أصبحت تشارك في التنظيمات الاجتماعية الخاصة بالمرأة و منظمات المجتمع المدني.

دراسة عقون وآخرون (2019) بعنوان الدور الاقتصادي لربة الأسرة العاملة وعلاقته بمشاركتها في اتخاذ القرارات الأسرية من وجهة نظر إسلامية مجلة العلوم الانسانية لجامعة أم البواقي تناولت الدراسة تشارك المرأة منذ القدم في الحياة الاقتصادية والثقافية والاجتماعية، لكن عاد ظهور مشاركتها في العصر الإسلامي بشكل أكثر جدلاً حول إجازة خروجها للعمل، ولأن الإسلام جاء ليحرر المرأة من قيود الجاهلية عكس ما تدعيه عادات وتقاليد المجتمعات العربية، فأجاز الإسلام عملها خارج المنزل عند الحاجة أو الضرورة، من جهة أخرى فرضت الظروف الاقتصادية والاجتماعية والسياسية في المجتمع مشاركة المرأة في التنمية، هذه الظروف التي جعلت المرأة المسلمة تتحدى كل العادات والتقاليد أمام دورها أمماً كانت أم زوجة، لتقف ربة الأسرة أمام مسؤوليات أسرتها وتحقيق متطلبات المجتمع كونها ملزمة داخل وخارج المنزل، ما أدى إلى تركيز الدراسات على آثار عملها خارج المنزل فتنضارب الآراء حول الأدوار الجديدة لها والتي تزيد من معاناة المرأة المسلمة، وكيف يسعى المجتمع إلى مساعدتها لتحمل الأعباء كونها عنصراً فعالاً في التنمية الاقتصادية والاجتماعية، حيث تجد ربة الأسرة نفسها أمام مجموعة من القرارات الأسرية مادامت تشارك في الدخل الاقتصادي لأسرتها، ومنه هدفت هذه الدراسة إلى التعرف على مدى إسهام ربة الأسرة بعملها في دخل الأسرة، والتعرف على التأثير الاقتصادي لعمل ربة الأسرة على مشاركتها في اتخاذ القرارات الأسرية من وجهة نظر إسلامية، وما هي المجالات التي يسمح لها بالمشاركة فيها.

دراسة رحمة (2017) بعنوان أثر الأنشطة الإنتاجية في تحسين وضع المرأة الريفية : دراسة حالة مشروع تنمية أدنى نهر عطبرة لنيل درجة الماجستير في تنمية المرأة جامعة السودان للعلوم والتكنولوجيا، تناولت الدراسة موضوع الأنشطة الإنتاجية وأثرها في تحسين وضع المرأة الريفية بمنطقة نهر عطبرة. والهدف من هذه الدراسة هو معرفة الأثر الاقتصادي والاجتماعي لهذه الأنشطة على المرأة من حيث زيادة الدخل وتحسين مستوى المعيشة بالإضافة لمشاركتها في لجان تنمية القرى واتخاذ القرار. استخدمت الباحثة

المنهج المسحي لجمع المعلومات و ذلك عن طريق الاستبيان بالإضافة لأداتي المقابلة والملاحظة، و استخدمت برنامج الحزمة العلمية للعلوم الاجتماعية (SPSS) لتحليلها. شملت الدراسة (5) قرى من جملة (51) قرية، والعينة (150) مستهدفة من جملة (2649) مستفيدة. وتوصلت الدراسة إلى عدة نتائج أهمها: أن 44.7% من نساء العينة زاد الدخل لديهن بنسبة 50%. توجد علاقة ارتباطية بين المستوى التعليمي للمرأة وزيادة دخلها. توجد علاقة ارتباطية بين إمكانية الادخار والتوفير و نوع النشاط. 76.7% من المستهدفات قمن باختيار النشاط. أن الرجل هو المتصرف الأول في دخل الأسرة بنسبة تبلغ 74.7% غالبية المستهدفات ويمثلن 75.3% لم يشاركن في لجان تنمية القرى. الأنشطة التي تم تقديمها ساهمت في تحسين نوعية الغذاء لـ 77.4% من أسر العينة المبحوثة. انخفاض مستوى الدخل الفردي لغالبية الأسر ويمثلون 80.7% من العينة. وعليه فقد أوصت الدراسة بـ: الاهتمام بالتنظيمات المحلية والعمل على تطويرها وتدريب المرأة في هذا المجال. خلق نشاطات جديدة مدرة للدخل. الاهتمام بخدمات الصحة والتعليم وكذلك الاهتمام بتسويق منتجات أهل الريف. تكثيف البرامج الإعلامية الخاصة بأهل الريف.

تتفق الدراسات السابقة مع هذه الدراسة في انها تتناول موضوع النشاط الاقتصادي للمرأة وهي تركز على نوع النشاط الذي تمارسه المرأة واثار الزواج على المرأة في بعض الدراسات وتختلف هذه الدراسة عن الدراسات السابقة في انها تتناول النشاط الاقتصادي للمرأة ودورة في تحسين المستوى المعيشي وتخفيف فقر الاسر في المناطق المتأثرة بالنزاعات

إجراءات الدراسة

مجتمع الدراسة والعينة

مجتمع الدراسة

يضم مجتمع الدراسة جميع النساء بمحلية الدلنج.

-عينة الدراسة

تتكون من 500 من النساء تم اختيارهم بطريقة عشوائية من مدينة الدلنج

اداة جمع البيانات

إعتمدت هذه الدراسة على وسيلة الاستبانة كأداة رئيسية للحصول على المعلومات والبيانات الأولية

تم تصميم الاستمارة وتقسيمها لمحاور استنادا على فرضيات الدراسة وتضمنت محاور البيانات الاساسية لتوصيف سمات عينة الدراسة ومحور النشاط الاقتصادي للمرأة ومحور مساهمة النشاط الاقتصادي للمرأة في تخفيف حدة الفقر

صدق وثبات اداة الدراسة

الصدق الظاهري

بعد إعداد اداة الاستبيان تم عرضها على عدد (3) من المحكمين المتخصصين في الدراسة ثم تم تصميم الاستبانة في صورتها

النهائية

معامل الثبات

معامل الثبات الفا كورنباخ لاداة الاستبيان 0.836 وهو يدل على ثبات اداة الدراسة

الاساليب الاحصائية

تم ترميز أسئلة الاستبانة وإدخالها الحاسب الآلي. واستخدم برنامج الحزم الإحصائية للعلوم الاجتماعية (SPSS) وتم تحليلها باستخدام الجداول التكرارية والنسب المئوية

النتائج والمناقشة

البيانات الاساسية

جدول رقم (1) العمر

الفئات العمرية	التكرارات	النسبة المئوية
30-20 سنة	150	30
31 – 40 سنة	250	50
41 سنة فأكثر	100	20
المجموع	500	100

المصدر: الدراسة الميدانية للباحث 2019

يوضح الجدول رقم (1) أن 50 % من العينة المبحوثة تتراوح أعمارهن بين 31-40 سنة، وهي الفئة في عمر الإنتاج وتليها الفئة 30-20 سنة حيث تمثل 30% وهذه فئات هي التي تقوم بمزاولة النشاط الاقتصادي بالمنطقة وتعاني هذه الفئة نسبة للنزوح من مناطقها وفقدان العمل.

جدول رقم (2) المستوى التعليمي

البيان	التكرارات	النسبة المئوية
أميه	80	16
خلوة	100	20
أساس	150	30
ثانوي	110	22
جامعي	50	10
فوق الجامعي	10	2
المجموع	500	100

المصدر: الدراسة الميدانية للباحث 2019

يتضح من الجدول رقم (2) ضعف تعليم أفراد العينة المبحوثة حيث بلغت نسبة الأمية بين أفراد العينة 16% ونسبة ويمثل مستوى تعليم الأساس أعلى نسبة وهي 30% أعلى نسبة بينما يمثل التعليم الجامعي و فوق الجامعي نسبة 10% و2% على التوالي. ويعني ذلك ضعف تعليم المرأة التعليم الذي يتيح للمرأة فرص للعمل في القطاع العام والخاص ويزيد من مهارة الفرد وكفاءته في الإنتاج مما يؤدي لزيادة دخله وبالتالي الخروج من دائرة الفقر والوصول للرفاه الاجتماعي كما أن مداخل تنمية المرأة منها مدخل التعليم الذي يعتبر الركيزة الأساسية لتنمية المرأة وقد اثبتت دراسة عبد الرحمن التي أجريت على النساء العاملات في القطاع الهامشي بسوق ادمرمان ارتفاع نسبة الأمية بين النساء العاملات.

جدول رقم (3) الحالة الاجتماعية

البيان	التكرارات	النسبة المئوية
عازب	30	6
متزوجة	200	40
مطلقة	50	10
أرملة	100	20
مهجورة	120	24
المجموع	500	100

المصدر: الدراسة الميدانية للباحث 2019

يتضح من الجدول رقم (3) أن 40% من العينة متزوجات بينما 60% من المبحوثين ارامل ومطلقات وعازبات تقع على عاتقهن إعالة أسرهن في ظل ظروف النزاع والنزوح. ويعكس ذلك ان هؤلاء النساء يعتبرن عائلات لاسرهن وبذلك النشاط الاقتصادي للمرأة بمنطقة الدراسة له اثر فعال في تحسين الوضع المعيشي بتوفير احتياجات الاسرة وتخفيف الفقر واوضحت دراسة مقبول(2016) بعنوان النزاع المسلح في جبال النوبة وأثره على الأسرة دراسة حالة النازحين بولاية الخرطوم من الآثار السالبة للنزاع أن معظم الأسر فقدت بعض أفرادها و أن عدد كبير من الأسر أصبحت تعولها نساء نتيجة لفقدان العائل الأساسي أما بسبب موته أو انضمامه للحركات المسلحة وبالتالي ازدادت الأعباء على المرأة.

محاور بيانات الدراسة النشاط الاقتصادي للمرأة

جدول (3) إقامة رب الأسرة في المنزل

النسبة المئوية	التكرارات	البيان
27.8	139	نعم
72.2	361	لا
100	500	المجموع

المصدر: الدراسة الميدانية للباحث 2019

من الجدول (3) نجد أن 72.8 % من العينة المبحوثة رب أسرهم غير مقيم معهم بالمنزل مما يزيد عبء المسؤولية التي تقع على المرأة ويلاحظ الباحث أن المرأة في منطقة النزاع تعاني من ضعف دخل الأسرة مما يدفعها للبحث عن العمل لتوفير احتياجات أسرته.

جدول رقم (3) النزوح من المنطقة

الاقامة	التكرار	النسبة المئوية
مقيمة بمنطقته لاصل	155	31
نازحة	345	69
المجموع	500	100

المصدر: الدراسة الميدانية للباحث 2019

يتضح من الجدول 69% من المبحوثات نازحات ويعني ذلك تدهور الاوضاع الاقتصادي لاسرهن نسبة للفقدان عملهن ومنازلهن مما يزيد من صعوبة الوضع الاقتصادي وانتشار الفقر وهذا ما يدفع النساء للعمل لتوفير احتياجات الاسرة في ظل الظروف الاقتصادية المتأثرة بالنزاعات ووضحت دراسة مقبول(2016) من آثار الاجتماعية التي طرأت نتيجة للنزاع المسلح بمنطقة جبال النوبة النزوح القسري للأسر والتمركز في اطراف المدن . ووضحت الدراسة اثر النزاع في جبال النوبة على الأسر بشكل عام مع التركيز على دراسة الأسر النازحة في ولاية الخرطوم بعد تجدد الحرب في جبال النوبة في العام 2011م وركزت الدراسة على الأسر النازحة من جبال النوبة.

جدول رقم (4) النشاط الاقتصادي الحالي

نوع النشاط الاقتصادي	التكرارات	النسبة المئوية
موظفة	25	5
عاملة	60	12
مزارعة	30	6
عاملة بناء	55	11
بائعة بالسوق	205	41
خدمة بالمنازل	125	25
المجموع	500	100

المصدر: الدراسة الميدانية للباحث 2019

يتضح من الجدول رقم (4) أن معظم المبحوثات يعملن بقطاع الأعمال الحرة حيث بلغت نسبة الاتي يعملن بائعات بالسوق 40 % وتليها نسبة العاملات بخدمة المنازل 25% . وهذه المهن انتشرت في الآونة الأخيرة في ظل النزاع المسلح وذلك لعدم توفر فرص عمل أخرى وذلك عدم وجود فرص عمل لانعدام المشاريع والمصانع التي أغلقت أبوابها بسبب النزاع مع فقدان معظم النساء لوظائفهم ونزوحهم من مناطقهم ويؤكد ذلك تغيير النزاع في نوع المهن التي كان يعمل بها النساء ذلك لاضطرار معظم النساء لطرق جوانب عمل جديدة وقد لاحظ الباحث وجود أعداد كبيرة من النساء كبائعات للشاي وبائعات في السوق للخضر والملابس والمحاصيل واستثمار عدم توفر الكهرباء بالمدينة بعمل محلات لمشاهدة التلفاز في السوق بما يعرف بنادي المشاهدة ولشحن الهواتف السيارة كما أن بعض النساء والبنات (اطفال) يعملن كعاملات بناء وهذه المهن لم تعمل بها النساء قبل النزاع كما تنتشر عمالة الأطفال بمنطقة الدراسة بصورة ملحوظة. وفي دراسة (الكارب، 2010) وسط عينة من المبحوثين بمعسكر كلمة وجد أن 14% فقط من المبحوثين يعملون في البيوت في المدن وكما اكدت دراسة مريم ادريس مقبول النزاع المسلح في جبال النوبة وأثره على الأسرة دراسة حالة النازحين بولاية الخرطوم التي توصلت إلى ان معظم النساء يعملن بائعات طعام والشاي في المدينة.

جدول رقم (5) ترك العمل بسبب النزاع في المنطقة

النسبة المئوية	التكرارات	تركت عملك
60.2	301	نعم
39.8	199	لا
	500	المجموع

المصدر: الدراسة الميدانية للباحث 2019

يتضح من الجدول رقم (5) أن 301 من المبحوثات سبق أن تسبب النزاع في تركهن لعملهن ويؤكد ذلك أن معظم أفراد العينة سبق أن تركن عملهن بسبب النزاع. ويلاحظ الباحث أن معظم النساء اللاتي تركن عملهن بسبب نزوحهم من مناطقهم السكن في اطراف المدن وتوصلت دراسة مقبول (2016) إلى أن النزاع المسلح في جبال النوبة أحدث تغيرات على الحياة المعيشية للأسر النوبية النازحة في محلية امبدة بولاية الخرطوم. كانت الأسر قبل النزوح تعتمد في كسب العيش على الزراعة و الرعي و المنتجات الغابية، لكن بعد النزوح تغيرت سبل الكسب فاعتمدوا على وسائل جديدة لم تكن مألوفا لديهم من قبل.

جدول رقم (6) نوع العمل الذي تركته بسبب النزاع

النسبة المئوية	التكرار	نوع العمل
39.9	120	عاملة بالقطاع الحكومي
60.1	181	الزراعة
100	301	المجموع

المصدر: الدراسة الميدانية للباحث 2019

يوضح الجدول (6) أن 60% من النساء اللاتي تسبب النزاع في تركهن للعمل كن يعملن في مجال الزراعة بينما 39.9% منهن كن يعملن بالقطاع الحكومي وادى ذلك لزيادة معانات المرأة وانتشار الفقر عند النظر للجدول النشاط الاقتصادي الحالي للمرأة في منطقة الدراسة نجد أن معظم النساء يتركز عملهن في القطاع الهامشي بينما قبل النزاع كان عملهن بالقطاع الحكومي والزراعي ولكن نسبة لانعدام الامن وخوف النساء على حياتهن تركن العمل في الزراعة ومن دراسة - Ahmad .S.(2010) ودراسة (نهار، 2016) بمناطق النزاع في دارفور اكدت الدراستين تغيير نوع النشاط الاقتصادي للمرأة بسبب النزاع وتركزت النساء في الاعمال الهامشية من جمع حطب الوقود والعمل في خدمة المنازل بالمدن القريبة بالمعسكرات. ويلاحظ الباحث عدم وجود معسكرات بمنطقة الدراسة وتمركز النازحين حول المدن ببناء المنازل من المواد المحلية كما ان بعض النازحين يقطنون في المنازل التي نزح منها اقربائهم للعاصمة والمدن الاخرى

محور مساهمة النشاط الاقتصادي للمرأة في تخفيف حدة الفقر

جدول (7) مساهمة العمل في زيادة دخل الاسره

النسبة المئوية	التكرار	مساهمة العمل في الدخل
100	500	نعم
0	0	لا
100	500	المجموع

المصدر: الدراسة الميدانية للباحث 2019

يوضح الجدول (7) ان جميع المبحوثات يساهم نشاطهن الاقتصادي في زيادة دخل الاسره ويدل ذلك على ان المرأة بمنطقة الدراسة تساهم في تحسين المستوى المعيشي للأسرة و لها دور فعال في تخفيف الفقر بمنطقة الدراسة وتوصلت دراسة (رحمة، 2017) وتوصلت الدراسة إلى عدة نتائج أهمها: أن 44.7% من نساء العينة زاد الدخل لديهن.

جدول (8) مساهمة الدخل في مصروفات تعليم الابناء

النسبة المئوية	التكرار	المساهمة في التعليم
18	90	دفع الرسوم الدراسية
21.6	108	لبس
20.4	102	ادوات مدرسية
40	200	توفير كل المصروفات الدراسية
100	500	المجموع

المصدر: الدراسة الميدانية للباحث 2019

جدول (8) 40% من المبحوثات يساهم نشاطهن الاقتصادي في توفير كل المصروفات الدراسية من دفع رسوم الدراسة وشراء الزي المدرسي والادوات المدرسية وبذلك تساهم المرأة في منطقة الدراسة في تعليم ابناء الاسرة وينعكس ذلك مستقبلا في خروج الاسرة من دائرة الفقر ووضحت دراسة(رحمة، 2017) وتوصلت الدراسة إلى أن 50%. توجد علاقة ارتباطية بين المستوى التعليمي للمرأة وزيادة دخلها . توجد علاقة ارتباطية بين الزيادة في الدخل ،الحصول على خدمات التعليم

جدول (9) مساهمة الدخل في المصروفات الصحية لافراد الاسرة

المساهمة في الصحة	التكرار	النسبة المئوية
دفع جزء من المصروفات العلاجية	185	37
توفير كل المصروفات العلاجية	315	63
المجموع	500	100

المصدر: الدراسة الميدانية للباحث 2019

جدول (9) يوضح 63 من المبحوثات يساهم نشاطهن الاقتصادي في توفير كل المصروفات العلاجية للأسرة مما يساهم في تحسين الوضع الصحي لافراد الاسرة وهذا يوضح دور النشاط الاقتصادي للمرأة في تحسين الوضع الصحي للأسرة بتوفير المصروفات العلاجية ووضحت دراسة(رحمة، 2017) وتوصلت الدراسة إلى عدة نتائج أهمها: أن 44.7% من نساء العينة زاد الدخل لديهن بنسبة 50%. توجد علاقة ارتباطية بين المستوى التعليمي للمرأة وزيادة دخلها . توجد علاقة ارتباطية بين الزيادة في الدخل ، تحسين نوعية الغذاء ،الحصول على خدمات الصحة والتعليم و نوع النشاط.

جدول (10) مساهمة الدخل في مصروفات الغذاء اليومية

المساهمة في الغذاء	التكرار	النسبة المئوية
نعم	443	88.6
لا	57	11.4
المجموع	500	100

المصدر: الدراسة الميدانية للباحث 2019

يوضح الجدول رقم (10) 88.6% من النساء المبحوثات يساهم نشاطهن الاقتصادي في توفير الغذاء والوجبات اليومية لافراد الاسرة واثبتت ذلك دراسة رحمة (2017) بعنوان أثر الأنشطة الإنتاجية في تحسين وضع المرأة الريفية التي توصلت إلى أن الأنشطة التي تقوم بها المرأة ساهمت في تحسين نوعية الغذاء لـ 77.4% من أسر العينة المبحوثة.

جدول (11) مساهمة الدخل في شراء اثاثات للمنزل

المساهمة في تآثيث المنزل	التكرار	النسبة المئوية
نعم	146	29.2
لا	354	70.8
المجموع	500	100

المصدر: الدراسة الميدانية للباحث 2019

يوضح الجدول (11) 70.8% من النساء المبحوثات لايساهم دخلهن في شراء اثاثات المنزل وذلك لضعف الدخل الذي يوجهه للصرف في توفير الاحتياجات الاساسية والضروريات اليومية للأسرة ، وقد اوضح ذلك دراسة رحمة (2017) انخفاض مستوى الدخل الفردي لغالبية الأسر ويمثلون 80.7% من العينة

النتائج

أثر النزاع المسلح في منطقة الدراسة بصورة سلبية على جميع مناحي حياة المرأة الاقتصادية والاجتماعية ويتضح ذلك من خلال أثره على النشاط الاقتصادي للمرأة في الجوانب الآتية:-

- تسبب النزاع بتدهور الأوضاع الاقتصادية للمرأة بمنطقة الدراسة وذلك بفقدانها عملها خاصة في الزراعة علما بأن معظم النساء يتركز نشاطهن الاقتصادي قبل النزاعات في مجال الزراعة وهو قطاع الاقتصاد الرائد بمنطقة الدراسة بالإضافة لذلك تعاني من عدم وجود فرص عمل لانعدام المشاريع والمصانع التي أغلقت أبوابها بسبب النزاع بالإضافة إلى تسبب النزاع المسلح بمنطقة الدراسة بنزوح المرأة وأفراد أسرتها وفقدانها سكنها وزوجها واستشهاد أفراد أسرتها وزاد ذلك من المسؤوليات وابعائها الاقتصادية التي تقع على عاتقها .

- أدى النزاع لتغيير نوع النشاط الاقتصادي للمرأة حيث أدى لتزايد اعداد النساء بالمهن الهامشية وطرق مجالات عمل لم تكن تتمتعها قبل النزاع حيث كانت تعمل معظم النساء بمجال الزراعة وتركز عملهن بسبب النزاع واضرت المرأة في منطقة الدراسة لامتهان المهن الهامشية كبائعات في السوق والعمل في خدمة المنازل وعاملات في مجال البناء .
- يساهم النشاط الاقتصادي للمرأة في تخفيف حدة الفقر للأسر بمناطق المتأثرة بالنزاعات وذلك بتحسين المستوى المعيشي للأسر بمساهمته في تحسين الوضع الاقتصادي للأسرة بالمساهمة في توفير المصروفات الآتية:
- يساهم النشاط الاقتصادي للمرأة في زيادة دخل الأسرة في المناطق المتأثرة بالنزاعات.
- يساهم النشاط الاقتصادي للمرأة بتوفير مصروفات تعليم الأبناء بدفع الرسوم الدراسية وتوفير الزي المدرسي والادوات المدرسية.
- النشاط الاقتصادي للمرأة بمنطقة الدراسة يساهم في تحسين الوضع الصحي بمساهمة في توفير الغذاء لأفراد الأسرة بالإضافة للمساهمة في توفير المصروفات العلاجية.

التوصيات

- خرجت الدراسة بالتوصيات الآتية:-
- الاهتمام بتعليم المرأة في مناطق النزاع
- تدريب المرأة على الصناعات المحلية لرفع قدرتها الانتاجية وزيادة دخلها.
- وضع استراتيجية متكاملة لتمكين المرأة تتناسب واحتياجاتها في مناطق النزاع.
- توحيد جهود المنظمات وتشجيعها للعمل في برنامج تمكين المرأة في المناطق المتأثرة بالنزاعات.
- توجيه مؤسسات التمويل الأصغر والمؤسسات العاملة في مجال تخفيف حدة الفقر بتمويل مشروعات جماعية للنساء بالمناطق المتأثرة بالنزاع
- تشجيع تكوين الجمعيات النسوية والمنظمات المدنية النسوية بالمناطق المتأثرة بالنزاعات للمساهمة في استقطاب الدعم المادي والعيني لإنشاء مشروعات انتاجية للنساء معيلات للأسر لتخفيف حدة الفقر.

المراجع

- السروجي، مصطفى طلعت (2011) ، تمكين الفقراء استراتيجيات بديلة، مكتبة دار الانجلو المصرية القاهرة
- محمد، آدم الزين (2008م) - دارفور من الانفلات الأمني إلى السلام الاجتماعي -الخرطوم- معهد دراسة الادارة العامة والحكم الاتحادي
- السيوفي، نادر (2008) -حروب الموارد في أفريقيا- مكتبة الشريف الأكاديمية، الخرطوم -
- حسن، شيماء (2016م) ، المرأة السودانية الواقع والتحديات، مركز دراسات النوع، المرأة والتنمية، جامعة الأحفاد، الخرطوم
- أحمد ، عبد الرحمن يسري (2000م)، تطور الفكر الاقتصادي، المكتب الجامعي الحديث، الإسكندرية.
- النجفي ،سالم توفيق ،واحمد فتحي (2008) ، السياسات الاقتصادية والكلية والفقر ، مركز دراسات الوحدة العربية ،
- عيد، عبد العاطي (2002)- دور منظمة الوحدة الأفريقية في فض النزاعات - دار القومية العربية - القاهرة .
- بدوي ، أحمد زكي ، معجم المصطلحات الاقتصادية ، دار الكتاب المصري ، القاهرة ، مصر ، 2009
- Ahmad .S. (2010) The Sosio – Economic impact of Displacement on Western Sudanese Women : unpublished M. s. sc. thesis in Development Planning. Universty of Khartoum.ph
- Sudan Household Health Survey, 2006. Government of National Unity & Government of South Sudan with collaboration with (WFP, UNFEP, WHO, USAID, UNICED). 2007.
- Gaffer. A. (2007) From Internal to International Displacement in Sudan (the Middle darfo.) apaper prepared Devolpment studiesand research Institute University of Khartoum.

الرسائل والبحوث الغير منشورة :إبراهيم، لينا محمد(2015م)، مساهمة المرأة في التنمية الريفية، بحث لنيل درجة الدبلوم العالي في التنمية، جامعة الخرطوم

وهبة ،وثام حسن محمد، (2015م) بعنوان مدى مشاركة المرأة في النشاط الاقتصادي الفلسطيني ، رسالة مقدمة لنيل درجة الماجستير في الاقتصاد في جامعة الازهر بغزة

أحمد ، خالد محمد (2011)، النزاع القبلي وأثره على الحياة المعيشية لسكان الريف في الفترة من 2005- 2009 دراسة حالة ولاية شمال دارفور – بحث غير منشور لنيل درجة الماجستير في التخطيط التنموي- جامعة الخرطوم سليمان ،كمال الدين كساب(2009) أثر النزاع على التنمية الاقتصادية في ولاية غرب دارفور دراسة حالة محلية زالنجي- بحث غير منشور لنيل درجة الماجستير في السلام والتنمية – جامعة زالنجي

مقبول ، مريم ادريس (2016) النزاع المسلح في جبال النوبة وأثره على الأسرة دراسة حالة النازحين بولاية الخرطوم بحث مقدم لنيل درجة الدكتوراة في تنمية المجتمع ، جامعة السودان للعلوم والتكنولوجيا

عقون شراف . عبد الحق لفيف . أم الخير زبوش (2019) . بعنوان الدور الاقتصادي لربة الأسرة العاملة وعلاقته بمشاركتها في اتخاذ القرارات الأسرية من وجهة نظر إسلامية مجلة العلوم الانسانية لجامعة أم البواقي

رحمة، أمنة أحمد (2017) أثر الأنشطة الإنتاجية في تحسين وضع المرأة الريفية (دراسة حالة مشروع تنمية أدنى نهر عطبرة)رسالة درجة ماجستير في تنمية المرأة جامعة السودان للعلوم والتكنولوجيا.

الاوراق العلمية

الكارب ،عائشة خليل (2010)،ورقة بحثية دراسة اثر النزاع على عمل المرأة بدافور ، معهد الدراسات والبحوث الانمائية ، جامعة الخرطوم. بشير، نجلاء محمد (2015) ،الوضع الراهن للمرأة وتحديات إستدامة السلام بولاية دارفور دراسة حالة شمال دارفور- ورقة علمية ،جامعة زالنجي

ناكولا ،آدم حسن (2007م) ، مشروع نحو ترقية ثقافة السلام وسيادة القانون والحكم الرشيد بجبال النوبة، ورقة عمل مركز دراسات السلام، جامعة الدلنج

كوكو،نعمات محمد (2016م)، المرأة السودانية والتنمية المستدامة ورقة علمية ،مركز النوع ،الخرطوم

نهار ،عواطف (2016م) ، أثر الحرب على النساء في دارفور – ورقة بحثية مقدمة لمركز قناة الجزيرة للدراسات – الدوحة

التقارير

تقرير مسح الأمومة الآمنة، 2013م.

التقرير السنوي وزارة الزراعة والري ،الخرطوم 2010م.

تقرير البنك الدولي (2001)

KADININ POLİTİKLEŞEN İHLALİ: ÇALIŞMA HAYATI, AİLE İÇİ ROL DEĞİŞİMİ SORUNU VE DİN

Harun GEÇER*

Öz

Bu çalışma muhafazakarın neoliberal ekonomik yaşam biçimlerine eklemlenme sürecinde bir çatışma alanı olarak ortaya çıkan aile içi rol sistemindeki değişimi ele almayı amaçlamaktadır. Bir özne olarak muhafazakâr kadın kimliğinin, geleneksel, dini, kültürel ve sembolik sistemleri parçalayacak biçimde, çalışma hayatı içinde görünürlük kazanmaya başlaması bu çatışma alanının merkezi noktasını oluşturur. Çalışma Niğde ve Gümüşhane İl Milli Eğitim ve Gümüşhane Üniversitesi bünyesinde görev yapmakta olan on sekiz kadın çalışanla yapılmış mülakat sonucu elden edilen nitel verilere dayanmaktadır. Saha araştırmasından elde edilen bulgular ışığında, muhafazakâr kadınlar, söylem düzeyinde muhafazakâr erkek dili ile belli fay hatlarında diyalojik bir karşılaşmanın işaretini verirken bazı alanlarda ise çatışma dilini benimseyerek kendi kimliklerini merkeze aldıkları görülür. Diyalojik zemin ailenin korunması, kadının aile içindeki geleneksel rollerinden bazılarının devam etmesi gerekliliği, ev içi ekonominin erkeğin tasarrufuna terkedilmesi gibi daha çok toplumsal yapının devamına dönük muhafazakâr alanlarda gelişirken, çatışma alanları ise kadının anne ve eş olarak evine dönmesi, zaruri durumlar dışında evi terk edecek şekilde bir işte çalışmaması, evin dışına çıkmak zorunda kaldığı durumlarda ise tesettüre tam olarak riayet etmesi gibi konular üzerinden gerçekleşir. Ev dışında ekonomik verilere konu olacak şekilde kadının çalışmasının, kadının ‘asli’ rolü olan anneliğine ve iyi bir eş olma sorumluluğuna zarar vereceği düşüncesi hala birçok kadın ve erkek tarafından, dini söylemler referans gösterilerek, toplumumuzda savunulduğu görülür. Ancak bu çalışma, muhafazakâr erkek ve kadınların, bu idealize edilmiş dilin dışında, aile içi rollerinin farklılaştığını tespit etmesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kadının çalışması, Aile içi rol sistemi, Muhafazakâr kadın, Din.

Political Breach of Women: Work Life, Role Change in The Family and Religion

Abstract

This study aims to discuss the change in the role system in the family that has emerged as a conflict area in the process of articulation of the conservative with neoliberal economic life styles. The central point of this conflict area is that conservative female identity as a subject has begun to gain visibility in working life in a way that shatters traditional, religious, cultural and symbolic systems. The study is based on qualitative data obtained through interviews with eighteen female employees working in Niğde and Gümüşhane Provincial National Education and Gümüşhane University. In the light of the findings obtained from the field research, it is seen that conservative

* Arş. Gör. Dr., Gümüşhane Ünv., İlahiyat Fakültesi Din sosyolojisi Ana Bilim Dalı, gecerharun@gmail.com.

women, at the discourse level, signal a dialogic encounter with a conservative male language on certain fault lines, while in some areas they adopt the language of conflict and center their own identities. While the dialogical grounds develop in more conservative areas such as the protection of the family, the necessity of the continuation of some of the traditional roles of women in the family, leaving the domestic economy to the disposal of the man, the conflict areas are such as the return of the woman as a mother and wife, leaving the house except in necessary situations. Not working at a job, and in cases where he has to go out of the house, obeying the veiling completely. The idea that women's work outside the home, which is the subject of economic data, will harm the woman's 'essential' role of motherhood and her responsibility to be a good wife is still advocated by many women and men in our society by referring to religious discourses. However, this study is important in terms of detecting that conservative men and women have different roles in the family apart from this idealized language.

Keywords: Women's work, Domestic role system, Conservative woman, Religion.

Giriş

Bu çalışma modern dönemde mahrem/özel bir alan olarak düşünülen aile mekânı ile bu mekânın asli unsuru olarak görülen kadının kamusal alana taşmasıyla ortaya çıkan uzlaşma ve çatışma alanlarını, kadının çalışması ile ilişkili bir şekilde, aile içi rol değişimi bağlamında açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın sınırlarını muhafazakâr düşünme biçiminin oluşturduğu paradigma oluşturmaktadır. Habermas'ın seküler modern bir alan olarak kurguladığı kamusal alan¹, farklılıklara yer vermediği ve kendi siyah beyaz dokusuna uymayanları ötekileştirdiği için özellikle feministler tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Böyle bir alanda kendine alan açmak için politik mücadele veren muhafazakârlar, seküler kamusal alanın muhafazakâr kadın bedenini İslami simgelerden arındırarak denetlemek istemesi ile belli bir kriz noktasıyla karşılaşmıştır. Bu noktada muhafazakârlar için kadınların bedenlerinde taşıdıkları İslami simgeler, seküler kamusal alanı gözenekli hale getirip ihlal edecek bir enstrümana dönüşmüştür. Böylece muhafazakârlar, günlük yaşam biçimini kadın bedeni üzerinden politikleştirmiştir. Çınar, günlük hayatın sadece rutin hale gelmiş üretim ve tüketim kalıpları ile değil aynı zamanda karmaşık bir performans, görünürlük, müzakere ve çatışma alanı hakkında olduğunu ve aslında günlük yaşamın siyaset ve güçle ilişkili olduğunu söyler.² Türkiye'deki seküler kurumsal sistem ve İslami zorunlulukların ortaya çıkardığı durum, kamusal ve günlük yaşamın önemini ortaya çıkarır.³ Beden bu anlamda modernleştirici müdahalelerin meydana geldiği ve kamusal alanın sınırlarının çizildiği en önemli alanlardan biri olarak var olur. Beden ister bir kıyafet düzenlemesiyle olsun ya da belli bir şekle sokularak olsun bir ulusun varlığının simgesi haline gelebilir.⁴ Muhafazakâr kadınlar, bedenlerinde taşıdıkları İslami simgelerle, geleneksel olarak kendilerine tahsis edilmiş olan özel alanı/aile mekanını terk ederek, politik bir alanı varlıklarıyla farklılaştırmışlardır.

¹ Jürgen Habermas, *Kamusal alanın yapısal dönüşümü*, (Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar), İletişim Yayınları, 14. Bsk., İstanbul 2017.

² Alev Çınar, *Modernity, Islam, and secularism in Turkey: Bodies, places, and time*, Vol. 14. U of Minnesota Press, 2005, s. 26.

³ Çınar, *Modernity, Islam, and secularism in Turkey*, s. 27.

⁴ Alev Çınar, *Modernity, Islam, and secularism in Turkey*, s. 53.

Muhafazakâr kadınların kamusal hayata dahil olması genellikle eğitim yoluyla gerçekleşmiştir. Göle'ye göre bu sürecin muhafazakarlarca bazı istenmeyen sonuçları olmuştur. Ona göre, “İslamcı siyasetler kadınların kamusal yaşama katılımını, toplantılar organize etmelerini, makaleler yayımlamalarını, örgütler kurmalarını ve özel ev içi yaşamıyla onun geleneksel olarak belirlediği rolleri terk etmelerini mümkün kılmıştır.”⁵ Muhafazakâr kadınlar kendilerine atfedilen özcü yaklaşımları bertaraf edecek şekilde “her biri belirli yaşam hikâyelerine sahip bireyler”⁶ olarak var olmanın imkanını elde etmiş görünmektedir. Bu durum, kadınlar için aynı zamanda bir bireyselleşmeyi ve özneye dönüşmeyi ifade etmesi bakımından önemlidir. Kurucu cumhuriyet ideolojisinin kadın bedenine atfettiği mahrem ve kamusal alandaki sınırlar, kadınların karma sosyal mekanlarda var olmaları, Müslüman bir toplumdaki modern olmanın ölçütlerini oluşturur.⁷ Muhafazakâr kadınların ev ve kamusal alandaki işlevselliğine benzer bir işlevi tersinden cumhuriyet ideolojisi kadın bedeni üzerinden ifa etmiştir. Bu süreçte muhafazakârlar, kadınları hane içinde ve karşı cinsle olan münasebetlerinde geleneksel anne ve eş olma rolleri içinde kalmaları gerektiğini düşünürken, kendi dini-siyasi çizgilerinin kamusal alana taşınması anlamında kadınların varlığına hoşgörü ile yaklaşabilmişlerdir.

Muhafazakâr kadından beklenen, toplum içinde bir aktivist gibi davranması, özel hayatında ise geleneksel Müslüman kadın rollerini tekrar kuşanması gerektiği şeklindedir.⁸ Kadınların üzerine yüklenen işlevsel yük, onların yerine getirmeleri beklenen işlev nihayete erdikten sonra, tekrar terk ettikleri evlerine dönüp asli vazifelerini yerine getirmeleri şeklinde açığa çıkar. Yılmaz’a göre “Aile ve kadın arasında kurulan doğrusal ilişki, İslami ahlakın ve otantikliğin kadınlar üzerinden tanımlanması sonucunu da beraberinde getirir. Otantizmin dayanağı da İslam’ın modernizme eklenmesinin göstereni de paradoksal bir biçimde kadınlardır.”⁹ Kadınlar hem geçmişin hem de ütöpik geleceğin yegâne değişkeni olarak karşımıza çıkar.

Muhafazakâr habitus kadının asli rolünün ne olduğu konusunda da yeknesak, derli toplu bir görünüm vermez. Bu dağınıklık geleneksel İslam ailesine yüklenen ideolojik, nostaljik ve toplumsallıktan uzak bir ütopya olarak, sadece geçmişin idealleştirilmesinden değil, aynı zamanda gelecekte kurulacak İslami sistemin iyimserliği içindeki belirsizliklerden de kaynaklanır. Kadınlar, muhafazakâr ideoloji tarafından ideal olarak İslam’ın neşet ettiği en üst vasat olarak işaretlenen asrı saadet dönemini, kendilerine muhafazakâr erkekler tarafından yöneltilen eleştirilere karşı bir dayanak noktası olarak görür. Kadınlarca, kadınların ev içi rollerinin belirlenmesinde dinden daha çok geleneksel toplumsal yapının etkili olduğu düşünülmektedir. Onlara göre bu ideal dönemde kadınlar, dışarıda ticaretle uğraşmış (en çok tercih edilen örnek bu noktada Hz. Hatice’dir), erkeklerle aynı safta savaşa katılmış ve hicrete

⁵ Nilüfer Göle, *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*, Metis Yayınları, 4. Bsk., İstanbul 2011, s. 142.

⁶ Seyla Benhabib, *Situating the Self: Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*, Routledge Press New York 1992.

⁷ Nilüfer Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, Metis Yayınları, İlk Bsm., İstanbul 2012, s. 103.

⁸ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, 11. Bsm., İstanbul 2011, s. 155.

⁹ Zehra Yılmaz, *Dişil Dindarlık*, İletişim Yayınları, 1. Bsk., İstanbul 2015, s. 100.

katılarak gerektiğinde tek başına yola çıkmıştır. Zaman içinde erkek egemen dil toplumsal yapıya hâkim olarak, kadınların aleyhine olacak şekilde, nasları okumuş ve kadını geri plana atmaya çalışmıştır.

Kadın, İslam’a göre yemek yapmak, ev işleriyle uğraşmak ya da çocuğunu emzirmek zorunda değildir. Gerektiğinde koca, bunları yapacak hizmetçi tutmakla mükelleftir. İslam kesin bir şekilde kadın ve erkek rolünü sınırlandırıp belli alanlara hapsetmemiştir. Erkek evi geçindirmekle mükellef olduğu halde kadın kendi gelirini erkekle paylaşmak zorunda değildir vs. gibi birçok söyleme dayalı unsurları, eleştiriler karşısında kadınlar yürürlüğe sokar. Leila Ahmed’e göre, ilk Müslüman toplumdaki kadınlar hakkındaki delillere genel olarak bakıldığında, karakteristik olarak toplumlarını meşgul eden faaliyetlere katıldıklarını ve katılmalarının da beklendiğini göstermektedir; ki bu faaliyetler savaşın yanı sıra dini içerecek bir şey de olabilirdi. İlk Müslüman topluluğun kadınları camiye gitmiş, dini hizmetlerde bulunmuş ve Peygamberin vaazını dinlemiştir. Bunu pasif, uysal takipçiler olarak değil diğer konularda olduğu gibi inanç alınının da aktif muhatapları olarak yapmıştır. Halihazırda hadis metinleri Müslüman kadınların bir konu hakkında itiraz ettiğini, düşüncesini açık bir şekilde ifade ettiğini vs. göstermektedir. Peygamber de bu konuda herhangi bir ayrıma gitmemiştir.¹⁰ Çalışmanın 1992 yılında yapıldığı düşünüldüğünde, Türkiye’de muhafazakâr gündemi meşgul eden birçok konunun dünya genelinde, aşağı yukarı aynı söylem düzeyinde tartışıldığı görülebilir. İslam tarihinin bu okunma biçimi, İslam’ın ilk yıllarının idealleştirilmesi anlamında önemlidir. Bu anlamda bu idealleştirilmiş dönem kadınların kendi bireyselliklerini meşrulaştırmak için mümbit bir zaman ve mekâna dönüşür. Geleneksel yaşam biçimine kök salan eril dil bu şekilde kadınlarca aşılmaya çalışılır. Yılmaz’a göre, İslam’ın eril ya da dişil bir dil üzerinden okunabileceği fikri çoklu İslam yorumunun önünü açmış ve liberal baticılar ve İslamcılar tarafından desteklenmiştir.¹¹ Dolayısıyla, muhafazakâr kadınların İslam ile İslam düşüncesini ayırarak modern bir düşünme biçimini benimsedikleri söylenebilir. Ancak bunu muhafazakâr kadınlar, akademik kaygılardan ziyade cari hayatta söylem düzeyinde ortaya çıkan eleştirileri bertaraf etmek için yapar.

Bu düşünme biçimine dikkatli bir şekilde bakıldığında asr-ı saadet döneminde yaşayan insanların bir toplum içinde, bir bedene bağlı olarak yaşadığı gerçeği hep es geçilir. Bir toplum içinde, sosyolojik bir zeminde tahakkuk eden ilişkiler, bedenden arındırılarak bilinç düzeyine indirgenir. Tarihi bir dönemin bilinç düzeyine indirilmesi, İslam’ın ilk döneminde yaşayan insanların birbirinden ve yaşadığı çağın bedensel varlığından koparılarak gerçekleştirilir. İslam’ın ilk dönemi ele alınırken, sanki uzay boşluğunda, gerçekliği dışardan seyreden ama bu arada bir bedene, beden tecrübesine ihtiyaç duymayan bir bilinç üzerinden okuma yapılır. Bu yüzden de İslam dünyasının unuttuğu şeylerin başında beden gelmektedir.¹² Seküler kamusal alan ise hep bir beden üzerinden var olur.

Sahabe üzerinden gerçekleştirilen çift kutuplu söylemde bir beden varlığı, yani toplumun varlığı göz ardı edilir. Bundan dolayı, bu betimleme, toplumsallık yokmuş da bireysel bazda insanlar gelen

¹⁰ Leila Ahmed, *Women And Gender In Islam and Historical Roots of a Modern Debate*, Yale University Press, New Haven & London, 1992, s. 72.

¹¹ Zehra Yılmaz, *Dişil Dindarlık*, s. 110.

¹² Burhanettin Tatar, *İslam Düşüncesinin Temel Meseleleri, İslam Düşünce Enstitüsünde yaptığı konuşmadan alınmıştır*, 2019.

emirleri dört dörtlük tam Kur'an'ın istediği şekilde uymuş ve kendi bireysel yaşantılarına tatbik etmiş gibi bir görüntüye dönüşür. Seküler düşünce ise önceliği bedene verir ve her şeyi dokunulabilir hale getirir. Seküler düşünme biçiminde kutsal, yani dokunulamayan bir şey yoktur. Bunun için beden üzerinden inşa edilen ya da edilebilen tüm toplumsallaşma biçimlerini amorf hale sokar. Bedeni olmayan, bir bilinç üzerinden var olmaya çalışan toplumsallık biçimini ise sürekli bulanıklaştırır. Bu durumun muhafazakârlar için çift kutuplu bir sonucu olacaktır. Birinci kutup, muhafazakâr kadını geleneksel asli rolüne dönmesi için eleştirenleri içerir. İkinci kutupta ise bu eleştirilere cevap vermeye çalışan muhafazakâr kadın söylemi durmaktadır. İlginç olan durum iki kutup da seküler bir iç mekânda, seküler bir dil üzerinden birbiri ile, bilinç düzeyinde, kurguladıkları bir yaşam biçimi hakkında konuşmaya çalışmasıdır.

Birinci söylem muhafazakâr kadınlarla ilgili özcü bir yaklaşımı benimserken, ikinci söylem İslam'ın ilk dönemine eklektik yaklaşarak kendine alan açmaya çalışır. Birinci söylem nostaljik bir zemine yerleştirdiği geleneksel aile biçiminin sabit, değişmez, fitri yönlerini dondurarak olduğu gibi günümüze taşıyabileceği yanılsamasına kapılır. Ancak seküler kamusal yaşam biçimi organik toplumlar içinde kendine geniş bir yer edinmiş olan informal alanı yok denecek kadar küçültmüştür. Seküler kamu otoritesi günümüzde bir bedene sahip olan her şeyi düzenleme çabası içindedir ve aile içi rol dağılımı da buna dahildir. Karı koca ya da ebeveyn ve çocuklar arasındaki her türlü münasebet artık hukukun bir konusu olarak açığa çıkmaktadır. Karı kocanın yatak odasındaki bir anlaşmazlığını da günümüzde kamusal otorite çözmeye çalışır ve böylece muhafazakârların kurguladığı tüm teferruatları anlamsızlaştırır. Günlük yaşam içinde bireylerin kendi bedenleri ile kuracakları ilişki biçimini dahi kamusal erk belirler. Seküler kamusal alan böylece geleneksel yaşam biçiminin kurduğu hiyerarşik tüm ilişki biçimlerini bozarak kendi süreksizliği içinde, kendi alanını tekrar tekrar yeniden kurar. Seküler kamusal alanın bu süreksizlik arz eden yapısından dolayı, ona karşı bir tavır geliştirmek neredeyse imkânsız hale gelir. Örneğin günümüzden geriye doğru bakıldığında, yirmi otuz yıllık dönemde bir kişinin çocuğunu dövmesi hem hukuk nezdinde hem de toplumun uhdesinde herhangi bir suça ya da kınamaya konu olmazken bu günümüzde değişmiştir. Çocuğuna şiddet uygulayan anne baba cezalandırılır ve çocuğun velayetini bizzat devlet üslenir, buna koşut olarak toplum da özellikle sosyal medyaya konu olan bu tür şiddet olaylarına büyük tepki göstermektedir. Günümüzde öğretmen öğrencisine, koca karısına ya da kadın kocasına ve her ikisi de çocuklarına şiddet uygulayamaz. Böyle bir teşebbüste bulunur ve bu bir şekilde ifşa olursa hem kamu otoritesi hem de toplum nezdinde cezalandırılır. Alain Touraine'ye göre, “*Bugün ahlakımız daha az toplumsaldır. Toplumun yasalarına, iktidarın söylemlerine, her gurubun kendi üstünlüğünü ya da farklılığını korumakta kullandığı önyargılara karşı daha fazla kaygılıdır. Herkesin içine girdiği olayların ortasında aradığı şey, kendi bireysel yaşamını, bütün diğerlerine göre kendi farklılığı ve her özel olaya genel bir anlam yükleme becerisi ile kurmaktır.*”¹³ Dolayısıyla konu hakkında şu

¹³ Alain Touraine, *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, (Çev. Olcay Kunal), YKY Yayınları, 2. Bsk. İstanbul 2017, s. 151.

soruları sormak elzem hale gelir, muhafazakârlar tekrar toplumsal yapı içinde tahakkuk etmesini istedikleri belli bir hiyerarşiye dayanan kadın erkek birlikteliğini seküler kamusal otoriteyi görmezden gelerek kurabilirler mi? Ya da muhafazakârlar tüm toplumsal verileri elimine ederek böyle bir aile yapısını tekrar ikame edecek kadın ve erkeği bulabilirler mi?

Geleneksel toplum yapısından neşet ettiği düşünülen erkek kadın rollerinin, kadının ve erkeğin biyolojik zorunluluklarına uygun olacak şekilde fitraten ortaya çıktığı savı, seküler bir mekân içinde tartışmalı hale gelir. Alan McKee'ye göre geleneksel olarak kadınların kültürünün “kadınsı” kaygılarla (ev, aile ve beden bakım) ilişkilendirildiği ve “kamu” yerine “özel” olarak görüldüğünü kabul edebiliriz. Ancak tarih boyunca tüm kadınlar bu özel rolü mutlu bir şekilde kabul ettiği söylenemez.¹⁴ Ona göre hem akademik kültürde hem de popüler kültürde, beden ve kültür arasında biyolojik bir bağlantı olduğuna inanılmaktadır. Bu tez erkeklerin ve kadınların kamusal yaşam alanında neden farklı kamu kültürüne sahip olduğunu farklı genetik faktörlere bağlayarak açıklamaya çalışır.¹⁵ Örneğin Amanda Gore'ye göre, testosteron yaşamın bir gerçeğidir. Erkekler bundan daha fazlasına sahiptir. Onları daha agresif, daha rekabetçi ve daha kendinden emin yapar. . . Kadınların daha fazla östrojen ve daha fazla oksitosu var. Yakınlık, sevgi ve gerçek aşk hakkında hayal içinde yaşarız.¹⁶ Derek Layder'a göre ise bireyin biyografisi iş piyasasının gereksinimleri etrafında planlanmaktadır.¹⁷ Türkiye'deki, özellikle de muhafazakârlarca kullanılan, söylemlere koşut yabancı literatürde, kadın erkek rollerinin fitri (biyolojik¹⁸) mi, yoksa modern kapitalist sistemin zorunluluklarından ortaya çıkan bir olgu (sosyo-ekonomik bir durum) mu, ya da erkek egemen kültürün, dini söylemleri de yanına alarak, oluşturduğu tarihi bir sürecin ürünü mü olduğu tartışmaları¹⁹, bu durumu anlamak için bize ipuçları verir. Fitrat tartışmasında meselenin odak noktasını kadının doğurabilmesi üzerine kurulan söylemler oluşturur.

¹⁴ Alan McKee, *The Public Sphere: An Introduction*, Cambridge University Press, New York 2005, 40.

¹⁵ Alan McKee, *The Public Sphere*, s. 52-53.

¹⁶ Amanda Gore, *You Can Be Happy: The Essential Guide to A Healthy Body, Mind and Soul*, Prentice Hall, Sydney and New York 1998. Akt. Alan McKee, *The Public Sphere*, s. 52-53.

¹⁷ Derek Layder, *Intimacy and Power The Dynamics of Personal Relationships in Modern Society*, Palgrave Macmillan, UK 2009, s. 11.

¹⁸ Biyolojik üremedeki teknolojik değişim, türlerin çoğalmasını ailenin sosyal ve kişisel işlevlerinden ayırma imkanını doğurmuştur. Vitro aşılamanın, sperm bankalarının, vekil annelerin, genetik olarak tasarlanmış bebeklerin olabilirliği, toplumun mevcut ahlaki ve yasal durumu için potansiyel tehdit oluşturması nedeniyle, mümkün olduğunca kontrol altında tutulmaya ve bastırılmaya müsait bir sosyal deney alanı açacaktır. Yine de kadınların bir babaya muhtaç olmadan tek başlarına çocuk sahibi olabilmeleri ya da erkelerin, ölümle sona eren, çocuk edinmek için vekil anneler kullanabilmeleri, biyolojiyle toplum arasındaki temel ilişkiyi yeniden üretirken böylece sosyalleşmeyi ebeveynlikten ayırır. Bu tarihsel koşullar altında, aileler ve insanların yaşam düzenlemeleri hala belirsiz olarak yeniden tanımlanmaktadır. Bkz. Manuel Castells, *The power of identity: The Information Age Economy, Society, and Culture*, Vol. 14, John Wiley & Sons 2011, s. 300.

¹⁹ Oldukça basit bir şekilde çoğu araştırmacı, insanların kim olduklarına dair hislerinin, daha önceki zamanlarda, güvenli bir iş, birkaç nesli kapsayan istikrarlı bir topluluk ve nispeten istikrarlı bir aile açısından oldukça sabit olduğu konusunda hemfikirdir. Çocuklar, ebeveynlerinin yaşam şekillerini takip edecek biçimde sosyalleştirildi ve sonuç olarak geleneksel cinsiyet ayrımına uyan ve kendilerine reçete edilen yetişkin rollerini üstlendi -erkeklerin yaşama odaklandıkları yer istihdam ve kadınların ev içi işler oldu. Ağır sanayi sektörünün yerini yeni sanayi ve hizmet sektörüne bırakması, cinsiyetler arası iş paylaşımında kartların yeniden dağılmasına sebep oldu. Bu süreçte iş imkanları ve çalışma şartları değişti, topluluklar dağıldı, aile bağları zayıfladı ve gev-

Kadının doğurması, doğum sonrası çocuğu ile yakından ilgilenmesi ve tüm bunları duygusal bir annelik içgüdüğü ile yapması beklenir. Ancak günümüz toplumunda ortaya çıkan teknolojik gelişmeler cinsiyet, cinsellik gibi kavramları bulanıklaştırmıştır. Giddens'in kavramı ile cinsellik artık üreme-neslin devamı, toplumun yeniden üretimi için kutsal bir görev olmaktan çıkıp plastik (plastic sexuality) hale gelmiştir.²⁰ Plastik hale gelen cinsellik toplumsal bağlarından sıyrıldığı gibi, üreme de biyolojik zorunluluklardan azade hale gelmiştir. Bu durum toplumsal yapı içinde kadını erkekle eşitlemenin ötesinde kadını kamusal alanda bir adım öne çıkarmıştır. Alain Touraine'nin şu çarpıcı tespiti zannedersem tüm konuyu özetler niteliktedir: "Bütün köktencililiğiyle dile getirilmesi gereken bir sonuç: Erkekler ile kadınlar arasında eşitliğin olduğu bir topluma ilerlemiyoruz; erdişi bir topluma doğru da ilerlemiyoruz, kadınların yönlendirdiği -dolayısıyla da yönettiği- bir kültürün -dolayısıyla da toplumsal yaşamın- içine çoktan girdik bile. Çoktan bir kadınlar toplumunun içine girdik bile."²¹ Bu tespite göre toplumsal yapı, anaerkil bir duruma evrilmekten daha çok kadın bireyselliğinin hâkim olduğu, toplumsallığı kadın bireyselliğinin oluşturduğu bir duruma doğru gidiyor. Kamusal alandaki sürekliliğini gelir getiren bir işte çalışarak sağlayan muhafazakâr kadınlar da geleneksel eril bir dil olarak imledikleri eleştiriler eşliğinde, kendi bireyselliklerini her geçen gün daha da güçlü bir şekilde inşa ediyorlar.

1.Elde Edilen Nitel Verilerin Çözümlemesi

1.1. Bir Toplumsal Statü Göstergesi Olarak Kadının Çalışması

Görüşmelerde elde edilen sonuçlar doğrultusunda, çalışan kadınlara toplum tarafından atfedilen statü ve toplumun ev hanımlığına karşı tutumu kadınların çalışma²² hayatına dahil olmalarında önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Selda Hanım'a (35, Akademisyen) kadınların günümüzde çalışmasının kendine ne gibi getirileri olduğu sorulduğunda "*Toplum içinde daha fazla saygınlık görüyorsun öncelikli olarak, tabi ki bu durum kişinin çalıştığı sektöre göre değişir belki. Ben üniversitede görevliyim, bunun genel olarak toplumda saygınlığı var. Çevremdeki insanlar biliyorlar burada olduğumu ve ona göre davranıyorlar, toplumun size bakış açısı çok değişiyor bulunduğunuz konumdan dolayı. Bir ortamda karşıda bulunan kişinin tepkisini değiştiriyor. Bu durum benim illa böyle olsun diye uğraştığım*

sedi. Aynı zamanda, kişiler yeni yaşam şekillerine ayak uydurmak zorunda kaldıkça geleneksel yaşam biçimlerine meydan okumak durumunda kaldı. Sonuç olarak insanlar kendilerini kimliklerinin güvenli temellerinden kopmuş olarak buldular. Bkz. Conrad Lodziak, *The Myth of Consumerism*, Pluto Press, London 2012, s. 23.

²⁰ Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*, Stanford University Press Stanford, California 1992.

²¹ Alain Touraine, *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, s. 275.

²² Simmel'e göre, para ekonomisinin gelişmesiyle kadınların durumu değişir. Aile hayatındaki kısıtlamaların yok edilmesiyle birlikte, kadınlar kamusal yaşama ücretli işçiler olarak dahil olabilir. Simmel, kadın hareketinin yükselişinin, iş bölümü yoğunlaşmasının eşlik ettiği teknolojik ilerlemelerin, hiç şüphesiz, kadınların evdeki çalışmalarının çoğunu gereksiz hale getirmesinden dolayı gerçekleştiğini söyler. Aslında, bir bütün olarak ekonomideki görevler ne kadar farklılaşırsa, cinsiyete dayalı bir iş bölümü için o kadar az gerekçe vardır. Simmel (eski bir geleneği takip ederek) kadınları erkeklerden daha 'doğa'ya' yakın görse de evlilik hayatının sabit biçimleri ve alışkanlıklarının, partnerlerin kişisel gelişimlerinin önünde bir engel teşkil ettiğini söyler. Ona göre, evlilik hala geleneksel unsurları içerdiğinden, özellikle kadınların kişisel gelişimini kısıtlamaktadır, çünkü kadınlar, erkeklerden daha fazla geleneğin yükünü hissederler. Bkz. John Lechte, *Fifty Key Contemporary Thinkers: From structuralism to postmodernity*, Routledge, London and New York 2006, s. 224.

bir şey değil, toplum böyle algılıyor. Tabi çevremdeki kişilere nerde çalıştığımı sürekli hatırlatmıyorum, bir kişi ne iş yapıyorsun dediğinde sen cevap veriyorsun ve bazı toplumsal algılar söz konusu, sizi onlar bu algılar çerçevesinde bir kalıba oturtuyor zaten.” diyerek kadınların çalışmasının ekonomik özgürlük için olduğu kadar toplumsal statü için de elzem olduğunu düşünüyor.

“Kişinin çalıştığı sektöre göre değişir” söylemi, çalışan kadınlar arasında da toplumsal statü farklılıklarını vurgulaması açısından önemlidir. Toplum içinde belli bir kültürel sermayeye sahip olan akademisyenlik gibi mesleklerde çalışan kadınlar, daha düşük ekonomik ve kültürel sermayeye sahip olanlara kıyasla toplum içinde daha saygın bir yer edinebilir. Bu kişilerin içinde bulunduğu kültürel doku, onları ev işlerini eşleriyle paylaşma konusunda bir adım öne geçirebilir. Bu anlamda kadınların çalışarak edindiği ekonomik özgürlük ve çalıştıkları konuma göre edindikleri sosyal statü onların aile içindeki konumlarını da değiştirdiği söylenebilir.

Selma Hanım (40, Öğretmen) ise *“Ekonomik anlamda da ayrıca kadının kendisine güven duya-bilmesi açısından çalışmalı, çünkü kadın çalıştığı zaman kendine güveni daha farklı oluyor. Daha bir ayaklarımız yere basıyor, hani bu maddi olarak değil sadece, yani benim param var deyip hayatı sür-dürmek değil sadece, toplumda belli bir statü kazanıyorsun, belli bir saygınlığının olduğunu düşünüyö-rum. Ekonomik olarak kendi annemden yola çıkarak, onun hayatında geçirdiği çok büyük sıkıntılar var, ama o sıkıntılara katlanmak zorunda kaldı. Çünkü ekonomik bir gücü yoktu. Yani benim annem çalış-mıyordu, babam çalışıyordu. Ondaki sıkıntıları gördüm ben ve çalışmam gerektiğini düşündüm. Gele-cekte ben ne yaşayacağımı bilmiyordum. Kendim için ya da çocuklarım olduğunda çocuklarımın gele-ceği için çalışmam gerektiğini düşünüyordum. Bu yüzden toplumdaki kadınların da tüketici olmaktan ziyade üretici olmaları gerektiğini düşünüyorum.”* kazandığı sosyal statüyü annesi üzerinden değerlen-diriyor ve çalışmasını toplum ve aile içinde kendine kazandırdığı avantajlardan bahsediyor.

“Kadının kendisine güven duyabilmesi açısından çalışmalı”, “Annem sıkıntılara katlanmak zo-runda kaldı. Çünkü ekonomik bir gücü yoktu.” İfadeleri, kadınların çalışma motivasyonlarını toplumsal olarak anlamamız yönünde önemli ipuçları sağlar. Muhafazakâr kadının çalışmasını, bir “bozulma” ola-rak gören ve onların geleneksel rollerini terk ettikleri için toplumun bozulduğunu düşünen anlayış, bu anlamda toplumsal olguları göz önüne almaz ve indirgemeci bir yaklaşım sergiler. Kadınlar, annelerinin babalarıyla olan ilişki biçimlerini tecrübe etmiş ve bu durumun annelerinin ekonomik olarak özgür ola-mamalarına bağlamıştır. Bu düşünme biçimi kadınlar arasında hala yaygın bir kanıya tekabül etmesi bakımından önemlidir.

Vildan Hanım (23, Psikolojik Danışman) ise *“Benim kuzenlerim çalışmıyor mesela onları veya ev hanımlarını küçümsemek için söylemiyorum ama onlarla farklı dili konuşuyoruz. En basitinden, ör-neğin bilimsel konularda cevaplarının çok basit olduğunu görebiliyorum, ya da çeşitli bilimsel konu-larla ilgili aile içerisinde ilk olarak kuzenlerim değil de ben yönlendirici konumda oluyorum. Kendi çocuklarıyla ilgili şeyleri bile bana danışabiliyor yani.”* ifade ederek etrafındaki çalışmayan kadınlara karşı edindiği sosyal statüyü vurguluyor.

“Benim kuzenlerim çalışmıyor mesela” ifadesi, çalışan kadının da çalışmayan kadınları alt toplumsal statüde değerlendirmesi olarak algılanabilir. Bu içinde yaşadığımız toplumun genel bir kanısını oluşturduğundan garipsenecek bir durum değildir.

Hülya Hanım (44, Öğretmen) “*Örneğimi en yakınımından teyzemden verebilirim, ev hanımı kendisi, birçok örneğini de verebilirim, teyzem çok fazla karışamaz eşinin kararlarına ve baskıcı tutumuna karşı, ama eşim çalıştığım için fikirlerime daha da değer veriyor diye düşünüyorum.*” diyerek çalışmasının gerekliliğini yakın bir akrabasının aile içinde yaşadığı mağduriyet üzerinden temellendirmektedir.

“Çok fazla karışamaz eşinin kararlarına ve baskıcı tutumuna karşı” ifadesi aile içi alınan kararların ortak bir zeminde oluşabilmesi bakımından kadının ekonomik özgürlüğünün önemini ifade eder. Kadınların ücret getirecek bir işte çalışıyor olması onlara aile içinde belli bir söz hakkı alanı sağladığı söylenebilir.

1.2. Ekonomik Özgürlüğün Kadınlara Sağladığı Serbestlik

Kadınları çalışma noktasında motive eden en önemli hususlardan bir tanesi ise ekonomik özgürlük. Beyza Hanım (31, Öğretmen) neden çalıştığını “*Bağımlı olmamak, ekonomik özgürlük ve daha iyi şartlarda yaşamak için çalışıyorum.*” şeklinde net cümlelerle ifade ediyor.

“Bağımlı olmamaktan” kastedilenin genellikle eşe olan bağımlılık olduğu söylenebilir. Kadınlar, elde ettikleri ekonomik özgürlük sayesinde, kendilerini çevreleyen geleneksel normların sıkı kontrolünden belli oranda kurtulabilir.

Çiğdem Hanım (37, Akademisyen) ekonomik özgürlüğünün ev içindeki getirilerini “*Bir şey alacağımız zaman, bu büyük bir eşyada olabilir küçük bir şeyde olabilir, oturup beraber karar veriyoruz, çocuklarımızın geleceğiyle ilgili fikir alışverişinde bulunuyoruz, bu karşı taraftakinin senin fikirlerine saygı duyduğunu gösteriyor, parayı nasıl harcamamız gerektiği konusunda ekonomik planlamayı beraber yapıyoruz.*” ifadeleriyle temellendiriyor.

1.3. Kadının Çalışmasına Engel Olarak Geleneksel Din Anlayışı ve Erkek Egemen Dil

Kadınlar, kadınların gelir getiren bir işte çalışıp çalışılmaması ile ilgili özellikle dindar kişilerden gelen eleştirilerin, dinin özünden değil zaman içinde gelenek tarafından oluşturulmuş yorumlarla ilgili olduğunu düşünüyor. Şeyma Hanım (27, Öğretmen) çalışmasını sahabe dönemindeki kadınların durumu ile temellendiriyor: “*Sahabe döneminde, kadınlara okuma yazma öğreten ya da sağlıkla ilgilenen kadınlar var. Habeşistan’a göç eden kadın tek başına gidiyor. Oraya ulaşmak için tabi deniz yolu da kullanmak zorunda. Bu yüzden peygamber efendimiz o kadına diyor ki Medine’ye gidene bir hicret sevabı var sana iki. Kadın o dönemde zaten aktif. Hayatın içinde. Kimse dememiş ki sen kadın başına nereye gidiyorsun diye. O dönemde günümüzdeki gibi bir iş dağılımı yoktu ki peygamber efendimizin eşi çalışıyor ya da çalışmıyor densin, o dönemde ne iş varsa kadını da erkeği de birlikte yapıyordu.*”

“Kadın o dönemde zaten aktif. Hayatın içinde. Kimse dememiş ki sen kadın başına nereye gidiyorsun diye.” Söylemleri, muhafazakâr kadınların kendilerine yöneltilen eleştirilere cevap verirken sıklıkla kullandıkları argümanlardır. Kadınların eklektik bir şekilde sahabe döneminden örnekler vermeleri asla tesadüf değildir. Muhafazakâr kadınlar, “toplumsal hayatın içinde” kendilerine daha geniş

alan açmak için geleneksel kadın anlayışının dışına İslam'ın ilk dönemine gitmek zorundadır. Bu dönüş onlara yorum yapabilecekleri, içinde bulundukları durumu meşru bir zemine oturtabilecekleri daha geniş bir alan sağlar. Kadınların kazandığı bu manevra alanı aynı zamanda gelenek içinde katılaştan erkek egemen dile karşı bir tepkiselliği barındırır ve erkek egemen dil, Sahabe otoritesi üzerinden aşılmaya çalışılır.

Ayşe Hanım (38, Öğretmen) *“Ben yine insanın kendi ölçülerinin önemli olduğunu düşünüyorum. Dine aykırı bir şey yapmıyoruz ki. Helal kazanıp iyi yerlerde harcadıktan sonra din buna olumlu bakar. Allah çalışmayı sever. Evde oturun demiyor sonuçta. Olumlu etkisi vardır dinin kadının çalışmasına.”* diyerek çalışmasını kendi bireysel dini anlayışına göre temellendiriyor.

“Dine aykırı bir şey yapmıyoruz ki” ifadesi Ayşe Hanım'ın bireysel olarak kendi din anlayışı üzerinden çalışmasını meşrulaştırma girişimi olarak anlaşılabilir. Bu ifade biçimi dini yorumlarken gelenek gibi herhangi bir hiyerarşik otorite biçimine atıf yapmaması tesadüf değildir.

Leyla Hanım (40, Öğretmen) *“Çalışmaya başlamadan önce araştırdım ve hala aynı düşünce-deyim. Dinin kadının çalışmasına engel teşkil ettiğini düşünmüyorum. Ama kadının yapısından ve geleneklerden gelen bir zorluk olduğunu düşünüyorum. Bu konuda çeşitli araştırmalar okudum, kadının çalışması dini kaynaklarla engellenmiyor. Daha çok tartışılan gelenekle alakalı. Bizim yaşadığımız sorunların da gelenekle ilgili olduğunu düşünüyorum. Çalışma dinimizde sonuçta evden cepheye kadar sürer, alimlerin tartışması hep gelenek, örf adetler noktasında ya da ihtiyaçlar noktasında. Örneğin abim de çalışıyor bende. Ama eve gittiğimizde abimin çalışmasını ailem gündeme alır ama ben hiç çalışmıyormuşum gibi muamele yaparlar. Abin işte kızım çalışıyor, yoruluyor, açtır şimdi vs. gibi. Bende işin tuhafı bu durumu yadırgamıyorum.”* çalışmasını kişisel dini araştırmalarıyla temellendirir ve çalışma bile aile içindeki geleneksel rollerin tam olarak farklılaşmadığından yakını.

1.4. Kadını Çalışmaya İten Toplumsal Faktörler

Şeyma Hanım (27, Öğretmen), toplumsal yapının iki cinsiyeti de değiştirdiğini ve dine dayandırılan bazı söylemlerin günümüz toplum yapısıyla örtüşmediğini düşünüyor. Ona göre, *“Kadınlar eve dönerse toplum düzelir. Evet bunu düşünüyorum. Çalıştığınız zaman evi bir boş vermişlik, eşe karşı bir baş kaldırma vs. oluyor. Biz yine dindar insanlar olarak Allah korkusu var. Biraz geri duruyoruz da etrafımdaki insanlar böyle değil. Şahit olduklarım, eşimin çevresi mesela, doktorlardan oluşan bir grup, eşleri ile aralarında sürekli bir problem var. Elli kişi varsa onu ancak mutlu diyebilirim. Bize din emrettiği için erkeğin karşısında kendimizi geri plana alabiliyoruz, ama dini hassasiyeti düşükse onlar sürekli bir eşlerine karşı gelme, her şeylerine bir muhalefet... Ya işte bunlar çalışmasa işsiz olsa kocalarına karşı daha bir müşfik olur. Biz okuyalım eğitimimizi alalım ama biraz da erkeklerin de bakış açısı değişti bunu da görmek lazım. Bunun için ben çalışma taraftarıyım. Siz (erkekler) aynı olun dinin ya da toplumun size öğrettiği şekilde güzel şekilde eşinize davranın, çalışsa da çalışmasa da bakış açınızı değiştirmeyin, ben tabi ki de evde oturmayı tercih ederim. Geçen bir kadınla tanıştım, oğluna bir eş arıyormuş nasıl birisini arıyorsunuz diye sordum, dil bilen dedi (gülüyor) ya böyle bir kriter olur mu?*

Dedim. Oğlum sürekli yurt dışına çıkıyor, onu taşıyabilecek, kendini geliştirebilen ona karışmayacak yük olmayacak biri olması lazım dedi. Daha çok kendine bir partner arıyor, işini görecektir.”

“Erkeklerin de bakış açısı değişti bunu da görmek lazım” ifadesi, toplum içindeki değişimin tek yönlü olmadığını ifade etmesi bakımından önemli. Toplumsal yapı içinde erkek ve kadınların birlikte maruz kaldıkları birçok değişime sadece kadınlar bu değişimden tek yönlü etkileniyormuş gibi bir tavır takınmak yanlış olacaktır. Muhafazakâr kadınların çalışma hayatının içine girmelerinde eş seçimi, ekonomik özgürlük, sosyal statü gibi içi içe geçen birçok faktörün olduğunu görmek bu anlamda konunun doğru anlaşılması için elzemdir.

1.5. Ev İçi Sorumluluğun Kadın ve Erkek Arasında Ortak Paylaşılması Sorunu

Seda Hanım (27, Öğretmen), ev içi rol paylaşımında eşinin yeteri kadar istekli olmadığını vurguluyor: *“Her seferinde düşünsenize, çocuğun devam eden bir hastalığı var ve bakıcıya bırakmayı kıyamıyorsunuz. Ama eşim bir kere bile demiyor ki ben izin alayım. Yani nasıl böyle bir algı olabilir. Tamam benim gönlüm böyle bir durumda hep evde olur. Böyle bir durumda işimde çok da verimli olabileceğimi düşünmüyorum. Ama bir kere de erkeğin adım atması gerekmez mi? Siz de babasınız, bir kere siz de izin alın. Sizin de çok kaygınız olmasın benim de olmasın ama bu toplumda çocuk hastaysa hep anne izin alır şeklinde.”*

“Ama eşim bir kere bile demiyor ki ben izin alayım” ifadesi, toplum içinde hala eşit derecede ev içi rollerin paylaşılmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Büşra Hanım (26, Öğretmen) ise evde her işin ortak yapılması taraftarı: *“Eşimle ev işleri noktasında ilk başta sıkıntı yaşadık, eşim banyo ve tuvaletleri temizlemek istemedi, ben de karşıma alıp konuştum bir gün, dedim o zaman ben de yapmayayım kalsın öyle, ben bulaşıkları yıkıyorsam o da çocuğa bakacak, ben evi süpürüyorsam o da yemekle ilgilenecek, ben evde hiçbir iş fark etmeksizin ortaklaşa yapılması taraftarıyım.”* diyerek aile içi rollerin eşit bir şekilde paylaşılması gerektiğini düşünüyor.

Sonuç

Çalışmaya dayanak teşkil eden nitel veriler göz önüne alındığında kadınların gelir getirecek bir işte çalışmasının aile içi rolleri farklılaştırıcı bir yönü olduğu ortaya çıkmaktadır. Kadınların çalışmasına ve buna bağlı olarak toplum içindeki rollerinin değişmesine karşı ortaya çıkan eleştiri ise kendine en büyük desteği dini söylemlerden almaktadır. Çalışan kadınların kendilerine yöneltilen geleneksel ve dini kaynaklı eleştirilere ya dinin kaynağından, peygamber-sahabe döneminden, deliller getirerek ya da kişisel dini anlayışlarından yola çıkarak cevap verdikleri görülmüştür. Nitel verilerden elde edilen veriler kadınların çalışma ile ilgili düşüncelerinin beş noktada toplandığını göstermektedir. 1. Kadınlarca, toplumda çalışan kadınlara atfedilen toplumsal statünün çalışmayanlara göre daha yüksek olduğu düşünülmektedir. 2. Kadınlar çalışarak elde ettikleri ekonomik özgürlüğün kendilerini aile ve toplum içinde daha güçlü hale getirdiğini düşünmektedirler. 3. Kadınların çalışmasına karşı geliştirilen tutumların din-den değil gelenekten kaynaklandığını düşünmektedirler. 4. Kadınlar toplumda sadece kadın rollerinin

değişmediğini erkek rollerinin de değiştiğini düşünmektedirler. 5. Kadınlar, geleneksel ev içi rol paylaşımının değişmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Türkiye’de dindarlar özellikle 1980’lerden sonra kızların modern kurumlarda okutulmasını ve bu kurumlarda eğitim almasını kadının annelik ve dini görevlerini tahkim edecek bir olgu olarak görseler de kadınlar için bu süreç kendileri üzerine düşünerek bir özneye dönüşme, kişilik kazanma, bireyselleşme süreçlerini gerçekleştirme ve gelecek yaşam biçimlerini belirleyecek bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreç aynı zamanda seküler kamusal hayatın muhafazakâr ahlak tarafından yeniden dizayn edilme çabası olarak da görülebilir. Kamusal hayat, tarihi sürecin bir devamı olacak şekilde yine kadın bedeninin bu mekânda varlığı ya da nasıl var olacağı tartışmaları eşliğinde, bizzat muktedir muhafazakârlar tarafından özel hayat politikleştirilerek biçimlendirilmeye çalışılır. Kadının çalışıp çalışmaması ya da geleneksel rollerine tekrar dönmesi gerektiği tartışmaları, bir kez daha muhafazakâr kadın ahlaki tartışmanın merkezine çekilerek, eklektik bir değerlendirmenin nesnesi haline dönüşür. Muhafazakâr ahlaki sınırların içine çekilecek homojen bir kadın kitlesinin var olduğu yanılsaması, kendini tüm sosyal verilerden soyutlamış ve idealize edilmiş bir çözüm önerisinin topyekûn mümkün olduğu yanılsaması ile birlikte var olur. Bu muhafazakârlar için, zamanla özneye dönüşen, bireyselleşen, farklı amaç ve fikirlerle kuşanan muhafazakâr kadının ideolojik bir okumaya tabi tutulabileceği, gerçekmiş gibi görünen bir yanılsama oluşturur. Muhafazakâr kadınlar sanki, kamusal alandaki işlevsel rollerini yerine getirdikten sonra, bir gün yuvasına ve dolayısıyla da asli rollerine dönme vaadi ile evinden çıktığı anlayışı, bir hayal kırıklığını da içinde var edecek şekilde bu eleştirilerde kendini belli eder. Dolayısıyla, kamusal alanda, çoğu zaman muhafazakâr erkekleri tahkim edecek şekilde işlevini ifa eden muhafazakâr kadınlar artık yuvasına dönmeli ve ihmal edip dağıttığı her şeyi bir an önce toplamalıdır. Kriz, seküler kamusal alanın artık yeniden muhafazakâr ahlak sınırları ile düzenlenmesi gerektiğini düşünen ve çoğunlukla muhafazakâr erkeklerden oluşan kişilerle, artık kamusal alanda belli bir sosyal sermaye edinen orta-üst sınıf muhafazakâr kadınlar arasında, kadın bedeninin muhafazakâr ahlaki sınırlara çekilip çekilemeyeceği bağlamında somutlaşmaktadır.

Muhafazakâr düşünme biçiminin, aileyi eski güzel günlerinde olduğu gibi yeniden tahakkuk ettirmek için ortaya koymaya çalıştığı çözüm önerileri, muhafazakarlığın kendine içkin çelişkili doğası ile koşutluk arz eder. Toplumun seküler mekanlar tarafından kuşatılmasına karşı meşru bir sığınak gibi düşünülen nostaljik verilerle inşa edilmiş aile, muhafazakârlar için sıcak bir yuva, düşman hattında kalmış son kale gibi düşünülür. Bu meşru mekânı dış tehditlere karşı muhafaza edecek kişi ise geleneksel rolleri ile çocuklarını yetiştirecek bir anne, evi çekip çevirecek ve kocasının, modern dünyanın akışını da es geçmeden, her türlü ihtiyaçlarını giderecek iyi bir eş rolü ile muhafazakâr kadın olacaktır. Bu düşünme biçimi iki noktayı sabit, değişmez katılıklar olarak var sayar. Birincisi geleneksel aile biçimini yücelterek ideal bir katılık olarak geçmiş zamanı yüceltir ve dondurur; ikincisi cinsiyetlerin birinin (erkek), geleneksel rollerine uyacak biçimde dışarının her türlü değişimine maruz kalması meşru olarak görülürken diğeri (kadın) için zamanın geçmediği ve hiçbir şekilde değişmeyeceği var sayılarak geçmiş zaman içinde dondurulur. Ancak cari toplumsal hayat, kadın rollerinin zaman içinde değiştiği kadar

erkek rollerinin de değiştiğini göstermektedir. Genel yanılsama geçmişte de şimdi maruz kaldığımız modern dünyanın karı-koca, ebeveyn-çocuk ve aile toplum ilişkilerinin aynı şekilde var olduğu düşüncesidir. Böylece tek eksiklik kadının evinde çocuklarının ve kocasının başında olmaması gibi bir durum ortaya çıkar. Hâlbuki sıkı anne-çocuk, baba-çocuk ya da aile içinde duygusal bağlılık ilişkisi modern pedagojik bulguların inşa ettiği yeni bir durumdur. İdealize edilen durum, geleneksel aile biçiminin bir görüntüsü değil postmodern dönemin akışkanlığı içinde son güvenli liman olarak sığınılmaya çalışılan modern katılıklardır ve dolayısıyla yine sekülerdir. Sonuç olarak söylenmesi gereken, günümüzde hala nostaljik görünümüne kavuşturulabilecek bir aile mekânı olarak yuvanın var olduğu yanılsamasıdır. Söylem düzeyinde bile kendi iç tutarlılığından yoksun olan geleneksel evin, hiçbir şey olmamış ya da kopmuş fırtınalardan en ufak bir etkilenme olmadan sağ salim kurtulmuş bir yer gibi düşünülmesi, geriye doğru tekrar dönülecek bir yuva olduğu varsayımını doğurur. Ancak muhafazakâr erk evine döndüğünde göreceği sınırsız bir internet erişimi, büyük ekran bir televizyon, antidepresan hapları ve bu mekânı en kısa zamanda nasıl terk ederim düşüncesi olacaktır.

Kaynakça

- Ahmed, Leila, *Women And Gender in Islam and Historical Roots of a Modern Debate*, Yale University Press, New Haven & London 1992.
- Alain Touraine, *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, (Çev. Olcay Kunal), YKY Yayınları, 2. Bsk. İstanbul 2017, s. 151.
- Benhabib, Seyla, *Situating the Self: Gemler, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*, Routledge Press, New York 1992.
- Castells Manuel, *The power of identity: The Information Age Economy, Society, and Culture*, Vol. 14, John Wiley & Sons 2011.
- Çınar, Alev, *Modernity, Islam, and Secularism in Turkey: Bodies, Places, And Time*, the Regents of the University of Minnesota 2005.
- Giddens, Anthony, *The Transformation of Intimacy Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*, Stanford University Press Stanford, California 1992.
- Gore, Amanda, *You Can Be Happy: The Essential Guide to A Healthy Body, Mind and Soul*, Prentice Hall, Sydney and New York 1998.
- Göle, Nilüfer, *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*, Metis Yayınları, 4. Bsk. İstanbul 2011.
- Göle, Nilüfer, *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, 11. Bsm., İstanbul 2011.
- Göle, Nilüfer, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, Metis Yayınları, İlk Bsm., İstanbul 2012.
- Jürgen Habermas, *Kamusal alanın yapısal dönüşümü*, (Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar), İletişim Yayınları, 14. Bsk., İstanbul 2017.
- Layder, Derek, *Intimacy and Power The Dynamics of Personal Relationships in Modern Society*, Palgrave Macmillan, UK 2009.
- Lechte John, *Fifty Key Contemporary Thinkers: From structuralism to postmodernity*, Routledge, London and New York 2006.
- Lodziak Conrad, *The Myth of Consumerism*, Pluto Press, London 2012.

McKee, Alan, *The Public Sphere: An Introduction*, Cambridge University Press, New York 2005.

Tatar, Burhanettin, *İslam Düşüncesinin Temel Meseleleri*, İslam Düşünce Enstitüsünde yaptığı konuşma 2019.

Yılmaz, Zehra, *Dişil Dindarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

MODERN ZAMANLARDA SÜRDÜRÜLEBİLİR AİLE İÇİN BEN MERKEZLİLİKTEN ÖTEKİ MERKEZLİLİĞE GEÇİŞ

Fatma YÜCE*

Öz

Modern zamanlarda Tanrı ötelenmiş ve insan merkeze alınmıştır. Bunun doğal sonucu olarak “ben” kavramı ön plana çıkmıştır. Sadece kendini ve çıkarını düşünen, maddi menfaatlerine göre tavır alan ve öteki’ni önemsemeyen modern insanın ahlaki değerleri de kutsalla ilişkilendirilmeksizin “ben” üzerinden şekillenmiştir. Böylece bencillikle temellendirilen egoist (bencil) ahlak teorileri ve onların hedonist (hazcı) ve utilitarist (faydacı) eğilimleri günümüzde tekrar savunulmaya başlanmıştır. Modernite ile gelen zihniyet değişimi ailelerin devamlılığı açısından tehlike arz etmektedir. Çıkar ilişkisi üzerine kurulan modern dönem ailelerinde ben’e yapılan aşırı vurgunun ve öteki’ni düşünmemenin etkisiyle problemler görülmektedir. Modern zamanlarda kaçınılmaz olan “ben” vurgusunun yıkıcı etkisinin azaltılarak avantaja çevrilmesi ve ailenin devamlılığını sağlayan bir öneri olarak sunulması mümkündür. Bu bakımdan ben’in aşırı vurgulandığı bencillik yerine ben merkezlilik kavramı öne sürülebilir. Bu kavramla birlikte sadece kendini düşünen bencil insandan, önce kendini düşünmekle birlikte sonrasında öteki’ni de düşünen ben merkezli insana geçiş sağlanabilir. Ayrıca çalışmada önerilen ben merkezlilik kavramı ben merkezlik kavramından farklı tanımlanmıştır. İnsanın kendi yararını düşünmesi doğal ve kaçınılmazdır. Bununla birlikte kendi yararından başka bir şey düşünmemesi yanlıştır. İnsanın kendi yararının yanı sıra öteki’nin yararını düşünen doğal eğilimi de mevcuttur. Ama öteki ile ben’in yararı çatıştığı zaman insanın yanlışa düşmemesi için ahlaki bakımdan gelişmesi gerekmektedir. İnsanın bencilliğine karşı Tanrı, ahlaki olanın teminatı konumundadır ve dinlerde sunduğu değerler aracılığıyla öteki’nin yararını düşünmeyi teşvik etmiştir. Tanrısal ahlakın katkısıyla önce kendini düşünüp öteki’ni de düşünen ben merkezli insandan, önce öteki’ni düşünüp sonra kendini de düşünen öteki merkezli insana dönüşümün gerçekleşmesi mümkün olur. Yöntemi literatür taraması olan bu çalışmada ben merkezlilik ve öteki merkezlilik kavramları önerilecek; bencillikle temellendirilen ahlak teorilerinin aile kurumu üzerindeki olumsuz etkileri ele alınacaktır. Daha sonra bencillikten ben merkezliliğe, ben merkezlilikten öteki merkezliliğe geçiş süreci aile üzerinden açıklanacaktır. Son olarak öteki merkezliliğin ailenin devamlılığı için önemli olduğu vurgulanacaktır. Kişinin kendini ailesinde yok etmesi ve ailesinde yeniden daha anlamlı bir şekilde var olması mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Din felsefesi, Ahlak, Sürdürülebilir aile, Ben merkezlilik, Öteki merkezlilik.

The Transition from Ego Centricity to Other Centricity for the Sustainable Family in Modern Times

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı, fyuce@sinop.edu.tr.
<https://orcid.org/0000-0002-8168-5982>.

Abstract

In modern times, God has lost its significance and human has gained a central position. Therefore the concept of “Ego” has overemphasized. Modern man who thinks only himself and his interests, acts according to his financial interests and doesn’t care about the others, shapes the moral values according to “Ego” without associating them with the sacred. As a reflection of this situation to morality, the egoist moral theories and their hedonist and utilitarian tendencies have started to be defended again nowadays. The mentality change associated with modernity is so dangerous for the sustainability of the families. The problems are observed in the modern families based on the relationship of self-interest due to the extreme emphasis on “Ego” and the effect of not thinking about the “Other”. It is seen that the emphasis of the “Ego” in modern times is inevitable. However it is possible to decrease its destructive effect and to turn it into an advantage. In this regard I will propose the concept of “Ego-Centricity” instead of “Egoism” which overemphasize Ego, to ensure the sustainability of the family. By the help of this concept, the transition can be possible from the egoist person who thinks of only himself, to ego centred (self centered) person who thinks of first himself than the other. This concept of “Ego-Centricity” identified in this study is different from the concept of “Ego-Centrism”. It is natural and inevitable for a person to think of his own benefit. However, it is wrong that he does not think of anything other than his own benefit. There is a natural tendency of human to consider the benefit of the other as well as his own. But human needs to develop morally not to make a mistake when the benefit of Ego and Other is in conflict. God is the guarantee of the moral against the egoism of human and God encouraged to consider the benefit of the other by the values of religions. By the help of the divine moral, the transition can be possible from ego-centred (self centered) person who thinks of first himself than ‘the Other’; to other-centred (selfless-centered) person who thinks of first ‘the Other’ than himself. In this study, I will propose the concepts of “Ego-Centricity” that has surpassed the excess of modernity’s ego emphasis and “Other-Centricity” that is encouraged by the God. Then I will discuss the negative effects of the egoist moral theories on the family institution. I will explain the process of the transition from egoism to ego-centricity; from ego-centricity to other centricity through the family. Finally, I will emphasize that “Other-Centricity” is important for the sustainability of the family. It is possible for a person to lose himself in his family and re-exist in his family in a more meaningful way.

Keywords: Philosophy of religion, Moral, The sustainable family, Ego centricity, Other centricity.

Giriş

Toplunun temeli olarak görülen aile toplumsal yapının en önemli bileşenlerinden biridir. Aile en dar haliyle bir erkek ile bir kadının evlilik bağı ile birbirine bağlandığı bir kurumdur. Çekirdek aile olarak dar modele göre nispeten büyüyen ailede evlilik ve gönül bağı ile birbirine bağlanan eşlerin bakmakla yükümlü olduğu çocukları da bulunmaktadır. Geniş haliyle ailede ise eşlerin anne babaları ve diğer akrabalar da bulunabilmektedir. Klasik dönem geniş aile tanımlarında ailenin, akrabaların eklenmesiyle genişletilmesine ek olarak hizmetçi gibi bakım ehlinin de aile içerisinde sayıldığı görülmektedir.¹ (Kınalızade Ali Efendi, T.y., s. 11,14,15) Çekirdek aileden geniş aileye bahsi geçen tüm formlarıyla aile “bireye göre büyük topluma göre küçük olan” (Yaran, 2010, s. 14) ama her ikisi aç-

¹ Klasik dönem İslam ahlak filozoflarından Kınalızade’ye göre aileyi oluşturan unsurlar baba, anne, çocuklar, hizmetçi (yardımcı) ve gıda olmak üzere beştir. Ayrıca Kınalızade hizmetçi ve diğer yakınları ev halkından saymaktadır.

sından son derece hayati bir öneme sahip olan bir kurum olarak insani, ahlaki (etik) ve dini değerlerin koruyucusu ve bekasının teminatıdır. Bu bakımdan aile genellikle “ahlak mektebi” (Topçu, 2010, s. 183) olarak tanımlanmakta; böylece ailenin insani, etik ve dini değerlerle ilgili misyonu vurgulanmaktadır. Ailenin koruduğu bu değerler aynı zamanda ailenin koruyucusu ve bekasının teminatıdır.

Modernite ile birlikte insani, etik ve dini değerlerde bir çözülme ve anlam kaybı dikkat çekmektedir. Bu çalışmada modern dönemde Tanrı’yı öteleyerek geliştirilen ahlaki değerlerin ben üzerinden şekillenmesi ve bu süreçte gerçekleşen etik çözülme ele alınacaktır. Bu nedenle çalışmanın konusu etik değerlerin çözülme sebebi olarak bencillik problemiyle sınırlandırılacaktır. Böylece ben’in aşırı vurgulanmasıyla gelişen yeni değer sisteminin ya da değersizliğin aile kurumu üzerindeki yıpratıcı etkisi değerlendirilecektir. Bu bakımdan ben’in aşırı vurgulandığı bencilliğin modern dönemde etik anlayışındaki varlığına ve bencillik karşıtı öteki’ni de düşünen etik teorilerin gelişmesine paralel aile konusu ele alınacaktır. Ayrıca ben’i ya da öteki’ni referans alan felsefi yaklaşımlara karşı hem ben’i hem de öteki’ni birlikte referans alan dini ahlakın konumu ele alınacaktır. Literatürde yer alan bu temel tartışmalardan hareketle bencillik, ben merkezlilik, öteki merkezlilik ve ötekicilik kategorileri belirlenerek aile kurumu ile ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. Bunun neticesinde oluşan bencil aile modeli, ben merkezli aile modeli, öteki merkezli aile modeli ve ötekicil aile modeli modernitenin olumsuz etkilerinin görülüp görülmemesi ve sürdürülebilir bir aile olabilme hususiyetleri bakımından değerlendirilecektir. Literatür taramasının yöntem olarak benimsendiği bu çalışmada sürdürülebilir bir aile modeli oluşturmak için modernitenin desteklediği ben’in aşırı vurgusunu öteki’ne yönelik eğilimle dengeleyerek zihinsel, duygusal ve manevi bir gelişmeyi sağlayabilecek bir kavram ve aile modeli arayışı hedeflenmiştir. Bu hedefle birlikte önerilen yeni kavramların ve onların izdüşümlerindeki aile modellerinin sürdürülebilir aile sorunsalında çözüme katkı sağlaması beklenmektedir.

1. Bencilliğin Aileye Olumsuz Etkisi ve Sürdürülebilir Aile için Öteki Vurgusu

Modern zamanlarda Tanrı ötelenmiş ve insan merkeze alınmıştır. Bunun doğal sonucu olarak “ben” kavramı ön plana çıkmıştır. Sadece kendini ve çıkarını düşünen, sadece kendini seven, maddi menfaatlerine göre tavır alan, öteki’ni önemsemeyen ve haz peşinde koşan modern insanın ahlaki değerleri de kutsalla ilişkilendirilmeksizin “ben” üzerinden şekillenmiştir. Modern dönemin ben vurgusuyla, ahlaki bakımdan aileyi olumsuz yönde etkileyen bencillik artmıştır. Bencil bir insan aile oluşturduğunda elbette ki bu durum aile için tehdit oluşturacaktır. Aileyi oluşturan bireylerin her ikisinin de bencil olması ise ailenin ömrünü daha da kısaltacaktır. Genel olarak ahlaki kötülüklerin başında sıralanan ve İslam ahlakında bir rezilet olarak değerlendirilen bencillik bazı ahlak anlayışlarında temel bile yapılmıştır. Tanrı’nın ötelendiği, maneviyatın yerini maddiyatın aldığı günümüzde yeniden teleolojik ahlak teorileri olarak tasnif edilen egoist, hedonist ve yararcı ahlak teorileri (Cevizci, 2002, s. 15, 2018, ss. 45-89) modern insanın tavırları için çerçeve oluşturmaktadır. Böylece kendi bireysel mutluluğuna odaklanan, zevkleri ve çıkarları için evlenen bencil insan aile kurumunu devam ettirememektedir. Modernite ile gelen zihniyet değişimi ailelerin devamlılığı açısından tehlike arz etmektedir. Çıkar

ilişkisi üzerine kurulan modern dönem ailelerinde ben'e yapılan aşırı vurgunun ve öteki'ni düşünmemenin etkisiyle problemler görülmekte; bazı durumlarda ise ailede parçalanmalar oluşmaktadır.

Toplumun en küçük birimi olan ailenin modern dönemin desteklediği egoizm (bencillik), saldırganlık ve rekabetçilik karşısındaki pozisyonu nedir? Daha yalın bir ifadeyle ailenin bencillikle ilişkisi nasıldır? Ben'in bekası ailenin bekasını tehdit mi etmekte, teşvik mi etmektedir? Aile kurumu bencilliği ortadan kaldırmaya muktedir midir? Yoksa aile bencillik karşısında çaresiz kalıp yok olma tehlikesi mi yaşamaktadır? Modern dönemde bencil bir ahlak anlayışından bahsedildiği zaman akla ilk olarak Thomas Hobbes (1588-1679) gelmektedir. Hobbes modern dönemin ahlak anlayışına uygun Tanrı'dan bağımsız, nesnel bir özler dünyasında bulunan iyi ve kötünden söz etmenin anlamsız olduğu tamamen insan merkezci bir ahlak anlayışı geliştirmiştir. Modern dönem düşünürlerinden Hobbes, ahlakı dini bir ideale ya da dünya görüşüne değil, psikoloji ve biyolojinin bilimsel ve objektif realitesine uzanan nesnel yasalara dayandırmaktadır. (Cevizci, 2002, ss. 100-101) Hobbes'un ahlak sisteminde insan bencildir. Doğasının bencil olması dolayısıyla insan yaratılış itibarıyla da kötüdür. Hobbes'un anlayışı insanın bencilliği üzerinden kötülüğünü iddia eden bir sistem olarak, insanın doğasının kötü olduğu iddiaları arasında biyolojik sav olarak yerini alır. (Lipson, 2003, s. 155) Hobbes'un insanın doğasının bencil ve kötü olduğu yönündeki biyolojik savı, Sigmund Freud (1856-1939) tarafından psikolojik-psikanalitik savla destek bulmuştur. (Freud, 1930, ss. 80-81, 1962, ss. 58-59, 2014, ss. 68-69)

Bencil bir sistem içerisinde herkesin herkese karşı savaşının başladığı güvensiz bir ortam oluşur. Bu güvensiz ortamda sahip olduklarını kaybetmemek ve kendi varlığını koruyabilmek için artık insan kendinden başkasını düşün(e)mez olmuş; adeta insan insanın kurdu olmuştur. İşte bu nedenle çok eski bir atasözü olan “insan, insanın kurdudur” (*homo homini lupus*) ifadesi modern dönem düşünürlerinden Hobbes'un bencil sistemine yakıştırılmıştır. Çünkü Hobbes'a göre eşit, ama güvenlikten yoksun bencil dürtüleriyle var olan tek başına ve toplumdan yoksun insanlar, birbirini düşman olarak görür ve böylece herkesin herkese karşı savaşı (war of every one against every one) başlamış olur.(Hobbes, 2007, ss. 11, 92-96, 2014, ss. 27-28) Diğer bir modern dönem düşünürü olan Freud da Hobbes gibi *homo homini lupus* ifadesini onaylamakta; saldırgan ve kendi isteklerinin peşinde koşan kötü bir insan yaratılışına destek vermektedir. Freud'a göre elverişli koşullar oluştuğunda ve onu engelleyen güçler ortadan kalktığında insan kendiliğinden kendi türüne karşı acımasız vahşi bir canavara (wilde Bestie, a savage beast) dönüşebilmektedir. (Freud, 1930, ss. 80-81, 1962, ss. 58-59, 2014, ss. 68-69) “İnsan insanın kurdudur” ifadesi sürdürülebilir güçlü bir aile modeli söz konusu olduğunda geçerli bir ifade değildir. Hobbes'un iddia ettiği gibi herkesin herkesle savaşı kabul edilecek olsa, aile ortamında kadın ile erkek savaş halinde olmalıdır. Baba ile evlat, anne ile evlat birbirlerinin kurdu olmak durumundadır. Bencilliğin getirdiği bu anlayış görüldüğü gibi aile için geçerli değildir ama bu ve benzeri düşüncelerin desteklenmesi aileyi tehlikeye sokacaktır. Hobbes'un bencillik anlayışına insanın saldırganlığından yola çıkarak destek veren Freud bile, oedipus kompleksi düşüncesiyle baba ile oğul arasında saldırganlık olduğunu iddia etse de, anne ile oğul arasındaki ilişkiyi saldırganlıkla

açıklayamamakta ve istisna görmektedir. Freud’a göre “anne ile erkek çocuk arasındaki ilişki dışında, insanlar arasındaki hemen tüm şefkat ve sevgi ilişkilerinin temelinde saldırganlık bulunur.” (Freud, 2014, ss. 70-71)

Hobbes insan doğasının bencil olduğunu, bu bencilliğin düşmanlığa ve savaşa neden olduğunu bu nedenle de insanın kendi öz çıkarını da tehlikeye düşürdüğü için kontrol edilmesi gerektiğini iddia ederek insanın bencil doğasının dizginlenmesi ve insanın insana karşı savaşının durdurulabilmesi için bir zaruret olarak toplumsallaşmayı gündeme getirmektedir. (Hobbes, 2007, ss. 94-95) Hobbes’un düşünce sisteminde toplum için geçerli gördüğü bu durum toplumun en küçük birimi olan aile için de söz konusu olacaktır. Oysaki öteki’nin ilk olarak farkında olunduğu bir kurum olarak aile böyle bir yaptırım ve zorlamanın dışında kendiliğinden ve doğal bir şekilde oluşmaktadır. Aileyi oluşturan bireyler anne, baba ve çocuklar arasında Hobbes’un tarif ettiği gibi bir düşmanlık olması ve aile kurumu içerisinde bir savaşın gelişmesi makul değildir. Söz konusu düşmanlık ve savaş durumu aile kurumunun kendi doğasına terstir. Bununla birlikte bu ve benzeri zihniyet dönüşümü, aile kurumunun dağılmasına neden olacak en büyük risk olarak görülebilir. Ben’in bekasına yapılan aşırı vurgu ailenin bekası için açık bir tehdit oluşturmaktadır. Bencil öğretiler insan zihniyetini ve modern dönem ailelerini günümüzde her zamankinden fazla etkileyerek aile kurumunun bekasını tehdit etse bile hala anne-evlat arasındaki ilişki modeli tek başına bu anlayışı yıkacak güçtedir. Hobbes ve Freud’un bencil ve saldırganlığa yönelik açıklamaları günümüz ailelerinde görülen ahlaki yozlaşmayı ve şiddeti açıklamakta; insanın saldırganca tavırlarının zeminini sunmaktadır. Modern dönemde bencillik tehlikesiyle sarsılan ailelerin varlığı, Hobbes ve Freud gibi modern dönem düşünürlerinin düşünce sisteminin yaygınlaştığının ve aileyi olumsuz yönde etkilediğinin bir göstergesidir.

İnsanı insanın kurdu olarak gören, ben ve öteki arasında savaşı öngören, dini ve ahlaki öteleyen bencillik sistemi, sağlam temeller üzerinde atılmış güçlü bir aile için söz konusu değildir. Bununla birlikte bu anlayışın görüldüğü aileler vardır ve bu tip ailelerin de kısa sürede parçalanmaya mahkum olduğu açıktır. Modern dönem düşünürlerinden Hobbes ve Freud’un bencillik sistemine destek veren görüşlerinin, sadece Tanrı’dan, dinden ve ahlaktan uzaklaşan modern dönemdeki sorunlu aileler için söz konusu olduğu düşünülebilir. Burada belirtilmesi gereken gerçek ise, bazı modern düşünürlerin iddia ettiği gibi bencilliğin doğal bir durum olmadığı, aksine doğal olan fitrattan, Tanrı’dan, dinden ve ahlaktan uzaklaşmanın etkisiyle oluştuğudur. Anne ya da baba evladını kendinden görür ve doğal olarak korur. Aile içerisinde anne ya da baba ile evladı arasında bencillik yüzünden çıkabilecek muhtemel bir savaş fitratın ve ahlakın bozulmasıyla açıklanabilir. Günümüzde şefkat özelliğini kaybetmiş bebeğini cami avlusuna bırakan anneler ile çocuklarını ve ailesini düşünmeden hevesleri peşinden koşarak eşlerini aldatan babalar bu ahlaki bozulmayı göstermektedir. Evlilik, kadın erkek arasında çıkarlar gözetilerek yapılan bir anlaşmadan öte, duygusal ve manevi bağlarla gerçekleştiğinde ailede şiddet ihtimali azalır, hatta yok olur. Böylece erkek kadının kurdu değil, aile kadın ve erkeğin huzur bulduğu yurdu olur. Çalışmadaki temel kavramlarla söylenecek olursa, ben öteki’nin kurdu değil, aile ben ve öteki’nin huzur bulduğu yurdudur. Bu açıklamalarla birlikte aile kurumunun güçlü yapısı ve aile birey-

lerinin fedakar davranışları söz konusu olduğunda Hobbes'un insanın bencilliğine vurgu yapan olumsuz ütopyasının bir yanığı olduğu söylenebilir.

Toplumun hücresi olan aile (Topçu, 2010, s. 183) etik değerleri de kapsayan tüm değerlerin koruyucusu olma misyonuyla bilinmektedir. Aile hem değer üreten hem değerlerle yaşayan bir kurumdur. Bu bakımdan denilebilir ki, bencillik sistemini sürdürülebilir güçlü bir aile modeli varlığıyla yürütebilir. Hobbes'un sisteminde nasıl ki insandaki bencilliği ve ilkeliliği toplumun ve uygarlığın aşma ihtimali görülmüşse, benzer bir şekilde toplumun en küçük birimi olan ailenin de bencillikle mücadelede etkin olduğu düşünülebilir. Hobbes'un insanın bencilliği ile özdeşleştirerek anlattığı doğa sisteminde ben kavramı, duygu ihmal edilerek sırf akılla, olumlu hisler ihmal edilerek olumsuz duygularla, kadın ve çocuklar ihmal edilerek erkek üzerinden tarif edilmektedir. Kadınları, yaşlıları ve çocukları dışlayan bu tasvir görüldüğü gibi bütünü teşmil etme yeterliliğinde değildir. İnsan doğasının yetişkin (burjuva) erkeklerden ve onların bencil, rekabetçi doğasından hareketle tasvir edilmesi, kadın ve çocukların ihmal edilmesinin dışında fedakar ve yardımsever erkeklerin olabileceği ihtimalini de göz ardı etmesi bakımından eksiktir. Hobbes doğa durumundaki insanı bencil olarak tanımlayabilmek için aile ve akrabalık bağlarını da ihmal etmiştir. (Sahlins, 2012, s. 55) Çünkü aile ile bencillik birbirine tezat teşkil eder. Kısa ve öz bir ifadeyle aile varsa, bencillik yoktur; bencillik varsa aile yok olacaktır. Günümüzde modern dönemin bencillik, hazcılık ve yararcılık düşüncelerinden etkilenen insanlar ve bu zihniyetin gölgesinde kurulan aileler yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Aile kurumu en yakın öteki ile karşılaşılan, bencil güdülerin kontrol altına alındığı toplum için önemli bir kurumdur. Bu vasfıyla birlikte aile ahlaki değerlerin yaşatıcısı olarak öteki'ni düşünmenin ilk merkezidir. Öteki ben karşısında birçok yerde dışlansa bile, ailede ben'in dışında var olan öteki ben'den bir parça olduğu için bencil duyguların hedefi haline gelmez. Anne ya da baba rolleriyle bir aile ortamını oluşturan kadın ve erkek hiçbir zaman evlatlarının kurdu olamazlar. Annenin varlığı ailede evlada karşı yöneltilen temel duygunun sevgi ve şefkat duygularıyla güçlenen özgecilik (altruizm) olduğunu göstermektedir. Aile içerisinde anne kendini düşünmekten ziyade kendisi dışında bir öteki olarak var olan evladını düşünmektedir. Aile içerisindeki ebeveynler hayatlarını çocukları için yaşamayı hedef haline getirmektedirler. Böyle bir durumda ise dikkat çeken özellik bencillik değil, fedakarlık ve özgeciliştir. Aile kurumunun ayakta kalabilmesi için bencilliğin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Aksi takdirde aile parçalanmak zorunda kalacaktır. Aile yok olmayıp devam ediyorsa bencilliği içerisinde aşmış demektir. Bu nedenle aile içerisinde özgeci davranışlar bencil davranışlara göre daha belirgindir.

Her ne kadar teleolojik ahlak teorileri adı altında egoist, hedonist ve utilitarist ahlak teorilerinden bahsedilse de ahlakta asıl olan ben'in değil öteki'nin düşünülmesidir. Bu bakımdan bencillik ve özgecilik kavramları her ne kadar ahlak için temel alınsa da bencillik açık bir şekilde rezilet özgecilik ise açık bir şekilde fazilettir. Yani bencillik ahlaki alanın dışında özgecilik ise tam olarak ahlaki alanın içinde yer almaktadır. İnsanın öteki'ni düşünmesini sağlayan doğal eğilimleri olmakla birlikte kendini düşünme eğilimi kaçınılmazdır. Bu durumda ben vurgusu ile ahlak nasıl bağdaşır? Ben vurgusu ahlak-

ta her zaman bencilliğe mi açılır? Toplumdaki ya da ailedeki öteki'ni düşünen davranışlar ben vurgusuyla çelişir mi? Sürdürülebilir bir aile için gerekli olan özgeci eğilimler ile ben çatışır mı?

Hobbes'un sistemi ahlaki ben vurgusuyla açıklamaya başlar. Hobbes'a göre doğasında bencil ve kötü olan insanın temel motivasyonu, kendi varlığını ayakta tutmak, kendini koruyup kollamak ve kendi menfaatleri çerçevesinde yaşamını sürdürmektir. Görüldüğü gibi Hobbes'un ahlakının merkezinde ben'i koruma güdüsü yer almaktadır. Bu durumda Hobbes'un insanı merkeze alan Tanrısız ahlakının kaynağı hayatta kalmak isteyen ben'dir yani bencil insan doğasıdır. Kişinin kendini korumaya ve hayatını idame ettirmeye dönük bu temel motivasyonu aynı zamanda onun biricik ve temel istencini oluşturmaktadır. Hobbes'un sıkı bir determinizme bağlı natüralist-materyalist sisteminde insan için istenç özgürlüğünün yeri yoktur, yani insan mekanik bir biçimde yaşamaktadır. Bu mekanik sürecin çözümlenmesiyle insanın istencinin yöneldiği biricik erek olarak kendini korumak ve geliştirmek isteyen ben ile karşılaşmaktadır. (Gökberk, 2017, ss. 252-253, 326-327, 336-337) Ben'i korumak ve yaşatmak isteyen temel güdü, insanı kendi çıkarlarına yönlendirdiği için hırs ve güç istemini beraberinde getirir. Ancak ölümle son bulacak sürekli güç elde etme arzusu bir nesneden diğerine hareket ederek devamlı bir şekilde ilerleme halindedir. Mal, mülk, bilgi ve saygınlık elde etme arzusu da güç arzusunun türevleridir. Hobbes'un insanın mutluluğunu da arzu ettiği şeyleri sürekli elde etmesine bağladığı görülür. (Hobbes, 2007, ss. 55, 61, 62; MacIntyre, 2001, s. 156) Kısacası Hobbes'un bencillik sisteminde hazcılık ve faydacılık kaçınılmaz olur.

Sadece kendini düşünen insan arzu ve zevklerinin peşinden koşar ve sürekli menfaat elde etmek üzere yaşar. Bencil insan yaşadığı zevkler ve elde ettiği menfaatler oranında mutlu olur. Böylelikle Hobbes'un ahlakın amacı olan mutluluğa bencil eğilimlerle ahlaki öteleyerek ulaştığı görülür. Hobbes'a göre kişinin kendisini düşünmesi öteki'ni düşünmesine göre asıldır yani Hobbes'ta ben öteki'ni önceler. Herhangi bir şekilde başkalarının rahatının gözetilmesi, ben'in kendi rahatının gözetilmesi karşısında ikincildir. Hobbes ahlaki duyguların, yani türdeşlerin iyiliğini göz önünde bulunduran özgeci eğilimlerin asli olmadığını belirtir. Hatta Hobbes'a göre özgeci eğilimler kişinin kendi rahatının, güvenliğinin ve çıkarının gözetilmesinin yalnızca araçlarıdır. Bu bakımdan özgeci eğilimler bencilliğin formları ya da kılık değiştirmiş halleri olarak ifade edilebilir. Hobbes insanların yaptıkları iyilikleri bile kendi mutlulukları ve kişisel ya da duygusal çıkarları için yaptıklarını öne sürer. (MacIntyre, 2001, s. 153)

Hobbes'un bencil sisteminde sadece ben bulunmakta, öteki'ne yapılan iyilik bile yine ben'in menfaatleri dolayısıyla kabul görmektedir. Buna mukabil Anthony Ashley Cooper Shaftesbury (3rd Earl of Shaftesbury, 1671-1713) ise ben'in yanı sıra öteki'nin yararını da gözetme taraftarıdır. Hobbes insanın duyguları tarafından bir savaşa sürüklendiğinden bahseder buna mukabil insanın kendi çıkarlarını gözetebilmesi ve savaştan korunması için akla ihtiyacı olduğunu söyler. Shaftesbury ise aklın kontrolünde duyguların insanı iyiliğe ulaştırabileceğinden bahseder ve ahlaki duyu/duygu (moral sense) teorisini geliştirerek ahlakta duylara/duygulara yer verir. Shaftesbury'ye göre ben ile öteki'nin hakları doğal olarak çatışmaz. Çünkü öteki'ni de düşünme eğilimimiz doğuştan gelmektedir. İnsan'ı

mutlak manada iyi yani doğal bir şekilde ahlaklı kabul eden Shaftesbury'ye göre özgeci (altruist) güdüler birincil, bencil (egoist) güdüler ise ikincil sıradadır. Shaftesbury bu görüşleriyle öteki'ni düşünmenin doğal iyilik olduğunu, öteki'ni düşünmemenin ise hastalık olduğunu ima etmektedir. (Shaftesbury, 2000, ss. 294-295; Willey, 1962, ss. 57-75; Gökberk, 2017, s. 323,328) Ahlakın merkezinde ben'i gören Hobbes'un bencillik (egoism) sistemine göre ahlakta öteki'ne yer açan Shaftesbury'nin özgecilik (altruism) anlayışı ahlaki olanın ortaya koyulmasında daha açıklayıcı görünmektedir.

Peki ben ve öteki'nin birlikte yer aldığı ailede ben mi yoksa öteki mi düşünülmektedir? Ben ve öteki'nin çıkarlarının çatışması durumunda ne olmaktadır? Ben ve öteki'nin ilişkisinde ben'in ya da öteki'nin hangisinin öncelikli olduğu herhangi bir çıkar çatışması olmadığı zaman problem teşkil etmez. Ama eğer ben ve öteki belirli bir olayla belirli bir konu üzerinden karşı karşıya gelirse, burada ben ya da öteki'nin hangisinin öncelikli olduğu önem arz etmektedir. Günümüzde aileleri parçalayan ve boşanmaya kadar sürükleyen en önemli nedenlerden biri bencil güdülerle yaşanan çatışmalardır. Eğer insan bu ve benzeri çatışma durumlarında kendinden ziyade karşısındakini düşünmeyi başara-bilmiş olsaydı, söz konusu problemler daha kolay çözülebilirdi. Görüldüğü gibi öteki'nin düşünülebilmesi ailenin bekası için önem arz eder. Hobbes'un öteki'ne ancak araç olma statüsü atfettiği sisteminde bunun mümkün olmadığı ve bencilliğin ailenin sürdürülebilirliği açısından bir tehdit oluşturduğu açıktır. Çünkü Hobbes'a göre eğer ben'in menfaatleri ile öteki'nin menfaatleri çatışacak olsa, insan kendini tercih etmeli ve oluşan bu kavga ortamında var olabilmek için sonuna kadar mücadele etmelidir. Hobbes'a göre menfaat çatışması iki insan arasında kavga ve savaş nedenidir ve kişi doğası gereği kendi çıkarı lehinde hareket eder (Hobbes, 2007, ss. 93-94).

Hobbes'un kötü ve bencil insan doğasından hareketle açıkladığı bencillik sistemi iyiliği de kişinin kendi çıkarına bağlayarak tutarlı bir şekilde insanın hem iyi davranışı hem de kötü davranışı üzerinden bencilliği savunabilmiştir. Bunun yanı sıra Hobbes'un görüşleri tüm insanların tüm eylemlerinde bencil güdülerin olduğunu iddia ederek aşırılığa düşmüştür. Bu aşırı iddia fedakarlığın, yardımseverliğin ve özgeciliğin temsil edildiği güçlü bir aile yapısını ve bu aile içerisindeki özverili ebeveyn rollerini açıklayamamaktadır. Anne ile evlat arasında sevgi ve şefkatle kurulan duygusal bağ, bencilliğin olmadığını gösteren en güzel örnektir. Modern dönemde kendisine müntesip bulan bu zihniyet aile kurumu için ciddi bir tehdit oluşturmakta ve aile ilişkilerindeki samimiyeti açıklayamamaktadır. Ailenin sürdürülebilmesi için öteki'nin haklarının gözetilmesi ve çatışmalarda öteki lehine kararların alınabilmesi gerekmektedir. Hobbes'un görüşlerinden destek alan bencilliğin sürdürülebilir bir aile için risk oluşturduğu oldukça açıktır.

Shaftesbury'nin ben'in yanında öteki'ne de yer veren özgeciliği ailenin sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. İnsanın sadece aklına uyarak kendi çıkarlarını korumasını değil, duygularıyla öteki'nin de çıkarlarını korumasına imkan tanıyan Shaftesbury'nin düşüncesinde insan doğuştan gelen iyilik eğilimi dolayısıyla öteki'ni de düşünür. Shaftesbury'nin insanın mutlak iyiliğini öngören bu anlayışı ise insanların yaptıkları kötülükleri, aile içerisindeki çatışmaları ve şiddeti açıklayamamaktadır. Yani her insanın öteki'ni doğuştan gelen bir yeti olarak düşünmesi ihtimali olumsuz örneklerle

kolaylıkla çürütülebilir. Aile kurumu açısından duruma bakıldığında günümüzde boşanmaların artması, kadına yönelik şiddetin artması insanın mutlak iyi olduğu hipotezi ile bağdaşmamaktadır. Shaftesbury'nin insanın umutlarını yeşerten bir ideal olarak sunduğu bu görüşü realite karşısında eksik kalmaktadır. Elbette ki iyi insanlar ve ahlaki değerlerle bezenmiş güçlü aileler bu görüşe destek vermektedir ama bunun yanında kötü insanlar ve parçalanmış aile gerçeği de bulunmaktadır. Bununla birlikte Shaftesbury'nin ahlak anlayışının Hobbes'un bencillik sisteminden ahlaki olmak bakımından daha üstün olduğu açıktır. Ahlakta asıl olanın öteki'ne zarar vermemek ve öteki'ne fayda sağlamak olduğu bilinmektedir. Ama Shaftesbury'nin öteki'ni düşünme eğilimini din dışında sadece doğa ile açıklaması ve yaratılışı gerekçe göstermesi yeterli değildir. Bu bakımdan Hobbes'un bencilliğinin olumsuz realiteyi izah edebildiği ama Shaftesbury'nin özgeciliğinin olumsuz realiteye tam olarak nüfuz edemediği görülmektedir. Bununla birlikte Hobbes'un bencilliğinin ahlaki bakımdan iyi bir ideal sunmadığı bu konuda ise Shaftesbury'nin öteki'ni düşünen yaklaşımının daha güzel bir ahlaki ideal sunduğu görülmektedir. Kötü ve parçalanmış aileler Hobbes için real örnekleri oluştururken, güçlü ve sürdürülebilir aileler Shaftesbury için ideal örnekleri oluşturmaktadır. Ama her ikisi de bütünü açıklamada yetersiz kalmaktadır.

İnsanın mutlak manada iyi olduğunu öne süren özgeci görüş kötü davranışları tam olarak izah edemez. Bununla birlikte insanın güçlü aile bağlarında neden kendini değil de öteki'ni tercih ettiğini sadece insanın yaratılışı ile açıklamak yeterli değildir. İnsanın kendini ve yararını düşünmesi doğal ve kaçınılmazdır. Bununla birlikte insanın kendi yararının yanı sıra öteki'nin yararını düşünen doğal eğilimi de mevcuttur. Bu bakımdan insanın bencilliğine karşı öteki'nin teminatı olarak Tanrı'nın ve dinin meseleye katılması gerekmektedir. Öteki ile ben'in yararı çatıştığı zaman insanın yanlış düşmemesi için ahlaki bakımdan gelişmesi gerekmektedir. Öteki lehine bu ahlaki gelişimi Tanrı dinlerde sunduğu değerler aracılığıyla insanlara ulaştırmıştır. İnsanın yaratılışındaki öteki'ni düşünen doğal eğilimi böylece Tanrı ve dinden destek alarak güçlenmektedir. İnsan yaratılış itibarıyla mutlak iyi olmuş olsaydı o zaman hiç kimsenin kötülük yapmaması gerekirdi. Meseleye aile açısından baktığımızda ise mutlak iyi bireylerin kurduğu ailelerde çatışmaların olmaması gerekirdi. Buna mukabil insan yaratılış itibarıyla kötü olmuş olsaydı o zaman ahlaki tekamülden bahsetmenin çok fazla bir anlamı olmazdı. Mutlak kötü ve sürekli kendini düşünen bir bireyin aile kurma olasılığı bile kolaylıkla düşünülemezdi, çünkü aile öteki'ni düşünmeyi gerektiren bir müessesedir. Sadece kendini düşünen birey aile kurmuş olsa bile bu ailenin uzun sürmeyeceği öngörülebilir. Toplumda iyi insanlar ve iyi aile örnekleri olduğu gibi kötü insanlar ve kötü aile örnekleri de vardır. Demek ki insan yaratılış itibarıyla ne iyi ne kötüdür. Daha açık bir ifadeyle insan iyi ve kötüyü seçme potansiyelinde yaratılmıştır. Temiz bir fitrat üzere yaratılan insan her gün iyi ve kötü arasında seçim yaparak kendi iyiliğini ve kötülüğünü belirlemektedir.

Hobbes'un bencillik sisteminde ne Tanrı ne de din vardır. Hobbes'un kurduğu bencillik sistemi tamamen insan merkezlidir. Shaftesbury'nin özgecilik sisteminde ise Tanrı yer almakla birlikte din dışlanmıştır. İnsanın salt bencil (egoist) ve kötü olduğunu söyleyen ve ateizme zemin hazırlayan doğal

ahlak anlayışı ile insanın salt özgeci (altruist) ve iyi olduğunu söyleyen deizme zemin hazırlayan doğal ahlak anlayışı insanı ve ahlakı anlamada bütüncül yaklaşım sunamadıkları için eksiktir. Bencillik sisteminin ben'e vurgu yapan yapısı ile özgecilik sisteminin öteki'ne vurgu yapan yapısının denge noktasında ise teistik ya da dini ahlak yer almaktadır. Dini ahlakı benimseyen teizm içerisinde ise insanın ve ahlakın tanımlanmasıyla ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Mesela Hristiyanlık asli günah fikriyle insanın doğuştan günahkar olduğunu iddia ederek kötümser (pesimist) yaklaşımla uyumlu görünmektedir. Biyolojik ve psikolojik kötümserlik iddialarına teolojik bakımdan destek veren teistik din Hristiyanlıktır. Bununla birlikte teistik bir din olan İslam insanın iyilik ve kötülük potansiyeline işaret ederek insanın iki kutuplu oluşuna dikkat çekmesi dolayısıyla insanı ve ahlakı anlamada daha makul cevaplar sunmaktadır. İnsanın bu iki kutuplu yapısı ve iyi ya da kötüyü seçme muhayyerliğinde oluşu Kuran'ı Kerimde Şems suresinde (Şems Suresi, 91/7-10) yer almaktadır.

Öncelikle din insana kötü ve bencil eğilimlerden arınmanın, iyi ve özgeci eğilimlerle donanmanın gerekliliğini göstermektedir. Bu bakımdan din öteki'ni düşünen ahlakla paralel hareket eder. Din doğal ahlak taraftarları gibi olandan yani realiteden bir ahlak çıkarmak yerine olması gerekenden bir ideal sunar. Bunun sonucunda ben'in yanı sıra öteki'nin de hatırlanması gerektiği vurgulanmış olur ve ahlaki sistem ben üzerine değil ben'den daha ziyade öteki üzerine kurulur. İnsanın iyinin ne olduğunu tam olarak bilmesi daima iyiliği seçeceğini garanti altına almaz. Yani insan öteki'ne yardım etmesi gerektiğini, öteki'nin haklarına saygı göstermesi gerektiğini bilir ama her zaman bunu başaramaz. Hele de öteki ile ben karşı karşıya gelirse bunu başarmak bile istemez. Daha açık bir ifadeyle ben'in çıkarları ile öteki'nin çıkarları çatıştığı zaman insanın doğruyu bulma ve iyiliği seçme olasılığı düşüktür. Ahlaki bakımdan doğrunun ve iyinin ne olduğunu bilen insanlar, çıkarları söz konusu olduğunda sık sık ahlaki bakımdan yanlış ve kötü eylemlerde bulunabilmektedir. Buradan çıkan sonuç şudur: doğru ve iyinin bilgisine sahip olmak, doğru ve iyi eylemler yapabilmek için gerekli olsa da yeterli değildir. Bu realite ahlakın dini temelini önemini açık bir şekilde göstermektedir. (Kılıç, 1992, s. 162) Ben ile öteki'nin yararı çatıştığı zaman din yeri geldiğinde adalet için yeri geldiğinde merhamet için öteki'nin yararını düşünmeyi teşvik etmektedir. İslam dininin öteki vurgusuyla sürdürülebilir aile için gerekli ahlaki donanımı sağladığı görülmektedir. Nitekim Veda hutbesinde Hz. Muhammed (SAV) kadınlara erkeklerin erkeklere de kadınların haklarını hatırlatarak öteki'nin haklarını korumak istemiştir. Aileyi oluşturan bireyler ailenin bekasının Allah'ın rızasına uygun olduğunu düşünerek kendileri aleyhinde bile olsa öteki'nin lehine karar almayı başarırlar. Anne ve baba hem Allah'ın verdiği doğal eğilimle evladının ihtiyaçlarını karşılar hem de bunun Allah rızasına uygunluğunu bilerek bu eğilimi güçlendirir. Allah rızasını kazanma düşüncesi insanın bencil güdülerıyla oluşabilecek yanlışları durdurma ve öteki'ni düşünen yardımsever davranışları eyleme dönüştürme gücündedir. Allah'ı ve onun rızasını düşünmek öteki'ni düşünmeyi destekleyeceği için ailenin devamlılığını temin eder.

2. Ben Merkezlilikten Öteki Merkezliliğe Sürdürülebilir Aile

Sürdürülebilir bir aile için ben vurgusundan ziyade öteki vurgusu gerekmektedir. Bununla birlikte insanın kendini düşünmesi kaçınılmazdır ve modern dönem “ben” vurgusuyla dikkat çekmektedir. Modern dönemle birlikte gelen “ben” vurgusunun kaçınılmaz olduğunun görülmesiyle birlikte yıkıcı etkisinin azaltılarak avantaja çevrilmesi ve ailenin devamlılığını sağlayan bir öneri olarak sunulması mümkündür. Modern dönemde “Sadece ben varım” diyen kişinin yıkıcılığı, “Ben de varım” diyen özgüvenli bir yapıcılığa dönüştürülebilir. Bu bakımdan benin aşırı vurgulandığı bencillik yerine ben merkezlilik kavramı ön plana çıkarılabilir ve bu kavramla birlikte sadece kendini düşünen bencil insandan, önce kendini düşünmekle birlikte öteki’ni de düşünen ben merkezli insana geçiş sağlanabilir. Ben’in aşırı vurgusu olarak bencillik ahlak dairesi içerisinde yer almaz. Ama ben’e yapılacak mutedil vurgu ben’i ahlak dairesinde tutabilir. Yani eğer bir insan kendini önemseyen için diğerine zarar vermiyorsa hatta diğerini de düşünüp önemseyebiliyorsa ahlak dairesi içerisinde yer alır. Ahlaki bakımdan kötü olan ben’in mutedil vurgusu değil aşırı vurgusudur. Ben’in mutedil vurgusu ise ahlaki bakımdan iyi olanı temsil eder. Sadece kendini düşünen, kendini seven ve öteki’ni ben karşısında yok sayan bir bencillik ahlaki bakımdan kötüdür. Kendi çıkarını gözetmekle birlikte, çıkarı için öteki’ne zarar vermeyen kendi çıkarlarıyla birlikte öteki’nin de çıkarlarını koruyan ben merkezlilik ahlaki bakımdan en alt düzeyde bir iyiyi temsil etmektedir. Görüldüğü gibi bencillik açık bir şekilde rezilet olduğu halde bazen ahlak teorilerinin merkezine yerleştirilmiştir. Bunun da ötesinde bencillik erdem olarak bile ele alınmıştır. (Rand, 2013) Bu şekilde bencilliğin erdem olarak görülmek istenmesi bir yönüyle modern dönemde ahlakın yok olması, içeriğinin indirgenmesi anlamına gelmektedir. Bencillikçe yakın bir anlam ifade eden ben merkezlik kavramının da ben merkezlilik kavramından ayırt edilmesi gerekmektedir. Beniçincilik şeklinde tarif edilen ben merkezlik ben merkezlilikten farklıdır ve bencillikçe yakın bir aşırılığı temsil eder.

İnsanın kendi yararını düşünmesi doğal ve kaçınılmazdır. Bu bakımdan bir insan kendi yararını düşünüyor diye hatalı ve ahlak dışında görülmemelidir. İnsanın öteki’nin yararını düşünebilmesi ise ahlaki bakımdan ideal olandır. Zira etik olanın temeli öteki’dir. Görüldüğü gibi bencil olup kendi çıkarı için öteki’ne zarar veren insan değil, kendini koruma düzeyinde ben’e vurgu yapıp öteki’nin de haklarına saygı duyan insan ahlak dairesi içerisinde yer alır. Bu bakımdan ben merkezlilik ahlakın zorunlu ve öncelikli basamağıdır. Çünkü ben olmadan öteki’ne yönelik bir fayda da söz konusu olamaz. Ben merkezlilikteki mutedil ben vurgusu kişinin kendisine dönük olumlu tutumunu ve olumlu duygularını başkasına yansıtabilme ihtimalini barındırması bakımından da ahlak için önemlidir. Yani kişi kendini seviyorsa, sevmeyi biliyorsa öteki’ni de sevebilir. Kişi kendine saygı duyuyorsa, saygı duymayı bir şekilde başarmışsa; öteki’ne de saygı duyabilir. İnsan öncelikli olarak kendini sever, sayar ve kendine güvenir. Ardından öteki’ni sever, sayar ve öteki’ne güvenir. Sadece kendini seven, sayan ve sadece kendine güvenen insan ahlaki bakımdan yanlış temsil ederken, kendini sevmesinden yola çıkarak öteki’ni de seven insan, kendine duyduğu saygıyı öteki’ne yansıtabilen insan, kendine güvendiği gibi öteki’ne de güvenen insan ahlak dairesinde yer alır. Aile üzerinden meseleye bakıldığında annesinden

sevgi gören çocuk sevmeyi öğrenir. Öğrendiği sevgiyi öteki'ne yönlendirmeyi başarır. Ama eğer çocuk ailede sevgiyi öğrenmediyse sosyal hayatta öteki'ni sevmeyi de başaramaz. Bu bakımdan ben merkezlik bir yönüyle öteki merkezliliğe giden ilk basamak gibidir. Bununla birlikte öteki merkezlik ahlakın gönüllü ve ben merkezlikten daha önemli basamağıdır. Kişi kendini düşündüğü için ise ahlaksız kabul edilemez ama kendini düşündüğü için öteki'ne zarar veriyorsa o zaman kişi ahlak dairesinden ayrılmış demektir. Ahlakta öncelikli olan kişinin kendini koruması ve öteki'ne zarar vermemesi yani kötülük yapmamasıdır. Ahlakta önemli olan ise kişinin öteki'ni koruması, onu sevmesi veya ona fayda sağlayabilmesi yani iyilik yapmasıdır. Önce kendini düşünmekle birlikte öteki'ni de düşünen insandan önce öteki'ni düşünüp kendini de düşünen insanın ahlaki bakımdan daha üstün olduğu görülmektedir.

Ben merkezlik ve öteki merkezlik ben ve öteki'nin uyumlu şekilde kavramsal düzeyde bir araya gelerek bütünleştiği kavramlardır. Ben'in aşırı versiyonu bencillik ya da ben merkezlik iken, öteki'nin aşırı versiyonu ötekicilliktir. Nasıl ki ben'in aşırı versiyonunda kişi sadece kendini düşünüyor öteki'ni düşünmüyorsa, öteki'nin aşırı versiyonunda ise kişi sadece öteki'ni düşünür kendini düşünmez. Ben'i ihmal ederek sadece öteki'ni düşünmenin aşırılığında da kişi yanlış düşer. Bu yanlış durum kişinin benlik bütünlüğü bozulduğu ve ben bilinci kaybaldığı için normal olan içinde değil de daha ziyade psikolojik sorunlar kapsamında ele alınabilir. Ötekicilik bencilliğin tam tersi olduğu halde kendini hiç düşünmeyerek sadece öteki'ni düşünen bir insanın realitede görünme imkanı düşük olduğu için şimdiye kadar kavramlaştırılmamıştır. Ötekicilik kavramının bencilliğin tam aksi kutbunu temsil ettiği halde kavramlaşmamış olmasının nedeni ben olarak varlık gösteren insanın kendini düşünmeye öteki'ni düşünmekten daha eğilimli olmasıdır. Sadece öteki'ni düşünen kendini hiç düşünmeyen insanın ekstrem durumlar dışında görülmemiş olması normal şartlar için kavramsallaşmamasının en önemli nedenlerinden biridir. Ben ve öteki arasındaki denge alanından çıkıp aşırılığa giden öteki vurgusu kişinin başkasının hakkını teslim etmek adına kendi hakkı konusunda muhtaç duruma düşmesidir ki bu çok olası değildir. Bu nedenle örnekleri benlik bütünlüğü bozulan örnekler üzerinden vermek yani durumu bir kişilik bozukluğu olarak ele almak daha açıklayıcı olacaktır. Takıntılı bir şekilde birini seven insan o kişi için her şeyi yapmayı göze alan ve bu nedenle intihara bile kalkışan (ben'i yok etmeye kalkışan) insan burada örnek gösterilebilir. Ahlak teorilerinde bencillik karşısında konumlandırılan özgecilik, burada ben ve öteki arasında kurulan dualitedeki dörtlü tasnifte ötekicilikten ziyade öteki merkezlik kavramına tekabül etmektedir. Çünkü özgeciliğe ben tamamen yok olmaz; ben'in yanısıra öteki de düşünülür. Görüldüğü gibi ben ve öteki'ni birlikte ve uyumlu düşünmek ahlakidir. Bununla birlikte "özne"nin sadece kendini düşündüğü bir aşırılık da, "özne"nin sadece öteki'ni düşündüğü bir diğer aşırılık da ahlakta kötü olanı temsil etmektedir.

Ben ve öteki arasında dikotomi değil dualitenin oluşması, çatışma değil anlaşmanın sağlanması ben ve öteki'ni birleştiren aile kurumu için son derece önemlidir. Ben ile öteki arasında dikotomi değil dualitenin oluştuğunu fark etme ben ile öteki'ni karşı karşıya değil yan yana getirebilme idealini destekleyecektir. Aile içerisinde ben ve öteki olarak sunulan erkek ve kadın biz olarak güçlü bir aile

modelinde birleşecektir. Ben ya da öteki, özne ya da karşıt özne ikilemelerinden sıyrılan erkek ya da kadın, iki değerli özne olarak aile içerisinde biz olmayı başaracaktır. Ben ve öteki arasında kurulan dualitenin dörtlü tasnifinde ben merkezlilik ve öteki merkezlilik ahlaki olanı temsil etmesinin yanı sıra biz olarak bütünleşmeyi de temsil etmektedir. Ben ve öteki'nin birlikte bulunduğu bu mutedil alanlarda birey hem kendini hem de öteki'ni düşünür. Bütünleştirici biz alanında öteki'ne yönelik farkındalık geliştiren öznenin öteki'ni anlamlandırdığı bir alan oluşur. Çıkış noktasını öznenin alan, ben merkezli bir felsefe olarak modern felsefe erkeği, ben olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte modern dönemde ben kendisini akıl sahibi, düşünen ve etik alanı kurucu bir özne olarak tanımlamaktadır. Modern dönemin ben'i, kimliğini bu kategoriler üzerinden inşa ederken, söz konusu kategorilerin dışında kalanı, negatif bir biçimde öteki olarak ifade etmiştir. (Cevizci, 2018, s. 401) Modern dönem erkeği ben olarak tanımlarken kadını da öteki olarak tanımlamaktadır. Yani modern dönemde kadın aile içerisinde öteki'dir. Modern felsefenin öteki'ni tanımlaması bütünüyle ben'in tanımlanmasına bağlıdır. Bu nedenle modern dönemin ailelerinde de kadın öteki, erkek ben üzerinden tanımlanmaktadır. Modern dönemde ben öteki'ni kendisi için bir tehdit olarak algılamakta; en azından önlem alınması gereken bir şey olarak tasarlamaktadır. Ben'i özne, akıl, düşünme, aynılık, erkek, Batı, beyaz, düzen ve uygarlık olarak tanımlayan Modern Felsefe öteki'ni nesne, doğa, duygu, farklılık, kadın, Doğu ve düzen bozucu olarak tanımlamaktadır. (Cevizci, 2018, s. 401) Modernitenin öteki'ne yönelik ön yargısı aile kurumunda da kendini göstermektedir. Özellikle günümüzde kadın ötekileştirilmekte ve ikinci sınıf muamelesi görmektedir. Öteki'nin teminatı olarak var olan din ve Tanrı inancı, modern dönemin ben'e karşı konumlandırarak ötekileştirdiği kadını aile içerisinde etkinlik ve değer bakımından önemli bir konuma taşımış ve özneleştirmiştir.

Aile için ben ve öteki kavramları üzerinden kurulan dörtlü tasnif değerlendirildiğinde bencil aile modeli, ben merkezli aile modeli, öteki merkezli aile modeli ve ötekicil aile modeli ile karşılaşılır. Bu dört aile modeli ben ve öteki için ele alınan dört kavrama paralel tanımlanabilir. Bencillik kavramıyla izdüşüm ilişkisindeki bencil aile modelinde ben ve öteki kendi kişisel çıkarları için var olurlar. Ailenin başlangıç döneminde evlilik kurulurken çıkar ilişkisi ön plandadır. Kadın ve erkek sadece kendilerini düşünerek, kendi hazları için ve kendi kişisel çıkarları için evlilik yaparlar. Bu modelde karşı tarafın ne düşündüğü değil bireyin kendi düşünceleri, karşı tarafın ne hissettiği değil bireyin kendi hisleri ön plandadır. “Ben istiyorum, ben seviyorum ve ben uygun görüyorum” ifadeleri sıklıkla kullanılır. Bu şekilde kurulan evlilik benzer düşüncelerle devam edeceği için ben ve öteki kısa bir süre içinde düşünsel ya da duygusal çatışma halinde kendini bulur. Çatışmalar ise bencilliği daha çok tetikleyeceği için evliliğin kısa sürede bitmesi kaçınılmaz olur. Bu aile modelinde akıl sadece ben'in çıkarını düşünür, öteki'ni hesaba katmaz. Duygu ise sadece kendine odaklandığı için olumlu duygular ben için olumsuz duygular öteki için geçerli olur. Yani kişi sadece kendini severken karşı tarafa nefretle yaklaşır. Bu aile modeli kısa sürede Hobbes'un ve Freud'un ben'i önceleyen bencil, saldırgan ve rekabetçi özellikleriyle donanır. Bu modelde bencil itkiler dolayısıyla mücadelenin çıkması, şiddetin oluşması ve evliliğin boşanmayla sonlanması kaçınılmazdır. Görüldüğü gibi sadece kendini düşünen, sa-

dece kendini seven ve sadece kendini önemseyen insanlar sürdürülebilir bir aile oluşturamazlar. Çünkü bencillik evliliği çıkmaza sürükler ve aile yok olma tehlikesi yaşar.

Ötekicilik kavramıyla izdüşüm ilişkisindeki ötekicil aile modelinde ben ve öteki, ben'in karşı taraf için var olduğu bir formda bir araya gelir. Ailenin başlangıç döneminde evlilik kurulurken ben'in öteki'ne duyduğu yoğun duygular ön plandadır. Ben'in öteki için yaşamak vaadiyle birleşen iki insan zamanla istediklerini elde edemez ve yıpranırlar. Evliğin başlangıcında “benim sevgim ikimize de yeter” anlayışı hakimdir. Bu şekilde kurulan evlilik gerçeği yansıtmayacağı ve aşırı hayalci olduğu için evlilik sürecinde psikolojik yıpranmalar görülür. Öteki için var olan, öteki'nin yargılarının kısacasında hapsolan ve kendini önemsemeyen ben, en iyi ihtimalle genellikle pişmanlık içerisinde psikolojik desteğe ihtiyaç duyacak bir noktaya gelir. Böyle bir modelde tek tarafın sevgisinin sürdürülebilir bir aile için yeterli olmaması dolayısıyla ben'in öteki tarafından terkedilmesi de söz konusudur. Bu modelin en olumsuz örneğinde ise öteki'nden yeterli ilgiyi göremeyen ve sürekli aşağılanan ben kendini yok etmek isteyebilir yani intihara kalkışabilir. Ötekicil aile modelinde ben'in sevgisi öteki'nin sürekli sömürüsüyle karşılaşacağı için bu modelden sürdürülebilir bir aile modeli oluşamaz. Ötekicil aile modeli hayal kırıklığı oluşturacağı için kısa zamanda yok olmaya mahkum olur.

Ben ya da öteki vurgusunun herhangi bir tarafının baskın gelmesiyle kurulan aile modelleri sürdürülebilir aile modeli olarak varlığını devam ettiremez. Bu nedenle ben ya da öteki'nin aşırı vurgusuyla yanlışa düşen değil, ben ve öteki'nin makul bir şekilde bütünleşmesiyle oluşan aileler sürdürülebilir bir aile modeli oluşturabilirler. Nasıl ki ben ve öteki kavramsal düzeyde ben merkezlilik ve öteki merkezlilikte birleşip bütünleşiyorsa, benzer bir şekilde ben ve öteki yaşamsal düzeyde ailede bir araya gelir. Bu durumda kadın erkeğin ya da erkek kadının kurdu değil, aile kadın ve erkeğin birlikte var olabildikleri yurtdur. Bu bakımdan aile olmanın mantığına ben merkezlilik ve öteki merkezlilik bencillik ve ötekicilikten daha uygundur. Ben merkezli ya da öteki merkezli aile modelleri sürdürülebilir aile modeli oluşturabilirler. Ben merkezli ve öteki merkezli aile modelinde ben ve öteki arasındaki yani erkek ve kadın arasındaki biyolojik ya da psikolojik farklılıklar çatışma nedeni değil, zenginlik olarak görülmektedir. Kadın ve erkek arasındaki ortak yönler ve ortak menfaatler ise geliştirilerek sürdürülebilir bir aile için zemin hazırlayabilir. Zira kadın-erkek ilişkilerinin kadın ve erkekteki ortak yönleri üzerine kurulması ortaklık ve uyumu; buna karşılık ayrı yönler üzerine kurulması ise ayrılığı ve çatışmayı getirir.(Yasa, 2016, ss. 155-156) Ben merkezli bir aile modelinde ben ve öteki, akıl ve duygu birlikte etkindir. Akıl hem kendinin hem öteki'nin yararını gözetir. Duygu ise her iki taraf için de etkin hale getirilmiştir. Ben öteki'ne sevgiyle bağlıdır, aynı şekilde öteki de ben'e sevgiyle bağlıdır. Aralarında sevgi saygı ve güvene dayalı bir ilişki söz konusudur. Tüm bunların yanısıra ben merkezli aile modelinde mantık duygunun önündedir. Kişinin evlilikten kazanacağı maddi faydalar ben ve öteki arasındaki duygusal bağın önüne geçmiş görünmektedir. Bu aile modelinde eşler birbirlerini sever ama karşılıklı fayda ve anlaşma daha ön plandadır. Kişinin kendine duyduğu sevgi öteki'ne duyduğu sevginin önündedir. Kişi kendi yararını öncelikli düşünmekle birlikte öteki'nin de yararını düşünür. Evli-

lik karşılıklı faydaların temini ve ihtiyaçların giderilmesi için kurulur ve evlilik süresince bu faydalar her iki taraf için de gözetilir.

Ben merkezli aile modelinde ahlakın ve etik değerlerin etkin olduğu görülür. Ben'in yanı sıra öteki'nin sevildiği önemsendiği ve haklarının gözetildiği bu aile modeli ahlakın zorunlu ve ilk basamağını sağlamış görünmektedir. Ahlakın en alt basamağında dahi yer alsa, etik değerleri benimseyen bu aile modeli modern dönemin bencil talepleriyle kurulan aileden daha sağlıklı bir aile yapısına sahiptir. Ben merkezli aile modeli bencil aile modelindeki ben vurgusunu makulleştirmesi bakımından sürdürülebilir bir aile modeli oluşturmaktadır. Modernitenin ben vurgusu ben merkezli aile modelinde bencillikten kurtarılmış ahlaki bir düzeye getirilmiştir. Bu özelliğiyle ben merkezli ailede ben'in bekası ile ailenin bekası tezat teşkil etmez, birbirini destekler. Montaigne'in evlilikle birlikte kurulan dostlukta uzun bir iş ortaklığı görmesi ve bunun neticesinde de ben ile öteki'ni birbirine bağlayan birçok (manevi ya da duygusal) bağın geliştiğini ifade etmesi ben merkezli aile modelinin temel değerlerini yansıtmaktadır.(Montaigne, 2011, s. 28) İslam filozoflarının da evlilikteki faydaları ön plana çıkararak yaptığı analizler, ben merkezli modeli örneklendirmekte; bencilliğin faydacılığını faydalılık olarak anlama opsiyonu tanımaktadır.

Öteki merkezli aile modelinde tıpkı ben merkezli aile modelinde olduğu gibi ben ve öteki, akıl ve duygu birlikte etkindir. Bununla birlikte öteki'nin yararı, öteki'ne duyulan sevgi ben'in yararı ve ben'e duyulan sevgiye göre önceliklidir. Akıl önce öteki'nin yararını gözetmekle birlikte kendi yararını da gözetir. Bu aile modelinde ben ve öteki birbirlerine sevgiyle bağlıdır. Ben ve öteki arasında sevgi, saygı ve güvene dayalı bir ilişki söz konusudur. Öteki merkezli aile modelinde olumlu duygular yani sevgi ön plandadır. Sevgi önce öteki'ne yönlendirilmekle birlikte ben için de söz konusudur. Kişinin evlilikten kazanacağı faydalar öteki'ne duyulan sevgiden sonra değerlendirmeye katılır. Öteki merkezli aile modelinde sevgiden sonra gelen maddi faydalar öteki'ne duyulan sevgiye göre ikincildir. Bu aile modelinde duygu mantığının önüne geçmiştir ve eşler birbirlerine sevgiyle bağlıdır. Eşlerin birbirlerine duyduğu sevgi kendilerine duyduğu sevginin önündedir. Kişi kendi yararından ziyade öteki'nin yararını düşünür. Evlilik birliği öteki'ne duyulan yoğun ve anlamlı duygular neticesinde kurulur. Evliliğin kuruluş aşamasında öteki'ne olan sevgi, saygı ve güven evlilikten sağlanacak faydalara göre öncelenir; evlilik süresince bu olumlu duygular etkin kılınır. Öteki merkezli aile modeli karşılıklı faydayı ikinci plana itmiştir ama ihmal etmemiştir. Öteki merkezli aile modelinde çocuklar sevgi ortamında büyür. Çocuklar ebeveynlerinden fedakarlığı, öteki'ni düşünmeyi ve öteki'ni sevmeyi öğrenirler.

Öteki merkezli aile modelinde ahlakın ben merkezli aile modelinden daha ön planda olduğu görülmektedir. Öteki merkezli aile modelinde etik değerler, dini ve manevi değerlerle güçlenir. Dini değerler öteki'ni düşünmeyi ve sevmeyi sürekli hatırlattığı için ve bu ideali Tanrı'ya bağladığı için öteki merkezli aile modelinde manevi değerler gelişir. Bu bakımdan maddi faydalara nazaran manevi faydalar önemsenir. Etik, dini ve manevi değerler bu evlilik modelinde ailenin devamlılığını sağlar. Aynı zamanda öteki merkezli aile de etik, dini ve manevi değerlerin yeni nesillere aktarıldığı bir ku-

ruma dönüşür. Ben'den daha öncelikli olarak öteki'nin sevildiği, önemsendiği ve haklarının gözetildiği bu aile modeli ahlakın gönüllü ve üst bir seviyesini temsil eder. Öteki merkezli aile modeli ben merkezli aile modeline nazaran sürdürülebilir olma bakımından daha üstündür. Çünkü bu aile modelinde ben ile öteki'nin çatışması sürekli öteki lehine karar alındığı için pek mümkün görünmemektedir. Buna rağmen düşük ihtimal de olsa çatışma olduğunda öteki'ne duyulan sevgi dolayısıyla öteki lehine kararların alınması ve çatışmanın uyumla nihayetlenmesi muhtemeldir.

İslam ahlakında öteki merkezli aile modelini destekleyen en önemli ayet Rum suresi 31. Ayettir: Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır. (Rum/30: 31) Bu ayette evlilikte eşler arasındaki sevginin önemine vurgu yapılmaktadır. İslam filozoflarından İbn Miskeveyh'in de sevgi vurgusu öteki merkezli aile modelini örneklendirmektedir. Sevgiyle kurulan ailelerde diğerinin hakları hiçbir zaman sorun olmaz, çünkü adalet kendiliğinden gelir. Eğer aile içerisindeki bireyler birbirlerini seven kişilerse, birbirlerine karşı adaletli davranırlar ve aralarında hiçbir anlaşmazlık ortaya çıkmaz.(İbn Miskeveyh, 1985, s. 111, 2018, s. 158) Başka bir deyişle kadın kocasını, erkek de karısını sever ve kendisi için istediğini onun için de ister. Hatta bazen seven kişi kendisini öteleyerek öteki'ni tercih eder. Bu durumda öteki onun için ben olan bir başkasıdır. Sevgiyle hareket eden bir kişi kendisini yani egosunu ailesinde yok etmeyi ve ailesinde biz olarak yeniden var olmayı başarır. Aile içerisinde bunu yapabilecek en iyi örnek hiç şüphesiz annedir. Hatırlanacağı üzere insanın kötü olduğunu ifade eden Freud bile insandaki saldırganlığı temellendirirken anne-oğul arasındaki ilişkiyi izah edememiş ve bu nedenle bu ilişkiyi istisna kabul etmek zorunda kalmıştır. Freud baba-oğul arasında ise saldırganlık ilişkisini temellendirmiştir. Oysaki anneden sonra öteki'ni en çok düşünen kişi elbette ki babadır. Freud'un aksine İbn Miskeveyh'e göre baba çocukta kendini görür, kendisi için istediği her şeyi çocuğu için ister ve kendisi ile çocuğunu bir bütün olarak gördüğü için çocuğun kendisinden üstün olmasından rahatsızlık duymaz.(İbn Miskeveyh, 2018, s. 173) Görüldüğü gibi anne ve baba için öteki olan evladı ben'den bir parça ya da ben'in parçasıdır.

Sonuç

Aile hem etik değerlerin devamlılığını sağlayan hem de etik değerler aracılığıyla devamlılığı sağlanan bir kurumdur. Etik ötekiyle var olur. Bu nedenle etik değerler öteki'nin haklarını gözetmekle anlam kazanır. Aile öteki ile karşılaşılan ilk kurumdur. Aile içerisinde bulunan en yakın öteki olarak ben'in dışındaki kişiler sayesinde insan öteki'ne karşı genel eğilimini belirleyebilir. Etik değerleri ben'in yanısıra öteki'ni düşünmeyi teşvik eden Tanrı inancı ve din destekler. Çünkü öteki'ne zarar vermemek ve öteki'ne fayda sağlamak dinin en önemli ahlaki öğretilerinden birisidir. Etik değerlerin çözülmesinde en etkili unsurlardan biri öteki'ni ihmal etmektir. Öteki'nin değer kaybıyla bencillik ortaya çıkar. Toplumda ve toplumun en küçük birimi olan ailede anlaşmayı ve uyumu tehdit eden bencillik probleminin ele alındığı bu çalışmada bencilliğin aile üzerindeki olumsuz etkisine değinilmiştir.

Bencilliğin kendi değer sistemini kurmak isteyen bencil ahlak sisteminin aileyi parçalamak isteyen yapısına karşı güçlü bir ailenin öteki'ni düşünen, öteki'ni seven yapısıyla ve öteki'ni korumaya yönelik taşıdığı etik değerlerle direndiği görülmektedir. Ben ve öteki'nin çatışmasında aileye destek veren bencil sistemleri eleştiren felsefi sistemler bulunmaktadır. Bununla birlikte insanın iyiliğini ve öteki'ne dönük tüm güzel eylemlerini en çok destekleyen din ve Tanrı inancıdır.

Çalışmada ailenin bekasına yönelik net bir çözüm önerisi sunabilmek adına ben ve öteki'ni konumlandıran bencillik, ben merkezlilik, öteki merkezlilik ve ötekicilik kavramlarından oluşan dört kategori belirlenmiştir. Bencilliğin ben vurgusunu ılımlı bir forma kavuşturan ben merkezlilik kavramının ve bu kavramın bir adım ötesinde öteki'ni gözetken öteki merkezlilik kavramının iki aşırı nokta arasında dengeyi temsil ettiği görülmüştür. Bu kavramların izdüşümünde, onların felsefi muhtevassından ve gücünden hareketle dört aile modeli önerilmiştir. Bu aile modellerinden bencil ve ötekicil aile modelinin parçalanmaya mahkum olduğu; ben merkezli ve öteki merkezli aile modellerinin ise sürdürülebilir aile modelleri olduğu gösterilmiştir. Bencil aile modelinin modern dönemde aileyi koruyan bir modele dönüşmesi için ben merkezli bir aile modeline dönüşerek öteki'ni de önemsemesi gerektiği vurgulanmış; bununla birlikte huzurlu ve sürdürülebilir bir aile için öteki merkezli aile modelinin daha ideal olduğu belirtilmiştir. Öteki merkezli aile modelinin gelişebilmesi için Tanrı inancı ve dinin etkisinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Öteki merkezli aile modelinde insanın kendi varoluşunu ailesiyle birlikte öteki'ni düşünerek yeniden inşa etmesi mümkündür. Bu bakımdan anne, baba ve çocuk rolündeki bireyin ailede (olumsuz yönleriyle) yok olması ve sonra tekrar ailesiyle birlikte (olumlu yönleriyle) daha anlamlı bir şekilde var olması mümkündür. Bu aile modelinde modern dönemin iddia ettiği gibi erkek kadının ya da kadın erkeğin kurdu değil, aile kadın ve erkeğin huzur bulduğu yurdudur. Sonuç olarak, öteki lehine gelişecek bir zihniyet dönüşümü ailenin sürdürülebilir olmasına katkı sağlayacak ve modern dönemin en büyük tehlikelerinden biri olan bencilliğe karşı mücadelede tesirli olacaktır.

Kaynakça

- Cevizci, A. (2002). *Etiğe Giriş*. Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2018). *Etik: Ahlak Felsefesi* (3. Baskı). Say Yayınları.
- Freud, S. (1930). *Das Unbehagen in der Kultur*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Freud, S. (1962). *Civilization and Its Discontents* (J. Strachey, Çev.). W. W. Norton & Company.
- Freud, S. (2014). *Uygarlığın Huzursuzluğu* (B. Haluk, Çev.; 5. baskı). Metis Yayınları.
- Gökberk, M. (2017). *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti* (S. Lim, Çev.). YKY.
- Hobbes, T. (2014). *Elementa Philosophica De Cive, Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri* (C. D. Zarakolu, Çev.). Belge Yayınları.
- İbn Miskeveyh. (1985). *Tehzibu'l-Ahlak*. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Miskeveyh. (2018). *Ahlak Eğitimi, Tehzibu'l-Ahlak* (A. Şener, İ. Kayaoğlu, & C. Tunç, Çev.). Büyüyenay Yayınları.

- Kılıç, R. (1992). *Ahlakın Dini Temeli*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kınalızade Ali Efendi. (T.y.). *Ahlak-ı Alai: Devlet ve Aile Ahlakı*. Tercüman 1001 Temel Eser.
- Lipson, L. (2003). *Uygarlığın Ahlaki Bunalımları: Manevi Bir Erime mi? Yoksa İlerleme mi?* (J. Ç. Yeşiltaş, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- MacIntyre, A. (2001). *Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla Etik'in Kısa Tarihi* (H. Hünler, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Montaigne. (2011). *Denemeler* (S. Eyüboğlu, Çev.; 11. Baskı). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rand, A. (2013). *Bencilliğin Erdemi* (N. Kandemir, Çev.; 4. Baskı).
- Sahlins, M. (2012). *Batı'nın İnsan Doğası Yanılsaması* (E. Ayhan & Z. D. Demirsü, Çev.). BGST Yayınları.
- Shaftesbury, A. A. C. (2000). *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*. Cambridge University Press.
- Topçu, N. (2010). *Ahlak* (2. Baskı). Dergah Yayınları.
- Willey, B. (1962). *The Eighteenth-Century Background*. A Peregrine Book.
- Yaran, C. S. (2010). *İslam Düşüncesinde Ailenin Felsefi ve Etik Temelleri*. Küreselleşen Dünyada Aile, Ankara.
- Yasa, M. (2016). *Din Felsefesi: Soru, Sorgu, Sonuç*. Elis Yayınları.

Ekler:

Şekil 1: Bencillik ile Ötekicilik Arasında Ben Merkezlik ve Öteki Merkezlik

Şekil 2: Bencil Aile Modeli ile Ötekici Aile Modeli Arasında Ben Merkezli ve Öteki Merkezli Aile Modeli

AİLE BİRLİĞİNİ GÜÇLENDİREN SÜNNET AHLAKINA UYGUN DAVRANIŞ MODELİ: DEĞER VERME

Sehal Deniz VARLIK KOTAN*

Öz

İnsanoğlu yaratılışının ardından sahip olduğu değerlerin sembolik ifadesi olan kendisi için secdeye kapanılması davranışıyla karşılanmıştır. Bu davranışı sergilemekten kaçınmakla şeytan, Allah'ın gazabını çekmiştir. İnsana değersiz bir varlık muamelesi yapan her kişi, bir anlamda şeytani bir davranış içerisinde. Özellikle bireyin psikolojik gelişimin sağlıklı olmasında bebeklik ve çocukluk döneminde değer görmesinin rolü büyüktür. Psikoloji ilmi, değer görme ihtiyacı karşılanmadan yetişen çocuğun değer vermeyi öğrenemediğini söylemektedir. Değer görme ihtiyacının karşılanacağı ilk yer ailedir. Psikolojik gelişimi sağlıklı, özsaygısı yüksek, yeteneklerini keşfedebilen ve kullanabilen bireylerin yetişmesinde güvenli aile ortamında değer görerek büyümek önemli bir etkidir. Aile birliğinin devamında da eşlerin birbirine değer vermesi önemli rol oynar. Yapılan birçok bilimsel çalışmada evlilikte uyum ve mutluluğu yordamada ilk sırada gelen etkenlerden birinin eşlerin birbirine değer vermesi olduğu saptanmıştır. Aile danışmanlığı hizmeti verenler, danışanların evliliğe dair şikâyetlerinin çoğunun kendilerini değersiz hissetmekten kaynaklandığını gözlemlerler. Bu his her durumda haklı olmayabilir ama önemli olan varlığıdır, eş bunu hissettiği sürece doğru olmasa bile evlilik birliğini tehdit edecektir. Kendisini hayatta sorumluluk almaya ve aileyle iletişime kapatan gençlerin hikâyelerinin temelinde de değer görmediklerine dair inanç bulunmaktadır. Maalesef bu kopuşu yaşayan gençlerin sayısı artmaktadır. Hâlbuki müslüman ailelerde aile üyelerinin davranışlarına şekil veren sünnet ahlakı olursa aile bireyleri öncelikle birbirine değer verir. O zaman bireyler, değer görme ihtiyaçları karşılanmadığı için yaşanan sorunlarla karşılaşmazlar. Zira Allah Resûlü aile üyelerine değer vermenin söz ve davranışlarla nasıl gösterileceğinin örneklerini en güzel şekilde vermiş, bunun tersine değersiz hissettirmeye dair bir davranış ise asla sergilememiştir. Onun ahlakı ailede her bireye değer vermek, ailesinden birine değersiz hissettirecek bir davranış gösterilirse buna müdahale edip engellemektir. Sünnet ahlakına uyarak davranışlarda aile bireylerine değer vermek aile birliğini güçlendirecek, yetişen neslin psikolojik sağlığını güçlendirecek önemli bir etkidir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Sünnet, Değer verme, Değer görme ihtiyacı.

The Behavior Model in Accordance with Sunnah Ethics That Strengthen the Family Unity: Valuing Others

Abstract

* Dr., DİB İstanbul Beykoz Müftülüğü Aile Dini Rehberlik Bürosu Vaizi. Presidency of Religious Affairs Turkey
key İstanbul Beykoz sehaldeniz@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-3247-7490>

After his creation, mankind was greeted by being prostrated towards as a symbolic expression of his worthiness. By avoiding this behavior, Satan suffered the wrath of Allah. Every individual who treats a person as a worthless being in a sense exhibit a demonic act. Especially being valued during infancy and childhood plays an important role in the healthy psychological development of an individual. The science of psychology says that a child who grows up without their need to be valued fulfilled cannot learn to value others. The first place where the need for being valued will be met is the family. Growing up being valued in a safe family environment is an important factor in raising individuals who have healthy psychological development, high self-esteem, and can discover and use their abilities. It is a necessity for spouses to value each other for maintaining family unity. In some scientific studies, it has been determined that one of the leading factors in predicting the harmony and happiness in marriage is the way spouses value each other. Family counseling providers observe that most of the clients' complaints about their marriage stem from feeling worthless. One of the leading reasons for divorce is about the spouses being treated in a way that makes them feel worthless. The belief that young people are not valued can be found as the source of the stories of young people who shut themselves off from taking responsibility in life and communicating with the family. Unfortunately, the number of young people experiencing this disengagement is increasing. However, if family members' behaviors are shaped by sunnah ethics in Muslim families, family members primarily value each other. In that case, individuals do not face problems because their need to be valued is not met. For, the Messenger of Allah gave the best examples of how to show appreciation to family members through words and actions, and he never displayed an act of making others feel worthless. His morals were to value every member of the family and to intervene and prevent any behavior that makes a family member feel worthless. Complying with the ethics of sunnah and valuing family members is an important factor that will reinforce family unity and strengthen the psychological health of the growing generation.

Keywords: Family, Sunnah, Value, Need to be Valued.

Giriş

İnsanoğlu ontolojik açıdan değer görmeye programlıdır. Allah, insanı yarattığı ilk anda ruhundan üfleyerek ve meleklere Âdem'e secde etmelerini emrederek ona değerli bir varlık muamelesi yapmıştır.¹ Varoluşunun başlangıcında insanın değer görmesi, temel ihtiyaçlarından ilkinin karşılama-sını sembolize ediyor olmalıdır. Şeytan ise insanın değerini kabul etmeyip secde emrine uymamıştır.² İnsana değersiz bir varlık, nesne muamelesi yapan her kişi, görüş veya otorite bir anlamda şeytani bir davranış içerisinde.

İnsanın varoluş serüvenin başlangıcı ile değerli oluşunu ifade eden kendisi için meleklerin secdeye kapanmasının aynı anda olması tesadüfî değildir. İnsan neslinin devamını sağlayan anne karındaki bebek, kendisi için özel şartlar hazırlanarak değer görmeye en muhtaç şekilde var olmaya başlar. Annenin vücudu bu değerli emaneti koruyup geliştirme görevini uygun şekilde yerine getirmedikçe gelişimini tamamlayıp dünyaya gelemaz. Dünyaya geldikten sonra da gerekli bakım, sevgi ve özeni görmezse yaşamını sürdüremez. Bebeklik ve çocukluk dönemindeki birey sadece bakım görse, ilgi ve

¹ Hicr, 15/28-29; Sâd, 38/72.

² Bakara, 2/34; Hicr, 15/31; Sâd, 38/74.

sevgi görmese beden gelişimini, motor becerilerini normal düzeyde geliştiremez.³ İnsan yavrusunun var oluş programı değer görme temelinde yapılandırılmıştır. Allah Resulü çocuklarla diyalogunda önceliği, onlara değer vermektir. Bu konuya dair, ilk bölümde bir kısmına değinilecek olan, örnekler çoktur.

Aile insanın en yakın ilişkileri kurduğu, değer görme ihtiyacını öncelikle karşıladığı ortamdır. Evlenen çift; Allah'ın iki cins arasında var ettiği, O'nun varlığının delillerinden olan sükûnet, sevgi ve şefkati eşlerinde bulabilmek için birbirlerine değerli olduklarını hissettirmelidirler. Değer görme ihtiyacını ailesinde karşılayamayan kişi, başka arayışlara sivrulup aile birliğinden kopma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu tehlike eşler için olduğu gibi çocuklar, gençler içinde söz konusudur. Aile birliği parçalanmasa bile üyelerinin değer görmediği aile ortamlarında yaşayan kişilerde psikolojik, psikopatolojik kökenli hastalıkların artma ihtimali çoğalmaktadır. Aile danışmanına giden eşlerin şikâyetlerinde kendilerini değersiz hissetmelerine dayananlar yoğunluktadır. Yapılan birçok anket çalışmasının sonuçlarına göre, boşanmalarda birincil sebepte eşler arasındaki iletişim problemleri sonucu anlaşmazlıkları ve kendilerini değersiz hissetmeleridir. İkinci bölümde evlilik ve aile ilişkilerinde kişilere değer vermenin önemi üzerinde durulacaktır.

Müslüman toplumlarda sünnete uygun davranmak denince akla ilk gelenin genellikle sağ elle yemek yemek, sünnet namazlar kılmak benzeri öncelikle kişinin bireysel yaşantısında etkili olan, ibadetlere yönelik davranışlar olması sünnet ahlakını gerçek anlamda hayata yerleştirmenin sağlayacağı birçok rahmetten ümmeti mahrum bırakmaktadır. Bu mahrumiyetin bir yüzü de aileye dönüktür. Eşine davranışlarında, çocuklarını eğitiminde "Allah Resûlü her zaman ... yapardı." veya "Hz. Peygamber asla ... yapmazdı" diyerek davranışlarını sünnet ahlakına uygunluk açısından değerlendiren kaç müslüman olduğunu çevremizdeki örneklerle bakarak sorgulayabiliriz. Hatta kendi davranışlarımızı da bu perspektiften sorgulayabiliriz. Hayatı dinin öğretileri doğrultusunda yaşama kararlılığında, dini eğitim almış kişilerin bile zihninde, evlenmeden önce eşine davranışlarında Allah'ın muradına ve sünnetin örnekliğine uygun olarak nasıl davranacağına dair net bir karar var mıdır? Bu soruya kendi adıma cevap verirsem; Hz. Peygamber'in sünnetine uygun davranışın aile ilişkilerinde önemini kavrayabilmem ancak Aile Dini Rehberlik Bürosu Vaizi olarak atanmam, tevdi edilen görev dolayısıyla psikoloji dalında eğitimler almam ve konuya ilginin artışıyla hadis alanında yaptığım çalışmaları bu gözle süzgeçten geçirmemle mümkün oldu diyebilirim. Ama artık yirmi yılı geçen bir evliğim, biri yetişkinlik çağında diğeri ergenliğe yaklaşmış iki evladım vardı. Yani evlenmeden kazanılması gereken bir anlayış için oldukça geç bir dönemdi. Şahsi tecrübem sünnet ahlakını anlamının, evlenmeden önce aile ilişkilerinde ne yapıp ne yapmayacağına dair sünnete dayalı bir anlayış geliştirmenin önemini kavramamı güçlendirdi. Görevim sebebiyle karşılaştığım vakalarda da ulaştığım sonuca inancım pekişti. Tebliğin üçüncü bölümünde aile birliğini güçlendiren sünnet ahlakına uygun davranış modelinin değer verme olduğu işlenecektir.

³ Örnek vakalar için bkz. Bruce D. Perry, Maia Szalavitz, *Köpek Gibi Büyütülmüş Çocuk*, (Çev. Belgin Selen Haktanır), Koridor Yayıncılık, İstanbul 2017.

Allah tarafından inananlara en güzel örnek seçilen Hz. Peygamberimizin (as) ahlakıyla ahlaklanmak, hayatın her alanında olduğu gibi aile yaşantılarımızda da aydınlanma ve huzur sağlayacaktır.

1. İnsanın Değer Görme İhtiyacı

İnsan, Allah'ın keremiyle kendisine şan, şeref bahşedilerek diğer yaratılmışlardan üstün kılınmış,⁴ en güzel şekilde yaratılmıştır.⁵ Yaratma anında, şekil verilip Allah'ın ruhundan üflemesiyle meleklerin insan için secdeye kapanmasının emredildiğine ise dikkat çekilmişti. Yaratılışın ruh üfleme anında insan şekillendiği toprak malzemesinden farklılaşmakta, değer ve şeref kazanmaktaydı. Kazanılan bu değerın sembolü, meleklerin secdesiyle karşılanmasıdır. O, yapısına katılan ilahi öz sebebiyle biricik ve değerli olmanın arayışı içindedir. Boyunduruk altına almak ister ama boyunduruk altına girmekten hiç hoşlanmaz.⁶ Varoluşsal eşsiz ve değerli hissetme ihtiyacının karşılanacağı yer, anne karnında hazırlanan ortamla başlar ve doğumdan sonra bakım ve sevgi göreceği aile ortamında devam eder. Yaratılışın ilk anında değer görmesi gibi var oluşunun ilk anlarında ihtiyaçları daha hassas ve olmazsa olmazdır. Kur'an-ı Kerim tekrarlar insanın anne karnında yaratılış aşamalarına dikkat çeker ve bu ince düzenin Allah'ın kudretinin delili olduğunu beyan eder.⁷ Tıp ilminin verilerinin de katkısıyla rahimde embriyonun gelişimini sağlayan ortamın özelliklerindeki hassasiyet görülebilir.⁸ İlk gelişimini anne rahmindeki özel ortamında tamamlayan insanoğlu canlıların en uzun süre bakıma ihtiyaç duyanı olarak dünyaya gelir. Kişilik gelişimini sağlıklı tamamlayabilmek içinse aileye muhtaçtır.⁹ Aile, onun hamurundaki değer görme ihtiyacını karşılayacağı, kendisini biricik hissedeceği ve aynı zamanda sınırlarını öğrenip sosyalleşeceği ortamıdır.

Her insanın kendisi hakkında olumlu düşünceye, kendisini değerli ve işe yarar hissetmeye ihtiyacı vardır. Kişinin kendini değerli hissetmesine dayanan benlik saygısı; onun sosyal davranışlarını etkileyen, olaylar karşısında tutumunu belirleyen önemli bir yapıdır. Benlik gelişiminde çocukluk döneminde değer görmenin, dinlenmenin, desteklenmenin rolü büyüktür. Çocuk kendisinin biricik ve değerli olduğunu ilk aile ortamında hissedebilir. Böylelikle hayat başarısını arttıran ve güçlü kişilik gelişimini sağlayan özgüven duygusunun temeli atılmış, "değerliyim" duygusuna dayanan benlik saygısı kazanılmış olur.¹⁰ Tam tersi, değersizlik duygusunun kazanıldığı dönemde çocukluk yaşantısıdır.

⁴ İsrâ, 17/70; Komisyon, *Kur'an Yolu*, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006, c. III, s. 503-504.

⁵ Tîn, 95/4.

⁶ Komisyon, *Kur'an Yolu*, c. III, s. 349-352.

⁷ Mü'minûn, 23/13-14; Hac, 22/5.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuran ve Sünnette Bilimsel Mucizeler Komisyonu, *Kur'ân ve Sünnet Işığında Embriyoloji*, (Çev.Muhammet Öztürk), Dar Jeyad, 2. Baskı, Jeddah 2006; Halit Kayalı, *İnsan Embriyolojisi*, Güven Kitabevi, Ankara 1977.

⁹ Nephan Atav, "Şahsiyet Gelişiminde Aile Çevresinin ve Ailedeki Gerginliklerin Etkileri", *Aile Yazıları: Birey, Kişilik ve Toplum* (Der. Beylû Dikeçligil, Ahmet Çiğdem) Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 2. Baskı, Ankara 1991, s. 4-5; Birsan Gökçe, "Çocuk Kişiliğinin Gelişiminde Aile, Okul ve Dış Çevrenin Rolü", *Aile Yazıları: Birey, Kişilik ve Toplum*, s. 15-18; Hayati Hökelekli, "Aile Psikolojisi ve Aile İçi İletişim", *Diyanet İlmî Dergi*, 2004, Cilt: XL, Sayı: 2, s. 43, 60.

¹⁰ Nurten Kimter, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi Uludağ Üniversitesi), Bursa 2008, s. 34, 17, 37, 53, 127.

Çocuğa değer verilmemesi, ona sahip olduğu hakların tanınmaması ve özerk bir birey olarak tanınmaması demektir. Değer görmeyen bir çocuk değer vermesini de öğrenememektedir. Kendisine dair "değersizim" duygusuna sahip kişi, İslam ahlakına göre yasaklanan; insanları devamlı eleştirme, küçümseme, kimi insanları çok yüceltme gibi davranışları savunma mekanizması olarak geliştirmektedir.¹¹ Çocuk eğitiminde gösterilebilecek çocuğun kişiliğine en zarar verici tavrın, ilgisizlik olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Ebeveyninden yeterli ilgi ve sevgi gören çocukların akademik başarı ve benlik saygılarının gelişmesinde avantajlı oldukları da bilinmektedir. Yeterli değer görmeyen çocukların ise benlik saygısı düşük, bağımlılığa meyilli ve problemli davranışlar (saldırganlık, suça yönelme gibi) gösteren kişilik geliştirme olasılıkları artmaktadır.¹²

Ahlaklı bir birey yetiştirmenin ön şartı; bebeklik ve çocukluk döneminde ihtiyaçlarının zamanında ve yeterli düzeyde karşılamak, "değerlisin" duygusunu hissettirerek kendi benliğinde "değerliyim" inancını kazanmasını sağlamaktır.

Çocuğu değerli ve bağımsız bir birey olarak kabul edip buna göre davranmak sünnet ahlakının gereğidir. Hz. Peygamber'in çocuklarla ilişkilerine bakıldığında onların söz ve duygularının dikkate almadığı, el üstünde tutmadığı bir örnek bulunamaz. Torunlarına sevgisini ne dile getirmekten ne göstermekten çekinmemiş, kendisi onları sevdiği gibi Allah'ın da sevmesi ve merhamet etmesi için dua etmiştir.¹³ "Gözümün nuru" deyip¹⁴ kılarken gözünü çevirip bakmayı sorunca "Kulun namazından şeytanın çaldığı bir şeydir" dediği¹⁵ namazında bile torunlarını etrafından uzaklaştırıp değersiz hissettirmemiştir. Namaz kılarken koşarak gelip boynuna sarılsa onu tutup kucağına alarak ayağa kalkmıştır,¹⁶ her secdesinde sırtına atlasalar bir şey dememiş hatta namazı bitince dizine oturtmuştur.¹⁷ Secdesinde torunu sırtındaysa ya kendi isteğiyle insin diye cemaate "Bir şey mi oldu?" diye sorduracak kadar uzun secde yapmış,¹⁸ ya yavaşça kalkarken onu yere indirmiş,¹⁹ ya kıyamda omuzunda taşımış,²⁰ ya da elini tutup kıyamda onu sırtında taşımış, rükûa gidince elini bırakmıştır.²¹ Cemaatle namaz kılarken kıyamda kız torununu da kucağında taşımıştır.²² Hutbeden iken düşse kalka geldiklerini görünce

¹¹ Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi, 18. Baskı, İstanbul 1997, s. 74-83.

¹² Ayşen Yılmaz, *Eşler Arasındaki Uyum ve Çocuğun Algıladığı Anne-Baba ile Çocukların Ergenlerin ve Gençlerin Akademik Başarıları ve Benlik Algıları Arasındaki İlişki*, (Basılmamış Doktora Tezi Hacettepe Üniversitesi), Ankara 2000, s. 24, 27, 29.

¹³ Buhârî, Libas 60, Edeb 22; Tirmizî, Menâkıb 99; İbn Mâce, Mukaddime 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. V, s. 369.

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 128; Nesâî, *İşratü'n-Nisâ* 1

¹⁵ Buhârî, Ezan 91; Ebû Davûd, Salât 165; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 70, 106.

¹⁶ Ebû Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî et-Taberânî, (ö. 360/971). *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (Thk. Hamdi Abdülmecid Selefî), Dâru İhyai'l-Türâsi'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut 1984, c. III, s. 51.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 513 (10659).

¹⁸ Nesâî, Tatbîk 79; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 493-494; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* (Thk. Muhammed Avvâme), Dâru'l-Kıble, Cidde 2006, Fedâil 23, c. XVII, s. 169; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd b. Menî' , *el-Cüzü'l-Mütimmü li't-Takât İbn Sâd*, (Thk. Muhammed b. Samil es-Silmî), Mektebetü's-Siddîk, Taif 1993, c. I, s. 388.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. V, s. 51 (20516).

²⁰ Buhârî, Salât 106; Müslim, Mesâcid 41.

²¹ İbn Sa'd, *el-Cüzü'l-Mütimmü li't-Takât İbn Sâd*, c. I, s. 259.

²² Buhârî, Salât 106; Müslim, Mesâcid 43.

gidip onları kucaklayarak hutbesini kucağında torunlarıyla tamamlamıştır.²³ Namaz, kılarken kurtuluşa eren müminlerin huşû için olduğu²⁴ yani "derin bir saygı hali yaşadığı"²⁵ bir ibadettir. Böyleyken, Hz. Peygamber'in davranışlarında görüldüğü üzere, küçük bir çocuğun sevgi ve ilgi ihtiyacının karşılanmasındaki acillik ve ertelenemezlik, namaz esnasında da ortaya çıkmaktadır. Fiziksel temas, ilgi görme ihtiyacıyla koşup gelen çocuk, namaz kılarken bile itilip bekletilemez. Zikrettiğimiz örneklerde Allah Resûlü insanların önünde hem bir Peygamber vasfıyla örnek oluşturmuş hem de dede vasfıyla torunlarının değer görme ihtiyacını karşılamıştır. Onun, bu ihtiyacı karşılariken torunlarıyla oynadığı oyunlar da manidardır. Onları küçük bebekken dilinin ucunu gösterip güldürmüş,²⁶ bacaklarını açıp arasından iki tarafa geçmesine izin vermiş,²⁷ ellerini tutup ayaklarını ayaklarının üzerine koyarak "Minicik ayaklı, tırman ey küçük gözlü" diyerek göğsüne kadar tırmandırıp öpmüş,²⁸ elleri ayakları üzerinde yürürken sırtına bindirip "deveniz ne güzel deve, siz de ne güzel binicilersiniz!" demiş,²⁹ kucağına koşacakken kaçmaya başlayınca yakalayınca kadar kovalamış, yakalayıp kucaklayarak öperken sevisini ifade edip dua etmiştir.³⁰ Kızını ziyarete gittiğinde torunlarını sorup dışarı çıktıklarını öğrenince onların yanına gitmiştir.³¹ Kız torununa, kendine gelen bir kolyeyi hediye etmeden önce "Bunu ailemden en sevdiğim kişiye hediye edeceğim!" diyerek³² onu hem söz hem hediyeyle taltif etmiştir. Namazda ilgilenmesinde olduğu gibi her bir torununu omuzuna alıp gezdirdiğini de biliyoruz.³³

Allah Resûlü torunlarına olduğu gibi başka çocuklara da değer vermiş, şakalaşmış, iltifat etmiştir. Bilinen alışkanlıklarından birisi seferden dönerken karşılamaya gelen çocukları bineğine bindirmek olduğundan sefer dönüşlerini heyecanla bekleyen çocuklar onu karşılamak için yarışmış, o da ilk gelenlerin birini bineğinin önüne birini arkasına alarak onları sevindirmiştir.³⁴ Bulunduğu meclise tufanda meyve getirilse oradaki en küçüğe ikram etmiştir,³⁵ çocuklara selam vermiş,³⁶ haber vermek için yanına gelen çocukları dizine oturtup sıkıca bağrına basmış,³⁷ istediğini yaptırmak için çocuğa yalan söylemenin yalan olarak yazılacağını söylemiş,³⁸ büyük³⁹ küçük⁴⁰ demeden dertleriyle ilgilenip teselli et-

²³ Tirmizî, Menâkıb 30; Nesâî, Cum'a 30.

²⁴ Mü'minûn, 23/2.

²⁵ Komisyon, *Kur'an Yolu*, c. IV, s. 9.

²⁶ İbn Sa'd, *el-Cüzü'l-Mütimmü li't-Takât İbn Sâd*, c. I, s. 250.

²⁷ Taberânî, *Mu'cem*, c. XIII, s. 117.

²⁸ Taberânî, *Mu'cem*, c. III, s. 49.

²⁹ Taberânî, *Mu'cem*, c. III, s. 52.

³⁰ İbn Mace, *Mukaddime* 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 172; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Fedâil 23, c. XVII, s. 173-174.

³¹ Taberânî, *Mu'cem*, c. XXII, s. 422.

³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 101, 261 (24704, 26249).

³³ Buhârî, *Salât* 106, *Zekât* 60; Müslim, *Mesâcid* 41; Tirmizî, *Menâkıb* 30; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Fedâil 23, c. XVII, s. 172; .

³⁴ Buhârî, *Libâs* 99; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 54.

³⁵ Müslim, *Hac* 474.

³⁶ Müslim, *Selâm* 14.

³⁷ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye* (Thk. El-Camia'tu'l-İmâm Muhammed b. Suûd,), ed-Dâru'l-Âsime, Suûdiyye 1999, c. XI, s. 814 (2701).

³⁸ Ebû Dâvûd, *Edeb* 80.

miştir. Çocuklara karar verme yetkisine sahip bir birey muamelesi yaptığı örnek olaylarda vardır. Mesela yedi yaşından büyük çocuğa anne-babası ayrılınca velayeti için dilediğini seçme hakkı tanımıştır.⁴¹ Ayrıca Ümmü Seleme'yi (ra), küçük bir çocuk olduğu halde oğlu, Ömer b. Ebî Seleme'den istemiştir.⁴²

Değer vermek önemli olduğu kadar değersiz hissettirmemek, küçük düşürmemekte önemlidir. Torunu bebekken üstüne idrar kaçırdığında omuzundan itilmesinden bile hoşlanmayıp "Onu incittin!" diyerek karşı çıkmış,⁴³ torunlarını taşıırken "ne güzel binitiniz var!" denilince "binicileri de ne güzeldir!" diyerek⁴⁴ kendisine iltifat edilirken çocukların unutulmasına fırsat vermemiştir. Çocuğun değersiz hissettirilmesine izin vermediğine dair farklı örnekler vardır. Mesela bir yolculukta bindiği hırçın deveye engel olamayıp kafilenin başına geçtiği için babasından birkaç kez azar işitip kafilenin sonuna gönderilen çocuğun devesini satın alarak "Şimdi bu deve senindir. Artık onunla istediğini yapabilirsin" demiştir.⁴⁵ Başka bir olayda şöyledir: Yanında oturan sahâbînün küçük oğlu gelince hemen onu kucaklayıp öpmüş ve dizine oturtmuştur. Az sonra da küçük kızı gelmiştir. Adam onu dizine değil, yanına oturtur. Allah Resûlü küçük bir olayda da olsa kız çocuğuna farklı davranmayı görmezden gelmeyip "Çocuklar arasında adaleti gözetmen gerekmez miydi?" demiştir.⁴⁶

Allah Rasûlü'nün çocuklara davranışında her zaman değerli hissettirmenin ve incitilmelerine fırsat vermemenin örnekleri müstakil bir çalışmaya konu edilebilecek kadar çoktur. Hz. Peygamberimiz ve çocuklar konusunda yapılmış çalışmalar mevcuttur.⁴⁷ Tebliğde konunun üzerinde durulma sebebi, çocukluk çağının hassasiyetinin anlaşılması ve çocuklara davranışta sünnete uygun bir yol takip etmenin öneminin vurgulanmasıdır. Hadisle gelen uyarıyı unutmamak gerekir: "Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter."⁴⁸ Çocuklar için en büyük ihmal değer verilmemesi, ilgi görmemesi, bağımsız birey olduğunun kabul edilmemesidir ve bu davranışlar sünnete aykırıdır.

1.1. Ailede Sevgi ve Merhametin Korunması İçin Eşlerin Birbirine Değer Vermesinin Gerekliliği

"Onlarla sükûn bulasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet duyguları yerleştirmesi de O'nun ayetlerindendir. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."⁴⁹

³⁹ Babası şehit olan çocuğa haberi verirken ilgilenip teselli etmesi.bkz.Müttakî Hindî Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân (ö. 975/1567), *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, thk. Bekrî Hayânî, Safvetü's-Segâ, Müessesetü'r-Risâle, 5. Baskı, Beyrut 1981, c. XIII, s. 298 (36862).

⁴⁰ Kuşu hastalanınca üzülen çocuğa kuşunu sorması bkz. Buhârî, Edeb 81.

⁴¹ Tirmizî, Ahkâm 21.

⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VIII, 92.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI s. 340 (27416); Taberânî, *Mu'cem*, c. XXIII, s. 3.

⁴⁴ Tirmizî, Menâkıb 30; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Fedâil 23, c. XVII, s. 171-172 (32859).

⁴⁵ Buhârî, Büyû' 47. Olayda adı geçen Abdullah b. Ömer b. Hattâb'ın olay anındaki yaşı tam bilinmese de babasının kızma sebebi çocuk ya da genç oluşudur.

⁴⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. Şua'bü'l-Îmân. thk. Ahmed Nedvî el-Beyhakî, *Mektebetü'l-R üşd*, Bombay 2003, c. XI, s. 154 (8327)

⁴⁷ Bkz. Komisyon, *Hadislerle İslâm*, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013, c. IV, s. 105-150; c. VI, s. 377-386; Nuriye Çeleğen, *Peygamberimiz Çocuklara Nasıl Davranırdı?* Nesil Yayınları, İstanbul 2010; Hilal Çelikkol Kara, *Peygamberimize Hizmet Eden Çocuk Enes bin Malik*, Nesil Yayınları, İstanbul 2008.

⁴⁸ Ebû Dâvûd, Zekât 45.

⁴⁹ Rûm, 30/21.

"Sükûn bulasınız" ifadesinin, kişinin eşini huzur ve mutluluk bulacağı kişi olarak görmesini telkin ettiği açıklaması yapılmıştır.⁵⁰ Sükûn hareketsiz sabit kalmak, sakinleşmek, karar kılıp yerleşmek gibi manalarıyla⁵¹ huzura ermeyi, sıkıntının giderilmesini ifade etmektedir. Ayetle ailenin kurulmasındaki fitri arayış; huzura ermek, birbirine sevgi ve merhamet göstermek şeklinde tanımlanmıştır.

Kur'an'da eşler için kullanılan bir tanımlama da "Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz" tanımlamasıdır.⁵² Eşlerinin birbirine elbise olması aralarındaki yakın ve mahrem ilişkiyi sembolize eder. Birinin diğerini koruması, güzelleştirmesi, kusurlarını örtmesi de bu anlam içinde gizlidir. İçinde rahat edilemeyen ve ortama uygun olmayan bir elbise ile huzur bulunamayacağı gibi birbirine uyum sağlayamayan eşler de diğerine elbise olamaz.⁵³ Kur'an'ın eşlerin birbiriyle fitratlarına uygun bir ilişki geliştirebilmelerine rehberlik edecek bu ifadelerinde gösterilen hedeflere ulaşılması ancak eşlerin birbirlerine değer vermeleri, söz ve davranışlarıyla bunu ispatlamalarıyla mümkündür.

Kuruluş amacını gerçekleştiremeyen ve huzuru sağlamayan aileler ise günümüzde artan oranlarda dağılma tehlikesiyle karşılaşmaktadır.⁵⁴ 1927-1960 yılları arasında boşanmış kadınların nüfustaki oranı en fazla % 0,7'lere çıkarken genel olarak 0,2-4 aralığındadır. Erkeklerde ise bu oran daha düşüktür ve en fazla %0,5 iken genelde % 0,1-2 aralığındadır.⁵⁵ Bu veriler geçmişte boşanmış kişilerin nüfusa oranının daha az olduğunu ve boşanan erkelerin boşanan kadınlara göre evlenme oranının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Günümüzde evliliğinde mutlu ol(a)mayan, çatışmalarını çöz(e)meyen eşler ayrılma kararını daha kolay almaktadır.

Evlilikte uyum ve doyumunu belirleyen etkenlerin neler olduğunu tespit için yapılan anket uygulama sonuçlarına dayanan birçok çalışma vardır. Yurtiçi ve yurtdışında yapılan bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar, ele aldığımız Kur'an ifadelerinden ulaşılan çıkarımlara uygundur. Evli çiftlerin evlilikteki başarısı ve işlevselliği olarak da görülen evlilik uyumu, evlilik doyumunu ve evlilik mutluluğu kavramlarını da içeren genel bir kavram olarak ele alınmaktadır. Evlilik uyumunun yordayıcılarından biri de eşlerin birbirlerine ve çevrelerine insan onuruna uygun davranmaları olduğu bulunmuştur.⁵⁶ Eş tarafından sağlanan yakın duygusal destek; eşe değer verildiğini, sevildiğini, saygı duyulduğunu ve insan olarak değerli olduğunu ifade etmektedir. Algılanan eş desteği evlilik doyumunu yordamada birinci sırada yer almaktadır. Evlilik doyumu ve eşlerin genel iyi oluşlarıyla güçlü derecede ilişkili

⁵⁰ Komisyon, *Kur'an Yolu*, c. IV, s. 303.

⁵¹ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Eşler Arası İlişki Hakkında Önemli Bir Kavram: 'Sükûn', Eşler Arasında Cinsel ve Duygusal Eğilim", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, Cilt: IV, Sayı: 4, s. 74.

⁵² Bakara, 2/187.

⁵³ Aslantürk, A. Hümeysra "Kur'an'da Libâs Âyeti'nin Eşler Arasındaki Anlaşma ve Dayanışma Açısından Değerlendirilmesi", *Kur'an'ın Nüzûlünün 1400. Yılı Münasebetiyle Kur'an'da Aile Sempozyumu, 10-11 Aralık 2010, Soma*, 2011, s. 266.

⁵⁴ Zafer Başkaya, Abdullah Ünal. "Türkiye'de Evlenme Ve Boşanma Oranlarının İller Düzeyinde Zamansal Değişimi (2001-2015)" *Journal of International Social Research*, 2017, Cilt: X, Sayı: 53, s. 340. 2019 yılı evlenme istatistiklerine göre de kaba boşanma hızı artmaktadır: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33708>

⁵⁵ Nezahat Arkun, *Türkiyede Evlenme ve Boşanmalar Hakkında Psiko-Sosyal Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965, s. 40-42.

⁵⁶ Deniz Kublay, Vesile Oktan, "Evlilik Uyumu: Değer Tercihleri ve Öznel Mutluluk Açısından İncelenmesi". *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2015, Cilt: V, Sayı: 44, s. 29.

olduğu da bulunmuştur. Diğer pek çok araştırma eş desteğinin; eşlerin depresyon seviyelerini düşürmede, sağlıklı bir yaşam sürmelerinde, kaliteli bir duygusal ilişki yaşamalarında, psikolojik sağlıklarını korumalarında, streslerinin azalmasında, evlilik problemlerini çatışmasız şekilde çözmelerinde ve evlilik doyumlarının artmasında etkili olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar ışığında; pek çok olumlu çıktı sağlayan eş desteğinin evlilik doyumunun önemli bir yordayıcısı olması beklenir bir durum olmaktadır ve yapılan çalışmada da bu beklenti doğrulanmaktadır. Özellikle algılanan eş desteği değişkeni, evlilik doyumunun en önemli yordayıcısıdır.⁵⁷ Bir başka çalışmaya göre de yakınlık inancı ilişkilerdeki bağlılığın en güçlü yordayıcısıdır. Evlilik ilişkilerinde olumlu etkileşime, etkili iletişime ve eşine olumlu yaklaşıma sahip olanlar evlilik uyumu sağlamaktadır.⁵⁸ Farklı ülkelerde (Romanya, İran ve Türkiye) yapılan araştırmaların veri analizi ile yapılan bir değerlendirmede, bireyin kendisini eksik, kusurlu yani değersiz hissetmesi ile evlilik uyumunu sağlama oranında olumsuz yönde ve en yüksek düzeyde korrelasyon bulunduğu saptanmıştır.⁵⁹

Örnek verilen çalışmaların sonuçlarına göre de pratik hayat tecrübesinde de evrensel gerçeklik, evlilikte eşlerin birbirine değer vermesinin önemini ortaya koymaktadır. Bu önemi ispatlayan bir diğer gerçeklikte boşanan eşler üzerinde yapılan boşanma sebeplerine dair anket ve veri analizi sonuçlarıdır. Ulaşılan en eski Türk aile yapısı araştırması 1993 yılına aittir ve boşanma oranları, ayrı yaşayanlar katılsa bile, %1'in altındadır. Mutlu bir aile yuvasının en önemli şartı olarak karşılıklı sevgi, saygı ve bağlılık; ardından iyi-kötü günde birbirine destek olmak seçilmiştir. Boşanmaya sebep görülen davranışların ilki zina iken ikincisi geçimsizlik olmuştur.⁶⁰ Türkiye'de her bir bölgeden seçilen bir ilde yapılan anket sonucuna göre boşanmanın birinci sebebi olarak iletişim sorunları çıkmıştır. Eşin sorunlara ilgisiz kalması ve genel ilgisizliği, yeterli duygusal destek alamamak, paylaşamamak, eşin her konuda kendi fikrinin doğru olduğunu düşünüp eşini dinlememesi en yüksek oranda boşanma sebebi olarak gösterilmiştir.⁶¹ TÜİK verilerine göre 2006 yılında boşanma nedenlerinden ilk sıradaki aldatılmadan sonra; sorumsuzluk- ilgisizlik %21, kötü muamale %17, eşlere karşı saygısız davranma ise kadınlar için %3,9 erkekler için %14,5 oranında boşanma sebebidir.⁶² Aynı yıl boşanma sebeplerine dair yapılan anket sonuçlarında da aldatmadan sonra ikinci sırada gelen boşanma sebebi sorumsuz ve ilgisiz davranmadır.⁶³ Türkiye'de aile yapısını araştırmak için yapılan bir proje çalışmasının sonuç-

⁵⁷ Pınar Çağ, İbrahim Yıldırım, "Evlilik Doyumunu Yordayan İlişkisel ve Kişisel Değişkenler", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2013, Cilt: XXXIX, Sayı: 4, s. 14, 18, 19.

⁵⁸ Yelda İpek Çağlayan, Melek İpek, "Çiftlerde Bağlanma Stilleri, Evlilik ile Evlilik Uyumu İlişkisinin İncelenmesi." *Aydın Sağlık Dergisi*, 2019, Cilt: V, Sayı: 2, s. 165, 166.

⁵⁹ Nilüfer Özabacı, Serdar Körük, "Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalar ve Evlilik Uyumu Arasındaki." 20. *Uluslararası Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Tam Metin Kitabı*, ed. Cengiz Şahin, Türk PDR Derneği Yayınları, Ankara 2018, s. 77.

⁶⁰ Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi, *Türk Aile Yapısı Araştırması*, DPT Yayını, Ankara 1993, s. 34, 93, 97, 125-126.

⁶¹ Rahime Beder Şen, Semra Demirkan, Aysel Günindi Ersöz, "Türkiye'de Boşanma Nedenleri", *Kutlu Doğum 2009 Küreselleşen Dünyada Aile*, TDV Yayınları, Ankara 2010, s. 282-283.

⁶² Fatma Alisinanoğlu, "Parçalanmış Aileler ve Ailenin Parçalanmasının Çocuklar Üzerinde Etkisi", *Kutlu Doğum 2009 Küreselleşen Dünyada Aile*, s. 306-325, 313.

⁶³ T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Aile Yapısı Araştırması 2006*, ed. Mustafa Turgut, Diner Ofset, İstanbul 2010, s. 56-57.

larına göreyse; bir evliliği başarılı kılan en önemli özellik anlayış ve hoşgörü, ikinci özellik karşılıklı saygıdır. Eşin en çok rahatsız olunan özelliği ise değer vermemektir.⁶⁴ Açıklanan bir aile yapısı araştırmasında boşanmış kişilerle yapılan anket sonuçlarında en etkili olan boşanma sebeplerinin eşlerin birbirine değer vermemesine dayandığı görülmektedir. Kadınlar için sorumsuz-ilgisiz davranış, erkekler için eşin ailesini ön plana koyması ve her iki cinsiyet içinde aileye yeterince zaman ayrılmaması önde gelen boşanma sebeplerinden.⁶⁵ Yapılan bir başka boşanma nedenleri araştırmasında ise; boşanan çiftlerin ilk sırada gelen evlilik nedeni %32,8 ile aşık olmaktır. İkinci gelen nedense eşin huyudur. Boşanma sebeplerindeyse ilk iki sırada ilgisizlik ve eş desteğinin olmaması, üçüncü sırada ise eşin kendi fikirlerini doğru kabul edip dayatmasıdır.⁶⁶ Bir diğerine göreyse boşanma nedenlerinden; duygusal ilişki %37,6 ile genel sıralamada ikinci sırada gelen nedendir ve erkekler için kadınlara göre daha ön sıradadır.⁶⁷ Aynı konuda 2008 yılında yapılan anket çalışmasının sonuçlarında ise %70 geçen oranla duygusal destek alamamak birinci sıradaki boşanma sebebiyken %50 yaklaşan oranla eşi tarafından değersiz görülmek bir diğer önemli boşanma sebebidir. Aynı çalışmada boşanma sebeplerinin sıralandığı bir tabloda ise dört boşanma sebebinden %65 üzerinde etkisi olan üçü şunlardır: ilgisizlik, her konuda kendini haklı görme, karşılıklı suçlama-kavga gibi eşine kendini değersiz hissettiren davranışlar.⁶⁸ İstatiki verilere göre 1992-2000 yılları arasında Türkiye’de gerçekleşen boşanmalarda birinci sebep şiddetli geçimsizliktir ve bunun en temel sebeplerinden biri sevgi-saygı yokluğudur.⁶⁹ TÜİK raporuna göre 2017 yılında en önemli boşanma nedeni sorumsuz-ilgisiz davranma olmuştur.⁷⁰ Anket usulü yapılan birden çok araştırmada da boşanma sebeplerinin ilki iletişim sorunları çıkmıştır.⁷¹ Yine İstanbul’da yapılan bir araştırmada; aldatılmak ve sorumsuzluk kadınların; heyecanın bitmesi, kıskançlık ve değiştirilmeye çalışılmak ise erkeklerin boşanma nedeni olarak bulunmuştur. Görüşülen erkeklerin çoğu, eşlerinin kendilerini “değiştirmeye çalışması” yüzünden ortaya çıkan sorunları ve eşlerinin kıskançlıklarını, boşanma nedenleri arasında öncelikli bir yere koymuştur. Kadınların, eşlerini değiştirmeye çalışmalarının ve eşlerini kıskanmalarının kökeninde, sahip oldukları erkeği kaybetme korkusu yatmaktadır. Fakat kadınların “iyi niyetli” bu baskıları, erkekler üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Çünkü erkekler, eşlerinin kendi davranışlarına yönelik her türlü müdahalesini, öz benliklerine

⁶⁴ Proje koordinatörü: Cevat Özkaya, Proje yöneticisi: Celalettin Vatandaş, *Türkiye’de Aile: Ailenin Yapısal Özellikleri, İşlevleri ve Değişimi*, SEKAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 54, 103.

⁶⁵ Ayşen Gürcan, "Başbakanlık Aile Araştırmalarına Göre Aile Sorunları ve Çözümleri", *Aileye İlişkin Sorunlar İstişare Toplantısı*, DİB Yayınları, Ankara 2009, s. 146, 149.

⁶⁶ T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, *Boşanma Nedenleri Araştırması*, ed. Nesrin Türkarıslan, Afşar Matbaası, Ankara 2009, s. 75, 134.

⁶⁷ T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014*, ed. Mustafa Turğut, s. 75. ailevecalisma.gov.tr/uploads/athgm/ uploads/pages/arastirmalar/tbna2014-kitap.pdf

⁶⁸ T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2008*, ed. Mustafa Turğut, s. 98, 100. ailevecalisma.gov.tr/.../77-turkiye-bosanma-nedenleri-arastirmasi-2008.pdf

⁶⁹ Neşide Yıldırım, "Türkiye’de Boşanma ve Sebepleri", *Bilig*, 2004, Cilt: XXVIII, Sayı: 28, s. 67-68, 76.

⁷⁰ www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21869

⁷¹ Derya Kayma Güneş, *Boşanma Sürecindeki Eşlerin Aile İçi İlişkileri İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi), Ankara 2007, s. 110.

saldırı olarak algılamaktadırlar.⁷² Boşanmaların gerçek sebepleri üzerine yapılan anket çalışmalarında öne çıkan sebepler, eşlerin birbirlerine değer verdiklerini hissedecek davranışlar görmemelerinde yoğunlaşmaktadır. Yine çiftlerin çoğunluğu evlenmeden önce evliliğe dair eğitim almanın evlilikteki sorunlarını çözmelerine yardımcı olacağı görüşündedir.⁷³ Boşanma davalarına bakan avukatlarla yapılan ankete göreyse ilk sıradaki boşanma sebebi iletişimsizliktir. Eşler arasında uyumun bozulmasına, paylaşımın azalıp beklentinin artmasına neden olan iletişimsizlik öfkeyi doğurmaktadır.⁷⁴ Bu verile ışığında boşanma tercihini, çoğunlukla değersiz muamele görmeye verilen bir tepki şeklinde yorumlayabiliriz.

Eşe kendini değersiz hissettirmenin en etkin yöntemi şiddettir. Bir kişiye ruhsal açıdan zarar vermek, mahcup etmek, aşağılamak, hakaret etmek, aile, arkadaşları ile görüşmesini yasaklamak psikolojik şiddettir ve en yaygın karşılaşılan şiddet çeşididir. Bireylerin evlenmeden önceki ailelerinde şiddetin varlığı ile ilgili yapılan araştırma sonucunda eşlerden her ikisi de evlenmeden önce ailelerinde şiddete maruz kalmış ise evlendikten sonra çiftler arasındaki şiddet düzeyi daha kuvvetli çıkmaktadır. Bu da şiddetin öğrenilmiş bir davranış tutumu olduğunu göstermektedir.⁷⁵ Dolayısıyla şiddetle karşılaşan veya tanıklık eden çocuklar, yine uzun dönemde şiddet uygulayan veya şiddet uygulanan bir eş olabilmektedir. Şiddet barındıran ortamların ve şiddete tanık olmanın şiddet davranışlarını destekleyen etkisi şiddet karşıtı çabaların da yönünü belirlemelidir.⁷⁶ Yapılan bir başka anket çalışması sonuçlarına göreyse şiddeti doğuran birincil sebep iletişim eksikliğidir.⁷⁷ İman esaslarını %97 gibi yüksek oranla kabul eden bir örneklem gurunda,⁷⁸ sözel şiddet görme içerisinde eşlerin birbirine beddua etmesi %60 yaklaşan bir oranla ifade edilebilmiştir.⁷⁹ Oysa Hz. Peygamber beddua edilen hayvanın bile serbest bırakılmasını istemiştir.⁸⁰ Bu durumda eşine beddua edip onunla hayatına bir şey olmamış gibi devam etmek doğru görülemez. Başkalarının yanında eşe hakaret edip aşağılama oranı da benzer şekilde %50 üzeridir.⁸¹ Tartışmaların birincil sebebi de iletişim sorunlarıdır. Evlilik ilişkilerinde en yaygın şiddet türü olan psikolojik şiddetin temelinde de eşine değersiz varlık muamelesi yapma vardır. Oysaki evlilik ilişkisinde doyumu arttıran etkenlerden birinin eşten gelen incitici ve rencide edici bir davranışı kabul etmemek olduğu bulunmuştur.⁸² Başarılı bir evlilik yürütebilmek için değersiz görülmeye tepki vermek, bu davranışın değişmesini istemek doğru tutumdur.

⁷² Tebrike Kaya, *İstanbul'da Yaşayan Boşanmış Kadın ve Erkeklerin Boşanma Deneyimleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Yeditepe Üniversitesi), İstanbul 2009, s. 152, 156.

⁷³ Figen Sezen Sürebiçer, *Boşanmış Bireylerin Deneyimlerine Göre Evlilik Eğitimi Gereksinimi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi), Ankara 2008, s. 83-84, 102, 90.

⁷⁴ Mehpare Tarhanacı, "Boşanma Avukatlarının Anlatısıyla Trabzon'da Aile ve Boşanma Olgusu", *İmgelem*, 2017, Cilt: I, Sayı: 1, s. 107.

⁷⁵ Demet Güleç Öyekçin, Dilek Yetim, Erkan Melih Şahin, "Kadına Yönelik Farklı Eş Şiddeti Tiplerini Etkileyen Psikososyal Faktörler", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2012, Cilt: XXIII, Sayı: 2, s. 81.

⁷⁶ Elif Kurtulmuş, *Eşler Arasındaki Psikolojik Şiddetin Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi), İstanbul 2018, s. 39, 84

⁷⁷ Ali Bayer, *Değişen Toplumsal Yapıda Aile: Eşler Arası Şiddet ve Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (Basılmamış Doktora Tezi Necmettin Erbakan Üniversitesi), Konya 2013, s. 189, 221.

⁷⁸ Ali Bayer, *age.*, s. 291,

⁷⁹ Ali Bayer, *age.*, s. 199.

⁸⁰ Müslim, Zühd 74, İmâre 91; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 72 (24434), 138 (25074), 257-258 (26210).

⁸¹ Ali Bayer, *age.*, s. 200.

⁸² Zeynep Şeyma Çavuşoğlu, *Bağlanma Stilleri Evlilik Uyumu Ve Aldatma Eğilimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Maltepe Üniversitesi), İstanbul 2011, s. 7.

Aile danışmanlığı çalışmalarında veya evlilik okulu eğitimlerinde temel hedef, eşlere birbirine nasıl değer vereceğini göstermektir diyebiliriz. Aile danışmanı olarak sahada çalıştığım dört yıla yaklaşan sürede eşler arasında sorun haline gelen davranışların temelinde değersiz hissettirme olduğunu gözlemledim. Özellikle kadınlar kendilerini inciten hatıraları biriktirmekte olağanüstü gayretli olabilmektedir. Bir vakada 30 yılı geçmiş ve boşanmanın düşünülmendiği bir durumda, hanımın nişanlılıktan itibaren tüm değersiz hissetme kayıtlarını tuttuğunu görmüştüm. Hâlbuki erkek, çalışan kendisi olduğu halde sosyal güvencenin eşi üzerine yapılmasını bile kabul edecek kadar taviz vermiş durumdaydı. Bir vakada ise hanım her gün müftülüğü arayıp kendisine eşi ve eşinin ailesi tarafından yapılan kötü muameleyi saatlerce anlatıp bitiremiyordu. Bu iki olayda da kendini değersizlik duygusunun melankolisine kaptırmış kadınları oradan çıkarmak kolay değildir.

Sahada karşıma en sık çıkan sorunlardan biri de kendini aileye kapatıp hayatta sorumluluk almaktan çekinen gençlerdir. Genç dediğim gurup, ergenlik çağı 13-14 yaşlarından başlayıp 30 küsur yaşlarına kadar devam etmektedir. Görev yaptığım sürede otuzun üzerinde vakaya dair soru almışım. Bu üzücü bir tablodur. Bildirilmeyen vakaların sayısı eklenebilse tablo daha üzücü olacaktır. Vakalara yakından bakıldığında hikâyenin temelinde gencin kendisini değersiz hissettiği için isyanı ettiği görülmektedir. Mesela bir vakada baba otoriter bir eğitimcidir. Genç başarılıdır, üniversite sınavına hazırlanmak için dershaneye gitmek ister. Baba bunu gereksiz bulur ve göndermez. İsteddiği üniversiteyi kazanamayan genç babasını suçlar, kazandığı üniversiteyi beğenip okumaz, babayla aralarındaki çatışmalar artar ve genç sokakta yaşamaya başlar. 4-5 yıl geçse de ne işe girmeyi ne okula gitmeyi kabul etmez. Baba evde yokken anne genci gizlice eve almaya devam eder. Bu gencin akıbetini bilemiyorum. Bir diğerinde ise küçük yaşta arka arkaya çocukları olan çiftin oğullarından birini babanın babası yanına alıp köye götürmek ister. Evde suları bile olmayıp zar zor geçindiklerinden anne o zaman bu teklife sevinir. Köye dedesini yanına giden oğlan, bir gün arkadaşıyla oynayıp geceyi onların samanlığında uyuyarak geçirir. Buna çok kızan dede oğlanı ayaklarından tavana asıp döver, orada asılı bırakır, onu bulan babaannesi çözer. Oğlan bunu asla affetmez, "Siz beni öyle bir adama verdiniz" diye anne babayı suçlar. Ne okur ne işe girip çalışır. Babayla devamlı çatışırlar, "ben bu yaşta çalışıyorum sen yatıyorsun" diyen baba oğlana yemek vermek istemez. Anne gizlice arada yemek verir. Babının vefatından sonra anne konuşur, kızar ama oğlunu çalışmaya ikna edemez. Evden kovar o da evin dışındaki yarı yapılmış odada kalır. Anne yemek vermeyi keser ama bir yandan iyice zayıflayan oğlunu gördükçe üzülür. "Zamanında biz bu olanı Kur'an kursuna da gönderdik, dininin doğrularını bilir aslında" diye hayıflanır. Tartıştıklarında oğlan anneyi öldürüp bahçeye gömmekle tehdit etmektedir, "soran olursa da köye gitti derim kimse kolay anlayamaz" der. Anne evden çıkınca yemekleri kitler, gelip olayı anlattığında oğlunun yaşı otuzun üzerindeydi ve çalışmamakta direniyor, anneyi vicdansızlıkla suçlamaya devam ediyordu. Bu iki vakada da gençlerin kırılma noktası değersiz hissettikleri bir davranışa dayanıyordu. İşte insanın kendini değersiz hissetmeye tepkisi bu derece güçlü ve inatçı olabilmektedir. Sanki ölüm-kalım meselesi gibi bir kararlılıkla direnç gösterilebilir. Zira tepki fitri yapının özündendir. Değerliyen değersiz görülme kabul edilmezdir.

Aile Dini Rehberlik Bürolarına gelen veya arayan kişiler, dini referans alanlardır. Sorunların çoğunda görülen insana değer vermeme davranışı ise dini değerlere ve sünnet ahlakına aykırıdır. Doğru bilgilendirme ve eğitimle bu sorunların önlenilebileceği ya da azalacağı umulur. Çünkü insanın olduğu yerde kusursuzluktan bahsedilemez. Eş ve çocuklarla ilişkilerde sünnete uygun davranışın değer vermek olduğu, Hz. Peygamber'in yaşantısında açıkça görülür.

1.2. Sünnet Ahlakına Göre Eş ve Çocuklarla İlişkilerin Değer Verme Temeline Dayanmasının Gereği

Allah Resûlü inanalar için Allah tarafından seçilen en güzel örnek,⁸³ etrafını aydınlatan bir kandildir.⁸⁴ Onun ışığını sadece ibadet ve şahsi davranışlarda kullanmak onunla ümmete bahşedilen nimetin kadrini bilememek olsa gerekir. Nitekim aile hayatında müslüman ümmetin sünnet ahlakına dayalı bir model geliştirememesinin bedeli, dünyevi manada karşımıza çıkmaktadır; uhrevi karşılık ise Allah katındadır. Artan boşanmalar, gençlikle ilgili sorunlar, aile yaşantısını huzur kaynağı olmaktan çıkıp çatışma, psikolojik hastalıklar kaynağı haline gelmesi dünya hayatının faturasıdır diyebiliriz.

Hız. Peygamber'in günlük yaşantısına baktığımızda eş ve ailesine zaman ayırdığını, onları kendisine kolaylıkla ulaşabilecek bir mesafede tuttuğunu görürüz. Kendisi işlerini mescitten yürütürdü ve eşleri bir kapıları mescide açılan odalarda kalırdı.⁸⁵ Öyle ki mescitte bir konuşma başlasa odalarından dinleyebilirlerdi.⁸⁶ Eşlerini ziyaret edip onlara vakit ayırmadığı gün olmazdı.⁸⁷ Yaptıkları hiçbir şeyi ayıplamaz, kötülüğe misliyle karşılık vermeyip affeder, her işte kolaylık sağlardı ve ailesine karşı davranışı en güzel ahlak üzereydi.⁸⁸ Kimseye vurmaz, sövmez, intikam almaz, haram olmadıkça kolayı tercih ederdi.⁸⁹ Evinde, herhangi biri gibi ayakkabısını düzeltmek, elbisesini onarmak ve benzeri işlerle meşgul olurdu.⁹⁰ Bir keresinde geceleyin evine gelen eti karanlıkta eşiyle birlikte parçaladı.⁹¹ Hiçbir zaman önüne gelen yemeği beğenmemezlik etmez, hoşlanmadıysa kendisi yemez ama yenilmesine de mani olmazdı.⁹² Yapılan davranışı eleştirip "Niçin şöyle yapmadın!" veya "Şöyle yapsaydın ya!" demezdi.⁹³ Konuştuğundan çok dinlerdi, bir keresinde eşi uzun bir kıssa anlattığında dinleyip sonunda ona iltifat etmişti.⁹⁴ Eşine sevgisini ifade etmekten çekinmezdi.⁹⁵ Eşlerinin bir davranışından hoşlanmadığında asla şahsiyetlerine eleştiri getirirmeden yapılan davranışı kınardı.⁹⁶ Eşine davranışındaki

⁸³ Ahzâb, 33/21.

⁸⁴ Ahzâb, 33/46.

⁸⁵ Mustafa Sabri Küçükaşcı, Nebi Bozkurt, *DİA, DİB Yayınları*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 281-290

⁸⁶ Müslim, Fezâil 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 297 (26546).

⁸⁷ Ebû Davûd, Nikah 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 107-108 (24765)

⁸⁸ Tirmizî, Birr 69; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 174 (25417), 246 (26091), s. 236 (25990), Tayâlisî, *Müsned*, c. III, s. 114, (1623).

⁸⁹ Müslim, Fezâil 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 31-32 (24034), 229 (25923).

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 106 (24749), 121 (24903), 167 (25341); Tayâlisî, *Müsned*, c. III, s. 15 (1480).

⁹¹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sadr, Beyrut 1968, c. I, s. 405.

⁹² Buhârî, Etr'ime 15; Müslim, Sayd 45; İbn Mâce, Sayd 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 331-332 (26814)

⁹³ Buhârî, Edeb 39; Vesâyâ 25.

⁹⁴ Buhari, Nikâh 83; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 92.

⁹⁵ Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 8.

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 138 (25074), Taberânî, *Mu'cem*, c. XXIV, s. 35.

inceliği bir keresinde eşi bineceği için devesinin hörgücünün arka tarafına abasını döşemesi, daha sonra devesinin yanına oturması, dizini dikerek eşinin dizine bastırıp deveye bindirmesinde⁹⁷ görebiliriz. Eşinin gönlünü almak için uzun uzun dil döküp razı etmesi,⁹⁸ sabaha kadar uyumayıp onu teselli etmesi,⁹⁹ birlikte deveden düştüklerinde önce onunla ilgilenilmesini istemesi,¹⁰⁰ her yolculukta yanında eşini götürmesi¹⁰¹ ve yolculukta kadınların rahat etmelerini sağlamaya çalışması¹⁰² hatta eşinin kaybolan kolyesinin bulunması için susuz bir yerde namaz vakti geçmek üzereyken tüm kabileyi bekletmesi¹⁰³ eşe değer verme davranışının sünnette çokça bulunan örneklerinden bazılarıdır. Kıskançlık sebebiyle gösterdikleri davranışlara anlayışla yaklaşır¹⁰⁴ ama kıskançlıkla da olsa bir diğer eşi küçümseyecek söz ve davranışa müsamaha göstermezdi.¹⁰⁵ Eşinin değersizlik muamelesi görmesine sessiz kalmaması, gerekirse eşine öz saygısını arttıracak desteği vermesi¹⁰⁶ ile birlikte düşünülünce değersizlik duygusunu eşlerine yaşatmadığı gibi yaşatılmasına da izin vermediğini anlatır. Hatta vefat eden eşi anılırken bile küçümseyici ifadelerin kullanılmasını hoş görmez.¹⁰⁷ İslam öncesinde kadının kirli sayıldığı bir dönem olan hayızlı hallerindeyken eşlerine yakınlık ve iltifatı arttırmasına dair örneklerse;¹⁰⁸ kadının elinde olmayan bir sebeple değersiz hissettirilmesini, davranışlarıyla örnek olarak toplumdan kaldırmayı hedeflediğini düşündürecek kadar çoktur.

Çocuklarına karşı tutumu da el üstünde tutmaya dayanır. Kızı Hz. Fâtıma yanına girince ayağa kalkıp yanına giderek karşılaması ve elini tutup öperek kendi oturduğu yere oturtması;¹⁰⁹ sefere giderken en son onunla vedalaşıp seferden dönünce de ilk olarak onu ziyaret etmesi;¹¹⁰ kadınlardan en sevdiği kimdi diye Hz. Âişe'ye sorulunca onun "Fâtıma" cevabını vermesi;¹¹¹ "Fâtıma benim bir parçamdır, onu sevindiren beni sevindirmiş, onu üzen de beni üzmüş olur"¹¹² diyerek kızının yanındaki kıymetini ifade etmesi değer vermenin en güzel örnekleridir.

Burada bir parantez açıp değer verme ile kast edilenin maddi taleplerini karşılamak olmadığını belirtmeliyiz. Zira kızı, amcakızlarıyla gelip kendine esir verilmesini istediğinde "Bedir yetimleri sizi geçti" diyerek onlara daha hayırlı olduğunu söyleyip tesbihâtı öğretmiştir.¹¹³ Bir ay süreyle eşlerinden

⁹⁷ Buhârî, Meğâzî 38, Cihâd 74; Eti'me 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 159.

⁹⁸ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Müsned*, c. VI, s. 156 (7078, 7083, 7084)

⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VIII, s. 122, 121, 124.

¹⁰⁰ Buhârî, Cihad ve Siyer 197.

¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 269 (26314).

¹⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 337-338 (26866, 26867), 376 (27116).

¹⁰³ Buhârî, Teyemmüm 2, Fezâilî'l-Ashâb 30; Müslim, Hayz 108, 109, 110; Ebû Davûd, Tahâra 121 (317), Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 57 (24299), 272-273 (26341)

¹⁰⁴ Ebû Davûd, Buyû' 89 (3567); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 277 (26366).

¹⁰⁵ Ebû Davûd, Edeb 35 (3874); Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme 51 (2502); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 131-132 (25002), s. 189 (25560).

¹⁰⁶ Taberânî, *Mu'cem*, c. XXIV, s. 75.

¹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 117-118 (24864); Taberânî, *Mu'cem*, c. XXIV, s.

¹⁰⁸ Buhârî, Hayz 3, 4, 5, 30; Müslim, Mesâcid 51, Hayz 1, 3; Ebu Davûd, Tahâra 104; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 45, 78, 135, 158, 214, 245, 330-336, 345 ve diğerleri.

¹⁰⁹ Müslim, Fezâ'ilü's-Sahâbe 98; Ebû Dâvûd, Edeb 143-144; Tirmizî, Menâkıb 60.

¹¹⁰ Ebû Dâvûd, Tereccül 21.

¹¹¹ Tirmizî, Menâkıb 60.

¹¹² Buhârî, Fezâ'ilü Ashâbi'n-Nebî 12, 29; Müslim, Fezâ'ilü's-Sahâbe 93-94.

¹¹³ Ebû Dâvûd, Harâc 20.

ayrı kalıp sonunda, isterlerse dünyalık verip salıvermeyi yok Allah ve Resûlünü tercih ediyorlarsa hayat tarzlarına razı olmasını isteyerekse¹¹⁴ eşlerinin maddi isteklerini karşılamak yerine prensiplerine uygun yaşamayı tercih etmiştir.¹¹⁵

Allah Resûlü davranışlarıyla olduğu gibi sözleriyle de eşlerle iyi geçinmeyi tavsiye etmiş, “Sizin en hayırlınız ailesine karşı en hayırlı olanınızdır” deyip ardından kendisini örnek göstermiştir.¹¹⁶ ”Onlarla hoşça, güzelce geçinin. Şayet onlardan hoşlanmayacak olursanız, olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de Allah onda birçok hayır takdir etmiş bulunur,”¹¹⁷ ayetiyle uyumlu “Bir kimse karısına kin beslemesin. Onun bir huyunu beğenmezse, bir başka huyunu beğenir”¹¹⁸ tavsiyesini vermiştir. Elbette hayat her zaman mükemmel, eşte kusursuz değildir. Sorunların bir kısmı olumlu bakmak, iyi tarafa odaklanmakla çözülür.

Dinimizin temel öğretileri ve Hz. Peygamber’in sünneti, eşler arası ilişkilerde değer verme prensibinden ayrılmamayı öğütlemektedir. Dinin evlilik ilişkisi üzerinde etkisine dair yapılan bir anket çalışmasında ise bu etkinin, pozitif yönde anlamlı ancak düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, din ve evlilik ilişkisinin ideal bir biçimde gerçekleşmediğini açığa çıkarır.¹¹⁹ Benzeri başka bir çalışmaysa aynı sonucu vermiş ve yazarı şu yorumu yapmıştır:

”Yapılan analizler göstermektedir ki postmodern dönemde ortaya çıkan insan modeli ve dindarlık (dinsellik de denebilir) eğilimleri bireylerin kendilik algısını, ruh sağlığını ve ötekiyle kurduğu ilişkileri etkilemektedir. Bu çerçevede “gönül’süz insan”, “gönül’süz dindarlık” ve “gönül’süz evlilik” diye yeni bir kavramsallaştırma yapılabilir. Burada geçen “gönül’süz” ifadesi isteksiz, iradesiz ya da zoraki anlamında değildir. Kuşkusuz kişi kendi arzusuyla ibadet etmekte, kendi iradesiyle evlenmektedir. Ancak bu insan modeli bilinç-beden, akıl-kalp ayrımından dolayı bütünlüğünü (vahdet) kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmış, hatta kaybetmiş bir nitelik arz etmektedir. Bu da onun gönlünü yitirmesine neden olmuştur. Esasen Allah’la, diğer insanlarla ve kendisiyle ilişkilerinde “gönül’lü olanlar” için din ve maneviyat güvenli muhafaza kabı olmaya devam etmektedir. Çünkü “gönül’lü dindarlık” ve “gönül’lü evlilik” yaşayanlar gerek bencilliklerine gerekse haz ve hıza bağlı yaşam tutkularına sınırlama getirebilirler. Çünkü onlarda sorumluluk bilinci ve empatik düşünebilme özellikleri daha gelişmiştir. Tam tersine gönül’süz insanların gönül’süz evlilikleri söz konusu olunca postmoderniteyle iyice dönüşmüş olan din ve maneviyat algıları, kuvvetli ayaza karşı yeterince koruyamayan “yıprandıkça incelmış palto” veya “ince pardösü”ye benzemektedir.”¹²⁰

Ayetlerin ve sünnetin rehberliği, takip etmek isteyenler için hazırdır. Dine teslimiyeti gönülden, eşiyle ilişkileri gönülden olanlar için en temel prensip aile bireylerine değer vermek olmalıdır.

¹¹⁴ İbn Mâce, Talâk 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 77-78 (24487).

¹¹⁵ Komisyon, *Kur'an Yolu*, c. IV, s. 380-381.

¹¹⁶ Tirmizî, Menâkıb 63; İbn Mâce, Nikâh 50.

¹¹⁷ Nisa, 4/19.

¹¹⁸ Müslim, Radâ 61.

¹¹⁹ Fatma Balcı Arvas, Hayati Hökelekli, "Dindarlık ile Evlilik Doyumu ve Evlilikte Sorun Çözme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Aralık 2017, Cilt: XV, Sayı: 34, s. 142-144.

¹²⁰ Asım Yapıcı, "Eşlerin Dinsel Algı ve Yaşayışına Göre Evlilikte Dindarlık ve Maneviyat Huzur mu, Kusur mu?", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2018, Cilt: XIII, Sayı: 2, s. 106.

Sonuç

Yaratılıştan değerli kılınan ve değer görmeye programlanan insan, ihtiyacı olan değeri görmediğinde psikolojisi ve davranışları bozulacak bir yapıdadır. Özellikle bebeklik ve çocukluk çağında değer görmek, yeme-içme kadar önemli bir gereksinimdir. Değer görüp ihtiyaçları karşılanmayan bebek ve çocuklar bağlanma problemi yaşamakta ve değer vermeyi öğrenememektedir. Ruhunda açılan yaraların sarılmasıysa imkânsız değilse de çok zorlaşmaktadır. Hz. Peygamber'in çocuklara ve torunlarına davranışındaki önemseme, incitmeme, değerli hissettirme yaklaşımı tüm anne babalara örnektir. O, namazda veya hutbedeyken bile torunlarıyla ilgilenmiş, gönüllerini hoş etmiş, cemaate de uygulamayla çocuğun ihmal edip bekletilemeyeceğini göstermiştir.

Ayetlerle ailenin temeli, eşlerin birbirine meylinin sebebi kılınan huzura erme, birbirini tamamlama, sevgi ve merhamet duyma ihtiyaçları ancak eşlerin birbirine değer vermesiyle sağlanabilir. Uyumlu bir evlilik, eşler arasında bağlılık, güvenli bir aile ortamı kurmanın da şartı; eşine değer vermek, bu konuda ihtiyacını karşılamaktır. İstatistiki bilgiler ve anket sonuçları boşanmaların en yaygın sebebinin eşinin davranışlarıyla kendini değersiz hissetmek olduğunu göstermektedir. Hatta genç nesilden ailede değersiz görüldüğünü hissettiği için kendini aile ile ilişkiye ve sorumluluk almaya kapatan, aile bireyleriyle sonu gelmeyecek gibi görülen çatışmaya girenler vardır. Bu gençlerin nasıl kazanılacağı ise cevap bekleyen bir sorundur. Olması gerekense onları kaybedene kadar değersiz hissettirmemektir.

Eş ile ilişkide değer vermek, şahsiyetini eleştirmemek, yapılan yanlış varsa davranışı eleştirmek, sevdiğini dil ile söylemekten tavır ile göstermekten çekinmemek, yakınında bulunmak, yolculuklarda yanına almak, dinlemek, vakit ayırmak Allah Resûlü'nün sünnetidir. Onun, eşlerine karşı davranışında temel prensibi değer vermek, kendisi değersiz hissettirecek bir söz ve davranışta bulunmadığı gibi bulunan olursa uyarmaktır. Onun örnekliğinin etrafını aydınlatan ışığı bu günde yanmaya devam etmektedir. Günümüzde dini hassasiyetin evlilik ilişkisine olumlu etkisi olduğu söylenebilirse de bu etkinin olması gereken kuvvette olduğu ve dini yaşama kaygısını taşıyan her Müslümanın evlilik yaşıntısında Kur'an ve Sünnete uygun bir ahlaki tavır sergilediği söylenemez. Dine teslimiyeti gönülden, eşiyile ilişkileri gönülden olanlar için en temel prensip aile bireylerine değer vermek olursa aileye dair problemlerin çözülmesi kolaylaşacak hatta problemler azalacaktır. Zira insanoğlu değer görmediği zaman en güçlü direnci göstermekte ve en zorlu kavgayı vermektedir. İnsanın fitratı görmezden gelinerek sergilenen her tutum başarısız olmaya mahkûmdur.

Kaynakça

- Alisinanoğlu, Fatma. "Parçalanmış Aileler ve Ailenin Parçalanmasının Çocuklar Üzerinde Etkisi". *Kutlu Doğum 2009 Küreselleşen Dünyada Aile*. TDV Yayınları, Ankara 2010.
- Arkun, Nezahat. *Türkiyede Evlenme ve Boşanmalar Hakkında Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965.
- Aslantürk, A. Hümeysra. "Kur'ân'da Libâs Âyeti'nin Eşler Arasındaki Anlaşma ve Dayanışma Açısından Değerlendirilmesi". *Kur'an'ın Nüzûlünün 1400. Yılı Münasebetiyle Kur'an'da Aile Sempozyumu, 10-11 Aralık 2010, Soma*, 2011. s. 258-270.

- Atav, Nephân. "Şahsiyet Gelişiminde Aile Çevresinin ve Ailedeki Gerginliklerin Etkileri". *Aile Yazıları: Birey, Kişilik ve Toplum* (Der. Beylül Dikeçligil, Ahmet Çiğdem) Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 2. Baskı, Ankara 1991. s.1-14.
- Arvas, Hökelekli; Fatma Balcı, Hayati. "Dindarlık ile Evlilik Doyumu ve Evlilikte Sorun Çözme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme". *Değerler Eğitimi Dergisi*. Aralık 2017. Cilt: XV. Sayı: 34, s. 129-160.
- Başkaya, Ünal; Zafer, Abdullah. "Türkiye'de Evlenme Ve Boşanma Oranlarının İller Düzeyinde Zamansal Değişimi (2001-2015)." *Journal of International Social Research*, 2017, Cilt: X, Sayı: 53, s. 338-359.
- Bayer, Ali. *Değişen Toplumsal Yapıda Aile: Eşler Arası Şiddet ve Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Basılmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *Şua'bü'l-İmân*. thk. Ahmed Nedvî, Mektebetü'r-Rüşd, Bombay 2003.
- Çağ, Yıldırım; Pınar, İbrahim. "Evlilik Doyumunu Yordayan İlişkisel ve Kişisel Değişkenler". *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2013, Cilt: XXXIX, Sayı: 4, s. 13-23.
- Çavuşoğlu, Zeynep Şeyma. *Bağlanma Stilleri Evlilik Uyumu Ve Aldatma Eğilimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Çeleğin, Nuriye. *Peygamberimiz Çocuklara Nasıl Davranırdı?* Nesil Yayınları, İstanbul 2010.
- Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi, *Türk Aile Yapısı Araştırması*. DPT Yayını, Ankara 1993.
- Geçtan, Engin. *İnsan Olmak*. Remzi Kitabevi, 18. Baskı, İstanbul 1997.
- Gökçe, Birsen. "Çocuk Kişiliğinin Gelişiminde Aile, Okul ve Dış Çevrenin Rolü". *Aile Yazıları: Birey, Kişilik ve Toplum*. (Der. Beylül Dikeçligil, Ahmet Çiğdem) Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 2. Baskı, Ankara 1991, s. 15-21.
- Güneş, Derya Kayma. *Boşanma Sürecindeki Eşlerin Aile İçi İlişkileri İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Gürçan, Ayşen. "Başbakanlık Aile Araştırmalarına Göre Aile Sorunları ve Çözümleri". *Aileye İlişkin Sorunlar İstisare Toplantısı*. DİB Yayınları, Ankara 2009. s. 138-157
- Hökelekli, Hayati. "Aile Psikolojisi ve Aile İçi İletişim". *Diyanet İlmi Dergi*. 2004, c. XL, s. 2, s. 41-60.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Musannef* (Thk. Muhammed Avvâme). Dâru'l-Kible, Cidde 2006.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye*. Thk. El-Camia'tu'l-İmâm Muhammed b. Suûd. ed-Dâru'l-Âsime, Suûdiyye 1999.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *el-Cüzü'l-Mütimmü li't-Takât İbn Sâd*, Thk. Muhammed b. Samil es-Silmî. Mektebetü's-Sıddîk, Taif 1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*. Dâru Sadr, Beyrut 1968.
- İpek Çağlayan, Yelda; İpek, Melek. "Çiftlerde Bağlanma Stilleri, Evlilik ile Evlilik Uyumu İlişkisinin İncelenmesi." *Aydın Sağlık Dergisi*, 2019, Cilt: V, Sayı: 2, s. 161-180.
- Kara, Hilal Çelikkol, *Peygamberimize Hizmet Eden Çocuk Enes bin Malik*. Nesil Yayınları, İstanbul 2008.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Eşler Arası İlişki Hakkında Önemli Bir Kavram: 'Sükûn' Eşler Arasında Cinsel ve Duygusal Eğilim". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, Cilt: IV, Sayı: 4, s. 73-86.

- Kaya, Tebrike *İstanbul'da Yaşayan Boşanmış Kadın ve Erkeklerin Boşanma Deneyimleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Kayalı, Halit. *İnsan Embriyolojisi*. Güven Kitabevi, Ankara 1977.
- Kımtır, Nurten. *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Komisyon, *Hadislerle İslâm*, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013.
- Komisyon, *Kur'an Yolu*, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006.
- Kublay, Oktan; Deniz, Vesile. "Evlilik Uyum: Değer Tercihleri ve Öznel Mutluluk Açısından İncelenmesi". *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2015, Cilt: V, Sayı. 44, s. 25-35.
- Kuran ve Sünnette Bilimsel Mucizeler Komisyonu. *Kur'an ve Sünnet Işığında Embriyoloji* (Çev. Muhammet Öztürk) Dar Jeyad, 2. Baskı, Jeddah 2006.
- Kurtulmuş, Elif. *Eşler Arasındaki Psikolojik Şiddetin Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Küçükaşçı Bozkurt; Nebi , Mustafa Sabri. *DİA*. DİB Yayınları, Ankara 2004.
- Öyekçin Şahin, Yetim; Güleç, Demet; Erkan Melih, Dilek. "Kadına Yönelik Farklı Eş Şiddeti Tiplerini Etkileyen Psikososyal Faktörler". *Türk Psikiyatri Dergisi*. 2012, c. XXIII sayı. 2 s. 73-81.
- Özabacı, Körük; Nilüfer, Serdar. "Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalar ve Evlilik Uyum Arasındaki." 20. *Uluslararası Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Tam Metin Kitabı*, ed. Cengiz Şahin, Türk PDR Derneği Yayınları, Ankara 2018, s. 72-80.
- Perry, Szalavitz; Bruce D. , Maia. *Köpek Gibi Büyütülmüş Çocuk*. (Çev. Belgin Selen Haktanır), Koridor Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Proje koordinatörü: Cevat Özkaya. Proje yöneticisi: Celalettin Vatandaş. *Türkiye'de Aile: Ailenin Yapısal Özellikleri, İşlevleri ve Değişimi*. SEKAM Yayınları, İstanbul 2011.
- Sürerbiçer, Figen Sezen. *Boşanmış Bireylerin Deneyimlerine Göre Evlilik Eğitimi Gereksinimi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Şen, Demirkan, Ersöz; Rahime Beder, Semra; Aysel Günindi. "Türkiye'de Boşanma Nedenleri", *Kutlu Doğum 2009 Küreselleşen Dünyada Aile*. TDV Yayınları, Ankara 2010. S. 257-287.
- Taberânî, Ebû Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. Thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. Dâru İhyai'l-Türâsi'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut 1984.
- Tarhanacı, Mehpare. "Boşanma Avukatlarının Anlatısıyla Trabzon'da Aile ve Boşanma Olgu-su". *İmgelem*. 2017, Cilt: I, Sayı: 1, s. 89-120.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Aile Yapısı Araştırması 2006, 2008, 2014*, ed. Mustafa Turğut. Diner Ofset, İstanbul 2010.
- T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, *Boşanma Nedenleri Araştırması*, ed. Nesrin Türkarslan. Afşar Matbaası, Ankara 2009.
- Yapıcı, Asım. "Eşlerin Dinsel Algı ve Yaşayışına Göre Evlilikte Dindarlık ve Maneviyat Huzur mu, Kusur mu?". *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2018, Cilt: XIII, Sayı: 2, s. 79-106.
- Yıldırım, Neşide, "Türkiye'de Boşanma ve Sebepleri", *Bilig* 2004, Cilt: XXVIII, s. 59-81.
- Yılmaz, Ayşen. *Eşler Arasındaki Uyum ve Çocuğun Algıladığı Anne-Baba ile Çocukların Ergenlerin ve Gençlerin Akademik Başarıları ve Benlik Algıları Arasındaki İlişki*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

OSMANLI'DA AİLE İLİŞKİLERİ AÇISINDAN MAHALLE HALKININ ROLÜ

Tuğba KARA*

Öz

Osmanlı döneminde şehirler, her biri kendine has özellikleri taşıyan mahallelerden oluşmaktadır. Mahalleler sadece fiziki birim olmayıp aynı zamanda sosyal bir birim olarak gündelik hayatın şekillendiği mekânlardır. Ve Osmanlı'da her birey, içinde yaşadığı mahallenin sahip olduğu kimliğin somut bir taşıyıcısı olduğundan fert olarak değil mahalle ile kimlik kazanırdı. Güvenliğin sağlanmasından komşular arası anlaşmazlıkların çözümünden aile hayatına kadar pek çok konuda mahalle sakinlerinin hem yönetime karşı hem de komşularına karşı sorumlulukları vardı. Sosyal hayatta toplu olarak yaşayan insanlar her yerde ve her zaman komşuluk ilişkileri kurmuşlardır. Osmanlı toplum hayatında komşuluk hayatını düzenleyen kuralların kaynağı dinî inançlar, örf ve adetler ve ekonomik ve idarî yapıdır. Osmanlı Devleti toplumun huzuru için aile içi ilişkilerin sağlıklı yürütülmesini sağlamaya çalışmış ve bu maksatla düzenlemelerde bulunmuştur. Mahallede yaşayan komşular, asayişin sağlanması için idarî açıdan ortak sorumluluklar yüklenmenin yanında insanî birtakım fonksiyonların yürütülmesi noktasında da bazı sorumluluklara sahiptiler. Devlet nezdinde zaman zaman kanunlarla da yüklenen bu sorumluluklar nedeniyle mahalle sakinlerinin komşularını sıkı bir gözetime aldıklarını söylemek mümkündür. Mahalleli, aile hayatına yön verebilmekte, eşler arasındaki boşanmalara etki edebilmekteydi. Bunun gibi karı koca ilişkilerinde kadına şiddetin uygulandığı ihbar etmenin yanında çocuğuna gerekli ihtimamı göstermeyenler de aynı şekilde mahalledeki komşuların takibine uğradığını dönem belgelerinden takip etmek mümkündür. Bu çalışmada devrin kaynaklarına yansıyan örneklerden hareketle komşuların aile hayatına hangi noktalarda ve nasıl etki ettiği hususu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Aile ilişkileri, Mahalle.

The Role of the Neighborhood in Terms of Family Relations in the Ottoman Empire

Abstract

During the Ottoman period, cities consisted of neighborhoods, each with its own characteristics. Neighborhoods are not only physical units, but also places where everyday life is shaped as a social unit. And in the Ottoman Empire, each individual gained identity with the neighborhood, not as a person, since he was a concrete carrier of the identity that the neighborhood in which he lived. Residents had responsibilities to both the administration and their neighbors on issues from ensuring security, resolving neighborly disputes to family life. People who live collectively in social life have established neighborly relationships everywhere and at all times. Religious beliefs, customs and customs and economic and economic structures are the source of the rules governing neighborly life in Ottoman society life. The Ottoman Empire tried to ensure the healthy conduct of domestic relations for the peace of society and made arrangements for this purpose. Neighbors living in the neighborhood had some responsibilities

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, tugba.kara@omu.edu.tr

in terms of carrying out a number of human functions, as well as a common responsibility for maintaining public order. It is possible to say that the residents put their neighbors under strict supervision due to these responsibilities, which are also loaded by law from time to time before the state. The neighborhood was able to direct family life and influence divorces between spouses. In addition, it is also possible to follow the period through documents that neighborhood reports violence against women, husband and wife relationships. In this study, it will be tried to reveal the points and how neighbors affect family life based on the examples reflected in the sources of the period.

Keywords: Ottoman, Family relations, Neighborhood.

Giriş

Aile en eski evrensel bir kurum ve de toplumun temel birimidir. Aile her ne kadar toplumsal yapıdaki en küçük teşekkül olarak görülse de diğer yapılarla birlikte toplum yapısındaki temel kurumlardan biridir.¹ Her toplumun kendi kültürü çerçevesinde şekillenen bir aile yapısı olduğundan evrensel bir aile tipini belirlemek zordur. Evlilik akdi ile erkek ve kadının evlenmesiyle tesis edilen aile kurumu sağlıklı bir toplum yapısı kurmak ve toplumun devamı için zorunludur. Kuvvetli bir aile teşekkülü sağlıklı toplumun oluşmasını sağladığı için tesis edilen huzur ve güven ortamı toplumun oluşturduğu devlete yansıyacaktır. Evliliklerin tesis edilip ailenin meydana gelmesi toplum tarafından da gerek soyun devamı gerekse toplumsal düzenin devamı adına desteklenmektedir. Evlilik bir anlamda aileyi meşru hale getirmek işlerin kutsal bir güvenceye kavuşmasıdır. Zira sağlıklı bir toplumun oluşturulması için ailenin ihmal edilmemesi gerekmektedir.²

Aile İçi İlişkilerde Otokontrol Aracı Olarak Komşuların Rolü

Osmanlı toplumunda bugün olduğu gibi temel yapı taşı aile olup aileye büyük önem verilmiş ve aile kurumunun oluşması için gerekli özen gösterilmiştir. Osmanlı aile yapısının oluşup şekillenmesinde başta İslam dini etkili olmuştur. Osmanlı Devleti gerek kamu gerek özel hukuk alanlarında temel olarak şer‘i hukuka dayanmaktadır. Aile hukuku da bu yapıya bağlı olarak şer‘i hukuk kuralları içinde yer almıştır. İslam hukuku kadar aynı zamanda aile yapısının şekillenmesinde Türk örf ve gelenekleri, coğrafya, yönetim biçimi gibi faktörler de önemli yere sahiptir.³ Sosyal sistemin nüvesini aile oluşturduğundan toplum aileyle varlık kazanmaktadır.

Sosyal bir varlık olan insan sosyal hayatta toplu olarak yasayıp insanlarla komşuluk ilişkileri kurmuşlardır. Osmanlı toplum hayatında mahalle hayatının, mahalledeki komşuluk ilişkilerinin ve aile hayatının oldukça önemli bir yeri vardı. Bu ilişkiler rast gele oluşmayıp aksine belli kurallar içinde şekillenmekte ve yürütülmekteydi. Kuralların kaynağını belirtildiği üzere başta dinî inançlar olmak üzere örf ve adetler ekonomik ve idari yapı şekillendirmiştir. Osmanlı Devleti toplumun huzuru için aile içi

¹ Vehbi Ünal, “Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S.26, Bahar 2013, s.589.

² Ahmet Özkiraz-Gül İşçi Baş, “Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı ve Boşanma”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C.18, S.30, s.88.

³ Özkiraz-Baş, a.g.m, s.86.

ilişkilerin sağlıklı yürütülmesini sağlamaya çalışmış ve bu maksatla düzenlemelerde bulunmuştur. Osmanlı yönetimi mahallede yaşayan komşulara asayişin sağlanması için idarî açıdan ortak sorumluluklar yüklemenin yanında insanî fonksiyonların sürdürülmesi adına da birtakım sorumluluklar yüklemiştir. Komşular mahalledeki aile hayatına yön verebilmekte eşler arasındaki ilişkilere etki edebilmekte idi.⁴ Bu etkinin daha çok *lehte ya da aleyhte şahitlik* olarak gerçekleştiğini söylemek daha doğrudur. Daha ailenin ilk oluşumu olarak niteleyeceğimiz evlilik akdinin gerçekleştiği nikahlarda komşular şahit olarak hazır bulunuyorlardı. Hem sözleşmenin dini boyutunda yer almış oluyorlar hem de daha da önemlisi ileride nikahla ilgili doğabilecek herhangi bir sıkıntı karşısında da tedbir bu yolla alınmış oluyordu. Çünkü evlilik tesis edilirken iyi niyetle hareket edilse de sonradan birtakım sıkıntılı durumlarla karşılaşabiliyordu. Öyle ki taraflar kimi zaman nikahını ispatlamak gereği hissedilebilmiş kimi zaman da nikah geçersiz sayılabiliştir. İşte tüm bu durumlar karşısında kişiler komşularının şahitliğine başvurarak durumlarını çözmeye çalışmışlardır. Rize’ye bağlı köyde yaşayan Mikdat meclise başvurarak Zeynep isimli kadınla on yedi sene önce nikahlarının kıyıldığını ve Zeynep’in eşi olduğunu iddia ederek kadından davacı olmuştur. Kadının vekili olarak abisi Osman mahkemeye giderek Mikdat’ın iddialarının doğruyu yansıtmadığını belirtir. Osman olayın aslını anlattıktan sonra söylediklerinin doğru olduğu köyündeki pek çok kişinin şahitliği ile de ispat etmiştir. Şahitlerin dinlenmesi sonucunda Mikdat davadan men edilmiş ayrıca nikah sözleşmesi de iptal edilmiştir.

İslam hukukuna göre reşit olmayan kişilerin nikahlarının kıyılması için velilerinin onayının alınması gerekmektedir. Şayet velinin onaylamaması halinde nikah geçersiz sayılırdı. 1875 yılında Mavrant köyünde yaşayan Naime yine kendi köylüsü ama daha reşit yaşta olmayan Ali ile evlenmek istemiştir. Ancak Ali’nin babası Hüseyin, oğlunun evlenmesini istemediğinden nikaha onay vermeyince nikah iptal edilmiştir.⁵

Evlilik tesis edilirken kişilerin evlenme engellerinin olmaması gerekiyordu. Bu engeller, ana-baba-evlat, bacı-kardeş gibi doğuştan gelen veya sonradan oluşan ancak süreklilik kazanan akrabalık ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Şahıslar arasında kan, süt gibi tabi veya evlenme gibi akdi bir bağ ile teessüs eden akrabalık ilişkisi “hısımlık” kavramı kullanılmaktadır. Bu türden durumlar evlenme engelidir. Evlenme engellerini ifade etmede kan hısımlığı yerine nesep hısımlığı kavramı da kullanılmaktadır.⁶ Kendisinin doğurmadığı bebeği emziren bir kadınla o bebek arasında süt akrabalığı olduğundan bu durumda olanların evlenmeleri yasaklanmıştır. Yani sütkardeşlerin evlenmesi haram kılınmıştır. Bu konuyla ilgili ilginç bir olay Aron köyünde yaşanmıştır. Köy sakinlerinden Cafer ve Fatma’nın nikahları

⁴ Ömer Düzbakar, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 5, 2003/2, s.104.

⁵ Ömer Büberci, *1681-1682 Tarihlerinde Konya’da Sosyal ve Ekonomik Hayat (26 Numaralı Konya Şer’iye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017, s.32.

⁶ Şamil Dağcı, “İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-I (Sürekli Evlenme Engelleri)” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.41, S.1, 2000, S.195; Ahmet Yaman, “İslam Hukukuna Özgü Bir Kurum Süt Akrabalığı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.13, S.13, 2002, ss.58-62.

kıyılmıştır. Nikahları kıyılmış olmasına rağmen kadın eşiyle gerdeğe girmeye kabul etmemektedir. Kadın zifafa girmemek hususunda direnince Cafer mahkemeye başvurarak Fatma'dan davacı olmuştur. Bunun üzerine Fatma kendisi mahkemeye gelerek kadına ifadesini verecektir. Fatma ifadesinde, “*annesi Hacula'nın kendini ve Caferi emzirdiği için sütkardeş olduklarını belirterek evliliklerinin geçerli olmayacağını*” belirtmiştir. Bu durum şahitlik ile ispatlanınca mahkeme kadını haklı bulmuştur. Cafer'in Fatma'ya bu hususta baskı yapmasını yanlış bularak engellemiştir. Çünkü bu durumda nikahları batıl bir durum almıştır.⁷ Bunun gibi karı koca ilişkilerinde kadına şiddetin uygulandığı ihbar etmenin yanında çocuğuna gerekli ihtimamı göstermeyenler de aynı şekilde mahalledeki komşuların takibine konu olabiliyordu. Konunun daha iyi anlaşılması için birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Eyüp'te Topkapı haricinde Takyeci Cami Mahallesi müezzini ve ahaliden bazı kişiler, komşuları Arnavut İbrahim'in karısına sürekli fiziksel şiddet uygulayıp küfrettiğini ve daha ileriye giderek kadını açıkça ölümle bile tehdit ettiğini belirterek İbrahim'i ihbar etmiştir. Mahalle halkı mahkemede, İbrahim'in karısına karşı takındığı bu olumsuz davranışlardan rahatsız olduklarında dolayı şikâyetçi olarak İbrahim'e gereğinin yapılmasını istemişlerdir. Bunun üzerine mahkeme İbrahim'in karısına yaptığı bu davranışlardan dolayı cezalandırılmıştır.⁸ Yine Kalafatçıbası Mahallesi'nde yaşayan İsmail Çelebi karısı Hava'ya hakaret ederek küfürleriyle onu bunaltmaktadır. Komşular bu durumdan haberdar olduklarından, Hava ile kocası arasındaki şiddetli geçimsizliği kadının babasına anlatmışlardır. Komşuların eşler arasındaki duruma dahil olarak böyle bir tutum izlemesinin nedeni esasen ileride yaşanabilecek kötü sonuçları engellemek içindir. Kadının babası bunları öğrenince gereğinin yapılması için İsmail'den davacı olur. Fakat dava sürerken taraflar arasında anlaşma sağlanmış ve İsmail bir daha eşine sözlü hakarete bulunmayacağına dair söz vermiştir. Ayrıca sözün yerine getirilmesi noktasında teminat olarak İsmail'in babası ve dayısı bu hususa kefil olmuşlardır. Gerekli teminat üzerine Hacı Ahmet Efendi kızının rızasını aldıktan sonra evine gitmesine izin vermiştir.⁹ Görüldüğü üzere sözlü taciz de bir şiddet olarak algılanmış komşular mahallelerinde huzursuz bir ortamı istemedikleri için böyle davranışları önlemeye özen göstermişlerdir. Osmanlı döneminde komşular karı koca arasındaki özel ilişkileri dahi denetleyerek İslam hukukuna ve toplumun değerlerine aykırı davranışları ihbar ediyorlardı. Mahmut Paşa civarındaki Daye Hatun Mahallesi imam, müezzin ve halkından oluşan bir grup ahalî komşuları Kezban'ı ihbar etmişlerdir. İhbara göre, Kezban boşanmış olduğu kocasını geceleri evine almaktadır. Hatta Ömer'in geceleri girip kaldığına komşuları Mustafa Efendi ve Fatma şahitlik olduklarını söylemişlerdir. Durum komşuların görgü tanıklığıyla da ispat edilince kadın bir daha aynı uygunsuz hareketleri yapmaması için uyarılmıştır.¹⁰

Osmanlı aile hukukunun kaynağı olan İslâm hukukuna göre boşama yetkisi erkeğe ait bir hak olarak görülmüştür. Erkeğin karısından boşanma isteğini tek taraflı olarak söz ile bildirmesi bile boşanma hadisesi için yeterli görülmüştür. Erkeğin iradesinde gerçekleşen boşama “talak” tır. Bu anlamda

⁷ Büberci, a.g.e, s.31.

⁸ BabŞS 152- 18b/ 2 (H. 11 B 1144/M. 9 Ocak 1732).

⁹ BabŞS 142- 120b/ 2 (H. 10 B 1139/ M. 3 Mart 1739).

¹⁰ BabŞS 135-88b/6 (H. 20 L 1137/M. 2 Temmuz 1725).

talakın meydana gelebilmesi için esas itibariyle bir mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. Kocanın boşanmak için söyleyeceği söz yeterli görülmüştür.¹¹ Fakat bu kadının erkeğin karşısında korunmasız bırakıldığı anlamına gelmez. Zira İslamiyet boşanmayı bir hak olarak tanımakla beraber son derece önemli sebepler olmaksızın kocayı bu hakkı kullanmaktan men etmiş ve hakkın istismarını yasaklamıştır.¹² Hatta kocaya birtakım sorumluluklar dahi yüklemiştir. Bu da kadınların erkek karşısında korunmasız bırakılmadığını ortaya koymaktadır. Zira İslamiyet boşanmayı bir hak olarak tanımakla beraber İslam ahlakı son derece önemli sebepler olmaksızın kocayı bu hakkı kullanmaktan men etmiş ve hakkın istismarını yasaklamıştır. Erkeğin karısını boşaması bazı sonuçları beraberinde getirirdi. Söz konusu durumlarda kadınlar ve çocuklar üzerinde mehir hakkı, miras hakkı, çocukların nafakası gibi koruyucu hakların devreye girdiği anlaşılmaktadır. Koca evliliği sonlandırmak için karısına bedel ödemek zorundadır. İşte bu yükümlülüklerden olsa gerek erkeğin tek yetkili olduğu boşama türü olan talak şeklindeki boşanma sıklığı erkek ve kadının ortak rızalarıyla gerçekleşen muhalaaya göre daha düşük olduğu görülmektedir.¹³ Uygulamada İslâm hukukuna göre evliliği bitirme yetkisi kocaya verilmekle birlikte kadınlar isterse nikâh sırasında kendisine de boşanma yetkisi verilmesine dair bir hüküm koydurabilirdi.¹⁴ Her ne kadar eşini boşanma yetkisi koca iradesine verilmiş olsa da Osmanlı şer'î hukuku kadına da bu hakkı vermiştir. Osmanlı Klasik dönem şehirleri üzerine sicillere dayalı olarak yapılan pek çok çalışmalarda tatlikten daha fazla yoğunlukta görülen boşanma türünün muhala/hul türü boşanmalar olduğunu söylemek mümkündür. Bu türden boşanma davalarına ait kayıtlara İstanbul sicillerinde de sıklıkla rastlanılmıştır.¹⁵ Bu türden boşanma belgelere sicillerde sıklıkla rastlanılmaktadır. Herhangi bir nedenle kocasıyla aralarındaki evlilik bağından kurtulmak isteyen kadınlar mahkemeye başvurabiliyordu. Boşanma, cinsel ilişkinin tamamlanmış olduğu bir evlilikte kadının kocasına boşanma karşılığında belli miktarda tazminat önermesiyle başlıyordu. Böylece kadın evlilikten kurtulmak için mehir, nafaka gibi haklarından vazgeçtiği gibi kendisi bir bedel ödemek durumunda dahi kalıyordu.¹⁶ Boşanma süreci erkeğin bu öneriyi kabul etmesi ile tamamlanıyordu. Hul yolu ile boşanmalarda kadınlar kendilerine kâğıt üzerinde sunulmuş olan bazı haklardan vazgeçiyorlardı. Bunlardan ilki, nikâh kıyılırken kocanın pesin verdiği ya da vermeyi taahhüt etmiş olduğu ödenmemiş mihrin bir bölümünden ya da tümünden vazgeçiyordu.

¹¹ M. Akif Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1985, s.109.

¹² Özkiraz-Baş, a.g.m, s.91.

¹³ Abdurrahman Kurt, "Dünden Bugüne Türk Ailesi", *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Mehmet Zincirkıran, Nova Yayınları, Ankara 2006, s.520.

¹⁴ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2012, Paradigma Yay., s.52-53

¹⁵ Bab Mahkemesi ve Balat kadı sicillerinde 1708-1730 tarihleri arasında yapılan bir çalışmaya göre hul türünden boşanmaların yaklaşık %67'lik bir oran oluşturmaktadır. Talak türünden boşanmaların oranı ise yaklaşık %33'dür. İlk etapta talak türünden boşanmaların sicillere kayıt ettirilmediğinden oranının az olduğu kanaati uyanabilirdi. Fakat bu tür boşanmaları kadınların mahkeme yoluyla kayıt ettirdikleri anlaşılmıştır. Kaldı ki eşler arasında nafaka ve mihr konusunda anlaşmazlıklar kaçınılmaz olduğundan bu tür davalar bir şekilde sicillere yansıyor. Bu sebeple bu tür davaların bu oranlarda seyrettiğini söylemek mümkündür. Tuğba KARA, *III. Ahmed Devrinde İstanbul'da Sosyal ve Kültürel Hayat*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2014, s.180.

¹⁶ Madeline C. Zilfi, "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Medelin C. Zilfi (ed.), İstanbul 2009, TVY Yay., ss.268-271.

İkincisi boşanma sürecinden sonraki üç aylık geçimi için verilecek nafakasını da talep etmiyordu. Hatta bu haklarından feragat etmeleri yanında bazı kadınlar boşanma isteğinin bedeli olarak eşya ya da belli bir meblağı da kocalarına veriyorlardı.¹⁷ Sicil kayıtlarına kadınların boşanmayı isteme gerekçeleri olarak çoğunlukla kullandıkları ifadeler “*kocamla beynimizde hüsn-i zindegânemiz ya da hüsn-i muaşeretimiz olmadığından*” şeklinde kaydedilmiştir. Böylece kadınlar kocalarıyla aralarında şiddetli geçimsizlik ya da özel bağlarının kalmadığını belirterek boşanmak istemişlerdir. Kadınların belirttikleri gibi koşullarının olup olmadığı komşuları vasıtasıyla da tespit edilince boşanma gerçekleşmiş oluyordu. Boşanma ile bozulan aile bütünlüğünden en çok etkilenenler elbette çocuklardır. Anne boşandıktan sonra evlenirse çocuk anneden alınarak onlarla ilgilenme imkânı bulunan birinci dereceden bir başka kadına verilmekteydi. Böylece çocuklar annelerinin evlenmesi nedeniyle yeni eşle aynı çatı altında yaşamak zorunda kalmıyordu.¹⁸ Boşanan ailedeki çocukların nafakalarının babaya ait olduğunu, ancak bakım ve gözetim yükümlülüğünün annede olduğu görülmektedir. Boşanan ailedeki çocukların bakım ve gözetim yükümlülüğünün annede olduğu nafakalarının babaya ait olduğu görülmektedir. Kayseri’nin Yılman Mahallesi’nde yaşayan Esmâ Hatun eski kocası İsmail’den davacı olmuştur. İsmail kendisini üç talakla boşadığından kadın çocuğunun ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmaktadır. Bunun için çocuk büyüyene kadar babasından nafaka istemiştir. Mahkeme komşuların şهادetine de başvurduktan sonra çocuğa ihtiyaçları için günlük beşer akçe nafaka vermesi karara bağlanmıştır.¹⁹

Aile içi şiddet hemen hemen her dönemde karşılaşılan ve Osmanlı toplumunun ve idaresinin hiçbir şekilde onaylamadığı bir gerçektir. Şiddet uygulayanlar kanunlar çerçevesinde uygun cezalar veriliyordu. Verilen cezalar yoluyla kişiler caydırılarak bu konuda suç işleme oranının düşürülmek amaçlandığı görülmektedir. Kadına karşı şiddet durumlarında mahkemenin kadınların haklarını koruduğu ve erkeklere uyarılarda bulunduğu bilinmektedir. Evlilik sırasında eşlerinden kötü muamele gördüğü gerekçesiyle mahkemeye müracaat eden kadınların şikâyeti delil yolu ile ispat edilememiş olsa bile kötü muamele ile ilgili kadınların iddiaları ciddi olarak incelenerek kadınlara gerekli destek verilmiştir. Şer’iyye Sicillerinde, erkeklerin eşlerine karşı hakaret edip şiddet uygulamalarına dair dava örneklerine az da olsa rastlanmaktadır. Kadına karşı şiddet durumlarında, mahkemenin kadınların haklarını koruduğu ve erkeklere uyarılarda bulunduğu bilinmektedir. Evlilik sırasında eşlerinden kötü muamele gördüğü gerekçesiyle mahkemeye müracaat eden kadınların şikâyeti delil yolu ile ispat edilememiş olsa bile kötü muamele ile ilgili kadınların iddiaları ciddi olarak incelenerek kadınlara gerekli destek verilmiştir.²⁰ Osmanlı Devleti’nde yaşayan gayrimüslimlerin davaları kendi cemaat mahkemelerinde görü-

¹⁷ BabŞŞ 88-11b/1 (H. Gurre-i Za 1119/M. 24 Ocak 1708).

¹⁸ Özkiraz-Baş, a.g.m., s.91.

¹⁹ Rümeyza Bilgili, *Şer’iyye Sicilleri Işığında Kadın: Kayseri Örneği (1700-1720)*, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2012, s.101.

²⁰ Okan Gümüüşdoğan, *Üsküdar Şer’iyye Sicillerinde Kadın ve Çocuklarla İlgili Davaların Analizi*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s.41.

lüyordu. Ancak isteyenler evlenme, boşanma, miras ve anlaşmazlık davalarında şer‘i mahkemelere başvurabiliyordu.²¹ 1521 yılında Üsküdar’da mahkemeye yansıyan bir olayda karısına vurup yere düşüren ve kadının yaralanmasına neden olan kocadan gayrimüslimler şikâyetçi olmuştur. Kocanın bu davranışı kamuya açık bir alanda gerçekleşmiş olduğundan şahitlerle olayın doğruluğu ispat edilince kendisine tacir cezası verilmiştir.²² İstanbul’da Gureba Hüseyin Ağa Mahallesi’nde yaşanan başka bir olayda, Kavukçu Abdi ayrıldığı ve hamile olan eşi Serife Emine’ye bir tuzak kurmuştur. Kadını babasının evine giderken takip ederek kapısının önünde sokak ortasında saldırmış ve kadının basını yumruklayarak yere düşürmüştür. Yerde de kadını tekmeleyerek dövmeye devam etmiştir. Ayşe eski eşinin darbelerinden dolayı bebeğini düşürmüştür. Bunun üzerine kadının babası mahkemeye başvurup Abdi’den davacı olacaktır. Mahkemeye çıkarılan Abdi bu suçlamaları kabul etmeyince, olayın aydınlatılması için kâtip olayı keşifle görevlendirilmiştir. Kâtip olayın geçtiği yere giderek mahalle halkının tanıklığına başvurmuştur. Çünkü olay kamuya açık alanda meydana geldiğinden tüm mahalle halkı ortak sorumluluğa sahiptir. Bu sebeple erkek ve kadınlardan oluşan bir grup mahalle halkı “Abdi, Şerife’yi bizim *huzurumuzda sokak* ortasında dövmüştür biz bu hususa şahitleriz” diye tanıklık eder. Kâtip tanıkları dinledikten ve yerinde gerekli incelemelerde bulunduktan sonra Abdi’nin cezalandırılması gerektiğini kadiya bildirmiştir.²³

Yine Osmanlı toplum yapısında kadınların ahlaki yönden de korunmaya çalışılmıştır. Kadın ve kızların erkekler tarafından iffetlerine zarar verilmesinin önüne geçilmeye çalışılsa da tamamen önlenmemiş ki bu tür davalara rastlanılmıştır. Bu türden olaylarda kesin delil gerekli görülmüştür. Kadınlara tecavüz suçunun kanunnamelerde cezası “*bir kişi zina kasdıyla bir kişinin evine girse evli olursa evli cürmün vire ve eğer ergen olursa ergen cürmün vire. kız oğlan çeken ve hıyanet ile bir kimesnenin evine girenin ve kız ve avret çekmeğe bile varan kimesneye siyaset için zekeri kesile*” şeklinde tanımlanmıştır.²⁴

Ankara’da meydana gelen bir tecavüz olayında, Cennet isimli kadın, “Veli ve Hüseyin isimli şahısların oturduğu eve zorla girerek kendisine tecavüz ettiklerini söyleyerek” cezalandırılmalarını istemiştir. Zanlılar olayı başta inkâr etmeye çalışsalar da mahkemede hazır bulunan köy ahalisinden dört erkek tanığın şahadetine başvurulmuştur. Şahitler söz konusu sanıkların, “Cennet isimli kadının evine girerken gördüklerini ve evden feryatların geldiğini duyduklarını” söylemişlerdir. Tanıkların vermiş olduğu ifade sonrasında olayın şüphelileri suçlarını itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Suç ispat edildiği için mahkeme şüpheli şahısları tutuklayarak şeran cezalandırılmasına karar vermiştir. Ancak suçlanan kişi suçlamayı kabul etmez ve kadın iddiasını kanıtlayacak şahit bulamazsa iddia geçersiz sayılırdı. Böyle durumlarda kişi ya da kişilerin cezalandırılması mümkün olmazdı. Erkilet köyü sakinlerinden Fatma Hatun mahkemeye başvurarak köylüsü Yusuf’tan şikâyetçi olmuştur. Fatma gerekçe olarak, dört

²¹ İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı: Bursa Örneği*, Gökkuşbu Yayınları, 2009, s.92.

²² Gümüüşdoğan, *a.g.e.*, s.43.

²³ BabŞS 135-88a/1 (H. 17 L 1137/M. 29 Haziran 1725).

²⁴ Nurcan Abacı, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17.Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s.194.

ay önce ahırdaki hayvanlarına yem vermek için giderken Yusuf'un önünü keserek ahırın önünde kendisine tecavüz ettiğini söyler. Kadın ayrıca "kocam Cafer ise on yedi ay önce başka bir yere gitmişti ve tecavüzden dolayı karnımda Yusuf'un dört aylık bebeği vardır diyerek" gereğinin yapılmasını istemiştir. Hukuk karşısında kişinin suçsuzluğu esas olduğu için Yusuf'a bu durum sorulduğunda suçlamayı kabul etmez. Bunun üzerine mahkeme mahalleliden Yusuf'u soruşturmuştur. Mahalle halkının Yusuf'un iyi bir insan olduğunu söylemesi ve Fatma'nın kanıtı olmadığı göz önüne alınarak dava düşmüştür. Bu tür vakalarda kadınların iddialarının ispatının istenmesinin gerekçesi bu örnekte olduğu gibi muhtemel *iftiraların* önüne geçmek için alınmış bir tedbir olduğu düşünülmektedir. Ayrıca sadece kadınlar değil erkekler de herhangi bir haksızlık ve iftira karşısında yaşadıkları mahalle ahalisinin şahitliği ile aklanabilmiştir. Bu açıdan mahalleli nezdindeki iyi ya da kötü itibarı kişiler için oldukça önemlidir. Ankara'nın İmaret Mahalle'sinde yaşayan Ayşe, Hacettepeli Osman'ı dava etmiştir. Mahkemede kadın Osman'ın kendisine tecavüz ederek gebe bıraktığını iddia etmiştir. Mahkeme yine kadından iddiasını ispatlayacak delil ya da şahit istemiş ancak tecavüz iddiası ispatlanamamıştır. Ardından Osman'ın durumu mahalle ahalisinden soruşturulmuş mahalle halkı onun kendi halinde bir adam olduğunu bildirilince Ayşe'nin tecavüz iddiası sonuçsuz kalmıştır.²⁵ Ancak bu tür olaylar gerçekleşmediği için şahitlerin her zaman bulunma ihtimali olmadığının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti toplumsal hayatın önemli bir parçası olarak gördüğü aile yapısını korumaya çalışmıştır. Yönetim kadar toplumda bu hususta gereken özeni göstererek aile ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde yürütülerek içinde yaşadıkları mahallenin güvenli bir ortam olmasını sağlamaya çalışmıştır. Kişiler de toplum normlarına uymadıkları durumlarda, içindeki yaşadıkları toplumun devreye soktuğu sosyal otokontrol ya da mahalle baskısı içinde olacakları bildiklerinden komşular arası ilişkilerde düzgün davranmaya çalışmışlardır. Mahalle halkı birçok konuda olduğu gibi aynı zamanda aile içi ilişkilerine de etki edebilmiştir. Aile ilişkileri açısından baktığımızda mahalle baskısı direkt bir müdahaleden daha ziyade olumsuz bir durum meydana geldiğinde ve süreklilik arz ettiğinde devreye girmiştir. Ve daha çok şahitlik olarak kendini göstermiştir. Ancak gerektiğinde doğrudan olaraktan mahalle halkının müdahalesi söz konusu olabilmıştır. Özellikle mağduriyetleri önlemek ve yaşadıkları mahallenin adının çıkmaması adına ortak sorumlulukların yerine getirildiğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

İstanbul Bab Mahkemesi (BabŞS) Kadı Sicilleri, No.88, 135, 142,152.

Bilgili, Rümeyza, *Şer'iyye Sicilleri Işığında Kadın: Kayseri Örneği (1700-1720)*, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2012.

²⁵ Gümüüşdoğan, *a.g.e*, s.52.

- Büberci, Ömer, *1681-1682 Tarihlerinde Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (26 Numaralı Konya Şer'iyeye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017.
- Dağcı, Şamil, "İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-I (Sürekli Evlenme Engelleri)" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.41, S.1, 2000, S.195, ss.137-194.
- Düzbakar, Ömer, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 5, 2003/2, ss.97-108.
- Gümüşdoğan, Okan, *Üsküdar Şer'iyeye Sicillerinde Kadın ve Çocuklarla İlgili Davaların Analizi*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.
- Gündoğmuş, Okan, *Üsküdar Şer'iyeye Sicillerinde Kadın ve Çocuklarla İlgili Davaların Analizi*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.
- Kara, Tuğba, *III. Ahmed Devrinde İstanbul'da Sosyal ve Kültürel Hayat*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2014.
- Karataş, İhsan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı: Bursa Örneği*, Gökkuşbu Yayınları, 2009.
- Kurt, Abdurrahman, "Dünden Bugüne Türk Ailesi", *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Mehmet Zincirkıran, Nova Yayınları, Ankara 2006.
- Özkiraz, Ahmet- Gül İşçi Baş, "Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı ve Boşanma", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C.18, S.30, ss.87-95.
- Ünal, Vehbi, "Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S.26, Bahar 2013, ss.588-601.
- Yaman, Ahmet, "İslam Hukukuna Özgü Bir Kurum Süt Akrabalığı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.13, S.13, 2002, ss.58-68.
- Zilfi, Madeline C., "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hül", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Madelin C. Zilfi (ed.), İstanbul 2009, TVY Yay.

AİLE HUKUKUNA İLİŞKİN UYUŞMAZLIKLARIN GİDERİLMESİNDE YARGI DIŞI YOLLARA TARİHSEL BİR ÖRNEK: OSMANLI FETVASI

Muharrem MİDİLLİ*

Öz

Bu tebliğ Osmanlı fetvasının aile hukuku uyuşmazlıklarının giderilmesinde mahkeme dışı bir yol olarak oynadığı role odaklanmaktadır. Osmanlı uygulamasında kadı mahkemesi her zaman ulaşılabilir değildir, dava açmak bazı prosedürlere tabidir ve çoğu defa maddi bir külfet gerektirir. Mahkemenin bu özellikleri alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının daha fazla kullanılmasına sebep olmuştur. Sulh ve tahkim gibi yollar fıkıhın özellikle muamelat alanında kolay ve pratik çözümler elde edilmesini sağlamıştır. Fıkıhın dünyevi hükümleri arasında ibadet yönü özellikle vurgulanan münakehat (aile hukuku) alanında fetvanın ayrı bir yeri vardır. Nitekim Osmanlı fetva koleksiyonlarında aile hukuku uyuşmazlıklarına ilişkin kaydedilmiş pek çok fetvanın mahkeme dışında kullanılmak üzere talep edildiği anlaşılmaktadır. İslâm aile hukuku günümüz Müslüman toplumların birçoğunda resmen yürürlükte olmasa bile genelde fetva yoluyla yönetilen bir diyanet/ibadet alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Tebliğde aile hukukuna ilişkin bazı Osmanlı fetvaları uyuşmazlıkları mahkeme dışında çözüme işlevleri yönünden incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Aile Hukuku, Osmanlı, Fetva, Uyuşmazlık.

A Historical Example of Extrajudicial Ways in the Settlement of Family Law Disputes: Ottoman Fatwa

Abstract

This paper focuses on the role played by the Ottoman fatwa as an extrajudicial way in settling family law disputes. The cadi court does not always accessible and calls for some procedures, and requires a financial burden. These features of the cadi court have led to more use of alternative dispute resolutions. In the Ottoman practice, alternative resolutions such as compromise and arbitration are effective for settling disputes without litigation. Fatwa has a special place in the field of family law, where the worship aspect is particularly emphasized among the worldly provisions of fiqh. As a matter of fact, it is understood that many fatwas recorded in Ottoman fatwa collections regarding family law disputes were requested for use outside the court. Islamic family law continues to exist in many of today's Muslim societies, even if it is not formally in force, as a kind of area of religion/prayer and private relations generally governed by fatwa. In the paper, some Ottoman fatwas on family law are examined in terms of their function to resolve disputes without litigation.

Keywords: Islamic law, Family law, Ottoman, Fatwa, Dispute.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı. muharrem_midilli@trabzon.edu.tr.

Giriş

İslâm adliye tarihinde kişiler arası uyuşmazlıklara bakmakla görevlendirilmiş başat yargılama merciinin kadı/hâkim olduğu bilinmektedir. Siyasi otoritenin vekili sıfatıyla yargılama yapan kadılar karar verirken daima belli ispat vasıtalarını dikkate alır ve kararları daima bağlayıcı olur. Osmanlı uygulamasında mahkeme köylerde yaşayanlar için her zaman kolayca ulaşılabilir değildir, dava açmak bazı prosedürlere tabidir ve çoğu kez maddi bir külfet gerektirir. Yargı yolunun bu özellikleri birçok durumda kişileri daha az külfetli, daha az masraflı ve pratik çözüm yolları kullanmaya sevk etmiştir. Osmanlı hukuk sistemi uyuşmazlıkların giderilmesinde alternatif çözüm yolları arayanlar için sulh ve tahkim gibi seçenekler sunmaktadır. Ayrıca müftülerden talep edilen fetvalar, bağlayıcı olmasalar da yargı dışı ihtilafların halledilmesinde hayli faaldir. İslâm hukukunda aile birliği devlet ve onun yetkili organlarının marifeti olmaksızın kurulabilir, mahkemenin hiçbir dahli bulunmadan türlü problemleri aşarak varlığını sürdürebilir ve kendi özel alanında sona erebilir. Bu süreçlerde meydana gelen ihtilafların giderilmesinde Osmanlı fetvasının oldukça canlı bir şekilde devrede olduğu görülür. Bu tebliğ Osmanlı fetvasının aile hukukuna ilişkin uyuşmazlıkların giderilmesinde yargı dışı bir yol olarak oynadığı rolü incelemektedir. Amaç hukukun bir yönüyle ibadet niteliği gösteren bu alanının mahkeme dışında çoğu defa fetva yoluyla yönetildiğini/yönetilmeye devam ettiğini göstermeye çalışmaktır. Fetvanın bu işlevi, modern Batılı medeni kanunları benimseyen birçok Müslüman toplumda İslâm aile hukukunun genelde bir tür diyanet/ibadet alanı olarak varlığını sürdürmesi açısından önemlidir.

Belli bir toplumda meydana gelen hukuki ihtilafların hangi yollarla çözüldüğünü incelemek o toplumun sadece hukuk sistemi hakkında değil, ayrıca dinî, kültürel ve sosyal yaşamı hakkında da önemli veriler sunar. Osmanlı uygulamasında fetvanın mahkeme dışı uyuşmazlık giderici rolünün sosyal tarih, hukuk antropolojisi ve hukuk tarihi araştırmacılarının ilgisini çekmesinin nedeni budur. Bu araştırmacılar Emile Tyan (1960), Osmanlıların bazı dönemlerinde müftünün görevinin sulh hâki-miyle birleştirilebildiğine işaret eder. Uriel Heyd (1995), İstanbul’da Avrupalı bir gözlemci tarafından fark edildiği gibi birçok kimsenin ihtilaflarını mahkeme dışında bir müftünün fetvasıyla halletmeyi tercih ettiğini belirtir. Konuya daha çok hukuk antropolojisi yönünden bakan Haim Gerber (1994), insanların müftülük kurumunu mahkemeye gelmeyen hukuki ve yarı hukuki konular için kullandıklarına dair açık işaretler bulunduğunu yazar. Ona göre fetva koleksiyonlarında bu noktanın incelenmesi önemli sonuçlar verebilir. Mehmet Akif Aydın’a (2004) göre halkın her zaman dinî-hukuki görüşlerine kolayca başvurabilecekleri fakihlerin mevcut oluşu bazı problemlerin mahkemeye intikal etmeden çözülmesini sağlamıştır. Fethi Gedikli (2018), mahkeme kayıtlarında az sayıda fetvayla karşılaşılmasının nedenleri arasında birçok uyuşmazlığın daha mahkemeye intikal etmeden fetva yoluyla neticelendirilmesini de sayar. Ona göre ihtilaflı olan taraflar birlikte veya haklı olduğunu düşünen taraf yalnız başına bir müftüye müracaat ettikten sonra tatmin olarak ihtilafı mahkemeye götürmemiş olabilir, davadan vazgeçebilir veya sulhu tercih edebilir. Bu durum fetvanın esas rolünü mahkeme dışında oynadığını gösterebilir. Tebliğde kısmen yapılmaya çalışıldığı üzere, Osmanlı fetvasının mahkeme dışında oynadığı rolün mahiyet ve kapsamını belirlemek şer’î hukukun siyasi iktidardan bağımsız olarak toplumsal düzen ve istikrarı temin etme hususunda gördüğü işlevin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Türkiye’de 1926 yılında Medeni Kanun’un kabul edilmesinden bu yana İslâm aile hukukuna ilişkin uyuşmazlıklarda mahkeme yolu kapalıdır. Başka bir ifadeyle bugün Türkiye’de İslâm aile hukuku hâkimlerin kararlarına dayanak ve geçekçe teşkil etmemekte, ihlal edilmesi her hangi bir dünyevi yaptırıma tabi tutulmamaktadır. Bu nedenle İslam aile hukuku terkinde yer alan hukuk kelimesi Türkiye’de artık modern hukuk biliminde ele alındığı anlamda hukuk değildir. Ancak terkinin geçmişte olana itibarla, “eski aile hukukumuz” manasında kullanılması mümkündür. İslâm aile hukukunun çoğunlukla mahkeme kararı olmadan uygulanabilmesi ve muamele yanında ibadet yönünün de bulunması, kişilerin kendi özel alanlarında takip ettiği bir tür “gayri resmi hukuk” ve fetva yoluyla yönetilen diyanet/ibadet alanı olarak varlığını sürdürmesine imkân vermiş görünmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı’na tabi kurul ve kişilere sorulan/sorulmaya devam eden sorulara kabaca bir göz atmak bu varsayımı doğrulayacaktır. Fetvanın günümüz İslâm aile hukuku ihtilaflarının giderilmesinde oynadığı rol bazı yönleriyle Osmanlı döneminin bir mirası olarak görülebilir. Tebliğde bu miras ana hatlarıyla ele alınmaya çalışılmaktadır.

1. Osmanlı Aile Hukukunda Mahkeme Dışı Uyuşmazlık Giderme Yolu Olarak Fetva

Osmanlı devletinde Müslüman tebaanın aile hukuku ihtilaflarına bakmakla görevlendirilmiş olan başat yetkili kadıdır. Kadı beratlarında zikredilen bir dizi görevin içinde aile hukukuna ilişkin olanlar özellikle vurgulanır (Uzunçarşılı, 1988). Kadı, kaza/yargılama görevini hükümdarın vekili sıfatıyla icra eder. Kaza ilzama yetkili olan merciin ilgili tarafı/tafları şer‘î hükümle ilzam etmesine imkân veren bir görevdir (Bilmen, 1970). Bu nedenle kadının verdiği kararların ilgili tarafı/tafları bağlayıcı özelliği vardır. Mahkeme taflar arasındaki haklardan birini diğerine ilzam etmek gerektiğinde devreye girmektedir. Çünkü zararın giderilmesinde bulunan gizlilik herkes tarafından kolayca anlaşılamayacak niteliktedir. Zararın açık olduğu durumlarda kazaya ihtiyaç yoktur (Mevkûfâtü, 1312). Aralarında uyuşmazlık bulunan taflar mahkeme kararı olmaksızın rızaen birbiriyle haklaşabilir; sulh yapabilir ya da tahkime gidebilir. Bu yollar özellikle kişiler arası borç münasebetlerinde son derece kolay ve pratik çözümler elde edilmesini sağlar. Fıkıh kitaplarında eşler arasındaki anlaşmazlıkların (*şikak*) giderilmesini sağlayacak sulh esasları nikâh bölümünde ele alınır (Atar, 2013). Ancak sulh her türlü uyuşmazlık için elverişli bir çözüm yolu değildir. Nitekim Allah haklarından ibaret veya Allah hakkı baskın olan haklarda sulh yapılamaz (Atar, 2013). Hanefiler hadler ve kısas dışındaki mali haklarda tahkimin yani bir kimseyi/kimseleri ilgili taflar arasındaki ihtilafı çözmekle görevlendirmenin caiz olduğunu ve sulhun geçerli olduğu her konuda tahkime başvurulabileceğini söylerler (Atar, 2013). Allah hakkı içeren ihtilafların giderilmesine elverişli olmayan sulh ve tahkimin, Allah ve kul haklarının birlikte bulunduğu aile hukukundaki etkisi sınırlı olacaktır.

Aile hukukuna ilişkin uyuşmazlıkların mahkeme kararı olmaksızın fetva yoluyla giderilmesi de mümkündür. Fetva genellikle hukuki bir hadise veya muamele hakkında şer‘î hükmü haber vermek ve o hükme dair malumatı beyan etmektir. Buna göre müftü şer‘î hükmü beyan ve ihbar eden kişidir (Bilmen, 1970). Kadı hükmünün aksine fetva *mülzim bi’l-hüküm* değildir, *muhbir ani’l-hüküm* (Heyd,

1995). Başka bir ifadeyle fetva taraflardan birisi ya da her ikisi için şer'î hükmü bağlayıcı kılmaz; sadece şer'î hükmün ne olduğunu bildirir. Fetvanın bu yönü onun serbest bir biçimde göz ardı edilebileceği anlamına gelmez. Kadının, özellikle şeyhülislâm fetvalarını dikkate alması gerekir. Fetvayı sebepsiz olarak reddetmesi kadını zor durumda bırakabilir (Aydın, 2004). Geçerli bir neden olmadan fetvaya uygun hareket etmeyen kadı görevinden uzaklaştırılmayı hak eder. Birçok şeyhülislâm fetvasına göre fetvalara itibar etmemek bir Müslümanı tazir cezasına maruz bırakır ve hatta küfre sokar (Heyd, 1995). Tarafların elde ettiği fetvanın, somut olayla gerçekten irtibatlı olduğu ve delillerde her hangi bir değişiklik meydana gelmediği durumlarda mahkeme kararıyla aynı olması beklenir. Çünkü resmi Osmanlı müftüleri Hanefi mezhebinin hâkim ya da en sahih görüşüne uygun olarak fetva verdiği gibi (Heyd, 1995) kadılar da aynı şekilde karar verir. Bu nedenle Osmanlı bağlamında fetva, “bir davranış hakkında bağlayıcılığı ilgili kişinin benimsemesine bağlı olan dinî hüküm” (Türcan, 2006, s. 161) olmanın yanında ayrıca mahkeme kararıyla bağlayıcılık kazanması muhtemel hüküm anlamına da gelir. İhtilafa ilişkin hâkim hukuk sisteminin önerdiği çözümü içermesi ve mahkeme kararı hakkında hemen neredeyse zannı galip meydana getirmesi fetvaya *yarı-yargısal* denilebilecek bir nitelik kazandırmıştır.

Osmanlı fetva koleksiyonları, aile hukukuna ilişkin uyuşmazlıkların giderilmesinde yaygın şekilde fetvaya başvurulduğunu göstermektedir. Bunun, bazıları hukukun diğer alanlarındaki başvuru nedenleriyle örtüşen bir kısım nedenleri vardır. İslâm aile hukukunun muamele yanında ibadet yönünün de bulunması bu nedenlerin en önemlileri arasında yer alır. Aile hukukunun ibadet yönü onun çoğu fıkıh kitabında neden ibadetlerden hemen sonra yer aldığını açıklamaktadır. XVII. yüzyılda Mevkûfâtı Mehmed Efendi (ö. 1065/1655), *Mülteka'l-ebhur* tercümesinde (1312) hac ibadetinden hemen sonra nikâh bölümünün zikredilme sebebini izah ederken nikâhın da hac gibi *ibadet-i maliyye ve bedeniyye* olduğunu yazar. Onun ifadelerine göre nikâh bir yönden muamele, bir yönden ibadettir. Hatta nikâhın nafîle ibadetlerle meşgul olmaktan daha üstün -bir ibadet- olduğu söylenmiştir. Aile hukuku gibi ibadet yönü özellikle vurgulanan bir muamelat alanında, meselelerin daha çok diyanî yönüyle ilgilenen fetvanın etkin olması tabiidir. İbadetlerin kişinin özel hayatına, irade ve sorumluluğuna ait kısımları yargılama konusu olamaz ve bunlar kazaî anlamda hüküm altında alınamaz (Atar, 2013). İslâm aile hukukunda birçok hüküm mahkeme kararı aranmadan diyaneten sabit olur. Nitekim kendisini küfre düşüren sözler sarf eden bir kişi, dava ve tefrik hükmü gerekmeksizin eşinden ayrılmış olur (Yenişehirli Abdullah Efendi, 2011). Aynı şekilde usulüne uygun olarak yapılan ama mahkemede ispat edilemeyen boşama prensip olarak diyaneten muteber sayılır. Bu gibi durumlarda mahkeme boşama lafzı, ispat vb. konularla ilgili belirsizlikler nedeniyle sadece açılan dava üzerine devreye girebilir.

Uyuşmazlıkların giderilmesinde mahkeme kararı yerine fetvanın tercih edilmesinin bir diğer muhtemel nedeni farklı mezhep mensuplarının hukuki ihtilaflarını gidermek için kendi mezheplerinden olan müftüleri tercih edebilmesidir. Hanefi olmayanların çoğunlukta olduğu yerlerde müftünün, halkın kendi mezhep ve geleneklerine göre hüküm verebildiği ve bu yerlerde halkla aynı mezhepten olan önemli müftülerin yerel anlamda şeyhülislâma benzer bir konumda olduğu ifade edilmiştir (Walsh, 1960). Yine özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sadece Hanefi mezhebindeki *müfta bih*

görüşle amel etmesi emredilen kadının bir takım sosyal ve ailevi sorunları göz ardı etmek zorunda kalmış olması da uyuşmazlıkların çözümünde fetvaya olan ilgiyi artırmış olmalıdır. Sarhoşun boşamasının muteber kabul edilmesi, ikrah altında boşamanın geçerli sayılması ve kocanın *gaib* veya *mefkud* olduğu durumlarda kadının medeni halinin korunması gibi hükümleri tavizsiz bir şekilde uygulayan kadıların, daha doğrusu kadınlara bu hükümleri uygulama emri veren yöneticilerin ihtilafları gerçek anlamda çözmekten ziyade istikrarı ve hukuki geleneği korumaya daha fazla odaklandığı doğrudur. Hanefi geleneğinin gerçekte sorun çözücü davranmadığı meselelerde mezhep dışı inisiyatif alabilen müftünün ön plana çıkmış olduğu tahmin edilebilir. Gerçi klasik Osmanlı fetva koleksiyonlarındaki aile hukukuna ilişkin bölümlerde açıkça Hanefi kurallarının dışına çıkan her hangi bir fetva bulmak zordur. Ancak fetvanın yazılı olmayan şifahi bir türü de vardır ve zikredilen durumlarda salt problem çözmeye yönelik ve elbette “tek kullanımlık” şifahi fetvalar devreye girmiş olmalıdır. Mahkeme yerine fetva tercihinin her zaman hukuki endişelerden ileri gelmesi gerekmez; bazen siyasi eğilimlerin de etkili olduğu görülür. Nitekim Suriye ve Filistin müftülerinin görüşlerini çalışan Baber Johansen onların müftüleri kadınlardan üstün tuttuğunu iddia etmektedir (Gerber, 1994).

Uyuşmazlıkların giderilmesinde fetvanın mahkeme dışı etkinliğini izah eden başka nedenler de vardır. Bunlardan biri müftünün fetva soranın anlatışına göre, kadının ise ispat vasıtalarına göre hüküm vermesidir. İlgili tarafın ya da tarafların dava için gerekli delilleri temin etmesi her zaman kolay değildir. Böyle durumlarda müftüden meselenin diyanî yönünü gösteren bir fetva temin etmek uyuşmazlığı giderebilir. Bir diğer neden özellikle aile hukukunda tarafların mahrem kalmasını istedikleri bazı aile içi sorunları mahkeme önünde getirmeyi ve resmi evraklara kaydetmeyi tahkir edici bulabilmeleridir. Taraflar bu tarz konularla ilgili ihtilafların resmi evraklara dökülmeden müftünün ya da güvenilen bir âlimin muhayyel isimlerle formüle ettiği ya da şifahen verdiği bir fetvayla çözülmesini tercih edebilir. Ayrıca mahkeme bilhassa köylerde yaşayanlar için daima kolaylıkla ulaşılabilen bir merci değildir. Aslında ihtilaf sahiplerinin her zaman resmi müftüye ulaşması da mümkün olmaz. Taraflar aralarındaki ihtilafı halletmek için güvendikleri âlimlerin görüşlerine başvurabilir. Zira ihtilafların mutlaka resmi müftüye sorulması şart değildir. İlmine güvenilen bir âlimin şifahi fetvası da ihtilafı halledebilir (İpşirli, 2018). Öte yandan fetva karmaşık davalarda hukuku açıklama ve uygulama aracı olmanın yanında kendi kendine bir hukuk kitabına bakacak durumda olmayan halka onu basitçe izah etme hizmeti de görmüştür (Heyd, 1995). Bu nedenle uyuşmazlıkların basit fıkhi bilgilerin öğrenilmesiyle giderilebileceği durumlarda tarafların mahkeme yerine fetvaya başvurması tabiidir. Fetva koleksiyonlarında anonim fıkhi bilgiler içeren çok sayıda fetva böyle bir işlev görmüş olabilir. Son olarak müftüden alınacak fetvanın mahkemeden alınacak hükme göre ücretsiz ya da daha az masraflı olması uyuşmazlıkların giderilmesinde fetvayı daha cazip kılmıştır. Makul bir ödeme yaparak elde ettikleri fetvayla uzlaşma sağlayabilen taraflar gerçekten lüzumlu olmadıkça daha masraflı mahkeme yolunu tercih etmeyecektir. Nitekim Heyd (1995), İstanbul’da -Batılı bir gözlemcinin tanıklığıyla- birçok kimsenin ihtilaflarını mahkeme dışında bir müftünün daha ucuz fetvasıyla halletmeyi tercih ettiğini belirtir.

Birçok durumda uyuşmazlığın bir tarafının ya da her iki tarafının aldığı fetva tatmin edicidir. Uyuşmazlık mahkemeye intikal etmeden giderilir. Taraflar tatmin olmadığında uyuşmazlık mahkemeye taşınır ama fetva işlevini kaybetmiş olmaz. Osmanlı uygulamasında fetvanın yargı (kaza) süreçleriyle yakın bir ilişkisi olduğu gösterilmiştir. Gerber (1994), Aslan, (1999), Jennings (1999) ve Gedikli (2018) mahkemede fetva kullanımına dair pek çok kayıt zikretmektedir.

2. Osmanlı Aile Hukukuna İlişkin Bazı Fetvaların Mahkeme Dışı Uyuşmazlık Giderme İşlevi Yönünden İncelenmesi

Osmanlı fetva koleksiyonlarında yer alan aile hukukuyla ilgili fetvalara genel bir göz atmak çoğu fetvanın mahkemede kullanılmak üzere talep edildiğini kolaylıkla fark etmeyi sağlar. Çünkü birçok fetvada zikredilen, davanın mahkemede dinleneceği/dinlenmeyeceği, hâkimin tarafları tefrik edeceği/etmeyeceği, nafaka tayin edeceği/etmeyeceği vb. ifadeleri gözden kaçırmak neredeyse imkânsızdır. Bununla birlikte mahkemede kullanılmak üzere talep edilen her bir fetvanın bilfiil mahkemede kullanılmış olması gerekmez. Daha önce ifade edildiği gibi özellikle şeyhülislâm fetvaları, somut olayla gerçekten uyumlu oldukları sürece taraflarda mahkeme kararının ne olacağına dair kuvvetli bir zan meydana getirir. Bu kuvvetli zan, tarafları mahkemeye başvurmadan kendi özel alanlarında fetvanın gereğini yerine getirmek suretiyle uzlaşmaya teşvik eder. Böyle durumlarda genellikle mahkeme kararına gerek kalmaz. “Genellikle” ifadesi, İslâm aile hukukunda mutlaka mahkeme kararı gereken hususları dışarda bırakmak için kullanılmıştır. Fetva koleksiyonlarında yer alan fetvaların bir kısmı da doğrudan mahkeme dışında kullanılmak amacıyla istenmiş görünmektedir. Bu başlıkta mahkeme dışında kullanıldığı anlaşılan bazı fetvalar incelenmektedir.

Aile hukukuna ilişkin uyuşmazlıkların giderilmesinde fetvanın mahkeme kararı olmadan oynadığı rolle müftülerin mahkeme marifeti olmadan kıyılan nikâhları meşru görmesi arasında ilişki vardır. Mahkeme dışında kıyılan nikâhın şer‘an muteber kabul edilmesi, nikâh sırasında meydana gelen uyuşmazlıkların giderilmesinde mahkeme dışı yolların, özellikle fetvanın etkinliğini artırmıştır. Nikâhların kadı marifetiyle kıyılması, Osmanlıların ilk asrına kadar geri giden eski bir uygulamadır. Osmanlı yöneticileri XVI. asrın ortalarında imamların kadı izni olmadan nikâh kıymasını yasaklamıştır. Nikâhlar bilfiil hâkim tarafından ya da daha önce alınan izinle imamlar tarafından kıyılabilir (Aydın, 2014, 2017). Aşağıdaki fetvalarında şeyhülislâmlar bu yasağın altını oymaktadır:

“Mes’ele: ‘Hâkim ma’rifetsiz nikâh olunmaya’ deyu emr-i pâdişâhî vârit olmuş iken hâkim ma’rifetsiz nikâh sahîh olur mu? Cevap: Olmaz. Meğer nizâ‘ ve husûmet olmaya” (Bozanzâde, 24b). Zeyd-i imam ma’rifet-i hâkimsiz Hind’i Amr’a inkâh eylese nikâh sahîh olur mu? el-Cevap: Olur. Gayr-ı küfve değil ise. Lâkin azle müstahak hilâf-ı emir ile” (Sunullah Efendi, 1111/1700, vr. 5b).

Bu fetvalardan birincisinde Ebussuud Efendi (ö. 982/1574), hâkim marifeti bulunmadan nikâh kıyılmaması gerektiğine dair padişah emri bulunduğunu onaylar. Buna rağmen hâkim marifeti bulunmadan kıyılacak nikâhın, taraflar arasında niza ve husumet meydana gelmedikçe sahîh olduğuna hükmeder. Ona göre mahkeme kararı gerektiren bir ihtilaf bulunmadıkça mahkemeden habersiz kıyılan

nikâh şer'an sahihtir. İkinci fetvada Sunullah Efendi (ö. 1021/1612), imamın kadı marifeti olmadan kıydığı nikâhı, taraflar arasında denklik bulunması şartıyla muteber görür. Çünkü denklik konusunda meydana gelen ihtilafın mahkemede görülmesi gerekmektedir. Hâkim marifeti olmadan nikâh kıymak akdin sıhhatine tesir etmese bile kanuna aykırı olduğu için cezai sonuçlar doğurur. Nitekim Sunullah Efendi'nin fetvasına göre hâkimin haberi olmadan nikâh kıyan imam, padişah hükmüne muhalefet ettiği için görevinden azledilmelidir. Kanun bulunmasına rağmen hâkim marifeti olmadan ailenin kuruluş akdini şer'an sahih kabul etmek, onun devamı ve sona ermesiyle ilgili hukuki süreçlerin de mahkeme dışında yürütmesine zemin hazırlamış ve hatta birçok durumda mahkeme dışı yolları zorunlu kılmış olmalıdır. Çünkü hâkim marifeti bulunmadan nikâh kıydıran kişiler, kanun dışı tasarruflarının açığa çıkmaması için aynı nikâhla ilgili ihtilaflarda mahkeme dışı yolları tercih edeceklerdir. Nitekim kadı tarafından ya da kadıdan izin alınmadan kıyılan nikâhın varlığıyla ilgili ihtilafların mahkemede karara bağlanması yasaklanmıştır (Aydın, 2017).

Nikâh sırasında tarafların ileri sürdüğü bazı şartların daha sonra anlaşmazlıklara neden olduğu görülmektedir. Bunlardan *takyidi şartlar* olarak bilinenler ilgili tarafa genellikle akdin gereği dışında sorumluluk yükler. Hanefiler, muamelat alanında faize neden olduğu düşüncesiyle uygulama alanını hayli sınırlandırdıkları takyidi şartları, münakehat alanında faiz şüphesi bulunmadığı düşüncesiyle genellikle etkisiz kabul ederler. Bazı istisnalar dışında takyidi şartların her hangi bir hukuki bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Genel kurala göre akit sahih kabul edilmekle birlikte şart geçersizdir. Tarafların muhtemelen bu teknik bilgidен bihaber olması bazı ihtilafların meydana gelmesine neden olmuştur:

“Mes’ele: Zeyd, Amr’ın kızı Hind-i bâliğayı İstanbul’a alıp ba’dehu Mısır’a gitmek şartıyla hîn-i akitten iki yüz altın mehir takdîr olunup Hind dahi râziye olup ba’de’t-tezvîc Hind, ‘gitmezin’ demeye kadire olur mu? Cevap: Olur, amma iki yüz mehr-i mislinden ziyâde olup Mısır’a gitmek şartıyla etti ise mehr-i mislinden ziyâdesi sâkut olur” (Bozanzâde, 25a).

Fetvaya konu olan ihtilaf, nikâh sırasında ileri sürülen takyidi şarttan kaynaklanmaktadır. İstanbul’da kıyılan bir nikâh sırasında mehir, eşin daha sonra Mısır’a götürülmesi şartıyla iki yüz altın olarak belirlenir. Kadın duruma razıdır. Ancak belli bir zaman sonra Mısır yolculuğunun iyi bir fikir olmadığını düşünmeye başlar. Bu fikir değişikliğinin, taraflar arasında Ebussuud Efendi’ye danışacak denli büyük bir ihtilafa neden olduğu anlaşılmaktadır. Şeyhülislâm’ın cevabı nettir: Kadın isterse Mısır’a gitmeyebilir. Ancak mehir, Mısır’a gitmek şartıyla iki yüz altın belirlenmişse *mehr-i misilden* fazlası düşer. Hanefilerin nikâh akdinde takyidi şartları genellikle etkisiz gören tutumunun bir yansıması olan bu fetva tarafların mahkemeye başvurmasına gerek kalmayacak kadar açıktır. Ancak kocanın eşini zor kullanarak götürmek istediği durumda eş, kocanın önlenmesi için mahkemeye başvurmayı düşünebilir. Aşağıdaki fetvada nikâh sırasında ileri sürülen takyidi şartların benzer bir ihtilafa neden olduğu görülmektedir:

“Zeyd kızı Hind’i Amr’a tezvîc ettikde Hind-i mezbûre içün bina eylediği menzilde sâkin olmaların Hind’in talebiyle şart edip Amr dahi şart-ı mezbûr üzere Hind’i tezevvûc edip menzil-i mesfûrda bir miktar zaman sâkin olduklarından sonra Amr Hind-i mezbûreyi cebren gayri menzilde iskan etmeğe kadir olur mu? el-Cevap: Mehr-i muaccelini eda ettikten sonra Amr dilediği yerde iskân eder” (Sadeddin Efendi, vr. 1).

Fetvaya konu olan ihtilafa göre nikâh sırasında gelinin babası, yeni ailenin, kızı için inşa ettiği konutta ikamet etmeleri şartını ileri sürer. Kızın talebiyle ileri sürülen bu şart koca tarafından kabul edilir. Taraflar hazırlanan konutta bir süre ikamet ettikten sonra koca eşini başka bir konuta götürmek ister. Belli ki eş, nikâh sırasında koca tarafından kabul edilen şartın hukuki bağlayıcılığı bulunmadığından habersizdir. Konunun Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi'ye (ö. 1008/1599) sorulması kadın ve ailesinin ikna edilmesi amacına matuf olmalıdır. Şeyhülislâm, *mehr-i muaccel* öndendikten sonra kocanın eşini istediği yere götürebileceğini kesin bir biçimde ifade eder ve takyidi şartın varlığı ve etkisine dair en küçük bir imada bile bulunmaz. Bu kesin cevaptan sonra kocanın ihtilafı mahkemeye taşımasına gerek yoktur. Ancak eşinin ailesi fetvanın gereğini yerine getirmek istemeyebilir. Hatta zor kullanarak kocayı kararından vazgeçirmeye teşebbüs edebilir. Bu durumda koca ihtilafı mahkemeye taşıyacaktır. Hâkimin fetvadakine benzer bir karar vereceğinden çok az şüphe edilebilir.

İslâm aile hukukunda erkeğin gayrimüslim olması, Müslüman kadın hakkında evlenme engeli kabul edilir. Gayrimüslim çiftlerden kadının İslâm'ı kabul etmesine rağmen kocasının Müslüman olmaktan kaçınması da aynı şekilde mevcut evliliğin devamına engel teşkil eder. Hukuken evliliğin devam etmesinin tek yolu kocanın da İslâm'ı kabul etmesidir. Normal şartlarda bu yolun, ailenin dağılmasını istemeyen kadın tarafından teşvik edilmesi beklenirdi. Ancak din değiştirmeyi kocasından ayrılmanın bir yolu olarak kullanmayı düşünen gayrimüslim bir kadının tavrı farklı olacaktır:

“Hind-i Nasraniye şeref-i İslâmla müşerrefe olduktan sonra zevci Zeyd-i Nasranî dahi iba etmeksizin bir gün sonra şeref-i İslâm'la müşerref olup Hind ile ezvac muamelesi murad eylese Hind mücerred 'Bir gün sonra İslâm'a gelmekle mübane olmuş olurum' deyu Zeyd'i men'e kadire olur mu? el-Cevap: olmaz” (Feyzullah Efendi, 2009, s. 26).

Fetvaya konu olan ihtilafta Hristiyan bir çiftten kadın İslâm'ı kabul eder. Ondan bir gün sonra kocası da Müslüman olur. Eşinden bir gün sonra Müslümanlığı kabul eden kocanın, hayatın olağan akışı içinde eşi tarafından takdir edilmesi gerekirdi. Yeni Müslüman olmuş bir gayrimüslim kadının zihnindeki düşünce herkes tarafından kolaylıkla tahmin edilebilirdi: Kocasını küfre son vermek ve doğru dine tabi olmak suretiyle hem aile birliğini devam ettirmiş hem de ebedi cehennem azabından korunmuştu. Ayrıca kendisine dinini feda edecek kadar bağlı olduğu anlaşılmıştı. Ne var ki bütünüyle başka bir noktaya odaklanmış olan kadın gelişmeden mutlu değildir. Kocasının bir gün sonra Müslüman olmasını geç kalmış bir teşebbüs olarak görmekte, kendisinden kesin olarak ayrıldığını iddia etmekte ve evlilik hayatına dönüşüne mani olmaktadır. Kadının bu tavrı eğer hukuk bilgisindeki eksiklikten ve dindeki samimiyetinden ileri gelmiyorsa muhtemelen din değiştirmeyi evlilik birliğini bitirmenin bir yolu olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Eğer böyleyse kocanın din değiştirmesi de eşine olan sevgisinden ziyade eşinin oynadığı oyunu bozmakla irtibatlı olabilir. Her durumda fetva diyaneten evlilik birliğinin devam ettiğine hükmetmektedir ve durum anlatıldığı gibiyse ne eşin ne de mahkemenin kocayı men etme yetkisi bulunmamaktadır.

İslâm hukukunda aile birliğini sona erdirmenin en yaygın şekli olan talak, boşama yetkisi bulunan tarafın, prensip olarak kocanın sözlü beyanıyla gerçekleşir. Hukuken usulüne uygun bir şekilde

verilmiş talakın gerçekleşmesi için ne mahkeme hükmüne ne de şahitlere gerek vardır. Böyle bir talakın ispat şartlarındaki eksiklikler yüzünden mahkemede ele alınamaması diyaneten sabit olmasına engel teşkil etmez. Talakın bu teknik hukuki yönleri mahkeme dışı yollarla, bilhassa fetvayla giderilebilen birçok ihtilafa neden olmuş görünmektedir. Aşağıdaki fetvada bir kadın, kocasının kendisini boşadığını fakat boşamayı inkar ettiğini iddia etmektedir. Diyaneten sabit olmakla birlikte kazaen ispat edilemeyen boşama nedeniyle kadın zor durumdadır:

“Mesele: Hind zevci talâk-ı selâse ile boşadığın bilip amma münkir olup halâsa elinden mecal olmasa zinaya râziye olmayıcak neylemek gerek? Kendüyi katl eylesin mi yoksa zevcin mi öldürsün yoksa fîrar mı eylesin yoksa hâkime alıgidip yemin vermek kifâyet eder mi? el-Cevap: Nefsinin katl caiz değildir. Yemin versin; eğer yalan yere ederse gayri veçhile mecal yoğise zehrile katleylesin; ta ki dünyada dahi söz gelmeye. [...] Bu sûrette Hind bir veçhile halâsa mecali olmayıp lakin zevcinin haberi yok iken birine tezevvûç edip hülle eylese caiz olur mu? el-Cevap: Olur. Diyaneten mevsûkan biha olmağın izin verilmiştir” (Pir Mehmed Efendi, vr. 59a-60a).

Fetvaya konu olan ihtilafta kadın kocasının kendisini üç talakla boşadığını iddia eder. Ancak kocanın boşamayı inkar etmesi ve şahit yokluğu ispat vasıtalarını tükettiği için iddianın mahkemede ispatlanması imkânsız hale gelmiştir. Gerçekten kocasının kendisini üç talakla boşadığını iddia etmekle birlikte şahidi bulunmayan ve ayrıca kocasının inkarı devam eden kadının salt bu davasıyla üç talaka hükmedilemez (Yenişehirli Abdullah Efendi, 2011, s. 90). Kadın boşamaya bizzat şahit olduğu için kazaen olmasa da diyaneten nikâhın bittiğini düşünmektedir ve o denli çaresizdir ki intihar etmek, kocasını öldürmek veya kaçmak gibi birbirinden kötü seçenekler arasında seçim yapmaya çalışmaktadır. Son bir hukuki yol olarak kocasına mahkemede yemin verdirmenin çözüm olup olmayacağını öğrenmek isteyen kadına Pir Mehmed Efendi (ö. 1020/1611), kocasını öldürmesinin caiz olmadığını ama ona yemin verdirebileceğini söyler. Devamla yalan yere yemin etmesi halinde, başka kurtuluş yolu yoksa kocasını zehirlemesini salık verir. Hanefi hukukunda bir kimseyi yemeğine zehir katarak öldürmek kısas ve diyet gerektirmez; ancak fail tazir cezasına çarptırılabilir. Söz konusu ihtilafta ise kadının kocasını zehirlemesinin hiçbir cezai ve hukuki sorumluluk gerektirmeyeceğine dair fetva vardır (Midilli, 2020). Ancak görünüşe göre kadın kocasını zehirleme gücünü kendinde görmez. Bunun yerine kocasının haberi yokken hülle yapmanın meşruiyetini sormak zorunda kalır. Çaresiz kadın, mevcut hukuk düzeninin ve bilinçsiz kocanın birlikte neden olduğu hukuki tikanıklığı ortadan kaldırmak için marjinal bir uçtan diğerine savrulur. Pir Mehmed Efendi, hangisinin daha az kötü olduğu hususunda gerçekte makul bir seçim yapılamayacak bu marjinal yollardan sonuncusuna da izin verildiğini ifade eder. Aile birliğini yeniden temin etmek için fedakarlık yapması gereken taraf kadındır. Kadın fetva uyarınca kocasından gizli bir şekilde hülle yapmışsa ve her şey planladığı gibi gitmişse aile birliğini yeninden temin etmiş demektir. Hülle kapsamında nikâhlar ve talaklar bütünüyle mahkemenin dışında diyaneten sabit olan hükümlerle yürümüştür. Görüldüğü üzere yeterli ispat vasıtaları temin edilemediği için uyuşmazlık fetva yoluyla giderilmeye çalışılmaktadır.

İslâm aile hukukunda aile birliği sadece boşama ya da tefrikle sona ermez. Bazen taraflardan birinin kendisini dinden çıkaracak sözler sarf etmesi de kendiliğinden ayrılık meydana getirir. Bu durum fetvalarda açıkça ifade edilmiştir:

“Mes’ele: Zeyd’in zevcesi Hind elfaz-ı küfür söylemek ile Zeyd’den şer’an boş olur mu? el-Cevap: Olmaz. Nikâh münfesihi olmakla bayın olur. [...] Mes’ele: Ne’üzü billâhi te’âlâ zevcesi Hind-i müslimenin ağzına ve dînine ve îmanına cima’ lafzıyla şetm eden Zeyd-i müslime şer’an ta’zir-i şedîd ve tecdîd-i îman lâzım olup Hind dilediği kimesneye varmağa kadire olur mu? Cevap: olur” (Bozanzâde, vr. 34b). Zeyd zevcesi Hind’in din ve imamına cima lafzıyla şetm eylese firkat vakia olup zeve Hind Zeyd’e varmaya kadire olur mu? el-Cevap: Olur” (Sunullah Efendi, 1111/1700, vr. 9a).

Ebussuud Efendi, ilk fetvada eşin sarf ettiği küfür sözün boşama hükmünde olmamakla birlikte nikâh akdini münfesihi hale getireceğini ifade eder. Her hangi bir mahkeme kararına gerek olmadan nikâh geçersiz hale gelmiştir. Bir sonraki fetvada eşinin dinine ve imanına cima lafzıyla küfreden kocanın sadece dininden değil, eşinden de ayrılmış olduğuna hükmeder. Artık eş, dilediği kişiyle nikâhlana bilir. Şeyhülislâm kocanın sarf ettiği sözlere sadece medeni yaptırım tayin etmekle yetinmez; cezai yaptırımı da gerekli görür. Son fetvada Sunullah Efendi de dine ve imana küfretmenin kendiliğinden ayrılık meydana getireceğini ifade eder. Evlilik birliğinin sonlanması ve eşlerin ayrılması için her hangi bir mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. Bu husus başka bir fetvada şu şekilde vurgulanır:

“Zeyd-i müslimden kelime-i küfür sadır olsa zevcesi Hind mübane olur mu? el-Cevap: Olur. Bu sûrette Zeyd ve Hind’in beynleri tefrik olunmak, murafa’a ve hükm-i kâdîya muhtaç olur mu? el-Cevap: Olmaz” (Seyyid Ahmed ve Seyyid Hafız Mehmed el-Gedûsî, 2014, s. 76).

Buna göre kocadan küfür kelimesi sadır olduğunda eşinden tefrik edilmesi dava açmaya ve mahkeme kararına bağlı değildir. Eşlerin kendileri nikâhı feshederler ya da zorla tefrik edilirler. Bununla birlikte kocanın küfür sözler söylediğini inkar etmesi halinde dava ve mahkeme kararı gerekli olabilir. Kişiyi dinden çıkaran sözler sarf etmenin aile birliğini sonlandırmadaki etkisi eşinden ayrılmaya hukuken yol bulamayan bazı kadınlar tarafından kötüye kullanılmış görünmektedir:

“Mes’ele: Zeyd’in zevci Hind kasıtlı küfür söyledikte Zeyd talâk vâki’ oldu zannedip esbabından ba’zın alıp gitse talak-ı bâin vâki’ olmuş olur mu? el-Cevap: Küfür söylemek ile talâk vâki’ olmaz, fesh-i nikâh ile bâin olur. Amma yine ta’zir-i belîğ ile İslâm’a getirdikten sonra Zeyd cebr ile tecdîd-i nikâh edip alır. Bu sûrette: Hind’e cebir ne mertebede meşrû’dur. El-Cevap: İslâm’a cebr-i şedîd ve habs-i medîd ile olur. İslâm’a geldikten sonra hâkim iki şahid mahzarında Zeyd’e nikâh etmekle Zeyd’in menkûhası olur, cebrile evine alır gider” (Düzdağ, 2012, s. 47).

Bu fetvaya konu olan ihtilafa göre evli bir kadın kasten kendisini küfre düşüren bir söz sarf eder ve kocası talak meydana geldiğini zannederek bazı eşyalarla evi terk eder. Soru soran kişi bu durumda bina talak meydana gelip gelmediğini öğrenmek istemektedir. Ebussuud Efendi burada da küfür sözle talak meydana gelmeyeceğini ve ayrılığın fesihle olacağını ifade eder. Bu durumda taraflar evlilik birliğini yeniden tesis etmek isterlerse nikâhı yenilemelidirler. Ancak koca nikâhı yenilemek istediği halde eşi bundan kaçınmaktadır. Eşin küfür sözler sarf etme amacını ortaya koyan bu kaçınma karşısında

Ebussuud Efendi hayli kızmış olmalıdır. Şeyhülislâm'ın kızgınlığı, önerdiği sıra dışı çözümden anlaşılabilir: Ağır bir dayak cezasıyla İslâm'a sokulan kadın, hâkim tarafından iki şahit huzurunda yeniden nikâhlanacak ve kocası tarafından zor kullanılarak aile konutuna geri götürülecektir. Şeyhülislâm, kadının nikâhı bertaraf etmek için izlediği hukuk dışı yolun olağan hale gelmesini önlemek amacıyla sadece medeni yaptırımla yetinmez, cezai yaptırım da önerir. Görüldüğü üzere bu sıra dışı aile hukuku ihtilaflarının giderilmesinde izlenecek yarı hukuki yol fetva tarafından tayin edilmektedir.

Bilindiği üzere *hidane* İslâm aile hukukunda küçük çocukların bakımı, terbiye edilmesi ve gözetimi anlamına gelmektedir. Osmanlı ailesinde hidane hakkında çok fazla uyuşmazlık meydana geldiği fetva koleksiyonlarında yer alan fetvaların çokluğundan anlaşılabilir. Fetvaların önemli bir kısmı hidane hakkının kime ait olduğuna dair basit fıkhi bilgiler içerir. Bilgilerin basitliği fetvaların mahkemeden ziyade tarafların kendi aralarındaki ihtilafları giderme işlevi gördüğü anlamına gelebilir. Çünkü neredeyse anonim hale gelmiş fıkhi bilgiler içeren fetvaları mahkemede kullanmak makul değildir. Ayrıca mesele gerçekten anlatıldığı gibiyse mahkeme kararı fetvada dile getirilmiş hükümden farklı olmayacaktır. Bu türden birçok fetvada babanın hidane altındaki erkek çocuğu yedi yaşına varıp artık bakıma muhtaç olmadığı ve kız çocuğu dokuz yaşını tamamlayıp *müştehat* olduğunda yanına alabileceği ifade edilir (Feyzullah Efendi, 2009; Cebeci, 2009). Bazı fetvalarda anneanne, bakımını yaptığı küçüğe yabancı biriyle evlendiğinde ve küçüğe bakabilecek hak sahibi başka kadın bulunmadığında baba veya dedenin bakımı üstlenebileceği belirtilir. Pek çok fetva bu durumda küçüğü, -eğer varsa- anneannesinden başka hak sahibi kadın akrabasının alacağına hükmeder (Cebeci, 2009). Standart bilgiler içeren bu tür fetvaların daha çok mahkeme dışında işlev gördüğü söylenebilir. Hidaneyle ilgili daha karmaşık bazı ihtilaflarda da müftülerden fetva talep edildiği görülmektedir. İhtilafların birçoğu bakımı yapılan çocuğun babanın ikamet yerinden başka bir şehre götürme isteğinden ortaya çıkar:

“Zeyd-i müteveffanın zevcesi Hind ecnebiyi tezvîc etmedin hidanesinde olan sığar ile vatan-ı aslîsi olan diyarına gitmek istedikde Zeyd'in babası Amr sığar-ı merkûmeye mâni olmaya kadir olur mu? el-Cevap: Nikâh anda olduysa olmaz” (Sunullah Efendi, 1111/1700, vr. 12a).

Kocası vefat etmiş olan kadın kendi hidanesinde olan küçüğü asli vatanına götürmek istemektedir. Küçüğe yabancı biriyle evli değildir. Görünüşe göre kayınpeder torununun başka bir yere götürülmesine karşıdır. Ancak Sunullah Efendi, kayınpederin yolculuğa mani olamayacağını ifade etmektedir. Çünkü kadının küçüğü kocasının ikamet yerinden alıp götürmek istediği memleketi kendi asli vatanı olmasının yanında ayrıca merhum kocasıyla nikâhlarının kıyıldığı yerdir. Gerçekten Hanefi hukukuna göre kocası vefat etmiş ya da boşanmış bir kadın, hâdinesi olduğu küçüğü, kocasıyla nikâhlandıkları asli vatanına götürebilir. Kayınpederin, Şeyhülislâm'ın bu fetvasıyla tatmin olmadığını söylemek için hiçbir sebep yoktur. Aşağıdaki fetvada çocuğu babasını ikamet ettiği yerden başka bir yere götürmek için gerekli olan şartlar tam olarak bulunmadığı için talebe olumsuz cevap verilmektedir:

“İstanbul ahalisinden Zeyd Hind'i İstanbul'da tezevvüç ettikten sonra Hind fevt olsa hâlen Hind'in Dimetoka'da mütevattine olan anası Zeyneb, Hind'in Zeyd'den olan sagîre kızı Hatice'yi hâdinesi

olmakla Zeyd'in izninsiz Dimetoka'ya götürüp anda imsaka kadire olur mu? el-Cevap: Olmaz” (Feyzullah Efendi, 2009, s. 84).

Fetvaya konu olan ihtilafta anneanne bakımını yaptığı torununu Dimetoka'ya götürmek istemektedir. Ancak burası kızının asli vatani olsa bile kocasıyla nikâhlandığı yer değildir. Fetva anneannenin küçüğü babasının ikamet yeri olan İstanbul'un dışına çıkarmasına izin vermemektedir. Bu fetvanın hemen devamında yer alan benzer bir fetva da aynı hükmü teyit etmektedir. Fetvalar tarafların ihtilafı mahkemeye taşınmasına gerek bırakmayacak kadar açıktır. Ayrıca durum gerçekten fetvada anlatıldığı gibiyse mahkeme kararı farklı olmayacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

İslâm aile hukukunun çoğunlukla mahkeme kararı olmadan kişilerin kendi özel alanlarında uygulayabilecekleri hükümlerden oluşması, uyuşmazlıkların sulh ve tahkim gibi bir takım alternatif yollarla giderilmesine imkân vermiştir. Osmanlı fetva koleksiyonları, aile hukukuna ilişkin uyuşmazlıkların giderilmesinde fetvanın ayrı bir yeri bulunduğunu göstermektedir. Çünkü İslâm aile hukukunun ibadet yönü birçok durumda hükümlerin mahkeme kararına gerek kalmadan diyaneten sabit olmasını gerektirir. Meselelerin daha çok dinî yönüyle ilgilenen fetvanın, ibadet yönü özellikle vurgulanan aile hukuku alanında nispeten daha fazla etkin olması tabiidir. Osmanlı fetvası bu alanda mahkemenin taraflardan birini ya da her ikisini belli bir hükme ilzam etmenin gerekmediği durumlarda kendi başına uyuşmazlığı gideren *yarı-yargısal* bir işlev görmüştür.

Birçoğu Şeyhülislâm olan müftüler mahkeme marifeti bulunmadan nikâh kıyılmasını, kanunen yasak olmasına rağmen şer‘an muteber görmüşlerdir. Bu durumun aile hukukuna ilişkin uyuşmazlıkların giderilmesinde mahkeme dışı yolların, bilhassa fetvanın etkinliğini artırdığı tahmin edilebilir. Osmanlı fetva koleksiyonlarında yer alan yazılı fetvaların önemli bir kısmı mahkemede kullanılmak üzere talep edilmiştir. Bu durum fetvaların bizzat kendisinden anlaşılabilir. Ancak tarafların müftülerden ya da ilmine güvendikleri âlimlerden aldıkları sözlü/şifahi fetvaların bütünüyle mahkeme dışında işlev gördüğü açıktır. Yine fetva koleksiyonlarında yer alan fetvalar içinde uyuşmazlıkları mahkeme dışında halletmek amacıyla talep edilmiş olanlar vardır. Ne var ki hangi fetvaların mahkeme dışında kullanıldığını tespit etmek her zaman kolay değildir. Anonim fıkhi bilgiler içeren fetvaların genellikle mahkeme dışında kullanıldığı tahmin edilebilir. Ayrıca İslâm aile hukukunda mahkeme kararına gerek kalmadan diyaneten sabit olan hükümlerle ilgili bazı fetvaların mahkeme dışında kullanıldığı söylenebilir. Yine ilgili akdin ya da tasarrufun sahih veya caiz olup olmadığı sorusunun ele alındığı fetvalar daha çok mahkeme dışında kullanılmış olabilir. Bunların birçoğu şeyhülislâm fetvasıdır ve taraflar, fetvanın somut olayla birebir örtüşmesi halinde mahkeme hükmünün çok farklı olmayacağını bilmektedir. Elllerinde fetva bulunan taraflar, gerçekten zorunlu olmadıkça, uzun yollar kat etmek, ilave ücret ödemek, standart prosedürleri yerine getirmek, gerekli ispat vasıtalarını bulmak, mahrem konuları ifşa etmek vb. külfetlere katlanma pahasına kadı mahkemesine başvurmak istemeyecektir.

Türkiye’de 1926 yılında Medeni Kanun’un kabul edilmesiyle birlikte İslâm aile hukuku yürürlükten kalkmış olsa da bir diyanet/ibadet alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu durum Diyanet işleri başkanlığı bünyesindeki kurul ve kişilere İslâm aile hukukuna ilişkin yöneltilen çok sayıda sorunun mahiyet ve kapsamından anlaşılabilmektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu’nun kararıyla Diyanet işleri başkanlığı tarafından 2015 yılında basılmış olan, *Aile ile İlgili Sıkça Sorulan Sorular* isimli eserde yürürlükteki Medeni Kanun’dan bağımsız bir şekilde bütünüyle İslâm hukukunun dahili kurum, kavram ve kurallarına atıfla ibadet esasları formunda aile birliğini kuran, devam ettiren ve sona erdiren durumlara değinilir. Eserde dinî nikâh, evlenme ehliyeti olan ve aralarında evlenme engeli bulunmayan kadınla erkeğin şahitler huzurunda rızalarını ifade etmesinden ibaret bir akit olarak tanımlanır. Resmi nikâh İslâm hukuk tarihindeki uygulamalara atıfla bir tür tescil olarak kabul edilir ve bazı hakların güvenceye alınması için gerekli görülür. Resmi nikâhın yanında dinî nikâh kıydırılmasının iyi bir şey olduğu ifade edilir. Dinî şartlara uygun olarak kıyılan resmi nikâhın dinen geçersiz sayılamayacağı belirtilir. Medeni Kanun’un izin verdiği, Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evlenmesi, süt akrabalarla evlilik, yoksulluk nafakasının iddetten sonraki kısmı ve boşanmaya kadın sebep olduğu takdirde hâkimin erkek lehine hükmettiği tazminatın mehirden fazla kısmı caiz görülmez. Medeni Kanun’da belirtilenden farklı olarak mahkeme dışında beyan yoluyla boşamadan (talak) bahsedilir. Mahkeme yoluyla boşanan taraflar bir *bain talak*la boşanmış sayılır. Boşanan kadının mali haklarından bahsedilirken Medeni Kanun’dan bağımsız olarak mehir, *müt’a* ve nafaka gibi İslâm hukuku terimleri kullanılır. İslâm aile hukukunun kavram ve kurumlarıyla ilgili bütün düzenlemeler, hukuki niteliklerinden soyutlanmış dinî kurallar olarak takdim edilir. İsmi anılan eserdeki fetvaların birçoğuna Osmanlı fetva koleksiyonlarında da rastlamak mümkündür. İslâm aile hukuku, Türkiye’de birçok yönden Medeni Kanun’la irtibatlı ve ona paralel bir şekilde, özellikle fetvayla yönetilen bir tür diyanet/ibadet alanı olarak varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- Aslan, Nâsi. (1999). İslâm-Osmanlı Hukuku’nun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti. *Dinî Araştırmalar*. 2. (4), 85-100.
- Atar, Fahrettin. (2013). *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Aydın, Mehmet Akif. (2003). *İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aydın, Mehmet Akif. (2014). *Türk Hukuk Tarihi*. (12. Basım). İstanbul: Beta.
- Aydın, Mehmet Akif. (2017). *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1970). *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuud Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, Nr. 1028, 1b-360a.
- Cebeci, İsmail. (2009). *Ceride-i İlmiyye Fetvaları*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2015). *Aile İle İlgili Sıkça Sorulan Sorular*. (1. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Düzdağ, Ertuğrul. (2012). *Kanûnî Devri Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi Fetvaları*. İstanbul: Kapı Yayınları.

- Feyzullah Efendi. (2009). *Fetâvâ-yı Feyziye*. Süleyman Kaya (Hazırlayan). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Gedikli, Fethi. (2018). Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi. Süleyman Kaya, Yunus Uğur, Mustafa Demiray. (Editörler). *Osmanlı Hukukunda Fetva*. İstanbul: Klasik Yayınları, s. 201-226'daki makale.
- Gerber, Haim. (1994). *State, Society, and Law in Islam Ottoman Law in Comparative Perspective*. Albany: State University of New York Press.
- Heyd, Uriel. (1995). Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri (Çev. Fethi Gedikli). *Hukuk Araştırmaları*. 9. (1-3), 287-317.
- İpşirli, Mehmet. (2018). Osmanlı Fetvaları Üzerine Değerlendirmeler ve Bazı Örnekler. Süleyman Kaya, Yunus Uğur, Mustafa Demiray. (Editörler). *Osmanlı Hukukunda Fetva*. İstanbul: Klasik Yayınları, s. 149-166'daki makale.
- Jennings, Ronald J. (1999). Limitations of the judicial Powers of the Kadi in 17th Century Ottoman Kayseri. *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Woman, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*. İstanbul: The Isis Press, s. 247-276'daki makale.
- Mevkûfâtî Mehmed Efendi. (1312). *Mülteka Tercümesi Mevkûfât*. İstanbul: Dersaadet.
- Midilli, Muharrem. (2020). Colin Imber'in Klasik Osmanlı Ceza Hukuku Hakkındaki Yaklaşımlarına Dair Eleştirel Notlar. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*. 29. 5-46.
- Pir Mehmed Efendi. *Muînü'l-müftî fi'l-cevab ale'l-müsteftî (Fetâvâ-yı Üskübî)*. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi. Nr. 133.
- Sadeddin Efendi. *Fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa. Nr. 2728, 1b-112b.
- Seyyid Ahmed Efendi ve Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî. (2014). *Neticetü'l-fetâvâ*. Süleyman Kaya v.d. (Hazırlayanlar). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Sunullah Efendi. *Fetâvâ-yı Sunullah Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa. İstinsah Tarihi: 1111/1700, Nr. 502, 1b-76a.
- Türcan, Talip. (2006). İslâm Hukukunda İki Farklı Geçerlilik Alanı: Kazaî ve Diyanî Hüküm Ayrımı. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 19. (1), 159-167.
- Tyan Emile and Walsh J.R. (1960). *Encyclopaedia of Islam*. (2th ed. 1-12). Leiden: E.J. Brill.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yenişehirli Abdullah Efendi. (2011). *Behcetü'l-Fetâvâ*. Süleyman Kaya, Betül algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan. (Hazırlayanlar). Mustafa Demiray (Editör). İstanbul: Klasik Yayınları.

GELENEKSEL OSMANLI AİLE YAPISINA YÖNELİK MODERNİST ELEŞTİRİLER (CELAL NURİ ÖRNEĞİ)

Ümit TORU*

Öz

Kadın ve aile konusu, bilhassa İkinci Meşrutiyet'ten sonra Batıcılar, Türkçüler ve İslamcılar tarafından yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Celal Nuri, bu tartışmada daha çok Batıcılar'ın yanında yer almış, İslamcı fikirlere eleştiriler yöneltmiştir. Ona göre kadın, geleneksel Osmanlı toplumunda ihmal edilmiş ve erkeğin haz nesnesi haline getirilmiştir. Bu yanlış tasavvur nedeniyledir ki Osmanlı'da çok kadınla evlilik olgusu yaygınlaşmış ve kadınlar daha çok evlere hapsedilmiştir. Boşanma yetkisinin sadece erkeğin eline verilmesi ise erkeğin bu hakkı suistimal etmesine yol açmıştır. Kadın ile erkek, birbirine eşit kabul edilmediğinden kadının bütün toplumsal aktivitelere katılmasına mücadele edilmemiştir. Dahası, kadının iyi bir eğitim görmesi de engellenmiştir. Bu tebliğde Celal Nuri'nin kadın ve aile konusuna bakışı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Aile, Celal Nuri, Modernleşme, Batılılaşma.

Modernist Critics on Traditional Ottoman Family Structure (Celal Nuri Example)

Abstract

The issue of women and family has been heavily discussed by Westerners, Turkists and Islamists especially after the Second Constitutional Era. Celal Nuri mostly sided with Westernists in this debate and criticized Islamist ideas. According to him, women were neglected in traditional Ottoman society and turned into the pleasure object of men. Due to this misconception, phenomenon of marrying with many women became widespread in the Ottoman Empire and women were imprisoned in houses. Giving the divorce right only to the man has caused the man to abuse this right. Since men and women are not considered equal, women are not allowed to participate in all social activities. Moreover, the woman was prevented from having a good education. In this paper, Celal Nuri's criticisms of the Ottoman Empire regarding women and family will be discussed.

Keywords: Women, Family, Celal Nuri, Modernization, Westernization.

Giriş

Modernite, ortaya çıktığı zaman ve zemin üzerinden "Avrupa'da yaklaşık olarak 17. yüzyıl civarında Aydınlanma ile ortaya çıkan, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk çeyre-

* Dr. Öğr. Üyesi. Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Ana Bilim Dalı. umittoru@gmail.com.

ğinde hâkim bir düşünce sistemi haline gelen ve zamanla tüm dünyaya yayılan toplumsal değerler sistemine ve organizasyonuna verilen isim” diye tanımlanır.¹ Dayandığı temel düşünce, geleneksel kurumların, geleneksel sanatın ve edebiyatın vs. artık miadını doldurduğu, bu nedenle bunları terk ederek çağdaş değerlere uygun, bilimsel verileri esas alan, akıl merkezli yeni bir evrensel kültür ve anlayışın geliştirilmesi gerektiğidir. İlerleme ideali, modernizmin temel dogması olmuş, ancak geleneğin boyunduruğundan kurtulmak suretiyle refah, mutluluk ve özgürlüğün elde edilebileceği yönünde bir inanç oluşturulmuştur.² Bu inanç öyle bir hal almıştır ki modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları, toplumları “geleneksel toplum düzenlerinden” tamamen koparmış, önceki dönemlerde hiçbir örneğine rastlanılmadığı şekilde günlük hayatın en özel unsurlarını bile değiştirme noktasına gelmiştir.³

Osmanlı İmparatorluğu, modernleşme olgusuyla en yoğun şekilde 19. yüzyıldan itibaren tanışmıştır. Osmanlılar, Batı’da yaşanan askerî, siyasî, sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmelere ayak uyduramayıp gerilemeye başlayınca Batı’yla baş edebilmek için Batılışmak-Avrupalılaşmak istemiş,⁴ Batı’daki askerî ve idarî kurumları imparatorluğa ithal etmeye başlamıştır.⁵ Dolayısıyla Batılılaşma, siyasal, toplumsal ve kültürel yapının modernleştirici etkeni niteliği kazanmıştır.⁶ Kimi tarihçilerce Sened-i İttifak (1808) ile başlatılan, Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856), Birinci Meşrutiyet (1876) ve İkinci Meşrutiyet (1908) ile devam eden ve Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde yapılan inkılaplarla hızını daha da artıran bu süreç, Osmanlının toplumsal ve siyasal yapısını dönüştürmeyi, kurumları revize etmeyi ve ilerlemeyi hedeflemiştir.⁷ Önce kaçınılmaz “kötü” olarak algılanan Avrupa, bilhassa Harbiye, Mülkiye ve Askerî Tıbbiye gibi Batı tarzı okullarda yetişen öğrencilerin gözünde giderek vazgeçilmez “iyi” konumuna gelmiştir.⁸ Osmanlı toplumunun eğitilmiş gençlerinin bir kısmına göre artık, Doğu “viranelerin”, Avrupa ise “kâşânelerin (köşklerin/sarayların)” mekânıdır.⁹ Başlangıçta Osmanlı’yı çöküşten kurtarmayı hedefleyen ve Batılı kurumların ithal edilmesiyle başlayan süreç, zaman içinde zihniyet ve kimlik oluşturan bir olguya dönüşmüş, Batıcılık diye isimlendirilen, İkinci Meşrutiyet’ten itibaren¹⁰ giderek tutuculaşan ve nihayetinde dogmatikleşen bir ideoloji halini almıştır.¹¹

¹ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, İngilizce’den Çev. Ersin Kuşdil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994), 9; Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 205.

² Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 205

³ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, 12.

⁴ Uygur Kocabaşoğlu, “Sunuş”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce-Modernleşme ve Batıcılık*, Editörler: Tanıl Bora – Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 15.

⁵ Osmanlı’daki Batılılaşma süreci konusunda kapsamlı bir tasvir için bk. Ahmet İshak Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam’a Bakışı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 19-96.

⁶ Krş. Hasan Bülent Kahraman, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Sisyasi Düşünce (Modernleşme ve Batıcılık)*, Editörler: Tanıl Bora – Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 126.

⁷ Atıl Cem Çiçek –Selçuk Aydın –Bülent Yağcı, “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6/9 (2015), 276.

⁸ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 13-17.

⁹ Ş. Tufan Buzpınar, “Öteki Üzerinden Hesaplaşma: Celâl Nuri ve Abdullah Cevdet’in Avrupa Tartışmaları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Dîvân İlmi Araştırmalar* 19/2 (2005), 152.

¹⁰ Necmi Uyanık, “Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 15 (2004), 229.

¹¹ Kahraman, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, 125-126.

Mevcut aile yapısı, modernleşme sürecinden en fazla etkilenen kurumlardan birisi oldu. Geleneksel süreçte toplum içindeki konumu daha çok eş ve anne rolleriyle sınırlı olan kadın, modernleşme sürecinde çok daha farklı kimliklerle görülmeye başlandı. Erkek cinsi ile tamamen eşit bir konuma sahip olması gerektiği ve erkeğin bulunduğu her ortamda kadının da bulunabileceği ileri sürüldü. Kadının bu yeni konumu bir hak, geleneksel olgu ise hak gaspı olarak sunuldu. Daha da ileri gidilip geçmişteki durumun en önemli sebebinin İslam dini, daha doğrusu yanlış anlaşılan İslam dini olduğu iddia edildi. Bilhassa İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonraki serbest tartışma ortamında Batıcılar, kadınların toplumdaki durumu, tesettürü, kadınların eğitimi ve toplumsal hayatta rol alamamaları gibi meseleleri alabildiğine eleştiri konusu yaptılar.¹² Mesela Asaf Muammer, İsmail Hami, Salahattin Asım, Şazimend, Ebulsüreyya Sami, Raife Halil ve Abdullah Cevdet gibi Batıcılar, 1908 yılından itibaren kaleme almaya başladıkları çeşitli eserlerde “kadınları eski anlayışlardan kurtulmaya çağırmışlar, erkeklerin kadınlara tahakküm kurarak onların beyin gelişimini engellediklerini iddia etmişler, asıl önemli olanın manevi gelişim olduğunu ve bunu temin eden kadının tesettüre ihtiyacının olmadığını ileri sürmüşler, kadın ile erkeğin her bakımdan eşit olduğunu belirtmişler, kadının ev hanımlığı görevini “kadınların kafeslere hapsedilmesi” olarak nitelemişler ve bu hapisten kurtulmaya davet etmişler, kadınları ataerkil aile kılıplarının belirlediği bütün sınırların dışına çıkmaya çağırmışlardır.¹³ Bu dönemde kadın ve geleneksel aile konusuyla en fazla ilgilenen ve çıkardığı *İctihad* isimli dergide bu yöndeki yazıların rahat bir şekilde yayımlanmasına imkan sağlayan Abdullah Cevdet, aslında geleneksel aile yapısına yönelik eleştirilerine çok önceden başlamıştır. İkinci Meşrutiyet'ten önce Cenevre'de yayımlamaya başladığı *İctihat* adlı dergide “Müslüman halkın kalkınması için gerekli çarelerin neler olacağı” üzerine Müslüman ve Avrupalı tanınmış kişiler arasında bir anket açmış, Fransız bir edebiyatçı “Kur'an'ı kapa, kadınları aç (!)” diye cevap vermişti. Abdullah Cevdet ise bu ifadeyi bir değişiklik yaparak “Hem Kur'an'ı, hem kadınları aç” biçimine sokmuş, bu ifade dönemin Modernistlerinin dilinde bir slogana dönüşmüştü.¹⁴

İkinci Meşrutiyet sonrası dönemde kadın ve aile konusundaki tartışmalara modernist bir yaklaşımla katılan kişilerden birisi de bu tebliğin de asıl konusunu teşkil eden Celal Nuri olmuştur. O, sadece makaleler yoluyla değil 1913 yılında kaleme aldığı *Kadınlarımız* adlı bir kitapla da bu konudaki fikirlerini ortaya koymuştur. Meseleyi çok geniş bir çerçeveden ele alıp o dönemde meseleyi bir kitap çapında değerlendiren ender, belki de ilk düşünürlerden birisi olmuştur.¹⁵ Batıcılar, Türkçüler ve İslâmcılar arasında kadın meselesinin yoğun biçimde tartışıldığı bir dönemde o, daha çok Batıcılar safında yer alıp

¹² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 444.

¹³ Salahattin Asım, “Tesettür ve Mahiyeti”, *İctihad* 100 (1430r/1914), 2256-2257; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaşlaşma Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1992), 401-402; a.mlf., “Kadınlık – Erkeklik”, *Mehasin* 1/9 (31 Temmuz 1325r/13 Ağustos 1909), 672-676. Kadın kimliğinin İkinci Meşrutiyet dönemi dergilerindeki söz konusu yansımaları konusunda daha ayrıntılı bilgi için bk. Ümüt Akagündüz, “Kadın ve Kadınlığa Dair II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908-1918)”, *Folklor/Edebiyat* 19/73 (2013), 63-80; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaşlaşma Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1992), 401-402.

¹⁴ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 444.

¹⁵ Celal Nuri, kitabının bu alandaki ilk kitap olduğunu belirtir. Bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız* (İstanbul: Matbaa-i İctihâd, 1331h/1913), 3.

özellikle İslâmcılar'ın fikirlerini reddeden görüşler ileri sürmüştür.¹⁶ Yetiştirdiği aile ortamı, aldığı eğitim tarzı ve yazı hayatının ilk günlerinden itibaren birlikte hareket ettiği kişiler, gerçekten de onun Batıcı yönünü besleyici bir mahiyete sahiptir.¹⁷ Bunun yanında kendisi de daha 1911 yılından itibaren kaleme aldığı birçok yazıda Osmanlı'nın yeniden kurtuluşunun yolunun Avrupalılaşmaktan geçtiğini ifade etmiş, “zayıf bir konumda olan Osmanlı'nın, Avrupa'nın akıl ve fikrine, ilim ve fennine, sermaye ve servetine, üretim araçlarına ve sanatına muhtaç olduğunu,¹⁸ Avrupalılaşmamanın İslam'ı geri bıraktığını”¹⁹ belirtmiştir. Celal Nuri ile ilgili araştırma yapan çok sayıda kişi de onu genelde Batıcı diye nitelemiştir.²⁰ Hal böyle olunca Celal Nuri'nin fikirlerini merkeze koyan bir yazının başlığında Modernist nitelemesinin kullanılması, anokronik bir yaklaşım gibi görülebilir. Zira “*Garplasma-garphlaşma-batılılaşma-batıcılık, Avrupalılaşma, muasırlaşma-asrileşme, çağdaşlaşma, modernleşme-modernizasyon, teceddüt-yenileşme, medenileşme, gelişme-ilerleme...*” gibi birbiriyle ilintili çok çeşitli terimle ifade edilen Osmanlı modernleşmesi için ilk kullanılan kavramlar, daha çok Garplılaşma-Batılılaşma ve Muasırlaşma olmuştur.²¹ Yani 20. asrın ilk çeyreği için Modernist isminin kullanılması çok erken bir dönemdir. Ne var ki Celal Nuri'nin Batı'yla ilgili değerlendirmelerine bir bütün olarak baktığımızda yazı hayatına başladığı ilk günlerden itibaren²² onu kelimenin mutlak anlamıyla “Batıcı” olarak nitelemek mümkün değildir.²³ Zira o, en azından İkinci Meşrutiyet yıllarında yenileşmenin ve çağa ayak uydurmanın ille de Batının bütün yönleriyle taklit edilmesinden geçmediğini,²⁴ sadece tekniğini almanın yeterli olacağını

¹⁶ Recep Duymaz, “Celal Nuri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1993, 7/242-245.

¹⁷ Buzpınar, “Öteki Üzerinden Hesaplaşma”, 152-153.

¹⁸ Uyanık, “Celal Nuri'nin Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, 253.

¹⁹ Celâl Nuri, “İslâm'da Vücûb-ı Teceddüd 2”, *İctihad* 40 (1 Şubat 1327/1912), 985. Ancak Celal Nuri, bir yıl sonra (1913 yılında) kaleme aldığı ve neredeyse aynı cümleleri tekrarladığı *İttihad-ı İslam* adlı kitabında, “Avrupalılaşmama'nın İslam'a aykırı olduğu” yönündeki ifadeyi metinden çıkarmış, hatta buna karşı olumsuz bir tutum içerisine girmiştir.

²⁰ Bazı örnekler için bk. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 399; Uyanık, “Batıcı Bir Yadin Olarak Celal Nuri'nin Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, 228, 230; Nalan Ova, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Celal Nuri'nin Düşüncesinde Değişen Batılılaşma Olgusu”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7/16 (2019), 541.

²¹ Uyanık, “Celal Nuri'nin Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, 230. Kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkilerinin yarattığı iki dünya savaşı, Batılı devletler tarafından sömürülen milletlerin uyanmaya başlaması, Avrupa'nın dışında başka Batıların ortaya çıkması ve modernleşmenin tek yolunun Avrupa'nın yolunu izlemekten geçtiği konusunda kuşkular belirmesi” gibi gelişmeler, Batılılaşma/Avrupalılaşma kavramlarının eski cazibesini kaybetmesine yol açmış, bu da yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinin yeniden adlandırılmasını ve “Modernleşme/Çağdaşlaşma” gibi daha cazip kavramların ihdasını beraberinde getirmiştir. Bk. Kocabaşoğlu, “Sunuş”, 15.

²² Buzpınar'a göre Celal Nuri'nin Batı'ya bakışında Cumhuriyet döneminde ciddi bir yumuşama meydana gelmiştir. Savaş yıllarındaki psiko sosyal şartlar onun ruh halini sertleştirirken Cumhuriyet dönemindeki aktif siyaset hayatı ve dönemin siyasal atmosferi, onun Batı'ya karşı üslubunun değişmesine yol açmıştır. Bk. Buzpınar, “Öteki Üzerinden Hesaplaşma”, 174.

²³ İmparatorluğu kurtarmanın yolu olarak Batıyı referans alan Osmanlı dönemi aydınları, Batıdan neyin ne kadar alınacağı, ne kadar Batılılaşacağı noktasında türdeş bir fikre sahip değildirlere. Tamamen Batılılaşma'dan yana olanlar olduğu gibi Batı'nın sadece ilim ve tekniğinden istifade edilmesi gerektiğini savunanlar da vardır. Osmanlı'nın son döneminde Batıcı aydınların Batı konusundaki ihtilafları hakkında bir tasnif için bk. Ova, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Celal Nuri'nin Düşüncesinde Değişen Batılılaşma Olgusu”, 544-545.

²⁴ Avrupalılaşacağız diye Avrupa'nın kötü yönlerinin de alınamayacağını, kötüye gidişte ilerlemenin (tereddi-yatta terakkinin) hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Celal Nuri, *Türk İnkılabı* (İstanbul: Suhûlet Kütüphanesi, 1926), 61.

savunmuş,²⁵ yenileşme sürecinde her milletin kendi tekamül süreci izlemesi gerektiğini belirtmiş, Batı'yı özellikle hegemonik tutumundan dolayı düşman olarak görmüş,²⁶ Batı'yı insani değerlere riayet konusunda iki yüzlü davranmakla itham etmiş,²⁷ dahası kendisinin kesin bir şekilde Batıcı olmadığını belirtmiştir.²⁸ Bu yüzden de onun zamanındaki birçok yenilikçi düşünür gibi Batıcı değil, kavramın ihdasından çok önce Modernist²⁹ diye nitelenmesi daha isabetli gözükmemektedir. Diğer taraftan modernitenin Batı'da başlaması ve Batı dışı toplumlarda modernleşmeyle Batılılaşmanın çoğu defa paralel gelişen süreçler olması, zaman içerisinde Batıcılıkla Modernistlik kavramlarının, her zaman birbirini çağrıştıran kavramlar haline gelmesi de bu isimlendirmede yönlendirici olmuştur.

1. Celal Nuri'nin Hayatı

Gelibolu'da doğduğu ve İstanbul'da öldüğü bilinen Celal Nuri'nin doğum ve ölüm tarihleri konusunda tam bir fikir birliği olmasa da³⁰ genel olarak 1882-1938 tarihleri arasında yaşadığı kabul edilir.³¹ Çocukluk yılları babası Mustafa Nuri Bey'in görevli olarak bulunduğu Gelibolu, Sakız ve Canik'te geçmiştir. İlk öğrenimini taşra mekteplerinde ve özel hocalardan almış, orta öğrenimini İstanbul'da dönemin Batı tipi eğitim veren kurumlarının başında gelen Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde, yüksek öğrenimini ise yine İstanbul'da Hukuk Mektebi'nde tamamlamıştır.³²

²⁵ Celal Nuri, 1913 yılında kaleme aldığı *İttihad-ı İslam* adlı eserinde medeniyeti “sınâî medeniyet” ve “hakiki medeniyet” olmak üzere ikiye ayırmış, sanayi ve teknoloji konusunda Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmiş ve mutlaka örnek alınmaları, hatta taklit edilmeleri gerektiğini belirtmiş, gerçek medeniyet olarak kabul ettiği ve ahlaki ilkeler ile insani değerler üzerine kurulu hakiki medeniyet konusunda ise Osmanlı'nın Avrupa'dan istifade edeceği hiçbir şeyin olmadığını ve üstün konumunu muhafaza etmesi gerektiğini söylemiştir.

²⁶ Celâl Nuri, “Şîme-i Husûmet”, *İctihad* 88 (9 Kanunısanı 1329r/ 22 Ocak 1914), 1949. Mutlak Batıcı diyebileceğimiz Abdullah Cevdet ise Celal Nuri'nin bu ifadelerini paranoyaklık belirtisi olarak nitelemiştir. Bk. Abdullah Cevdet, “Şîme-i Muhabbet (Celal Nuri Bey'in Şîme-i Husumet Makalesine Cevap)”, *İctihad* 89 (16 Kanun-ı Sâni 1329r/29 Ocak 1914), 1984. Celal Nuri, daha başka yazılarında da Batı'yı düşman olarak nitelemiştir. Bk. Celal Nuri, “İslam'da Vücûb-i Teceddüd 3”, 1000-1001.

²⁷ Celâl Nuri, *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-ı Düvel* (İstanbul: Müşterekülmenfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, 1330h/1912), 3-5.

²⁸ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 11, 158-159.

²⁹ Bu tebliğde kullanılacak Modernist ismi, çoğu defa Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Seyyid Ahmed Han, Fazlurrahman gibi İslamî referanslarla modern değerlere uygun bazı yorumlarda bulunan İslam Modernizmi'nin öncü isimlerini değil modern değerleri içselleştirmiş olan, modern olanı aynı zamanda “olması gereken” olarak kabul eden, dünyanın modern olan lehinde bir değişim yaşaması gerektiğini savunan ve referanslarını İslamî kaynaklardan ziyade modern gelişmelerden getiren aydınları niteleyen bir isim olarak kullanılacaktır. Dolayısıyla kişilerin temel referans çerçevesi, İslamcı-Modernist ayrımında belirleyici unsur olmuştur.

³⁰ Yaşadığı dönemle ilgili olarak 1882-1936, 1877-1939, 1877-1938, 1870-1939 gibi çok farklı tarihler zikredilmiştir. Bk. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 399; Duymaz, “Celal Nuri”, 242.

³¹ Uyanık, “Celal Nuri'nin Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, 231-232; a.mlf., “Batıcı Bir Aydında Din Anlayışı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/68 (2019), 480; Buzpınar, “Öteki Üzerinden Hesaplaşma”, 152; Ova, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Celal Nuri'nin Düşüncesinde Değişen Batılılaşma Olgusu”, 545. Celal Nuri'nin yaşadığı zaman dilimi konusundaki farklı tarihler ve iddia sahipleri konusunda geniş bilgi için bk. Uyanık, “Celal Nuri'nin Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, 231-232.

³² Duymaz, “Celal Nuri”, 242; Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 399; Ova, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Celal Nuri'nin Düşüncesinde Değişen Batılılaşma Olgusu”, 545.

Celal Nuri, Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra bir süre avukatlık yapmış, ancak 1909'dan sonraki hayatının önemli bir kısmını gazeteci olarak sürdürmüştür. Son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminin en önemli gazetecileri arasında sayılmaktadır. Çeşitli gazete ve dergilerde binden fazla makale yazmış,³³ aralarında hikaye ve romanların da olduğu kırkın üzerinde kitap yayınlamıştır.³⁴ İkinci Meşrutiyet sonrası dönemde siyasal ve sosyal konularda dönemin en fazla yazı yazan kişilerinden birisi olmuştur.³⁵ Yazarlık, baş yazarlık ve editörlük gibi çeşitli görevlerde bulunduğu ve daha çok “aydınlanmacı” ve “yenilikçi” çizgide yayın yapan gazete ve dergilerde fikir hürriyeti, kadının toplumsal konumunun iyileştirilmesi, Osmanlı'nın geri kalış sebepleri ve yeniden yükselişe geçmesinin yolları, Avrupa devletlerinin emperyalist politikaları, Avrupa'ya karşı Osmanlı haklarının müdafaası, ittihâd-ı İslâm taraftarlığı ve istibdat eleştirisi gibi siyasal ve sosyal konular üzerinde durmuş, değişik fikirlerdeki insanlarla polemiklere girmiştir.³⁶ Cumhuriyet sonrası dönemde kaleme aldığı *Tac Giyen Millet* ve *Türk İnkılâbı* gibi eserlerinde ise yapılan inkılapları savunmuş, Türk modernleşmesinin ana hatlarını ortaya koymuştur.³⁷ Ancak Ülken'in de isabetle belirttiği üzere yazılarının çoğunda yüzeysel kalmış, orta halk seviyesinin üzerine çıkamamıştır.³⁸ Eserlerinin önemli bir kısmını imparatorluktan millî devlete geçiş döneminin çalkantılı yıllarında kaleme almış, söz konusu sosyo-politik şartların da etkisiyle sürekli değişiklikler, zaman zaman çelişkiler taşıyan fikirler ileri sürmüştür.³⁹ Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdikten sonra bir daha değiştirmeyeceği yolunu bulmuş, Millî Mücadele'nin kazanılmasının ardından gerçekleştirilen inkılapların hazırlanmasında ve tutunmasında önemli rol oynamıştır.⁴⁰

Celal Nuri'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki mesleki hayatı, daha çok aktif siyasetin içerisinde geçmiştir. 1919 yılında Gelibolu Mebusu olarak milletvekili seçilmiş, 1920-1921 yılları arasında yaklaşık bir yıl süren Malta sürgünlüğü dönemi hariç 1935 yılına kadar dört dönem Gelibolu ve Tekirdağ milletvekili olarak mecliste bulunmuştur. Bu dönemde Misâk-ı Millî, Kanûn-ı Esâsî ve Harf İnkılabı gibi birçok kanunun yapılmasında ve yerleşmesinde aktif rol oynamıştır. 1928 yılına kadar herhangi bir gazetede ya da dergide yazılarına rastlanmayan Celal Nuri, bu tarihten sonra *İkdam*'da tekrara yazılar yazmaya başlamış, gazetecilik ve milletvekilliği görevlerini birlikte yürütmüştür. 1934 yılında çıkartılan soyadı kanunu ile *İleri* soyadını almış, 1938 yılında da İstanbul'da vefat etmiştir.⁴¹

³³ Celâl Nuri, yazılarında kendi isminden başka *Helvacızâde, Afife Fikret, Haydar Kemal, Tarık Celâl, Mehmet Celâl* müstear isimlerini ve Fransızca kaleme aldığı eserlerinde *Djelal Noury* ve *N. D Helva* gibi isimleri de kullanmıştır. Bk. Uyanık, “Celal Nuri'nin Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, 242.

³⁴ Uyanık, Celal Nuri'nin “elli civarında kitap ve iki bin iki yüzü aşkın da makale” kaleme aldığını belirtir. Bk. Uyanık, “Celal Nuri'nin Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, 241.

³⁵ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 399.

³⁶ Uyanık, “Celal Nuri'nin Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, 243-244; Duymaz, “Celal Nuri”, 242-244; Ova, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Celal Nuri'nin Düşüncesinde Değişen Batılılaşma Olgusu”, 545.

³⁷ Uyanık, “Celal Nuri'nin Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, 244.

³⁸ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 399.

³⁹ Duymaz, “Celal Nuri”, 244; Ova, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Celal Nuri'nin Düşüncesinde Değişen Batılılaşma Olgusu”, 545.

⁴⁰ Duymaz, “Celal Nuri”, 244.

⁴¹ Duymaz, “Celal Nuri”, 243; Ova, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Celal Nuri'nin Düşüncesinde Değişen Batılılaşma Olgusu”, 545.

2. Celal Nuri'ye Göre Aileye Zarar Veren ve Referanslarını İslam'dan Alan Geleneksel Yanlışlar

Celal Nuri'nin geleneksel Osmanlı aile yapısına yönelik eleştirileri, aslında İslam konusundaki genel fikirlerinden çok farklı değildir. Onun geleneksel İslam anlayışına yönelik olumsuz bakışı, aile konusundaki değerlendirmelerinde somut bir hal almıştır. Ona göre İslam İslam'dan önceki şeriatlar ve kanunlar artık ihtiyaca kâfi gelmediğinden Hz. Muhammed, tekamül ilkesi gereği bunları ıslah etmiş ve geliştirmiştir.⁴² İslam'ın kendisinden önceki dinlerden daha mükemmel olmasının, dahası İslam diye bir dinin ortaya çıkmasının sebebi, söz konusu tekamül kanunudur.⁴³ Bir yenilenme ihtiyacının ürünü olarak ortaya çıkması sebebiyledir ki İslam'ın muhafazakârlığı, durağanlığı hoş görmesi mümkün değildir. İslam, her daim gelişmeye açık bir dindir.⁴⁴ Maslahatlar ve beşeri muameleler, sürekli değişime (tebeddül) ve dönüşüme (tahavvül) uğradıklarından bunların eski şekillerini kullanmak imkansızdır. Sadece inançlardan ibaret olmayan, kendisine özgü ahlakî ilkeleri, yönetim sistemi ve kanunları bulunan İslam'da da itikat alanının dışındaki bütün hususlarda yeni içtihatların yapılması gerekmektedir. İslamiyet'in dünyevi ve cismani hükümlerinin tamamı, peygamberin asrındaki uygulamalarda adaleti ve hakkaniyeti hakim kılmaya yönelik uygulamalar olduğundan bu zamana ait değildirler. Bugün, terakki için, İslam'ın esaslarına daha da yaklaşmak için onun ahkâmını amel ve itikat olmak üzere ikiye ayırmak zaruridir. İtikat alanı, kainatın çok kompleks ve esrarlı meselelerinden oluşması nedeniyle içtihad mübni ilkelerden oluşmasa ve dinlerin açıkladığı şekilde kabul edilmeleri kaçınılmaz olsa⁴⁵ da dünyevî meselelerde içtihat kaçınılmazdır. Zaten içtihat kapısının kapatılması, hukuki hükümler ile dünyevi muamelelerin on iki, on üç asır evvelki örfe ve kanunlara tabi kılınması, İslam dünyasının bin küsur senelik hiçbir tadilata ve ıslahata tabi tutulmamış ilkelerle idare edilmeye çalışılması, kendisini yormak istemeyen ulemanın İslam'ın reforma dönük ruhunu anlayamaması, meslekî istibdadı ve muhafazakarlığı, İslam dünyasının Batı karşısında geri kalmasının en önemli sebeplerinden olmuştur. Bu yüzdendir ki bugün İslamiyet'ye yapılması gereken en esaslı ıslahat, en temel reform vicdanı ilgilendiren meselelerle muamelatı ilgilendiren meselelerin birbirinden ayrılması ve yeni içtihatların yapılmasıdır.⁴⁶ Ne var ki bunun çok kısa bir

⁴² Celal Nuri'nin nazarında İslam, Allah'ın değil Hz. Muhammed'in eseridir. İslam'ın kurucusu olarak Hz. Muhammed, insanların anlayış kapasitelerini dikkate alarak bunun gibi sembolik ifadeler kullanmıştır. Eserlerinde ve makalelerinde o, oryantalistlerce geliştirilen "Muhammed'in dini" düşüncesini devam ettirmiştir. Hatta *Hâtemü'l-Enbiyâ* isimli üç yüz küsur sayfalık kitabını bu amaçla kaleme almıştır. Bu konuda daha kapsamlı değerlendirmeler için bk. Demir, *Aydınların İslam'a Bakışı*, 112-114, 171, 175-176; Ş. Tufan Buzpınar, "Celal Nuri'nin Batılılaştırma ve İslam Anlayışları Üzerine Notlar", *Muhafazakar Düşünce* 4/16-17 (Bahar-Yaz 2008), 227.

⁴³ Celal Nuri, *İttihâd-ı İslam*, 15-16, 37-39; a.mlf., *Kendi Nokta-i Nazarımızdan Hukuk-ı Düvel*, 171-172; a.mlf., "İslam'da Vücûb-i Teceddüd 2", 983-984; a.mlf., *Kadınlarımız*, 207-208.

⁴⁴ Celal Nuri, *İttihâd-ı İslam*, 38-39; a.mlf., *Kendi Nokta-i Nazarımızdan Hukuk-ı Düvel*, 171-172.

⁴⁵ Anlaşıldığı kadarıyla Celal Nuri açısından sadece İslam'a değil diğer dinlere ve inanışlara ait inançlar da içtihad kapalı alanlar olduğundan üzerinde söz söylenebilecek hususlar değildir. O, inançlar konusunda tüm dinlere ve felsefelere eşit bir mesafede durmaktadır.

⁴⁶ Celal Nuri, *İttihâd-ı İslam*, 42-53, 58, 60-61; a.mlf., "İslam'da Vücûb-i Teceddüd 2", 983-987; a.mlf., *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye-Mukadderât-ı Tarihiye* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1331h/1913), 159; a.mlf., *Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nuri Bey* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi,

sürede yapılması imkansızdır. Ona göre öncelikle toplumun hazırlanması gerekir. Ruhunu değiştirmeden bir milletin müesseselerini değiştirmenin hiçbir faydası olmayacaktır. İlk önce toplumsal dokuya uygun, ancak onları yetiştirecek, onları hürriyet fikrine hazırlayacak kanuni düzenlemeler yapılmalıdır.⁴⁷ Demokratik hürriyetçi bir düşünce yapısına sahip olan⁴⁸ Celal Nuri'nin "tabandan tavana" diye nitelenebilecek bir modernleşme yöntemini benimsediği anlaşılmaktadır.

2.1. Aile Kurumunun Teşekkülü (Nikah) ve Üzerine Bina Edildiği Esaslar

Celal Nuri'nin düşünce dünyasında aile kurumunun bireysel ve toplumsal önemi çok büyüktür. Ona göre bu günkü Avrupa medeniyetinin, iktisadi ve içtimai tekamülünün kaynağı ailedir. Bu yüzden ki Osmanlı da tekamüle aileyi desteklemekle başlamalıdır. Zira aile ne kadar metin ve sarsılmaz esaslara istinad ederse onun bir tür büyüğü demek olan millet de o derece sağlam olur.⁴⁹ Bir devletin esası millet, onun esası da ailedir. Bu yüzden ki aileyle ilgili hukuki düzenlemeler bir an önce yapılmalı, her yerde hâkim olan düzensizliğe bu alanda da müsaade edilmemelidir.⁵⁰

Celal Nuri'ye göre aile kurumu, bizim toplumumuzda ciddi anlamda ihmal edilmiştir. Çünkü aile kurmadan maksat, uzun zamanlar erkeğin olabildiğince zevk alması addolunmuş, bu yüzden de eş seçiminde daha çok dış görünüşe önem verilmiştir. Hatta Çerkez ve Gürcü kızları, sırf bu amaçla yetiştirilmiş, erkekler, hoşlarına giden kızlarla para karşılığında evlenmiştir. Evlenmeden maksat daha çok zevk almak olduğundan evlenilecek kadınların terbiyesine, ev kadınlığına, çocuk yetiştirme meziyetlerine pek bakılmamıştır. Kadından beklenen en esaslı rol, çocuk doğurmak, ona bakmak ve kocasını tatmin etmek olduğundan kadın, kendisine biçilen görevlerini yerine getirmeyecek duruma geldiğinde ya erkek tarafından boşanmış ya da evde bir kenara atılmıştır. Erkek ise onun yerine başka cariyeler ya da eşler almıştır. Son zamanlarda bilhassa ekonomik gereksinimler nedeniyle bazı küçük ilerlemeler olsa da durum, asırlar boyu bu şekilde devam etmiştir.⁵¹ Bunun adı "resmi bir cariyelikten" başka bir şey değildir. Halbuki kapatma ile aile kurulamaz.⁵²

Celal Nuri açısından Müslümanlar arasında evliliğin meydana gelmesinde dünyadaki en garip ve en zararlı uygulamalardan birisi de görücü usulü evliliğidir. İslam dünyasında kadın erkeği, erkek de kadını tanımadan evlilik gerçekleşmektedir. Yaratılışın, ahlakın, karakterin uyuşup uyuşmadığına hiç bakılmamakta, kolu komşunun tavsiyesiyle evlilik gerçekleşmektedir. Oysa evlilik, kadın ile erkek arasındaki doğal bir meylin neticesinde meydana gelmelidir. Taraflar birbiriyle tanışmalı, namuslu bir şekilde birbirini sevmeli, şeri sınırlar içerisinde birbirini istemeli ve birbirlerini tanıyacakları derecede bir arada vakit geçirmelidirler. Evliliklerin ciddi ve daimî olmasının yolu budur. Dahası, İslam'a uygun

1331h/1913), 51. Cumhuriyet dönemi aydınlarının geleneksel ulemaya yönelttiği eleştiriler konusunda daha ayrıntılı bilgi için bk. Demir, *Aydınların İslam'a Bakışı*, 288-310.

⁴⁷ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 400.

⁴⁸ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 399.

⁴⁹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 129-130.

⁵⁰ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 157.

⁵¹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 130-132.

⁵² Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 136.

evlilik şekli de budur. Zira İslam, evlenilecek kişinin bütün yönleriyle tanınmasını istemektedir. Dolayısıyla bu günkü evlilik tarzı, ne akla da nakle uygundur.⁵³

Celal Nuri'ye göre erken yaşta evlilik meselesi de ciddi bir problemdir. Gerek erkekler gerekse kızlar, on iki ila on altı yaşları arasında evlendirilmekte, on yedi on sekiz yaşına kadar evlenememiş kızlar, bunalıma girmektedirler. Oysa bu yaşlardaki bir evlilikte çocuklar, ne beden bakımından ne de ruhen hayatın büyük zorluklarını çözebilecek güce sahiptirler. Bu yüzden ki erken yaştaki evlilikler, içtimai ve tıbbi çok sayıda zarara yol açmaktadırlar. Avrupa kanunları, bir alt sınır belirlemek suretiyle ırklarını ve milletlerini gerilemekten, bedensel hastalıklardan ve toplumsal sıkıntılardan bir dereceye kadar kurtarmaya çalışmaktadır. Osmanlı da hem aile yapısını sağlıklı bir zemin üzerinde yükseltmek hem de erkek yaşta evliliğin biyolojik ve toplumsal zararlarını ortadan kaldırmak için mutlaka gelişmiş memleketlerde olduğu gibi evlilikte bir alt sınır belirlemelidir.⁵⁴

Celal Nuri'nin evliliğin meydana geliş şekli konusunda eleştiriler yönelttiği ve aileye zarar verdiğini ileri sürdüğü hususlardan bir diğeri de imam nikahıdır. Ona göre medeni birtakım kayıt ve şartlara bağlı olmaması, nikahı tam bir karmaşa haline getirmektedir. Mehir bile gelişigüzel takdir edilmektedir. Bu durum, bilhassa boşanmalarda kadınların ciddi mağduriyetler yaşamasına yol açmaktadır. Oysa yapılması gereken şey, çok basittir. Nikah kıyılan yerde evlenecek kişiler hazır bulunmak ve kimseye vekalet vermemek şartıyla nüfus memuru ve resmi şahitlerin huzurunda, mehirin ve bütün şartların belirlenmesiyle resmi bir nikah gerçekleşebilir. Şeriatın emrettiği tarz da budur. Bu durum, evliliği daha sağlam temellere oturtacaktır.⁵⁵

2.2.Taaddüd-i Zevcât (Çok Kadınla Evlilik)

İkinci Meşrutiyet dönemi Modernist aydınları arasındaki önemli polemik konularından birisi de çok kadınla evlilik konusudur. Taaddüd-i zevcât denildiğinde akla daha çok dört kadınla evlilik olgusu gelse de meselenin cariyeliği de kapsayan iki boyutu bulunmaktadır. Modernistler bu konuyu daha çok insanın saygınlığı ve onuru açısından ele almakta, insanlığın ilkel dönemlerine mahsus bir olgu olarak görmekte, Avrupa'ya karşı İslam dünyasını içine düşürdüğü mahcup edici durumlara dikkat çekmekte, devletin bunu bir an önce yasaklamasını talep etmekte ve yasaklanmasının şeriata da aykırı olmadığını iddia etmektedirler.⁵⁶ Mesela dönemin önemli Modernist aydınlarından Celal Nuri, ister cariyelik tarzında olsun isterse dört kadınla evlilik formunda olsun çok kadınla evliliğin bütün unsurlarıyla ahlaka muğayir olduğunu, kadının saygınlığını ayaklar altına aldığını, onu salt bir cinsel metaya dönüştürdüğünü ve erkekler tarafından suiistimal edildiğini iddia etmekte,⁵⁷ bu tarz bir evliliğin aileye de büyük zararlar vereceğini belirtmektedir. Ona göre bu tarz evliliklerin ailede yol açtığı en büyük zararlardan

⁵³ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 185-186.

⁵⁴ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 180, 193-194.

⁵⁵ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 190.

⁵⁶ Mansûrîzâde Mehmed Said, “Taaddüd-i Zevcat İslâmiyet’te Men Olunabilir”, *İslam Mecmuası (1914-1918, Tahlil-Dizin ve 1.-12. Sayılar)*, Edt. Mustafa Göleç (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 337-340; a.mlf., “Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle (Cevaba Cevap)”, *İslam Mecmuası (1914-1918, Tahlil-Dizin ve 1.-12. Sayılar)*. Edt. Mustafa Göleç (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 369.

⁵⁷ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 130-132, 145-148.

birisi erkeğin karısına hayat arkadaşı nazarıyla bakmamasına sebep olmasıdır. Aynı şekilde kadın da kocasını sevememekte ve bağlanamamaktadır. Kadınlar arasındaki kaçınılmaz kıskançlık ve husumet, ailede sürekli bir tartışma ortamının hakim olmasına yol açmakta, bu da ailedeki huzur ve mutluluğu yok etmektedir. Bu ortamdan en fazla çocuklar olumsuz etkilenmekte, mutsuz çocuklar yetişmektedir. Diğer taraftan bu tür evliliklerde çocuk sayısının çok olması çocukların ihmal edilmelerine ve gerektiği gibi yetiştirilememelerine yol açmaktadır. Dolayısıyla denilebilir ki tek eşle evlilikte umumi maslahat söz konusudur.⁵⁸ Zira tek eşle evlilik aile fikrini, aile de millet fikrini destekleyecektir.⁵⁹

Celal Nuri'ye göre çok kadınla evlilik geleneksel aile yapısında aslında belli bir ihtiyacın ürünüdür. O dönemin ekonomik ve toplumsal şartları da bu tür evlilikleri kaçınılmaz kılıyordu. Savaşlar sebebiyle kadın nüfusunun çoğalması, kadının müdafaa edilmesi ihtiyacı ya da ağır ev ve tarım işleri, çok eşle evliliği “doğal bir olgu” haline getiriyordu. Ekonomik sebepler ve kadına bakış da önemli bir faktördü. İlkel dönemlerde evliliğe bir aşk ve muhabbet birlikteliği nazarıyla bakılmadığından, dahası kadınların alınıp satılabileceği tahayyül edildiğinden zengin erkekler, istedikleri kadar kadınla evlenebiliyorlardı.⁶⁰ Ancak günümüzde, bu şartların hiç birisi kalmadı. Tam tersine tek eşle evliliği zorunlu kılan yeni şartlar gelişti. Her şeyden önce kadınlar bilinçlendi,⁶¹ kendi şahsiyetlerinin farkına varmaya başladı. Aynı şekilde erkekler de bu konuda belli bir bilince ulaştı. En önemlisi insanlık çok gelişti. İnsanlığın gelişimine paralel olarak da tek eşle evlilik ortaya çıktı.⁶² Yani medeniyet ilerledikçe, tek eşle evlilik ilkesi de ilerledi. Osmanlı'da bile son zamanlarda yaşanan gelişmeye bağlı olarak çok kadınla evlilik eskiye oranla azaldı. Günümüzdeki ekonomik şartlar da bu konuda önemli bir faktör oldu. Çünkü geçim şartlarının zorluğu, bir erkeğin çok sayıda kadına bakmasını ve harem daireleri kurmasını imkansız hale getirdi.⁶³ Celal Nuri'ye göre bütün bu durumlar göz önüne alındığında devletin çok kadınla evliliğe müsaade etmesinin mümkün olmadığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Halife, bir an önce yetkilerini kullanarak gerek çok kadınla evliliği gerekse cariyelik usulünü yasaklamalıdır.⁶⁴ Halifenin bunu yasaklaması ise bir ruhsatın kullanılmasından da öte İslam'ın asıl istediği hükmün icra edilmesi anlamına gelmektedir. Çünkü çok kadınla evlilik, onun tespitine göre İslam ile taban tabana zıttır. Gerçi

⁵⁸ Celal Nuri'ye göre meselenin medeniyet boyutu ise İslam'ın Batılılar tarafından haksız yere eleştirilmesine ve barbar insanlar şeklinde telakki edilmesine yol açmaktadır. Bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 146-148.

⁵⁹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 140-141, 143.

⁶⁰ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 20-21.

⁶¹ Celal Nuri'ye göre eskiden kadınlar, daha saf ve daha cahil olduklarından bu tür evliliklere razı olabilmekteydiler. Bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 141.

⁶² Celal Nuri'ye göre insanlığın ilk döneminde aile kurumu yoktu. Kadınlar ortak kullanılıyordu. Zamanla insan zekası geliştikçe ve cemiyet hayatına geçildikçe, insanlık sürü hayatından belli bir düzen ve intizama kavuştuğu aile kurumu ortaya çıktı. İnsanların his, ahlak ve vicdan bakımından belli bir düzeye ulaşmasıyla kadına bakışı değişti. Aşk ve muhabbet duyguları ortaya çıktı. Erken dönemlerde tamamen serbest olan cinsel birliktelik, zamanla çok kocayla (taaddüd-i ezvâc) ve çok kadınla (taaddüd-i zevcât) evlilik gibi şekillere evrildi. En sonunda da tek eşle evliliğe ulaşıldı. Yani tamamen bir tekamülün ürünü olan aile kurumu, tekamül etmeye ve ister istemez değişmeye devam edecektir. Tamamen ortadan kalkması ihtimali bile mümkündür. Bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 17-18, 71-83.

⁶³ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 140-141, 143.

⁶⁴ Celal Nuri'ye göre belki sınırlı bir süre için zaruret gereği ikinci bir eş almaya müsaade edilebilir. Ancak bu haliyle ilelebet devam etmesi mümkün değildir. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 144-145, 148.

Nisa suresinde dörde kadar kadınla evliliğe ruhsat verilmiştir. Ne var ki İslam, bu ruhsatı, Hicaz bölgesinde baskın olan sınırsız kadınla evliliği sonlandırmak için vermiş, çok kadınla evliliği yasak derecesinde kerih addetmiştir. İslam, ilkel dönemlere mahsus problemli bir uygulamayı kaldırmak için bir yol izlemiş, kullanılması çok zor şartlara bağlamıştır. O dönem için verdiği ruhsatta, ilzam edici, tüm zamanlarda mutlaka yerine getirilmesi gereken bir hüküm yoktur. Tam tersine şeriatın bütününden anlaşılmaktadır ki İslam’da tek kadınla evlilik esastır. Hatta o dönemde şart koşulan adalet şartını bugün yerine getirmenin hiçbir imkanı yoktur. Ne var ki cahil ulemamız, ruhsattaki hikmeti anlayamamış, yanlış bir şekilde tefsir etmiştir. Bu yüzdendir ki peygamberlerin varisleri konumunda olan ve şeriatı korumak gibi bir yükümlülüğü de bulunan ulemanın, zamanının ihtiyaçlarını idrak ederek şeriata aykırı bu gibi uygulamalara karşı çıkmaları, bu konuda bir cesaret sergileyerek yeniliğe gitmeleri ve suiistimal boyutuna varan geleneksel usulü İslam’ın kadim esaslarına döndürerek ıslah etmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde teceddüd ve inkılap yine mukadderdir. Ne var ki bundan İslam zarar görecektir.⁶⁵

2.3. Boşanma (Talak)

Ailenin kurulması kadar parçalanması (boşanma) konusu da İkinci Meşrutiyet döneminin en tartışmalı meselelerdendir. Dönemin Modernist aydınlarından Celal Nuri’ye göre İslam dünyasındaki kötü evlilik şekilleri kadar kötü talak uygulamaları da aile kurumuna en fazla zarar veren hususlardandır. O, toplumsal hayattaki yozlaşmalara ve suistimallere dikkat çekerek meseleyi ele almakta, bunun çağdaş şartların yanı sıra İslam’a da kesinlikle uygun olmadığını belirtmekte ve mutlaka değiştirilmesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Onun nazarında Osmanlı toplumundaki talak uygulamaları, boşanma olgusuyla gerçek anlamda kastedilen “meşru sebeplerden dolayı hakim kararıyla nikah akdinin feshedilmesi” şeklinde değil “erkeğin karı kovması” tarzında cereyan etmektedir.⁶⁶ Hiddet ve gazap anı, bir öfke patlaması veya başka bir kadın alma isteği gibi tamamen erkek merkezli olan ve meşru bir sebebe dayanmayan durumlar, kanuni hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmadan boşanmalara yol açmaktadır.⁶⁷ Hal böyle olunca erkekler tarafından suistimal edilmekte, şerî hilelerle aile kurumunu parçalamasına yol açmaktadır.⁶⁸ Çünkü Osmanlı toplumunda erkekler daha çok zevk için ve daha fazla çocuğa sahip olmak amacıyla evlenmektedirler. Dolayısıyla kadınlar, bu görevlerini yerine getiremediklerinde, erkekler eşlerinden bıktıklarında ya da kadınlar eski güzelliklerini kaybettiklerinde kolayca onu boşama yoluna gitmekte, onun yerine başka eşler almaktadırlar.⁶⁹ Torun sahibi çok sayıda kadının kovulup kocasının on üç on dört yaşında kızlarla evlendikleri ülkemizde görülmemiş bir şey değildir.⁷⁰ Görücü usulü evlilik de bunun en önemli sebeplerindendir. Tarafların birbirini görmeden, tanımadan ve sevmeden evlenmesi neticesinde bilhassa erkekler, hoşlarına gitmeyen kadınları bir süre sonra boşamaktadır.⁷¹ Durum öyle bir hal almıştır ki hilafetin merkezi İstanbul’da bile bazı erkekler, metres değiştirir gibi eş değiştirmektedirler.⁷²

⁶⁵ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 141-143, 146-148.

⁶⁶ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 135-136, 137; a.mlf., *Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nuri Bey*, 42.

⁶⁷ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 150.

⁶⁸ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 149.

⁶⁹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 130-132, 136.

⁷⁰ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 135.

⁷¹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 186.

⁷² Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 156.

Bu gibi uygulamaların ailenin esasını harap ettiği, sadece aileyi değil bütün bir cemiyeti perişan ettiği ortadadır. Bundan önce aile yapısı, sonra da bütün bir millet zarar görmektedir.⁷³ Dolayısıyla geleneksel usuldeki düzensizliğe ve kuralsızlığa bir an önce son verilmeli, birçok alanda hakim olan düzensizliğin burada da hüküm sürmesine müsaade edilmemelidir. Yeni bir boşanma ve nikah kanunu, memleketimizi birçok ailevi felaketlerden kurtaracaktır.⁷⁴ Bu çerçevede talak, mutlaka şartlara bağlanmalı, suistimal men edilmeli, sebepsiz boşanmalara mahal verilmemelidir. Boşanma, erkeğin hiç çekinmeden başvurduğu çok kolay bir durum olmamalıdır. Bir erkek, hakimın kabul edeceği meşru sebepler olmadan, eşini boşayamamalıdır. Mesela kadının bir kusurunun olmadığı durumlarda hakim, kadının haklarını gözetmeli, belli bir miktar tazminata da hükmetmeli, meseleyi sadece mehire bırakmamalıdır. Çünkü gelişigüzel bir şekilde belirlenen mehir ilkesi, bu hukuku muhafaza etmekten çok uzaktır.⁷⁵ Yine çocuklar varsa, boşanma onları da ilgilendirdiğinden öncelikle onların hukuku gözetilmelidir. Boşanma hakkı kadına da verilmeli, kadının mahkemeye müracaat edip sebep belirtmesiyle, nihai karar hakimın elinde olmak kaydıyla boşanma gerçekleşebilmelidir.⁷⁶ Öyle ki hâkim, eğer birilerinin mağduriyetine yol açmayacaksa sebep yoksa bile tarafların isteğiyle boşanmaya müsaade edebilmelidir. Bu şekilde boşanma kurallara bağlandığında, erkekler evlenecekleri zaman daha iyi düşünecekler, aile kurmaktan çok daha başka sebeplerle bir araya gelemeyeceklerdir.⁷⁷

Celal Nuri'ye göre bu şekilde bir düzenleme yapılması, aslında İslam'ın da arzuladığı bir sistemdir. Müslümanlar, çok kadınla evlilik, cariyelik ve boşanma gibi konularında günümüzde sergiledikleri uygulamalar, İslam'ın istedikleri değil, daha çok hile-i şeriyeden istifade etmektir. Bu yüzden de İslamiyet'i mevcut durumlar ile uyuşturmak mümkün değildir.⁷⁸ Zira İslam, en başta suistimale şiddetle karşıdır. Bu kapsamda inzibatsız ve sebepsiz bir şekilde zevcenin zevci tarafından kovulmasını nehyetmektedir. Mesela Nisa suresinin 19, 35 ve 128. ayetleri⁷⁹ eşlerini boşayan erkekleri korkutmakta,

⁷³ Geleneksel boşanma usulünün yol açtığı zararlar konusundaki çeşitli değerlendirmeler için bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 136-138, 150, 186.

⁷⁴ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 136, 157, 190. Özellikle çok evlilik konusundaki fikirleriyle büyük tartışmalara yol açmış olan Mansûrîzâde Said Bey'e göre de nikah ve talak konusunda kesinlikle emreden ya da nehyeden bir hüküm olmadığından, caiz olan bütün hususlarda olduğu gibi bu meselede de hükümet yetkilileri, umumi vicdana uygun bir şekilde gerekli düzenlemeleri yapabilir, bazı kanunlar çıkartabilirler. Bk. Mansûrîzâde, "Taaddüd-i Zevcat İslâmiyet'te Men Olunabilir", 340.

⁷⁵ Celal Nuri'ye göre Osmanlı'da nikah konusunda tam bir belirsizlik ve resmiyetsizlik hakimdir. Bu yüzden nikah esnasında şartlar net bir şekilde belirlenmediğinden ve kayıt altına alınmadığından yirmi otuz sene sonra meydana gelen boşanmalarda, eğer koca gaddar bir kimseyse eşine çok az bir nafaka vererek onu savuşturabilmektedir. Bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 190.

⁷⁶ Celal Nuri'ye göre fıkıh mezheplerinin tamamı, boşanma hakkını kadına da verirler. Ancak Maliki fikhı, bu konuda en geniş yeri vermekte, Hanefi fikhı ise en yetersiz kalan mezhep olmaktadır. Dolayısıyla Hanefi mezhebi, bu konuda günümüzdeki ihtiyaçlara pek cevap verememektedir. Halife, birçok konuda Hanefi mezhebine muğayir hüküm verip kanunlaştırdığı gibi bu konuda da ya Maliki mezhebini izlemeliler ya da yeni bir içtihat ortaya koymalıdır. Bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 153-154.

⁷⁷ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 153-156.

⁷⁸ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 11, 149, 152, 157.

⁷⁹ "Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için de kadınları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız (biliniz ki) Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz. (Nisa, 4/19.) Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her

zevcesinden hoşlanmayan erkeğin sabretmesini istemekte, aralarında tartışma varsa anlaşma yoluna gitmeleri gerektiğini belirtmektedir. Hz. Muhammed, “Allah katında en sevilmeyen helal, talaktır” buyurmuştur. “İfettleri şüpheli kadınlardan başkasını boşamayınız. Allah, kadınlarını boşayarak yeni yeni eşler alan erkekleri ya da kocalarından boşanarak yeni yeni kocalara varan kadınları sevmez” hadisi ise sebepsiz talakı yasaklamaktadır. İbn Abidin haşiyesi gibi fıkıh kitapları da aynı şekilde talakta asıl olanın men olduğunu, boşanmaya ancak arizî sebeplerle izin verildiğini, sebepsiz yere bir kadının boşanmasının kadına, ailesine ve evladına eziyet olduğunu belirtir. Bu yüzdendir ki bir an önce bu ilkeye geri dönülmelidir. Herhalde talakı kurallara bağlamak için bunlardan daha büyük bir emir olamaz.⁸⁰

2.4. Kadının Toplumsal Hayata Aktif Katılımı ve Erkek ile Eşitliği Meselesi

İkinci Meşrutiyet dönemi basın yayın hayatının en tartışmalı meselelerinden birisi de kadının toplumsal hayata aktif katılımı ve bununla ilişkili olarak “kadının çalışması, eğitimi, süslenmesi ve te-settürü” konularıdır. Bunlar, sadece kadının toplumsal konumuyla ilgili meseleler gibi gözükse de aile kurumunu yakından ilgilendiren, onun yapısal özelliklerini önemli ölçüde etkileyecek olan meselelerdir. Çünkü Modernist perspektifte kadına yeni bir rol tayin edilmekte ve bu role uygun yeni davranışlar önerilmektedir.

Kadının toplumsal hayata aktif katılımı konusu, her şeyden önce kadının genel olarak hayattaki, özel olaraksa erkeğe karşı konumuyla ilişkili bir meseledir. Modernist alimlerden Celal Nuri’ye göre gerek kadın gerekse erkek, hayatın idamesi için gereken sermayeyi temin ettiğinden bu iki kuvvetten birisi olmadan alemin düzeninin devam etmesi mümkün değildir. Bu yüzden kadın ile erkek arasında herhangi bir farklılık tasavvur edilemez. Onlar, hem psikoloji hem de fizyoloji bakımından birbirine eşittir. Gerçi kadının ve erkeğin birbirinden farklı özellikleri ve meziyetleri vardır. Ancak bu farklılık, birinin diğerinden daha üstün olmasını gerektiren bir farklılık değildir. Tam tersine bu farklılıkların bir araya gelmesiyle yeni hayatların meydana gelebilir. Eğer bir üstünlükten bahsedilecekse beşeriyetin devamı için daha çok fedakarlık gösteren kadının üstünlüğünden bahsetmek gerekir.⁸¹ Hal böyle olmasına rağmen erkekler, yaratılışın başlangıcından beri kadının zaaf olarak görülebilecek annelik rolünü suistimal etmekte ve kadını kendisinin esiri haline getirmektedir.⁸²

şeyden haberdar olandır. (Nisa, 4/35) Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve Allah’tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bâri birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, günden gün sakınırsanız Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. (Nisa, 4/128-129)”

⁸⁰ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 150-152.

⁸¹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 11, 14-15.

⁸² Celal Nuri’ye göre bu sorun, sadece İslam dünyasıyla da sınırlı değildir. En gelişmiş addolunan medeniyetlerde bile hala bunun izleri görülmektedir. Avrupa’nın bazı memleketlerinde kadınların birçok hakkı eksik bir konumdadır ve yeni yeni gelişmeye başlamıştır. Mesela Fransız kanunları, kadınları halen mal nazarıyla bakan Germen ve Latin kanunlarından başkası değildir. Kadın, başlangıçta babasına, evlendikten sonra da kocasına ait bir nesne gibi telakki edilmektedir. Yine birçok ülkede kadının bağımsız bir şahsiyeti yoktur. Söz söyleme hakkı bile bulunmamaktadır. Toplumsal hayatta erkek ile rekabet konusunda eşit haklara sahip değildir. Her işi görmesine müsaade edilmez. Aynı işi yaptıkları durumlarda bile erkek kadar ücret alamazlar. Bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 16, 158, 160-162.

İslam dinine gelince Celal Nuri'ye göre İslam, kadın için bugün talep edilen tüm hakları asırlar öncesinde ona vermiştir. Şârî, gelecek dönemlerin ihtiyaçlarını ve dünyanın ekonomik gereksinimlerini pek nüfuzlu bir nazarla görmüş, beşerin tekamül edeceğini, medeniyetin Hz. Muhammed'in dönemindeki Hicaz medeniyeti derecesinde kalmayacağını bilmiş, bu mütalaalar üzerine hükümler koymuş ve kadının erkek ile eşit konumunu tayin etmiştir. İslam şeriatında hiçbir nass, kadınları tabi, mülkî, medenî ya da siyasî haklarından mahrum etmemektedir. Kadının yapabileceği muameleleri sınırlamak, erkeğe bir üstünlük vermek, şeriat-ı Ahmediye'nin aklına bile gelmemiştir. Kadının erkek ile tamamen eşitlik üzerine kurulu haklarını bu şekilde ortaya koyan, İslam'dan başka hiçbir din, inanç ya da kanun yoktur. Kadın, Batı'da ne kadar tekamül ederse o derece İslamiyet'e yaklaşmış olacaktır.⁸³

İslam kadına toplumsal hayatta bu kadar büyük bir yer vermişken ve toplumsal aktivitelere en az erkek kadar katılımını temin etmişken kadının İslam dünyasındaki konumu nedir? Celal Nuri'ye göre kadının Osmanlı coğrafyasındaki mevcut konumuyla İslam'daki konumunu telif etmenin imkanı yoktur.⁸⁴ İslam'ın asıl metinlerine değil de geleneğe bakan Batılılar, İslam'ın kadını geriletmediğini zannetmişlerdir. Oysa kabahat, İslam'ın değil geleneğin ve geleneği meşrulaştıran ulemanındır.⁸⁵ İstibdat ve cehalet üzerine kurulu olan, şeriatın sağlam ilkelerinden her geçen gün uzaklaşan, içtihat kapısını kapatan ve peygamberin gerçek amacını anlayamayan gelenek, kadına zulmetmiş, yanlış tesettür tasavvurunun etkisiyle onu toplumsal hayattan uzaklaştırmış, sadece cinsel bir metaya dönüştürmüş, erkeğin emrine amade bir varlık haline getirmiş, şehvetleri teskin etmesi için evlere ve harem dairelerine hapsedmiştir. Bu suretle de kadının aklını, ruhunu, irfanını, tam manasıyla hadım etmiştir; onların beyinlerini keyfiyeten de kemmiyeten de küçültmüştür.⁸⁶ Daha da garibi, kadınlar da bu rolü kanıksamış, aslı görevlerinin erkeğin şehvetini teskin etmek olduğunu kabullenmiş, bundan daha büyük bir vazifesinin olabileceğini tasavvur edememiştir. Bütün bu gelişmeler, Müslüman kadınların meziyetlerini heba etmiş, insan türünün yarısı heba edilince bütün bir beşeriyet bundan zarar görmüştür.⁸⁷ Osmanlı milletinin her geçen gün çökmesinin en önemli sebeplerinden birisi de bu durumdur. Zira kadının iştiraki olmadan bir cemiyetin ilerlediğinin tarihte hiçbir örneği yoktur.⁸⁸ Diğer taraftan zaman kadınlara toplumsal hayatta mah-

⁸³ Celal Nuri'ye göre İslam şeriatında kadın ticaretle uğraşır; mahkemelerde ve meclislerde hakkını müdafaa edebilir; vergi verir; meşru her türlü sanatla ve zanaatle uğraşabilir; kocasının ya da babasına müracaat etmeden ortaklık akti yapabilir. Erkek, ticari hayatta ne derece genişliğe sahipse kadın da sahiptir. Ahmedî şeriat kadın konusunda o kadar yüksek bir mevkie sahiptir ki bazı içtihatlarda kadının imam, yani hükümdar olması bile mümkündür. Öyle ki kadın olması, onun azledilmesine sebep teşkil edemez. Bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 158-159, 160-164, 168-169, 207-208.

⁸⁴ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 12, 160, 162; a.mlf., *Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nuri Bey*, 41.

⁸⁵ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 163.

⁸⁶ Celal Nuri, bir başka bağlamda ise dönemin önemli bir mütefekkeri diye nitelediği Prof. Dr. Ludwig Büchner'in (ö. 1899) *Bir Asrın Fecrinde* isimli eserinden *Feminizm* başlıklı bölümü çevirir ve ondan da benzer fikirler nakleder. Büchner'e göre de kadınların asırlardır ikinci işlerle uğraşması beyinlerini küçültmüştür. Erkek de aynı şekilde yetişse onun beyni de aynı hal alacaktır. Bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 220.

⁸⁷ Osmanlı'da geleneğin kadını geriletmedeki rolü konusunda çeşitli değerlendirmeler için bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 8-12, 162-163, 165-166, 172, 207-208.

⁸⁸ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 167-168. İkinci Meşrutiyet Dönemi modernist dergilerinden Sıyanet'in bazı sayılarında kadının toplumsal konumunun şöyle tasvir edildiği belirtilir: "İslam dünyasında kadınlar, hayata menfezi

rum kaldıkları haklarını zaten iade edecektir. Zamana galebe çalan, şimdiye kadar hiçbir kimse olmamıştır. Bu yüzdendir ki Osmanlı’da ulema, kadının hürriyet dairesini sınırlamaya çalışmaktan vazgeçmemelidir.⁸⁹ Nebî, müceddit demektir. Onların varisleri konumunda olan alimlerin de mücedditlik vazifesini icra etmesi gerekir.⁹⁰ Herkesin İslam’ın kadına verdiği yüksek yeri de göz önünde bulundurarak Müslüman ve Türk kadınlarını Avrupalı kadınların seviyesine çıkartılması, kadın ve aile konusunda bu toplumun örfilikten, ikellikten ve orta çağlılıktan kurtulması için çalışması gerekmektedir.⁹¹ Osmanlı, sanayi medeniyetinin kadın hayatına taalluk eden tüm cihazlarını, dünyadaki gelişmelere uygun şekilde kabul etmelidir. Aksi takdirde Avrupa’daki kadınların toplumsal konumu Osmanlı’dakinden yüksek olacak, bu da onun aile yapısında bazı bozulmaların meydana gelmesine yol açacaktır.⁹²

Anlaşıldığı kadarıyla Celal Nuri, İslam’ın kendi geldiği dönemde kadına muhteşem bir yer verdiğini ve büyük bir inkılap gerçekleştirdiğini, kadının olması gereken yüksek mevkie yerleştirildiğini düşünür. Bununla birlikte onun nazarında Müslümanlar, zaman içerisinde cahillikleri, İslam’ın ruhunu anlayamamaları ve içtihat kapılarını kapatmaları gibi sebeplerle kadın konusunda bir gerileme yaşadılar. İslam’ın kadına verdiği haklarını gasp edip ona zulmettiler. Onun bu ifadelerinden ve meseleleri ele alırken ortaya koyduğu sosyolojik bakış açısından anlaşıldığı kadarıyla o, İslam konusunda tarihselci bir anlayışı önermekte, kendi zamanında zirve sayılabilecek düzenlemelerin ruhunu kavramak suretiyle bu zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu sayede Müslümanların kadın ve aile konusunda ıslahatlar yapabilecek bir zemine sahip olduklarını iddia etmektedir. Ne var ki kadının ev kadınlığını ve annelik rolünü yadsıyan, dahası bunun kadının yeteneklerini ve zekasını hadım eden bir olgu olduğunu iddia eden, zımnen de iş hayatındaki kadının daha üstün olduğunu hissettiren bu tür bir söylemin toplumun kalkınmasında çok önemli olduğu belirtilen ailenin bekasına nasıl bir katkı sunacağı, doğrusu büyük bir merak konusudur. Yine kadınların da çalışma hayatına aktif bir şekilde katıldığı aile yapılanmasında çocukların eğitim kalitesinin ve ruhsal gelişimlerinin bundan nasıl etkileneceği de Celal Nuri tarafından üzerinde çok fazla düşünülmüş bir konu değildir.

2.5. Kadının Eğitimi

Kadının toplumsal hayattaki konumu gündeme geldiğinde doğal olarak onun bu konumuna uygun eğitimi de akla gelmektedir. Modernist aydınlar, kadının toplumsal aktivitelere aktif katılımının şart olduğunu ve asırlardır bu haklarından mahrum bırakıldığını düşündüklerinden doğal olarak kadının ilk okuldan üniversiteye kadar eğitimin her kademesinde yer alması gerektiğini söylemektedirler. Bu aydınlardan Celal Nuri, kadının eğitimini Osmanlı’nın kalkınması ve bu uğurda milletin yükselmesi üzerinden temellendirmektedir. Onun nazarında kadının eğitimi meselesi o kadar önemlidir ki Türklerin ve

olmayan karanlık köşelerinde yetismekte, gayesi sınırlı, muhiti dar bir hayat içinde yaşamakta, onlara hayat hakkı vermek istemeyen demir pençeler altında ezilmektedir.” Bk. Ahmed Hamdi Akseki, “Tesettür ve Kadın Hakları Konusunda Bilinmesi Elzem Hakikatler”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, Haz. İsmail Kara (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 2/823-824.

⁸⁹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 210.

⁹⁰ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 207-208.

⁹¹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 168-171.

⁹² Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 171.

Müslümanların istikbali, öncelikle buna bağlıdır. Eğer Osmanlı, kalkınmak ve gelecekte başarılı olmak istiyorsa asırlardır ihmal ettiği bu meseleye büyük önem vermeli, yapacağı ıslahatlara ordudan, donanmadan, hatta okuldan bile önce “kadın eğitiminden” başlamalıdır. Çünkü kadın çocuğu, çocuk milleti, millet de devleti geliştirecektir.⁹³ Bu yönüyle kız çocuklarının eğitimi, onun açısından binanın temeli mesabesinde. Zira daha önce de ifade edildiği üzere sadece erkeğin geliştirilmesiyle bir medeniyetin ilerlemesi mümkün değildir. Bunun tarihte bir örneği de yoktur. Diğer taraftan dünyanın her yerinde kadınların seviyesi yükselttilerken Osmanlı’da sabit tutulması gerektiğini söylemenin de savunulabilir bir tarafı bulunmamaktadır.⁹⁴

Kadın eğitiminin gerekliliği kadar önemli bir diğer mesele de bu eğitimin mahiyeti meselesidir. Celal Nuri, evrimci-tekamülcü düşünce yapısının da etkisiyle bu konuda dönemin diğer Batıcılarından farklı olarak İslamcılara yaklaşan bir tavır ortaya koyar. Ona göre kadınlar, Osmanlı’da asırlar süren bir cehaletten kurtulmaktadırlar. Ataerkil yapı, onların fikir dünyasında çok fazla bir kabiliyet bırakmamıştır. Bin seneden daha fazla süren bir esaretin kalkması, onları ürkütmektedir. Bu yüzden onlara özel bir eğitim verilmelidir. Bununla birlikte sırf eğitim işine önem verdiğini göstermek adına Amerika ya da İsviçre gibi gelişmiş milletlerin eğitim programlarını olduğu gibi kopya etmek, asla doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü onların gelişme ilkeleriyle bizimkiler birbirinden tamamen farklıdır. Bu yüzden kendi toplumsal yapımıza uygun bir yol izlenmelidir.⁹⁵ Bunun kadar önemli bir diğer husus, kadın eğitimi konusunda aceleci davranmak, faydadan çok zarar getirecektir. Bu yüzden mutlaka tedrici bir yol izlenmeli, tekamül sürecine dikkat edilmeli ve kadınların öncelikle beyinleri geliştirilmelidir. Kadınların beyin gelişimine paralel olarak da diğer haklarına dair eğitime geçilmelidir. Hazır olmadan kadına verilecek gereğinden fazla bilgiler, onda ani karakter değişimine yol açabilecek, tekebbür ve benzeri olumsuz özellikler ortaya çıkartabilecektir. Avrupa’da bile bugün bunun izleri görülmektedir. Bu yüzden ki Osmanlı kadınlarına ilk aşamada “serbestlik eğitiminin” verilmesi doğru değildir. Zira serbest hayatı tavsiye eden edebiyat, bilhassa Fransız edebiyatı, kadınlar arasında tahribat yapmakta, aileleri yakıp yıkmaktadır. Çünkü kadınlar, Osmanlı’da henüz o fikirlere hazır bir konumda değildirler. Bu durum, hayatında hiç afyon içmemiş bir kişinin birden çok fazla afyon içmesine benzemektedir. Aynen bu şekilde okuduklarını hazmedemeyen kadınlar, rezillikler işlemeye başlamaktadır. Bu şekilde bir manevi çöküş ise devletin yıkılmasından daha az önemli değildir.⁹⁶

Peki, kadının ve kız çocuklarının eğitimine nereden başlamak gerekir? Celal Nuri’ye göre İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumu için bu yolun başlangıç seviyesi “rehavet, tembellik, düzensizlik

⁹³ Bu yüzden ki Celal Nuri’ye göre kadının eğitimi meselesi doğu meselesi kadar önemlidir. Bk. Uyanık, “Celal Nuri’nin Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, 243-244.

⁹⁴ Celal Nuri’nin kadın eğitiminin önemi ve gerekliliği konusundaki çeşitli tespitleri için bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 8, 13, 122, 125-126, 171

⁹⁵ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 121. İkinci Meşrutiyet Dönemi modernist dergilerinden Sıyanet ise Müslüman kızların üzerlerindeki demir pençeleri kırmak için bir an önce Sorbonlar’da, Oxfordlar’da eğitim görmeleri gerektiğini belirttiği söylenir. Bk. Ahmed Hamdi Akseki, “Tesettür ve Kadın Hakları Konusunda Bilinmesi Elzem Hakikatler”, 2/823-824.

⁹⁶ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 124, 172-174

ve gevezelik” gibi alışkanlıkların tedavisine yönelik bir eğitimidir. Çünkü onun hastalık olarak nitelediği bu davranışlar, Osmanlı kadınları arasında çok yaygındır ve tedaviye muhtaç öncelikli sorun alanlarından biridir. Bu yüzden de ilk okuldan itibaren üzerinde durulması gereken bir meseledir.⁹⁷ Ona göre kadınlara verilecek eğitimin bir diğer öncelikli boyutu ise vatana şiddetle gerekli olan iyi ve sağlıklı bir neslin nasıl yetiştirileceğidir. Çünkü o zamanlar itibariyle Osmanlı toplumunda kadının en önemli vazifesi, ailededir. Ekonomik etkenler, kadını henüz hayatın diğer mücadele alanlarına sevk etmemiştir. Bu yüzden Osmanlı’ya o aşamada kadın siyasetçi ya da teknisyen lâzım değildir. Osmanlı’nın “nitelikli bir anneye, iyi bir eşe ve kaliteli bir öğretmene”, kısacası gelecek nesilleri yetiştirecek nitelikli kadınlara ihtiyacı vardır. Ancak insani ve içtimai hayatta hiçbir şey değişmez olmadığından zamana ve zemine göre her şey gibi kadına verilecek eğitimin mahiyeti de mutlaka değişime uğramalıdır.⁹⁸ Bu son ifade, Celal Nuri’nin kadın eğitiminin ilelebet ailedeki rolüyle sınırlı tutulmasını engellemeye yönelik bir tavsiye mahiyetindedir. Öyle ki onun naklettiği bazı görüşler, ailenin bile rolünün gelecekte bütünüyle değişebileceğini ifade etmektedir.⁹⁹

2.6. Kadının Tesettürü (Örtünme ve Hicâbı)

Tesettür denilince akla daha çok “kadının bedeninin belli bölgelerini uygun bir kıyafetle kapatması” gelse de İkinci Meşrutiyet dönemi aydınları ve alimleri, isabetli bir şekilde örtünme olgusunun öncelikle kamusal bir yönünün olmasını da dikkate alarak meseleyi, erkeklerle bir arada bulunmayı (hicâb) da kapsayacak şekilde ele almışlardır. Dönemin modernist aydınlarından Celal Nuri’ye göre toplumsal şartlar ve ekonomik saikler, bugün kadınları erkeklerle bir arada bulunmaya zorlamaktadır. Doğal olarak da kadın ile erkeğin birbirinden uzak olması durumu, her geçen gün daha da gevşemektedir.¹⁰⁰ Onun nazarında zaten olması gereken de budur. Çünkü İslam’da yasak olan husus, kadınlarla erkeklerin bir arada olmaları değil, birbirlerine fena bir nazarla bakmalarıdır. Fitneye sebep olacak şekilde baş başa kalmamak şartıyla iki cinsin bir arada bulunmalarında ve bazı toplumsal işlerde iletişim kurmalarında bir sakınca yoktur. Kadınların bazı muamelatta ve tasarruflarda bulunması caiz gören bir dinin toplumsal hayatta erkekle bir arada bulunmalarını caiz sayması da kaçınılmazdır. Bütün mezhepler, erkeğin evlenebileceği kadını görmesinin caiz olduğunu kabul ederler. Hatta Hz. Peygamber, bunu tavsiye etmiştir. Dolayısıyla meşru çerçevede hayatın tüm alanlarında durum, bu şekilde olmalıdır. Kaldı

⁹⁷ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 123.

⁹⁸ Bununla birlikte Celal Nuri’ye göre kadın sadece bir üreme aracı olarak düşünülmemelidir. İnsan, her zaman diğerkam bir varlık değildir. Onun da bir şahsiyeti, akli, sınırları vardır. Bu yüzden o, kendi adına, kendisi için bazı şeyleri de öğrenmelidir. Bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 120.

⁹⁹ Celal Nuri, aile olgusunun ilkel dönemlerden itibaren bir tekamülün neticesinde ortaya çıktığını belirttikten sonra “Acaba aile kurumunu nasıl bir gelecek beklemektedir?” diye sormakta ve bu soruya bazı sosyologların fikirlerini naklederek cevap vermektedir. Onun naklettiğine göre Fransız antropolog Charles Letourneau (ö. 1902), toplumun ailenin yerini alacağı kanaatindedir. Ona göre toplum çocuğun yetiştirilmesini ve eğitimi aileden çok daha iyi bir düzen ve vukufiyet ile yapacak, dolayısıyla aileye gerek kalmayacaktır. Prof. Buchner’den naklettiği bir başka görüş ise ailenin toplumun temeli, toplumdaki tüm iyilik ve güzelliklerin kaynağı olarak görülmesini eleştirmekte, ailenin bir tekamülün eseri olduğunu ve doğal olarak değişebileceğini belirtmektedir. Bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 83.

¹⁰⁰ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 196.

ki eskiden kadınların savaşlara ve ilim meclislerine katıldıkları, eğitim işleriyle iştigal ettikleri bilinmektedir. İşlam tarihinde birçok faziletli kadın yetişmiştir. Ona göre bunlar, insanlığa ve İşlam’a bunca hizmeti, herhalde yedi kat kilit altında ve Acem kadınları gibi torba içinde evlerinde oturarak yapmamışlardır.¹⁰¹ Oysa gelinen noktada Osmanlı toplumunda bazı insanlar ve inzibat kuvvetleri, kadının biraz süslendiğini gördüğünde yaygaralar koparmakta, karı kocanın birlikte sokağa çıkmasına bile karışmakta ve müdahale etmektedir. Bütün dünyanın terk ettiği bu gibi istibdatları devam ettirmek, toplumu geriletmekten başka sonuç vermeyecek, insanların hak ettikleri özgürlüğüne kavuşmasına engel olamayacaktır.¹⁰² Onun nazarında kadının toplumsal hayattan uzak durması gerektiği konusundaki düşüncelerin namus olgusu üzerinden temellendirilmeye çalışılması da doğru değildir. Çünkü o, kadınların evlere hapsedilerek namuslarının korunamayacağını düşünür. Ona göre kadın, baskıdan dolayı değil, kendi terbiyesinden ve muhakemesinden dolayı namuslu olmalı, kendi namusunun muhafızı yine kendisi olmalıdır.¹⁰³

Peki, toplumsal hayatta rahat bir şekilde erkeklerle birlikte olabilmesi gerektiği tavsiye edilen kadının örtüsü nasıl olmalıdır? Dönemin Modernist dergilerinden Sıyanet’ten nakledilen bazı haberlere bakılırsa bu çağda, örtünme adabından bahsetmek, büyük bir ayıptır. Zaten ileri gelen kişilerden ve ilmî, dinî ve siyasi makam sahiplerinden öyle kimseler vardır ki kadının üzerinden örtünün çekip alınması gerektiğini düşünmektedirler.¹⁰⁴ Celal Nuri’nin bazı ifadeleri de en az Sıynet kadar keskindir. Ona göre “ilkel kavimlerin cümlesinde tesettür, mevcut olmuştur. Ne var ki ilkelikten kurtulan hemen her millet, yavaş yavaş tesettürü terk etmiştir. Yine istibdadın olduğu yerlerde de tesettür yaygın bir uygulamadır. Fikirlerin uyandığı, eğitimin yaygınlaştığı yerlerde ise kadınlar açılmaktadır. Mesela Yahudilerde ve Hristiyanlarda tesettür, ciddi anlamda hafiflemiştir. Osmanlı’da da sanki tabi bir kanunu takip eder gibi tesettür her geçen gün biraz daha gevşemekte, peeler açılmakta, çarşaflar ve feraceler, sadece bir ss eşyası olarak kullanılmaktadır.”¹⁰⁵ Bütün bu ifadelerine rağmen Celal Nuri, kadınların dekolte denilebilecek bir düzeyde açık giyinmelerine, rezalet diye nitelenebilecek bir giyim tarzıyla sokağa çıkmalarına da karşıdır. O, edep ve terbiye sınırları çerçevesinde, ifrat ile tefrit arasında mutedil bir yol tavsiye eder. Bununla birlikte bu itidalin net bir çerçevesini ortaya koymaz. Eleştirilerini daha çok, çarşaf ve pee üzerinden yürütür ve bir an önce terk edilmeleri gerektiğini, her iki usulün zaten şeriata da uymadığını belirtir. Ona göre kadının görülebilecek ve tanınabilecek düzeyde açık olması gerekir. Zaten bütün Sünni fıkıh mezhepleri de “el, yüz ve ayakların” mahrem olmadığını belirtmişlerdir. Hatta Hz. Peygamber, elde eldiveni ve yüzde peeyi yasaklamıştır. Kadının tanınabilir olması, akıl ve mantık ile de uyumludur. Çünkü İşlam, kadının sahip olduğu mallar üzerinde tasarrufta bulunabileceğini söyler. Bir erkeğin görmeden ve tanımadan bir kadın ile akit yapabilmesi mümkün değildir. Yine mahkemede ister davalı ister davacı, isterse şahit olsun hâkimin onun lehinde ya da aleyhinde hüküm verebilmesi, şahitliğine güve-

¹⁰¹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 200-203.

¹⁰² Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 212-214.

¹⁰³ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 9; a.mlf., *Tarih-i İştikbl Münasebetiyle Celâl Nuri Bey*, 40.

¹⁰⁴ Ahmed Hamdi Akseki, “Tesettür ve Kadın Hakları Konusunda Bilinmesi Elzem Hakikatler”. 2/817-821.

¹⁰⁵ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 195-196.

nebilmesi için onun şahsını tanınması gerekir. Bütün bunlara rağmen İslam'ın örtünme konusundaki tavsiyesi yanlış anlaşılmış, bir zevk ve haz nesnesi olduğu için kadının bir torba içerine kapatıldığı zannedilmiştir. Oysa ilke şehvet olsaydı, erkeklerin de tamamen kapatılması gerekirdi. Zira şehvet uyandırma bakımından kadınlarla erkekler arasında hiçbir fark yoktur.¹⁰⁶

Sonuç

On yedinci asırda Avrupa'da ortaya çıkan ve yaklaşık iki asır sonra Osmanlı'yı da etkisi altına almaya başlayan modernleşmenin en fazla değişime uğrattığı kurumlardan birisi, aile olmuştur. Aile konusu, Osmanlı'da bilhassa İkinci Meşrutiyet sonrası süreçte tartışmaya açılmış, gelenekteki rolü daha çok anne ve ev kadınlığıyla sınırlı olan kadın için daha başka roller talep edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte kadın ve aile konusunu en fazla tartışan, hatta bu alanda ilk kitaplardan birisini yazan kişilerden birisi, Celal Nuri olmuştur. Yetiştigi aile çevresi ve aldığı eğitimin etkisiyle Batıcı aydınlara yakın bir zihniyet dünyasına sahip olan, ancak kelimenin mutlak anlamıyla Batıcı diye nitelenmek mümkün olmayan Celal Nuri, kaleme aldığı binden fazla makale ve elli civarındaki kitap ile dönemin düşünce dünyasında iz bırakan bir kişidir. Kitaplarında ve makalelerinde daha çok modern değerler ekseninde taleplerde bulunmuş, Osmanlı'nın bu yönde değişmesine talep etmiştir. İlmî derinlikten yoksun, salt fikirlerini kabul ettirmeye yönelik popülist ve ideolojik değerlendirmeler, yazılarının en dikkat çekici hususiyetlerindendir. Bunun yanında önceki fikirleriyle çelişki arz eden bazı düşünsel farklılaşmalar da tespit edilebilmektedir. Eserlerini daha çok Birinci Dünya Savaşı öncesindeki çalkantılı dönemde kaleme alması, Osmanlı'nın modernleşme adı verilen sürecin daha ilk aşamalarını yaşaması ve Celal Nuri'nin tabandan tavana modernleşme fikrini benimsemesi gibi sosyo-politik ve psiko-sosyal faktörler, fikirlerindeki çelişki gibi gözüken farklılaşmaların ana sebebidir.

Celal Nuri'nin kadın ve aile konusunu ele alışında en dikkat çekici hususlardan birisi, şerî ilkelere tamamen görmezden gelmemesi ve sık sık İslamî nasrlara referansta bulunmasıdır. Bu dönemde yürürlükte olan Kanun-i Esâsî, devletin resmi dini İslam olarak ortaya koyması, toplumsal hayatta İslamî değerlerin hala baskın bir yere sahip olması ve kültürel bakımdan İslamcı ulemanın bütün eleştirilere basın ve yayın yoluyla şerî ilkelere üzerinden cevaplar vermeleri, bunun en önemli sebepleridir. Bunun yanında onun tarafından şerî ilkelere dönüş çağrılarının yapıldığı durumlara bakıldığında bu davetin İslam'ın bireye ve topluma dönük kurallarının bütün olarak doğru kabul edildiği için yapılmadığı görülmektedir. Burada İslam'ın araçsallaştırılması, benimsenen modern ilkelere uygun İslamî çözümler bulunduğu ondan istifade edilmesi söz konusudur. Celal Nuri'nin bu istifadede başvurduğu yöntem, tarihselciliktir. Zira o, hayatın her alanında tekamül düşüncesini önemseyen materyalist bir aydındır. Tanrı fikri, onun düşünce dünyasında yoktur. İslamiyet bile Hz. Muhammed'in Yahudilik ve Hristiyanlığın toplumun ihtiyaçlarını görmediğini fark etmesiyle ortaya çıkmış, bir anlamda tekamülün eseri olan

¹⁰⁶ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, 196-201.

beşerî bir dindir. Onun söyleminde İslam, tesis edildiği dönemde büyük bir inkılap gerçekleştirmiş, kadına zirve bir yer vermiş ve kadını olması gereken yüksek mevkie yerleştirmiştir. Ne var ki Şârî, ki o bu kavramla Hz. Muhammed'i kasteder, bu konuda sadece genel ilkeler koymuş ve bunun zamanın ihtiyaçlarına göre düzenlenmesini istemiştir. Ancak ulemanın İslam'ın ruhunu anlayamaması ve içtihat kapısını kapatması, zaman içerisinde başta kadın hakları olmak üzere bütün alanlarda bir gerileme yaşanmasına yol açmıştır. Mesela aile kurumunda erkeğin merkeze konulması ve kadının sadece onun zevklerini tatmin edecek bir nesne gibi algılanması, bunun örneklerindendir. Bu kapsamda çok kadınla evlilik konusu, aile mefhumunu mahvetmiş, kadını erkek için hayat arkadaşı olmaktan çıkarmıştır. Benzer şekilde boşanma yetkisinin sadece erkeğin eline verilmesi ve erkeklerin bundan zarar göreceği hiçbir ilkenin konulmamış olması, erkeklerin bu haklarını suistimal etmelerine yol açmıştır. Yine yanlış tesettür ve namus tasavvurlarının da etkisiyle kadının eğitim ve çalışma hayatından mahrum bırakılması ve toplumsal aktivitelerinin kısıtlanması, beşeriyetin yarısını atıl bir konuma düşürmüştür. Asırlar boyunca evlere kapatılan kadınların beyinleri zaman içerisinde hem kemmiyyeten hem de keyfiyyeten gerilemiştir. Bu durum, başta aile olmak üzere İslam medeniyetinin gerilemesinin en önemli sebeplerindendir.

Celal Nuri'nin söz konusu eleştirileri, bir yönüyle geleneksel aile yapısının ıslahına, en azından toplumsal hayatta suistimale açık bazı hususların giderilmesine yönelik öneriler olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte kadın ve aile konusundaki genel söylemi, ailenin tekamülünden ziyade ortadan kalkışına zemin hazırlayacak niteliktedir. Zira onun modernist tahayyülü, ailenin toplumun temeli, toplumdaki tüm iyilik ve güzelliklerin kaynağı olarak görülmesini eleştirmekte, ailenin bir tekamülün eseri olduğunu, doğal olarak değişebileceğini, hatta ailenin geçmişteki tüm görevlerini toplumun alabileceğini belirtmektedir. Yine gelenekteki temel görevi ev kadınlığı ve annelik olan kadın için onun tespit ettiği yeni ideal rol, kadının medeniyetin, daha doğrusu teknolojinin gelişimine katkıda bulunmasıdır. Kadının yine araçsallaştırıldığı, sırf insan olduğu için bazı haklara sahip olması gerektiğinin düşünülmediği, ekonomik gelişime yapacağı katkı üzerinden ona bir değer atfedildiği görülmektedir. Bu çerçevede kadına daha çok aile dışında bir rol verilmekte, ancak bunun kadının en esaslı özelliklerinden olan annelik rolünü nasıl etkileyeceği üzerinde durulmamaktadır. Celal Nuri'nin bu konuda fikirleri oturmuş da değildir. Bir taraftan kadını erkek ile eşit bir şekilde bütün toplumsal aktivitelere katılmaya çağırırken diğer taraftansa Osmanlı'nın mevcut ekonomik gelişiminde kadın teknisyene ya da mühendise ihtiyaç olmadığını söyleyerek ona sadece kaliteli bir annelik eğitimi verilmesini tavsiye etmektedir. Bununla birlikte bu eğitimin değişmez olmadığını söylemekten de geri durmamaktadır. Dolayısıyla meseleye yine tekamül çerçevesinde ve iktisadi açıdan baktığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Kaynakça

- Abdullah Cevdet. "Şîme-i Muhabbet (Celal Nuri Bey'in Şîme-i Hususat Makalesine Cevap)". *İctihad* 89 (16 Kanun-ı Sâni 1329r/29 Ocak 1914), 1979-1984.
- Ahmed Hamdi Akseki. "Tesettür ve Kadın Hakları Konusunda Bilinmesi Elzem Hakikatler". *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. Haz. İsmail Kara. 2/815-825. İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.

- Akagündüz, Ümüt. Kadın ve Kadınlığa Dair II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908-1918)". *Folklor/Edebiyat* 19/73 (2013), 63-80.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Celal Nuri'nin Batılılaşma ve İslam Anlayışları Üzerine Notlar". *Muhafazakar Düşünce* 4/16-17 (Bahar-Yaz 2008), 215-232.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Öteki Üzerinden Hesaplaşma: Celâl Nuri ve Abdullah Cevdet'in Avrupa Tartışmaları Hakkında Bir Değerlendirme". *Dîvân İlmi Araştırmalar* 19/2 (2005), 151-176.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslamî Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Celal Nuri, *Kadınlarımız*. İstanbul: Matbaa-i İçtihad, 1331h/1913.
- Celâl Nuri. *İttihâd-ı İslâm-İslâmın Mazisi, Hâli, İstikbâli*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1331h/1913.
- Celâl Nuri. "İslâm'da Vücûb-ı Teceddüd 1". *İctihad* 39 (15 Kanunisânî 1327/1912), 970-973.
- Celâl Nuri. "İslâm'da Vücûb-ı Teceddüd 2". *İctihad* 40 (1 Şubat 1327/1912), 983-988.
- Celâl Nuri. "İslâm'da Vücûb-ı Teceddüd 3". *İctihad* 41 (15 Şubat 1327/1912), 1000-1002.
- Celâl Nuri. *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-ı Düvel*. İstanbul: Müşterekülmenfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, 1330h/1912.
- Celâl Nuri. *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye-Mukadderât-ı Tarihiye*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, 1331h/1913.
- Celâl Nuri, "Şime-i Husûmet", *İctihad* 88 (9 Kanunısani 1329r/ 22 Ocak 1914), 1949-1951.
- Celâl Nuri. *Türk İnkılâbı*. İstanbul: Suhûlet Kütübhanesi, 1926.
- Celâl Nuri. *Tarih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nuri Bey*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, 1331h/1913. (Haydar Kemal müstear ismiyle).
- Çiçek, Atıl Cem – Aydın, Selçuk – Yağcı, Bülent. "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6/9 (2015), 269-283.
- Demir, Ahmet İshak. *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Duymaz, Recep. "Celal Nuri". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/242-245. Ankara, TDV Yayınları, 1993.
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. İngilizce'den Çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- Kahraman, Hasan Bülent. "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce (Modernleşme ve Batıcılık)*. 3/125-140. Editörler: Tanıl Bora – Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Kocabaşoğlu, Uygur. "Sunuş". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce-Modernleşme ve Batıcılık*. 3/13-17. Editörler: Tanıl Bora – Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Mansûrîzâde Mehmed Said. "Taaddüd-i Zevcat İslâmiyet'te Men Olunabilir". *İslam Mecmuası (1914-1918, Tahlil-Dizin ve 1.-12. Sayılar)*. Edt. Mustafa Göleç. 337-340. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Mansûrîzâde Mehmed Said. "Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle (Cevaba Cevap)". *İslam Mecmuası (1914-1918, Tahlil-Dizin ve 1.-12. Sayılar)*. Edt. Mustafa Göleç. 368-371. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Ova, Nalan. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Celal Nuri'nin Düşüncesinde Değişen Batılılaşma Olgusu". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7/16 (2019), 542-556.

Salahattin Asım. “Tesettür ve Mahiyeti”. *İctihad* 100 (1430r/1914), 2256-2257.

Salahattin Asım. “Kadınlık – Erkeklik”. *Mehasin* 1/9 (31 Temmuz 1325r/13 Ağustos 1909), 672-676.

Uyanık, Necmi. “Batıcı Bir Aydında Din Anlayışı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/68 (2019), 479-498.

Uyanık, Necmi. “Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 15 (2004), 227-274.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye’de Çağdaşlaşma Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.

TURİZMİN AİLE YAPISINA ETKİSİ

Hasibe YAZIT*

Gül ERKOL BAYRAM*

Öz

Aile, anne baba ve çocukları kapsayan toplumun en küçük birimidir. Zaman ve koşullar değiştikçe aile ve ailedeki bireylerde de değişimler yaşanmaktadır. Aile kurumunun da tıpkı bireyler gibi sosyal, psikolojik, fiziksel ve biyolojik faktörlerle değişebildiği görülmektedir. Çalışmanın amacı Türkiye’de aile yapısının değişim ve dönüşümüne turizmin etki edip etmediğinin araştırılarak, etki etmesi durumunda bu etkinin ne şekilde olduğunu açıklamaktır. Turizmin olumsuz etkileri olması durumunda bu konuda yapılacak çalışmaları açıklamakta çalışmanın başka bir amacı olarak söylenebilir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırma ile ilgili kaynak kitaplar, makaleler ve internet verileri incelenmiş, elde edilen veriler sistematik bir şekilde bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada, Türk aile yapısının değişim ve dönüşümüne turizmin etki ettiği ve zaman içerisinde aile yapısının ne şekilde değişerek günümüze geldiği açıklanmıştır. Turizmin aile yapısı üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilmek için yapılması gereken çalışmalar detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Turizm, Aile Yapısı ve Turizm.

The Effect of Tourism on Family Types

Abstract

It is the smallest unit of the society that includes family, parents and children. As time and conditions change, changes are experienced in the family and individuals in the family. It is seen that the institution of the family can change with social, psychological, physical and biological factors, just like individuals. The aim of the study investigated whether the impact of tourism on the changes and transformations of the family structure in Turkey, if acting is to explain in what way is this effect. It can be said as another purpose of the study in explaining the work to be done on this subject in case of negative effects of tourism. Document analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study. Source books, articles and internet data related to the research were examined, and the data obtained were tried to be integrated systematically. In the study, it was explained that tourism has affected the change and transformation of the Turkish family structure and how the family structure has changed over time. The work to be done in order to reduce the negative effects of tourism on family structure has been explained in detail.

Keywords: Family, Tourism, Family Structure and Tourism.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniv., Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu hyazit@sinop.edu.tr

* Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu.gulerkol@sinop.edu.tr

Giriş

Değişmeyen tek şeyin değişim olduğu günümüzde aile yapısının değişimi de olağandır. Türkiye’de de aile yapısının geçmişten günümüze doğru değişerek geldiği görülmektedir. Güvenç (1996) toplumsal ve kültürel sistemlerin canlı varlık olmaları sebebiyle değişime açık olduğunu bu durumun da sistemleri hem iç hem de dış dinamikler tarafından sürekli değişime zorladığını vurgulamaktadır.

Toplumun en küçük birimi olan aile kavramı da canlı bir varlıktır. Aile yapısının geçmişten günümüze doğru pek çok faktörden etkilenecek şekilde değiştiği görülmektedir. Sanayinin gelişmesiyle birlikte ihtiyaç duyulan iş gücü sayesinde kadın çalışma hayatına girmiş ve beraberinde pek çok değişim görülmüştür. Evlenme, boşanma, eğitim seviyesindeki artış, evlilik yaşının ertelenmesi, teknolojinin sürekli değişimi ve getirdiği yenilikler, televizyon, internet ve bu gibi unsurların hayatımızı etkilemesi ve yönlendirmesi ile birlikte kadın toplumsal yapıda daha önemli bir konuma gelmiş, aile üyelerinin birbirine dair beklentileri artmıştır.

Kadının da çalışma hayatına girmesiyle birlikte aile üyelerinin birbirleriyle ilgili beklentilerinde artış görülmüş, aile üyelerinin birbirleriyle daha az vakit geçirmeye başlamış, yoğun çalışma temposu sonrası aile bireylerinin tahammül düzeyleri büyük bir oranda düşmüştür. Kırdan kente doğru yapılan göçler aile yapısının geniş aileden çekirdek aileye dönüşmesine sebep olmuştur (Kara, 2018; Sarı, 2016).

Turizm sektörünün insan ilişkilerine dayalı olması sebebiyle hem iç hem de dış dinamikler açısından değişimin daha hızlı yaşanmasına sebep olduğu söylenebilir. Turizm sektöründe farklı sosyal ve kültürel yapıya sahip toplumların bir araya gelmesinin, birbirlerini etkilemelerine ve bu durumun davranış kalıplarına da etki ederek, değişimlerin yaşanmasına sebep olduğu belirtilmektedir (Duran, 2010: 6). Sosyal bir olay olan turizmin sadece ekonomik olarak değil aynı zamanda insan ve toplum merkezli olduğu göz önünde bulundurularak, turizm olayının toplumsal ve kültürel etkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

1. Aile Olgusu

Aile, en genel ifadeyle toplumun en küçük yapı taşıdır. Aile kavramının tarihi insanlık tarihine kadar dayanmaktadır (Freyer, 1963). Aile yapısı geçmişten günümüze kadar her zaman var olmuş ve günümüze kadar gelebilmiştir. Tarihi süreç içerisinde aile kavramında yapısal olarak farklılıklar olsa da her zaman önemli olmuş ve önemi her geçen gün daha da artmıştır (Gökçe, 1976). Genel bir tanımlama ile Aile “*akraba bağlarıyla doğrudan doğruya bağlanan, yetişkin üyelerin çocuklara bakma sorumluluğunu üstlendiği bir insanlar topluluğudur*” (Giddens, 2008).

Aile kavramının toplumun devamı ve sağlıklı üyelerin yetişmesi noktasında çok önemli görevleri vardır. Aydın (2000), ailenin işlevlerini biyo/psikik, ekonomik, eğitim, dini ve boş zamanları değerlendirme olmak üzere 5 temel başlıkta sınıflandırarak ele almaktadır. Ailenin varlığının korunması ve devamı biyo/psikik işlevini, aile bireylerinin finansal ihtiyaçlarının karşılanması ekonomik işlevini, bireylerin içinde bulunduğu toplumun değerlerini, geleneklerini ve normlarını öğrenmeleri eğitim işlevini,

bireylere dini değerlerin öğretilmesi dini işlevini, bireye dinleneceği, eğleneceği bir ortamın sunulması boş zamanları değerlendirme işlevini ifade etmektedir.

Aile, toplumun en küçük yapı taşı olması itibarıyla toplumdaki bireylerin gelenek, görenek ve bulundukları toplumun tüm kurallarını öğrenmelerini ve bunların nesilden nesile aktarılmasını sağlar. Toplum içerisindeki bireylerin yalnızlık duygusu hissetmelerini engelleyerek, bireylerin zor durumlarda birbirlerine dayanak olmasını sağlar (Ünal, 2013).

Gökçe(1976), aile kurumunun özelliklerini aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

-Toplumda çekirdek görevi görür.

-Evrenseldir.

-Neslin devam etme isteği, annelik, arkadaşlık gibi duygusal bir özellik taşır.

-Ailedeki bireylerin sorumlulukları vardır.

-Aile, bireylerin toplumun kurallarına göre hareket etmesini sağlar.

-Toplum içerisinde en geçici ve değişken olan gruptur.

Aile işlevleri ve özellikleri bakımından bireylerin ve toplumların huzuru açısından çok önemli olduğu gibi toplumun değişim ve gelişimi için de çok önemlidir. Bu bakımdan tarih boyunca tüm toplumlarda önemli görüldüğü gibi günümüzde de çok önemlidir.

2. Turizm Olgusu ve Etkileri

Dünyada turizmin önemi her geçen gün daha çok artmaktadır. Turizm insanların fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarına doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlayan önemli bir sektördür (Kozak vd., 2013:73).

Turizm, köken olarak Latince “tornus” kelimesinden gelerek, insanların bir eksen etrafında dönme hareketi anlamına gelmektedir. Turizm İngilizce, Fransızca ve Almanya gibi dillere “tour” şeklinde geçmiştir (Ağaoğlu, 1991:24). İnsanların devamlı ikamet ettikleri yerlerden başka yerlere kısa süreli giderek, gezme, görme, eğlenme, dinlenme, öğrenme gibi psikolojik ve sosyo- kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için buradaki turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek tekrardan yaşadıkları yere geri dönme faaliyetlerinin tümü turizm olarak adlandırılmaktadır (Uçkun, 2004:28; Kozak vd., 2013:73). Başka bir tanıma göre turizm, “dinlenme ya da iş amaçlı bir yerden yola çıkarak belli bir destinasyona yönelen insani faaliyettir” (Bayer, 1992:3).

Turizm endüstrisini tanımlamak zordur. Turizm, farklı insanlar için farklı şeyler ifade etmektedir. Çünkü ekonomideki çok çeşitli endüstrilerden ürün ve hizmet talep eden çok çeşitli tüketim faaliyetlerinin bir soyutlamasıdır. Örneğin, OECD (1991), "turizmin içeriğe bağlı olarak farklı şekilde yorumlanabilen bir kavram olduğunu ifade etmektedir. Turizm turistleri ya da turistlerin ne yaptığını ya da onlara hitap eden unsurları vb. kapsayabilir. Turizm, turistler tarafından veya turistler için yürütülen bir dizi sosyoekonomik faaliyet olarak tanımlanabilir. Turistler tarafından gerçekleştirilenler turistlerin yaptıklarına karşılık gelirken, turistler için gerçekleştirilenler turistlerin ihtiyaçlarını desteklemek için diğer sosyo-ekonomik kurumların yaptıklarına karşılık gelir. Vurgulamaya değer olan şey, bu şekilde

tanımlanan turizmin ne saf bir talep tarafı olgusu ne de saf bir arz tarafı olduğudur (Birleşmiş Milletler ve Dünya Turizm Örgütü, 1993). Turizm, o bölgenin kültürel ve dini güçlerine bağlı olarak, bir bölgedeki yaşamın sosyal ve kültürel yönleri üzerinde birçok farklı etkiye sahip olabilmektedir. Turistler ve ev sahibi topluluk arasındaki etkileşim, turistlerin yerel geleneklere ve standartlara duyarlı olmama ihtimalinden dolayı, bir topluluğu etkileyebilecek faktörlerden biri olabilmektedir (Mathieson & Wall, 1982).

Turizmin etkileri incelendiğinde ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel olmak üzere 3 ana başlıkta incelenmesi gerekmektedir (Boyne, 2005: 22). Turizm faaliyetleri istihdam yaratıcı, bölgelerarası dengeli kalkınma, altyapı ve üst yapı yatırımlarına, gelir yaratıcı ve ödemeler dengesi üzerine etkileriyle birlikte toplumun sosyal yapısı üzerinde de etkileri bulunmaktadır (Doğan ve Üngüren, 2010: 397). Turizmin sosyal yapı üzerindeki etkileri de olumlu ve olumsuz olmak üzere 2 başlık altında incelenmelidir. Turizmin olumlu sosyal etkilerinin, hoşgörü ortamının gelişmesi, kırsal bölgelerin kentleşmesinin artması, kadın hakları konusunda ilerlemenin olması, boş zaman kullanma alışkanlığının gelişmesi, temizlik bilincinin gelişmesi, boş zaman kullanma alışkanlığının gelişmesi, yerel halkın tarihi ve kültürel değerlere sahip çıkma bilincinin gelişmesi, aile bağlarını güçlendirmesi, temizlik bilincinin gelişmesi, yeni mesleklerin ortaya çıkmasını sağlaması, halkı ve çalışanları yabancı dil öğrenmeye yönlendirmesi olduğu söylenebilir (Kozak vd, 2013:89-91).

Seyahat ve konaklama ihtiyaçlarını karşılama esnasında farklı kültüre sahip turist ile turiste hizmet eden çalışanlar ile o yörede yaşayan yerli halk etkileşim içerisine girmektedir. Farklı kültür yapılarına sahip olan insanların etkileşimi bir süre sonra insanların bilgi, görgü, gelenek ve kültürlerinde değişimlere sebep olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde turizmin gelişmesi insanların değer yargılarının, örf ve adetlerinin hatta insanların davranışlarının değişmesini beraberinde getirdiği görülmektedir. Turist kabul eden ülkelerde turizmin davranış biçimlerinde, aile yapısında, inşaat yapısında, yaşam biçimlerinde, faaliyetlere katılım tarzında ve suç işleme oranında değişiklikler yarattığı görülmektedir (Civelek, 2010).

3. Turizm ve Aile İlişkisi

Günümüzde turizm faaliyetlerine katılmak çoğu vatandaş için yaşamın önemli ve beklenen bir parçası haline gelmiştir. Bireylerin refahı için tatillerin ve seyahatlerin bu önemi, Birleşmiş Milletler tarafından temel bir insan hakkı olarak kabul edilmesiyle 1948'den beri resmi olarak kabul edilmiştir. Bu önem, yıllar boyunca ücretli izin hakkını tanıyan bazı hükümetler tarafından da tekrarlanmıştır (Hall ve Brown 2006). Tatillerin getirdiği faydaların bol olduğuna dair bir inanç bulunmakta ve turizm, yeni ortamları keşfetmek ve yeni durumlara girmek için fırsatlar sunmaktadır. Turizm faaliyeti bir ailede gerçekleştiğinde, tatil yapmak da bir bütün olarak aileye fayda sağlayabilir. Aile içi deneyim, üyeleri arasında aidiyet ve kimlik duygusunu artırma, dünya ve yeni deneyimler hakkında ortak bir vizyona katkıda bulunma eğilimindedir. Gerçekten de, aile turizmi günümüzde turizm akışlarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Obrador, 2012).

Aile, bireysel kişisel ve sosyal yapı içindeki rolü nedeniyle toplumda yapısal bir sosyal gruptur (Howard 2012). Ailenin son yıllarda yaşadığı değişikliklere ve geleneksel aile kavramından farklı olan aile türlerinin sayısının artmasına rağmen, ailenin toplum üzerindeki yapısal rolü önemini korumaktadır. Aileler, biyolojik ve duygusal bağlarla birbirine bağlanan üyelerden oluşan kendi kimlikleri ile dinamik varlıklar olarak kalırlar, belirli bir süre boyunca bir arada bulunurlar ve bu süre zarfında benzersiz ve tekrarlanamaz bir yaşam hikayesi oluştururlar (Agate ve ark. 2007). Aile aynı zamanda turizm için büyük önem taşıyan bir analiz birimidir. Turizm deneyiminin önemli bir kısmı aile olarak ortaya çıkmaktadır (Gram 2005). Gram'ın (2005) belirttiği gibi, “aile, birlikte deneyim arayan bireylere ait bir birimdir”. Obrador (2012) ve Small (2008), aileyi bir turist segmenti olarak incelerken anlaşılması gereken üç boyutlu dinamiklere işaret eder: aile; cinsiyetler, nesiller ve farklı insanlar arasındaki dinamikleri bir araya getiren bir sosyal gruptur. Fu ve ark. (2014) ebeveynlerden ve çocuklardan en az birinin eğlence amaçlı birlikte seyahat ettiği zaman aile tatillerinin gerçekleştiği sonucuna işaret etmektedir.

Aile için turizm gibi boş zaman etkinliklerinin önemini doğrulayan birkaç çalışma, boş zaman etkinliklerinin aile için çok olumlu etkiler (memnuniyet, işleyiş ve aile istikrarı) olduğu sonucuna varmıştır (Agate ve ark. . 2007). Goeldner ve Ritchie (2009), turist deneyimlerinin bireyler ve toplum üzerinde derin bir etkiye sahip olduğunu, çünkü bu deneyimlerin genellikle insanların hayatlarının en çarpıcı anıları arasında yer aldığını bildirmektedir. Shaw vd. (2008), aile tatillerinin aile anıları haline gelen önemli paylaşılan deneyimler olduğunu düşünmektedir. Haldrup ve Larsen (2003), aile tatillerinin aile ilişkilerini ve bağları desteklediğini ve istikrara kavuşturduğunu ifade etmektedir. Bu bulgular, aile turizminin ailelerin yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için sahip olabileceği önemi ortaya koymaktadır.

Aile tatilleri, ailenin olağan işlerinden veya diğer sosyal ağlardan geçici olarak kopmasını sağlar ve bu genellikle aile üyeleri arasında yeni bir zihinsel ve fiziksel alan konfigürasyonunu temsil eder (Lehto ve ark. 2009). Çalışmaların çoğunun turizmin ailelerin yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkilerini belirttiğini ve genel yaşam kalitesindeki iyileşmenin yanı sıra, turizmin ailelerin yaşam kalitesi üzerinde gözlemlenen ana faydalarının aile etkileşimi ve uyum / bağlanma ile ilgili olduğunu göstermektedir. Çocuklarla ilişkinin iyileştirilmesi (aile ilişkileri alanı) ve rutin ve stresli günlük rutinden (sağlık alanı) kaçış olumlu etkilerinden bazılarıdır. Bununla birlikte, çok az sayıda çalışmada ihmal edilmemesi gereken turizmin potansiyel olumsuz etkileri konusunda endişelerin de yer aldığını görmek mümkündür. Bu düşüncede Gram (2005), ailelerin tatil sırasında birbiriyle çok vakit geçirdikleri için birbirilerinden sıkılabileceği ve yorulabileceği yönündedir. Dolnicar vd. (2012) ve Moscardo (2009), turizmin etkilerinin yoğunluğu ve türünün seyahat davranışına ve bireylerin belirli kişisel ve sosyal özelliklerine göre farklı olduğunu savunmaktadır. Uysal vd. (2016) ayrıca, turizm deneyiminin yaşam kalitesi üzerindeki etkisinin, seyahatin önemini potansiyel olarak etkileyen yaşam döngüleri ve diğer arka plan değişkenlerine (kültürel yakınlık, demografi veya deneyim bağlamı) bağlı olduğu sonucuna varmıştır. Birkaç yazar (Hall ve Brown 2006; Haukeland 1990), düşük gelirin turizme katılımın ana belirleyicilerinden biri olduğu sonucuna varmıştır. McCabe vd. (2010), Birleşik Krallık'taki düşük gelirli aileler arasında huzur, yaşam kalitesi ve aile tatili katılımı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışmanın sonuçları, aile tatilinin

aile ilişkileri ve birlikte geçirilen kaliteli zaman, eğlenme üzerindeki etkisinin önemli olduğunu ve yaşam kalitesi sorunları ile ilgili duygusal iyilik faktörlerinin, durumu etkileyen durumsal faktörlerden daha önemli olduğunu göstermiştir. Bu sonuç, Smith ve Hughes (1999) tarafından elde edilen sonuçla ilişkili görünmekte ve dezavantajlı grupların turizm katılımının etkilerini daha yoğun hissettiklerini göstermektedir. Bundan sonra, gelirin ailelerin turizm uygulamaları açısından farklılaştırıcı ve belirleyici bir değişken olabileceği ve aile turizminin ailelerin yaşam kalitesi üzerindeki etkilerinin ailelerin ekonomik profiline göre farklılık gösterebileceği sonucuna varılabilir.

Kitle turizmi çevre, kültür, ekonomi gibi pek çok alanda değişikliğe sebep olmuştur. Özellikle kırsal alanlarda son yıllarda popüler bir faaliyet türü olan kırsal turizm, agro turizm, ekoturizm gibi turizm türleri bölge halkının sosyo-kültürel alanda gelişimini kolaylaştırmıştır. Farklı turizm türlerine olan eğilimin temel sebeplerinden biri de kitle turizminin oluşturduğu tahribatı minimuma indirmektir. Kitle turizmine alternatif yeni turizm yolları başlamış olsa da, pek çok insan tarafından tercih edilen bir turizm türü olduğu açıktır. Alternatif turizm arayışları, ülkelerin turizm gelirlerinden vazgeçemeyeceklerini göstermektedir. Bu durumda, en iyi yol kitle turizminin tehlikelerini azaltmaktır. Alternatif turizmin asıl amacı kitle turizmini yok etmek değil, en uygun turizmi işaret etmektir.

Turizm faaliyetlerinin yürütüldüğü destinasyonla başlayan turizm faaliyetleri, ev sahibi toplum, turistler, turistik hizmet sağlayıcıları ile kapsamlı biçimde yürütülmektedir. Bu süreçte turizmin pek çok olumlu ve olumsuz etkisinin olduğunu ifade etmek mümkündür. Kitle turizminin yeni başladığı dönemlerde turizmin ekonomik yönü incelendiği için araştırmacıların da genellikle olumlu etkilerini dile getirdiği görülmektedir. Ancak turizm faaliyetlerinin uzun bir dönem tek tip olarak yürütülmesi ve belirli bölgelerde yoğunlaşması sebebiyle başta çevresel tahribat olmak üzere, kültürel yozlaşma, bölge halkının turizme yabancılaşması, bölgenin turizmi sadece ekonomik kazanç unsuru olarak görmesi gibi sorunlar ortaya çıkmıştır (Harill ve Potts, 2003).

4. Turizmin Aile Kurumuna Etkisi

Turizmle birlikte aile yapısında yaşanan bazı değişimler aile bireylerini kısmen etkilediği gibi aile kavramının bütününe yansıdığını ifade etmek mümkündür. Bu olumlu değişimleri aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür (Avcıkurt, 2009);

- Aileye ait kültürel yapının uluslararası alanda bilinirliğini sağlar
- Aileye yönelik kültürün anlama ve anlamlandırma çabasını geliştirir.
- Kadının aile içindeki rolü değişmiş, ekonomiye daha fazla katkı sunmuştur.
- Ailelerin sosyal gelişimine katkı sunacak faaliyetlerin ve projelerin gelişimine yardımcı olur
- Ailelerin ekonomik ve sosyal olarak gelişmesi amacıyla yöresel ürünlerinin tanıtımını, kültüre dayalı ürünlerin, sanat kollarının teşvik edilmesini sağlar.
- Ailenin ekonomisine katkı sunacak yeni iş sahaları ve yüksek bilinirliği olan iş imkanları oluşur, aile üyelerinin daha sosyal bireyler olmasını sağlar

- Çocukların kültürel mirası, tarihi yapıları koruma duygusunu geliştirir ve güçlendirir
- Tarihin ve tarihsel yapıların korunması ve turizm amaçlı kullanımını sağlar.

Turizmin aile kavramına yönelik olumsuz etkilerini ise aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür (Çakmakçı ve Öztürk, 2019);

- Bölgeye ait kültürün metalaşmasına ve ticari bir kaynağa dönüşmesine sebep olabilir.
- Daha fazla turistin tercih etmesi için bölgenin kültürel değerlerinden, örf ve adetlerinden vazgeçilebilir, tercih edilmeyebilir.
- Dil, kültür, ahlaki kimlik, değer yargıları gibi kavramların güçsüzleşerek önemini yitirmesi
- Bölgesel tüketim ve üretim kalıplarında ciddi değişimlerin yaşanması
- Alkol, uyuşturucu, kumar, hırsızlık, fuhuş gibi toplumsal yapıyı olumsuz etkileyebilecek durumların gelişimi
- Turizm sezonunun başlamasıyla trafik, gürültü kirliliği, alt ve üst yapı yetersizlikleri, hava, su ve toprak kirliliği gibi konuların bölge halkını olumsuz biçimde etkilemesi
- Turizme yönelik iş kollarının artışıyla el sanatlarının, küçük işletmelerin yok olması ve sürdürülebildiğinin engellenmesi
- Geleneksel kültürde, aile yapısında bazı ciddi değişimler yaşanabilir. Modernizm algısı altında bir esneklik oluşturulmaya çalışılabilir. Örneğin, anne ve baba disiplininin kaybolması, kadının toplumsal rolünün çalışma yaşamındaki artışla değişmesi, geniş aileden çekirdek aileye doğru bir dönüşümün yaşanması, turizmden gelir elde eden ailelerin bir aile yapısından uzaklaşması gibi sorunları ifade etmek mümkündür.

Bireyler yaş aldıkça farklı rekreatif etkinliklere katılmak isteyebilir, tercihlerinde değişimler görülebilir. Hayat standartlarının yükselmesi ve toplumun yaş ortalamasındaki değişimler ile eğitimin, harcanabilir gelirin, refah seviyesinin, sosyal faaliyetlere yönelik bilinç ve farkındalığın gelişmesi ve değişmesi aile kurumundaki turistik faaliyetleri de etkilemektedir. Kişiler yaşlandıkça daha sade, hareketliliğin az olduğu turistik faaliyetlere katılmak istemektedir. Bununla birlikte çocuklu bireyler de daha az hareketliliğin olduğu faaliyetlere yönelmek istemekte ya da mümkün olduğunca gezilerinin sayısında bir azalmaya gittikleri görülmektedir (Özdemir ve Kervankıran, 2011). Aile yapısının turizme olan etkisi onun dışı açılımının düzeyiyle de yakından ilişkilidir. Toplumun en küçük yapı taşı olan aile dış etkilere ve ilişkilere kapalı mümkün olduğunca minimum düzeyde çevresindekilerle iletişim kurmak niyetindeyse turistlerle de olabildiğince az ilişki kuracak ve turizmi etkileme düzeyi zayıf kalacaktır. Benzer nitelikte turistlerin yaşamları, tatil sırasında sergilediği geçici davranış kalıpları ziyaret edilen destinasyonda yer alan çalışanların, yerel halkın aile yapısına etki etmektedir. Bu etki gelenek-görenek, inançlar, değerler, dünya görüş, ekonomik koşullar gibi pek çok konuda baskın bir rol oynayabilmektedir.

Önceki dönemlerde tarımla gelişen ve gelir elde eden toplumlar turizme açılınca daha fazla gelir elde ettiklerinin farkına varmışlar ve turizmi benimsemişlerdir. Aile bireylerinin bir kısmının ya da tamamının turizmde yer alması farklı turistik işletmeler kurması ve yürütmesi ile birlikte değişmeye ve

turizmden etkilenmeye başlamışlardır. Eski davranış biçimleri, değer yargıları, inanç sistemleri, yabancıya olan tutumları büyük ölçüde değişmiş, daha açık görüşlü bireyler olmuşlardır. Kişiler turizmin olumlu etkilerini yaşamlarında hissettikten sonra daha dışa açık, sosyal bireyler haline gelmişlerdir. Turizmin aile yapısına olan etkisi ekonomik koşullar ve istihdama yönelik olabileceği gibi bölge halkının yaşam standartlarını yükseltme ve beraberinde o bölgedeki pek çok iş kolunun kalkınmasına ve insanların gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan gelişimine sebep olmaktadır. Genel olarak turizmin bölgesel kalkınma sağladığı, pek çok iş kolunu etkilediği, kadın ve erkeğin eşit olarak geliştiği ve sosyalleştiği ve gelir düzeyinin yükselmesiyle rekreatif faaliyetlere katılımı arttırdığı görülmektedir.

Bununla birlikte turizmin aile içinde en yoğun biçimde etkilediği yaş gruplarından biri de gençlerdir. Turistlerle yakın ilişki içinde olan gençlerin dünya görüşleri, yaşam tarzları hatta yeme içme alışkanlıkları turizmle değişmektedir. Daha az gelişmiş toplumlarda gençler turistlerin alışkanlıklarını, davranış biçimlerini benimseyerek kendilerine uyarlamaktadır. Kendi örf ve adetlerini terk ederek ya da uzaklaşarak turistlerin değer yargılarını benimseyen gençler ailelerinde ciddi sorunlara sebep olmaktadır (Civelek, 2010). Kuşaklar arası fikir ayrılıkları görülmekte, gençler aile büyüklerine saygısızca davranabilmektedir. Klasik değer yargılarının hakim olduğu kırsal toplumlarda turizmle birlikte gençler daha az yardım etme, işbirliği içinde olma, daha geç evlenme, daha çok boşanma eğiliminde olduğu görülmektedir (Demircan, 2010).

Yapılan araştırmalar genellikle turizmin aile üzerinde olumlu etkilerini vurgulamaktadır. Aile bağlarını güçlendirmekte, büyüyen ve güçlenen aileler iş hayatına girmesiyle yaşam standartlarında bir yükseliş görülmektedir. Yoğun çalışma temposu içinde birbirlerine zaman ayıramayan bireyler turizmle birbirleriyle ilgilenmektedir. Bununla birlikte bu hususun turist gönderen ülkeler için sık karşılaşılan bir durum olduğu dile getirilmektedir (Akman, 2007). Bazı araştırmalar ise tatil sırasında bireylerin daha alıngan, hassas olduğu ve aile üyelerinin en sık tartıştığı dönemin tatiller olduğunu vurgulamaktadır (Doğan, 2004).

Sonuç

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de aile yapısının değişim ve dönüşümüne turizmin etki edip etmediğinin araştırılarak, etki etmesi durumunda bu etkinin ne şekilde olduğunu açıklamaktır. Bu bağlamda konuyla ilgili yapılmış olan çalışmalar incelenerek bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Turizmin gelişimiyle birlikte bölgesel düzeyde toplumsal yapıda köklü değişimlerin görüldüğü anlaşılmaktadır. Özellikle turizmin hizmet sektörü olması sebebiyle kadınlara yönelik iş kollarında pek çok iş imkânı doğmuştur. Geleneksel aile yapısında doğan, büyüyen ve çocuklarını da bu kültürde yetiştiren kadınlar ekonomik olarak fark edilir bir kazanç elde edince, kadın erkek eşitliğine dayalı toplumsal yapı oluşmaya başlamıştır. Ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde turizmin daha cazip bir iş kolu olması sebebiyle genç ağırlıklı nüfusun turizme yöneldiği görülmektedir. Ekonomik olarak dünyanın büyük bir kısmını etkileyen turizm hareketliliği aile kurumunun tamamının ekonomiye katılımını sağlamıştır. Aile işletmeleri turizmde en yaygın görülen işletmecilik türlerinden biri olarak ifade edilebilir.

Küçük ölçekli destinasyonlarda ailelerin kendi bütçeleriyle ya da devlet kredisiyle kurdukları butik otel işletmeleri, pansiyonlar, restoranlar ya da hediyelik eşya işletmeleri en yaygın karşılaşılan aile işletmelerindendir. Destinasyonların olumlu imaj geliştirmelerinde ve turistlerin güven dolu bir ortamda tatillerini geçirmelerinde aile kavramının oldukça işlevsel olduğunu ifade etmek mümkündür.

Turizm gelen turist ile yerel halk arasında yoğun bir iletişime dayanır. Bu iletişim sürecinin sağlıklı ve olumlu yürütülmesi turizmden alınan faydanın artmasına, kazanımların sürdürülebilir olmasına sebep olur ki istenen de bu çıktıyı elde etmektedir. Ancak iki taraf arasında olumlu bir iletişim süreci yaşanabileceği gibi olumsuz durumlar da görülebilir. Turistlerin alışkanlıkları, harcamaları, tüketim davranışları, kıyafetleri, tavır ve tutumları yerel halkın ahlaki değerlerinde bozukluklara yol açabilmekte, ailelerin temel değerlerinde birtakım kayıplar görülebilmektedir. Olumsuz sonuçlar yerel halkın turistlere olan yaklaşımlarını etkilemekte ve turizme yönelik algıda ciddi sıkıntılar yaşanabilmektedir. Bununla birlikte manevi değerleri ön planda tutan toplumların turistik davranışları da yerel halkı olumsuz biçimde etkilememekte, bu turistlerin ziyaret edilen destinasyona ve bölge halkına dair saygısı turistik faaliyetlerinden onlar için daha önemli bir yargı olarak nitelendirilmektedir (Yıldırım ve Öztürk Deniz, 2018).

Aileler, turizmden etkilenen ve turizmi etkileyen olarak iki temel başlık altında incelenebilir. Turist olarak, turizm faaliyetlerine katılmakta, turizm olayına yön vermekte ve turizmi etkilemektedir. Ev sahibi ve yerel halk olarak turistleri karşılamakta, onların tavır ve tutumlarından etkilenmektedir. Aile yapısının mahremiyeti ve özgünlüğü turizmi etkileyebileceği gibi turizmden de büyük ölçüde etkilenmektedir. Turistin yoğun olarak bulunduğu bir destinasyonda aileler kimi zaman çocukları için endişelenmekte zararlı alışkanlıklar ve uygunsuz arkadaşlıklardan kaçınmaları için pek çok denetim ve kontrol mekanizması geliştirmeye çalışmaktadır. Bunun yanında teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte tatil haklarında ve sürelerinde fark edilir bir artış görülmektedir. Aileler de çocuklarının büyümesiyle birlikte gezilere, küçük, orta ve büyük çaplı seyahatlere ağırlık vermekte, çocukların kültürünü, milli kimliğini, vatanında yer alan doğal ve tarihi güzellikleri bilmesi için onları seyahatlere çıkarmaktadır. Aile kurumunun birlikteliği için aktiviteler önemlidir ve geziler bu kapsamda değerlendirilebilecek ve anne babanın çocuğuyla doğru iletişim kurmasına sebep olabilecek unsurlardan biridir. Mutluluk, merak, keşfetmek, yeni insanlarla tanışmak, farklı yerler görmek gibi duyguların bir çocukta geliştirdiği olumlu duygular onun daha sağlıklı bir birey olmasına vesile olacaktır. Seyahatin eğitici ve fayda sağlayıcı yönü çocuğun daha mutlu, çevresiyle uyumlu, dengeli olmasını sağlayacaktır.

Turizm faaliyetlerinin aile yapısını ve aile yapısının da aynı şekilde turizm faaliyetlerini etkilediği anlaşılmaktadır. Turizm faaliyetlerinin ülke ve bölge üzerindeki ekonomik ve sosyal pek çok faydası olmakla birlikte olumsuz etkilerinin de olduğu vurgulanmıştır. Ülkedeki merkezi ve yerel yönetimlerin turizmin aile yapısı üzerindeki olumlu etkilerinin daha da arttırılması, olumsuz etkilerinin ise azaltılması ve mümkünse yok edilebilmesi noktasında yapması gereken pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu noktada merkezi ve yerel yönetimler turizmin planlı ve istikrarlı büyümesini sağlamalıdır. Turizmin

yoğun olduğu bölgelerde halka düzenli bir şekilde eğitimler verilmelidir. Aile yapısının sağlam ve binçli olması için ailelerin birlikte vakit geçirebilmesi ve beraber turizm olayına katılabilmesi için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

- Agate, S. T., Zabriskie, R. B., & Eggett, D. L. (2007). Praying, Playing, And Successful Families. *Marriage & Family Review*, 42(2), 51–75.
- Ağaoğlu, O., K., (1991). Türkiye’de Turizm Eğitimi ve Etkinliği, MPM Yay., No:439, Ankara.
- Akman, A. (2007). Turizmin Gelişmesinin Yaratdığı Doğal Ve Kültürel Değişmeler: Kaş Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcıkurt, C. (2009). Turizm Sosyolojisi Genel ve Yapısal Yaklaşım. Ankara: Detay Yayıncılık. Aydın, M., (2000), Kurumlar Sosyolojisi, Vadi Yayınları, Ankara, 13.
- Civelek, A. (2010). Turizmin Sosyal Yapıya ve Değişmeye Etkileri. *Sosyal Bilimler Myo Dergisi*, 13(12), 331-350.
- Çakmakçı, E. ve Öztürk, Ş. (2019). Toplumsal Değişimin Bir Faktörü Olarak Turizm, Sdu Faculty Of Arts And Sciences Journal of Social Sciences, October 2019 No: 47/2, ss. 1-17.
- Demircan, Ş. (2010). Turizmin Sosyo Kültürel Etkileri: Antalya/Muratpaşa İlçesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, H. Z. (2004). Turizmin Sosyo Kültürel Temelleri. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dolnicar, S., Yanamandram, V., & Cliff, K. (2012). The Contribution Of Vacations To Quality Of Life. *Annals Of Tourism Research*, 39, 59–83.
- Duran, E. (2010). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Toplumsal ve Kültürel Kimliğin Korunması: Gökçeada Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Freyer, H., (1963). Sosyolojiye Giriş, (Trc. Nermin Abadan), A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, s. 220.
- Fu, X., Lehto, X., & Park, O. (2014). What Does Vacation Do To Our Family? Contrasting The Perspectives Of Parents And Children. *Journal Of Travel & Tourism Marketing*, 31(4), 461–475.
- Giddens, A., (2008), Sosyoloji, Kırmızı Yayınları, İstanbul, s. 246.
- Goeldner, C. R., & Ritchie, J. R. B. (2009). *Tourism: Principles, Practices And Philosophies* (Pp. 304–306). New York: Wiley.
- Gökçe, B., (1976), “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, Hacettepe Sosyal ve Beşeri Dergisi, Cilt:8, Sayı:1-2, Mart-Ekim, s.46-47.
- Gram, M. (2005). Family Holidays. A Qualitative Analysis Of Family Holiday Experiences. *Scandinavian Journal Of Hospitality And Tourism*, 5, 2–22.
- Güvenç, B. (1996). İnsan ve Kültür. Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul. Haldrup, M., & Larsen, J. (2003). The Family Gaze. *Tourist Studies*, 3(1), 23–46.
- Hall, D., & Brown, F. (2006). *Tourism And Welfare: Ethics, Responsibility And Sustained Well- Being*. London: Cab International.
- Harill, R. And Thomas, D. P. (2003). Tourism Planning İn Historicdistricts: Attitudestoward Tourism Development İn Charleston. *Journal Of American Planning Association* 69(3): 233-244
- Haukeland, J. (1990). Non-Travellers: The Flip Side Of Motivation. *Annals of Tourism Research*, 17(2), 172–184.

- Howard, M. (2012). Foreword. In H. Schanzel, I. Yeoman, & E. Backer (Eds.), *Family Tourism: Multidisciplinary Perspectives* (Pp. Xvii–Xviii). Bristol: Channel View Publications.
- Kara, B., (2018). Türkiye’de Aile Yapısının Değişimine Etki Eden Dinamikler, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* Volume: 40, Winter-2018, P. (374-385) Issn: 1308-6200 Doi Number: 10.17498/Kdeniz.399236
- Kozak, N., M., A., Kozak, M. Kozak, (2013), *Genel Turizm İlkeler – Kavramlar, Detay Yayıncılık*.
- Lehto, X. Y., Choi, S., Lin, Y.-C., & Macdermid, S. M. (2009). Vacation And Family Functioning. *Annals of Tourism Research*, 36, 459–479.
- Mathieson, A. & Wall, G. (1982), "Tourism: Economic, Physical And Social Impacts", Longman:Harlow, Uk
- Mccabe, S., Joldersma, T., & Li, C. X. (2010). Understanding The Benefits Of Social Tourism: Linking Participation To Subjective Well-Being And Quality Of Life. *International Journal Of Tourism Research*, 12, 761–773.
- Moscardo, G. (2009). Tourism And Quality Of Life: Towards A More Critical Approach. *Tourism And Hospitality Research*, 9, 159–170.
- Obrador, P. (2012). The Place Of The Family In Tourism Research: Domesticity And Thick Sociality By The Pool. *Annals Of Tourism Research*, 39, 401–420.
- Oecd (1991), "Manual On Tourism Economic Accounts", Paris.
- Özdemir, M. A., & Kervankıran, İ. (2011). Turizm Ve Turizmin Etkileri Konusunda Yerel Halkın Yaklaşımlarının Belirlenmesi: Afyonkarahisar Örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi* , 24, 1-25.
- Sarı, Ö, (2016), Aile Kavramının ve Anlamının Dönüşümü. *Aile Sosyolojisi*, (Ed. Prof. Dr. Nazmi Avcı, Doç. Dr. Erdal Aksoy), İstanbul, Lisans Yayıncılık, https://www.tavsiyeediyorum.com/psikolog_18662_rahmi_danishment.htm.
- Shaw, S. M., Havitz, M. E., & Delemere, F. M. (2008). "I Decided To Invest In My Kids’ Memories”: Family Vacations, Memories, And The Social Construction Of The Family. *Tourism Culture & Communication*, 8(1), 13–26.
- Smith, V., & Hughes, H. (1999). Disadvantaged Families And The Meaning Of The Holiday. *International Journal Of Tourism Research*, 1, 123–133.
- Uçkun, S., (2004). İşletme ve işletme Türleri, *Turizm işletmeleri, Değişim Yayınları*, İstanbul.
- United Nationve World Tourism Organization (1993), "Recommendations On Tourism Statistics", Statistical Papers Series M, No. 83, New York.
- Unwto – World Tourism Organization. (2008). 2008 International Recommendations For Tourism Statistics. Madrid: Unwto.
- Uysal, M., Sirgy, M. J., Woo, E., & Kim, H. (2016). Quality Of Life (Qol) And Well-Being Research In Tourism. *Tourism Management*, 53, 244–261.
- Ünal, V., (2013), "Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı:26, Bahar, s. 590.
- Yıldırım, M. ve Öztürk Deniz, F. (2018). Turizmin Yerel Halkın Sosyo-Kültürel Yapısına Etkisi, *Safran Kültür Ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), ss. 79-91.

AİLEDE DİNİ VE AHLAKİ DEĞERLERİN ŞEHİR PAZARLAMASINA ETKİSİ

Abdullah ERAVCI*

Öz

Toplumun en küçük müessesesi ailedir. Ailenin dini ve ahlaki değerleri sosyal etkileşimle şehir toplumunun yapısını belirlemektedir. Şehirde toplum yapısının sağlam temellere oturması şehir güvenliği, ticaret ahlakı ve insan davranışları üzerinden şehrin pazarlanmasında çekicilik oluşturmaktadır. İnsanlara yüklenen kanaatkâr, dürüst, adil, güvenilir ve mutlu gibi kişilik özellikleri şehir pazarlamasında şehirlere yüklenmektedir. İnsanda görülen zayıf, iradesiz, çirkin, ahlaksız ve hırsız gibi olumsuz kişilik özellikleri şehirler için de geçerlidir. Kişilik özellikleriyle toplumun beğenisini kazanan insan gibi şehir de kişilik özellikleriyle ziyaretçilerin, yatırımcıların, öğrencilerin ve diğer hedef kitlelerin beğenisini kazanmaktadır. Kişiliğin merkezinde insan vardır. İnsan ailede yetişmekte ve bir aile bireyi olarak toplumda yaşamını sürdürmektedir. Aile değerleri bireyin kişiliğiyle şehir pazarlama stratejisi olarak şehrin marka değerine yansımaktadır. Şehir pazarlamasının en önemli değişkeni şehir sakinidir. Her bir şehir sakini bir aile bireyidir. Şehir pazarlamasında rol oynayan kişilik özellikleri toplumda aile bireylerinin kişilik özelliklerinden gelmektedir. Bunun karşısında şehrin de ekonomik yapısı ve kişilik özellikleriyle aileyi etkilediği bilinmektedir. Aile problemlerinin, şehir ve ekonomik çevreden bağımsız, sadece dini ve ahlaki açıdan ele alınmasının yeterli olmayacağı öngörülmektedir. Bu çalışma kapsamında ailedeki dini ve ahlaki değerlerin kişilik özellikleri üzerinden şehir pazarlamasına ve şehrin ekonomik şartlarının da aileye etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Yapılan literatür araştırmasında konuyla ilgili oldukça sınırlı ve kısmî ve çalışmalara rastlanmıştır. Ailede alınan dini ve ahlaki değerlerin şehrin pazarlanmasına ve aileye olumlu katkıda bulunacağı varsayılmıştır. Bu varsayım ile aile işletmesi ve şehir pazarlamasıyla ilişkili görülen 15 kişiyle yarı yapılandırılmış mülakat yöntemiyle görüşmeler yapılmıştır. Çalışma sahası olarak Sinop ve Samsun illeri seçilmiştir. Ulaşılan bulgulara göre ailenin dini ve ahlaki değerleri şehir pazarlanmasını olumlu yönde etkilemekte ve kişilik üzerinden marka değerini artırmaktadır. Şehir pazarlamasında beşeri sermayenin kaynağı olarak ailede dini ve ahlaki değerlerin önemsenmesi yönünde daha ileri çalışmalar önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Dini ve ahlaki değerler, Kişilik, Şehir pazarlaması.

The Impact of Religious and Moral Values on City Marketing in the Family

Abstract

Family is the smallest institution of a society. The religious and moral values of the family determine the structure of the city society through social interaction. The solid basis of the social structure in the city creates an attraction in the city marketing through city security, business ethics and human behavior. Personality traits such as contented, honest, fair, reliable and happy attributed to people are attributed to cities in city marketing. Negative

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Boyabat MYO Toptan ve Perakende Satış Bölümü, aeravci@sinop.edu.tr

personality traits seen in humans such as weak, flabby, ugly, immoral and thief are also valid for cities. Just like the person who gains the appreciation of the society with his personality traits, the city gains the admiration of visitors, investors, students and other target groups with its personality traits. There is human at the center of personality. A person grows up in a family and lives in society as a family member. Family values are reflected on the brand value of the city as a city marketing strategy with the personality traits. The most important variable of city marketing is the city residents. Each city residents is a family member. Personality traits that play a role in city marketing come from the personality traits of family members in total. In contrast, the city is known that affects the family with its economic environments and personality traits. It is foreseen that it will not be sufficient to deal with family problems only from the perspective of religious and moral values independently from the city and economic environment. Within the scope of this study, it has been aimed to reveal the impacts of religious and moral values in the family on city marketing and the economic conditions of the city on the family. It has been encountered very limited and partial studies on the subject in the literature search. It was assumed that the religious and moral values got in the family would contribute positively to the marketing of the city and the family. Based on this assumption, interviews have been conducted with 15 people who had considered to be related to family business and city marketing by using a semi-structured interview method. Sinop and Samsun provinces have been selected as the case study. According to the findings, the religious and moral values of the family positively impact on the city marketing and increase the brand value through personality. Further studies are suggested to pay attention to religious and moral values in the family as the source of human capital in city marketing.

Keywords: Family, Religious and Moral Values, Personality, City Marketing

Giriş

Aile, toplum hayatının çekirdeği; dini ve ahlaki değerlerin beşiğidir. Çocukluğun başlangıç aşaması ailede geçmekte ve çocuklar zamanı geldikçe aileden edindiği dini ve ahlaki değerler ile çevreye yayılmaktadırlar. Doğumundan itibaren her bireyin yeme, içme, giyinme, barınma gibi temel ihtiyaçları vardır ve diğer ihtiyaçlarla birlikte zamanla üreten, tüketen ve pazara yönelen bir birey durumuna gelmektedir. Böylece ailede edinilen dini ve ahlaki değerler bireyin kişiliği ile şehre mal olmaktadır. Bu süreçte en önemli faktör kişilik faktörüdür. Aile üyesi olarak bireyin kişiliği şehir toplumuna karıştığında şehrin kişiliği hâline gelmektedir. Birey üyesi olduğu aileyi kişiliği ile temsil edenken vatandaşı olduğu şehri temsil etmektedir.

Kişilik doğuştan gelen, yaşantılarla kazanılan ve bireyi diğerlerinden ayıran özellikler setidir (Doğan, 2013). Bilimsel araştırmalarda şehir pazarlama stratejisi olarak şehir marka değeri ortaya konulurken kişilik önemli bir faktör olarak incelenmektedir (Ulucan ve Demirkol, 2017). Pazarlamada reklamlardan tutundurmaya doğruluk, dürüstlük, samimiyet ve güven gibi kişilik özellikleri önemlidir. Aile üyelerinin kişilikleriyle topluma yansıyan bir aile kişiliği gibi şehir toplumunun şehir dışına yansıyan şehrin kişiliği söz konusudur.

Günümüzde yaşam alanları bakımından şehirlerin bir ağırlığı vardır. Araştırmalara göre insanların çoğu şehirlerde yaşamaktadır. (TÜİK, 2019; Worldbank, 2018). Aynı şekilde şehir için ailenin bir ağırlığı vardır ve şehirleri insan kaynakları bakımından aileler beslemektedir. Literatür araştırma-

sında şehir ve aile konularının farklı disiplinler tarafından incelendiği görülmekte, dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlamasıyla ilişkisinin incelendiği çalışmalara rastlanmamaktadır. Günümüzde ailelerde ve şehirlerde yaşanan dini ve ahlaki problemler ayrı ayrı pek çok çalışmaya ve araştırmaya konu olmaktadır. Ancak, ekonomi ve pazarlama boyutuyla konuyu ele almamanın problemlerin çözümü için fayda üretmediği düşünülmektedir.

Bu çalışma kapsamında ailede dini ve ahlaki değerlerin kişilik üzerinden şehir pazarlamasına etkisini ortaya koyabilmek için nitel bir araştırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Sinop ve Samsun bölgesinde ileri gelen iş adamlarıyla yarı yapılandırılmış derinliğine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Ailede dini ve ahlaki değerler, kişilik ve şehir pazarlama kavramlarıyla literatür taraması yapılmış ve aynı kavramlar merkezinde araştırma soruları ve araştırma modeli oluşturulmuştur. Çalışmanın analiz ve yorumundan sonra sonuç kısmı yazılmış ve ileride yapılacak çalışmalar için öneriler getirilmiştir.

1. Ailede Dini ve Ahlaki Değerler

Ailede dini ve ahlaki değerler konusunda incelenmesi gereken aile, din, ahlak ve değer olmak üzere dört kavram vardır. Ailede dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlamasına etkisinin ortaya konulabilmesi için bu dört kavramın incelenmesinde fayda görülmektedir. Aile ve din konuları farklı disiplinlere konu olmakta ve disiplinlere göre farklı aile ve din tanımları değişebilmektedir. Ahlak ve değer kavramları ise daha soyut ve göreceli kavramlar olup bu çalışmada kişilikle bağlantılı olarak şehir pazarlaması perspektifinden incelenmektedir.

Aile anne, baba ve çocuklardan veya daha geniş anlamıyla anne, baba, çocuklar ve akrabalarından oluşan toplumun en küçük birimidir (Öz, 2016). Nüfusun yenilenmesi, bireylerinin sosyalleştirilmesi ve kültürün taşınması gibi işlevleri olan toplumun en küçük kurumudur (Gürçan, 2010). Aile, bireyin karakteri toplumun huzur ve mutluluğunun ilk kaynağıdır. Aynı zamanda var olduğu sürece toplumun huzur ve mutluluğunu gelecek kuşaklara aktaracak olan birimdir. Aile üyeleri belli bir çevrede inançlarıyla yaşamakta ve yaşadığı çevrede ekonomik faaliyette bulunmakta ve ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu bakımdan yaşadığı çevrede toplumun, şehrin bir parçası olarak şehirdeki ticari işlere ve bu çalışmanın konusu olan pazarlamaya dâhil olmaktadır.

Din (religion) kelime olarak Arapça kökenli bir kelime olup örf-adet, huy, hüküm, boyun eğme, ibadet etme, hesap verme, borç ödeme, mükâfat ve ceza gibi anlamlara gelmektedir (Tümer, 1987). Batı kökenli din tanımlarında religion/din kelimesi daha çok gelenek bağlamında incelenmektedir (Dawes ve Mackaurin, 2012). Batılı düşünürlere göre din iyiliği anlatma çabası, kusursuz saygı ve düzen çerçevesi, sosyolojik değerlerin bilinci, kendimize ve topluma yönelik Tanrı ile ilişkili görevleri yerine getirmeyi ifade eden bir kavramdır (Tümer, 1987). İslam kaynaklarına göre ise en bilinen din tanımı “akl-ı selim sahiplerini kendi seçimleriyle bu dünyada doğruluğa, iyiliğe, barışa, huzura ve öteki dünyada kurtuluşa götüren Yüce Allah tarafından konan bir kanundur” (Tümer, 1987: 230). Tümer’in anlatımıyla bazı tanımlarda insanın maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılama ifadesi de yer almaktadır.

Ahlak kelimesi Arapça “hulk” kelimesinden gelmekte olup “yaratmak, şekillendirmek, şekil vermek, biçimlendirmek veya üretmek” anlamlarına gelmektedir (Ahmad, 2012:117). Yazdığı tefsiriyle bilinen Elmalılı Hamdi Yazır (1940: 6/3895) ahlak kavramıyla “güzel ahlakı” anlatmaktadır. Buna göre ahlak ailede ve toplumda önemsenen insana has iyi ve güzel davranışlardır. Kişinin birey olarak ahlakından bahsedildiği gibi işletmelerde de iş ahlakından bahsedilmektedir (Özgener, 2004). Şehir de bir işletme kabul edilmekte ve şehir ahlakının da kavram olarak kullanımda olduğu görülmektedir (Temel ve Göksel, 2019). Ahlak kelimesine ilave olarak etik kelimesinden de söz etmek gerekmektedir. Batı kökenli etik kelimesi çoğu zaman ahlak kelimesinin yerine kullanılmaktadır. Etik doğru ve yanlış, kişi veya grubu doğruya veya yanlışla sevk eden ilkeleri konu edinmektedir (Ülgen, 2007). Bu nedenle toplumsal düzenlemeler konusunda ahlak ve etik araştırmalarından birlikte yararlanılmaktadır.

Değer; bireyin amaç, yöntem ve araç seçimini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen ayırt edici özellik olup bilişsel süreçleri, tutum ve davranışları etkilemektedir (Gürcan, 2010). Bu anlamda değer birey, aile ve toplumu harekete geçiren kültürel bakımdan mantıksal bir zemin oluşturmaktadır. Oluşan zemin üzerine eylemler anlamlandırılmakta ve seçimler yapılmaktadır. Örneğin değerlerin kanaatkârlığı veya girişimciliği desteklediği zeminler olabilmektedir. Kanaatkârlığın değer olarak benimsendiği durumlarda hırs ve rekabet hoş karşılanmazken girişimciliğin desteklendiği zeminlerde normal karşılanmaktadır.

Dini ve ahlaki değerlerin beşiği ailedir (Yasin, 2016). Beşiğinden kalkıp büyüyen ve topluma karışan aile bireylerinin dini ve ahlaki değerler bakımından toplumu beslediği düşünülmektedir. Bu nedenle güçlü bir toplum yapısı için bu değerlere ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Omer, Mahnaz ve Jabeen, 2015). Yapılan araştırmalarda ailede erken yaşlarda verilen eğitimin karakter inşa ettiği, aile bireyleri arasında oluşan sevgi ve saygı ortamının bir aile kültürü oluşturduğu, bu kültürün sosyal etkiyle diğer ailelere geçmesi suretiyle çocuğu ve yaşadığı çevreyi ömür boyu etkilediği belirtilmektedir (Omer ve diğerleri, 2015). Omer ve diğerleri tarafından şehirdeki dini ve ahlaki değerlerin yüksek seviyede olmasının çevre için faydalı olduğu ve şehri daha cazip hâle getirdiği ifade edilmektedir.

Değerler bir taraftan bireye tutum ve davranışları konusunda yön vermekte, sosyal ilişkilerde işini kolaylaştırmakta, diğer taraftan bireyin kendi tutum ve davranışlarının başkaları tarafından anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Araştırmalara göre değerler insanın işini yapmasına yardımcı olurken insan davranışlarının anlaşılmasında, açıklanmasında ve yorumlanmasında önemli bir kaynak oluşturmaktadır (Gürcan, 2010). Gürcan’a göre değerler insanın seçim yapmasına rehberlik etmekte ve toplumun kimliği olarak yansımaktadır. Şehir toplum tarafından oluşturulduğuna göre aileden şehre değerler geçişi söz konusu olmaktadır.

Aile, din, ahlak ve değer kavramları yukarıdaki anlamlarıyla incelendiğinde şehirle güçlü bir ilişki söz konusudur. Yapılan tanımlamalara göre din, ahlak ve değerlerin şehir pazarlamasıyla ilişkisinin olmaması mümkün görülmemektedir. Ailenin ekonomik ihtiyaçları göz önünde bulundurulduğunda şehir pazarlamasına olan ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

2. Kişilik

Kişilik, “bir insanın bütün ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevresine uyum biçiminin özelliklerini içeren kendine has ahenkli bir bütündür” (Öz, 2016: 309). Kişilik doğuştan gelen, bireyi diğerlerinden ayıran ve yaşantılarla kazanılan özelliklerdir (Doğan, 2013). Bireyin toplum hayatındaki tutum ve davranışlarında ekonomik, sosyal ve siyasi kanatlar bir zihniyet örüntüsü şeklinde rol oynamaktadır. Bu örüntü bireydeki saldırgan, yardımsever, candan, samimi, sert, yumuşak huylu, tutarlı veya tutarsız gibi kişilik özelliklerinin oluşmasını anlatmaktadır (Gürses, 2007).

Bireyin kişilik özelliklerinin beşiği olan ailede yardımseverlik, samimiyet, tutarlılık, yumuşak huyluluk, doğruluk, dürüstlük ve güvenirlilik gibi özelliklerin öğretilmesi veya onaylanması hem aile ve hem de şehir için olumlu bir davranıştır. Tutarsızlık, aksilik, saldırganlık, uyumsuzluk, cimrilik ve müsriflik gibi davranışların onaylanması olumsuz bir kişilik ortaya koyacaktır. Din ve ahlak eğitiminin gerçek İslam’ı yansıtmaması halinde ailede anne baba tarafından sertlik, saldırganlık, uyumsuzluk ve israf gibi olumsuz kişilik özellikleri onaylanmamış olacaktır (Gürses, 2007). Buna göre ailede verilen din ve ahlak eğitiminin İslam’dan beslenmesi hâlinde İslam’ın istediği kişilik özellikleri bellidir ve İslam toplumda bir standardı teşvik etmektedir. Araştırmalarda bireyin doğduğu ailede başlayan kişiliğin gelişmesi aile, içinde çevre ve toplumun da bulunduğu bir dizi faktörlerin etkileşimiyle açıklanmaktadır (Tekin ve Keskin, 2017). Bu faktörler arasında genetik, aile yapısı ve kültürel faktörler yer almaktadır. Kültürel faktörler yaşanılan çevrede, başka bir anlatımla yaşanılan şehirde bireyi içine alarak dolaşmaktadır. Buna göre kişiliğin oluşmasında aile ve şehir iki önemli faktör olarak görülmektedir. Kişiliğin aileden beslendiği kadar şehir kültüründen de beslendiğini belirtmek gerekmektedir. Bir araştırmada kişiliğin doğuştan sonra aile ve toplum içinde biçimlendiği, ekonomik ve sosyal çevrenin bir ürünü olarak değerlendirildiği belirtilmektedir (Pehlivan, 2017). Aile, bireylerin her gün koyduğu tuğlalar arasındaki bağlantıları sağlayan kum ve çimento gibi kişiliklere öznel katkı sağlamaktadır. Kişilik denildiğinde dar anlamda bireyin kendisi, sonra ailesi akla gelse de geniş anlamda şehri de akla getirmektedir. Şehir pazarlaması stratejilerinde şehrin kişiliğinden, imaj ve marka değerinden bahsedilmektedir (Ulucan ve Demirkol, 2017). Bu tespite göre şehrin kişiliği vatandaşlarının kişiliğinin şehre yansmasıyla oluşmaktadır.

Soto, Kronauer ve Liang (2016) tarafından yapılan bir çalışmada kişilik özellikleri üzerine Beş Faktör Kişilik Yaklaşımı Modeli incelenmektedir. Modelde anlatılan dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, nevrozizm ve deneyime açıklık kişiliğin aile ve ekonomik çevre arasındaki ilişkisini destekliyor görünmektedir. İlk olarak ailede kazanılan din ve ahlak eğitiminde aile bireyleri arasında sevgi ve saygının, kardeşliğin öğretilmesi, Hz. Muhammed’in (SAV) uyumlulukta, insan ilişkilerinde, sorumluluk almasında, imanda, amelde, sabırda, tasarruf anlayışında, öğrenme politikalarında örnek olarak gösterilmesi incelemeye değerdir (Kur’an, 49/2; İsrâ, 17/79; Kur’an Yolu Tefsiri Cilt: 3, 513-512). İslam dininde ailede çocuklara öğretilmesi istenen özellikler Beş Faktörlü Kişilik Modelindeki bahsedilen kişilik özelliklerine uygun düşmektedir. Dini ve ahlaki değerler çerçevesinde ailede alınan

kişilik özelliklerinde pozitif bir yaklaşım söz konusudur. Sosyal hayatta daha rahat ilişkilerin kurulmasındaki rolüyle pozitif kişilik özelliğinin belli bir refah seviyesine bağlanması için de şehir pazarlamasının önemi ortaya çıkmaktadır (Proctor, Linley ve Maltby, 2017). Kişilik aynı zamanda bir marka boyutu olarak da şehir pazarlamasında kullanılan önemli bir faktördür (Chernatony ve Dall’Olmo, 1998). Bu bilgilere göre kişiliğin şehir pazarlamasıyla ilişkisi söz konusudur.

3. Şehir Pazarlaması

Şehir pazarlaması şehre ekonomik girdi sağlayan ürünlerin hedef kitlelere satılmasını ifade etmektedir. Şehre ekonomik girdi sağlayan ürünler mamul türünden somut ürünler olabileceği gibi hizmet türünden soyut ürünler ve miras kapsamında inançlar ve gelenekler de olabilmektedir (Özdemir ve Karaca, 2009). Hedef kitleler ile şehir sakinleri, turistler, ziyaretçiler, yeni yerleşimciler, öğrenciler, yatırımcılar, girişimciler, mevcut veya potansiyel işletmeler kastedilmektedir (Deffner ve Liouris, 2005). Hedef kitlelerin taleplerine göre şehir pazarlaması kapsamında ideolojiler, semboller, imgeler ve şehrin hayali dahi pazarlanabilmektedir (Kavaratzis, 2008).

Şehir pazarlamasıyla amaç şehre ziyaretçi, turist, öğrenci, yeni yerleşimci ve yatırımcı çekmek, ihracat yapmak ve nihai olarak şehri geliştirip büyütmektir (Deffner ve Liouris, 2005; Martinez, 2012). Şehri büyütmek, geliştirmek ve kalkındırmak ekonomik anlamda şehir insanını pozitif yönde etkilemekte ve aile bireyleri de pazarın içinde bulunduğu sürece gelirlerden pay almaktadırlar. Diğer taraftan aile bireyleri toplamda şehir sakinlerini oluşturmakta ve aynı zamanda şehirde ekonomik bir çevreye katkı sağlamaktadırlar. Ekonomik çevre pazarlamayı etkileyen faktörlerden biridir (Mucuk, 2017). Şehirde ekonomik çevre mikro anlamda şehrin kendisidir.

Şehirdeki aileler ekonomik çevrenin üyesi olarak şehir pazarlamanın da tarafıdırlar. Bir vatandaşın, sadece bir şehir sakini olması dışında kendi kişiliği ile şehir prototipi arasında anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır. Bireyin şehirle olan ilişkisi baskı ve zorlama olmadan bireysel norm ve değerleri vermektedir (Zenker ve Petersen, 2010). Aile kimliği, bireylerin kişiliği ve şehir vatandaşı arasındaki güçlü işbirliği şehirde uzun süreli oturma, arsa ve ev satın alma gibi planlamalar yapma niyetine sevk etmektedir. Bu da marka için gereken vaadi oluşturmaktadır (Zenker ve Petersen, 2010). Başka bir anlatımla aile bireyleri şehirdeki yaşamı ve tercihleriyle şehir marka vadinin oluşmasında pay sahibidirler. Vaat veya aynı kökten gelen taahhüt kelimesi kavram olarak pazarlamanın önemli bir değişkenidir. Bu özelliği ile nicel çalışmalar kapsamında ölçmede şehir sakinine “yaşadığım şehir kendim ve ailem için en uygun şehir olması nedeniyle bu şehirde yaşamaya devam edeceğim” gibi ifadeler sorulmaktadır (Misic ve Podnar, 2019: 71). Şehir sakini veya herhangi bir hedef kitlenin belli bir şehirde yaşamayı veya yaşamını orada sürdürmeyi beyan etmesi diğer hedef kitleler için özendirici olmaktadır. Şehir pazarlamasında hedef kitleleri özendirici veya cezbedici özelliklerden biri de şehrin kişiliğidir. Şehrin kişiliğinde temel faktör şehirde yaşayan insanlar ve onların şehre yansıyan kişiliğidir.

Bireyin kişilik özellikleriyle şehirdeki mikro ekonomik çevrenin bir parçası olması, şehir pazarlaması sayesinde gelir elde etmesi, pazarlama sırasında bir nevi tezgâhın başında bulunması, şehrin

aynası olarak hedef kitlelerle yüz yüze gelmesi kültürel anlamda inanç ve ahlaki değerleri bağımsız değişken olarak önemli kılmaktadır. Şehir pazarlamasında stratejik anlamda şehrin kişiliğinden bahsedildiğine ve kişilik aileden beslendiğine göre ailede alınan dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlamasındaki rolü araştırmaya muhtaç görünmektedir.

4. Ailede Alınan Dini ve Ahlaki Değerlerin Kişilik Üzerinden Şehir Pazarlamasına Etkisi

Aile, demografik olarak şehir toplumunun oluşmasında tek kaynaktır. Ailenin yetiştirdiği çocuk, aile ocağından dışarıya, toplumun içine çıkmakta, kendisine iş bulmakta, iş kurmakta ve yeni bir aile olmaktadır (Aries, 1997). Böylece ailede yetişen çocuklar bireyler olarak varlıklarıyla toplumu ve şehri oluşturmakta, yaşamlarını sürdürebilmek için az veya çok aileden topluma dini ve ahlaki değerleri taşımakta ve bu değerlerin etkisiyle ekonomik faaliyette bulunmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin çoğunluğu bir şehrin sınırları içinde gerçekleşmektedir.

Araştırmalara göre birey ile yer arasında kimlikten etkilenme yönüyle özel bir ilişki vardır. Bireysel şehir kimliği bireyin şehirle ilişkisinin bir parçası olup bireyin gelecekteki kimliği için de şehir önemlidir (Misic ve Podnar, 2019). Ailenin genişlemesiyle yerleşim yerleri ve şehirler kurulmuş, şehirler de ailelerin sosyal, duygusal ihtiyaçların karşılandığı ve tatmin olduğu yerler olmuştur (Aries, 1997). Şehirler kurulurken eğitim, kadın-erkek, çocuklar, aile hayatı, çalışma hayatı gibi faktörler şehir toplumunda rol oynamaktadır (Öz, 2016). Toplumda yaşanan dini ve ahlaki değerler yaşantı yoluyla aileden geçmekte ve çalışma hayatı ile ekonomik faaliyetlere yansımaktadır. Ekonomik faaliyetler doğrultusunda ise pazarlama bilimi açısından tüketici davranışları önem taşımaktadır.

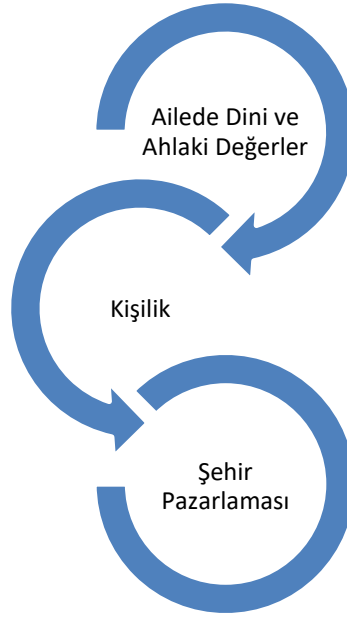
Tüketici davranışlarını etkileyen *sosyal, psikolojik ve kişisel faktörler* olmak üzere üç faktör söz konusudur (Mucuk, 2017: 80). Mucuk'a göre aile *sosyal faktörler* içinde tüketici davranışı bakımından referans faktör olup sosyal faktörler arasında ailede etik konusu göz ardı edilemez. Etik davranış "doğru davranış biçimini" ifade ederken, ahlak güzel olan davranış ifade etmekte ve etik ile ahlak kavramları "iyi" olanı ifade etmesi bakımından aynı anlamda kullanılmaktadır. İyi ve güzel olanın toplum tarafından desteklendiği ve yaşantı yoluyla aileden çocuklara aktarıldığı bilgisi söz konusudur (Gürçan, 2010). Şehir pazarlaması açısından sosyal ilişkilerde yardımseverlik, doğruluk, dürüstlük, samimiyet, adil davranış (hakkaniyet), güvenilirlik ve taahhüt gibi faziletler rol oynamaktadır. Bu faziletler hem aileden ve hem de şehirde uzun dönemli ilişkilerin kurulmasında üç faktöre indirilerek özet bir şekilde ifade edilmektedir. Bunlar güven, taahhüt ve çalışkanlıktır (Carrigan ve Buckley, 2008). Şehirde güven ortamının bulunması şehir pazarlamasının hedef kitlelerine güven vermektedir. Taahhüt, deneyimler sonucu şehrin hedef kitlelere olumlu vaadi anlamına gelmektedir. Çalışkanlık ise şehir sakininin mal ve hizmet üretimi ile şehir pazarlaması yolundaki başarı oranını yükselten bir özelliktir. *Psikolojik faktörler* inanç ve tutumları konu edinmektedir. Psikolojik faktörlerin yaşantı ve eğitimle kazandırıldığı yuva ailedir. Kişisel faktörlerde ise, bireyin kişisel özellikleri öne çıkmakta ve psikolojik faktörler ile birbirinin içine girmiş görünmektedir.

Aileden şehir pazarlamasına kişilik köprüsü kuruluşunda şehir pazarlaması başarısı için ilk akla gelen aile işletmelerinin başarısı ve bu başarıyı etkileyen olumlu özelliklerin şehir pazarlamasına taşınmasıdır. Kişilik bakımından aile işletmelerinde sıcak ilişkiler kurabilen bireyler öne çıkmaktadır. Duygusal bağ kurabilen bireyler aile işletmelerini diğer işletmelerden farklı kılan bir güç oluşturmaktadır (Carrigan ve Buckley, 2008). Carrigan ve Buckley'e göre Dünyada bütün işletmeler arasında aile işletmelerinin %60 oranında bir ağırlığı vardır. Bu bilgi aile işletmelerinde aileden gelen bir takım özelliklerin işletmeye yansıdığına işaret etmektedir. Aynı şekilde Carrigan ve Buckley tarafından aile işletmelerinde aile bireylerinin diğer işletme çalışanlarına göre aile değerleri sayesinde daha sıcak ilişkiler kurabildikleri iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre ailede değerler yitirildiğinde işletme de değer kaybetmektedir. Günümüzde ailenin kaybettiği iddia edilen sıcak ilişkilerin kaynağı sevgi, saygı, samimiyet, doğruluk ve dürüstlük gibi kişisel özelliklerdir. Kişilik özellikleri şehirlerin de kaybettiği değerler arasında kabul edilmektedir.

Aynı şekilde kişiliğe atfedilen bencil, utangaç, arkadaş canlısı, ilgili, soğukkanlı, sıcakkanlı, düşüncesiz gibi kavramlar birey ile çevresi arasındaki ilişkinin biçimini ortaya koymaktadır (Pehlivan, 2017). Aile ve şehir arasında köprü olma özelliği ile kişiliğin olduğu ilk yuva olan ailenin korunması üzerine yapılan uyarılar dini ve ahlaki değerler merkezlidir. Bu anlamda bazen mevzuatın, şehrin yaşayan geleneksel yapısına, dini ve ahlaki değerlerine zarar verdiği belirtilmekte; komşu payları, cumbalar, camiler ve çekme mesafeleri gibi hususların imar mevzuatında ailenin dini hassasiyet ve değerlerinin korunması bakımından dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir (Şentürk, 2016). Aynı şekilde ailenin, çocuk yetiştirmede ilk aşamayı oluşturması nedeniyle korunması gerektiği belirtilmektedir, korunmayan bir ailenin harçsız bir bina gibi en ufak bir esintiye maruz kalması halinde bile zarar göreceğine değinilmektedir (Yasin, 2016). Ailenin, dini ve ahlaki değerlerle şehri beslediği gibi şehrin sunduğu imkânlarla ailenin desteklemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Şehir bireyleri tek tek etkileme gücüne sahiptir (Öz, 2016). Aile ve şehir ilişkisinde din, toplum hayatının merkezinde yer aldığı oranda değerlerin kaynağını oluşturduğu belirtilmektedir (Gürçan, 2010). Bu bilgilere göre yapılması tasarlanan mülakatlar için aşağıdaki dört araştırma sorusu tespit edilmiştir.

1. Dini ve ahlaki değerlerin kişilik üzerine katkısı nedir?
2. Kişilik özelliklerinin şehrin çekiciliği üzerine katkısı nedir?
3. Dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlamasına katkısı nelerdir?
4. Ailede alınan dini ve ahlaki eğitimin şehir pazarlamasına katkısına inanır mısınız?

Araştırma soruları ailede verilen veya öğretilen dini ve ahlaki değerler ile şehir pazarlaması ilişkisini ortaya koymaya yönelik olarak tasarlanmış ve aracı değişken olarak kişilik konusuna odaklanılmıştır. Literatür taramasıyla elde edilen bilgilere göre ailede dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlamasına etkisi konusunda aşağıda Şekil 1'de görülen araştırma modeli ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1: *Araştırma Modeli-Ailede Dini ve Ahlaki Değerlerin Şehir Pazarlamasına Etkisi*

5. Metodoloji

Ailede dini ve ahlaki değerlerin kişilik üzerinden şehir pazarlamasına etkisi konusunda derinliğine bilgiye ihtiyaç olduğu için bu çalışmada nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Toplumun çekirdeğini ailelerin oluşturduğu olgusundan hareketle ailede alınan dini ve ahlaki değerlerin kişilik üzerinden topluma yansıdığı gibi şehir pazarlamasına da yansıtacağı varsayımıyla Sinop ve Samsun illerinde ticari faaliyette bulunup şehir dışına ürün satan ve kişilik konusunda uzman bir hoca olmak üzere 15 kişi ile yarı yapılandırılmış derinliğine mülakat gerçekleştirilmiştir. İş adamlarının seçiminde şehirde faaliyet göstermeleri ve şehir dışına mal veya hizmet pazarlaması yapmaları özellikleri aranmıştır. Kişilik konusunda uzmanda ise ailede dini ve ahlaki değerlerin kişilik üzerine etkisi ve şehir konusundaki duyarlılık dikkate alınmıştır.

Kovid-19 pandemisi nedeniyle katılımcılara bir hafta ile bir kaç gün öncesinden telefonla ulaşılarak mülakat konusu ve 30-45 dakika arasında planlanan mülakatla ilgili bilgi verilmiştir. Soruların açıklığı, anlaşılabilirliği ve iç tutarlılık bu ön görüşmeler sırasında test edilmiştir. Görüşmeler 2020 Nisan ve Mayıs aylarında iki katılımcı hariç katılımcıların kendi mekânlarında gerçekleştirilmiştir. İki katılımcı ile ise telefon görüşmesi yapılmıştır. Katılımcıların çoğu ticaret sanayi odalarına kayıtlı ve hemen hepsi yurt dışı fuarlara, iş görüşmelerine veya eğitim faaliyetlerine katılmış ve şehirlerinin gelişmesi için gayret gösteren tanınmış kişilerdir. Katılımcılarla değişik zeminlerde daha önceden toplantıların gerçekleştirilmesi, tanışıklık, bu çalışmanın alanı ile katılımcıların faaliyet alanlarının örtüşmesi ve görüşmeler sonunda yazılan bilgilerin kendilerine özetlenerek onaylarının alınması bu nitel çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamıştır.

Katılımcıların illerinde işletme faaliyet alanları itibarıyla ilk beşte yer almaları sahayı temsil etmeleri bakımından önemli görünmektedir. Araştırmada bağımlı değişken şehir pazarlaması olduğu

için kendileriyle görüşülen işletme veya katılımcıların faaliyet alanlarında benzerlik aranmamış olup daha çok şehre ekonomik katkısının fazlalığı ve önemi aranmıştır. Araştırma konusunda “ailede dini ve ahlaki değerlerin” bağımsız değişken olması nedeniyle katılımcıların belirlenmesi sırasında dini ve ahlaki nitelik aranmamış ve bu anlamda rastgele seçim yapılmıştır. Katılımcılarda aranan bir diğer özellik de aile işletmeleri olmaları veya babadan, dededen gelen işletmecilikte en az 20 yıllık deneyim olmuştur. Babadan oğula geçen işletmecilik yaklaşımında aileden alınan terbiye, dini ve ahlaki değerler odaklı faydalar aranmıştır. Araştırma konusu ailede dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlamasına katkısı ile ilgili zengin bilgisi olan katılımcıların rızası ve isteği üzerine bazı görüşmeler 90 dakikayı bulmuştur. Özellikle bu görüşmelerin araştırmaya büyük katkı sağladığı düşünülmektedir.

6. Analiz ve Yorum

Nitel araştırmalarda sosyal olguların, algı ve deneyimlerin görüşmelerle tespit edilip analiz ve yorumlamalar yapılabileceği belirtilmektedir (İslamoğlu ve Alınacak, 2014). Yapılan nitel araştırmada katılımcılardan elde edilen veriler özenle incelenmiş, anlamlı veriler tespit edilmiş, tümevarım yaklaşımıyla kodlanmış, temalar ve aralarındaki ilişkiler belirlenmiş aşağıda analiz ve yoruma geçilmiştir.

Araştırmanın dış geçerliliği açısından öncelikle katılımcılar hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Katılımcıların biri hariç hepsi bulundukları şehirlerde ticari faaliyetlerde bulunmaktadır ve hepsi yönetici sıfatını taşımaktadırlar. Yönetici sıfatları yanında çokları işlerinin kurucusu veya geliştiricisidirler. Bu nedenle yaş oranları genelde yüksektir. 1 ve 11’nci katılımcılar grup olma özelliği göstermektedir ve gruplarla birlikte görüşülmüştür. Samsun ve Sinop illeri ile Sinop ilinin iki önemli ilçesindeki katılımcılar işletme faaliyet alanlarında ticari büyüklük açısından ilk beşte yer almaktadırlar. İşletme faaliyet alanıyla ilgili herhangi bir sınırlama getirilmemekle birlikte işletme yaşının 20 yılı aşması, babadan oğula bir tecrübenin yaşanması ve aile işletmesi olarak işletme derinliği aranmıştır. Katılımcıların yönetimindeki işletme yaş ortalaması 32,6 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların sahibi oldukları ve yönettikleri işletmelerin bir özelliği de genellikle aile işletmesi olmalarıdır. Aşağıda Tablo 1’de kendileriyle görüşülen katılımcıların işletme içindeki pozisyonları, yaşları, işletmelerinin faaliyet alanları ve yaşları ile bulundukları şehirler yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcı Profili

Katılımcının (K) Pozisyonu	Yaşı	İşletme Faaliyet Alanı	İşletme Yaşı	Bulunduğu Şehir
K1-Yönetici (Grup)	65, 55	Mobilya, beyaz eşya, elektronik pazarlaması	42	Boyabat
K2-Uzman Hoca	58	Eğitim hizmetleri	35	Bursa
K3-Yönetici	50	Tesis işletmesi, pazarlama	27	Boyabat
K4-Yönetici	53	İnşaat malzemeleri pazarlaması	35	Sinop
K5-Yönetici	55	İnşaatçı/emlakçı, pazarlamacı	40	Sinop
K6-Yönetici	67	Giyim, mefruşat pazarlaması	38	Sinop
K7-Yönetici	68	Kotrıcılık üretim ve pazarlaması	23	Sinop
K8-Yönetici	65	Hediyelik eşya pazarlaması	35	Samsun

K9-Yönetici	59	İplik/kumaş pazarlaması	30	Samsun
K10-Yönetici/Zanaatkâr	59	Terzi/konfeksiyon üretim ve pazarlama	40	Samsun
K11-Yönetici (Grup)	30, 28, 22	Eğitim, sağlık hizmetleri	30	Sinop, Ankara
K12-Yönetici	55	İnşaat ve emlak pazarlama	33	Sinop
K13-Yönetici	39	Mobilya, beyaz eşya, elektronik	24	Durağan
K14-Yönetici	58	Boyabat ezmesi	45	Boyabat, Sinop
K15-Yönetici	61	Otel, yiyecek, içecek hizmetleri	45	Boyabat

Katılımcıların kendi ortamlarında yapılan görüşmeler sırasında yazılan bilgiler içerik analizine tabi tutulmuştur. Yarı yapılandırılmış derinliğine mülakatlarla elde edilen veriler konu ve kavramlara göre tasnif edilmiş, sonra benzerlik ve ilişkili görülen ifadeler gruplanarak yorumlanmıştır. Tematik analiz yanında katılımcıların orijinal görülen görüşleri aynen alınmış ve birbirine benzer görüşler ile araştırma deseni arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Araştırma sorularıyla elde edilen veriler aşağıda Tablo 2’de kodlanmış olup ilk sütunda kodlar ve son sütunda katılımcı görüşleri yüzdelerle yansıtılmıştır.

Tablo 2: Araştırma Sorularına Göre Oluşan Kodlar ve Cevaplamadaki Oranlar

Araştırma Sorularına Göre Oluşan Kodlar	Cevaplar
1- Dini ve ahlaki değerlerin kişilik üzerine katkısı	Vardır: %80 Yoktur: %13 Kısmen: %7
2- Kişilik özelliklerinin şehrin çekiciliği üzerine katkısı	Vardır: %100
3- Dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlamasına katkısı	Vardır: %67 Yoktur: %20 Kısmen: %13
4- Ailede alınan dini ve ahlaki eğitimin şehir pazarlamasına katkısına inanma	Vardır: %73 Kısmen: %27

Yukarıdaki tablo incelendiğinde dini ve ahlaki değerlerin kişilik üzerine katkısı vardır diyenlerin oranı %80 olarak görülmektedir. Kişiliğin şehrin çekiciliğine katkısı vardır diyenlerin oranı %100’dür. Dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlamasına katkısı vardır diyenler %67 olarak görülürken, şehir pazarlaması bakımından ailede alınan dini ve ahlaki eğitimin faydasına inananların oranı %73 olarak görülmektedir. Dört araştırma sorusu çerçevesinde alınan cevaplar ve izlemeler katılımcı görüşlerinden alıntılarla aşağıda yorumlanmaktadır.

6.1.Araştırma Sorularına Göre Oluşan Katılımcı İfadeleri ve Yorumlar

6.1.1.Dini ve Ahlaki Değerlerin Kişilik Üzerine Katkısı

Araştırma modeli dini ve ahlaki değerlerin kişilik üzerinden şehir pazarlamasına etkisi yönünde tasarlandığı için ilk aşamada dini ve ahlaki değerlerin kişilik üzerine olumlu ve olumsuz etkileri incelenmiştir. Katılımcıların %80’i dini ve ahlaki değerlerin kişilik üzerine olumlu etki yaptığı yönünde görüş beyan ederken, %13’ü olumsuz görüş beyan etmiş ve %7’si ise kısmen şeklinde cevap vermiştir. Dini ve ahlaki değerlerin kişiliğe etkisi katılımcı ifadeleri eşliğinde incelendiğinde genel itibarıyla aile ve şehir arasında kişiliğin önemini ortaya koyan yorumlara ulaşılmaktadır.

Katılımcılara göre edep, ahlak ve temizlik gibi tutum, tavır, davranış ve alışkanlıklar aileden gelmektedir. K2’ye (Katılımcı 2) göre; *Kişiliğin tamamı aileden etkilenmektedir ve kişiyi hayata hazırlayan ailedir.* Ailede çocuklukta anlatılan dini hikâyeler ve temizlik alışkanlığı gibi alışkanlık ve dav-

ranışlar kişilik oluşumunu olumlu yönde etkilemektedir. Ancak K10, ailelerin eski aileler olmadığını dini ve ahlaki eğitim verme donanımından uzak olduğunu, K11 yargıların oluşmasında dini ve ahlaki değerlerin rol oynadığını ileri sürmektedirler. Diğer taraftan çocukların artık aileler tarafından yetiştirilmediğine, daha 3 yaşındayken kreşlere verildiğine dikkat çekmektedirler. K6 ve K8'e göre kişilik dini inançlar ve ahlaki değerler altında oluşmaktadır. K8'e ise göre kişilik dini ve ahlaki değerlerden beslenmez. *Günümüzde işletmenin kendi şartları vardır. Kişiliğin, dini ve ahlaki değerlerden beslenmediğini düşünürüm* demektedir. K9'a göre *kişilik evrenseldir, dindar olan da olmayan da aynıdır*. K12, dini ve ahlaki değerlerin kendi kişiliğine çok şey kattığını, ailesine bununla bağlandığını, yaptığı işleri sadece kendisi değil ailenin imajıyla yaptığını ve bilinen bir ailenin mensubu olarak daha çok sorumlu davrandığının altını çizmektedir. Dini ve ahlaki değerlerin bir nevi kendisi, ailesi ve toplum arasında etiket olduğunu ve toplum içinde kendini bu etiketle hareket etmek zorunda hissettiğini vurgulamaktadır. Şöyle demektedir: *Kişiliğim, hijyen ve temizlik anlayışım, kalite ve sorumluluk anlayışım hepsi tamamıyla inançlarımdan beslenmektedir*. K14, din ve ahlakın sadece işletmeciyi değil, müşterileri de etkilediğini belirtmektedir. K15'e göre pazarlamada insanın kişiliği din ve ahlaki değerlerden kısmen beslenmektedir. Şu sözü dikkat çekicidir: *Örneğin, Dinimiz temizliği emreder. Ancak işletmeci para kazandığı için işyerini temiz tutar diye düşünüyorum*.

6.1.2. Kişilik Özelliklerinin Şehrin Çekiciliği Üzerine Katkısı

Kişilik özelliklerinin şehrin çekiciliğine katkısına yönelik araştırma sorusuna katılımcıların %100'ü şehirde yaşayan bireylerin kişilik özelliklerinin şehrin çekiciliğini etkileyeceğini belirtmektedirler. Bu noktada, ön görüşmelerde, aileyi ve şehri temsilde kişiliğin aile ve şehre yüklendiği bilgisinin katılımcılara verildiğini belirtmek gerekmektedir.

Kişilik özelliklerinin şehrin çekiciliğine katkısı konusunda katılımcılar kişiliğin şehrin imajı demek olduğunu, kişiliğin cezbedici yönünü ve şehrin kişiliğinin ailenin yetiştirdiği bireylerle oluştuğunu belirtmektedirler. Güler yüzlülük, alçak gönüllülük ve iş bilirlilik ve azim konusunda maya aileden kazanılmaktadır. K4, *Şehir biziz ve vatandaş olarak bizimle şehir kişilik kazanır* derken, K5, *kişilik kalitesi şehre yansır* şeklinde cevap vermiştir. K6'ya göre temizlik, kalite, iyi ilişkiler vs. şehir yaşamı dâhil her şeye yansımaktadır; *Temizsek şehir temiz olur. Dürüst isek dürüst olur*. K7'ye göre; *Kotra Sinop'un imajıdır. Kişilik açısından biz neyse şehir de odu. İşimizi düzgün yaparsak ve gelenler de hem bizi ve hem de şehrimizi düzgün bilir*. K8, kişilik din ve ahlaktan bağımsız olarak şehre yansır görüşündedir. Kişi menfaatine göre hareket eder. K10'a göre şehir insanı kişilikli olduğunda şehir kişilik bulur. K11, aile ve şehir arasında; *Samimi bir aile samimi bir şehir, hırsız bir aile hırsız bir şehir* diyerek kişilik özelliklerinin şehre yüklendiğini ifade etmektedir. K12'ye göre, dini ve ahlaki değerler kişiyi iyi olmaya sevk etmektedir. Kişi iyi olduğunda şehir de iyi olacaktır. *Kişi sakın ise şehir sakindir. Kişi beyefendi ise şehir beyefendidir*. K13 soruya şu şekilde cevap vermektedir: *Aile bireyleri olarak bizim ve çalıştırdığımız kişilerin dini ve ahlaki terbiye almış olmaları işletme için önemli bir avantajdır. Şehir pazarlamasına genelleme yapıldığında da durumun aynı olduğunu düşünüyorum*. K14, dini ve ahlaki değerlerin hem işletmeciyi ve hem de müşteriye etkilemesi nedeniyle

şehirde bir standart olduğu ve bu durumun şehrin kişiliğine yansıdığı inancındadır. K15 de, kişiliğin şehrin çekiciliğinde rol oynadığı görüşü tarafında yer almaktadır.

6.1.3.Dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlamasına katkısı

Dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlamasına katkısı yönünde olumlu görüş beyan edenlerin oranı %67 olarak gerçekleşirken, olumsuz görüş beyan edenlerin oranı %20 olarak gerçekleşmiştir. Katılımcılardan %13'lük bir kesim dini ve ahlaki değerlere riayet edilmesi hâlinde şehir pazarlamasına katkı olacağı görüşündedir.

Birinci katılımcı (K1) grubu anne babadan helâl kazancın ne demek olduğunu, kimsenin hakkına girmemeyi, yanlış yaptıklarından bir yerde kendilerinden o yanlışın çıkacağını öğrendiklerini ve şehirdeki herkesin böyle davranması halinde bunun şehir pazarlamasına olumlu yansıtacağını belirtmektedirler. K2'ye göre yapılan iş ne olursa olsun dini ve ahlaki değerler işe yansımaktadır. K3'e göre helâl kazanç merkezinde işletmenin başarısı şehir pazarlamasının başarısı anlamına gelmektedir. Aileden aldıkları maya ile işlerini iyi yaptıklarını, müşterilerinin %80'ninin şehir dışından geldiğini belirtmektedir. K4, *Vatandaş olarak bizimle şehir kişilik kazanır* demektir. K5, dini ve ahlaki değerlerden beslenen insanın kaliteli mal ve hizmet üreteceği görüşündedir. K6, *Dini ve ahlaki değerler işletme hayatında rol oynadığında kimseyi yanıltamayız, herkese eşit ve dürüst davranarak pazarlamaya katkı sağlarız* demektir. K7, ailede alınan dini ve ahlaki eğitim %90 oranında yapılan işi etkilediğini ileri sürmektedir. K8, dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlamasına doğrudan yansımadığını, pazarlama işinin genetik ve sonradan piyasada kazanılan bir beceri olduğu tezini savunmaktadır. K9, *Dini ve ahlaki değerlerin pazarlamada etkisinin olduğuna inanmıyorum, Müteâdeyyin Müslüman bir müşteri geldiğinde ona göre davranmak benim için yeterlidir* demekte ve başarının böyle de yakalanabileceğini iddia etmektedir. K10, günümüzde dini ve ahlaki değerlerin kaybedildiğini, ticari hayatın dinden uzaklaştığını, şehirlerin dini ve ahlaki değerlerden uzaklaşmakla kozmopolit hâle geldiğini ve değerlerin yitirildiğini anlatmaktadır. K11, şehrin insanlarıyla temiz ve güvenli olabileceğinin altını çizmektedir. K12, K14, şehrin içinde yaşayan insanlarıyla kişilik bulduğu görüşündedirler. K13, işletme ortamının iyi olması durumunda satışların artı değerde başladığını ve şehrin de böyle olması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre pazarlamada ortam temizlik, nezaket gibi dinden alınan değerler ve kazanılan müşteri profili ile oluşmaktadır. K15 tarafından ise şehrin görünen yüzünü insan temsil ettiği için ve insana bağlı olarak dinin ve ahlakın kısmen pazarlamaya katkıda bulunabileceği ifade edilmektedir. Ona göre; *İşletme helal gıda yerine haram olanı müşteriye yedirirse dini ve ahlaki değerler yoktur*.

6.1.4.Ailede alınan dini ve ahlaki eğitimin şehir pazarlamasına katkısına inanma

Ailede alınan dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlamasına katkısına inanır mısınız sorusuna katılımcıların %73'ü inanırız, %27'si ise kısmen inanırız şeklinde cevap vermişlerdir. Katılımcı ifadeleri incelendiğinde aşağıdaki bilgilere ulaşılmaktadır.

K1 (katılımcı 1) ve K4 tarafından ailede alınan dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlamasına olumlu katkı yapacağı, ancak sonradan da çok şeyler öğrenildiği ifade edilmektedir. K2'ye göre bireyde ahlaklı kişilik oluşumu için insan ve mekân ilişkili hikâyeler etkili olmakta; *Çocuklukta anlatılan*

hikâye ve efsaneler etkisini azaltmamakta, yaş ilerledikçe hayata daha çok etkisini bırakmaktadır. K3, şehir pazarlamasında şehri davetkâr şehir yapan sevgi, saygı, helâl kazanç, kul hakkına girmemek, yardımseverlik, doğru ve yanlış gibi kavramları dini ve ahlaki değerler çerçevesinde ailede öğrendiklerini belirtmektedir. K5, *Her şey insan eliyle iyi veya kötü oluyor* diyerek soruya cevap vermektedir. K6, *Dini ve ahlaki değerler, kişiliğe, topluma ve sokaklara yansıdığına şehir bambaşka bir şehir olur* şeklinde eğitime inancını ifade etmektedir. K7, K10 günümüzde ailedeki eğitimin pazarlamada doğrudan etkili olduğunu düşünmediklerini, dini ve ahlaki değerlerin yaşanması halinde anlamının olacağını belirtmektedirler. K8, dini ve ahlaki olarak aileden maya aldıklarını, israfın haram olduğunu ve bu nedenle müşterinin elindeki ürün bakım onarım istiyorsa ufak dokunuşlarla yardımcı olduklarını ve müşterinin bununla çok mutlu olduğunu açıklamaktadır. Bu durumda aileden gelen israfın haram olduğu inancının pazarlamacı olarak kendilerini etkilediğini, müşterinin menfaatıyla de örtüştüğü için işe yaradığını belirtmektedir. K9, ailede alınan din ve ahlak eğitimin pazarlamayla ilişkisinin bulunmadığını belirtmektedir. Ona göre; *Şehirlerin insanları çekici tarafı önemlidir. Müşterinin hoşuna giden şey ona göre davranmaktır. Ben pazarlamacı olarak inançsız olsam bile müşteriye hayırlı bayramlar demem yeterlidir.* K11, günümüzde ailelerin, dini ve ahlaki değerler yönünden donanımsız olması nedeniyle, şehrin kişiliğini olumlu etkileyecek kadar çocuklarına eğitim veremeyecekleri görüşündedir. K12, K14 aileden alınan dini eğitimin şehir pazarlamasına faydasına inanmaktadır. K12, *Ben nasıl ki ailemin yüzünü eğdirmemeye çalışıyorsam şehrimin yüzünü de eğdirmem* demektedir. K13, aileden iyi bir eğitim alındığında şehre faydalı olacağına inandığını söylemektedir. K15 ise müşterilerin beklentilerine dikkat çekmekte, bununla birlikte din ve ahlakın aslında güzel şeyler emrettiğini ve toplumda geçerliliği olduğu kadar dini ve ahlaki değerlerin faydalı olacağını ifade etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada ailede dini ve ahlaki eğitimin kişilik üzerinden şehir pazarlamasına etkisi incelenmiştir. Çalışmanın amacı ailede verilecek dini ve ahlaki eğitimin ekonomik çevre tarafından desteklenebilmesi için şehir pazarlamasına olan ihtiyacı; şehir pazarlaması için de aileye olan ihtiyacı ortaya koymaktır. Günümüzde ailede dini ve ahlaki değerlerin kaybedilmekte olduğuna ilişkin yakınmalar ve aynı şekilde başarısızlıkla sonuçlanan şehir pazarlama girişimleri söz konusudur. Aile ve şehir ilişkisi oldukça açık olup bu ilişkinin birbirini olumlu yönde desteklemesi varsayımıyla yapılan nitel araştırmada katılımcılar ailede dini ve ahlaki değerlerin verilmesine destek vermektedirler.

Aile, toplum ve şehir pazarlamasının merkezinde insan olup insan olarak kişilik aile ve toplum ilişkilerinde, aynı şekilde şehir pazarlamasında önemli bir rol oynamaktadır. Katılımcıların %80'i dini ve ahlaki değerlerin kişiliği olumlu yönde etkilediği, %100'ü şehirdeki insanların kişiliğin şehri daha çekici hâle getirmede rol oynadığı, %67'si dini ve ahlaki değerlerin alış veriş ve sosyal ilişkilere yansımalarıyla doğrudan şehir pazarlamasına yansıdığı görüşündedirler. Katılımcıların %73'ü ise ailede verilecek iyi bir dini ve ahlaki değer eğitiminin şehir pazarlamasına olumlu yönde etkileyeceği düşüncelerini beyan etmişlerdir. Bazı katılımcılar, dini ve ahlaki eğitimin, şehir pazarlaması açısından gücüne

inanmakla birlikte günümüz ailelerinin çocuklarına bu eğitimi verebilecek donanımdan yoksun olduklarına işaret etmişlerdir. Çok az bir katılımcı grubu da tüketicilerin menfaat üzere hareket ettiği ve dolaşısıyla dini ve ahlaki değerlerin şehir pazarlaması konusunda belirleyici olmayacağı görüşündedirler.

Ulaşılan bulgular üzerine yapılan değerlendirmede ailede alınan dini ve ahlaki değerlerin İslam dininin aslına ve esaslarına uygun bir şekilde çocuklara kazandırılması hâlinde bireyin kişiliğinin olumlu şekilde inşa edildiği veya geliştiği ortaya çıkmaktadır. Şehir toplumundaki bireylerin olumlu kişiliklerinin şehir pazarlamasını olumlu yönde etkilediği ve bunun karşılığında şehir pazarlamasıyla oluşan ekonomik çevrenin aileyi desteklediği bilgisine ulaşılmaktadır. Aile, bireyi üretip dini ve ahlaki değerler temelinde yetiştirirken şehir pazarlamasının öznesi olan bireyi yetiştirmiş olmaktadır. Dini ve ahlaki değerler üzerine yapılandırılmış şehir pazarlaması da aileye uygun bir çevre oluşturması bakımından önemlidir. Bu doğrultuda, bu çalışma sonunda aşağıdaki öneriler getirilmektedir:

1. Ailede alınan dini ve ahlaki değerlerin İslam Dininin aslına ve esaslarına uygun olması halinde hem aile ve hem de toplum için istenen kişilikli birey üretme ve yetiştirmenin temelleri ailede atılmış olacaktır.
2. Fırsat ve tehditlere karşı, ailede verilecek dini ve ahlaki eğitim ekonomik çevre tarafından desteklenmelidir.
3. Aileyi kuşatan ve olumlu anlamda ihtiyaç duyulan ekonomik çevre şehir pazarlamasıyla oluşmaktadır.
4. Ailenin çıktısı, insan/vatandaştır. Şehir pazarlamasının çıktısı, vatandaşın ihtiyaçlarını karşılayan ekonomik çevredir.
5. Bu nedenle, aile ve ekonomik çevre için şehir pazarlamasının önemi fark edilmeli ve aileyi korumak için ihtiyaçları karşılamaya yönelik rasyonel tedbirler önerilmektedir.

Kaynakça

- Ahmad S. (2012). The Concept of Islamic Work Ethic: An Analysis of Some Salient Points in the Prophetic Tradition. *International Journal of Business and Social Science*, Vol.3 No.20 (Special Issue).
- Aries P. (1997). The Family abd the City, Daedalus. *The Family*. Vol. 106, No. 2, 227-235.
- Carrigan M. ve Buckley J. (2008). What's so Special About Family Business? An Exploratory Study of UK and Irish Consumer Experiences of family Businesses", *International Journal of Consumer Studies* 32, 656–666.
- Charnatony L. ve DALL'OLMO (1998). Modelling the Components of the Brand. *European Journal of Marketing*. Vol. 32, No. 11/12,1074-1090.
- Dawes G. W. ve Maclaurin J. (2012). Chapter: *What is Religion?: Identifying the Explanandum*. A New Science of Religion, Editor: James Maclaurin and Gregory W. Dawes, Routledge, USA.
- Deffner A. ve Liouris C. (2005 August). *City Marketing: A Significant Planning Tool for Urban Development in a Globalized Economy*. Vrije Universiteit, 45 th Congress of the European Regional Science Association. Amsterdam.
- Doğan T. (2013). Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Öznel İyi Oluş. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 14. (1), 56-64.
- Gürçan A (2010). *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması*. Editör: Mustafa Turgut. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü - Manas Medya Planlama Reklam Hiz. San. Tic. Ltd. Şti.

- Gürses İ. (2007). Din Eğitimi Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: 16, Sayı: 2, 79-122.
- İslamoğlu A.H. ve Alınçık Ü. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Bas. Yay. Dağ. A.Ş.
- Kavaratzis M. (2008). *From city marketing to city Branding*. Publication of University of Groningen.
- Martinez N. M. (2012). City Marketing and Place Branding: A Critical Review of Practice and Academic Research. *Journal of Town & City Management*. Vol. 2, 4, 369-394.
- Mısıc K. U. ve Podnar K. (2019). Perception of city management, fellow residents, and Perceived External Prestige (PEP) as antecedents of city affective commitment-The city marketing perspective. *Cities* 84, 66-74.
- Mucuk İ.(2017). *Pazarlama İlkeleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Omer S., Hassan S. M. ve Jabeen S. (2015). The Role of Family in Teaching Religious and Moral Values to their Children in Urban Areas: A Case Study of Lahore (Pakistan). *Pakistan Vision*. Vol. 16 No. 1, 258-273.
- Öz N. (2016 Haziran). *Sağlıklı Aile Oluşumunda Karakterin Rolü*. Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumunda sunuldu, Ordu.
- Özdemir Ş.ve Karaca Y. (2009). Kent Markası ve Marka İmajının Ölçümü: Afyonkarahisar Kenti İmajı Üzerine Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. C.11, S.2, 113-134.
- Özgenç Ş. (2004). *İş Ahlakının Temel İlkeleri: Yönetimsel Bir Yaklaşım*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Pehlivan O. (2017). *Aile Tanımı ve İlişkilerinin Toplumsal Olarak İnşası*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Proctor C., Linley P. A. ve Maltby J. *Life Satisfaction*. Springer International Publishing AG 2017, R.J.R. Levesque (ed.), *Encyclopedia of Adolescence*, 1-12.
- Soto C. J., Kronauer A. ve Liang J. K. (2016). *Five-Factor Model of Personality*. In S. K. Whitbourne (Ed.). *Encyclopedia of adulthood and aging* (Vol. 2, pp. 506-510). Hoboken, NJ: Wiley.
- Şentürk M.(2016).*Türkiye Kentleşme Deneyimi ve Aile Dostu Kent Kavramının İmkânı, Aile Dostu Kentler Etüt Araştırması*. Ed.: Murat Şentürk. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile ve Toplum Hiz. G. M.
- Tekin Ö. A. ve Keskin E. (2017). The Interaction Five Factor Personality Traits and Glass Ceiling Perception. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 307-320.
- Temel R. ve Göksel T. (2019). Şehir Ahlakı – Marka Şehir İlişkisi ve Çağdaş Belediyecilik Anlayışına Katkıları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*. Cilt 6, Sayı 3, 580-593.
- TÜİK (2019). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri. Web: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059, Erişim Tarihi: 08.07.2020.
- Tümer G. (1987). Çeşitli Yönleriyle Din. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt 28, Sayı 1, 213-267.
- Ulucan E. ve Demirkol (2017). Marka Şehirlerin Tanıtım Sitelerinin Karşılaştırmalı Analizi: SOSTAC Modeli Kapsamında İstanbul için Bir Site Önerisi. *Journal of Recreation and Tourism Research* 4. (Special Issue 1), 294-307.
- Ülgen H. ve Mirze K. (2007), *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, İstanbul: Arıkan Basım Yayım
- Worldbank, Urban Population (% of Total Population). Web: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS>. Erişim Tarihi, 08.07.2020.
- Yasin M. (2016). Kentle İlgili Hukuki Mevzuat ve Aile, Aile Dostu Kentler Etüt Araştırması. Editör: Murat Şentürk. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Yazır E. M. H., (1940), *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım. Cilt 8.
- Zenker S. ve Petersen S. (2010 August). Resident-City Identification: Translating the Customer Relationship Management Approach into Place Marketing Theory. *50th European Regional Science Association Congress*. Jönköping, Sweden.

AİLE İÇİ ROLLER KAPSAMINDA İŞ-AİLE ÇATIŞMASININ İNCELENMESİ

Gül ERKOL BAYRAM*

Ali Turan BAYRAM*

Öz

Bu araştırmada turizm sektöründe çalışan bireylerin aile içi rollerine yönelik algılarını, yaşamış oldukları iş-aile çatışmasını ve iş-aile çatışması ile aile içi roller ilişkisini incelemek amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu demografik sorular, aile içi rollere yönelik sorumluluklar, aile yaşamının iş yaşamına etkisi ve iş yaşamının aile yaşamına etkisine yönelik sorulardan oluşmaktadır. Online platformlardan yararlanılarak geliştirilen araştırmada 327 katılımcıya anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda aile içi rollere yönelik sorumluluklardan biyolojik sorumlulukların daha ağır olduğu ve iş-aile çatışması ile aile içi roller arasında bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, İş-Aile çatışması, Aile içi roller.

Analysis of Work-Family Conflict Within the Scope of Family Roles

Abstract

In this study, it is aimed to examine the perceptions of individuals working in the tourism sector towards their family roles, the work-family conflict they have experienced, and the relationship between work-family conflict and family roles. Questionnaire technique was used within the scope of the study. The questionnaire form used in the study consists of questions about demographic questions, responsibilities for family roles, the effect of family life on work life and the effect of work life on family life. A questionnaire was applied to 327 participants in the study that developed using online platforms. As a result of the research, it was determined that biological responsibilities outweighed responsibilities for family roles and there was a relationship between work-family conflict and roles within the family.

Keywords: Tourism, Work-Family conflict, Family roles.

Giriş

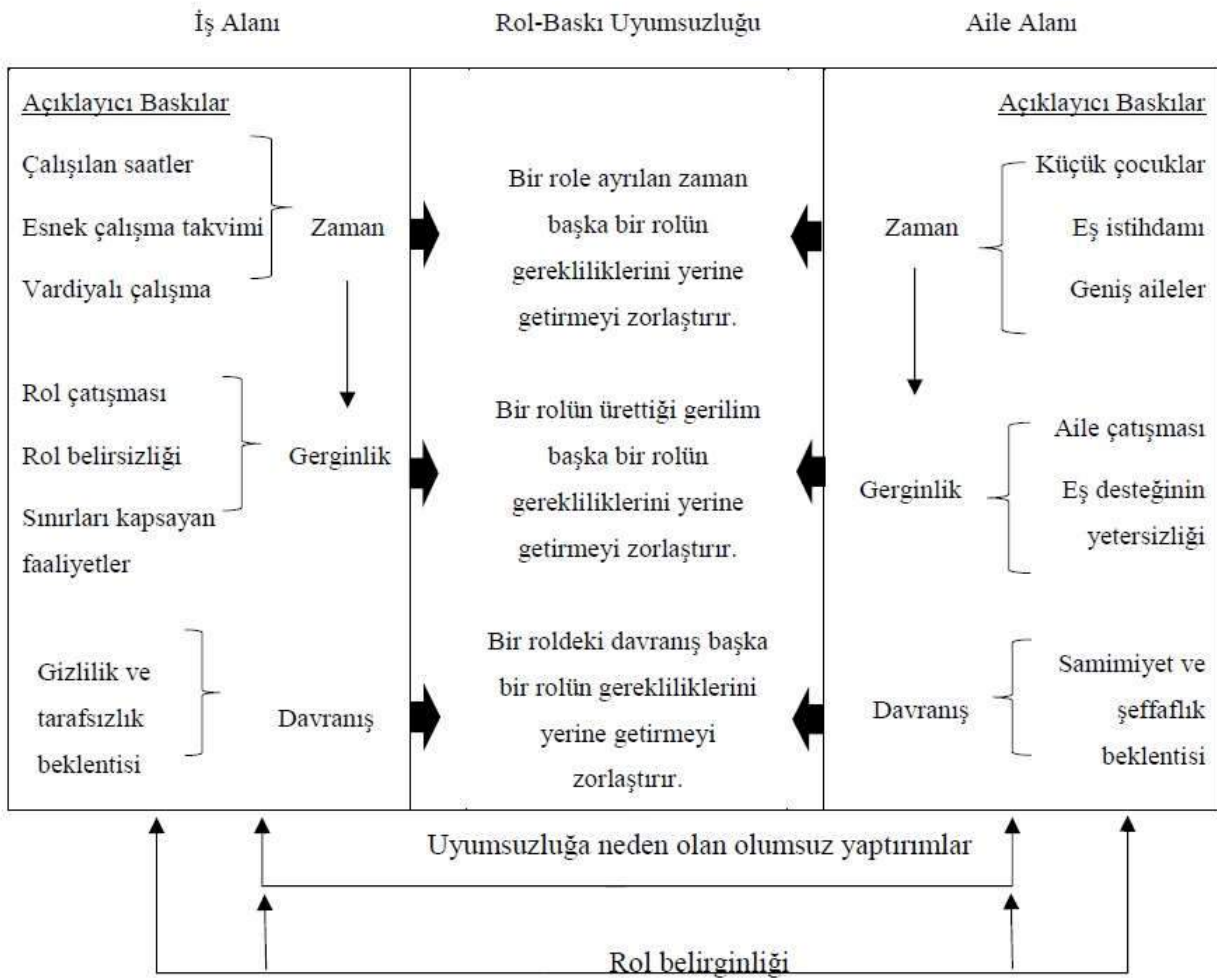
Bireyler aileleri ile sürekli ilişki içindedirler ve bu ilişkide dikkat etmeleri gereken birçok husus vardır. Bu hususların başında aile içinde yüklenmiş oldukları rollere ilişkin sorumluluklar gelmektedir. Bu rollerdeki başarıları ise aile ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. İş hayatı bazen bu rollerdeki başarı oranlarının düşmesine sebep olabilmektedir. İş hayatındaki sorumlulukların yerine getirilmesi amaçlanırken aile rollerine ilişkin sorumluluklar aksatılabilmektedir. Bununla birlikte bu durumun tersinden de

* Doç. Dr., Sinop Ünv., Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Turizm Reh. Böl. gulerkol@sinop.edu.tr

* Doç. Dr., Sinop Ünv., Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Turizm Reh. Böl. alibayram@sinop.edu.tr

bahsetmek mümkündür. Aile rollerine ait sorumlulukların yerine getirilmesine yönelik çabalar bazen iş hayatındaki sorumlulukların aksatılmasına neden olabilmektedir. Bu noktada, bireylerin iş ya da aile yaşamında üstlendiği rollerin tek başına çatışmaya yol açmadığı, üstlenilen sorumlulukların birbirleri ile eş zamanlı gerçekleşmesi gerekliliğinden kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. Bunun sonucu olarak, iş ve aile yaşantısında çatışma yaşanmaması için bir denge kurmak birey için önem arz eden bir konu haline gelmiştir. Turizm sektörü ise yoğun ve esnek çalışma saatleri nedeni ile bu dengenin kurulmasında çalışanları oldukça zorlamaktadır. Bu durum her kurumda olabileceği gibi özellikle turizm sektörü ve aile arasında daha yoğun incelenmelidir. Nitekim turizm sektörü emek yoğun ve esnek yapısı gereği bireylerin uzun saatler çalışmasına dolayısıyla da aileye ayrılan vaktin azalmasına neden olabilmektedir. Öte yandan turizm sektörü farklı kültürlerin etkileşimi olarak da düşünüldüğünde aile kültürüyle, geleneklerle, örf ve adetlerle de çatışma yaşayabilmektedir. Bu da mikro ölçekte birey ve aile makro ölçekte ise turizm işletmesi ve turizm sektörü üzerinde baskı, gerginlik ve olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu baskı, gerginlik ve olumsuz sonuçların statülere bağlı olarak sergilenmesi gereken rollerin yani davranış kalıplarının yerine getirilememesinden kaynaklanmaktadır. Bu çatışma Şekil 1’de görselleştirildiği üzere temel olarak şu şekilde açıklanmaktadır.

Şekil 1. İş-Aile Rolü Çatışma Baskısı

Kaynak: Greenhous ve Beutell (1985). Sources of Conflict Between Work and Family Roles. *The Academy of Management Review*, 10(1): 76-88.

Şekil 1’de verilen bilgiler ışığında iş alanı ve aile alanı rol-baskı merkezinde iki kutup nokta gibi değerlendirilebilir. Hem iş alanında hem de aile alanında kullanımı artan zaman dilimi sonucu gerginliğe neden olabileceği gibi bu zaman dilimi, gerginlik ve rolün gerekliliği kapsamında gerçekleştirilen davranış kalıplarının da bir kutup özelinde yoğunlaşması sonucunda iş-aile rolü çatışmasına neden olabilmektedir. Buna ek olarak iş-aile rol çatışmasında etkili olan etmenler genel olarak aileden kaynaklı (aile tipi, aileye bağlılık, çocuk sayısı vb.), işten kaynaklı (işin niteliği, çalışma saatleri, iş yerindeki pozisyon, yönetici tutumu vb.) veya kişisel faktörlerden kaynaklı (cinsiyet, psikolojik durum, kişilik vb.) olarak gruplandırılabilir (Ahmad, 2008).

Yapılan çalışmalar neticesinde; iş ve aile arasındaki sosyal ilişkilerin iş ve yaşam doyumu üzerinde bir etkisinin olduğu ve işe ve aile rollerine katılım düzeyinin de bu etkiyle ilişkili olduğu (Adams, King ve King, 1996), yönetici ve örgüt desteği ile iş-aile çatışması arasında kuvvetli bir ilişki olduğu (Kossek, Pichler, Bodner ve Hammer, 2011), işin belirginliğinin kadın bireylerdeki refah üzerindeki etkisinde iş-aile çatışmasının aracı bir etkisinin olduğu (Noor, 2004) ancak bu refah seviyesinin artırılmasında ve iş-aile çatışmasının engellenmesinde bireyin ailesinden veya amirinden gelecek desteğin olumlu bir etkisinin olduğu ortaya atılmıştır (Lapierre ve Allen, 2006).

Temeli, 20. yüzyılın ortalarına dayanan iş-aile çatışması konusu birçok araştırmacı (Gutek, Searle ve Klepa, 1991; Burke, 1988; Voydanoff, 1988; Thompson, Beauvais ve Lyness, 1999; Duxbury ve Higgins, 1991; Frone, 2000; Grandey ve Cropanzano, 1999) tarafından farklı bakış açılarıyla çalışılmış olsa da özellikle 21. yüzyılda ağırlıklı olarak turizm sektörü bağlamında ele alındığı görülmektedir.

Gökmen (2019), havayolu çalışanlarının iş-aile çatışması ile iş tatmini ve yaşam doyumu arasında negatif bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. İnanır (2019), turizm rehberlerinin Şekil 1’de verilen zaman, gerilim ve davranış kaynaklı iş-aile çatışması yaşadığını ve bu çatışma ile duygusal emek arasında bir ilişki olduğunu ortaya atmıştır. Namasivayam ve Zhao (2007) otel çalışanlarında örgütsel bağlılık ve duygusal bağlılığın iş- aile çatışmasını hafifletmede etkili olduğunu ve iş tatmini de arttırdığını ileri sürmüşlerdir. Mansour ve Mohanna (2018) otel çalışanlarının iş stresi ile iş-aile çatışmasının yanı sıra iş-boş zaman çatışması arasında pozitif bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Koç ve Kızanlıklılı (2017) ise otel çalışanlarının iş-aile çatışması ile iş performansı algısı arasında negatif yönlü zayıf bir ilişkinin olduğunu ancak aile-iş çatışması ile iş performansı algısı arasında ise negatif yönlü orta düzeyde bir ilişkinin olduğunu ifade etmişlerdir. Söz konusu bu çalışmalara ek olarak otel çalışanlarının iş-aile çatışmasının işten ayrılma ve personel devir hızını arttırdığı ve işten ayrılma niyetinin erkek bireylerde kadınlara göre ve Çin vatandaşlarında ABD vatandaşlarına göre daha fazla olduğu ortaya atılmıştır (Chen, Ayoun ve Eyoun, 2018).

İş aile çatışması ve aile içi roller ilişkisi bu bağlamda ele alınması elzem konulardan birisi haline gelmektedir. Özellikle turizm sektörü yapısı gereği bu ilişkinin incelenmesi gereken alanlardan birisidir. Öyle ki turist memnuniyetinin üst düzeyde sağlanabilmesi bu ilişki içerisindeki denge ile de yakından ilgili olabilecektir. Bu doğrultuda çalışmada turizm sektöründe çalışan bireylerin aile içi rollerine yönelik algıları ve yaşamış oldukları iş-aile çatışmasını incelemek ve iş-aile çatışması ve aile içi roller ilişkisini incelemek amaçlanmaktadır.

1. Araştırma Yöntemi

Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma Araştırmaya yönelik anket soruları online olarak hazırlanmış ve turizm çalışanlarının yer aldığı çeşitli online platformlarda paylaşılmıştır. Araştırma sonucunda turizm sektöründe çalışan 327 katılımcıdan geri dönüş alınmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu demografik sorular, aile içi rollere yönelik sorumluluklar, aile yaşamının iş yaşamına etkisi ve iş yaşamının aile yaşamına etkisine yönelik sorulardan oluşmaktadır. Aile içi rollere yönelik sorumluluklar ile ilgili sorular Vatansever (2008) tarafından geliştirilen ve Özmte ve Eker'in (2012) çalışmalarında kullandıkları ölçekten alınmıştır. Ölçek; Çok ağır (5), Ağır (4), Kısmen Ağır (3), Ağır değil (2), Hiç ağır değil (1) ve Böyle bir sorumluluğum yok (0) şeklinde puanlandırılmıştır. Ölçeğin güvenirlik katsayısı (Alpha: 0.812) olarak bulunmuştur. Ölçek biyolojik roller (Alpha: 0,776) ve evlilikle edinilen roller (Alpha: 0,915) olarak iki alt faktörde ele alınmıştır. Aile yaşamının iş yaşamına etkisi ve iş yaşamının aile yaşamına etkisine yönelik sorular Carlson ve diğerleri (2000) tarafından geliştirilen ve Özmte ve Eker'in (2012) Türkçe 'ye uyarladıkları ölçekten alınmıştır. Ölçek 5'li Likert tipi bir ölçek olup Kesinlikle katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Kısmen katılıyorum (3), Katılıyorum (4), Kesinlikle katılıyorum (5) şeklinde puanlandırılmıştır. Ölçeklerde her iki faktör için de zaman ve stres yönetimi ile davranış yönetimi olarak iki alt faktör mevcuttur. Ölçeklerin güvenirlik katsayısı, aile yaşamının iş yaşamına etkisi (Alpha: 0,919) ölçeğinde zaman ve stres yönetimi (Alpha: 0,905), davranış yönetimi (Alpha: 0,856) olarak hesaplanmıştır. İş yaşamının aile yaşamına etkisi (Alpha: 0,941) ölçeğinde zaman ve stres yönetimi (Alpha: 0,934), davranış yönetimi (Alpha: 0,874) olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1: Katılımcılara Yönelik Tanımlayıcı Bilgiler

		n	%			n	%
Cinsiyet	Kadın	171	52,3	Gelir	2300 TL ve altı	239	73,1
	Erkek	156	47,7		2301-3000 TL	47	14,4
	Toplam	327	100,0		3001-4000 TL	13	4,0
Yaş	18-25 yaş	284	86,9		4001-5000 TL	10	3,1
	26-35 yaş	21	6,4		5001 TL ve üzeri	18	5,5
	35 yaşından büyük	22	6,7		Toplam	327	100,0
	Toplam	327	100,0				

Tablo 1'de katılımcılara yönelik tanımlayıcı bilgiler verilmektedir. Tablo incelendiğinde katılımcıların %52,3'ünün kadın, %47,7'sinin erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%86,9) 18-25 yaş aralığındadır ve büyük çoğunluğu (%73,1) 2300 TL ve altında gelir elde etmektedir.

Tablo 2: Aile İçi Rollere Yönelik Sorumluluklar

		n	%	$\bar{X}$	S.S.		n	%	$\bar{X}$	S.S.
Biyolojik Roller				1,62	1,035	Evlilikle Edinilen Roller			,59	1,288
Evlil Olarak	Böyle bir sorumluluğum yok	24	7,3	2,29	1,442	Anne Baba Olarak	267	81,7	,67	1,56
	Hiç ağır değil	100	30,6				9	2,8		
	Ağır değil	61	18,7				7	2,1		
	Kısmen ağır	69	21,1				6	1,8		
	Ağır	43	13,1				10	3,1		
	Çok ağır	30	9,2				28	8,6		
	Toplam	327	100,0				327	100,0		

Kardeş Olarak	Böyle bir sorumluluğum yok	42	12,8	2,08	1,484	Eş Olarak	272	83,2	,54	1,32
	Hiç ağır değil	101	30,9				9	2,8		
	Ağır değil	63	19,3				7	2,1		
	Kısmen ağır	61	18,7				9	2,8		
	Ağır	30	9,2				22	6,7		
	Çok ağır	30	9,2				8	2,4		
	Toplam	327	100,0				327	100,0		
Hala/Teyze/Amca/Dayı Olarak	Böyle bir sorumluluğum yok	212	64,8	,722	1,218	Gelin Damat Olarak	255	78,0	,56	1,270
	Hiç ağır değil	53	16,2				27	8,3		
	Ağır değil	27	8,3				10	3,1		
	Kısmen ağır	16	4,9				11	3,4		
	Ağır	14	4,3				15	4,6		
	Çok ağır	5	1,5				9	2,8		
	Toplam	327	100,0				327	100,0		
Kuzen Yeğen Olarak	Böyle bir sorumluluğum yok	69	21,1	1,41	1,187	Rollere İlişkin Sorumluluklar			1,18	,933
	Hiç ağır değil	133	40,7							
	Ağır değil	75	22,9							
	Kısmen ağır	28	8,6							
	Ağır	13	4,0							
	Çok ağır	9	2,8							
	Toplam	327	100,0							

Tablo 2’de katılımcıların aile içi rollerine ilişkin sorumlulukları verilmektedir. Bu roller kendi içerisinde biyolojik roller ve evlilik ile elde edilen roller olarak ayrılmaktadır. Katılımcıların aile içi rollerine ilişkin sorumlulukları incelendiğinde, biyolojik roller faktörü altında en ağır rolün (%22,3) evlat olma rolü olduğu, ikinci olarak ise (%18,4) kardeş olma rolünün olduğu görülmektedir. Hala/teyze/amca/dayı (%5,8) ile kuzen/yeğen (%6,8) olma rollerinin ise çok daha düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar literatürde var olan araştırmalarla da benzerlik göstermekte ve sonuçları desteklenmektedir (Bknz: Vatansever, 2008; Özmete ve Eker, 2012). Evlilikle elde edilen roller incelendiğinde ise anne/baba olma rolü (%11,7), Eş olma rolü (%9,1) ve gelin/damat olma rolü (%7,4) olarak düşük kalmaktadır. Bunun sebebi olarak örneklem grubunun yaş aralığının düşük olması ve dolayısıyla medeni durumlarının da çoğunlukla bekâr olması olarak gösterilebilmektedir.

Tablo 3: *Aile Yaşamının İş Yaşamına, İş Yaşamının Aile Yaşamına Etkisi*

	$\bar{X}$	S.S.
Aile Yaşamının İş Yaşamına Etkisi	2,41	,867
Zaman ve Stres Yönetimi	2,43	,938
Aile sorumluluklarıma ayırdığım zaman çoğunlukla işle ilgili sorumluluklarımla çatışıyor	2,59	1,178
Aileme fazla zaman ayırdığım için kariyerime ilişkin faaliyetlere zaman ayıramıyorum	2,24	1,076
Aile sorumluluklarıma harcamam gereken zaman nedeniyle işimle ilgili aktivitelere katılmıyorum	2,30	1,101
Evdeki stres yüzünden, işteyken aklım aile sorunlarında kalıyor	2,56	1,172
Ailevi sorumlulukların yarattığı stres yüzünden, işime konsantre olmakta zorlanıyorum	2,47	1,158
Aile yaşamımdaki gerginlik ve endişeler çoğunlukla işimi gerektiği gibi yapmama engel oluyor	2,42	1,145

Davranış Yönetimi	2,36	,935
Evde faydasını gördüğüm davranış biçimleri işimde aynı ölçüde etkili olmuyor	2,29	1,029
Evde kullanmam gereken ve etkili olan davranış biçimleri, işte ters etki yaratabiliyor	2,34	1,082
Evde işime yarayan problem çözme yöntemlerini işte uyguladığımda o kadar yararlı olmuyor	2,45	1,072
İş Yaşamının Aile Yaşamına Etkisi	2,58	,959
Zaman ve Stres Yönetimi	2,62	1,033
İşim, aile-içi aktivitelere istediğim kadar zaman ayırmamı engelliyor	2,54	1,278
İşime ayırmam gereken zaman, evle ilgili sorumluluklarımı yerine getirmemi ve aile-içi aktiviteleri gerçekleştirmemi engelliyor	2,56	1,238
İş ile ilgili sorumluluklarıma harcamam gereken zaman nedeni ile aile içi sorumluluklarımı gerçekleştiremiyorum	2,56	1,183
İşten eve geldiğimde çoğunlukla aile-içi aktivitelere katılamayacak ve aile sorumluluklarımı yapamayacak kadar bitkin oluyorum	2,72	1,117
İşten eve geldiğimde çoğunlukla duygusal olarak o kadar tükenmiş oluyorum ki, bu aileme zaman ayırmamı engelliyor	2,59	1,144
İşteki baskılar nedeni ile bazen eve geldiğimde yapmaktan zevk aldığım şeyleri yapamayacak kadar stresli oluyorum	2,75	1,181
Davranış Yönetimi	2,49	,992
İşte kullandığım problem çözme yöntemlerim, evdeki problemleri çözmemde etkili olmuyor	2,53	1,0644
İşte kullanmam gereken ve etkili olan davranış biçimleri, evde ters etki yaratabiliyor	2,52	1,0904
İşte beni daha etkin yapan davranış biçimleri, aile yaşamımda daha iyi bir eş ve ebeveyn olmama yardımcı olmuyor	2,44	1,1758

Tablo 3'te aile yaşamının iş yaşamına ve iş yaşamının aile yaşamına etkisine yönelik ifadelerin ortalamaları yer almaktadır. Bu etki her iki faktörde de iki alt faktörle incelenmektedir. Bunlar; zaman ve stres yönetimi ile davranış yönetimi alt faktörleridir. Aile yaşamının iş yaşamına etkisi faktörü altında zaman ve stres yönetimine ilişkin ifadeler incelendiğinde en yüksek ortalamanın ($\bar{X}$:2,59) “Aile sorumluluklarıma ayırdığım zaman çoğunlukla işle ilgili sorumluluklarımla çatışıyor” ifadesine ait olduğu, en düşük ortalama sahip ifadenin ise ($\bar{X}$: 2,24) “Aileme fazla zaman ayırdığım için kariyerime ilişkin faaliyetlere zaman ayıramıyorum” ifadesine ait olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Aile yaşamının iş yaşamına etkisi faktörü altında davranış yönetimine ilişkin ifadeler incelendiğinde ise en yüksek ortalama sahip ifadenin ($\bar{X}$: 2,45) “Evde işime yarayan problem çözme yöntemlerini işte uyguladığımda o kadar yararlı olmuyor” ifadesi, en düşük ortalama sahip ifadenin ise ($\bar{X}$: 2,24) “Evde faydasını gördüğüm davranış biçimleri işimde aynı ölçüde etkili olmuyor” ifadesi olduğu görülmektedir.

İş yaşamının aile yaşamına etkisi faktörü altında zaman ve stres yönetimine ilişkin ifadeler incelendiğinde en yüksek ortalamanın ($\bar{X}$:2,79) “İşten eve geldiğimde çoğunlukla aile-içi aktivitelere katılamayacak ve aile sorumluluklarımı yapamayacak kadar bitkin oluyorum” ifadesine ait olduğu, en düşük ortalamanın ise ($\bar{X}$:2,54) “İşim, aile-içi aktivitelere istediğim kadar zaman ayırmamı

engelliyor” ifadesine ait olduğu görülmektedir. İş yaşamının aile yaşamına etkisi faktörü altında davranış yönetimine ilişkin ifadeler incelendiğinde en yüksek ortalamaya sahip ifadenin ($\bar{X}$:2,53) “İşte kullandığım problem çözme yöntemlerim, evdeki problemleri çözmemde etkili olmuyor” ifadesi olduğu, en düşük ortalamaya sahip ifadenin ise ($\bar{X}$:2,44) “İşte beni daha etkin yapan davranış biçimleri, aile yaşamımda daha iyi bir eş ve ebeveyn olmama yardımcı olmuyor” ifadesi olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Aile İçi Roller ve İş Aile Yaşamı Çatışması Arasındaki İlişki

		Aile Yaşamının İş Yaşamına Etkisi		İş Yaşamının Aile Yaşamına Etkisi	
Aile İçi Roller	Pearson Correlation	,259**		,210**	
	Sig. (2-tailed)	,000		,000	
	N	327		327	
		Zaman ve Stres Yönetimi	Davranış Yönetimi	Zaman ve Stres Yönetimi	Davranış Yönetimi
Biyolojik Roller	Pearson Correlation	,275**	,188**	,242**	,127*
	Sig. (2-tailed)	,000	,001	,000	,021
	N	327	327	327	327
Evlilikle Edinilen Roller	Pearson Correlation	,146**	,133*	,116*	,108
	Sig. (2-tailed)	,008	,016	,035	,050
	N	327	327	327	327

Tablo 4’te aile içi roller ile aile yaşamının iş yaşamına etkisi ve iş yaşamının aile yaşamına etkisi arasındaki ilişkiye dair korelasyon analizi sonuçları verilmektedir. Tablo incelendiğinde aile içi roller ile hem aile yaşamının iş yaşamına etkisi arasında ($r = ,259$) hem de iş yaşamının aile yaşamına etkisi arasında ($r = ,210$) pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Tablo 4’te faktörlerin alt faktörlerine yönelik gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucunda anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Biyolojik roller ile aile yaşamının iş yaşamına etkisi alt faktörleri olan zaman ve stres yönetimi ($r = ,275$) davranış yönetimi ($r = ,188$) arasında; iş yaşamının aile yaşamına etkisi alt faktörleri olan zaman ve stres yönetimi ($r = ,242$) davranış yönetimi ($r = ,127$) arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Evlilik ile edinilen roller alt faktörü ile aile yaşamının iş yaşamına etkisi alt faktörleri olan zaman ve stres yönetimi ($r = ,146$) davranış yönetimi ($r = ,133$) ve iş yaşamının aile yaşamına etkisi alt faktörlerinden zaman ve stres yönetimi ($r = ,116$) arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada turizm sektöründe aile içi rollere yönelik sorumluluklar ve iş-aile çatışması arasındaki ilişki ortaya koyulmuştur. Çalışma kapsamında, katılımcıların düşük gelir seviyesine sahip ve genç bir katılımcı grubu olduğu görülmektedir. Katılımcıların genç olması aynı zamanda aile içi rollerin bazılarında sorumluluk sahibi olmamalarını sonucunu da doğurmaktadır. Bu noktada biyolojik roller içerisinde ele alınan kardeş ve evlat olma sorumluluklarının diğer sorumluluklara göre daha fazla olması beklenen bir sonuç olarak görülmektedir. Diğer taraftan hala/teyze/dayı/amca ve kuzen/yeğen olma sorumluluklarının Türk aile yapısında ne kadar yeri olsa da düşük olması hem değişen toplumsal yapı hem de yaş aralığının düşük olması ile açıklanabilmektedir. Evlilikle edinilen rollere yönelik sorumlulukların düşük olması da yaş aralığının düşük olması ve dolayısıyla bekâr olma ihtimalinin yüksek olması

ile açıklanabilmektedir. Buna ek olarak evlilikte rol paylaşımının artması da bu role yönelik sorumluluğun ağır olarak görülmemesine sebep olabilmektedir. Çalışmada katılımcılara yönelik tanımlayıcı bilgiler cinsiyet, yaş ve gelir ile sınırlandırılmıştır, gelecek çalışmalar farklı demografik özellikleri ele alarak bu özelliklere yönelik farklılıkları ölçebilir.

Aile yaşamına iş yaşamının etkisi incelendiğinde, aile sorumluluklarına ayrılan zamanla iş sorumluluklarına ayrılan zamanın çatışmasının bir problem teşkil ettiği söylenebilmektedir. Turizm sektörü gibi esnek çalışma saatlerine sahip sektörlerde bu iş ve aile çatışmasının en büyük etkenlerinden bir tanesi olarak görülebilmektedir. Bu noktada çalışma saatlerinin standartlara uygun olarak ayarlanması ve bu standartlara uyumlu personel çalıştırılması bu sorununun çözümünde önemli bir rol oynayabilecektir. Bununla birlikte aile yaşamında yaşanan sorunların iş yaşamına yansıdığı ve sorunların iş konsantasyonunu olumsuz etkilediği çıkan sonuçlar içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda çalışanlardan iş yaşamında daha profesyonel olmaları beklenmektedir. Özellikle turizm sektöründe misafir memnuniyetinin çalışan memnuniyetine bağlı olduğu ve güler yüzlü hizmetin sektörün en önemli hususlarından biri olduğu unutulmamalıdır. Çalışanların profesyonelleşmesi adına işletmelerin eğitimler, kariyer planlaması çalışmaları gibi etkinlikler yolu ile gerekli önlemleri alması sorunların çözümüne katkı sağlayabilecektir. İş yaşamına aile yaşamının etkisi incelendiğinde ise özellikle iş yerinde gerçekleştirilen esnek çalışma saatleri çalışanların bedensel ve zihinsel olarak yorulmalarına neden olmakta ve bu yorgunluk aile içi aktivitelerle katılımı kısıtlamaktadır. Turizm sektörünün hizmet ağırlıklı bir sektör olması, hizmeti alanın ve hizmeti verenin düşünceleri, hizmeti algılayışı ve kalite anlayışı değişiklik gösterebildiği için çalışma ortamı stresli olabilmektedir. İş yaşantısında yaşanan bu stres aile yaşantısına da yansıtılabilmekte ve aile içi sorunlara neden olmaktadır. Bu hususta da profesyonellik önem arz etmektedir. İş ve aile yaşamı arasındaki ayrımı sağlamak ve çatışmayı engellemek için sadece çalışanlara rol düşmemekte, işletmeler, yöneticiler, eğitimciler ve akademisyenler gibi bir çok grubun bu sürece katkı sağlaması gerekmektedir.

Aile içi rollerden doğan sorumlulukların iş-aile çatışması ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu sonuçlardan anlaşılmaktadır. Aile içi rollerdeki sorumlulukların artması aynı zamanda iş-aile çatışmasının da artmasına neden olmaktadır. Aile içi rollerden doğan sorumluluklar hem aile yaşamında hem de iş yaşamında zaman ve stres yönetimi konusunda bireyleri zorlayabilmekte, davranış yönetimi bağlamında ise çelişkiye düşmelerine neden olabilmektedir. Bu bağlamda aile içerisindeki sorumlulukların iyi belirlenmesi ve iş yaşamı ile uyumlaştırılması önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Adams, G. A., King, L. A. ve King D. W. (1996). Relationships of job and family involvement, family social support, and work-family conflict with job and life satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 81(4): 411-420.
- Ahmad, A. (2008). Job, family and individual factors as predictors of work-family conflict. *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, 4(1): 57-65.

- Burke, R. J. (1988). Some antecedents and consequences of work-family conflict. *Journal of Social Behavior and Personality*, 3(4): 287-302.
- Carlson, Dawn S.; Michele Kacmar ve Larry Willams (2000) Construction and validation of a multidimensional measure of work-family conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 56, 249- 276.
- Chen, H., Ayoun, B. ve Eyoun, K. (2018). Work-family conflict and turnover intentions: A study comparing China and U.S. hotel employees. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 17(2): 247-269.
- Duxbury, L. E. ve Higgins, C. A. (1991). Gender differences in work-family conflict. *Journal of Applied Psychology*, 76(1): 60-74.
- Frone, M. R. (2000). Work-family conflict and employee psychiatric disorders: The national comorbidity survey. *Journal of Applied Psychology*, 85(6), 888-895.
- Gökmen, F. (2019). *Havayolu çalışanlarında iş-aile çatışması, iş tatmini ve yaşam doyumu ilişkisi*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Grandey, A. A. ve Cropanzano, R. (1999). The conservation of resources model applied to work-family conflict and strain. *Journal of Vocational Behavior*, 54(2): 350-370.
- Greenhaus, J. H. ve Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *The Academy of Management Review*, 10(1): 76-88.
- Gutek, B. A., Searle, S. ve Klepa, L. (1991). Rational versus gender role explanations for work-family conflict. *Journal of Applied Psychology*, 76(4): 560-568.
- İnanır, İ. (2019). *Turist rehberlerinde duygusal emek ve iş-aile çatışması ilişkisi*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Koç, H. ve Kızanlıkl, M. (2017). İş-aile ve aile-iş yaşamı çatışması ile işgören performansı arasındaki ilişki: Otel işletmelerinde bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1 (Özel Sayı): 114-130.
- Kossek, E. E., Pichler, S., Bodner, T. ve Hammer, L. B. (2011). Workplace social support and work-family conflict: A meta-analysis clarifying the influence of general and work-family-specific supervisor and organizational support. *Personnel Psychology*, 64(2): 289-313.
- Lapierre, L. M. ve Allen, T. D. (2006). Work-supportive family, family-supportive supervision, use of organizational benefits, and problem-focused coping: Implications for work-family conflict and employee well-being. *Journal of Occupational Health Psychology*, 11(2): 169-181.
- Mansour, S. ve Mohanna, D. (2018). Mediating role of job stress between work-family conflict, work-leisure conflict, and employees' perception of service quality in the hotel industry in France. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 17(2): 154-174.
- Namasivayam, K. ve Zhao, X. (2007). An investigation of the moderating effects of organizational commitment on the relationships between work-family conflict and job satisfaction among hospitality employees in India. *Tourism Management*, 28(5): 1212-1223.
- Noor, N. M. (2004). Work-family conflict, work- and family-role salience, and women's well-being. *The Journal of Social Psychology*, 144(4): 389-406.
- Özmete, E. Eker, I. (2012). İş-Aile Yaşamı Çatışması ve Roller: Kamu Sektörü Örneğinde Bir Değerlendirme. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2), 1-23.
- Thompson, C. A., Beauvais, L. L. ve Lyness, K. S. (1999). When work-family benefits are not enough: The

influence of work-family culture on benefit utilization, organizational attachment, and work-family conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 54 (3): 392-415.

Vatansever, Ç. (2008). Work and non-work life balance, and its relation to organizational commitment and career satisfaction. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Voydanoff, P. (1988). Work role characteristics, family structure demands, and work/family conflict. *Journal of Marriage and Family*, 50(3): 749-761.

PAUL YONNET'DE DEMOGRAFİK AÇIDAN MODERN AİLENİN YAPILANMASI

Neslihan ER*

Öz

Modern dönemin belirgin özelliklerinden kabul edilen insan ömrünün uzaması toplumun öğelerinden biri olan ailede dönüşüme yol açmıştır. Modern dönemde ailede gerçekleşen dönüşümü konu edinen bu çalışma aile sosyoloğu Paul Yonnet'nin (1948-2011) görüş ve düşünceleri doğrultusunda ele alınıp tahlil edilecektir. Paul Yonnet insan ömrünün uzamasıyla bireyci bir toplumun ortaya çıkması arasında bağlantı kurmaktadır. Dünyaya gelen birey artık hayatta kalanların devamlılığını sağlayan bir zincir değil, planlanmış olarak doğan bir öznedir. “Demografik dönüşüm” öncelikle Batı ülkelerinde, arkasından çeşitli siyasi rejim veya dine mensup diğer ülkelerde yayılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, “demografik dönüşüm” sonucu doğurganlıktaki düşüşün aşamaları ele alınacaktır. Bireyde yeni bir psikik oluşuma sebep olan, planlanmış doğumun şeceresi ortaya konulacak ve sonuçları incelenecektir. İkinci bölümde, planlanarak dünyaya gelen çocuğun kişilik özellikleri irdelenecektir. Son bölümde ise çocuğun, istenilerek dünyaya getirilmiş olması sonucu ortaya çıkan, modern toplumları belirleyen ve etkileyen *özerklik* ve *yasak krizi* incelenecektir. Sosyal mekanizmalardaki dönüşüm, önce çocuk sonra yetişkin olan bu öznenin varlığını maddeleştirerek, yasak krizi ve bireyin herhangi isteğini kutsama eğilimini nasıl ürettiği tartışılacaktır. Aile sosyologları bir bireysellik yönünde dönüşüm konusunda hemfikirdir. Modern uygarlığın paradoksu, giderek daha özerk ama bir o kadar da bağımlı bir birey üretmektir. Paul Yonnet'in tezine göre, “toplumun temel hücresi” olan aile, “bireyin temel hücresi” haline gelmiştir. Çalışmada bu dönüşüm her aşamasıyla kapsamlı bir şekilde ele alınacak ve olumsuz etkileri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Paul Yonnet, Modern aile, Demografik dönüşüm, Planlı doğum.

Building A Demographic Modern Family At Paul Yonnet

Abstract

The prolongation of human life, which is considered one of the distinctive features of the modern period, has led to a transformation in the family, which is one of the elements of society. This study, which focuses on the transformation of the family in the modern period, will be analyzed in line with the views and thoughts of family sociologist Paul Yonnet (1948-2011). Paul Yonnet establishes a connection between the prolongation of human life and the emergence of an individualistic society. The individual who comes to the world is no longer a chain that ensures the continuity of the survivors, but a subject born in a planned way. The “demographic transformation” first spread to Western countries, then to other countries belonging to various political regimes or religions. In the first part of the study, the stages of decline in fertility as a result of “demographic transformation” will be discussed.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Ün., İslami İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Din Sosyolojisi Anabilim Dalı neslihan.er@yalova.edu.tr

The pedigree of the planned birth, which causes a new psychic formation in the individual, will be revealed and the results will be examined. In the second part, the personality traits of the child born after being planned will be examined. In the last section, the crisis of autonomy and forbiddenness, which emerged as a result of the birth of the child by will, determines and affects modern societies. It will be discussed how the transformation in social mechanisms produces the forbidden crisis and the tendency to consecrate any one's wishes by materializing the existence of this subject, who is first a child and then an adult.

Family sociologists agree on a transformation towards an individuality. The paradox of modern civilization is to produce an increasingly autonomous but equally dependent individual. According to Paul Yonnet's thesis, the family, which is the "fundamental cell of society", has become "the basic cell of the individual". In the study, this transformation will be discussed in detail with every phase and its negative effects will be discussed.

Keywords: Paul Yonnet, Modern family, Demographic transformation, Planned birth.

Giriş

Günümüzde artık ailede çocuğun sözüne neredeyse yetişkinlerinki kadar önem verildiği görülmektedir. Bebek veya genç olsun, tarihin hiçbir döneminde bu kadar şımartılmamış, dinlenmemiş ve değer görmemiştir. Çocuk hiçbir dönem bu kadar kutsallaştırılmamış ve korunmamıştır. Fransız sosyolog Paul Yonnet, rollerin bu yeniden dağılımının düşündüğümüzden de eskiye, on sekizinci yüzyılda ölüm oranlarındaki düşüşle ve planlı doğumlarla birlikte başladığını öne sürmektedir. Sosyolog Paul Yonnet (1948-2011) Fransa Ulusal Aile Dernekleri Birliği (UNAF) için çalışmış ve *Le Recul de la Mort. L'Avènement de l'Individu Contemporain* adlı önemli çalışmasında bu tezini ortaya koymuştur. Modern dönemde ailede gerçekleşen dönüşümü konu edinen çalışmamız aile sosyoloğu Paul Yonnet'nin görüş ve düşünceleri doğrultusunda ele alınıp tahlil edilecektir.

Aile, hem tarihten gelen bir olgudur, hem de toplumdan soyutlanamayacak olan tek birimdir. Çoğunlukla "anne-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan bir birim" olarak tanımlanan aileye gerek tanım gerek işlev açısından daha geniş bir perspektiften yaklaşmak gerekmektedir (Duman, 2012: 34). Modern dönemin belirgin özelliklerinden kabul edilen insan ömrünün uzaması toplumun öğelerinden biri olan ailede dönüşüme yol açmıştır. Paul Yonnet insan ömrünün uzamasıyla bireyci bir toplumun ortaya çıkması arasında bağlantı kurmaktadır. Dünyaya gelen birey artık hayatta kalanların devamlılığını sağlayan bir zincir değil, planlanmış olarak doğan bir öznedir. Paul Yonnet tezinde aile kurumunun etkilerini hissetmeye devam edeceği bir bunalımın anahtar noktalarını açıklamaktadır.

Sanayi devrimi yeni yaşam koşullarına uygun olan çekirdek aile tipini ön plana çıkartmıştır. Bu tip aile, yapısal olarak yalıtılmıştır; çünkü daha geniş akrabalık ilişkileri sisteminin bir parçası değildir. Çekirdek aile üyeleri akrabaları ile ilişkidedirler fakat bu ilişkiler zorunluluk sonucu kurulmaz; tercihe dayanır. Bu süreçte çekirdek aileye ait bazı fonksiyonların diğer kurumlara geçmesi kadar doğal bir şey olamaz. Nitekim sanayi toplumunda, malların üretiminin fabrikalara transferi ile ekonomik kurumlar aileden ayrılmış ve aile, üretim birimi olmaktan çıkmıştır. Böyle bir aile yapısı, günün koşullarında hem ebeveynlere çocuklarına daha fazla ilgi göstermesi hem de daha rahat hareket etme olanağını tanımıştır (Duman, 2012: 40). Aile sosyologları bir bireysellik yönünde dönüşüm konusunda hemfikirdir. Modern

uygarlığın paradoksu, giderek daha özerk ama bir o kadar da bağımlı bir birey üretmektir. Paul Yonnet'in tezine göre, "toplumun temel hücresi" olan aile, "bireyin temel hücresi" haline gelmiştir. Çalışmamızda bu dönüşümü ele alıp olumsuz etkilerini tartışacağız.

Ailenin toplumsal işlevi, yapısal ve kurumsal işleyişi de zaman içinde sürekli değişmektedir. Bu değişim, aileye atfedilen değeri ve aileye olan bakış açısını da etkilemiştir. Kimi ülkelerde aile, halâ toplumun temeli olarak görülmekte, kimi ülkelerde de aileye, modası geçmiş ve miadını doldurmuş bir kurum gözüyle bakılmaktadır. Ancak şu bir gerçek ki, toplumlar geleneksellikten modernliğe doğru evirildikçe, birçok kurum gibi aile de değişmekte ve dönüşmektedir. Kimi sosyal bilimciler, aile kurumunda yaşanan bu dönüşümün sadece formel boyutlarla sınırlı kalmadığını, özsel olarak da içinin boşaldığını ve dolayısıyla kurumun yok olmaya doğru gittiğini düşünmektedir. Kimileri de yaşananların tarihsel açıdan zorunlu, aile için gerekli ve toplum içinde normal karşılanması gerektiğini, zira her kurum gibi ailenin de değişmesinin tabii olduğunu ifade etmektedir (Duman, 2012: 38). Öncelikle "demografik dönüşüm" Batı ülkelerinde, arkasından çeşitli siyasi rejim veya dine mensup diğer ülkelerde yayılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, "demografik dönüşüm" sonucu doğurganlıktaki düşüşün aşamaları ele alınacaktır. Bireyde yeni bir psikik oluşuma sebep olan, planlanmış doğumun şeceresi ortaya konulacak ve sonuçları incelenecektir. İkinci bölümde, planlanarak dünyaya gelen çocuğun kişilik özellikleri irdelenecektir. Son bölümde ise çocuğun, istenilerek dünyaya getirilmiş olması sonucu ortaya çıkan, modern toplumları belirleyen ve etkileyen özerklik ve yasak krizi incelenecektir. Sosyal mekanizmalardaki dönüşüm, önce çocuk sonra yetişkin olan bu öznenin varlığını maddeleştirerek, yasak krizi ve bireyin herhangi isteğini kutsama eğilimini nasıl ürettiği tartışılacaktır.

1. Geleneksel Aileden Modern Aileye Demografik Dönüşüm

Konuya öncelikle geleneksel aile ve modern aileyi tarihi süreç içerisinde birbirinden ayırtıran unsurlara değinerek açıklık getireceğiz. Geçmiş yüzyılların geleneksel hiyerarşik ailesinin karşısında bireyci ve daha eşitlikçi modern aile bulunmaktadır. Bu bireycilik bir açıdan sosyal bağı zayıflatırken aslında özel yaşamda aile bağı sıkı tutar. Aile gözlemcileri genel olarak ailenin bireysellik yönünde dönüşümü konusunda hemfikirdir. Tezini tahlil edeceğimiz Paul Yonnet'e göre, "toplumun temel hücresi" olan aile "bireyin temel hücresi" haline gelmiştir.

Öncelikle bireycilik kavramını tahlil edelim. Alexis De Tocqueville, 1840'ta yayınlanan *Amerika'da Demokrasi* kitabının ikinci cildinde bireycilik kavramının bilimsel tanımını yapmaktadır. Tocqueville demokrasiyi siyasi bir rejim olarak değil de, geçmiş yüzyılların aristokratik medeniyetine karşılık, koşulların eşit olduğu bir medeniyet biçimi olarak tanımlar. Burada esas olarak dikkati sosyal bağın dönüşümü (hiyerarşiden eşitlikçiye) üzerinde odaklanmıştır. Tocqueville'e göre bireycilik kavramı bu teorik bağlamda ortaya çıkmaktadır çünkü, koşulların eşitliği zorunlu olarak bireyciliği tetiklemektedir. Başka bir deyişle eşitlik özünde "toplumsal karşıtıdır". Bundan sonra geleneksel toplumsal bağı yok eden bireysel bağımsızlık olumlanır: aile kurumundaki dönüşüm bugün bu durumun sonucudur.

Bireycilik ve egoizmin çoğu zaman karıştırıldığı görülmektedir. Bireycilik sosyolojik bir kavramdır ve ahlaki değil deskriptif bir anlama sahiptir. Tocqueville'in açıkladığı gibi, geleneksel veya aristokratik toplumların tanımına uyan "holizm" kavramına karşı modern bireycilik gelmektedir. (Yunanca "hepsi" anlamına gelen holos'tan) Holizm, topluluğun (bütün) birey (parça) üzerindeki önceliğini ifade etmekte, yani topluluk sonuç olduğunda ve birey araç olduğunda meydana gelene işaret etmektedir. Toplumun varoluş nedeni bireyin hak ve çıkarlarına hizmet etmek olduğunda, bir toplumun "bireyci" olduğu söylenebilir. Bu nedenle bireycilik kavramı, Tocqueville'in vurguladığı gibi egoizm kavramından ayrı tutulmalıdır. Bireycilik, özgeciliğin veya sosyal bağın olmadığı anlamına gelmez, hiyerarşi ve holizmin silinmesi sonucunda sosyal bağın dönüşümü anlamına gelir (De Tocqueville, 2016: 132).

Ailenin bireyci dönüşümünü anlamak için, geleneksel "holist" aile ile modern "bireyci" aile ve onları ayıran özellikleri karşılaştırarak iki ideal tip, yani olguyu şematize eden teorik bir yapı oluşturabiliriz (Deschavanne, 2014: 7-10):

1.1. Geleneksel ailenin ideal tipi

Geleneksel "holist" aile modelini tanımlayıcı beş özellik meydana getirmektedir. Özellikle Aristoteles'in ahlak ve siyaset felsefesinde aile anlayışını referans alarak bunları ortaya çıkarabiliriz: Aile doğal bir topluluktur; Aile hiyerarşik bir topluluktur; Çocuk ebeveynlerinin mülküdür; Ailenin anlamı: üreme ve yayılım; Geleneksel aile etiği: Sevgiyi statüye oranlama gerekliliğidir.

1.2. Modern ailenin ideal tipi

Felsefe tarihçilerinin "modern doğa hukuku felsefesi" olarak adlandırdıkları, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda gelişen ve Fransız Devrimi'yle başlayan, aile hukuku reformlarıyla gelişen yeni insan hakları felsefesi somut ifadesidir. Geleneksel aileyi tanımlayan özelliklere karşı, bu tarihi sürecin son ürünü "bireyci aile"nin ideal tipini beş özellikte karşılaştırabiliriz: Bölünme veya aile yok olur; Modern aile demokratik bir topluluktur; Çocuk hukuken ebeveynlerinden bağımsızdır; Ailenin yeni anlamı: sevgi devrimi; Bireyci aile etiği.

Türkiye'de on dokuzuncu yüzyılın sonundan başlayarak yaşanan sosyodemografik ve ekonomik dönüşümler, aile yapısının değişmesine ve farklı aile biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu süreçte, geleneksel aile biçimlerinin işlevleri yavaş yavaş ortadan kalkmış ve modernleşme sürecinin getirdiği yeni yaşam biçimlerine uygun aile biçimleri ortaya çıkarak toplumsal yaşamda önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Tek ve doğrusal bir modernleşme sürecinin yerine çoklu ve doğrusal olmayan modernleşme eğilimlerinin de gerçekleştiği bu dönemde, dünyanın farklı coğrafyalarında olduğu gibi, Türkiye'nin sosyodemografik yapısında da önemli değişimler yaşanmıştır. Bu süreçte, Türkiye'de aile yapısının değişimini etkileyen nüfusun sayısal büyüklüğü, yapısı, yerleşim yerlerine göre dağılımı, sektörel dağılımı, doğurganlık seviyesi, doğurganlık normu, doğuştan yaşam süresi, aile kuruluşuna ve evliliğe ilişkin özellikleri, kadının toplumsal konumu, sosyal güvenlik sisteminin yapısı ve belki daha da önemlisi, toplumun zihniyet yapısı önemli değişimlere uğrayarak aile yapısının dönüşmesine neden olmuştur (Turgut, Feyzioğlu, 2014: 24).

Geleneksel aileden modern aileye geçişte elbette etkili olan birçok faktör mevcuttur, ancak bu çalışmamızda Paul Yonnet'nin değerlendirmesini ele alacağız. Paul Yonnet, çağdaş bireycilik araştırmasında demografi bilimi, aile hukuku tarihi ve sosyolojiye dayanan multidisipliner bir çalışma yapmaktadır. Paul Yonnet'nin ana tezi, anne ve bebek ölümlerindeki büyük düşüş, modern medeniyetin kökeninde bulunan çocuk isteğinin (istenen çocuk) ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle çağların yeniden tanımlanması ve ergenliğin üretimi ile bireyci bir toplumun gerçekleşmesine izin verecek bu değişimi anlamak için, ölüm oranındaki düşüş “patlaması”nın -yani kırk yaş öncesi ölümlerin neredeyse yok olması- ölçüsü anlaşılmalıdır. On sekizinci yüzyılda çocukların yarısı on yaşından önce ölürken, anne ölüm oranı % 11,5'tir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında çok keskin bir ivmeyle iki buçuk yüzyılda, bebek ve anne ölümlerinin ortadan kalktığı ve ölümün yaşlılıkta yoğunlaştığı görülmektedir.

Fransa'da, 1990'ların ortasında, doğan çocukların % 82,1'i “o sırada” isteniyor olarak doğmuştu, % 10,5'i isteniyordu ancak “o zaman değil” (“yanlış planlanmış” veya öngörülemeyen olarak adlandırılıyor). Geriye % 7,4'lük istenmeyen doğumlar kalmaktaydı. Otuz yıl önce, 1960'ların ortasında istenmeyen doğumlar üç kat daha fazlaydı. O dönemde (1963-1967), hatta 1966-1972 döneminde, plansız ve istenmeyen doğumlar doğurganlığın yaklaşık % 42'sini oluşturuyordu (Youf, 2007: 2).

Nüfusun yapısındaki değişimlere bakıldığında, Türkiye'nin zaman içinde genç nüfus yapısından yaşlı nüfus yapısına geçtiği görülmektedir. 1950'li yıllarda nüfusun yaklaşık % 40'ını oluşturan 15 yaşından küçük nüfus, günümüzde % 25 seviyesine gerilemiştir (Turgut, Feyzioğlu, 2014: 24).

Genel doğurganlığa bakıldığında, planlanmamış veya istenmeyen doğumlarda uzun vadeli düşüşe işaret eden benzer fenomenler, yüksek bebek-çocuk ölümünden düşük bebek-çocuk ölümlerine doğru bir doğurganlık özelliği olan “demografik devrim” modern toplumlarda gözlemlenmektedir. Ölümlerin genç yaşlarda gerileyip insanlık tarihinde ilk kez yaşlılığa geçişi ve yoğunlaşması, bireysel olarak istenen çocuk planlanması ve doğumunu ortaya çıkararak, istenmeyen doğumların marjinalleşmesine, istenmeyen gebeliklerin sosyal olarak diskalifiye edilmesine, kısacası küresel *soy devamlılığı* için her seferinde *tek* örnek olarak düşünülmüş çocukların tasarlanmasına dönüşmüştür- yaşam, insanlık üretimi tarzında tamamıyla ve benzersiz bir kırılmaya neden olmuştur. “Demografik geçiş” olarak da bilinen “demografik dönüşüm” evrensel bir eğilime sahiptir. İlk önce Batı ülkeleriyle sınırlı kalmış, siyasi rejimleri, dinleri ve hatta ideolojileri ne olursa olsun, dünyanın tüm ülkelerine art arda ve genellikle beklenenden daha hızlı ulaştığı görülmektedir (Bonvalet, Ogg, 2008: 684).

2. Doğurganlıktaki Düşüş ve Planlanmış Doğum

Paul Yonnet öncelikle, bireyin yeni bir ruhsal yapısının ortaya çıktığı aşamanın sonuçlarını incelemekten önce, planlı doğumun soyağacını çizmekte ve doğurganlığın üç aşamada düşürüldüğünü belirtmektedir. Planlanan doğum öyküsü, neredeyse bin yılı kapsamakta ve doğurganlığın düşürülmesi üç aşamadan geçen bir süreçtir.

İlk aşama, *doğurganlığın kısıtlanmasıdır*. Doğurganlığın kısıtlanması Hristiyan Batı Avrupa ülkelerinde gerçekleşmekte ve yöntemi, uygulama biçimi, evlilik yaşının geciktirilmesidir. Evlilik yaşının geciktirilmesi on ikinci yüzyılda başlamıştır. On sekizinci yüzyıla kadar kadınlar, ulaşılamayan demografik süreklilik ihtiyacına boyun eğmek durumundaydı. On yedinci yüzyıl klasik Avrupa’ında, demografik düzenleyici olarak, kadınların üreme fonksiyonunu geciktirerek sosyal kontraseptif rolünü oynayan geç evlenme yaşıdır. Geç evlilik gebeliklerin yapay yöntemlerle engellenemeyeceği ve büyük ölçekte kesintiye uğratılamadığı bir bağlamda, nüfusun yenilenmesine ve ılımlı bir şekilde artmasını sağlamaya izin vermektedir. Evlendikten sonra hemen hemen doğabilecek her çocuk doğmaktaydı; geç evlilikle kısıtlı bir doğurganlık döneminde ve bugünkünden beş yıl daha erken menopoz yaşıyla, ayrıca doğurganlığı kesintiye uğratabilecek başka koşullar eklenince doğurganlık aşağı çekilmiştir. Bununla birlikte, kadınların doğan çocuklarından ortalama beşi hayatta kalmaktaydı ve bunların yarısından fazlası çocuk doğuracak yaşa ulaşamıyordu; çocukların % 30’u hayatlarının ilk yılında ölüyordu (Yonnet, 2010: 44).

Geç evlilik, bir barajın arkasında yükselen suların kırılma kuvvetlerinin biriktiği gibi, gürültüsüz, asırlara yayılan bir fenomendir. Bu modelin başlangıçta tek amacı vardır: “On dördüncü yüzyılda Avrupa’da düzensiz ölçekte bir dünya oluşması zorluğuyla” başa çıkmak için doğurganlığı yavaşlatmaktır. Yazar “Latin Hristiyanlığı”nın, özgün bir şekilde tepki vererek kendisini dünyanın geri kalanından, hatta büyük ölçüde geçmişinden bile ayıran ve aslında bir medeniyet sistemi olan bir demografi sistemi geliştirdiğini yazmaktadır. Kadınların üreme evresine girişini geciktirerek, yani bir cinsel süreklilik dönemi öncesini empoze etmeyi başararak, model farkında olmadan evli çift bağını sosyal mimarinin merkezine yerleştirir, kadınlara bir öncelikli alan bırakır ve çok sayıda sonuç elde eder. Bu sonuçlar kadim soy sisteminden evlilik çekirdeğine geçişin sonuçlarıdır: çocuğun değerlendirilmesi, kadınların yaşam düzeyinin yükselmesi, eğitime yatırım ihtiyacının artması, kısacası, bireyselleşmenin tohumlarıdır.

Paul Yonnet bu ilk aşama üzerinde ısrar etmekte çünkü planlı doğumun ortaya çıkacağı temel buradadır. İlk kez Batı medeniyetinde evlilik doğurganlığın kontrolü altına girmektedir. On altıncı yüzyılda edinilen bu yavaşlama süreci, modern ailenin ortaya çıkışındaki ilk aşamadır. Bir tersine çevirme olarak tanımlanmaktadır. Sonuç olarak evlilik yaşını belirleyen ulaşmak istenilen doğurganlık düzeyidir. Evlilik yaşı -yani evlilik- doğurganlığı azaltmak üzere düzenlenmektedir.

Meşru doğurganlıktaki düşüş ve evlilik içi doğurganlığın azalması sonrasında, evliliğin doğurganlığın sosyal bir işlevi olarak görüldüğü bu tarihi yapıdan sorumluluğu devralmaktadır. Bu ikinci aşamasıdır: *Demografik (Devrim) Dönüşümü*. Bu dönüşüm Fransa’da on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, diğer Avrupa ülkelerinden yaklaşık bir yüzyıl önce başlamıştır. Bebek ve ardından çocuk ölüm oranlarındaki düşüşe Fransız toplumu gecikmeden doğurganlıkta da düzenli ve hızlı bir düşüşle yanıt vermektedir: 1750 ile 1921 arasında yarı yarıya azalacaktır. Yine de evlilik altın çağını yaşamaktadır. Evlilikteki yoğunluk dikkat çekicidir. Bekar insan oranında düşüş görülmektedir. Daha sonra diğer ülkelerdeki doğurganlıklarda da görüleceği gibi, Fransız doğurganlığının azalması ve nesil yenileme eşi-

ğinin altına düşülmesi evlilik güvencesiyle gerçekleştirilmektedir. Evlilik, doğurganlık düzeyini korumaktan ziyade, yüksek doğurganlıktan kurtulmanın özgül biçimidir. Toplumların ve kadınların eski doğurganlıklardan kurtulması evlilikte ve evlilik yoluyla olmaktadır (Yonnet, 2010: 45).

Doğurganlıktaki düşüşün araçları, görüldüğü gibi doğal ve etkili bir doğum kontrolüdür. Bu ikinci aşamada, anne-baba ve özellikle anne ile yeni doğan arasındaki ilişki tamamen dönüştürülmüştür. Çünkü bu durumun en önemli sonucu, yavaş yavaş doğurganlıktan istenmeyen çocukların kaybolmasıdır. Çiftlerin oluşturduğu devamlılıktan kademeli olarak planlanmamış doğumlar yok olmaktadır.

Oranların ülkeye göre değiştiği gözlenmektedir. 1960'ların başında Fransa'da, doğurganlıktaki azalmanın üçüncü aşaması başladığında, istenen doğumların yaklaşık % 57'si gerçekleşmektedir (Kadın başına toplam 2,81 çocuk doğurganlık oranı). Amerika Birleşik Devletleri'nde hala istenen çocukların sadece % 35'i olmaktadır (kadın başına 3.27 çocuk, 1961-1965 dönemi). Bu oran hızla % 71'e yükselecektir, ancak bununla bağlantılı olarak, toplam Amerikan doğurganlık oranı, nesil yenileme eşliğinin çok altında (Kadın başına 2,1 çocuk), kadın başına 1,81 çocuğa (1978-1982) düşecektir (Lafontaine, 2008: 330).

Aynı dönemde Türkiye'de kadın başına düşen doğum sayısının azalması ve giderek ikame seviyesi olan 2.1'e kadar gerilemesi meydana gelen önemli bir değişimdir. Bu değişime paralel olarak, yine bu dönemde doğurganlığın yaş yapısında önemli değişimler meydana gelerek, doğurganlığın yığıldığı yaş grubunun 20-24'den 25-29'a kaydığı gözlenmektedir. Gözlenen doğurganlık seviyesinin azalması ile birlikte ortaya çıkan ve toplumun geleceğe ilişkin demografik planlarını daha iyi görmemizi sağlayan istenen çocuk sayısının da azaldığı görülmektedir. 1960 ve 1970'li yıllarda gözlenen doğurganlık ile istenen doğurganlık arasında iki-üç çocuğa kadar varan önemli bir açıklık mevcut iken 1990'lı yıllardan itibaren bu makasın önemli ölçüde kapandığı anlaşılmaktadır. TNSA 2008 çalışması, mevcut doğurganlık ile (2.1); istenen doğurganlık (2.4) arasındaki farkın minimum seviyeye indiğini göstermektedir. Bu durum, zaman içinde çiftlerin istedikleri sayıda çocuk sahibi olmaları konusunda daha kesin bir karara sahip olduklarını ve dolayısı ile az çocuk sahibi olmanın bir norm olarak yerleştiğini göstermektedir. Bu konudaki destekleyici bir başka gelişme, 1980 ve öncesinde doğan kuşaklara mensup çiftler arasında üç ya da dört çocuğu ideal çocuk sayısı olarak beyan edenlerin oranının % 68 olduğu; 1990 ve sonrasında doğan kuşaklara mensup çiftler arasında ise bu oranın % 37 seviyesine gerilediğinin gözlenmesidir (Turgut, Feyzioğlu, 2014: 24).

Doğurganlığın üçüncü aşaması, dolayısıyla, planlanmamış doğumların marjinalleştiği ve insan türü için üremenin sosyal normu haline gelen arzu edilen doğumun yükselişiyle belirginleşmektedir. Bu üçüncü aşamanın gerçekleşmesini mümkün kılan iki yol, tıbbi kontraseptiflerin gelişi ve tıbbi kürtajdır. Bundan sonra, çiftlerin günlük yaşamlarında gebeliği önleme yerleşik hale gelir ve doğum, önlemin durdurulmasıyla gerçekleşir. Öte yandan kürtaj hataya, öngörüsüzlüğe, zayıflığa ve ikilemlere izin vermektedir (Yonnet, 2010: 46).

Doğurganlığın kontrolü ve düşük bir seviyede tutulması için artık evliliği kullanmak zorunluluğu yoktur. Evlilik kurumu artık doğurganlık denetimi yapmak zorunda olmadığından, cinselliğin yaşının da bir önemi yoktur. İhtiyaç duyulan her şey mevcuttur. Artık evlilik yaşına dayanarak bir tür Maltüzyanizm (doğumların sınırlandırılması) oynamaya gerek kalmamıştır. Toplumun fazla çocukla uğraşmak zorunda kalmamasını sağlayacak olan şey artık evlilik değildir. Ergenler “uygun şekilde eğitilirse” (ve bunun üzerinde çalışılır), doğurganlık riski açısından bakıldığında erken cinsellik yasağı gereksiz hale gelir. Toplumda evlilik öncesi veya evlilik dışı erken cinsellik normalleşirken, genel doğurganlığın azaldığına da şahit olunacaktır. Aynı anda iki kilit kırılmaktadır: evlilik dışı doğumların kınanması ve evlilik öncesi cinselliğin yasaklanmasına ilişkin eski gelenek. Bütün bir sistem paramparça olur. Bir yandan da toplum artık evliliği katı bir denetim altında tutmaz: eşlerden birinin kendi kararıyla boşanma isteği; nikahsız yaşama tanınır ve sıradanlaşır yeni tür aile birliktelikleri (homo...) icat edilir (Yonnet, 2010: 47).

3. İstenen Çocuğun Temel Kişilik Özellikleri

İnsanlığın başlangıcından beri ölüme karşılık doğurganlık gelmiştir. Sosyal grupların hayatta kalması ve bunun ötesinde, insan türünün maceralarının devamı buna bağlıydı. Oysa türlerin yenilenme ihtiyaçlarının dayandığı doğurganlık devrim geçirerek özerk hale gelmiştir. Ölümünün azalmasının koşulları değiştirmesiyle, çocuk isteği keşfedilmiş ve yaşamın yeniden üretiminde yeni bir evreye geçilmiştir. Doğurganlık ölümlülüğün bir işleviyken, çocuk isteğinin bir işlevi haline gelmiştir. Ancak bu devrim, yeni bir temel çocuk kişiliğinin üretilmesine yol açmıştır.

Yukarıda anlatılanlardan, artık dünyaya gelen çocukların istendikleri sonucu çıkmakta ya da gebeliği önleme engellerini aştığı için istendiği varsayılmaktadır (fetal aşamada yok edilme imkanı varken yeterince istenmiyor olmadıkları için gebeliğe devam edilmiş olması potansiyel varlıklarının kabul edilmiş olmasıdır). İstenen çocuk, “yanlış planlanmış” çocuk ile doğurganlıkta istenmeyen çocuk arasında bir ayrım yapmak önemli ve bilimsel olarak geçerli ise de bir şekilde istenmeyen çocuğu alma olasılığı kullanılmadığı için bir kez doğduğunda geriye sadece istenen çocukların kaldığı açıktır. Bu durum, çocuğu bekleme kararı verildikten sonra, artık toplulukta yalnızca onlara istenen çocuklar olarak davranılması gereken ve ayrıca böyle davranılmasını bekleyecek çocuklar olduğu anlamına gelmektedir (Yonnet, 2010: 48).

Yüzyıllık evrim ve yeniden şekillenen çağdaş çocuğun temel kişilik özellikleri belirginleşir: 1) Çocuk isteğinin meyvesidir; 2) Bebek ve çocuk ölümlerinin ortadan kaldırılması nedeniyle yaşaması garantilidir; 3) Hep tek çocuktur (devamlılık için bir zincirin halkası değil).

Bu yeni çocuğun, yeni ebeveyn ilişkisini ve kişiliğinin tarihsel olarak eşi görülmemiş bir oluşumunu belirleyecek olan ilk karakteri demek ki istenen çocuk olmasıdır. Cinsel istek değil, çocuk arzudur. Çocuk, çocuk arzusunun meyvesidir. Evlilikteki cinsellik ve yine cinselliği içeren ebeveyn olma arzusu arasındaki ayrışma tamamlanmıştır. Ancak cinsellik arayışı ile çocuk sahibi olma kararı arasındaki bu ayrışma, neredeyse oldukça doğal bir şekilde, tıbbi yardımla üreme yöntemlerinin (genellikle

bir donör aracılığıyla suni tohumlama-dölleme...) kabul edilmesi, yasallaşması, kendilerini sıradan bir uygulama olarak empoze etmeleri ve dünya çapında milyonlarca çocuğun doğumunu sağlamalarıdır. Bunların tümü üreme sürecinde cinselliği ortadan kaldırmakta ve bu nedenle bu ayrışmayı vurgulamaktadır. Böylece, neredeyse hiç fark etmeden, aşikar görünen bir sınırın (doğurganlık için erkek ve kadın arasında cinselliğin gerekliliği) ötesine geçilmiştir (Yonnet, 2010: 49).

Çocuk isteği, bir aile referans biçimi olan evlilikten ayrılmıştır. Çok sayıda ilk çocuğun evlilik dışı doğumu buna işaret etmektedir (Fransa'daki ilk çocukların % 60'ı). Çocuk isteği iki açıdan bağımsızlaşır: cinsellikten ve aile referans biçimi evlilikten. Paul Yonnet bu evrede çift hayatının iki izole zamanının (çocuk isteği ile cinsel arzu) ayrıştırıldığı konusunda ısrar etmektedir. Aslında, cinsel istek ve çocuk arzusunun bu ayrışmasında, çocuk arzusunun bu izolasyonunda, cinselliğe karşı olan güvensizlik ve çocuk arzusunu tensel içgüdüyle kirletmeme isteği vardır. Bir bakıma, homo-ebeveynlik, tıbbileştirilmiş üreme eylemini cinsel eylemden kesin olarak ayırarak, cinsiyetten bedensiz, tertemiz, günlük cinsellikle yakın ilişkisi olmaksızın modern bir çocuk arzusunun idealini gerçekleştirir ve somutlaştırır. Çocuk doğurma ve büyütme konusundaki eşcinsel iddialar buna bir örnektir ve çocuk arzusunun sonuçlarındandır. Çocuğun, türün doğal üreme tarzına bağlı bir cinsellikten doğmuş olarak değil, cinsel yaşamdan ayrı olarak cinsiyetlerin tamamlayıcı olmamasına rağmen bir aile kurma arzusudur.

Belirli bir özerklik içinde gerçekleşmesi beklenen, cinsel arzu ve çocuk isteğinin, her biri aile yaşamının farklı bileşenleri olarak ayrılmasıdır. Bu anlayış görev ve arzu çatışmalarının önüne geçme iddiasına sahiptir. Çocuk varken nasıl boşanılır? Ebeveyn birlikteliğini bölmekten kişi nasıl kendini suçlu hissetmez? İnsanların hayal gücü, bu suçluluktan kurtaracak bir anlayış geliştirir ve dahası, çok yüksek bir boşanma oranını önceden programlar. Ebeveyn çiftinin, evli çiftin dağılmasından sonra varlığını sürdürdüğünü, ayrıca ayrılmaz olan evli çiftin değil, ayrılmaz aileyi oluşturanın çocuk olduğunu onaylar. Bu, insanın ustaca kendisi için iyi bir vicdan uydurmasının, çocuğu cinsellik ve ittifaktan izole eden çocuk isteği dinamiğinin “bir tepside” sunduğu izin şeklidir (Yonnet, 2010: 50).

4. Özerklik ve Yasak Krizi

Paul Yonnet'ye göre istenen çocuk bireyselliğin somut örneğidir. Çocuğun bu durumu “tamen yeni” bir ailenin ürünüdür, yeni bir şeyle karşı karşıyayız diye tanımlamaktadır. İnsanların daha önce hiç görmediği, sonuçları henüz hissedilmeye başlayan bir şey olarak görmektedir. Ona göre roket yeni havalandı ve sonuçları gelecekte tartışılacak olan, rollerin çocuk etrafındaki yeniden dağılımına ışık tutan, uyarıcı bir düşünce geliştirmiştir.

İster iki yaşında, ister yirmi yaşında olsun, çocuklar genelde aile ile ilgili tüm büyük kararlarda yer alırlar. Hatta kararı onlar verir. Kaşığı nasıl tutacağını öğrenmeden, “Benim hakkım var” diye mırıldanırlar. Çocuğun statüsü hiç bu kadar yükselmemiştir. Françoise Dolto gibi uzmanlar, ebeveynleri çocuklarıyla “konuşmaya” teşvik ettiğinden, çocuklar kendilerini ifade etmeye, tartışmaya, karar vermeye çağırılır (Dolto, 2004: 62). Sanki çocuk sahibi olma kararına katılmışlar gibi bebek erkek veya kız kardeşlerinin ismini seçmesine izin verilir. On iki yaşındaki kızlar kendilerini kadın sanıyor ve bazı

anneler kozmetik gibi konularda kızlarını teşvik ediyor. Kısacası, aile, küçüklerin sözlerinin yetişkinler kadar ağırlığı olan bir tür özyönetim demokrasisi haline gelmiştir. Eşitlik adıyla her şey birbirine karışmış durumdadır. Gençler sınırı aştığında ise, kimin suçlanacağına karar verilememektedir. Ebeveynler aciz görülmekte ve psikiyatristler “onlara nasıl hayır diyeceğinizi bilin!” diye ısrar etmektedir. Batı ülkelerinde hükümetler, çocuklarının okula gelmemesi veya okulda devamsızlık yapması durumunda yasal işlem tehdidi gibi yollarla ebeveynleri giderek daha sorumlu hale getirecek bazı yaptırımlarla yeniden düzeni sağlayabileceklerine inanıyorlar. Gerçek şu ki, müsaade ile emir arasında, sağduyu ve neopsikolog tarifleri arasında herkes biraz bocalamaktadır. Artık kimse nasıl çocuk yetiştirileceğini bilmiyor ve ortası bulunamıyor. Çocuk Parlamentosundan Çocuk Hakları Bildirgesi’ne kadar küçüklere yetişkin muamelesi yapanlar, ebeveynler veya toplum eksik, olgunlaşmamış, fazla gevşek diye suçlanmaktadır (Remy, 2006: 43).

Paul Yonnet somut örneklerle desteklediği düşünme süreci boyunca, aile biriminde çocuğun yükselişi üzerine son derece güçlü ve orijinal bir tez geliştirmektedir. Çocuğun, istenen çocuk olduğu için ebeveynleri üzerinde hüküm sürdüğüne vurgu yapmaktadır. Ancak, bunu tek başına mümkün kılan şeyin ne ahlaki özgürlük ne de doğum kontrolü olduğunu düşünmektedir. Ona göre, ölüm oranı düşüşe geçtiğinde ve modern birey ortaya çıkmaya başladığında, yani çok daha geriye giden bir hikayedir.

Çocuğun çocuk sahibi olma arzusunun meyvesi olması büyük psikolojik ve sosyal sonuçlar doğurmuştur. Tamamen yeni bir psikolojik yapının kökeni bu gerçeğe dayanmaktadır. Elbette bu şekilde dünyaya gelmiş olma durumu doğumla son bulmayacaktır. Aksine, çocuğun anne babasıyla, özellikle de anne ile olan ilişkisine hakim olacaktır. Çocuğun eğitiminde olduğu gibi, günlük ilişkilerinde de her şey hakkında soru sormaktan vazgeçmeyeceği açıktır. Gerçekten bir çocuk isteğinin çocuğu ise ebeveynlerine: “Beni istediğin halde yapmak istediğim şeye, arzuma neden karşı çıkıyorsun?”. Bu soru, tüm çocuk-ebeveyn ilişkilerini meşgul eden ve ona hakim olan bilinçaltı sorusudur. Ebeveynler kendi açılarından soruyu ters açıdan sorarlar: “Onu istediğim halde neden arzusuna karşı çıkıyorum?” Başka bir deyişle, çocuğun bir çocuk arzusunun çocuğu haline gelmesi, çağdaş toplumları vuran veya belirleyen büyük yasak krizinin kaynağıdır. Buraya kadar istenen çocuk olgusu, çocuk doğumunun evlilik kurumundan ayrı değerlendirilmesini meşrulaştıran normlar düzenine kaynak olarak ele alınmıştı. Artık bu olgunun ikinci bir kaynaklığı tespit edilmiştir: yasak krizine temel oluşturmakta ve dolayısıyla ahlak krizine de yol açtığı anlaşılmaktadır (Yonnet, 2006: 154).

Günümüzde, toplumlarımızın temel eğitiminde özerkliğe erişim neden zorunlu hane geldiğini açıklayan şey, arzular alemi ve arzu üzerinden çocuğun yeniden tanımlanmasıdır. Çocukların özerkliğe erişimini erteleme korkusu o kadar güçlü ve genel ki, tüm eğitimcilerin davranışları üzerinde bir tür kalıcı denetim uygulamaktadır. Çocukları olabildiğince erken bağımsız kılmak hedeflenen amaçtır. Haklar beyannamelerinde (çocuk, aile, insan hakları) bu şekilde yansıtılmakta ve bu bir tür modern zaman takıntısı haline gelmiştir. Neden? Özerklik içinde, kısmen veya tamamen özerk hale gelen çocuk veya birey, özgür iradesiyle egosunu tatmin için dışsal bir kısıtlamaya bağlı olmaksızın istediğini yapar.

Kendisi olmaktan başka bir amaç için tasarlanmadığına ne bir gafletle ne sosyal uzlaşmayla, ne de tesadüfen tasarlanmadığını deneysel olarak doğrulamaktır. Eğer isteniyor olan bu “ben” ise, mümkün olan en kısa sürede tezahür etmesi son derece acildir. Özerklik, çocuğun gerçekten arzulanan bir çocuk olduğunun kanıtıdır; çocuk arzusunun çocuğu özerkliğe erişimde gerçekleşir; eğer çocuk arzu edilmişse, arzu varlığında olabildiğince çabuk enkarne olmalıdır, önünde ondan gelmeyen neredeyse hiçbir şey duramaz. Siz onu istediğiniz için, çocuğunuzun isteklerine karşı çıkma isteğinde bir tür meşruiyetsizlik vardır. Ebeveynlerin çocuklarının, gerçekten de bir çocuk arzusunun çocuğu olduğuna dair verebilecekleri en iyi kanıt, onu mümkün olduğunca çabuk, özerklik içinde, tam olarak arzularını yerine getirmesine ve böylece yasak olanın acı sorgusu ortadan kaldırmasıdır. Erken çocukluktan itibaren, arzu çocuğu, kendisinin efendisi olduğu ve başkalarından tek beklentisi, ona kendi kişiliğini teslim etmeleri gerektiği yanılmasıdır. Çocuğun erken özerkleşmesinin kutsallaştırılması, aslında çocuğun benzersiz ve indirgenemez benliğinin dikkate alınması nedeniyle mümkün olan en hızlı kurtuluşa eşdeğerdir çünkü kendisi dışında kimsenin bilemeyeceği bir benliğe sahiptir. Bu paradoksal kolektif kısıtlamanın kökenini, istenen çocuk normunun gerektirdiği nedende aramak gerekmektedir (Yonnet, 2010: 51).

Yaşamın yeniden üretiminin sonunda, toplumsal mekanizmalarındaki dönüşümün, neredeyse klinik olarak, hem genelleştirilmiş bir yasak krizi hem de bireyin herhangi bir tezahürünün kutsamasına, her şeyden önce, nasıl bir eğilim yarattığı görülmektedir. Bu kişilik mutlu etmek için değil, mutlu edilmek için, sürekli tanınmak üzere formatlanmıştır. Bu, onu yapısal olarak kırılabilir ve değişken, deneyimleyecek ve kendini bir kurban olarak sunacak bir doğaya sahip yapmıştır (Yonnet, 2006: 26).

Sonuç

Paul Yonnet'nin tarihi süreçte ailedeki dönüşüm fikri ele alındığında, ölüm oranlarındaki düşüşün bireyin psikolojisini altüst ettiği anlaşılmaktadır. Ölüm gerçeği, yaşamın büyük bir bölümü için insandan uzak görünmektedir. Bu teze göre her şeyden öte, ölümün ertelenmesi, istenen çocuğun, yani bir çocuk isteğinden doğan çocuğun ortaya çıkmasına izin vermiştir. Doğum kontrolü ve kürtajın suç olmaktan çıkmasıyla, çocuk artık kendini dayatan doğal bir gerçeklik değil, bir seçimin, bir arzusun nesnesidir. Paul Yonnet'ye göre bu durum, yeni bir çocukluk psikolojisini ortaya çıkarmıştır. Çocuk artık hayatta kalanların üremenin devamlılığını sağladığı bir zincirin halkası değil, eşsiz bir varlık, arzudan doğan, kendisi olmakla gurur duyan bir özne haline gelmiştir. Çocuk kendisi olmaktan başka bir amaç için tasarlanmamıştır. Ebeveynlerin çocuklarına tanıdığı özerklik, onun gerçekten istendiğinin kanıtıdır.

Paul Yonnet'ye göre, istenen çocuk özgürleşme olarak yorumlanamaz. Ona göre gerçekten mutlu bir istenen çocuk yoktur. Herkes bir istenen çocuk olduğunun kanıtı peşindedir. Doğumda terk edilmiş çocukların da istenmiş olma ihtiyacı vardır. Biyolojik ebeveynlerini araştırmaları bunu göstermektedir, bekledikleri de: “Seni bırakmak istemedim ama koşullar buna izin vermedi.” Ötekinin onu istemiş olmasına olan bu bağımlılık, bireyi oldukça bağımlı kılmaktadır. Modern uygarlığın paradoksu,

hem giderek özerkleşen hem de giderek daha bağımlı hale gelen bir birey üretmektir. Ergenlik bunun tezahürlerinden biridir.

Paul Yonnet ergenliğin tarihsel ve sosyal bir yapı olduğunu hatırlatmaktadır. Ona göre ergenliğin aslında kendine özgü psikolojisi yoktur; hiçbir şekilde hormonal üretim etkisi değildir, tarihsel ve toplumsal belirleyiciler sonucu gelişmiştir. Ergenlikle ilgili sorun, ondan seçimlerini ertelemesini isterken, giderek daha erken özerkleşmesinin istenmesi ve buna izin verilmesidir. Ergene bırakılan özerklik, istenen çocuk etkilerinden biridir. Özerkliğe erişimle ebeveyn ve çocuk, onun gerçekten kendisi için tasarlandığını teyit etmektedir. Ancak ergen özerkliğini tam olarak kullanamaz. Paul Yonnet, bu durumu belirtmek için, kişinin oluşumundan çok sonra çekirdek haline özgü bir özelliğinin sürekliliğini ifade eden “neoteni” (olgunlaşma süresinin yavaşlaması sonucu büyümenin daha uzun zaman almasıdır) terimini kullanmaktadır. Neoteni, ciddiyet yoksunluğu, düzenden kaçma, alay ve eğlenceyi yaşının bir hakkı olarak kabul etme olarak karakterize olan ergenliğin psikolojik ve sosyal yapısında kendini göstermektedir.

Paul Yonnet’in istenen çocuk ve ergenliğe yönelik eleştirisinin çok şiddetli olduğu görülmektedir. Onun demografik dönüşüme ilişkin analizleri bulgulara dayanırken, diğer hipotezleri yorumlayıcı ve karamsar görünmektedir. Ölümlerdeki düşüşün insanların varoluşla ilişkisini altüst ettiği ve her şeyden önce arzu çocuğunun ortaya çıkmasını sağlayan son yüzyılların en önemli olaylarından biri olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Bonvalet, C. ve Ogg, J. (2008). *Démographie et Cultures*. Aubervilliers: AIDELF.
- De Tocqueville, A. (2016). *Amerika’da Demokrasi 2*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Deschavanne, E. (2014). Histoire de la Famille Tradition et Modernité. *L’École des Parents*.4. (609), 5-11.
- Dolto, F. (1998). *Çocuk ve Boşanma*. İstanbul: Kontiki Yayıncılık.
- Duman, M.Z. (2012). Aile Kurumu Üzerine Tarihsel bir Okuma Girişimi ve Muhafazakar İdeolojinin Aileye Bakışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 1. (12), 19-51.
- Lafontaine, C. (2008). Du Dénî de la Mort à la Quête d’une Vie Sans Fin. *Etudes*. (409), 327-335.
- Remy, J. (2006). Pourquoi les Enfants Font la Loi. *Le Vif L’Express*. (13), 41-51.
- Turgut, M. ve Feyzioğlu, S. (Ed.) (2014). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler*. İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Yonnet, P. (2010). L’Avènement de l’Enfant du Désir. *Études*. 1. (412), 43-52.
- Yonnet, P. (2006). *Le Recul de la Mort. L’Avenement de l’Enfant du Désir*. Paris: Editions Gallimard.
- Youf, D. (2007). Le Recul de la Mort. L’Avènement de l’Individu Contemporain de Paul Yonnet. *Sociétés et Jeunesses en Difficulté*. (4), 759-766.

MODERNİTENİN AİLE KURUMUNUN YAPISI VE İŞLEVLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: CEZAYİR AİLESİNİN MODERNİTE VE KÜRESELLEŞMENİN ZORLUKLARIYLA YÜZLEŞMESİ

آثار الحداثة في بنية مؤسسة الأسرة ووظائفها: الأسرة الجزائرية في مواجهة تحديات الحداثة والعولمة

* Meberka HADJI

المستخلص

تواجه الأسرة الجزائرية على غرار المجتمعات الإسلامية والعربية، تحديات كبيرة في ظل اجتياح رياح الحداثة والعولمة، التي اخترقت كل مجالات الحياة، وتغلغت في خلايا المجتمع عبر منافذ وقنوات شتى، على رأسها وسائل الإعلام والاتصال المختلفة، حيث باتت الأسرة محط تحديات جمة وتأثيرات مختلفة على التنشئة الاجتماعية والتماسك الأسري، فرغم الجوانب الإيجابية التي حققتها العولمة والحداثة في مظاهر التغير الاجتماعي للأسرة الجزائرية، إلا أنها باتت تواجه ثورة ثقافية من خلال ما تطرحه التيارات الحداثية وتروج من أفكار وتوجهات ساهمت في زعزعة الكثير من القيم المتوارثة

الكلمات المفتاحية: الأسرة، حداثة، عولمة، تحديات، مؤسسة، وظيفة.

Effects of Modernity on the Structure and Functions of the Family Institution: The Algerian Family Faces the Challenges of Modernity and Globalization

Abstract

The Algerian family, along the lines of Islamic and Arab societies, faces great challenges in light of the winds of modernity and globalization sweeping through all areas of life and penetrating into the cells of society through various outlets and channels, chiefly the various media and communication, as the family has become the focus of many challenges and different influences on upbringing. Social and family cohesion, despite the positive aspects achieved by globalization and modernity in the aspects of the social change of the Algerian family, it is facing a cultural revolution through what the modernist currents propose and promote ideas and trends that have contributed to destabilizing many of the inherited values.

Keywords: Globalization, Family, Challenges, Modernist.

* Algiers 2 University, Department of Philosophy, mbarka.hadji@gmail.com, phone: 0550716095.

مقدمة

تواجه الأسرة الجزائرية على غرار المجتمعات الإسلامية والعربية، تحديات كبيرة في ظل اجتياح رباح الحداثة والعولمة، التي اخترقت كل مجالات الحياة، حيث تغلغت مظاهر العولمة والحداثة ومن خلالها الكثير من سلبياتها وأمراضها كل مجالات حياة الإنسان، وتغلغت في خلايا المجتمع عبر منافذ وقنوات شتى، على رأسها وسائل الاعلام والاتصال المختلفة، حيث باتت الأسرة محط تحديات جمة وتأثيرات مختلفة على التنشئة الاجتماعية والتماسك الاسري، رغم الجوانب الايجابية التي حققتها العولمة والحداثة في مظاهر التغيير الاجتماعي للأسرة الجزائرية، إلا أنها باتت تواجه ثورة ثقافية من خلال ما تطرحه التيارات الحداثية وتروج من أفكار وتوجهات ساهمت في زعزعة الكثير من القيم المتوارثة، كما أدت الى ظهور امراض وآفات وظواهر اجتماعية كانتتشار الطلاق، وتمرد الأبناء على الوالدين، وهروب المراهقين من البيت العائلي، وبالجمله تدهور استقرار العلاقات بين افراد الاسرة.

نحاول في هذا البحث الاجابة عن الاشكال التالي:

إذا كانت مسألة تأثير الحداثة والعولمة حتمية لا يمكن إنكارها أو تجاوزها، وان عمق التأثير على الفرد قد امتد إلى مؤسسة الأسرة فما هي أهم التحديات التي تواجه الأسرة في المجتمع الجزائري ؟
وسوف نعمل للإجابة عن هذا الاشكال الى المنهج التحليلي استقرائي.

معتمدين علي الخطة التالية :

- 1- ضبط المفاهيم: الأسرة العولمة والحداثة
 - 2- الأسرة الجزائرية بين الأصالة والحداثة.
 - 3- الآثار الايجابية والسلبية للحداثة والعولمة على الاسرة
- خاتمة.

1. ضبط المفاهيم: مفهوم الأسرة العولمة، الحداثة، الهوية

يلقى موضع الأسرة اهتماما كبيرا من طرف الباحثين والدارسين حيث تعددت تعريفاتها نظرا للعمق الذي يتميز به هذا المفهوم، فهي النواة الأولى في المجتمع وهي المسؤولة عن تربية الأبناء وترسيخ القيم. فقد جاء في معجم علم الاجتماع في تعريف الاسرة انها جملة من الافراد يرتبطون بروابط الزواج والدم والتبني ويتفاعلون معا".ⁱ
ويعرفها احمد زكي بدوي بأنها الوحدة الاجتماعية الاولى التي تهدف الى المحافظة على النوع الانساني وتقوم على مقتضيات التي يرتضيها العقل الاجتماعي والقواعد التي تقرها المجتمعات المختلفة، ويعتبر نظام الأسرة نواة المجتمع".ⁱⁱ
وقد جاء في لسان العرب ان الأسرة من الأسر، والأسر لغة يعني القيد، الأسرة: الدرع الحصينة، الاسار هو القيد ومنه الأسير، الأسرة عشيرة الرجل وأهله ومنه اشتقت كلمة الاسرة، فهي الدرع الحصين وهي أهل الرجل وعشيرته.ⁱⁱⁱ
أما اصطلاحا فالأسرة تعني معيشة الرجل والمرأة على أساس علاقة شرعية يقرها الشرع والدين والمجتمع، ويعرفها بيرجس ولوك بأنها جماعة من الافراد يربطهم الزواج والدم والتبني ويؤلفون بيتا واحدا ويتفاعلون سويا ولكل دوره المحدد...مكونين ثقافة مشتركة^{iv}

وتعد تعريفات العولمة أكثر من أن تحصى، لكونها أضحت ظاهرة معقدة و غير محددة، حيث يصعب على الباحثين اليوم وضع تعريف جامع مانع، يحيط بجميع مكوناتها، ونستأنس بتعريف طه عبد الرحمان الذي حاول فيه الإحاطة والإجمال بهذا الموضوع، حيث يقول: « العولمة هي السعي الى تحويل العالم الى مجال واحد من العلاقات، أو قل مجال علائقي واحد – عن طريق تحقيق سيطرات ثلاث: " سيطرة التقنية في حقل العلم وسيطرة الشكل في حقل الاتصال، وسيطرة الاقتصاد في حقل التنمية"^v، فهي ليست ظاهرة بالمفهوم السوسولوجي الضيق، ذلك لأن العلاقة بين المفاهيم والظواهر من أكثر القضايا تعقيدا في الفكر الإنساني، بمعنى أن العولمة ليست ظاهرة تاريخية وحضارية موضوعية، بل هي آلية و سيروية اقتصادية وسياسية لاستدامة النظام الرأسمالي وقيمه الحاكمة، حيث «تمثل حقبة التحول الرأسمالي العميق للإنسانية جمعاء، في ظل هيمنة دول المركز وبقايتها و تحت سيطرتها و في ظل سيادة نظام عالمي للتبادل غير المتكافئ».^{vi}

يرى الجابري أن العولمة: « ترجمة لكلمة globalisation التي تفيد في معناها اللغوي العميم: تعميم الشيء وجعله شاملا، وإذا لاحظنا أن كلمة globe تعني كرة، وتستعمل علما لتدل بالتحديد على الكرة الأرضية إن استطعنا أن نربط العولمة بهدفها الاستراتيجي: أعني تعميم نمط من الحياة على الكرة الأرضية كلها ومن هنا الاسم المرادف للعولمة" في الخطاب العولمي المعاصر يعني لفظ planétarisation وهو ما يترجمه بعضهم بـ: " الكوكبية"، والمقصود جعل كوكب الأرض كله مسرحا لنمط معين من التعامل المالي والتجاري، وبالتالي الحضاري: وهو النمط الأمريكي".^{vii}

الحدثة

وبعيدا عن التوظيفات الساذجة والشائعة لمفهوم الحدثة، التي تختزلها إلى صيرورته الزمنية الراهنة، حيث يجري الحديث عن الزمن الحاضر، أو المرحلة الراهنة، أو العصر الحديث، أو المجتمع المعاصر، يمكن القول بأن الحدثة هي غير بعدها الزمني، إنها مفهوم فلسفي مركب قوامه سعي لا ينقطع للكشف عن ماهية الوجود، وبحث لا يتوقف أبدا عن إجابات تغطي مسألة القلق الوجودي وإشكاليات العصر التي تنقل على الوجود الإنساني.^{viii}

وإذا كان مصطلح الحدثة كمفهوم يعاني من غموض كبير في بنية الفكر الغربي الذي أنجبه، فإنه اشد غموضا في دائرة ثقافتنا العربية، ويأخذ أبعادا متفاوتة على الفرد والمجتمع.

وبصوغ الفيلسوف اوزفالد شينغلر في كتابه أفول الغرب مفهوما خاصا يعتبره محصلة خصائص الانسان الغربي الحديث، مشيرا إلى الفاروسية والفاروسية، فأما فاروسية فهو العملاق المبدع النهم الذي لا يشبع طموحه وظمأه إلى المعرفة، ولا يتوقف عن البحث عن الحقيقة المطلقة، وفاروسية عند الشاعر الألماني (غوته) هو العبقرى المغامر دوما وبلا هوادة نحو المعرفة.^{ix} ومن أجل أن نفهم جوهر الحدثة يتوجب علينا أن ندركها كطاقة مجددة متحركة منطلقة تتمثل الماضي والحاضر وتعيد إنتاجهما بروح مستقبلية جديدة.

العولمة

تعد تعريفات العولمة أكثر من أن تحصى، وهذا دليل على كونها أضحت ظاهرة معقدة و غير محددة، حيث يصعب على الباحثين اليوم وضع تعريف جامع مانع، يحيط بجميع مكوناتها، ونستأنس بتعريف طه عبد الرحمان الذي حاول فيه الإحاطة والاجمال بهذا الموضوع، حيث يقول: « العولمة هي السعي الى تحويل العالم الى مجال واحد من العلاقات، أو قل مجال علاقي واحد – عن طريق تحقيق سيطرات ثلاث: " سيطرة التقنية في حقل العلم وسيطرة الشكل في حقل الاتصال، وسيطرة الاقتصاد في حقل التنمية"، فهي ليست ظاهرة بالمفهوم السوسيولوجي الضيق، ذلك لأن العلاقة بين المفاهيم والظواهر من أكثر القضايا تعقيدا في الفكر الإنساني، بمعنى أن العولمة ليست ظاهرة تاريخية و حضارية موضوعية، بل هي آلية و سيرة اقتصادية وسياسية لاستدامة النظام الرأسمالي وقيمه الحاكمة، حيث «تمثل حقبة التحول الرأسمالي العميق للإنسانية جمعاء، في ظل هيمنة دول المركز وبقيادتها وتحت سيطرتها وفي ظل سيادة نظام عالمي للتبادل غير المتكافئ».^{xi}

ان صياغة تعريف دقيق للعولمة تبدو مسألة عويصة لتعدد تعريفاتها التي تأثرت بميول واضعها الايديولوجية وموقفهم منها رفضا وإيجابا، ويمكن القول أنها ظهرت كواقع أو كظاهرة فعلية في ثمانينات القرن الماضي، وقد ارتبطت بأحداث كبرى على رأسها انهيار المعسكر الشرقي (الاتحاد السوفياتي) الانفجار المعرفي في مجال التقنية والمعلوماتية، إضافة إلى ظهور منظمة التجارة العالمية عام 1995، ومقرها جنيف، وظهور ما يسمى بالتبادل الاقتصادي الحر الى جانب ظهور الشركات المتعددة الجنسيات.

هذا وينطوي مفهوم العولمة على عناصر التنافر والشدة والجذب حتى قيل أنها ظاهرة عرضية تتعلق بتطور المجتمع البشري والتغيرات العالمية مما أدى الى صعوبة تحديد مفهوم جامع مانع، و مع تباين واختلاف التعاريف إلا أنها تأخذ عدة ظواهر أهمها التقدم الهائل في وسائل الاتصال خاصة الانترنت والقنوات الفضائية، وهيمنة الغرب وخاصة أمريكا الى جانب سقوط المعسكر الشرقي، حيث تأخذ مظاهر الهيمنة أبعاد عسكرية و اقتصادية وسياسية وثقافية.

ومن مظاهر التباين في هذه التعريفات انطلاق كل باحث أو مفكر من مجال اهتمامه، حيث أن أكثر المفكرين المسلمين ينيه الى كون العولمة استعمار جديد في ثوب اقتصادي تحكمه المصالح المالية و الاقتصادية، يستعمل قيما تدعم هذه المصالح انه بحث حثيث

على الأسواق و السعي للتسويق يخضع الى منافسة غير متكافئة و ربما غير شريفة من ناحية ويؤدي من ناحية أخرى الى ضرب واختراق ما يواجهه من قيم وممارسات.

فالعولمة تعني: نفي الآخر وإحلال الاختراق الثقافي .. و الهيمنة، وفرض نمط واحد للاستهلاك والسلوك. يرى الجابري أن العولمة: « ترجمة لكلمة globalisation التي تفيد في معناها اللغوي العميم: تعميم الشيء وجعله شاملا، وإذا لاحظنا أن كلمة globe تعني كرة، وتستعمل علما لتدل بالتحديد على الكرة الأرضية ان استطعنا أن نربط العولمة بهدفها الاستراتيجي: أعني تعميم نمط من الحياة على الكرة الأرضية كلها ومن هنا الاسم المرادف للعولمة " في الخطاب العولمي المعاصر يعني لفظ planétarisation و هو ما يترجمه بعضهم بـ : "الكوكبية"، والمقصود جعل كوكب الأرض كله مسرحا لنمط معين من التعامل المالي و التجاري، وبالتالي الحضاري: و هو النمط الأمريكي.^{xii}

وإذا سلمنا بأن العولمة هيمنة واستعمار في شكل جديد بلا هيمنة سياسية مباشرة أو وجود عسكري واضح، وأنها فرض نمط واحد للاستهلاك والسلوك، فهي «غزو ثقافي اجتماعي اقتصادي سياسي يستهدف الدين والقيم والفضائل والهوية، كل ذلك يعملون له باسم العولمة و حقوق الإنسان ».^{xiii}

و من ثمة، فالعولمة هي سعي لهدر كل الهويات و صهرها في النمط الأمريكي الاستهلاكي فماذا نعني بالهوية ؟ لقد اعتبر الجابري مثلا أن (التراث) محدد الهوية العربية التي ابتدأت حسب من صحيفة النبي الى لحظة تفكك الخلافة العباسية
«:xiv

هذا ويثير مصطلح الهوية أسئلة شتى، حيث يعد من المفاهيم المقلقة من الناحية النظرية، باعتبار أن كل العلوم الإنسانية والاجتماعية تقدم تعريفا متقاربا مع خصوصية كل علم، غير أنها تجتمع كلها على خاصية تميز مفهوم الهوية ألا وهي مسألة الخصوصية والتميز عن الغير.

ففي الفلسفة تعرف الهوية على أنها: " حقيقة الشيء من حيث تميزه عن غيره و تسمى أيضا وحدة الذات " ^{xv}، أما في علم الاجتماع فتعرف بكونها " عملية تمييز الفرد لنفسه عن غيره أي تحديد حالته الشخصية " ^{xvi}.

أما في علم النفس فتعرف الهوية على أنها " كون الشيء أو مثله من كل الوجوه ، الاستمرار والثبات و عدم التغيير. ^{xvii} وهكذا نلاحظ أن كل التعاريف التي جاء بها المتخصصون في العلوم الاجتماعية، تتقارب من حيث المعنى العام لمفهوم الهوية ، لكننا نجد أن الاختلاف الحقيقي موجود لدى أصحاب المذاهب والأفكار الأيديولوجية وذلك حول متطلبات ومقومات هذه الهوية وليس في المفهوم العام، أين يظهر التحيز لبعض المكونات وتجاهل البعض الآخر وهذا " الضم والاستبعاد هما جوهر إشكالية تعريف الهوية في أي مجتمع. ^{xviii}

وإذا جئنا إلى الأدبيات المعاصرة، وجدنا أن كلمة (الهوية) تستعمل لأداء معنى كلمة (identité – identity) في اللغتين الإنجليزية والفرنسية و تعبر عن معنى خاصية المطابقة " مطابقة الشيء لنفسه أو مطابقته لمثله ".

فالهوية الحضارية للأمم من الأمم، هي القدر الثابت والجوهري والمشارك من السمات العامة التي تميز حضارة هذه الأمة عن غيرها من الأمم و الحضارات. ^{xix}

والسؤال الذي يتبادر إلى أذهاننا هنا: هل باستطاعة الأمم المحافظة على الهوية الثقافية والحضارية في ظل العولمة التي باتت تبسط نفوذها على كل بقاع المعمورة، مع حضور أبعادها في كل مجالات الحياة.

الأسرة

يمكن تعريف الأسرة على أنها البيئة الأولى التي تحتضن الطفل، بحيث تقوم بغرس العقائد والعادات والتقاليد، والقيم والتراث الاجتماعي، وذلك من خلال وظائفها الدينية،الاقتصادية، الاجتماعية والتربوية، فهي مدرسة الفرد الأولى التي يتلقى فيها مبادئ التربية الاجتماعية والسلوك وأداب المحافظة على الحقوق والقيام بالواجبات ،هذا فضلا عن ان ما بها من عادات وتقاليد تربط بعضهم ببعض، ثم تربطهم بالتالي بالمجتمع الذي يعيشون فيه.^{xx}

وفي الحديث عن تعريف الأسرة وخاصة عندما يتعلق الأمر بالأسرة العربية ، يرى عنصر العياشيان هذا التعريف جد معقد ويتطلب دراسة عميقة من أجل تحديد المفهوم ودلالته إذ يجب التفريق بين مفهوم الأسرة ومفهوم العائلة، لان لكل مفهوم دلالاته فالأسرة

حسب طاهر لبيب أو هشام شرابي تشير إلى اصغر وحدة اجتماعية في سلم النسب، في حين مصطلح العائلة يشير إلى الجماعة القرابية الكبيرة أو العائلة الممتدة.^{xxi}

إن التغيرات التي مست المجتمع الجزائري على العموم والأسرة على الخصوص كان لها أثرها البالغ على القيم المرتبطة بها، وإن انتقال الأسرة من شكلها الممتد إلى شكلها النووي المعاصر أظهر طبيعة هذه التغيرات وشدتها، ويبقى الإشكال في طبيعة تغير القيم وحدتها بحيث أظهرت مختلف الدراسات التي تمت حول الموضوع مجموعة من المفارقات لا تزال قائمة، فإذا اعتبرنا أن التغير حتمية تمس أي مجتمع فإن بناء مهما كانت ستكون عرضة لهذا التغير بما فيه البنية الأسرية.

و يمكن اعتبار النموذج الاستهلاكي الذي دخل فيه العالم خصوصاً البلدان النائية، من أبرز العوامل والأسباب التي أغرقت الشباب خصوصاً في خيوط الشبكات الاجتماعية بداعي التواصل.^{xxii}

أما التحديث فهو مجرد إدخال للتقنية والمخترعات الحديثة (بالمعنى الزمني للكلمة) إلى الساحة العربية أو الإسلامية، نقصد إدخال المخترعات الأوروبية الاستهلاكية وإجراء تحديث شكلي أو خارجي، لا يرافقه أي تغير جذري في الموقف العربي فنحن نعيش على قفاتها وقشورها، وبالتالي فإن الروح الحقيقية للحدث الحقيقية لم تستطع أن تأخذ مكانها في بنية الحياة الاجتماعية والروحية في المجتمع العربي ونقف مع المجتمع الجزائري من خلال بعض المظاهر المستحدثة على صيرورة الأسرة.

2. الأسرة الجزائرية بين الاصلية والتحديث

و غالباً ما يرسم الباحثون في ميدان العلوم الإنسانية حدوداً فاصلة بين مفهومي الحدث والتحديث. وعلى الرغم من هذا الترسيم العلمي يلاحظ هذا التداخل الكبير بين المفهومين. فغالباً ما يجري استخدام مفهوم تحديث للدلالة على الحدث وعلى خلاف و كثيراً ما يستخدم مفهوم الحدث للإشارة إلى ظاهرة التحديث.

لقد أضحت النموذج الغربي مثلاً يحتذى في كل مجالات الحياة، كما وجدت المجتمعات الإسلامية نفسها أمام إكراهات هي أقرب للحتمية منها إلى الاختيار وعلى رأسها الهيمنة الغربية والسيطرة القسرية المتبوعة بكل أنواع الظلم ومظاهر الطمس والاستبعاد، والجزائر كغيرها من المجتمعات العربية والإسلامية مرت بمراحل تاريخية ميزتها بحقبة طويلة من الكفاح والاستبعاد قدمت خلالها الملايين من الشهداء، وقد طرأت على المجتمع الجزائري ومن ثم الأسرة بعد الاستقلال عدة تغيرات، صاحبت مسيرة تنمية بعد طرد المستعمر ونيل الاستقلال، أدت هذه التطورات إلى تغيرات مست مختلفة جوانب الحياة اليومية للأفراد والأسر، خاصة في ما يتعلق بالمعايير والأدوار وسلم القيم التقليدية التي توارثها المجتمع جيلاً عن جيل، مما أدى إلى ظهور صراعات كثيرة وخطيرة داخل الأسر الحديثة، وفي ظل انتشار تأثير مظاهر الحدث والعولمة والتحديث الحضاري الخارجي الذي وضع الأجيال الجديدة في مأزق الصراع والاعترا ب بسبب التحديات التي تطرحها مظاهر التحديث حيث ظهرت الكثير من السلبيات التي زعزعت بعض القيم المتوارثة مما تمخض عنه بروز قيم وسلوكات كانت غريبة عن المجتمع الجزائري نقف على بعضها:

- انتهجت الدولة الجزائرية سياسة في التنمية اعتمدت التصنيع أدت إلى الهجرة الداخلية من الأرياف إلى المدن لحيازة الامتيازات مما انعكس على بنية الأسرة، إذ لم تعد تمثل هي نفسها وحدة إنتاج، وبعد أن كانت الأسرة تتكون من أفراد العائلة الممتدة إلى أكثر من جيلين من أفراد العائلة، الجد والجدة والأبناء وأزواجهم، إلى الأسرة النووية الأم والأب والأبناء.

- انتشار الايديولوجيات الغربية وتفشي النزعة الفردية وقفور العلاقات العائلية بين أفرادها، بسبب التباعد، والنمط المعيشي المستورد في طريقة الأكل والشرب وسبل العيش إضافة إلى سيادة النزعة الاستقلالية التحريرية في إدارة الحياة الزوجية.

- خروج المرأة إلى العمل كحتمية نتيجة لانتشار التعليم وتدرجها في الوصول إلى أعلى مستوياته الأكاديمية، ومن ثم تطلعها إلى حيازة مناصب الشغل في كل ميادين الحياة، مما أدى إلى تحررها من هيمنة الزوج خاصة مع الاستقلالية المادية، وكذا التخلص من ضغط العائلة الممتدة وتدخلاتها، وبالمقابل امتد دور المرأة في الأسرة إلى تبعات إضافية تمخضت عن خروجها إلى العمل، أهمها متابعة الأبناء داخل وخارج البيت، إدارة الشؤون والحاجيات الأسرية مما أضاف إليها أعباء وواجبات كانت نتيجة لتصدرها القيام بكل الواجبات، نتج عن هذا الوضع نوع اختلال في التوازن بين واجبات المرأة والرجل بعد خروجها إلى ميدان العمل، وانعكس على تربية

الأبناء التي غالبا ما تستعين المرأة لغيابها عن البيت بدور الحضانة والمربيات، إضافة إلى استقالة الكثير من الرجال من أداء واجباتهم واعتمادهم باعتمادهم على زوجاتهم.

- تقلص عدد أفراد الأسرة الجزائرية خاصة بعد الثمانينات والتسعينات نتيجة لسياسة تنظيم النسل المنتهجة من الدولة، إلى جانب، خروج المرأة إلى العمل واقترب المجتمع الجزائري في نمط معيشته من المجتمعات الحداثية الغربية .

- تأثر العلاقات الأسرية، خاصة في الأسرة التي تعمل فيها المرأة خارج البيت، وظهرت على شكل صراع المستمر بين الزوج و الزوجة على السيادة والميزانية ومعاملة الأطفال متصلة بالنسق القرابي، بما فيها توزيع الأدوار الاجتماعية، والتي مع تضاعف المسؤوليات، وانحصار الأسرة الممتدة تهاونت المرأة.^{xxiii}

- انتشار مظاهر الاغتراب من خلال ضعف عدم الاحساس بالانتماء لجماعته الأساسية مما يؤدي لعدم الاكتراث بالوطن الذي يصبح مظهرا سلوكيا دالا على اغتراب الشباب.^{xxiv}

- تبقى الأسرة المؤسسة الاجتماعية الاولى في انتقال القيم وإعادة إنتاجها، فالنموذج الأسري التقليدي ونموذجه الممتد يعمل على الحفاظ على نظام قيمه من خلال ابقائه وحفاظه على مبدأ التراتبية القائمة ومبدأ السلطة...الذي يساهم بشكل كبير في تعديل وتنظيم العلاقات بين الآباء وأبنائهم و بين الرجال والنساء.

هذا وتعد الجزائر من أكثر دول العالم استخداما لموقع التواصل الاجتماعي " الفيس بوك "، وتذكر الاحصائيات الأخيرة أن 14 مليون جزائري يرتادون موقع الفيسبوك، ما نسبته 33 بالمائة من عدد المشتركين الذين يفوق عددهم 33 مليون مشترك.

ولا تخفي السلطات الجزائرية هواجسها من مواقع التواصل الاجتماعي، سواء في الجانب الاجتماعي، حيث سجلت الجزائر العام الماضي أكثر من 2500 جريمة الكترونية، وحتى في الجانب الأمني، من خلال ما تقول أن الجماعات الإرهابية تشتغل هذه المواقع للتواصل فيما بينها ولتجنيد شباب في صفوفها^{xxv} هذا وتعد مواقع التواصل عبر الوسائل الإلكترونية الظاهرة الأكثر بروزا في عالمنا اليوم حيث استقطبت كل الفئات العمرية و خاصة الشباب باعتبارهم الأكثر تأثرا في المجتمع .

وقد أجريت دراسة بجامعة واشنطن لسنة 2011 بعنوان " دور الإعلام الاجتماعي في تفعيل الثورات العربية " لمعرفة الدور الذي قامت به وسائل الإعلام الاجتماعية مثل (تويتر و الفيسبوك) في استعمال و تفعيل الثورات العربية، و انتهت مثلا الى أن الجماعات الرئيسية التي شاركت بقوة في فعاليات ثورة (مصر) 25 يناير هي مجموعات غير متجانسة فكريا و لكنها تمثل مهارات التفاعل مع الانترنت و شبكات التواصل الاجتماعي الحديثة الى جانب الروح الوطنية و الإصرار على الإنجاز، وقد نجحوا في تطور قدراتهم التنظيمية و الحركية، و قاموا بتطوير و عيهم السياسي والقافي خارج الأطر التقليدية لمؤسسات التنشئة السياسية القائمة في مصر.^{xxvi}

3. الآثار الإيجابية والسلبية للحدثة والعولمة على الاسرة

لم ينأى المجتمع الجزائري عن آثار العولمة والحدثة التي تأثرت بالتغير الاجتماعي، الواقع في العالم، حيث ظهرت مسألة صراع الأجيال والثقافات، بين قيم الماضي المستمدة من ثوابت الهوية وخصوصية الثقافة، وبين قيم الحاضر التي تستمد قوة تأثيرها من انتشار وسائل التواصل والاتصال والتطور التكنولوجي التي اتاح سرعة وصول المعلومات وانتشارها، ففي خضم الثورة الاقليمية والرقمية وجدت الجزائر نفسها امام محك اللحاق بركب الحضارة والعولمة ، ما جعلها مفتحة بشكل واضح على العالم، فإضافة إلى الهيمنة الثقافية والتنميط الثقافي، فان زمن العولمة تطبعه سمة اخرى تتمثل في ازدهار غير مسبوق عن الحرية والديمقراطية وحقوق الإنسان... كما أن في زمن العولمة الثقافية وفي ظل الأوضاع والعلاقات المتوترة وغير المتكافئة التي يخلقها في أجواء العالم اليوم كيف يتسنى التوفيق بين جموح الثقافة الغربية المهيمنة لغزو الفضاءات الثقافية لجميع الدول، واحترام مبدأ التنوع الثقافي الذي يقضي باحترام الحقوق الثقافية للشعوب ومراعاتها.^{xxvii}

- من الآثار السلبية للحدثة والعولمة على مستوي الاسرة تصدع العلاقات الاسرية وضعف التواصل بين افرادها لكثرة انشغالهم عن بعضهم البعض واستحواذ الوسائل التكنولوجية الحديثة على الفرد والجماعة، فلا يكاد يخلو بيت من اجهزة التواصل كالهواتف الذكية والكمبيوتر والانترنات، مما أدى إلى افتتاح المجتمع على الثقافات العالمية وتأثر الشباب بالتيارات الادبولوجية، فبات من اليسر وجود تعددية ادبولوجية وثقافية في الاسرة الواحدة.

- على المستوى الأخلاقي ومع تطور التكنولوجيات وانتشار الوسائل التقنية وتوافد الشبكات وسهولة الوصول الى كل المعلومات من خلال انتشار الانترنت وإمكانية التواصل مع الافراد من كل الثقافات والمشارب الفكرية بات من الصعوبة بمكان مراقبة الأبناء مع التحول الرقمي والاستعمال الذكي والتواصل والتفاعل .
- من فوائد العولمة والتحديث ازدياد الوعي وانتشار سهولة التواصل وانتشار الوعي وثورة المعلومات، مع انتشار تداعيات كثيرة لها خطورتها ومحاسنها كذلك على الأسرة.
- ومع الانتقال من واقع العولمة إلى الرقمنة ارتفعت خطورة الرقمنة على الأسرة، منها انتشار الإباحية عبر وسائل التواصل الاجتماعي، هناك توجه لفقدان السيطرة على المجتمعات ومنها الأسرة، مع خطر انتشار الجريمة الالكترونية
- سهولة التواصل إضافة إلى فرص العمل والثراء وفرص الخدمات الطبية والتكنولوجية وإمكانية التطور الاقتصادي، إضافة إلى استغلال فرص التسويق.
- انتشار الادمان على الهواتف الذكية خاصة مع انشغال الاب والام.
- بدأ الزواج في المجتمع الجزائري اليوم يفقد خصوصيته مقارنة بالماضي حيث طغت عليه مظاهر التباهي والتقليد في طريقة الحفلات تصل إلى المبالغة المفرطة ، فإضافة إلى تأخر سن الزواج لأسباب مختلفة بالنسبة للمرأة والرجل فإن الكثير من الزيجات وبعد التركيز الكبير على هذه المظاهر التي لا تمت بصلة إلى ثقافة المجتمع الجزائري تؤول إلى الطلاق لأسباب تافهة.
- انتشار ظاهرة الطلاق بسبب تصادم الطرفين لاختلاف التصورات وغياب الوعي عند الشباب بسبب الاغتراب الذي اشرنا اليه سابقا.
- من مساوئ العولمة والحدثة ظهور ما يسمى بالجرأة في التخلي عن مسؤولية الأبناء اتجاه الوالدين، وانتشار دور العجزة التي كانت منعقدة في وقت سابق في المجتمع الجزائري.
- من محاسن الحدثة كذلك الانترنت على الخصوص التي توفر سهولة الوصول إلى المعلومة وانجاز البحوث.
- العمل على إنشاء بنوك المعلومات والإنفاق على التكنولوجيا هو من الضروريات التي ينبغي التركيز عليها لأنه لا يمكن تفادي مساوئ العولمة ومخاطر الحدثة إلا بنشر الوعي.

خاتمة

من خلال ما تقدم يمكن ان نخلص الى ضرورة نشر الوعي وتفعيل دور الجمعيات والمجتمع المدني، واستغلال فضاءات التواصل الاجتماعي وكل الوسائل السمعية والبصرية وكذا الصحافة المكتوبة والمقروءة الكترونيا في تحسيس المجتمع بمخاطر الانزلاقات الأخلاقية، والتربوية والثقافية التي تسببها العولمة وتيارات التحديث والحدثة على الهوية الثقافية في المجتمع الجزائري .

ان التغيرات التي مست المجتمع الجزائري على العموم والأسرة على الخصوص، كان لها اثر كبير على القيم، حيث انتقال الأسرة من شكلها الممتد إلى شكلها النووي كشف طبيعة هذه التغيرات وشدها، وأبرزت مجموعة من المفارقات لا تزال قائمة إلى يومنا هذا، فإذا اعتبرنا التغير حتمية تطال كل المجتمعات البشرية فالمطلوب هو توجيه هذا التغير ومراقبته في زمن تغيرت وسائل السيطرة على المجتمعات وباتت الثقافات الهشة عرضة للطمس والهيمنة.

- i- زيدان عبد الباقي: الأسرة والطفولة، ط4 ، مكتبة النهضة العربية، مصر، 1980 ، ص06 .
- ii- أحمد زكي بدوي، معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية مكتبة لبنان بيروت، محمود حسن، الخدمة الاجتماعية، مكتبة لبنان.
- iii- لسان العرب ، دار لسان العرب ، بيروت، ص60.
- iv- حسين عبد الحميد احمد رشوان، المجتمع دراسة في علم الاجتماع ص141.
- v- طه عبد الرحمان روح العولمة والمستقبل " الأربعاء 28 يناير 2004 ظن www.tahaphilo.com
- vi- جون توملينسون : تحديات العولمة و آثارها على العالم العربي ، " مجلة اقتصاديات شمال إفريقيا ، عدد 6 ، ص 24.
- vii- محمد عابد الجابري: العولمة ومسألة الهوية بين البحث العلمي والخطاب الايديولوجي، -01-11-04-04-00 www.minculture.gov 2011 .
- viii- Danilo Martuccelli, Sociologie de la modernité, E.Gallimard, Paris, 1999.
- ix- محمد محفوظ " الإسلام وحوار المستقبل، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء، 199، ص133 .
- x- طه عبد الرحمان، روح العولمة والمستقبل " الأربعاء 28 يناير 2004 ظن www.tahaphilo.com
- xi- جون توملينسون : تحديات العولمة و آثارها على العالم العربي ، " مجلة اقتصاديات شمال إفريقيا ، عدد 6 ، ص 24.
- xii- محمد عابد الجابري : العولمة و مسألة الهوية بين البحث العلمي و الخطاب الايديولوجي ، -01-11-04-04-00 www.minculture.gov 01-2011 .
- xiii- سلسلة كتاب المعرفة (7) نحن و العولمة من يربي الآخر ، بحث للأستاذ أسعد السحمراني ، أستاذ بكلية الامام الأوزاعي ببلبنان ، بعنوان تسويق الاستهلاك و ترويج الكاوي و الهامبرجر، الطبعة الأولى 1420 هـ / 1999م ، ص 129 .
- xiv- الجابري ، مقاله ، تشكل الهوية العربية ، المنشورة بجريدة الاتحاد الاشتراكي ، العدد الصادر بتاريخ 6 افريل 2010.
- xv- المعجم الفلسفي اصدار مجمع اللغة العربية الهيئة العامة لشؤون المطابع الأميرية القاهرة / 1979 / 208.
- xvi- معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية : أحمد زكي بدوي / مكتبة لبنان ، بيروت ، ط1 ، 1977 ، ص 185 .
- xvii- معجم علم لنفس : فاخر عاقل ، دار العلم للملايين بيروت ، ط1 1985 م ، ص 55 .
- xviii- الموسوعة الفلسفية العربية ، معهد الاتحاد العربي ، بيروت ، ط1 ، 1986 ، المجلد 1، ص 821 .
- xix- محمد عمارة ، الهوية الحضارية ، مجلة المحاور النمسا ، ص 33 .
- xx- محمد احمد محمد بيومي-عبد المنعم ناصر عفاف، علم الاجتماع العائلي، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، 2003
- xxi- مصطفى بوتفوشة، العائلة الجزائرية التطور والخصائص الحديثة، ديوان المطبوعات الجامعية، الجزائر، 1984، ص66
- xxii- <https://elaph.com/web/news/2018/1/1185257.html>
- xxiii- امزيان نعيمة آثار التغير الاجتماعي على مكانة ودور المسن داخل الأسرة الجزائرية، مجلة العلوم الاجتماعية، العدد9 ، الجزائر 2014 ، ص187.
- xxiv- منصور بن زاهي، الشعور باغتراب الوظيفي وعلاقته بالدافعية للإنجاز لدى الإطارات الوسطى لقطاع المحروقات، رسالة دكتوراه منشورة، جامعة منتوري، كلية العلوم الإنسانية والعلوم الاجتماعية، قسم علم النفس والعلوم التربوية، قسنطينة، السنة الجامعية 2006/2007.
- xxv- <https://al.aim.com/articleLalgeria-facebook-copyright-accord>
- xxvi- هاني خميس : الشباب و حرية التعبير في عصر العولمة : فضاء المدونات ، نموذجا ، المجلة الاجتماعية القومية ، المجلة 13 العدد ، 2 المركز القومي للبحوث الاجتماعية ، والجناينة ، القاهرة ، مايو 2010 ، ص 37،38
- xxvii- عبد الرزاق الدواي، في الثقافة والخطاب في حرب الثقافات (حرب الهويات الوطنية في زمن العولمة)، ط1 المركز العربي للأبحاث والدراسات السياسية، 2013، ص164/165.

ÇOCUK YETİŞTİRMEYE YÖNELİK YAKLAŞIMLARIN DİNİ GELİŞİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Hızır HACIKELEŞOĞLU*

Saffet KARTOPU*

Harun GEÇER*

Öz

İnsanoğlu, yaşama gözlerini açtığı ilk andan hayatın sonuna kadar değişik düzeylerde başkalarına bağımlı bir şekilde varlığını devam ettirebilmektedir. Çeşitli ihtiyaçların teminini barındıran bu bağımlılığın ilk öznisi anne figürü olmakta; daha sonraki süreçte ise baba figürünün daha aktif bir şekilde devreye girdiği görülmektedir. Bu açıdan her iki ebeveyn figürünün gerek fiziksel gerekse sosyal-psikolojik düzlemde ihtiyaçları karşılayan bir misyon yüklendikleri görülmektedir. Bu bakımdan vazgeçilmez bir konuma sahip olan ebeveynler, kişilik gelişiminden dinî gelişime varıncaya kadar geniş bir alan üzerinde etkili bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Dinî gelişim açısından düşünüldüğünde genellikle çocukluk dönemi, dinsel hazırlık evresi olarak kabul edilmektedir. İdeal bir Tanrı tasavvuru ve dindarlık biçimi geliştirmede bu dönem içerisinde ebeveynlerin rolü tartışılmaz bir öneme sahiptir. Nitekim çocuklar, ebeveynleri tarafından sergilenen güven, sevgi, merhamet, bağlanma gibi duygular üzerinden bir dinî gelişim seyri takip etmektedir. Bu noktada çocuklar açısından söz konusu duyguların membaı olarak ebeveynlerin dinî gelişim açısından duygusal bir zemin oluşturduğu iddia edilebilir. Bu çalışmada, ebeveynlerin çocuk yetiştirmedeki farklı yaklaşımlarından hareketle dinî gelişimde meydana gelen farklılaşmaların ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Nitel araştırma yöntemlerinden mülakat tekniği kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada, Trabzon ve Gümüşhane’de ikamet eden beş katılımcı ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilerek bu görüşmelerin içerik analizi yapılmıştır. Saha araştırmasından elde edilen bulgular ışığında, anne tarafından duygusal sıcaklık eksenli bir tutum içerisinde yetiştirilen bireylerin dinî gelişim açısından olumlu bir seyir izledikleri; baba tutumlarının ise dinî gelişim üzerinde herhangi bir etki gücüne sahip olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca örselenmiş çocukluk yaşantılarının ya da çocukluğa yönelik olumsuz algılamaların dindarlık ve Tanrı tasavvuru açısından belirleyici olmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Ebeveyn tutumları, Dindarlık, Dinî gelişim.

A Qualitative Research on the Effect of Different Approaches to Child Rearing on Religious Development

Abstract

-
- * Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Ünv., İlahiyat Fak. Din Psikolojisi ABD, hizirhacikelesoglu@ gumushane.edu.tr
* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Ünv., İlahiyat Fak. Din Psikolojisi ABD. saffetkartopu@ gmail.com
* Arş. Gör. Dr., Gümüşhane Ünv., İlahiyat Fak., Din Sosyolojisi ABD. gecerharun@gmail.com

Humankind can continue their existence in a way dependent on others at different levels from the first moment they open their eyes to life to the end of life. The mother figure is the first subject of this addiction, which includes the supply of various needs; in the next process, it is seen that the father factor comes into play and parenth figures assume a mission that meets the needs in both the psysical and psychological level. In this respect, parents who have an indispensable position draw attention as an effective factor in a wide area from personality development to religious development. When considered in terms of religious development, childhood is generally accepted as the religious preparation phase. The role of parents is indisputably important in this period which is vital for developing an ideal God imagination and form of religiousness. As a matter of fact, children follow a religious development course through feelings such as trust, love, compassion and attachment displayed by their parents. At this point, parents (as the source of these feelings for children) forms an emotional ground for religious development. In this study, it is aimed to reveal the differences in religious development basen on different approaches of parents in raising children. In the study which was carried out using the interview technique, one of the qualitative research methods was conducted with in-depth interviews with five participants residing in Trabzon and Gümüşhane, and these interviews was conducted the content analysis. In the light of the findings, it was found that individuals raised by the mother in an emotional warmth-based attitude followed a positive course in terms of religious development; It has been determined that paternal attitudes do not have any influence on religious development. In addition, it is observed that traumatized childhood experiences or negative perceptions of childhood are not determinative in terms of religiosity and God imagination.

Keywords: Family, Parental attitudes, Religiosity, Religious development.

Giriş

İnsanın gelişim serüveni, ana rahmine yerleşme ile başlayıp hayatın son anına kadar devam eden uzun ve dinamik bir organizasyonu kapsamaktadır. Bir takım bilişsel ve duygusal; içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle gelişmeye muhtaç, müsait ve mecbur bir varlık olarak insanoğlu, olgunlaşma düzeyine göre belirli bir gelişim seyri takip etmektedir. Söz konusu faktörlere bağlı olarak insanlar, bu süreçte ancak başkalarına değişik düzeylerde bağımlı bir şekilde varlıklarını sürdürebilmektedir. İnsanın kendini başkalarına bağımlı hissettiği en kritik yaşam evresi, hiç kuşkusuz erken çocukluk dönemidir. Bu dönem içerisinde gerek fiziksel gerekse psikolojik açıdan sürekli olarak başkalarının ilgi ve desteğini bekleyen insanyavrusu, başkalarının himayesine ve bakımına muhtaç bir pozisyonda karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra bu bağımlılığın yoğunluğu her ne kadar kısmen azalsa da çocukluk dönemi içerisindeki yaşantıların izleri ömür boyu devam etmektedir.

İnsanın içine doğduğu yaşam hakkında bilişsel, davranışsal ve duygusal olarak tecrübe elde ettiği ilk muhatap figürler, hiç kuşkusuz ki ebeveynlerdir. Ebeveynlerin çocuklara karşı farklı yaklaşımları, gelişimin tüm alanları üzerinde derin izler bırakmakta ve bu izler yaşam boyu varlığını devam ettirmektedir. Bu noktada çocukluk dönemi içerisinde hayatî bir öneme sahip olan ebeveyn tutumlarının dinî gelişim üzerindeki etkisi, birçok çalışma tarafından irdelenmiş bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır (Hayta, 2006; Yıldız, 2007; Dinç, 2007; Kımter, 2015; Uysal, 2016; Bilecik, 2017; Hayta, 2017; Bulut ve Yildiz, 2018; Akfırat, 2018; Göcen ve Genç, 2019; Hacıkeleşoğlu, 2020). Bu çalışmada ise ebeveynlerin çocuklarına yönelik farklı yaklaşımlarının çocukların dinî gelişim seyrinde nasıl bir

etki gücüne sahip olduğu irdelenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı nitel bir desen içerisinde bireylerin algıladıkları ebeveyn tutumlarından hareketle mevcut dindarlık ve Tanrı tasavvuru biçimlerinin nasıl bir seyir takip ettiğini ortaya çıkarmaktır.

1. Ebeveyn Tutumları

Aile, bireylerin daha sonraki yaşamları üzerinde en merkezî ve kalıcı etkiye sahip olan köklü bir yapıdır. Aile, insanların tercihleri söz konusu olmaksızın içinde dünyaya geldikleri bir tür koza görünümündedir. Tarihsel olarak aile yapıları, sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlerin sonucu olarak değişime uğrasa da ailenin ve ebeveynliğin genel prensiplerinin nesiller boyunca aynı kaldığı ifade edilmektedir. Bu prensipler aile üyelerinin, özellikle de çocukların fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak şeklinde özetlenmektedir (Vassi, Veltsista ve Bakoula, 2009). “*Kan, cinsel ilişki ya da yasal bağlarla birbirine bağlı olan insanlardan müteşekkil, mahrem ilişkilerle örülü bir grup*” (Marshall, 1999) şeklinde ifade edilen aile, az ya da çok sayıda insanın bir arada bulunduğu, aynı ortamı paylaşmanın ilk kez tecrübe edildiği, ortak bir yaşam alanı içerisinde dışarıdaki hayatın provasının yapıldığı mikro düzeyde bir toplum yapısıdır. Aile içerisinde hem kişiliğin inşâ süreci gerçekleşmekte hem de topluma uyum sağlayabilme sürecine hazırlık yapılmaktadır. Nitekim aile aracılığıyla bir yandan bireysel potansiyelini görme fırsatı yakalayan birey; diğer yandan toplumla doğrudan karşılaşmadan önce bir tür prova imkânı bulmaktadır. Bu çerçevede aile ve aile içerisinde ebeveynler, biyo-psiko-sosyal bir varlık olarak ifade edilen insan açısından vazgeçilmez bir kurumdur.

Gelişim açısından ele alındığında çocukluk dönemi içerisinde aile, çocuğun yaşamında yapılandırılmış bir ortam sağlarken, ebeveynlerin daha çok rol model olarak hizmet ettiği ve çocuğun gelişimini, tutumlarını ve değerlerini derinden etkilediği gözlenmektedir. Ebeveynliğin bir diğer önemli perspektifi ise ebeveynlik stillerinin çocuk gelişimi üzerindeki etkisiyle ilgilidir. Ebeveyn tutumları, anne ve babaların çocuklarını yetiştirirken tutarlı ve istikrarlı bir şekilde onlara karşı sergiledikleri olumlu ya da olumsuz yargısal eğilimleri ifade etmektedir. Söz konusu tutum örgüleri, çocukların sonraki yaşamlarında belirleyici bir değişken olarak ortaya çıkmakta; çocukların benlikleriyle ve toplumla barışık bir yaşam sürmelerinde önem arz etmektedir. Ebeveyn tutumlarının bireylerin biyolojik, sosyal, bilişsel, duygusal veya kültürel özelliklerini doğrudan veya dolaylı bir şekilde yordayıcı bir değişken olması hasebiyle psikoloji içerisinde birçok çalışmaya konu olduğu görülmektedir. Örneğin ebeveyn tutumları ile kişilik özellikleri, benlik saygısı, yaşam doyumu (Dost, Aytaç ve Uysal, 2019; M. Kaya, 1997), depresyon, kaygı ve kendilik algısı (Binici Tekin, 2016), mizaç özellikleri (Yolcu, Erdoğan ve Tetik, 2017), üstün zeka olma durumu (Afat, 2013), zorbalık (Özada ve Duyan, 2018; Toksöz, 2010), denetim odağı (Argun, 1995), problem çözme becerisi, sosyal kaygı ve akademik başarı (A. Kaya, Bozaslan ve Genç, 2012), dindarlık ve Tanrı tasavvuru (Bilecik, 2017; Dinç, 2007; Hacıkeleşoğlu, 2020; Kımtır, 2015; Uysal, 2016) gibi değişkenler arasındaki ilişkiler, psikoloji disiplini içerisinde çalışılan konular arasındadır.

Ebeveyn tutumlarının tasnifiyle ilgili olarak çeşitli araştırmalar söz konusudur. Bunların başında daha sonra yapılan araştırmalara da kaynaklık eden Baumrind'in çalışması gelmektedir. Baumrind, ebeveyn tutumlarıyla ilgili olarak dört boyut belirleyerek (Demokratik, otoriter, izin verici, ihmalkar) genel bir çerçeve çizmektedir (Baumrind, 1966, 1971, 1978). Daha sonrasında Maccoby ve Martin'in bu tasnifi farklı bir bakış açısıyla ele aldığı; ebeveyn tutumlarını temelde duyarlılık ve talepkârlık olmak üzere iki boyut içerisinde dört farklı stil şeklinde değerlendirdiği görülmektedir. Ayrıca söz konusu tutumlara ilişkin sınıflandırmaların değişiklik arz edebileceğini; bu konuda bir sürekliliğin olmadığı da vurgulanmaktadır (Maccoby, 1992).

Çocuklara yönelik “Duygusal sıcaklık eksenli-demokratik” yönelimli yaklaşımlar, koşulsuz kabul, sevgi, ilgi ve sorumlulukları kapsayan bir tutum örgüsünü barındırmaktadır. Bu tarz bir tutum sergileyen ebeveynlerin, genellikle akademik ve sosyal açıdan iyi performans gösteren, yüksek benlik saygısına sahip, mutlu, yaratıcı ve işbirlikçi çocuklara sahip olma olasılığı daha yüksektir. Söz konusu ebeveynlik tarzı, çocukların ihtiyaçlarına karşı şefkat ve özenli bir biçimde yanıt vermenin yanı sıra sorumlu davranışlar için açık ve kesin bir beklenti kombinasyonunu barındırmaktadır. Bu şekilde sevgi ve sorumluluğun eşit düzeyde hissettirildiği ebeveyn tutumlarında anne ve babalar, çocuklarını hem denetlemekte hem de sevgi merkezli bir yaklaşım içerisinde yaklaşarak çocuklarının fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmaktadır. Öte yandan, “reddedici” ebeveyn tutumları, benlik saygısı ve akademik başarı da dahil olmak üzere çocukların gelişimini olumsuz etkileyen bir tutum ağı olarak ifade edilebilir. Bu tarz bir yaklaşım benimseyen ebeveynler daha az sıcak ve duyarlı, daha tutarsız ve cezalandırıcı; çocuklarının ihtiyaçlarına yönelik kayıtsız ve duyarsız kalma eğilimindedir (Vassivd, 1-2; Moscatelli, 342,343). Reddedici bir tutum benimseyen ailelerin çocuklarına yönelik genellikle eleştirel ve yargılayıcı bir şekilde yaklaştıkları; çocukların olumlu niteliklerinden ziyade olumsuz nitelikleri üzerine odaklandıkları gözlenmektedir. Bu şekilde yetiştirilen çocuklar, çevreleri tarafından sevilmediklerini, ilgi çekici olmadıklarını düşünerek genellikle reddedilmişlik hisleri içerisinde toplum içerisinde yer almaktadır. Son olarak ebeveynlerin çocuklarının güvenliğine yönelik endişeli bir yaklaşımı ifade eden “Aşırı Koruyucu” tutum örgüsü, sonuçları itibarıyla olumsuz bir tutum örneği olarak belirtilebilir. Her ne kadar bu tutum örgüsü içerisinde sevgi ve ilgi söz konusu olsa da ihmale varacak seviyelerde hoşgörü, dengesiz ve tutarsız tutum ve davranışlar, çocuğun gelişimi önünde engel teşkil etmektedir (Moscatelli, 342,343; Afat, 2013: 159). Bu tarz bir tutumla yetiştirilen çocukların, ileride kendi kararlarını veremeyen, bağımsız olamayan, sorumluluk ve kendine güvenme düzeyi düşük bireyler olması muhtemel gözükmektedir.

2. Ebeveyn Tutumları ve Dinî Gelişim İlişkisi

Ebeveyn tutumları, gelişimin tüm alanlarında belirleyici bir unsur olmaktadır ki bu alanların başında dinî gelişim gelmektedir. Dinsel hazırlık evresiyle birlikte dinin çocuğun hayatına girmesi, aile üyeleri vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu noktada ebeveyn tutumlarının dinî gelişim açısından duygusal

bir zemin oluşturduğu iddia edilebilir. Ayrıca dinî gelişim üzerinde ebeveynler sadece tutum ve davranışsal modellemelerle değil; bizzat inançları telkin etme, çeşitli disiplin taktikleri, farklı pekiştirmeler, mantıksal açıklamalar ve edinilen kurumsal din eğitimi vasıtasıyla da doğrudan ve dolaylı bir şekilde etkilemektedir (Karaca, 2016).

Ebeveynlerin sahip olduğu inanç ve değerler de çocuk yetiştirmede önemli bir paya sahiptir. Bu çerçevede dinî kimlik, inanç ve değerlerin anne-babalık rolleri üzerinde etkili bir faktör olduğu; buna bağlı olarak da gelişimin tüm alanlarında etkili olduğu ifade edilebilir. Ebeveyn tutumlarının, ebeveynler tarafından çocuğa aktarılan dinî bilginin niteliği ve etkinliği üzerinde oldukça belirleyici olduğu ifade edilmelidir. Nitekim erken dönem içerisinde aktarılan bilginin içeriğinden ziyade bilgiyi aktaran öznenin tutum ve davranışlarının daha etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca ebeveyn-çocuk ilişkisi tek yönlü olmayıp, karşılıklı etkileşim çerçevesinde meydana gelmektedir. Aile, sadece anne ve babadan müteşekkil olmayıp; kardeşlerin etkisinin de dinî gelişim açısından son derece önemli olduğu bir birlikteliği temsil etmektedir. Özellikle erkek çocuklar açısından abilerin, kız çocuklar için de ablaların çoğu durumlarda anne-baba figürünün önüne geçerek model oluşturdukları; ayrıca kardeşler arasındaki yaş aralığı yakınlığının akran etkisi de üreterek süreci derinden etkilediği üzerinde durulmaktadır (Karaca, 2016). Fakat akran etkisinin çok fazla önemli olmadığı erken çocukluk dönemi içerisinde anne-baba figürlerinin çocuk üzerindeki etkisi, diğer aile üyelerinden daha baskın olduğu gözlenmektedir.

Psikoloji literatürü içerisinde ebeveyn-çocuk ilişkisini dinî gelişim bağlamında ele alan birçok yaklaşım söz konusudur ki bunların başında Freud'un psikanalitik kuramı gelmektedir. Tanrı fikrinin ortaya çıkışını "baba imajının çeşitli ihtiyaçlara binâen Tanrı'ya yansıtılması" şeklinde açıklayan Freud, Tanrı'yı zihinde tasavvur edilen ve yok edilmesi gereken insan üretimi bir yanılsama olarak ifade etmektedir (Freud, 2000). Bireyin dine yönelik ilgisini, başkalarına bağımlılığın ve çaresizliğin sonsuz güç ve kudret sahibi bir varlık vasıtasıyla telafisi şeklinde açıklayan Freud'un, anneden ziyade baba figürünü ön plana çıkardığı görülmektedir.

Freud ile başlayan psikanaliz geleneğinin sonraki nesiller tarafından ileri sürülen ilk ürünü sayılabilecek bir kuram olarak nesne ilişkileri, temelde bireylerin diğerleriyle kurdukları ilişkilere odaklanmakta ve bu ilişkiyi geçmiş yaşantılar üzerinden şekillendirmektedir. Nesne ilişkileri, kişilik gelişimi başta olmak üzere gelişimin tüm boyutlarında erken çocukluk döneminde kurulan ilişkileri önemli bulmaktadır. Buna göre yetişkinlikte ortaya çıkan psikolojik yapının, nesne ilişkilerinin olgunlaşma düzeyiyle paralellik gösterdiği ifade edilerek çocukluk döneminin kritik bir öneme sahip olduğu belirtilmektedir. Nesne ilişkileri kuramının nesneler aracılığıyla somuttan soyuta giden ilişkiyel bir süreç takip ettiği, bu süreçte bireyin nesneyle ilişkisi sonucu zihninde beliren şey ile bir içselleştirme sürecine girdiği ifade edilmektedir (Yıldız, 2007). Bu noktada din ve Tanrı'ya yönelik anlamlandırma çabalarının nesne ilişkileri bağlamında irdelendiği gözlenmektedir (Palık, 2002; Rackley, 2007; Spero, 1992). Buna göre bireyin ilk nesne ilişkilerinden hareketle dine ve Tanrı'ya yönelik tasavvur biçimi oluşturulduğu düşünüldüğünde dinî gelişimde ebeveynlerin rolünün ön plana çıktığı görülmektedir.

Köken itibarıyla psikanalitik bir yaklaşım olarak bağlanma kuramı, ebeveynlerin, özellikle anne ya da ilk bakım verenin çocuğa karşı yaklaşımının, gelişim üzerindeki potansiyel etkisine yönelik önemi üzerinde durmaktadır. Adı bağlanma kuramıyla eşanlamli hale gelen Bowlby, bebeklik döneminde bebekle çocuğa temel bakım sağlayan birincil birey (anne ya da bakıcı) arasında meydana gelen ilk bağlanmanın, yetişkinlik dönemi ilişkilerine kadar uzanan bir alanı etkisi altına aldığını belirtmektedir (Bowlby, 1982; 1988). Bağlanma kuramının daha spesifik olarak dinî inançların ve davranışların bazı temel yönlerini açıklamada ve yorumlamada önemli olduğunu iddia eden Kirkpatrick, anneye ya da önemli görülen diğerlerine bağlanma ile Tanrı'ya bağlanma arasında bir ilişki kurmaktadır (Kirkpatrick, 2005). Kirkpatrick'ın bireylerin Tanrı ile meydana gelen ilişkilerini açıklamada kullandığı iki hipotez söz konusudur ki bunlardan birincisi ilişkişel, diğeri ise telafi edici hipotezdir. İlişkişel hipotez, erken dönem bağlanma ilişkileri içerisinde meydana gelen şemaların, daha sonraki dönem içerisinde meydana gelen bağlanma biçimlerinde temel bir referans kaynağı olduğunu; bu çerçevede çocukluk dönemi bağlanma ile Tanrı'ya bağlanma arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. Telafi edici hipotez ise bakım veren ile çocuk arasında meydana gelmesi beklenen bağlanmanın olumsuz sonuçlanması durumunda çocuğun yetişkinlikte bu durumu bir şekilde Tanrı ile telafi edeceğini iddia etmektedir (Granqvist ve Kirkpatrick, 2004). Holm'a göre çocukluk dönemi içerisinde dine yönelik aktarımlar şayet babaya, anneye ya da aile içerisinde başka bir üyeye yönelik duygusal bir bağ tarafından belirlendiği durumda "duygusal kişilikleştirmeler" meydana gelmektedir. Buna göre disiplinli ve titiz ebeveynler, uyguladıkları eğitimle çocuğun din anlayışında tahribata sebebiyet verebilirler. Bu şekilde çocuk ile din arasında kişisel ve homojen bir ilişkinin gelişmesi mümkün değildir (Holm, 2018). Psikoloji literatürü içerisinde irdelenen temel konulara bakıldığında bu konuların genellikle ebeveynlerle ilişkiler bağlamında ele alındığı; din psikolojisi içerisinde ise ebeveyn tutumlarının dinî gelişim bağlamında irdelenmeye müsait bir alan olduğu ifade edilebilir.

3. Yöntem

Nicel araştırmalardaki dezavantajları ortadan kaldırmayı nispeten mümkün kılan bir araştırma türü olarak nitel araştırmalar, az sayıda kişinin detaylı bakış açılarını değerlendirme, katılımcıların görüşlerini ortaya çıkarma ve deneyimlerinin kendi bağlamında anlaşılmasını sağlama gibi fonksiyonlara sahiptir (Creswell, 2017). Nitel araştırma yöntemlerinden mülakat tekniği kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada, Trabzon ve Gümüşhane'de ikamet eden beş katılımcı ile derinlemesine görüşme yapılmış ve bu görüşmelerin içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede mülakat formunun oluşturulması esnasında ilahiyat ve psikoloji alanlarında çalışmalar yürüten uzmanlardan oluşan üç kişiden yardım alınmış ve sonrasında bir kişi ile ön görüşme yapılarak soruların anlaşılır olup olmadıkları değerlendirilmiştir. Neticede veri toplama aracı, biri sosyo-demografik değişkenlere yönelik olmak üzere toplamda 12 sorudan meydana gelmiştir.

Uygulama sürecinde öncelikle araştırmanın yapısına uygun olduğu düşünülen katılımcılar belirlenmiş; sonrasında uygun yer ve zaman belirlendikten sonra ilgili kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesi, elde edilen verilerin bilimsel bir araştırmada kullanılacağı, kişisel bilgilerin

hiçbir şekilde üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağı bildirilmiştir. Ayrıca katılımcılardan onam formunu okuyup imzalamaları istenmiştir. Verilerin toplanması, 1-30 Mayıs 2020 tarihleri arasında gerçekleşmiş olup her oturum yaklaşık 45-50 dakika sürmüştür. Görüşmenin tamamı katılımcının izniyle ses kaydına alınarak muhafaza edilmiş; sonrasında ise ses kaydına alınan görüşmelerin çözümlemesi yapılarak içerik analizi yapılmıştır. Mülakatlar, 3 kadın, 2 erkek olmak üzere toplamda 5 kişi ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında görüşme yapılacak kişiler belirli kriterlere göre seçilmiştir. Buna göre katılımcıların yaş aralığında alt sınır olarak 20+ yaş belirlenmiş olup; katılımcıların yaşları 20 ile 55 arasında değişiklik göstermiştir. Katılımcıların yetişkinlerden seçilmesi, dinî tutum ve davranışların belirli düzeyde kararlılık arz etmesi ile ilgilidir. Nitekim yetişkinlik dönemi, insan hayatında belli bir istikrar ve kararlılığın ortaya çıktığı, dinî olgunluk açısından gerekli olan bireysel ve sosyal şartların ilk defa bir araya geldiği bir gelişim aralığını kapsamaktadır (Karaca, 2016). Katılımcıların hem kendi hem de ebeveynlerinin eğitim düzeyleri açısından homojenlik arz etmesi açısından her eğitim seviyesinden kişilerin seçilmesine dikkat edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Erkek, %40 Kız, %60
Yaş	20-34, %40 35-49, %40 50 ve sonrası, %20
Aile Ekonomik Düzey	Ortanın Altı, %40 Orta, %60 Üst, -
Eğitim Düzeyi	İlköğretim, %20 Ortaöğretim, %20 Lisans, %20 Lisansüstü, %40

4. Bulgular ve Yorumlar

Ebeveyn Tutumlarının Dinî Gelişim Üzerindeki Etkileri

Psikoloji literatürü içerisinde odak noktası haline getirilen bir gelişim aralığı olarak çocukluk dönemi, daha sonraki yaşama rengini veren, bir tür koza görünümündedir. Nitekim daha sonraki gelişim süreci, söz konusu koza tabakası sınırları içerisinde devam etmektedir. Bu açıdan bireyin psikolojik dünyasında yaşadığı problemlerin çözümü açısından çocukluk dönemi önemli bir yaşam evresidir. Özellikle erken çocukluk dönemi, öğrenme sürecinin en yoğun olduğu, kültürel formların gelişmeye başladığı ve temel alışkanlıkların ve becerilerin edinildiği kritik bir aralıktır. Erken çocukluk dönemi içerisinde çocuğa yönelik farklı yaklaşımların hayat boyu oldukça kapsamlı ve derin etkiler bıraktığı belirtilmektedir. Çocukluk dönemi içerisinde ise en önemli faktörün ebeveynler olduğu görülmektedir. Nitekim çocuğun elde ettiği imkanlar ya da maruz kaldığı tehditler, çoğunlukla ebeveynlerin tercihleri ekseninde meydana gelmektedir. Bu çerçevede yaşam boyu merkezî bir konuma sahip olan ebeveynler, bireylerin biyo-psiko-sosyal açıdan gelişimlerinde önemli bir paya sahiptir.

Anne ve baba figürleri, ailenin düzenini en çok etkileyen temel unsurlar olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda ebeveynlerin çocuklarına yönelik birtakım sorumlulukları söz konusudur ki bu sorumlulukların yerine getirilmemesi halinde telafisi mümkün olmayan sonuçlar meydana gelmektedir. Anne ve baba gereksinimlerinin karşılanmadığı aile düzenlerinin çarpık olacağına işaret eden Cüceloğlu, bu düzen içerisinde yetişen bireylerin yaşamlarında dikiş tutturmalarının mümkün olmadığını ifade etmektedir (Cüceloğlu, 2001). Söz konusu sorumluluk alanlarının başında ise ebeveynlerin çocuklarına olumlu bir tutum örgüsü içerisinde yaklaşmaları gelmektedir.

Ebeveyn tutumları, çocukların sonraki yaşamlarına yönelik temel bir şablon oluşturmaktadır. Bu çerçevede ebeveynlerin bireyler açısından önemi “şema” kavramı ile açıklanabilir. Deneyime dayalı bir genelleme biçimi olarak şemalar, insan, yer, olay vb. hakkındaki bilgileri örgütleyen ve sentezleyen zihinsel bir çerçeve olarak ifade edilmekte; nesnelere, olaylara veya insanlara ilişkin algıları etkileyebilen tutarlı, örgütlü bir inançlar ve beklentiler kümesi olarak açıklanmaktadır (Budak, 2017). Şemalar, bazen acı ve huzursuzluk meydana getirir de bireyin çevre ile kurduğu ilişkilerde kendisine kolaylık ve konfor sağlayan bilişsel ve duygusal bir form sunmaktadır. Söz konusu şemalar, herhangi bir şeye yönelik kendi şablonunu sunarak bilişsel ve duygusal bir zemin oluşturmaktadır. Bu şemaların bireyler tarafından “apriori” gerçekler olarak algılanması, daha sonraki yaşam üzerindeki etkisini kalıcı hale getirmektedir. Ayrıca şemaların değişime yönelik sergilediği direncin kaynağının söz konusu “apriori” gerçeklik algısından kaynaklandığı belirtilmektedir (Young, Klosko ve Weishaar, 2003). Şemaların temelinde erken dönem yaşantıların önemli olduğuna vurgu yapan Young ve arkadaşlarına göre bireylerin psikolojik düzlemde sağlıklı ve uyumlu yetişebilmeleri için çocuklukta bazı temel duygusal gereksinimlerin karşılanması gerekmektedir (Young ve diğerleri, 2003). Bu gereksinimler, güvenli bir bağlanma örüntüsü, otonomi, yetkinlik ve kimlik algısı, duyguların ve ihtiyaçların ifade edilmesi ile kendiliğinden olma ve oyun şeklindedir. Buna göre bireyin hayatında uyumsuz şemalar aktif olduğunda genellikle çocuklukta ebeveynlerle yaşanan sahnenin bir benzeri tekrarlanmaktadır (Soygüt ve Çakır, 2009). Bowlby’nin bağlanma kuramından yola çıkarak tasarlanan bir model olarak şemalar, ebeveyn tutumları ekseninde gelişimin tüm alanları ile ilişkilendirmeye müsait bir alandır.

Şema modeliyle ilişkili olarak Bowlby, “içsel çalışan modeller” olarak ifade ettiği bilişsel ve duygusal birtakım kalıplardan bahsetmektedir. Çocuğun kendisine ve diğerlerine yönelik bilişsel ve duygusal eylemlerinden hareketle meydana getirdiği bu modeller, ileriki yaşam için önemli görülmektedir. Buna göre yaşamın ilk yıllarında bakıcı ve çocuk arasındaki etkileşimlerin kalitesinden, bebeğin “içsel çalışan modeller” inşa ettiği ve daha sonraki süreçte bu “içsel çalışan modeller” vasıtasıyla kendisinin ve diğerlerinin bilişsel modellerini zihinsel bir şablon şeklinde içselleştirdiği belirtilmektedir (Bartholomew ve Horowitz, 1991). Dolayısıyla içsel çalışan modeller, tıpkı nesne ilişkilerinde olduğu gibi ilk deneyimlerden gelişerek oluşmakta ve yetişkinlikte bireye bir şablon formu sunmaktadır. Dinî gelişim açısından düşünüldüğünde, ebeveynlerin çocuklara yönelik sergiledikleri farklı yaklaşımların dindarlık üzerinde kalıcı izler bıraktığı ifade edilebilir. Nitekim bireyler, tüm dünyayı ebeveynlerinin zihinlerinde oluşturdukları şemalar ekseninde değerlendirmektedir. Buna göre duygusal sıcaklık eksenli

bir tutum içerisinde yetiştirilen bir bireyin dine ve Tanrı'ya yönelik de olumlu duygular içerisinde olması; reddedici ya da ilgisiz bir tutum içerisinde yetiştirilen bireylerin ise dine ve Tanrı'ya yönelik olumsuz duyguların baskın olduğu bir tutum ve davranış örüntüsüne sahip olması beklenebilir.

Dine ve Tanrı'ya yönelik tutum ve davranışların birey açısından anlamlı hale gelmeye başladığı gelişim aralığında birtakım unsurlar ön plana çıkmaktadır. Aile ise bunların başında gelmektedir. Ebeveynlerin çocuklarına yönelik sundukları dinî eğitimin içeriği, çocukluk dönemi içerisinde kısmen etkili bir unsur olsa da daha sonraki dönem açısından gölgede kaldığı gözlenmektedir. Bu dönem içerisinde ebeveynlerin çocuk yetiştirmeye yönelik benimsedikleri tutumlar, sonraki yaşam içerisinde dinî duygu ve düşüncelerin şekillenmesinde önem arz etmektedir.

Ebeveyn tutumlarının dinî gelişim üzerindeki etkisine yönelik Freud'un psikanalizi ile başlayan sürecin; daha sonra nesne ilişkileri, bağlanma ve dinî bağlanma kuramları ile devam ettiği gözlenmektedir. Freud'un dinî gelişimin başlangıç noktasına yönelik yaptığı baba vurgusunun, daha sonra anne figürüne doğru kaydığı gözlenmektedir. Nitekim psikanaliz ekolünün nesne ilişkileri ve bağlanma kuramları aracılığıyla ağırlıklı olarak anne figürü üzerinden bir anlamlandırma çabası içerisine girdiği görülmektedir. Bu çerçevede Bowlby'nin bağlanma kuramı, dinî gelişime uyarlanmış haliyle Kirkpatrick'in dinî bağlanma teorisi ve tüm bu yaklaşımları kapsayan bir çatı kuram olarak nesne ilişkileri, çoğunlukla çerçevesi çizilen konu etrafında şekillenmektedir. Buradan hareketle ebeveyn tutumlarının dinî gelişim seyrini belirleyen önemli bir faktör olduğu ifade edilebilir.

Ebeveyn tutumlarının dindarlık ve Tanrı tasavvuru açısından irdelendiği çalışmada hem anne hem de babası tarafından duygusal sıcaklık eksenli bir tutumla¹ yetiştirildiğini ifade eden Hamit Bey (Y. 39, E, Lisansüstü), “kendinizi dindar biri olarak görüyor musunuz?” şeklindeki soruya: “Evet. Çünkü inandığım değerlere bağlı olduğumu ve bu ekseninde çaba harcadığımı düşünüyorum. Allah'ın bana ve tüm insanlığa merhamet sıfatı ekseninde muamele edeceğini bildiğim için; her ne kadar bazı yanlışlar yapsam da bir şekilde bizi bağışlayacağını, cennetine sokacağını düşünüyorum. Bunun için de elimden geleni yapıyorum. Dolayısıyla kendimi dindar biri olarak görüyorum.” şeklinde cevap vermiştir. “Allah deyince aklınıza gelen ilk şey nedir?” sorusuna ise “Allah deyince aklıma gelen ilk şey Onun merhamet sıfatıdır. İkinci sırada ise adalet sıfatı gelir. Allah'ın kendisi merhametinin gazabını geçtiğini söylemektedir. Buna bağlı olarak tüm dünyayı merhamet sıfatıyla yönettiğini düşünmekteyim. Merhamet, affedicilik gibi olumlu nitelikler ekseninde Allah'ı tasavvur ettiğimi; olumsuz niteliklerinin hiç aklıma gelmediğini söyleyebilirim. Yaptığım ibadetlerin Allah katında kıymetli olduğunu, beni önemsendiğini; dolayısıyla zihnimde olumlu niteliklerinin ön plana çıktığını ifade edebilirim.” şeklinde cevap veren katılımcının daha çok olumlu duyguların baskın olduğu bir Tanrı tasavvuru biçimine sahip olduğu

¹ “Çok kardeş olmamızdan ötürü annemin bana karşı tutumunu ilgisiz olarak ifade edebilirim ama bu ilgisizlik yok sayma şeklinde değildi. Zihnimde ilgili bir anne imajı kesinlikle var. Dolayısıyla annemin duygusal sıcaklık eksenli bir tutum benimsediğini ifade edebilirim. Babam ise otoriter bir profildi fakat dayak, şiddet vb. durumlar yaşatmazdı. Ayrıca okul seçimi, beden imajı ya da farklı alanlarda bize özgürlük tanıyan bir insandı. Gittiği her yere bizi de götürdü, evde bize kitaplar okurdu. Bu çerçevede hem sorumluluk yükleyen hem de disiplinli bir insan olması hasebiyle bize duygusal sıcaklık eksenli davrandığını ifade edebilirim. Rol model olarak babamı takip ettiğimi söyleyebilirim.”

görülmektedir. İlgili katılımcıya sunulan dinî eğitim tarzına bakıldığında babanın bu süreçte daha aktif bir misyona sahip olduğu; baba figürünün dinle ilişkili olarak bir rol model olarak benimsendiği, daha çok ideolojik bir din sunumunun aile içerisinde hâkim olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak Hamit Bey'in dinî tutum ve davranışlarında katı ve dogmatik bir yapının oluşması beklenirken daha soft ve olumlu duyguların yoğunlukta olduğu bir din ve Tanrı anlayışı olduğu dikkat çekmektedir.

Annesi tarafından duygusal sıcaklık eksenli²; baba tarafından ise reddedici³ bir tutum içerisinde yetiştirildiğini düşünen Murat Bey (Y.31, E, Lisansüstü) “kendinizi dindar biri olarak görüyor musunuz?” şeklindeki soruya “Genel olarak kendimi dindar olarak tanımlayabilirim. Bunda iyi insan olmaya çalışmamın önemli bir kriter olduğunu düşünüyorum. Bunun da ölçütü iyi niyettir. Dolayısıyla kendimi dindar biri olarak gördüğümü ifade etmek isterim. Dindar biri olmam da tabi ki ailemin etkisi çok büyük. Fakat bu etki gücünün, onların bana sundukları dinî eğitimin içeriğiyle ilgisi yok.” şeklinde cevap vermiştir. Nasıl bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğu hakkında “Allah deyince aklıma gelen ilk şey Onun adalet sıfatıdır. Fakat adaleti merhametiyle bütünleşmiş halde zihnimde mevcuttur. Allah'ın adaleti kimseyi mahrum etmeyecek şekilde merhametiyle bürülüdür. Allah'ı daha çok olumlu sıfatlarıyla tasavvur ettiğimi söyleyebilirim. Fakat sıklıkla ümit ile korku arasında bir yerde durduğumu söylemem gerekir. Küçükken Allah'ı olumsuz niteliklerle tasavvur etsem de daha sonra özellikle serbest okumalarım neticesinde bu pozisyona geldiğimi söyleyebilirim.” şeklinde açıklamalar yapan katılımcının Tanrı tasavvuru sürecindeki dinamiklik dikkat çekicidir. İslam dini içerisinde ideal bir Tanrı tasavvuru biçimi olarak vurgulanan “korku ile ümit arasında” bir konuma sahip olan Murat kodlu katılımcıya ebeveynleri tarafından sunulan dinî eğitim tarzına bakıldığında anne figürünün bu süreçte daha aktif olduğu görülmektedir: “Annem geleneksel bir dindarlık biçimine sahipti. Bize dini, hikayelerle anlatırdı ama bu hikayelerin içeriği genellikle korku-ceza odaklıydı. Mesela bir hikâyede anne-babaya karşı gelen ve sonrasında ayıya dönüşen birinden bahsetmişti. Ormanlık bir alanda yaşadığımız için eğer anneme karşı gelirsem o ormana gideceğimi düşünüp sürekli kaygılanırdım. Bunun gibi birçok hikâyede din ve Tanrı hakkında sürekli olarak korku-ceza odaklı bir tema bulunduğunu ifade edebilirim. Bu öykücü anlatım tarzı da o dönemde sürekli olarak din hakkında “acaba yanlış bir şey mi düşünüyorum?” şeklinde bir tedirginliğe yol açtı. Sonucunda ise o dönemde dinle ilgili pek bir şey düşünmemeye çalıştığımı, tabiri caizse çocukça bir deizm içerisinde yaşadığımı hatırlıyorum. Babam ise İmam-Hatip Lisesinde meslek dersleri Öğretmeni olmasına rağmen evde din hakkında pek fazla konuşmazdı. Babam evde sadece sınavlara yönelik hazırlık yapmamız hakkında baskıcı bir tavır içerisindeydi. Hatta daha sonraları

² “Annem bize karşı duyarlı, ihtiyaçlarımıza cevap vermeye çalışan, merhametli, duygusal sıcaklık eksenli davranan bir figürdü. Ev işlerinde daha çok disiplinli olsa da genel olarak bizi önemseyen, güven verici bir pozisyona sahipti. Kızdığı zamanlarda bizi babamla korkuttuğunu hatırlıyorum. Hatta annemin bu tavrının bizde babama karşı önyargı oluşturduğunu ifade edebilirim.”

³ “Babam otoriter bir profildi fakat dayak, şiddet vb. durumlar yaşatmazdı. Ayrıca sosyal hayatımızda bize özgürlük tanıyan bir insandı. Genel olarak sürekli sorumluluklar yükleyen, bizi başkalarıyla kıyaslayan, başarılarımızdan tatmin olmayan bir yapısı vardı. Babamın beklentilerini karşılamak için çok uğraşırdık; sürekli yeni hedefler koyardı ve ulaşmamız için baskı yapardı. Bu döngü içerisinde çok yorulurdum. Bu çerçevede babamın reddedici bir tutuma sahip olduğunu ifade edebilirim.”

keşke babam evde bize dinî eğitim verseydi diye düşünmüşümdür. Dolayısıyla çocukluk döneminde annemin dinî aktarım sürecinde daha aktif bir misyon yüklendiğini ifade edebilirim". Buradan hareketle her iki katılımcının çocukluk dönemi içerisinde kendilerine sunulan dinî eğitim tarzından ayrıldıkları; sonraki dönem içerisinde ideal bir din ve Tanrı anlayışına sahip oldukları görülmektedir.

Annesi tarafından duygusal sıcaklık eksenli⁴, baba tarafından ise reddedici ve ilgisiz⁵ bir tutum içerisinde yetiştirildiğini ifade eden Güler Hanım (Y. 51, K, İlkokul), çocukken anne tarafından Allah'ın sürekli olarak korkutan ve cezalandıran bir varlık olarak anlatılmasına bağlı olarak Allah'ı korku-kaygı merkezli düşündüğünü; "Allah bizi yakar" sözünün zihninde çok canlı bir şekilde yer aldığını ifade etmektedir. Fakat şu an kendisini dindar olarak ifade eden Güler Hanım, Allah'a yönelik duygularını *"Allah hakkında olumlu duyguların şu an çok daha yoğun olduğunu, merhamet sıfatının daha ön planda olduğunu söyleyebilirim."* şeklinde ifade etmektedir.

Çocukluğunun bir bölümünde anne ve babasının ayrılığına şahit olan, sürekli olarak anne-babası arasındaki çatışmaya maruz kalan, annesi tarafından duygusal sıcaklık eksenli⁶; baba tarafından ise reddedici ve ilgisiz⁷ bir tutum içerisinde yetiştirilen Emel Hanım (Y.28, K, Lisans) "kendinizi dindar biri olarak görüyor musunuz?" sorusuna *"Bir ilahiyatçı olarak inanç ve ibadetler noktasında gayret ettiğimi, Müslüman olarak yaşamaya çalıştığımı göz önüne aldığımızda dindar biri olduğumu ifade edebilirim. Fakat dinî tutum ve davranışlarımın yeterli olduğu konusunda şüphelerim var. O yüzden kendimi dindar hissetsem de bazen bu düşüncelerimi sorgulamıyor değilim."* şeklinde cevap vermiştir. Din eğitimi açısından ebeveynlerinin pek fazla katkısının bulunmadığını belirten Emel Hanım annesinin din hakkında zaman zaman "günah, çarpılırsın" gibi söylemlerine bağlı olarak çocukluk döneminde Allah'ı daha çok korku-ceza figürü olarak görme eğiliminde olsa da yetişkinlik dönemi içerisinde Allah'ı "korku ile ümit arasında" bir biçimde tasavvur ettiğini belirtmektedir: *"Ne tamamen olumlu ne de olumsuz şeyler geliyor aklıma. Bu çerçevede hem olumlu hem de olumsuz niteliklerin olduğunu söyleyebilirim. Bu noktaya*

⁴ "Annem bize karşı sevgi doluydu. Bize karşı sorumluluk hissederdi. Annem sürekli bağ-bahçe işleriyle uğraştığı için bize yönelik yoğun bir ilgi içerisinde olmasa da arkamızda olduğunu hissederdik. Genellikle duygusal sıcaklık eksenli davrandığını hatırlıyorum."

⁵ "Babam bize karşı çok kayıtsız biriydi. "Kızım" deyip seslendiğini, bizi sevip sarıldığını hiç hatırlamıyorum. İlgisiz bir insandı tek kelimeyle. Babamın ilgisizliği bende babama karşı bir düşmanlık ya da sevgisizlik meydana getirdi. "Sevgi görmeyince sevgi veremezsin" derler. Bende de babama karşı böyle bir şey oldu sanırım."

⁶ "Annem bize karşı duyarlı, hassas, ihtiyaçlarımıza cevap vermeye çalışan, güven veren; genel itibarıyla duygusal sıcaklık eksenli davranan bir kadındı. Bize şartsız güvenen, dediklerimizi önemseyen, bizi kusursuz bulan biriydi. Biz de güvenini boşa çıkarmamaya çalıştık. Fakat içerisinde bulunduğu sıkıntılardan olsa gerek bizden beklentileri yüksek olan biriydi. Bu durum benim için bir baskı mekanizmasına dönüşmüştü. Ben her şeyi annem için yapıyordum. Annemin beklentileri beni ona bağımlı kılardı. Benim için okumak, bir meslek sahibi olmak sadece annemin isteklerini yerine getirme açısından değerliydi. Bize sürekli olarak "ben çektim siz çekmeyin" şeklinde uyarılar yapması, beni ayrıca kaygı ve stresli kılıyordu. Bu çerçevede problemleri bir zihin dünyam olduğunu söyleyebilirim. Fakat beklenti ve taleplerini bir kenara koyarsak olumlu bir tutum içerisinde bize davrandığını söyleyebilirim."

⁷ "Babam sorumsuz ve ilgisiz bir insandı. Varlığıyla yokluğu belli olmayan biriydi. Zaten çocukluğumun bir döneminde, yaklaşık 10-11 yaşlarımdayken annemle babam ayrılmışlardı; bu durum beni anneme karşı daha bağımlı; babama karşı ise daha mesafeli olmama sebep oldu. Babamın ısrarlarıyla annemle babam barıştı ve eve döndük. Fakat babama yönelik soğukluğum kısmen devam ediyordu. Bir tarikatla bağlantı kurana kadar Babam alkol almaya devam ediyordu. Söz konusu tarikata girdikten sonra babam alkolü bıraktı ve ben biraz daha sempatik bakmaya başladım kendisine. Belki de dine yönelik sempati de buradan kaynaklanmaktadır."

kendi gayretlerimle geldiğimi ifade edebilirim.” Diğer katılımcıların çocukluk dönemine ilişkin Tanrı tasavvurlarına bakıldığında benzer bir tablo ile karşılaşmaktadır:

Eda Hanım (Y. 39, K, Ortaöğretim), “Allah şu an benim sürekli konuştuğum bir varlık. Bana sürekli merhamet ettiğini düşünsem de başıma bir musibet gelse beni cezalandırdığını düşünürüm. Daha önce sürekli Allah beni cezalandırıyor diye düşünürdüm ama şu an daha çok olumlu bir algı var zihnimde. Çocukluğumda zihnimde var olan tasavvurla yaptığım okumalar ve tecrübelerim sonucunda bugün zihnimde oluşan tasavvur biçimi birbiriyle çatışmakta.”

Güler Hanım, “Çocukken korku merkezli bir din anlayışım vardı, Allah deyince zihnimde var olan tek şey ‘korku’ duygusuydu. Fakat şu anda Allah hakkında olumlu duyguların yoğunluğu içerisindeyim. Merhamet sıfatının daha ön planda olduğunu, zihnimdekilerin bu bakımdan değişime uğradığını ifade edebilirim.”

Dinî gelişim açısından gelenek aktarımının önemi yadsınamaz bir gerçeklik olarak ifade edilebilir. Gelenek aktarımının dinî tecrübelerle yönelik merkezî bir konum arz ettiği; bu noktada gelenek aktarımının türü ve tarzının önemli olduğu görülmektedir. Bu çerçevede gelenek aktarıcılarının üç tipe ayrıldığı; buna göre “güvensiz” olarak ifade edilen birinci tip aktarıcılar korku-ceza odaklı; “güvenli” olarak belirtilen ikinci tip aktarıcılar güven ve sevgi yönelimli; “aşırı güvenli” olarak belirtilen üçüncü tip aktarıcılar ise otoriter bir konumda zihinsel ve duygusal dinî içeriklerin aktarılmasını engelleyen bir pozisyonda oldukları ifade edilmektedir. (Holm, 2018). Buna göre çocukluk dönemi içerisinde çocuğa sunulan dinî eğitimin içeriği, dinî gelişim açısından önemli görülmektedir. Katılımcıların bu konuyla ilgili olarak ifadelerine bakıldığında genelinin ebeveynleri tarafından korku-ceza odaklı bir din anlatımına maruz kaldıkları görülmektedir. Buna bağlı olarak çocuklukta korku-ceza merkezli bir din anlayışına sahip oldukları gerek katılımcıların kendi beyanlarında gerekse çocukluk dönemi dinî tutum ve davranışlarında net bir şekilde görülmektedir. Fakat daha sonra katılımcıların bireysel çabalarıyla zihinlerindeki din ve Tanrı algısını değiştirdikleri görülmektedir ki çalışmadan elde edilen verilerden hareketle bu değişimin temelinde ebeveynlerin; özellikle anne tarafından sergilenen olumlu tutumların etkili olduğu söylenebilir. Nitekim araştırmaya katılanların tamamının anne tarafından duygusal sıcaklık eksenli bir tutum örgüsü içerisinde yetiştirildiği görülmektedir. Ayrıca katılımcıların dine yönelik tutum ve davranışlarının ve Tanrı tasavvurlarının olumlu bir seyir takip ettiği ifade edilebilir. Buradan hareketle ebeveyn tutumlarının; özellikle anne tutumlarının yetişkinlik dönemi içerisinde dinî gelişim üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim her ne kadar baba figürü olumsuz bir tutum içerisinde olsa da annenin duygusal sıcaklık eksenli yaklaşımı, dinî gelişimin sağlıklı bir seyir takip etmesinde belirleyici gözükmektedir. Mülakata katılanların neredeyse tamamının baba tarafından reddedici ya da ilgisiz bir tutumla yetiştirildiği görülürken; buna karşın dinî gelişim açısından olumsuz bir seyrin söz konusu olmadığı gözlenmektedir.

Freud’un dinî gelişime yönelik baba figürü üzerinden bir açıklama tarzı benimsediği görülse de daha sonraki süreçte bu fikrin gölgede bırakıldığı görülmektedir. Özellikle nesne ilişkileri ve bağlanma kuramları ile birlikte dinî gelişim süreci, daha kapsamlı bir çerçevede ele alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda yapılan bazı araştırmaların, anne figürü üzerinden bir açıklama yoluna gittikleri (Peterson,

2005; Vergote ve Tamayo, 1981) gözlenirken; bazılarının ise baba figürüne vurgu yaptıkları gözlenmektedir (Janssen, Joep ve Marcel, 1994). Bir kısım çalışmalarda ise tercih edilen ya da karşı cins ebeveynlerin etkinliği üzerinde durulduğu görülmektedir (Beit-Hallahmi ve Argyle, 1975). Çalışmamızda her ne kadar anne tutumlarının dinî gelişim açısından çok daha belirleyici olduğu ortaya çıksa da gerek katılımcılar üzerinde yapılan gözlemler gerekse yapılan diğer araştırmalar ışığında baba figürünün önemi yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 0-2 yaş aralığında anne-çocuk arasındaki ilişki önemli gözüktüğü de iki yaşından itibaren çocuğun hayatında baba figürünün değeri giderek artmaktadır (Yavuzer, 1999; Lamb ve Lewis, 2010). Ayrıca modern hayat içerisinde annenin iş hayatına müdahil olması, babanın çocukla etkileşim süresinin artması gibi etmenler, her iki ebeveyn figürünün önemini artırmaktadır.

Kısmen ebeveyn tutumlarıyla ilişkili olarak çocukluk çağı yaşantıları, gelişimsel düzeyde bireyin yaşamını etkisi altına alan kritik bir faktör olarak ifade edilebilir. Çocukluk dönemi içerisinde karşılaşılan zorluklar, aile içerisinde meydana gelen yıkıcı ve sarsıcı olaylar ya da örseleyici yaşantılar, bireyin daha sonraki yaşam kalitesi üzerinde etkili bir motivasyon aracı olmaktadır. Dinî gelişim açısından düşünüldüğünde çocukluk döneminde yaşanan olumsuz tecrübelerin, bireyin ileriki yaşamını olumsuz bir şekilde etkilemesi beklenebilir. İlgili olarak yapılan araştırmalarda din değiştirmede mutsuz çocukluk yaşantılarının ya da ebeveynlerle problemlili ilişkilerin etkisi olduğu yönünde bulgular elde edildiği görülmektedir (Sevinç, 2017). Bu çerçevede çalışmada katılımcılara yönelik sorulan “Her şeye rağmen mutlu bir çocukluk geçirdiğinizi düşünüyor musunuz” sorusuna Hamit Bey “*Geleneksel değerlerin çok canlı yaşandığı bir çevrede yetiştim. Mesela Ramazan ayı ve bayramların çok renkli ve güzel geçtiğini hatırlıyorum. Oruç tutma, sahura kalkma gibi etkinlikler çok hoşuma giderdi. Kardeş sayımız fazla olduğu için bol bol oyun oynardık. Çocukluğumda klasik Anadolu kültürünün tadını aldığımı söyleyebilirim. Babam dayak atmazdı ama annem ara sıra döverdi bizi. Buna rağmen hiçbir zaman anneme dayak attığı için kin beslemedim. Annemin beni dövmesini sorun etmezdim. Çünkü bana sevgi duyduğunu bildirdim. Dolayısıyla böyle bir atmosferde mutlu bir çocukluk geçirdiğimi ifade edebilirim.*” şeklinde cevap verirken Emel Hanımın bu soruya “*Çocukluk dönemi içerisinde mutlu olduğumu düşünsem de şu an geriye baktığımda mutsuz bir çocukluk geçirdiğimi söyleyebilirim. Çocukluğumun kişiliğimi olumsuz etkilediğini düşünüyorum. Daha farklı şartlarda ve farklı ortamlarda yetişseydim daha mutlu bir insan olabilirdim, şu an yaşadıklarımı yaşamazdım diye düşünüyorum.*” şeklinde cevap verdiği görülmektedir. Emel Hanım gibi Eda ve Güler Hanım da çocukluklarına yönelik olumlu bir tablo olmadığını ifade ederek bu dönemin sorunlar barındırdığına işaret etmektedir. Fakat çocukluk dönemine ilişkin mutlu ya da mutsuz yaşantılara sahip olduğunu ifade eden katılımcıların tamamının dindarlık düzeyleri ve Tanrı tasavvurlarını ortaya çıkarmaya yönelik sorulara verdikleri cevaplara bakıldığında; olumlu bir dinî gelişim seyri takip ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen verilerden hareketle algılanan çocukluk dönemi yaşantılarının dinî gelişim üzerinde yordayıcı bir değişken olmadığı görülmektedir. Fakat çalışmada her ne kadar mutlu-mutsuz çocukluk yaşantılarının dinî gelişim seyrinde belirleyici bir değişken olmadığı görülse de gerek yapılan çalışmalar gerekse ebeveyn tutumları ekseninde düşünüldüğünde mutlu/mutsuz çocukluk yaşantılarının gelişimin tüm alanları açısından önemli bir faktör

olduğu ifade edilebilir. Ayrıca çocukluk yaşantıları açısından ebeveyn tutumlarının önemi düşünüldüğünde söz konusu değişkenler arasındaki ilişki daha net bir şekilde kendini göstermektedir. Bu çerçevede çocukluk yaşantıları ile dinî gelişim arasındaki ilişkiye yönelik daha kapsamlı çalışmaların yapılması gerektiği ifade edilebilir.

Sonuç

Çoğu psikoloji ekolünün çocukluk yaşantılarından hareketle bireylerin psikolojik dünyalarına ışık tutması, bu dönem içerisinde ailenin ve aile içerisinde ebeveynlerin rolüne ilişkin ipuçları sunmaktadır. Nitekim çocukluk dönemi, ebeveynlerin çocuğun dünyasında çok önemli bir yere sahip olduğu kritik bir gelişim aralığını kapsamaktadır. Bu bakımdan ebeveynlerin çocuklara yönelik yaklaşım biçimleri, gelişim açısından bir tür koza niteliği taşımaktadır. Dinî gelişim açısından düşünüldüğünde ise çocukluk dönemi, dinsel hazırlık evresi olarak çocuğun ileride ideal bir Tanrı tasavvuru ve dindarlık biçimi geliştirmesi açısından dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu evre içerisinde çocuklara yönelik sergilenen tutumların niteliği, dinî gelişim seyrini belirleyen en önemli unsur olarak ifade edilebilir. Dinî inançlar içerisinde merkezî bir konuma sahip olan güven, sevgi, merhamet gibi duyguların ilk kez hissedildiği gelişim aralığı, çocukluk dönemidir. Bu dönem içerisinde ise söz konusu duygu biçimlerinin kaynağı ve atıf odağı olarak ebeveynlerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Bu çalışmada, ebeveynlerin çocuk yetiştirmeye yönelik farklı yaklaşımları dinî gelişim açısından ele alınarak, bireylerin algıladıkları ebeveyn tutumları üzerinden nasıl bir dindarlık düzeyine ve Tanrı tasavvuru biçimine sahip oldukları; ayrıca örselenmiş çocukluk yaşantılarının ya da çocukluğa yönelik olumlu ya da olumsuz algılamaların, mevcut dinî tutum ve davranışlarda hangi düzeyde belirleyici olduğunu çeşitli açılardan incelemek hedeflenmiştir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre anne tarafından duygusal sıcaklık eksenli bir tutum içerisinde yetiştirilen bireylerin dinî gelişim açısından olumlu bir seyir izledikleri; baba tutumlarının ise dinî gelişim üzerinde herhangi bir etki gücüne sahip olmadığı tespit edilmiştir. Nitekim katılımcılardan bir kısmının babaları tarafından reddedici ya da ilgisiz bir tutum içerisinde yetiştirilmelerine rağmen olumlu bir dinî gelişim seyri takip ettikleri gözlenmiştir. Fakat her ne kadar anne figürünün bu süreçte daha etkili bir faktör olduğu gözlenirse de gerek çalışmada elde edilen diğer veriler gerekse yapılan çalışmalar ekseninde baba faktörünün de dinî gelişim üzerinde etkili bir unsur olduğu ifade edilebilir. Ayrıca örselenmiş çocukluk yaşantılarının ya da çocukluğa yönelik olumsuz algılamaların mevcut dinî tutum ve davranışlarda belirleyici olmadığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Afat, N. (2013). Çocuklarda Üstün Zekanın Yordayıcısı Olarak Ebeveyn Tutumları. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 155-168.
- Akfırat, N. (2018). Ebeveynlere Bağlanma ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki. *Dirençlilik Dergisi*, 2(1), 23-37.
- Argun, Y. (1995). *Anne-Babaların Çocuk Yetiştirme Tutumlarının Ortaokul Öğrencilerinin Denetim Odağı Üzerine Etkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Bartholomew, K. ve Horowitz, L. M. (1991). Attachment Styles Among Young Adults: A Test of a Four-Category Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226-244.
- Baumrind, D. (1966). Effects of Authoritative Parental control on Child Behavior. *Child Development*, 37(4), 887-907.
- Baumrind, D. (1971). Current Patterns of Parental Authority. *Developmental Psychology*, 4(1), 1-103. doi:10.1037/h0030372.
- Baumrind, D. (1978). Parental Disciplinary Patterns and Social Competence in Children. *Youth & Society*, 9(3), 239-267. doi:10.1177/0044118X7800900302.
- Beit-Hallahmi, B. ve Argyle, M. (1975). God As a Father-Projection: The Theory and The Evidence. *British Journal of Medical Psychology*, (48), 71-75.
- Bilecik, S. (2017). Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15(33), 7-38.
- Binici Tekin, Z. (2016). *Ebeveyn Tutum Biçimlerinin 11-18 Yaş Aralığındaki Ergenlerin Depresyon, Kaygı ve Kendilik Algıları Üzerine Etkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and Loss*. USA: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). *A Secure Base Parent-Child Attachment and Healty Human Development*. USA: Basic Books.
- Budak, S. (2017). *Psikoloji Sözlüğü* (5. bs.). Bilim Ve Sanat Yayınları.
- Bulut, M. B. ve Yıldız, M. (2018). Tanrı'ya Bağlanma Biçimlerinin Beş Faktör Kişilik Özelliklerine Göre Yordanması. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(44), 79-98.
- Creswell, J. W. (2017). *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. (M. Sözbilir, Çev.). Ankara: Pegem Akademi Yay.
- Cüceloğlu, D. (2001). *İçimizdeki Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dinç, A. (2007). *Ergenlerde Anne-Baba Tutumları ve Dinî Yönelim*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dost, M. T., Aytaç, M. ve Uysal, N. K. (2019). Ebeveynlik Biçiminin Kişilik Özellikleri, Benlik Saygısı Ve Yaşam Doyumunu Yordama Gücü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(71), 1146-1165. doi:10.17755/esos-der. 472964.
- Freud, S. (2000). *Bir Yanılsamanın Geleceği*. İstanbul: İdea Yayıncılık.
- Göcen, G. ve Genç, M. (2019). Ebeveyn Kaybı Yaşamış Bireylerde Otobiyografik Bellek, Allah Tasavvuru Ve Dini Başa Çıkma. *Bilimname*, 2019(40), 313-349. doi:10.28949/bilimname.635965.
- Granqvist, P. ve Kirkpatrick, L. A. (2004). Religious Conversion and Perceived Childhood Attachment: A Meta-Analysis. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14(4), 223-250.
- Hacıkeleşoğlu, H. (2020). *Ebeveyn Tutumları ve Kişilik Özelliklerinin Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Hayta, A. (2006). Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(12), 29-63.
- Hayta, A. (2017). *Allah'a Bağlanmak: Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi*. İstanbul: Onto Yayınları.
- Holm, N. G. (2018). *Din Psikolojisine Giriş*. (A. Bahadır, Çev.) (3. Baskı.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Janssen, J., Joep, D. H. ve Marcel, G. (1994). Images of God in Adolescence. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 4(2), 105-121.
- Karaca, F. (2016). *Dini Gelişim Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- Kaya, A., Bozaslan, H. ve Genç, G. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Anne-Baba Tutumlarının Problem Çözme Becerilerine, Sosyal Kaygı Düzeylerine ve Akademik Başarılarına Etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (18), 208-225.

- Kaya, M. (1997). Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), 193-204. doi:10.17120/omuifd.20359.
- Kımtır, N. (2015). İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine. *Dini Araştırmalar*, 18(46), 9-44.
- Kirkpatrick, L. A. (2005). *Attachment, Evolution, and The Psychology of Religion* / Lee A. Kirkpatrick. New York; London: Guilford.
- Lamb, M. E. ve Lewis, C. (2010). The Development and Significance of Father–Child Relationships in Two-Parent Families. M. E. Lamb (Ed.), *The Role of The Father in Child Development* içinde. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Maccoby, E. (1992). The Role of Parents in the Socialization of Children: An Historical Overview. *Developmental Psychology*, 28(6), 1006-1017.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özada, A. ve Duyan, V. (2018). Ebeveyn-Çocuk İlişkisi ve Zorbalık. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 12(1), 49-55. doi:10.21763/tjfmpe.399941.
- Palik, L. E. (2002). *“Image of God” and Object Relations Theory of Human Development: Their Integration and Mutual Contribution to Development of God-images, God-concepts, and Relationship with God*. Ann Arbor, United States: George Fox University Press.
- Peterson, A. O. (2005). *The Dynamic God Image: Psychoanalytic Object Relational, Development and Jungian Theories God Image and Their Implications for Psychotherapy*. (Yayımlanmamış doktora tezi). California Institute of Integral Studies, San Francisco.
- Rackley, B. (2007). *God Image and Early Maladaptive Schemas: A Correlational Study*. (Yayımlanmamış ph.d.). Regent University, Ann Arbor.
- Sevinç, K. (2017). *İnançsızlık Psikolojisi*. Çamlıca Yayınları.
- Soygüt, G. ve Çakır, Z. (2009). Ebeveynlik Biçimleri ile Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkilerde Kişilerarası Şemaların Aracı Rolü: Şema Odaklı Bir Bakış. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2(20), 144-152.
- Spero, M. H. (1992). *Religious Objects as Psychological Atructures: A Critical Integration of Object Relations Theory, Psychotherapy, and Judaism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Toksöz, E. (2010). *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Zorbalık Eğilimleri ve Aile Tutumu Arasındaki İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Uysal, V. (2016). Gençlerde Empati Eğilimi, Anne-Baba Tutumları ve Dindarlık. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7-40. doi:10.21054/deuifd.282803.
- Vassi, I., Veltsista, A. ve Bakoula, C. (2009). Parenting Practices and Child Mental Health Outcomes. P. H. Krause ve T. M. Dailey (Ed.), *Handbook of Parenting: Styles, Stresses & Strategies* içinde. New York: Nova Science Publishers.
- Vergote, A. ve Tamayo, A. (1981). *The parental Figures and the Representation of God*. Mouton: The Hague.
- Yavuzer, H. (1999). *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldız, M. (2007). *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı.
- Yoleri, S., Erdoğan, N. I. ve Tetik, G. (2017). Ebeveyn Tutumlarının Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Mizaç Özellikleri ile İlişkisinin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (42), 226-239. doi:10.21764/efd.88048.
- Young, J. E., Klosko, J. S. ve Weishaar, M. (2003). *Schema Therapy: A Practitioner’s Guide*. New York: Guilford Press.

TEK EBEVEYNLİ AİLEYE DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE BU SORUNLARLA BAŞA ÇIKMADA DİN

“Kalbini tam tut, gönülden iste”

Muhammed KIZILGEÇİT*

Ahmet ÇAKMAK*

Şeyma Nur KAYACAN*

Öz

Birey ve toplumlar zaman içerisinde olağan bir şekilde değişime konu olurlar. İnsanın ontolojik olarak tabiatında olan bu değişim, modernleşme ile çok hızlı ve olağanüstü bir hal almıştır. Bireylerden oluşan aile de bu değişimden ziyadesiyle etkilenmiştir. Aile yapısında meydana gelen değişim zaman içerisinde çeşitliliğe de sebep olmuştur. Bu çeşitlilik çerçevesinde geleneksel dünyadaki örneklerinden nitelik ve kapsam olarak farklılaşan tek ebeveynli aileler gibi yeni tip aileler, literatüre konu olmaktadır. Bu tebliğin ana konusunu tek ebeveynli aileler oluşturmaktadır. Tebliğde, tek ebeveynli aileye dönüşüm sürecinde karşılaşılan sorunları ve bu sorunlarla başa çıkmada etkili olan unsurları ve bu unsurlar arasında dinin nasıl bir fonksiyon üstlendiğini ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Tek ebeveynli aile; tek ebeveyn ile evlenmemiş çocuk(lar)dan oluşan bir yapı olmakla beraber ebeveynlerin boşanmaları, bir arada oturmamaları, ebeveynlerden birinin ölmesi sonucu oluşan aileleri ifade etmektedir. 2019 yılında yayımlanan TÜİK verilerine göre toplam ailelerin yüzde 9,2’sini tek ebeveynli aileler oluşturmaktadır. Toplam ailelerin yüzde 2’si baba ve çocuklardan, yüzde 7,2’si ise anne ve çocuklardan oluşan tek ebeveynli ailelerdir. Tek ebeveynli aileler üzerine birçok alanda çeşitli araştırmalar yapılmış ancak bu çalışmalarda konunun dini boyutu ele alınmamıştır. Tek ebeveynli aileye dönüşüm sürecinde karşılaşılan sorunlarla başa çıkmada dinin işlevini ortaya koyması yönünden bu araştırma alanında ilk olma özelliğine sahiptir. Bu durum da araştırmanın önemini açıklamaktadır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması desenine göre tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 3 vefat sebebiyle tek ebeveyn olan, 2 boşanma sebebiyle tek ebeveyn olan toplam 5 kadın tek ebeveyn oluşturmaktadır. Araştırmadaki veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Veriler içerik analizi yöntemiyle önce kodlara ayrılmış daha sonra temalandırma işlemi yapılarak analiz edilmiştir. Bu araştırmanın sonucu olarak çalışma grubundaki katılımcıların tamamının tek ebeveynli aileye dönüşüm sürecinde karşılaştıkları sorunlarla başa çıkmada dinden yardım aldıkları söylenebilir. Dinin bu sürece sağladığı yardım niteliksel olarak katılımcıya göre değişmekle birlikte mevcudiyeti sabittir. Dinin bu sürece olan desteğini ve bu desteğin çeşitlerini bu araştırma açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din psikolojisi, Tek ebeveynli aile, Din.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi ABD.

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi ABD.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD.

Problems Faced in the Transformation Process into a Single Parent Family and Religion in Dealing with These Problems

Do not separate your heart from God and ask anything sincerely

Abstract

The change of individuals and societies is seen as an inevitable result. This change, which is in the ontological nature of human beings, has taken place much faster and more painful with modernization. The family consisting of individuals has also been greatly affected by this change. In addition to the reality of change, family structures also diversify with modernization, and new types of families such as single-parent families, which have differed from their examples in the traditional world in terms of quality and scope, have become the subject of the literature. In this paper, single parent families will be the subject of study. In the paper, it is aimed to reveal the function of religion in the process of transformation into a single parent family. Within the framework of this main purpose, it will be investigated what role religion plays in the process of being a single-parent family, whether the parent receives help from religion while making sense of this process or whether s/he sees it as a reference in dealing with religious problems or not. A single parent family refers to families formed as a result of the parents' divorce, their not living together, and the death of one of the parents as well as a structure consisting of a single parent and unmarried child(ren). According to the TUIK (Turkish Statistical Institute) data published in 2019 in Turkey, single-parent families constitute 9,2 percent of the total families. 2 percent of the total families are single parent families consisting of father and child(ren), and ,2 percent consisting of mother and child(ren). Various studies have been conducted on the subject in many fields, but the religious aspect of the issue has not been discussed in these studies. Although religion is not considered as a variable in the formation of a single-parent family, it has been observed in the relevant texts that the participants point to the facts about religion. This situation makes the study important. The study was designed according to the case study pattern, one of the qualitative research methods. A grid was formed in determining the study group of the study. In this grid, examples from each situation that led to the formation of a single parent family will be reached; for example, 3 families for the cause of death, 2 families for the reason for divorce, etc. Since single parent families consist of mostly women and children, women constituted the majority or all of the samples. The data in the study will be obtained through a semi-structured interview form. The interview form was prepared by field experts. The data were recorded and deciphered with permission. Afterwards, content analysis was made. The study was reported and analyzed with codes and themes. According to the data obtained, it has been observed that the individuals in the sample tend to use a positive religious coping method to cope with the problems brought by the single parenting process. However, this situation may differ partially depending on whether single parenthood is caused by death or divorce.

Keywords: Single parenthood, Change, Family, Religion.

Giriş

Aile kavramını açıklarken onun tarihsel var oluşundan yararlanmak faydalı olacaktır. Günümüzde yapılan aile tanımlarıyla geçmişte bunun karşılığını görmek değişimi daha net bir şekilde ortaya

koyacaktır. Arkaik dönemde aile ilk sosyolojik yapı olarak değerlendirilmektedir. Wach’a göre bu dönemde aile dini bir cemaat olarak nitelendirilebilir (1995). Aile bu dönemde de soy bağına dayanmakla beraber günümüzden temel farkı bu soy bağının yelpazesinin oldukça geniş tutulmasıdır. Akrabalık ilişkileri üzerine bina edilen ailenin özellikle Klanlar sayesinde din ile bütünleştiği görülmektedir. Ailenin babası ya da reisi aynı zamanda dini lider konumundadır (Mensching, 2012). Bu dönemde ailenin kurum olarak bir değeri bulunmakta, ancak bu kurumu oluşturan insanın, aileden bağımsız bir değeri söz konusu edilmemektedir (Kurt, 2016). Ancak burada olumsuz bir durum söz konusu değildir. İnsan sosyal bir varlık olarak nitelendirilmekte ve toplumla çift kutuplu ilişkisinden bahsedilmektedir. İnsan toplumun değerlerine sahip çıkarak toplumun devamını sağlamakta; toplumun devamıyla da kendi sosyal bütünlüğünü korumaktadır (Demirci, 2007; Kızılgeçit, 2017).

Akgül moderniteyi (2016, s. 181) *“İnsanlık tarihinin alışılmış, yaşanmış bütün deneyimlerini alaşağı eden ve geçmişin bütün birikimine meydan okuyan yeni bir insanlık deneyiminin genel adı.”* olarak tanımlamaktadır. 15. yüzyıldan günümüze kadar kendisini gösteren modernite, özellikle Türkiye’de 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra hızına ivme katarak değişimi hissettirir derecede göstermeye başlamıştır. Türkiye’deki bütün geleneksel kurumlar moderniteden nasibini almış, modernite ciddi değişim ve dönüşümleri ortaya çıkarmıştır. Din, devlet, eğitim gibi birçok geleneksel kurum ve uygulamalarda değişimlere neden olmuştur. Modernitenin geleneksel kurumlarla olan münasebeti doğal olarak aileyi de etkilemiştir. Mesela Kayan, modernleşme sürecinin Türkiye üzerinden aileye etkisini şöyle ele almaktadır. *“Türk modernleşmesi, ailenin kadim değerlerini ve asli gövdesini hırpalıyor... Özgünlüğünü ve özelliğini kaybeden ailenin hangi liberal ya da seküler limana demir atacağını kestiremiyoruz...”* (2020, s. 39).

Modernleşme sürecinde geleneksel geniş aileler çözülerek yerini bireyselleştirilmiş küçük ailelere bırakmıştır (Akgül, 2016). Bu süreçte ailedeki çözülmeyi inceleyen Öz (2019), değişim sürecini bireyselleşme, değerler sisteminin aşınması, mahremiyetin dönüşümü, kadın-erkek rollerindeki değişim, kız çocuklarının eğitimi, kadının çalışma hayatına girmesi ve eş seçimindeki kriterlerin değişimi üzerinden ele almıştır. Buradaki değişimler doğal olarak geleneksel ailedeki birçok işleyişi ve yapıyı da değiştirip dönüştürecektir. Bu değişimler evlilik dışı birlikte yaşamaya, çocuksuz evliliklere ve eşcinsel evliliklere (Can,2014) neden olmaktadır.

Aile yapısındaki değişim ile çekirdek aile, dağılmış aile, eşitlikçi aile, tek ebeveynli aile gibi birçok aile türünün ortaya çıktığı söylenebilir. Bu aile türlerinin ekonomik, toplumsal birçok sorumluluğu değiştirdiği gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Coşan (2018) ve Can (2014) üreten geniş aileden tüketen çekirdek aileye; çözüm sunan, aktif geniş aileden sorun üreten, pasif çekirdek aileye; dayanışma ve yardım odaklı geniş aileden bireyselci ve özgürlükçü (!) çekirdek aileye dönüşümü modernitenin sonucu olarak değerlendirmektedir.

1.1. Tek Ebeveynli Aile

Araştırmanın nirengi noktasını oluşturan ‘Tek Ebeveynli Aile’ ise önceki kısımda bahsedilenlerden mühlhem modernitenin dönüştürdüğü aile çeşitlerinden birisidir. Tek ebeveynli aile; tek ebeveyn

ile evlenmemiş çocuk(lar)dan oluşan bir yapı olmakla beraber ebeveynlerin boşanmaları, bir arada oturmamaları, ebeveynlerden birinin ölmesi sonucu oluşan aileleri ifade etmektedir (Shaffer'den aktaran Acar, 2013). Dünya'da birçok ülkede evlenme ve boşanma trendleri birbiriyle ters orantılı bir tablo sergilemektedir. Evlenme oranları azalırken boşanma oranları artış göstermektedir (Coşan, 2018). Boşanma oranlarındaki bu artış ile tek ebeveynli aile sayısında da artış gözlenmektedir. Türkiye'de 2019 yılında yayımlanan TÜİK verilerine göre toplam ailelerin yüzde 9,2'sini tek ebeveynli aileler oluşturmaktadır. Toplam ailelerin yüzde 2'si baba ve çocuklardan, yüzde 7,2'si ise anne ve çocuklardan oluşan tek ebeveynli ailelerdir.

Tek ebeveynli ailenin oluşumuna sebep olan çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlar ebeveynlerden birinin ölmesi, boşanma ve tercihtir. Tercihen tek ebeveynli olma durumu üç şekilde gerçekleşmektedir; kasıtlı olarak evlilik dışı (cohabitation) çocuk sahibi olma, yanlışlıkla evlilik dışı çocuk sahibi olma ve çocuk edinme (Aydiner Boylu ve Öztop, 2013).

Tek ebeveynli aileler ile ilgili yapılan araştırmalarda (Öztürk, 2012; Acar, 2013; Aydiner Boylu, Öztop, 2013; Coşan, 2018; Genç, 2019) tek ebeveynli ailelerin ekonomik, hukuki, psikolojik, sosyal ve aile içi (ebeveyn-çocuk) sorunlar yaşadığına ilişkin bulgular vardır. Bu sorunlarla başa çıkmada veya sorunların kaynağında dinin ne tür bir etkisi olduğuna dair herhangi bir çalışmaya ulaşılmamıştır. Bu nedenle de araştırmanın sorusu şu şekilde belirlenmiştir: *“Tek ebeveynli aileye dönüşüm sürecinde karşılaşılan sorunların çözümünde dinin rolü nedir?”* Bu temel amaç çerçevesinde araştırmanın üç alt amacı vardır:

- a. Tek ebeveynli aileye dönüşüm sürecinde karşılaşılan sorunlar nelerdir?
- b. Karşılaşılan sorunlar ile başa çıkmada ne tür destekler vardır?
- c. Karşılaşılan sorunlar ile başa çıkmada din nasıl bir etkiye sahiptir?

2. Yöntem

2.1. Desen

Araştırma nitel araştırma desenlerinden durum çalışmasına göre tasarlanmıştır. Durum çalışması; güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi (içeriği) içinde çalışan, olgu ve içinde bulunduğu içerik arasındaki sınırların kesin hatlarıyla belirgin olmadığı ve birden fazla kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan, görgül bir araştırma yöntemidir (Yin, 1984: 23 akt. Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 289). Araştırma amacımız doğrultusunda tek ebeveynlik durumunu, bu durum içerisinde yaşanan sorunları ve bu sorunlarla başa çıkmada dinin etkisini ortaya çıkaracak en uygun desen durum çalışması olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada, tek ebeveynlik durumunu kendi doğası içerisinde anlamlandırmak, bu durumda karşılaşılan sorunları bizzat bu durumu yaşayan insanlar aracılığıyla tespit etmek ve bu sorunlarla başa çıkmada dinin etkisini söylemler aracılığıyla keşfetmek durum çalışması deseniyle sağlanmıştır. Durum çalışması desenin kendi içerisinde 4 türü bulunmaktadır. Bu türler, araştırmanın odaklandığı durum çeşitlerine ve durumu etkileyen değişken çeşitliliğine göre oluşturulmuştur. Bizim çalışmamızda tek bir durum çeşitli değişkenler açısından incelendiği için bütüncül

çoklu durum deseni kullanılmıştır. Bütüncül çoklu durum deseni: “*birden fazla kendi başına bütüncül algılanabilecek durumları*” incelemektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 301).

2.2. Veri toplama yöntemi

Araştırmamızda veri toplama yöntemi olarak görüşme tercih edilmiştir. Görüşme, önceden belirlenmiş ve bir amaç çerçevesinde yapılan, soru sorma ve cevap alma şeklinde gerçekleşen karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim sürecidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Görüşme yöntemi sayesinde tek ebeveynlik durumunu bizzat yaşayan insanlardan veri elde edilebilmektedir. Veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu alanında uzman olan kişiler tarafından hazırlanmış, daha sonra pilot uygulama yapılarak forum tekrar gözden geçirilmiş bu aşamadan sonra veriler toplanmaya başlanmıştır. Görüşme esnasında katılımcının izniyle görüşmeler kayıt altına alınarak veri kaybı engellenmeye çalışılmıştır. Ses kayıtları herhangi bir program kullanılmadan Word’e aktarılmıştır.

2.3. Çalışma grubu

Örneklem belirlenirken araştırmanın amacı çerçevesinde, araştırma hedeflerine verecek örneklem ulaşmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda amaçlı örneklem yöntemi kullanılarak örneklem belirlenmiştir. Amaçlı örneklem sayesinde bilinen durumlar hakkında derinlemesine bilgi elde edilebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Tek ebeveynli ailelerden oluşan örneklemde tek ebeveyn olma sebebi, yaş ve eğitim durumu değişkenleri üzerinden çeşitli tek ebeveynli ailelere ulaşmak hedeflenmiştir. Bu sayede tek ebeveynlik durumunu, çeşitli özelliklere sahip insanlar açısından değerlendirerek derinleşme sağlanmaya çalışılmıştır. Tek ebeveynli ailelerin çoğu anne ve çocuklarından oluştuğu için örneklemimizin tamamı kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmada boşanan 2, eşi vefat eden 3 tek ebeveynle görüşülmüştür. Bu ebeveynlerden ikisi ilkokul mezunu, ikisi lise mezunu biri ise hiç okula gitmemiştir. Ebeveynlerin yaş durumuna baktığımızda 40’ın altında 2, 40’ın üstünde 3 ebeveyn ile görüşülmüştür. Tek ebeveyn olma sebebinin değişiklik göstermesinin tek ebeveynlik sürecini etkileyeceği öngörüldüğü için bu değişken tercih edilmiştir. Yaş ve eğitim durumu da hakeza süreci anlamada fayda sağlayacağı düşünüldüğü için örneklem seçiminde belirleyici olmuştur.

2.4. Veri analizi

Verilerin analizi aşamasında içerik analizi tercih edilmiştir. İçerik analizi: toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmayı amaçlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Ayrıca içerik analizi, verilerin içinde saklı olabilecek gerçeklerin ortaya çıkarılmasına yardımcı olmaktadır. İçerik analiziyle birbirine benzeyen veriler belirli başlıklar altında temalandırılır. Sonrasında bu temalar, anlamlı bir şekilde düzenlenir. Nihayetinde veriler okuyucunun anlayacağı hale getirilir. Araştırmamızın verileri, alanında uzman iki araştırmacı tarafından analiz edilmiştir. İçerik analiziyle önce kodlar belirlenmiş sonrasında ise temalandırma işlemi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın güvenilirlik ve geçerliği çeşitli yöntemlerle sağlanmaya çalışılmıştır. Öncelikle veri toplama aracı alanında uzman iki araştırmacı tarafından hazırlanmış ve pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulamadan sonra tekrar veri toplama aracı yapılandırılmıştır. Görüşme esnasında derinlikli veri elde

edilmeye çalışılmış, katılımcının manipüle edilmemesine dikkat edilmiştir. Görüşme katılımcının izniyle kaydedilerek veri kaybı önlenmiştir. Görüşme sonunda katılımcı teyidi sağlanarak veriler doğrulanmıştır. Veri analizi, yine alanında uzman iki araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş, elde edilen iki farklı analiz birleştirilerek kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Elde edilen veriler literatürde var olan verilerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Güvenirlik adına örneklem belirlenirken çeşitleme yapılarak değişkenler belirlenip farklı özellikteki kişiler örnekleme dahil edilmiştir. NVİVO nitel veri analizinden istifade edilmiştir.

Veriler raporlandırılırken katılımcıların beyanları k1-v, k2-v, k3-v, k4-b, k5-b şeklinde kodlanarak ifade edilmiştir. Bu kodlandırmada k; katılımcıyı, 1,2,3,4,5; diğer katılımcılardan ayrılma belirtisini, v; vefat sebebiyle tek ebeveynli olmayı, b ise boşanma sebebiyle tek ebeveynli olmayı sembolize etmektedir. Katılımcıların alıntıları italik olarak verilmiştir.

3. Bulgular

Çalışmanın temel probleminin karşılaşılan sorunların neliği ve bu sorunlarla başa çıkmada din olarak belirlendiğinden bulgular iki alt başlık şeklinde sunulmuştur.

3.1. Tek ebeveynli aileye dönüşüm sürecinde ortaya çıkan sorunlar

Tablo1: Tek Ebeveynli Aileye Dönüşüm Sürecinde Ortaya Çıkan Sorunlar

	Ekonomik
Sosyal boyuttaki sorunlar	Güvenlik-toplumsal cinsiyet
	Çocukla ilgili
	Sağlık
Bireysel sorunlar	Anlamsızlık
	Yalnızlık

Tek ebeveynli aileye dönüşüm sürecinde ailelerin yaşadığı sorunlar sosyal ve bireysel sorunlar şeklinde sınıflandırılabilir.

3.1.1. Sosyal Boyuttaki Sorunlar

a. Ekonomik sorunlar “...yeri geldi ekmek bile alamadım...”

Katılımcıların çoğunluğu maddi olarak zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Maddi zorluklar arasında kendi evi olarak kullandığı evin üvey evlatları tarafından satılması, ev sahibi olma noktasında yaşadığı sorunlardan hatta temel ihtiyaçlarını bile karşılayamadıklarından söz etmişlerdir. Yaşadığı bu sorunu bir katılımcı “Ben evime et alamadım, yumurta alamadım. Yeri geldi ekmek bile alamadım...” (k2-v) şeklinde ifade etmiştir. Bu sorunların kaynağı katılımcıların eşlerinin aileleri ya da kendi aileleri olabiliyorken yine bu sorunların üstesinden gelmede katılımcıların ailelerinin etkin olduğu görülmektedir.

b. Güvenlik-toplumsal cinsiyet algısına dayalı sorunlar “...kapıyı kıracaklar...arkamdan kötü söz söylenecek...”

Katılımcılardan bazıları güvenlik endişesi yaşamamasının nedenlerine işaret etmektedir. Ancak bu işaret aslında güvenlik kaygısı olarak da okunabilir. Mesela bir katılımcı komşularının sayesinde

apartmanda güven içinde oturduğunu ifade etmiştir (k1-v). Bir başka katılımcı ise şehir değiştirdiğinden hareketle daha önceki şehirde kalsaydı başına gelecek kötü hadiselerle (k3-v) işaret etmiştir ayrıca ilgili katılımcının “*Ben o balkonda tek başıma güzel bir sofrayı kurup oturmam. Ancak biri gelirse çıkarım. Derler ki tek başıma niye çıkmış. Şuna mı baktı ona mı baktı?*” (k3-v) ifadesi cinsiyete yönelik toplumsal algıyı ortaya koyması açısından önemlidir.

Bu türden güvenlik ile ilgili endişelerin kaynağında toplumsal cinsiyet rollerinin olduğu düşünüldüğünde katılımcılardan birisi “*...Kadın olarak mücadele etmek çok zor...*” (k5-b) diyerek yalnız kadın olmanın zorluğuna işaret etmektedir. Eşinden sonra babası vefat eden bir başka katılımcı ise iyice yalnız kaldığını düşünmektedir. Bir başka katılımcı ise yaşadığı bir tecrübeyi paylaşarak “*...eşinin yanında olması durumunda bu sorunla yüzleşmeyeceğini...*” (k3-v) ifade ederek toplumdaki kadının rolüne işaret etmektedir. Aynı katılımcı eşinin olmadığının toplumda bilindiğinden bunun yansıması olarak “*...kapısının kırılacağını, arkasından kötü sözler söyleneceğini...*” (k3-v) çoğunlukla düşündüğünü ifade etmiştir.

Bu yorumlamalar kadının eşinden ayrıldığında veya eşini kaybettiğindeki durumunu yansıtmaları açısından önemli veriler sunmakta ve toplumun bu durumdaki kadına bakışına işaret etmektedir.

c. Çocukla ilgili sorunlar “Enbiya dedi ki anne, babam elimden tutsaydı beni okula götürseydi.”

Katılımcılar çocukları ile iletişimde, onların eğitiminde yaşadıkları, ergenlikle ilgili problemlere işaret etmişlerdir. Ancak onları en çok zorlayan sorunlar babanın olması gerektiği yerde olmaması ve bu durumu çocuğa anlatamamak şeklindedir. Katılımcılar, çocuklarını okula götürürken devamlı kendilerinin götürdüğünü ve kendi çocuklarının, babaları tarafından okula bırakılan diğer çocukları gördüklerinde üzüldüğünü ifade etmişlerdir. Mesela bir katılımcı “*...Okula babalarıyla gelen çocukları görünce üzülüyorum. O konuda da zorluk çekiyorum...*” (k5-b) şeklinde ifade etmiştir.

Ergenlik döneminde çocuğuna her şeyi anlatamadığını ve bu konuda eşinin (yanında) olmamasının önemli bir sorun olduğunu bir katılımcı “*şimdi oğlanın kötü zamanı geldi ergenlik dönemi. Her şeyi paylaşamıyorsun. Çocukta benimle paylaşmıyor. Bazı şeyler diyorum...*” (k1-v) sözleri ile ifade etmiştir.

Çocukların bakımı konusunda katılımcılar hem anne hem de baba olduklarını, babanın otoritesi ile annenin otoritesinin bir olmadığını bu nedenle de sorunlar yaşadıklarını ve devamlı bir şekilde çocuklarını takip ettiklerini ifade etmişlerdir. Babanın yokluğu nedeni ile birçok rolü kendilerinin yapması gerektiğini ifade eden katılımcılar, bazen anne, bazen baba, bazen abla, bazen arkadaş olduklarını ifade etmişlerdir. Bir katılımcı bu durumu “*...Bazen arkadaş, bazen onlardan küçük, bazen abla, bazen anne, bazen de baba oluyorum...*” (k4-b) sözleri ile ifade etmiştir.

3.1.2. Bireysel sorunlar

a. Sağlık

Katılımcıların bu sürecin sorunlarını atlatırken çeşitli sağlık sorunları yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bir katılımcı sarılık olduğunu bu nedenle de yardıma ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Bir başka katılımcı ise uyku sorunları yaşadığını ama herhangi bir ilaç almadığını ifade etmiştir.

b. Anlamsızlık “Mutluluk herhalde eşinin yanında olması. Eşin yanında olmayınca yanın alçak oluyor.”

Bu süreçte katılımcılar, hayatın anlamsızlığına işaret etmişlerdir. Bir katılımcı intiharı dahi düşündüğünü ama sonradan gelen bir telefon ile bu düşünceden ayıldığını ifade etmiştir: “Yüklendi, öyle bir sorumlulukla geldi ki intiharın eşiğine geldim. Dedim ki ben kendimi balkondan atayım.” (k1-v)

Katılımcılar bu durumu, “hiçbir şey yok, amaç yok, hayat durmuş gibi.” (k1-v), “...hayat bomboş ve hiçbir şeyim yok...” (k2-v), “...ilk evden uzaklaştığımda çok üzıldüm, ağladım sanki hayat bitmişti...” (k5-b) sözleri ile ifade etmiştir.

Bir başka katılımcı o anın hala geçmediğini, mütemadiyen o duyguyu hala yaşadığını şu şekilde ifade etmiştir: “Çok zor. Hala geçmiş değil. Ben hala hissediyorum onu. Böyle yoksun. Bir parçan yok. Kendimi boşlukta sahipsiz hissettiğim anlar çok oldu.” (k3-v)

c. Yalnızlık “Eşini kaybettiğin zaman kıyametin kopuyor.”

Katılımcılar değişen bu durumun ilk zamanlarında çoğunlukla yalnız hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bir katılımcı o süreçte hamile olduğunu ve ortada kaldığını hissettiğini ifade etmiş ve yaşadığı yalnızlık duygusunu şu örnekle ifade etmiştir: “..Eltim geldi bana dedik ki ağlarsan size gelmeyiz, tek kahrısın. Dedi ki biz her geldiğimizde ağlarsan daha gelmeyiz dedi. Ayy ondan sonra ben korkuyorum, gelirler de ağlarsam onlar gelmezse ben ne yaparım diyordum...” (k1-v).

Eşi öldükten sonra, eşinin çocuklarının onu hiç sormadığını, evlerini hiç ziyaret etmediğini bir katılımcı şu şekilde ifade etmiştir: “Ben çok yalnızlık çektim. Eşimin çocukları beni tek bıraktılar. Ben iki bayramda da onlara gittim. Dedim bak burası babanızın evi gelin gidin. Ama onlar gelmedi. Hiç sormadılar beni...” (k2-v).

Babası öldüğünde de yalnızlığı daha çok yaşadığını bir katılımcı şu sözlerle ifade etmiştir: “Babam öldüğü zaman kendimi çok kötü hissettim. Dedim ikinci kez sahipsiz kaldım. 3 yıl sonra babam öldü. Hepten kendimi yalnız hissettim.” (k3-v). Bir başka katılımcı ise “Çaresizlik hissettim o an. İki çocuk ve bir anne var. Başka da hiçbir şey yok.” (k4-b) sözleri ile yaşadığı yalnızlığı ifade etmiştir.

3.2. Karşılaşılan Sorunlarla Başa Çıkmadaki Faktörler

Muhtemelen bu sürecin üstesinden gelmede başka nedenler de aranabilir. Ancak araştırmanın temel problemi dini başa çıkma olduğundan din faktörü üzerinde durulmuşsa da kamu kurumlarının, medyanın, yakınların ve bireysel terapinin desteğinin de görüşmeciler tarafından dile getirildiği görülmüştür. Tablo 2’de başa çıkmada din ve diğer nedenler gösterilmiştir.

Tablo 2: Başa Çıkma Etkili Olan Faktörler

Kamu kurumlarının desteği	
Medyanın desteği	
Yakınların desteği	
Bireysel telkin	
Din	Dua
	Çocuğu emanet görmek
	İmtihan

Kader
Teslimiyet
Dini sosyalleşme

3.2.1 Kamu kurumlarının desteği

Tek ebeveynli aileye dönüşüm sürecinde karşılaşılan ekonomik zorluklar çerçevesinde kamu kurumlarının destek sağladığı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Eşinin madde bağımlısı olması nedeniyle şiddetli geçimsizlik sonucu ayrılmak isteyen ancak maddi imkansızlıkları düşünerek bu karardan vazgeçen bir katılımcı, kamu kurumlarının maddi destek sağladığını öğrendiğinde boşanma kararını uygulamaya geçirdiğini belirtmiştir. *“Ben korkularımı yendim. Devletin destek olduğunu öğrendim ve boşanma kararı verip ayrıldım.”* (k4-b) Kamu kurumlarının sağladığı ekonomik desteğin, yürütülemeyen ilişkileri bitirme sürecinde kişiyi maddi bağımlılık fikrinden uzaklaştırarak kişinin kararını etkilediği söylenebilir. Bir diğer katılımcı *“Allah razı olsun bana destek olanlardan. Devletimizden Allah razı olsun.”* (k2-v) ifadesiyle devletin maddi yönden destek sağladığını vurgulamaktadır. Karşılaşılan sorunlarla başa çıkmada size destek olan unsurlar nelerdir? sorusuna k5-v: *“Devlet destek verdi maddi olarak.”* cevabını vermiştir. Katılımcıların bu beyanları doğrultusunda kamu kurumlarının, tek ebeveynli aileye dönüşüm sürecinde kişiye boşanma kararını kolay aldırma ve ekonomik katkı sağlama yönünden destek olduğu söylenebilmektedir.

3.2.2. Medyanın desteği

Katılımcı görüşlerine göre, tek ebeveynli aileye dönüşüm sürecinde karşılaşılan sorunlardan birisi de çocuklarla ilgilenme zorluğudur. Bu süreçte gerek çocuk bakımı gerekse çocuk eğitimi zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam olarak bu noktada bir katılımcı Radyo programlarının ebeveyn rolünü öğretme bağlamında destek olduğunu ifade etmektedir. K1-v'nin *“Ben hallettim. Hepsini kendim desteklemeye bunları yani... Radyo programı seyrederek. Oradaki bir şeyi. İşte o çocuğa nasıl davranmışsa bende öyle davranayım diye. Psikolojik şeyler dinleyerek. Demek ki bu böyleymiş. Çocuklarıma böyle davranayım.”* ifadeleri gösteriyor ki eğitici içeriğe sahip olan medya programları ebeveyne çocuk ile iletişim kurma ve çocuğu eğitme yönünden destek sağlamıştır.

3.2.3. Yakınların desteği

Bu süreçte katılımcılar, çoğunlukla yakınlarının desteğini gördüklerini ifade etmişlerdir. Akraba yerine yakın ifadesinin kullanılmasının nedeni akraba harici olarak komşuların da sürece destek vermesi olarak ifade edilebilir. Bu süreçte katılımcılar kendilerine ailelerinin, eşinin ailesinin ve komşularının destek olduğunu ifade etmişlerdir. Eşinin ailesinin ve komşularının destek olduğunu bir katılımcı şu şekilde ifade etmiştir: *“Ailem uzaktaydı Horasan'daydılar. Her zaman gelemediler. Bu süreçte kayınlarım bana çok destek oldu. Komşularım zaman zaman destek verseler de ben bu apartmanın içinde kendimi güvende hissettim. Bunların içinde kendimi güvende hissettim. Dedim ki kötü komşu değil, ben burada güvendedim.”* (k3-v)

Kimi katılımcılar ise ailesinden destek görmediğini ailesinin çocuğunu bırakması şartıyla destek olacaklarını şu şekilde ifade etmiştir: *“Bende hazırlandım kızımı aldım geldim baba evine. Eşim bana*

bakmıyor, eve bakmıyor diye. Hani ailem var ya benim. (!) Eve gittiğimde babam yoktu. Babam gelince sen kendin ettin. Kaçtın o adama. Ben yine sana bakarım, sen benim kızımsın ama ben o adamın çocuğuna bakmam.” (k4-b)

3.2.4. Bireysel telkin

Katılımcılar kendi kendilerine telkinde bulunduklarını sorunlarını kendi kendilerine çözmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bir katılımcı bunalıma girdiğinde kendisini dışarı attığını ifade ederek “...Öyle olmasaydım gerçekten bunalırdım. Çok kötü şeyler olurdu. Ben desteği kendimde aradım kimse de değil...” (k1-v) sözleri ile ifade etmiştir. Bir başka katılımcı ise uyku problemi nedeni ile doktora gittiğini doktorun kendi hikâyesini dinledikten sonra kendisine “...sen bunlarla baş etmişsin uykusuzluğu da ilaç kullanmadan atlattırısın. Sana ilaç yazsam bağımlı olursun. Kendi kendine bununla baş edebilirsin.” (k4-b) sözleri üzerine ilaç kullanmadan uykusuzluk probleminin üstesinden geldiğini ifade etmiştir.

3.2.5. Dini başa çıkma

Çalışmanın temel problemi çerçevesinde katılımcıların, bu süreci atlama/üstesinden gelmede dinin farklı şekillerde kendilerine destek sunduğunu görülmektedir. Katılımcıların dini başa çıkma nitelikleri incelendiğinde k2-v, k3-v, k4-b ve k5-b’de olumlu dini başa çıkma özellikleri görülürken k1-v’de ilk dönemlerde isyan içerikli düşüncelerle olumsuz başa çıkma yönelimi görülmüştür. Ancak zamanla isyan yerini teslimiyete bırakarak olumsuz dini başa çıkmadan olumlu dini başa çıkma sürecini tecrübe etmiştir. Katılımcılar, süreç ile başa çıkmada dini oluşumlardan ve Allah ile kurulan iletişimden destek aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu süreçte dinin kader, imtihan, emanet ve teslimiyet anlama biçimleri de yine başa çıkmada etkili olmuştur.

a. Dini oluşumlar

Katılımcılardan biri dini oluşumların kendilerine bu süreçte yakın destek verdiğini ifade etmiştir. Bu oluşumların toplantılarında yaşadığı sürecin imtihan olduğuna dair telkinlerin ve sabır ile ilgili tavsiyelerin süreci atlama katkı sağladığı katılımcı (k1-v) düşüncesine yansımıştır. Bu yapıların teoloji inşasıyla beraber kişinin sosyalleşmesine katkı sağladığı ve ev ziyaretleri (k1-v) ile daha önce ifade edilen yalnızlık, anlamsızlık gibi duyguların yoğunluğunu azalttığı söylenebilir.

b. Dua “Demek ki bunlar duanın sırrı. Hala daha dua ederim.”

Katılımcıların tamamı Allah’a çok sık dua ettiklerini, ondan yardım istediklerini, ona güvendiklerini belirtmişlerdir. Mesela bir katılımcı Allah’a nasıl dua ettiğini ve ondan neler istediğini “Diyorum ki Allah’ım sen varsın. Ben kapıyı kitlerken de yatarken de diyorum ki Allah’ım sahibim sensin. Bana bir şey olursa bu ev bomboş kimse yok. Bana sen sahip çıkacaksın Allah’ım diyorum.” (k3-v) sözleri ile dile getirmiştir. K2-v ise “İbadetlerimle, dualarımla Allah bana yardım etti.” diyerek ibadetlerin ve genel anlamda duanın bu sorunları aşmada destek mekanizması olabildiğini vurgulamıştır. Katılımcıların tanrı tasavvurlarının genellikle adil ve merhametli olduğu yönündedir. Bu tasavvur ise dualara yansımıştır: “Her darlandığımda Allah’a sığındım. Allah içimi rahatlattı. Her zaman ona sığındım. Benim yaradanım. Her şeyi duyan, bilen gören.” (k4-b).

c. *Çocuğu emanet görmenin verdiği direnç*

Katılımcılar çocuklarının Allah'ın emaneti olduğunu ve bu emanet olan çocuklarının varlığı ile ayakta durabildiklerini ifade etmişlerdir. Çocuklarının Allah'ın emaneti olduğunu bir katılımcı “*Dedim ki benim bu çocukları büyütmem lazım. Bu çocuklar bana Allah'ın emaneti. Yani benim, başka kimseleri yok bu çocukların...*” (k1-v) sözleri ile dile getirmiştir. K2-v çocukları için ayakta durduğunu, bir başka katılımcı ise onların gözlerinden güç aldığını (k4-b) ifade etmiştir. Bir katılımcı ise “*...Hep Allah'tan istedim. Güç kuvvet istedim. Rabbimden çocuklarıma bakmak için güç kuvvet istedim.*” (k5-b) sözleri ile çocuklarının başa çıkmadaki motive edici etkisine işaret etmiştir.

d. *İmtihan düşüncesi ile anlamlandırma “Rabbim bu sınavı bana vermiş.”*

Katılımcılar yaşadıkları olayı bir imtihan olarak görmekte (k5-b) ve karşılığının olacağını ümit etmektedirler. Mesela bir katılımcı “*Demek bu benim imtihanım buna sabredeceğim inşallah cenneti kazanacağım derdim. Yani onlar.. Beni ayakta tutan şey onlardı. Aynen öyle. Her şeye sabretmeyi.. şey yani bir şeye sabredince mükafatı da olur.*” (k1-v) sözleri ile bu durumun bir imtihan olduğunu ve sabredince kazanacağına inandığını belirtmiştir. Katılımcılar Peygamber kısaltlarına da atıf yapmışlardır: “*Gececek, Eyup (a.s.)'a böyle olmuş, ona böyle olmuş, buna böyle olmuş. Oradaki bu tür şeyler beni teselliye yöneltti. Oradan gelirdim öbür hafta gelene kadar o imtihan yani diye düşünürdüm.*” (k1-v) Allah'ın sevdiği kullarını sınavına inanan bir katılımcı, hiç isyan etmediğini ifade etmektedir: “*Rabbime şükür ben hiç isyan etmedim. Eşim öldü de ben böyle kaldım hiç demedim. Ben niye böyle oldum hiç demedim. Hamd olsun. Rabbim bu sınavı bana vermiş. Bu sınavda çok güzel. Demek ki rabbim beni seviyor. Bende demek ki sevgili kuluyum Allah'ın.*” (k2-v)

e. *Kader ile anlamlandırma “Allah bunu yazmış sana”*

Katılımcıların neredeyse tamamı bunun bir yazgı olduğuna inanmaktadır. Mesela bir katılımcı “*Bana dinin desteği bu oldu ki bu Allah'tan gelmiş, başka bir şey değil Allah. Allah bunu yazmış sana.*” (k1-v) sözleri ile düşüncesini dile getirmiştir. Bir başka katılımcı ise “*Kader diye bir şey var. Kader de bu varmış. Bazen bana diyorlar işte eşi yok falan. Ben diyorum ki, rabbim öyle dilemiş. Rabbim bana bunu vermiş. Benim buna boyun eğmem lazım.*” (k3-v) sözleri ile bu durumun kader olduğunu ve buna boyun eğmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bir katılımcı sadece vefat/boşanma olayını değil sonrası meydana gelen diğer olumsuz olayları da mesela ailenin desteğinin olmamasını da kader ile açıklamıştır: “*Ama şunu da düşündüm beni istemiyorsa beni sevmiyorsa çocuklarımla ilgilenmiyorsa ben neden onu düşünüyem sonra nasip dedim ve kendimi teselli ettim.*” (k5-b). Bu ifadelerden hareketle İlahi yazgı inancı, katılımcıların tek ebeveynli aileye dönüşüm sürecini anlamlandırmalarına yardımcı olmuştur denebilir.

f. *Teslimiyet*

Katılımcıların genel tanrı tasavvurları adil, merhametli olması üzerinedir. Yukarıda ifade edilen din/tanrı ile ilişki biçimlerinden farklı olarak daha üst bir ilişki biçimlerine işaret etmişlerdir. Vefat/boşanma sonrası yaşanan sorunların üstesinden gelirken önce eşi sonra da babası vefat eden bir katılımcı Allah ile ilişkisini çok güzel bir şekilde betimlemektedir: “*Ama bazen yatarken diyordum ki, ben niye*

öyle diyorum benim Allah'ım var. Eşimin de babamın da sahibi Allah'tı. Hani onlar bana ne yapabilir? Bana bir zarar gelseydi eşim ve babam bunu engelleyemezdi. Allah'ın gücü gibi güçleri yok onların. Beni koruyacak olan Allah diyordum. Onları koruyan da Allah'tı diyorum. Benim başıma bir şey gelecekse yine ondan gelecek.” (k3-v).

Sonuç

Yukarıdaki veriler ışığında tek ebeveynli ailelerin temel olarak sosyal ve bireysel alanda çeşitli sorunlar yaşadıkları ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte katılımcıların ekonomik, güvenlik-toplumsal cinsiyet algısı, çocuk bakımı ve iletişimi, sağlık, anlamsızlık ve yalnızlık gibi sorunları bulunmaktadır. Bu sorunlarla başa çıkmada destek unsurları incelendiğinde kamu kurumları, yakınlar, medya, bireysel terapi ve din karşımıza çıkmaktadır. Kamu kurumlarının, ekonomik destek yönünden; radyo ve TV programlarının, ebeveynlik rolünü öğretme yönünden; yakınların, manevi ve ekonomik destek yönünden; bireysel telkinin, kişiye güven vermesi yönünden destek sağladığı gözlenmektedir.

Yukarıda zikredilen unsurların dışında araştırmamızın odak noktası olan din faktörü tek ebeveynli ailelerde, yaşanan sorunlarla başa çıkmada ciddi bir destek mekanizması kurmaktadır. Katılımcıların hepsi dinin, başa çıkma sürecinde kendilerine destek olduğunu ifade etmektedirler. Bu desteğin mahiyeti değişmekle birlikte dinin destek unsuru olarak varlığı katılımcı beyanlarıyla gözler önüne serilmiştir. Kader ve Allah tasavvuru çerçevesinde yaşanan olay algısı kişiden kişiye değişmektedir. Süreç imtihan olarak anlamlandırıldığı gibi Allah'ın yazgısı olarak da değerlendirilmiş ve anlamlandırılmıştır. Kimi zaman katılımcılar süreci anlamlandıramamışlar ve isyan etmişler ancak sonradan isyan teslimiyete dönmüştür. Dua ve ibadet ile Allah ile olan iletişimin katılımcıya verdiği manevi destek yine görüşmelere yansıyan dinin bir başka etkisi olarak ifade edilebilir. Çocuklarının varlığını emanet görme, yaşanan süreci bir sınav olarak telakki etme, dini grupların sosyal destek etkileri süreç ile başa çıkmada dinin etkisi olarak düşünülebilir.

Sonuç olarak; nitel verilerden elde edilen bilgilere göre, örnekleme oluşturan her bir katılımcının problemlerle baş etmede dine yöneldiği ve dinden destek aldığı görülmektedir. Din, tek ebeveynlik sürecinde karşılaşılan sorunlarla başa çıkmada etkin bir rol oynamaktadır. Din ebeveynin bu süreci sağlıklı atlatmasına destek sağlamaktadır ve bu desteğini pek çok alana yansıtmaktadır. Din, psikolojik alanda; bireyin hayatını anlamlandırarak ve dua, ibadet aracılığıyla insanı rahatlatarak, eğitim alanında; çocuk ile iletişimde emanet kavramı üzerinden ebeveyn-çocuk ilişkisini düzenleyerek, sosyal alanda; dini gruplarla insana sosyal alan oluşturarak destek sağlamaktadır. Araştırma, dinin bu farklı alanlarda sağladığı desteği ortaya koymaktadır. Koronavirüs (Covid-19) sürecinde de en çok arananın eş olduğu belirtilmekle birlikte bu boşluğun çocuklarla doldurulmaya çalışıldığı da ifade edilmektedir.

Bu araştırmadan hareketle araştırmacılara şunlar önerilebilir:

- Baba ve çocuklardan oluşan tek ebeveynli ailelerde dinin etkisi
- Kariyer sahibi tek ebeveynli ailelerde dinin etkisi
- Sosyal destek unsuru olarak komşu kavramı üzerine çalışma

Kurumlara ise şunlar önerilebilir:

- Tek ebeveyni ailelere yönelik çeşitli rehberlik faaliyetleri düzenleme

Kaynakça

- Acar, H. (2001). Tek Ebeveynli Ailelere Yönelik Feminist Sosyal Hizmet Müdahalesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(3), 13-25.
- Acar, İ. (2013), *Tek Ebeveynli Ailelerde Psikolojik Tepkiler ile Psikolojik Destek Almanın Klinik Sosyal Hizmet Açısından Analizi: Yalova Örneği*. Yalova Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Aydiner Boylu, A. Öztö, H. (2013). Tek Ebeveynli Aileler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Sosyoekonomi* 19 (19), 207-220.
- Akgül, M. (2016). Modernlik-Modernleşme, Post Modernlik, Sekülerleşme ve Din. N. Akyüz ve İ. Çapçioğlu (Ed.). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları, s. 181-211'deki makale.
- Can, İ. (2014) Moderniteden Postmoderniteye Ailenin Ontolojisi ya da Modern Çekirdek Aile Çerezleşiyor Mu? M. Aydın (Ed.). *Aile Sosyolojisi Yazıları*. İstanbul: Açılım Kitap Yayınevi, s. 51-83'teki makale.
- Coşan, B. (2018) Dünyada ve Türkiye'de Sosyoekonomik Bir Problem Olarak Tek Ebeveynli Aile Olgusunun Çok Boyutlu Değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 41, 159-295.
- Creswell, J.W. (2018) *Nitel Araştırma Yöntemleri* (çev. Ed. M. Bütün ve S. B. Demir) Ankara: Siyasal Kitabevi
- Demirci, E.Y. (2007) Değişim Sürecinde Dünyada ve Türkiye'de Aile Yapısı Ya Da Cemaat-Cemiyet Ayırımında Aileyi Yeniden Düşünmek. Ö. Çaha (Ed.) *Günümüzde Aile*. İstanbul: Ensar Neşriyat, s. 37-50'deki makale.
- Genç, Ö. (2019) *Tek Ebeveynli Ailelerin Yaşadığı Sorunların İncelenmesi*. Üsküdar Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- Kayan, R. (2020) Cennet Odaklı Aile. Görmez, M., Kayan, R., Meşal, H. V. dğr. *Süreklilik ve Değişim Ekseninde Aile Olmak*. İstanbul: Türe Kitap, s. 37-63'teki makale.
- Kızılgeçit, M., (2017). *Din Psikolojisinin 200'Ü*. Ankara: OTTO.
- Kurt, A. (2016) Aile ve Din. N. Akyüz ve İ. Çapçioğlu (Ed.) *Din Sosyolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları, s. 343-357'deki makale.
- Mensching, G. (2012). *Dini Sosyoloji*, çev. M. Aydın, Konya: Litera Türk
- Öz, N. (2019). Modern-Seküler Süreçte Ailenin Çözülmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 795-835
- Öztürk, M. S. (2012), *Tek Ebeveynli Ailelerin Yaşadığı Ekonomik Güçlüklerin İncelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım A, Şimşek H. (2016), *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin
- Wach, J. (1995), *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınevi.

AİLE BİREYLERİNE ALLAH İNANCININ KAZANDIRILMASINDA KELÂMÎ DELİLLERİN İŞLEVİ

Muzaffer BARLAK*

Öz

Aile, kültürel değerlerin nesiller arası aktarımında işlevsel bir konuma sahiptir. Aile kurumu aracılığıyla bir sonraki nesle aktarılan kültürel değerlerden biri de dinî inançlardır. İslam dini ekseninde ele alındığında en temel dinî inanç, Allah'ın varlığına inanmaktır. Allah'ın varlığı, somut nesneler veya somut karşılığı olan kavramlar üzerinden doğrudan ortaya konulabilecek bir bilgi değildir. Bunun aksine Allah'ın varlığı ile ilgili bilgi, ancak soyut kavramlar ve soyut düşünme süreçleri üzerinden elde edilebilecek bir bilgidir. Bu durum Allah'ın varlığı ile ilgili bilgi aktarımı konusunda ebeveynler için önemli bir sorun kaynağı olmaktadır. Nitekim çocukların zihin dünyası, somut kavramlar üzerinden düşünce üretmeye yatkın olsa da soyut kavramlar ile düşünce üretmeye elverişli değildir. Bu noktada soyut nitelikteki teolojik delillerin, çocukların anlayabileceği bir forma dönüştürülmesi, yani somut örnekler üzerinden ele alınması daha isabetli olacaktır. Bu çalışma, soyut karakterli teolojik delillerin, somut nitelikli örnekler üzerinden çocukların algısına uygun formda sunulmasına yönelik bir denemeyi içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Allah, İnanç, Delil, Aile, Çocuk.

Function of Kalamic Proofs in the Acquisition of Faith of Allah to Family Members

Abstract

The family has a functional position in the intergenerational transfer of the cultural values of a nation. One of the cultural values transferred to the following generations through the family is religious beliefs. When considered in the Islamic religion, the most basic religious belief is to believe in the existence of Allah. The existence of Allah is not a piece of information that can be revealed directly via concrete objects or concepts with concrete equivalents. On the contrary, information on the existence of Allah can only be obtained with abstract concepts and abstract thinking processes. This is an important problem source for parents regarding the transfer of the information on the existence of Allah. As a matter of fact, although the mind world of children is prone to producing thoughts via concrete concepts, it is not favorable for producing thoughts with abstract concepts. Right at this point, it would be more proper to turn abstract theological evidence into a form which can be understood by children; in other words, deal with concrete examples in this regard. The present study includes an essay on presenting abstract theological proof in a form that is appropriate to the perception of children via concretely qualified examples.

Keywords: Allah, Faith, Proof, Family, Child.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, mbarlak@sinop.edu.tr

Giriş

Toplular, kültürel varlıklarını sürdürebilmek amacıyla, bağlı oldukları inanç ve değerleri kendilerinden sonraki nesillere aktarma kaygısı taşımaktadır. Müslüman toplumlarda bireylerin kendilerinden sonraki nesillere aktarma konusunda en hassas davrandıkları kültürel değerler, İslam Dinine bağlılık ve bu bağlılığın gerekleri olan inanç esaslarını benimsemek şeklinde temayüz etmektedir. Ebeveynler, kendileri gibi çocuklarının da dindar bireyler olarak yetişmelerini arzu etmekte, din alanında sahip oldukları bilgi ve donanım nispetinde çocuklarına rehberlik etmeye gayret göstermektedirler.¹ Çocuklara yönelik dini rehberlikte ebeveynlerin en çok zorlandığı alan, inanç esasları; bu esaslar içerisinde kavratılması en güç olan konu da Allah inancı olmaktadır. Nitekim genelde inanç esasları, özelde Allah inancı, soyut düşünmeyi gerektiren bir niteliğe sahiptir. Ancak çocukluk dönemi, soyut kavramlarla düşünme yetisinin henüz gelişmediği, neredeyse bütün düşünce dünyasının somut kavramlar üzerinden işlediği bir dönemdir.² Bundan dolayı ebeveynlerin aile bireylerine Allah inancını kazandırmaları noktasında iki problemle karşılaşmaktadır. Bu problemlerin ilki, yetişkinlerin kendi Allah inançlarını kelâmî delillerle destekleyebilecek bilgi ve donanıma sahip olmamaları, ikincisi ise bu bilgi ve donanımı bir şekilde elde etmiş olsalar bile, bunu, çocukların algılayabileceği mahiyette somut kavramlar ve örnekler eşliğinde aktaramamalarıdır.

Kanaatimizce aile bireylerine Allah inancının kazandırılması konusunda, rehber konumundaki yetişkinler ve alıcı konumundaki çocuklar ile ilgili olan bu iki problem birlikte değerlendirilmelidir. Nitekim Allah inancını kendi zihin dünyasında delil temeline oturtamamış bir bireyin, bu konudaki rehberliğinin etkili olması beklenemez. Buna ilave olarak delillerle desteklenmiş bir Allah inancına sahip olsa da bu inancını çocukların anlayabileceği bir formda sunamayan bir ebeveynin başarı elde etmesi de pek mümkün görünmemektedir. Nitekim yetişkin bireylere hitap eden girift kelâmî delillerin, yetişkin olmayan bireyler için de işlevsel olmasını beklemek isabetli olmayacaktır.³ Bu noktada alternatif bir öneri olarak ikili delil geliştirme yaklaşımının denenebileceğini düşünüyoruz. Buna göre öncelikle Allah inancını kazandırmak üzere üretilen ve yetişkin bireylere hitap eden kelâmî deliller ele alınmalıdır. Ardından ise her bir kelâmî delilin, çocukların algısına uygun olarak somut kavramlar ile oluşturulmuş karşılıkları ortaya konulmalıdır. Bu sayede hem yetişkin bireyler Allah inancı konusunda nitelikli bir bilgiye sahip olma imkânı bulacak hem de onların bu bilgilerini çocuklara uygun yöntemlerle aktarabilmeleri sağlanacaktır.

1. Allah'ın Varlığının Delilleri

Kur'an'da Allah'ın varlığı, korkutma veya insanın zayıf yanlarına yapılan vurgu yoluyla değil, akla hitap eden deliller ve gerekçelerle ortaya konulmuştur. İnsanlar dayanaksız bir kabule değil, bilinçli

¹ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 79.

² Zeynep Nezahat Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlâk Eğitimi*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 67-68; Muallâ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990), 52.

³ Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2011), 183.

bir kavrayış ile Allah'ı bilmeye ve bu bilgiye dayanan bir inanca davet edilmişlerdir.⁴ Kur'an'daki bu yaklaşımdan ilham alan kelamcılar da Allah'ın varlığını rasyonel çerçevede anlamlı kılmak üzere Allah'ın varlığının delillerini ortaya koyma çabası içine girmişlerdir. Genel bir bakışla İslâm düşüncesinde geliştirilen birçok delil çeşidi bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Bu deliller, hudûs delili, imkân delili, gaye ve nizam delili, ilm-i evvel/akl-ı evvel delili, dini tecrübe delili ve kabûl-i âmme delili olarak altı başlıkta sıralanabilir.⁵ Bu delillerden ilk üçünün somut düşünme biçimine uygun bir karakterde olduğunu ifade edebiliriz. Son üç delilin ise daha çok soyut düşünme becerisi gerektirdiğini söyleyebiliriz. Bu çalışmadaki başlıca hedefimiz “Allah inancının somut kavramlar üzerinden rasyonel temelde ortaya konulması” şeklinde belirlendiğinden, son üç delil üzerinde durmayacak, bunun yerine ilk üç delil çerçevesinde konuyu değerlendirmeye gayret göstereceğiz.

1.1. Hudûs Delili

İslâm kelâmında cevher ve araz kavramlarını temel alarak hudûs delilini ilk kez ortaya koyan kişinin Ca'd b. Dirhem olduğu bilinmektedir. Daha sonra bu delili Mutezile'den Ebû'l-Huzeyl el-Allâf geliştirmiş ve nihayet İbn Küllâb el-Basrî aracılığıyla hudûs delili Ehl-i Sünnet tarafından da kullanılır hale gelmiştir.⁶ Hudûs delilinin akıl yürütme süreci şu şekildedir:

Her hâdisin (başlangıcı olan) bir muhdisi (başlangıcı olan bir şeyi başlatan) vardır.

Âlem (duyu organları veya tecrübe ile var olduğu bilinen her şey) hâdistir.

O halde âlemin de bir muhdisi vardır ki O muhdis, Allah'tır.⁷

Bu akıl yürütme, âlemin a'yân ve arazlardan ibaret olduğu tezi üzerine kurulmuştur. Buna göre âlemin her parçasında her an devam eden bir değişme söz konusudur. Diğer bir ifadeyle a'yanda bulunan hareket, durağanlık, birliktelik, ayrıklık, renk ve şekil gibi arazların her an değişmekte olduğu ve onların, şeylerde daimi bir varlığa sahip olmadıkları gözlenmektedir. Kadîm olmak, sabit ve değişmez bir mahiyette bulunmayı gerektirdiğinden, değişim ile malûl olan âlemin kadîm olması mümkün değildir. Buradan hareketle âlemin kadîm olmadığı, bunun aksine hâdis olduğu bilinir. Âlemin hâdis olduğu, yani önceden yok iken sonradan ortaya çıktığı sabit olduğunda, kaçınılmaz olarak, onu yok iken var eden veya henüz varlığı başlamamış iken onu başlatan bir varlığın bulunması da gerekli olur. Hâdis olan bu âlemi var eden varlığın kendisinin hâdis olması ise imkânsızdır. Nitekim âlemi var eden muhdisin kendisinin hâdis olması durumunda, bu kez de onun için bir muhdis gerekecek ve bu durum sonsuza kadar geriye doğru gidecektir. Bunun adı teselsüldür ve teselsül aklen imkânsızdır. Zira hâdis olma niteliği bir başlangıç noktasını gerektirir ki “başlangıç noktası”nın bulunduğu yerde sonsuzluktan söz edilemez. Âlemi var eden muhdisin kendisinin hâdis olduğunun varsayılması durumunda teselsülden başka bir ihtimal de devirdir. Devir, çember halinde hâdis varlıkların birbirlerinin varlık sebebi olmaları şeklinde ifade edilebilir. Devir de aklen imkânsızdır. Bu durumda kabul edilebilir tek bir seçenek kalmaktadır.

⁴ Hüseyin Atay, *İslâm'ın İnanç Esasları*, (Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1992), 39.

⁵ Bekir Topaloğlu, *İslâm Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992), 5-9.

⁶ Topaloğlu, *İsbât-i Vâcib*, 69.

⁷ Abdulkahir el-Bağdâdî, *Ehl-i Sünnet Akâidi -Kitâbu Usûli'd-Dîn-*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 98-99.

Bu seçeneğe göre âlemi ancak hep var olan ve zaman sınırlarına tâbi olmayan kadîm bir varlık var etmiş olmalıdır ki bu varlık, kıyam binefsihi sıfatına sahip olan Allah'tan başkası olamaz.⁸

Hudûs delili, kelim ilminde genel hatlarıyla bu şekilde işlenmektedir. Ancak böyle bir anlatım ile ele alındığında soyut düşünme kabiliyeti henüz gelişmemiş olan bireylerin hudûs delilini anlaması pek mümkün olmayacaktır. Bu noktada hudûs delilinde anlatılmak istenen mefhumun somut bir bağlamda ortaya konulması denenmelidir. Kanaatimizce böyle bir deneme için en uygun alan, çocukların gündeminde en çok yer alan, vakit geçirmekten en fazla haz duydukları ve ilgilerinin en uyanık olduğu oyunlar olmalıdır. Günümüz çocukları açısından değerlendirildiğinde belki en ilgi çekici oyun çeşidinin bilgisayar oyunları olduğu görülmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere hudûs delilinin temel vurgusu, başlangıcı olan bir şeyin, bir başlatıcısının bulunmasının gerekliliği idi. Bu vurguya uygun şekilde çocuğun düşünce dünyasında karşılık bulacak mahiyette bilgisayar oyunu üzerinden çocuğa şöyle bir telkinde bulunulabilir: “Bir bilgisayar oyunu, ancak birisi onu başlattığında başlar. Tıpkı bunun gibi yaşadığımız dünya ve bizler de hayatı başlatan bir varlık olmadan var olamazdık ve varlığımızı sürdüremezdik.”

Bilgisayar oyunu, çoğu zaman çocukların yetişkinlerden daha iyi olduğu bir konudur. Bundan dolayı çocuk bu konuda, belki başka hiçbir konuda olmadığı kadar kendisini yetkin hissetmektedir. Yetkin olduğu bir alanda karşılaştığı ve asla inkâr edemeyeceği bir gereklilik, aklın kendiliğinden kuracağı bir ilişki aracılığıyla, bu âlemin bir var edicisinin bulunması gerektiği fikrini çocuğun zihninde doğrudan uyandıracaktır. Benzeşime dayalı bu akletme, çocuğun düşünce dünyasında referans bir değer edinebilecek ve bu sayede çocuk, Allah'ın varlığı ile ilgili her şüphe anında bu referans değere tutunarak anlık endişelerinden sıyrılacaktır.

1.2. İmkân Delili

İslam düşüncesinde aklın hükümleri üç kategori olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre bir şey, ya muhal ya vâcib ya da mümkündür. Vâcib, var olması zorunlu olan veya var olmaması imkânsız olan şeydir. Muhal, var olması imkânsız olan şeydir. Mümkün ise var olması veya var olmaması zorunlu olmayan şeydir. Bir şeyin bu üç sınıf dışında herhangi bir hükme sahip olması mümkün değildir.⁹

İmkân delili, bu kategorik temellendirmeye dayalı olarak kurgulanmıştır. Buna göre;

Mümkün olan varlık ya başka bir varlık tarafından var edilmiştir ya da o, bizzat kendisinin varlık sebebidir.

Şayet mümkün varlığın var olma sebebinin bizzat onun kendisi olduğu söylenirse, bu imkânsızdır. Çünkü var olma sebebinin, var olan şeyi öncelemesi gerekir. O halde varlığının sebebi bizzat kendisi olan varlık, mümkün değil, ancak vâcib olur.

Mümkün olan varlığın var olmasına sebep olan varlık, ya mümkün ya da zorunlu varlıktır. Şayet sebep konumundaki varlığın da mümkün varlık olduğu söylenirse, bu durum sonsuzca geriye gider. Bu, teselsüldür ve teselsül aklen imkânsızdır.

⁸ Kazanç, *Kelâm Yazıları*, 19-20.

⁹ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 229-230; Kazanç, *Kelâm Yazıları*, 375.

O halde mümkün varlıkların var olmasının sebebinin mümkün değil de zorunlu olan bir varlıkta nihayete erdirilmesi gerekmektedir. Bütün mümkün varlıkların var olmalarının sebebi olan ama kendisi mümkün olmayan varlık, Allah'tır.¹⁰

Buradaki akıl yürütme sürecinde üzerinde durulan temel konu, âlemin mümkün bir varlık olduğu ve mümkün varlıkların, var olmalarını yok olmalarına tercih eden bir tercih edicinin bulunmasının gerekliliğidir. Ancak aklen imkânsız bir sürece girmemek için, tercih edici konumunda bulunan varlığın mümkün değil de vâcib bir varlık olması gerektiği öngörülmektedir. Nitekim mümkün varlıkların var olma sebeplerinin sonsuzca geriye giden diğer mümkün varlıklara dayandırılması, aklen imkânsız bir seçenektir. Bu çerçevede bu delilin, âlemin mümkün bir varlık olduğu kabulüne dayandırıldığı görülmektedir. Bundan dolayı imkân delili üzerinden Allah'ın varlığının ispatlanması söz konusu olduğunda, ilk olarak kanıtlanması gereken, âlemin mümkün bir varlık olduğu iddiasıdır.¹¹

Âlemin mümkün bir varlık olduğunun ortaya konulması için, onun mürekkebe (birleştirilmiş) bir varlık olduğunun ön plana çıkarılması etkili bir seçenek olarak görülebilir. Nitekim âlem tek parça bir varlık olmayıp, sınırsız sayıda (çok fazla) parçanın birleşmesiyle mevcut halini almış bir bütündür. Bu kadar farklı unsurdan oluşan bir yapının böylesine anlamlı bir bütün oluşturması için, bu bütünün var edilmesinden önce bir tasarımın bulunması kaçınılmazdır. Bu tasarımda hangi parçanın hangisiyle birleştirileceği, hangi parçanın hangi parçadan bağımsız olacağı, hangi parçanın hangi işlevi göreceği ve bunlar gibi daha birçok karar bulunmalıdır. Bunun ardından ise bu tasarıma uygun şekilde bütün parçalar bir araya getirilmeli ve her bir parça uygun yerlerde konumlandırılıp uygun işlevlere elverişle hale getirilmelidir. Gerek bu tasarımın kurgulanması ve gerekse tasarımda yer alan kurgu öğelerinin gerçekleştirilmesi için ilim, irade ve kudret sahibi bir varlığın var olması zorunludur. Zira pek çok parçanın bir araya getirilmesi suretiyle anlamlı, düzenli ve işlevsel bir ürün tasarlamak için, bu tasarıma konu olan bütün alanlarda üstün bir bilgi ve kavrayış sahibi olmak gerekir. Bilgiye ek olarak bu tasarımı gerçekleştirmek için bir de irade sahibi olmak gerekir. Nitekim bir varlık bir konuda bilgi sahibi olsa, ama dileyebilen bir varlık olmasa, bu bilgiye uygun bir eyleme yönelmesini beklemek doğru olmaz. Bildiği ve yapmak istediği şeyi gerçekleştirmek için kaçınılmaz olan bir diğer gereklilik de şüphesiz güçtür. Buna göre mademki âlem pek çok parçadan meydana gelmiş anlamlı, düzenli ve işlevsel bir bütündür, o halde bu bütünü ancak ilim, irade ve kudret sahibi olan ve aynı zamanda varlığı, başka bir varlığa dayanmayan bir varlık var etmiş olmalıdır.

İmkân delilinin teorik anlatımını kelimelerde işlendiği hali ile bu şekilde özetlemek mümkündür. İmkân delilinde üzerinde durulan mefhumun somut kavramlar eşliğinde ve çocuklar tarafından da anlaşılabilir bir şekilde anlatılması için lego oyuncakların uygun bir araç olacağı düşünülebilir. Bu kapsamda çocuğa Allah inancının kazandırılması için şöyle söylenebilir: "Lego oyuncaklarla yapılan ev, araba, gemi, köprü gibi anlamlı bütünler, ancak bir kimsenin bir şekil tasarlaması ve birçok parçayı bir araya getirerek bu tasarımı gerçekleştirmesi sayesinde oluşturulur. İnsanlar, çevremiz, dünyamız ve bütün evren ancak bunları tasarlayan ve her biri birbirinden farklı sayısız parçayı birleştiren bir varlık

¹⁰ Hulusi Arslan ve Mustafa Bozkurt, *Sistemik Kelâm*, (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 136-140.

¹¹ Kazanç, *Kelâm Yazıları*, 21-22.

sayesinde oluşturulmuş olabilir. Çünkü bu kadar parçayı böylesine anlamlı ve uyumlu bir bütün oluşturacak biçimde düzenleyen bir varlık mutlaka bulunmalıdır. İşte o varlık Allah'tır.”

Lego oyuncaklarla şekiller yapmak, belli yaşlardaki her çocuğun mutlaka oynadığı bir oyundur. Çocuklar lego oyuncaklarla oynarken istemli veya istemsiz olarak tasarlama kabiliyetlerini kullanırlar. Bu oyunu oynayan her çocuk, anlamlı bir bütün gerçekleştirmek için, parçaları bileştirmeye başlamadan önce bir şeyler tasarladığının farkına rahatlıkla varacaktır. Bu noktada anlamlı bir bütün oluşturmak için eylem öncesindeki tasarımın gerekliliğine kendiliğinden hak verecektir. Çünkü lego oyunu sırasında bu durum onun tarafından tecrübe ile sabit olmuştur. Kendi tecrübesine duyacağı güven, gerçekten de bu âlemin de bir tasarlayıcısının bulunması gerektiği konusunda onu ikna edecektir. Tasarlayıcının gerekliliğine ikna olan çocuk, aslında böyle bir âlemin var edilmesi için belli bir bilginin bulunması gerektiğini onaylamış olmaktadır. Bunu birinci aşama olarak değerlendirirsek, ikinci ve üçüncü aşamalarda da yine çocuğun tecrübesine uygun şekilde bu anlamlı bütünün ortaya çıkması için iradenin ve gücün gerekliliğinin aktarılması da denenebilecektir. Böylelikle çocukta Allah inancının oluşması için her bir aşama sayesinde bir basamak daha ileriye gidilebilecektir.

1.3. Gaye ve Nizam Delili

Gaye, elde edilmesi veya ulaşılmaması istenen şey anlamındadır ve belli bir hedefe odaklanmayı gerektirir. Nizam ise düzen anlamındadır ve rastgele olmayan, kurallı ve planlı bir var oluşu gerektirir. Evrendeki varlıkların gözlemlenmesi sayesinde, her bir varlığın belli bir amaç doğrultusunda var olduğunu anlamak gayet mümkündür. Ortam koşullarının bu varlıkların devamına en uygun şekilde ayarlanmış olması ve evren denilen bütünde yer alan her bir unsurun birbiriyle uyum içinde varlığını sürdürmesi de belirgin bir düzenin varlığını ortaya koymaktadır. Gaye ve nizam delili, evrendeki bu amaçlılık ve düzenlilikten hareketle Allah'ın varlığını kanıtlamaya dönük olarak kullanılan bir delildir. Gaye ve nizam delilindeki akıl yürütme sürecini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Evren, zerresinden küresine kadar bütün varlıklarda belli gayelerin bulunduğu ve bu varlıkların ortak bir düzen içinde birbirlerine bağlı oldukları bir bütündür.

Her bir varlığın belli gayelerle ve kusursuz bir düzen eşliğinde varlığını sürdürdüğü bir evren, ancak bu gayelere ve bu düzeni oluşturmak için gerekli olan bilgiye sahip olan bir varlık tarafından kurulabilir.

O halde bu evren de ancak bilgi ve akıl sahibi bir varlık tarafından var edilmiştir ki bu varlık, Allah'tır.

Gaye ve nizam delili, hudûs ve imkân delillerinde olduğu gibi felsefi bir akıl yürütme sürecini gerektirmez. Bu delil, sıradan bir tecrübe ile ulaşılabilecek basit bir sonuç niteliğindedir.¹² Belki de her-kese hitap eden bu niteliğinden dolayı Allah'ın varlığının kanıtı olarak Kur'an'da en fazla yer verilen delil de gaye ve nizam delilidir.

Bu delil aracılığıyla Allah'ın varlığına iki yoldan ulaşılabilir. Bunlardan ilkinde göre; evrendeki pek çok varlık, bilgi ve kavrayış sahibi olmadığı halde belli bir amaç doğrultusunda aktif olarak eylemini

¹² Ebû'l-Velîd İbn Rüşd, “el-Keşf an Minhâci'l-Edille”, *Felsefe-Din İlişkileri*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), 216-217.

sürdürmektedir. Bütün bu varlıkların diğer varlıklarla birlikte oluşturdukları düzene zarar vermeyecek tarzda ve hatta bu düzene katkı sağlayacak şekilde bir amaca dönük olarak varlığını sürdürmeleri, tesadüfle açıklanamayacak bir durumdur. Nitekim varlıklar, güdülendikleri hedeflere tesadüfen değil, belirlenmiş bir yönelme veya amaç gözetme ile ulaşmaktadırlar. Evrende, bilgi ve kavrayış sahibi olmadığı halde belli bir amaç doğrultusunda etkin olan varlıkların bulunması, bu varlıkların akıl ve kavrayış sahibi bir varlık tarafından var edildiklerini göstermektedir.¹³

Gaye ve nizam delilinin ikinci şekli ise, tek tek varlıkların amaçlılığından ziyade bütün varlıkların birlikteliğinde devam eden düzenden ilham alır. Buna göre evren, birbirlerine muhtaç olan pek çok varlığın birlikteliği ile kurulmuş bir düzendedir. Aynı varlıkların, kendi inisiyatifleri etrafında ve birbirleriyle ilişkili biçimde bir düzen oluşturmaları mümkün değildir. O halde bu varlıklar, belli bir düzen oluşturacak şekilde onları birbirleriyle ilişkilendiren bir yönetici tarafından sevk ve idare edilmektedir ki bu varlık, Allah'tır.¹⁴

Gaye ve nizam delili teorik düzlemde genel olarak bu çerçevede ele alınıp işlenmiştir. Bu delil, soyut kavramlar ve girift önermeler üzerinden değil de somut kavramlar ve bireysel tecrübelerden hareketle oluşturulduğundan, her düzeydeki insan için anlaşılması kolay ve işlevsel bir delil niteliğindedir. Bununla birlikte bu delilin de çocukların dünyasında daha çabuk karşılık bulacak ve onların ilgisine daha çok hitab edecek biçimde, resim yapma örneği üzerinden ele alınması işlevsel olabilecektir. Nitekim basit bir resimde kullanılan kâğıt, çizgiler ve renkler, ancak onları belli bir amaç ve düzen eşliğinde birleştiren birisi bulunduğunda bir resme dönüşür. Yaşadığımız dünyada birçok şekil ve renk bulunduğu göre ve bütün bunlar, bakanlara zevk veren bir güzelliğe sahip olduğuna göre, bunca şekil ve rengi böylesine güzel ve anlamlı bir bütüne dönüştüren bir varlık da mutlaka var olmalıdır.

Bu kapsamda çocuğa Allah inancının kazandırılması için şöyle söylenebilir: “Basit bir resim çalışmasında, yapmayı istediğimiz resmi ortaya çıkarmak için birçok çizgi, şekil ve renk kullanırız. Bir kimse belli bir resim yapmak için bu çizgi, şekil ve renkleri amaçlı ve düzenli bir şekilde bir araya getirmedikçe düzenli bir resmin ortaya çıkması mümkün değildir. Tıpkı resimde olduğu gibi, bu güzel ve düzenli dünyanın da onu var eden bir varlık olmadan meydana gelmesi mümkün değildir. Bu dünyayı böyle güzel ve düzenli olarak var eden de Allah'tır.”

Çocukların kendilerini en etkin biçimde ifade edebildikleri bir alan olarak resim yapma etkinliği içinde, Allah'ın varlığına dair bir akıl yürütmeye sevk edilmesi, işlevsel bir etkiye sahip olabilecektir.

Bu üç delil ve her bir delilin metaforik yaklaşımla somut kavramlar üzerinden ele alınması sayesinde, çocuklara Allah inancının kazandırılması konusunda kolaylık sağlanacağı düşünülebilir. Nitekim çocuklara herhangi bir konuda herhangi bir kanaatin kavratılması istendiğinde, bunun için en ideal yol, onlara ait kavramlar, onlara ait ilgi alanları ve onlara ait tecrübelerin kullanılmasıdır. Bu çalışmada ortaya konulan seçenekler, bir yaklaşıma ait örnekler mesabesinde ve çok daha farklı örneklerle çeşitlendirilmeleri mümkündür.

¹³ Hatice K. Arpaguş, *Fazlur Rahman'a Göre Allah ve İnsan*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010), 100-101.

¹⁴ St. Thomas Aquinas, “Tanrı'nın Varlığını İspat Etmek İçin Beş Yol”, çev. İbrahim Sezgül, *Klasik ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi*, nşr. Cafer Sadık Yaran, (Samsun: Etüt Yayınları, 1997), 74.

Sonuç

Modern dönemde insan ve madde odaklı düşünce ve yaşantı tarzının önemli ölçüde yaygınlık kazandığı ve bu süreçte metafizik değerlerin ihmal edildiği gözlemlenebilen bir olgudur. Bu olgu karşısında Müslüman bireyler, kendilerinden sonraki nesillere İslam dini inanç esaslarını doğru bir şekilde aktarma kaygısı yaşamaktadırlar. İslam dini inanç esasları içindeki en temel unsur olan Allah'ın varlığına iman, ebeveynlerin kendilerinden sonraki nesillere aktarma kaygısı duydukları konuların başında gelmektedir. Ancak ebeveynler gerek bu konudaki donanım eksiklikleri gerekse çocukların algı dünyasına hitap edecek uygun yöntemi tespit edememelerinden dolayı Allah inancının aktarımında sorun yaşamaktadır. Bu sorunun aşılması, bu konuda uygun bir yaklaşımın geliştirilmesine bağlı görünmektedir.

Çocuklara Allah inancının kazandırılması konusunda uygun olan yöntem, kanaatimizce onların algı ve ilgi dünyasına yakın olan kavramlar ve konular üzerinden bu inancın kazandırılmasına gayret göstermektir. Nitekim Allah inancı, gözlem, deney veya tecrübe yoluyla değil, ancak mantıksal çıkarımlarla elde edilebilecek bir kabuldür. Çocukların zihin dünyası ise soyut düşünme süreçlerine elverişli olmadığından, onlara Allah'ın varlığının anlatılması soyut ve teorik bağlamlarda değil, somut ve tecrübi örnekler çerçevesinde şekillendirilmelidir.

Çocuklara Allah inancının kazandırılması konusunda öncelikle ebeveynler kendi zihin yapılarına uygun olacak şekilde kelâmî delillerle Allah'ın varlığını rasyonel düzlemde kavramalı, bu kavrayışın ardından çocuklara yönelmelidir. Ebeveynler, kendilerindekine benzer bir inancın çocuklarda da varlık bulmasını sağlamak için kendi teorik kabullerini, çocukların dünyasına konu olan nesneler ve olaylar ile ilişkilendirmelidir. Çocukların ilgi ve algısının açık olduğu alanlarda onlara sunulacak olan örnekler, onların Allah inancını kazanmasında belirgin şekilde etkili olacaktır. Çocukların ilgi ve algılarının açık olduğu en belirgin alan olarak oyunları görmek mümkündür. Buradan hareketle oyunlar üzerinden çocuklara Allah inancının kazandırılmasının ideal bir yöntem olacağı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Aquinas, St. Thomas. “Tanrı'nın Varlığını İspat Etmek İçin Beş Yol”, çev. İbrahim Sezgül, *Klasik ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi*, nşr. Cafer Sadık Yaran, Samsun: Etüt Yayınları, 1997, 67-74.
- Arpaguş, Hatice K.. *Fazlur Rahman'a Göre Allah ve İnsan*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010.
- Arslan, Hulusi ve Mustafa Bozkurt. *Sistemik Kelâm*, Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Atay, Hüseyin. *İslâm'ın İnanç Esasları*, Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1992.
- Bağdâdî, Abdulkahir. *Ehl-i Sünnet Akâidi -Kitâbu Usûli'd-Dîn-*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Cihandide, Zeynep Nezahat. *Okul Öncesi Din ve Ahlâk Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd. “el-Keşf an Minhâci'l-Edille”, *Felsefe-Din İlişkileri*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985, 185-364.
- Kazanç, Fethi Kerim. Varlık, Bilgi, *Değer ve Siyaset Üzerine Kelâm Yazıları*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara: TDV Yay., 2005.
- Oruç, Cemil. *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2011.
- Selçuk, Muallâ. *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.
- Topaloğlu, Bekir. *İslâm Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992.

KAMU POLİTİKASI ANALİZİ: TÜRKİYE’DE AİLE POLİTİKALARI

Melih Ammar DEMİRCİ*

Öz

Aile, bütün toplumların en köklü ve en önemli kurumudur. Sosyal ilişkiler ilk olarak aile ortamı içinde başlamakta ve gelişmektedir. Toplumdaki önemi ve işlevinden dolayı aile, her zaman siyasetin odakları arasında yer almaktadır. Özellikle son dönemlerde siyasal iktidarların hem aile kurumunu kontrol altına almak ve kendi siyasal anlayışına uygun bir hale getirmek hem de ailenin sorunlarına çözümler geliştirmek ve aileyi korumak amacıyla aile politikaları ve diğer sosyal politikalara önem verdiği görülmektedir. Dolayısıyla aile siyasetin ve devletin toplumdaki ilgi odağı haline gelmiş ve uygulanan politikalar yoluyla devlet müdahalesine maruz kalmıştır. Kimi zaman hükümetlerin ideolojilerin baskılarına uğramış, kimi zaman ise güçlenmiş ve muhafaza edilmiştir. Bu bağlamda aile kurumu siyasette her dönem farklı şekilde algılanmıştır. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren aile bir bütün olarak kabul edilmiş ve politikalar buna göre şekillenmiştir. Toplumun en önemli parçalarından olan aileye yönelik hizmetlerin önemi her geçen gün artmaktadır. Artan toplumsal sorunlar, aile sorunlarının çözümüne yönelik sosyal politikalar üretilmesinin ve uygulanmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sosyal politikaların temelinde toplumun riskler karşısında refahının ve güvenliğinin sağlanması vardır. Devlet ile toplum arasındaki ilişki de bu risklerin yönetimi sürecinde gelişmektedir. Bu çalışmada, ülkemizde aileye yönelik geliştirilen politikalar, bu amaca hizmet vermek üzere kurulan kurumlar ve bu kurumların politikalarının ailenin bekasına etkileri değerlendirilmiştir. Çalışma nitel araştırma olup literatür taramasına dayanmaktadır. Ayrıca bu değerlendirme kapsamında politikalar süreç modeline göre analiz edilerek politika yapım sürecinin aktörlerine bir takım öneriler de sunularak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu politikası, Aile, Aile politikaları.

Public Policy Analysis: Family Policies in Turkey

Abstract

The family is the oldest and most important institution of all societies. Social relations first begin and develop in the family environment. Due to its importance and function in society, the family is always among the focus of politics. Especially in recent times, it is seen that political governments give importance to family policies and other social policies in order to both control the family institution and make it suitable for their own political understanding and to develop solutions for the family's problems and to protect the family. Therefore, the family has become the center of attention of the politics and the state in the society and has been exposed to state intervention through the policies implemented. Sometimes governments have been oppressed by ideologies, sometimes

* Yüksek Lisans Öğr., Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, melihdemirc@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-9047-6664>

they have been strengthened and preserved. In this context, the family institution has been perceived differently in politics. Especially since the 2000s, the family has been accepted as a whole and policies have been shaped accordingly.

The importance of family services, which is one of the most important parts of the society, is increasing day by day. Increasing social problems reveal the necessity of producing and implementing social policies for the solution of family problems. The basis of social policies is ensuring the welfare and security of the society in the face of risks. The relationship between the state and society also develops in the management of these risks. In this study, the policies developed for the family in our country, the institutions established to serve this purpose and the effects of the policies of these institutions on the family's survival were evaluated. The study is qualitative research and is based on literature review. Also, within the scope of this evaluation, the policies were analyzed according to the process model and some suggestions were presented to the actors of the policy making process and discussed.

Keywords: Public Policy, Family, Family Policies

Giriş

Aile insanoğlunun varolduğu ilk dönemlerden beri en temel sosyal kurumların başında gelmektedir ve bütün toplumlar için büyük öneme sahiptir. İlk günden bu zamana önemi kaybetmeden varlığını sürdürmüş ve ilelebet bu önemini koruyarak var olacaktır. Bu anlamda aile kurumu, toplumsal ilişkileri düzenleyen bir role sahip olmaktadır. Tarihsel süreçte aile devamlı bir değişim ve dönüşüm içinde olmuştur (Durğun, 2018, s. 2). Dünyadaki değişim ve küreselleşme tüm toplumları ve toplumun tüm alanlarını etkilediği gibi ailenin de dönüşümüne neden olan en büyük etkenlerdendir (Baş, 2017, s. 166). Ekonomik, sosyal ve teknolojik değişimler bu bağlamda aile yapısının ve aileye ilişkin yaklaşımların değişiminde etkili olmuştur. Toplumda ve ailede kadının rolünün değişmesi, çocuklara yönelik tehditlerin artması, evlilik yaşının yükselmesi ve boşanmaların artması aileye ilişkin yaklaşımı değiştirdiği gibi aile politikalarının da daha ciddiye alınarak hizmetlerin çeşitlenmesine ve yoğunlaşmasına sebep olmaktadır.

Alanyazında ailenin birçok farklı tanımının yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda aileye ilişkin farklı tanımları dikkate almak ve konuya geniş çerçeveden bakmak gerekmektedir. Bazı tanımlar aile içindeki birey sayısını ele alırken, bazıları ailenin işlevini dikkate almaktadır. En genel hatlarıyla aileyi nüfusu düzenleme, gelenekleri yaşatma, çocukları yetiştirme ve geliştirme, ekonomik ihtiyaçları karşılama rolleri üzerinden ele almak gerekmektedir.

Tarih boyunca aile, çoğunlukla toplumun temel birimi veya sosyolojik bir kurum olarak değerlendirilmiştir. Ailenin yalnızca toplumsal olarak değil bireysel boyutta da son derece kritik öneme sahip olduğu ancak modern zamanda fark edilen bir gerçek olmuştur. Bireysel önemi ile birlikte aile, artık evrensel bir olgu olarak görülmeye başlamıştır (Tezcan, 2015, s. 75). Bu işlevleriyle aile, sosyal bilimlerin alanında dikkat çeken bir konu haline almıştır. Aile merkezli tartışmalar sosyo-ekonomik ve siyasi konjonktürden etkilenmekte ve hem ülkeden ülkeye hem de dönemden döneme aileye ilişkin yaklaşımlar farklılaşmaktadır.

Aile politikalarını en genel ifadeyle aileye yönelik gerçekleştirilen tüm hizmetler olarak tanımlamak mümkündür. Bu hizmetler çoğunlukla aile kurumunu korumaya ve geliştirmeye yönelik atılan adımları kapsar. Aileyi koruma ve geliştirme adına yapılan başlıca düzenlemeler aile ve çocuk yardımları, evliliğe ilişkin düzenlemeler ve kadın erkek eşitliğini sağlama adına hayata geçirilen düzenlemeleri içermektedir. Diğer politikalarla birlikte yürütülen istihdam, konut ve gelir politikaları da aileye yönelik politikaların çatısını oluşturmaktadır. Yukarıda vurgulanan aileye ilişkin tehditlerin çoğalmas ve çeşitlenmesi aile politikalarının da çeşitlenmesine neden olmaktadır. Bu tehditler sosyal politikanın en çok ilgilendiği konu haline gelmiş ve aile politikasının önemini de artırmıştır. Türkiye’de tarih boyunca sosyal politika eğitim ve sağlık politikaları üzerinden yürütülmüş ve sistemli bir aile politikasına sahip olunamamıştır. Aile politikalarına yönelik merkez bir kurumun bulunmaması farklı kaynaklardan üretilen farklı politikalara neden olmuş ve bu husustaki boşluğu yıllarca sivil toplum örgütleri doldurmuştur. 2000’li yıllarda aile politikalarında başlayan dönüşüm 2011’de 633 sayılı kanun hükmünde kararnayla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulması ile sistemli hale getirilmeye çalışılmış ve kurumsal faaliyetler bakanlık çatısında toplanmıştır.

1. Kamu Politikasının Kavramsal Çerçevesi ve Süreç Modeli

Alanyazında kamu politikasının farklı tanımları dikkat çekmektedir, ancak en genel ifadeyle “devletlerin yasal otoritesinin bulunduğu alanlarda yetkili kamu kurumları ve görevlileri tarafından gerçekleştirilen eylem ve işlemler” şeklinde tanımlanabilir (Kaptı, 2011, s. 16). Dye (2014, s. 1)’a göre kamu politikası hükümetlerin yapmayı ve yapmamayı tercih ettiği şeylerin tümüdür. Anderson (2010, s. 7) kamu politikasını “bir veya birden fazla aktör tarafından, problemleri çözme amacıyla uygulanan ve uygulanmayan hareketler” olarak tanımlamaktadır. Kamu politikasının geniş tanımını ise Eyestone yapmaktadır. Eyestone (1971, s. 18) kamu politikasını “devletlerin çevreyle olan tüm ilişkileri” olarak tanımlamaktadır. Kamu politikası hükümetler için “ne yaparız, nasıl yaparız” sorularına cevap aramaktır. Politika teriminin sözlükteki tanımı “devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü” şeklindedir. İngilizcede karşılığı “Public Policy” olan kamu politikası kavramı için dilimizde “politika” ve “siyasa” kavramları kullanılmaktadır (Çevik & Demirci, 2012, s. 9). Politika kavramı iki temel anlama karşılık gelmektedir. İlki bir çatışma ve mücadeleyi temsil eder, diğer tanım ise bütünlük içinde toplumun yararını temsil eder (Kapani, 2012, s. 18).

Kamu politikasının başlıca özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Dilaveroğlu, 2017, s. 40):

- Kamu politikası kamu yararını sağlama amacıyla geliştirilir.
- Kamu politikası yasalara dayanılarak hayata geçirilir.
- Kamu politikası toplumun ihtiyaç ve taleplerine göre oluşturulur.
- Kamu politikası bizzat devlet tarafından uygulanabileceği gibi özel sektör de yürütebilir.

Kamu politikası süreci iki alanı kapsamaktadır. İlki baskı ve çıkar gruplarının siyasal karar alma mekanizmasını etkisi altına almak ve yönlendirmek için faaliyetler gerçekleştirmesidir. İkincisi ise, seçilmiş ve atanmışların süreçte karar almaya yönelik olumlu ve olumsuz etkileridir (Çevik & Demirci,

2012, s. 35). Dolayısıyla, kamu politikası sürecinde bir yanda seçmenler, baskı grupları ve medya bulunurken, bir yandan da bürokratlar, hükümet ve siyasi partiler aktif rol almaktadırlar. Kamu politikası sürecinde yer alan resmi ve sivil aktörler şu şekilde sıralanabilir: Hükümet, bürokrasi, siyasal partiler, bireyler, baskı grupları, medya ve uluslararası aktörler (Çevik & Demirci, 2012, s. 35-49).

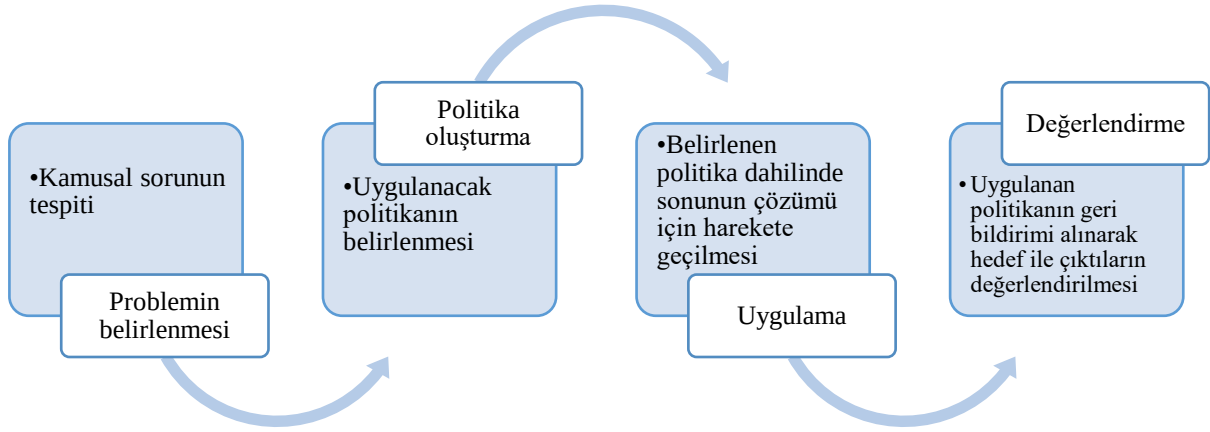
Kamu politikası süreci oldukça karmaşık ve detaylı bir süreçtir. Bu süreçte resmi ve sivil birçok aktör yer almaktadır. Kamu politikasının anlaşılması için parçalara ayrılması ve her bir parçanın ayrı ayrı incelenerek analiz edilmesi gerekmektedir (Çevik & Demirci, 2012, s. 68). Süreç kamu adına gerçekleştirilen her hareketi ve uygulanan her programı kapsamaktadır. Kamu politikası döngüsel bir sürece sahiptir ve toplumsal bir problemle başlamaktadır (Akdoğan, 2011, s. 78). Süreç modeli en genel kullanımla beş aşamada değerlendirilmektedir. Problemin tespiti, formüle etme, yasalaştırma, uygulama ve değerlendirme politika süreç analizinin aşamalarını oluşturmaktadır (Sabatier, 2007). Çevik ve Demirci (2012) süreç modelini dört ana aşamada ele almışlardır. Bu aşamalar sorunun saptanması, politikanın ve hedeflerin oluşturulması, politikanın uygulanması, değerlendirilmesi şeklindedir. Modele ilişkin farklı yaklaşımların mevcut olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kamu politikası süreç modeline ilişkin başlıca yaklaşımlara bakmakta fayda vardır:

Tablo 1. *Kamu Politikası Sürecine İlişkin Bazı Yaklaşımlar*

Lasswell (1971)	Dye (2014)	Parsons (2001)	Anderson (2010)	Howlett & Ramesh (2009)
Haber alma	Problemi tanıma	Problemi tanımlama	Tanıma ve gündem belirleme	Gündem belirleme
Tanıtlama	Gündeme getirme	Çözümleri tanımlama	Formüle etme	Formüle etme
Formüle etme	Formüle etme	Seçenekleri değerlendirme	Yasalaştırma	Karar verme
Başlatma	Yasalaştırma	Seçim yapma	Uygulama	Uygulama
Uygulama	Uygulama	Uygulama	Değerlendirme	Değerlendirme
Sonlandırma	Değerlendirme	Değerlendirme		
Değerlendirme				

Kamu politikası süreç modeli, uygulanan kamu politikasının sürecini ve aktörlerini analiz eden aşamalı bir analiz modelidir (Göçöğlu, 2014, s. 19). Sürecin başlangıcı toplumu ilgilendiren bir problemin ortaya çıkmasıyla, noktalanması ise uygulanan politikanın geri bildirimleri alınarak değerlendirilmesiyle gerçekleşir. Sürece ilişkin farklı yaklaşımlar olduğu daha önce ifade edilmişti, günümüzde en yaygın kullanım şekli ise problemin belirlenmesi, uygulanacak politikanın formüle edilmesi, politikanın yasalaştırılması, uygulanması ve değerlendirilmesi olmak üzere beş aşamadan süreç modelidir (Anderson, 2010). Politika bağlamında sorun, toplumda ortaya çıkan memnuniyetsizliğin ve ihtiyaçların karşılanması amacıyla politika yapımcılarının harekete geçmesini ifade eder (Anderson, 2010, s. 89). Sorunların kamu politikasının alanına girmesi için kamusal boyutlara gelmesi ve gündem olması gerekmektedir. Sorunun toplumun genelini kapsamaması nedeniyle, politikanın başarılı sonuç verebilmesi için teşhisin doğru konulması önem kazanmaktadır. Sorunun kamuoyunda gündeme gelmesiyle yetkililer çözüm önerileri geliştirmek üzere harekete geçerler. Bununla birlikte formülasyon aşamasına geçilir (Dye, 2014, s. 50). Bu aşamada yasalaşacak politikaların tasarımı gerçekleştirilir. Politikanın tasarımı yapılırken toplumun değerleri, sorunun boyutunu ve riskler göz önünde bulundurularak hareket edilir

(Hill, 2013, s. 81). Politikanın tasarımının bu şekilde tamamlanmasının ardından hukuki norm haline getirilmek üzere yasalaşma aşamasına geçilir. Politikalar bu aşamada meşruluk kazanır ve yargı organı da denetlemek üzere sürece dâhil olur (Dye, 2014, s. 55). Politika resmiyet kazandıktan sonra artık uygulanmaya hazır hale gelmiş olur. Politika sürecinde ortaya koyulan amaçlar, hedefler, riskler bu aşamada eyleme dönüşür (Kulaç & Çalhan, 2013, s. 212). Uygulama aşaması aynı zamanda politikanın aktif hale gelmesi ve somutlaşması anlamına da gelmektedir. Kamu politikası uygulanırken farklı kurum ve kuruluşlarla işbirliği ve koordinasyon gerekebilir, ayrıca mevcut aktörlere yeni sorumluluklar da getirebilir (Dye, 2014, s. 63). Uygulanan politikanın neticesinde sonuç ve çıktıları analiz etmek için değerlendirme yapmak gerekir. Değerlendirmede amaçlara ve hedeflere ne kadar ulaşılabildiği ortaya çıkarılır. Böylece “ne yapmak istedik, ne yapabildik” sorularının cevabı alınmış ve aradaki ayırım saptanmış olur. Bu ayırım aynı zamanda politikaların etkinliğinin ölçülmesi anlamına gelir (Tamzok, 2007, s. 25). Bu bağlamda kamu politikası sürecini Şekil 1’deki gibi formüle etmek mümkündür:

Şekil 1. Kamu Politikası Süreci

2. Türkiye’de Aile Politikaları

Kamu politikası toplumda ortaya çıkan sorunların çözülebilir olup olmadığı, olası çözümlerin neler olduğu, çözümlerin etkili olup olmadığı argümanları üzerinden yürütülür (Memişoğlu, 2016, s. 67). Dar anlamda aile politikasını, doğrudan aileye odaklı ve ailenin işlevleri üzerinde etkili olma amacıyla uygulanan politikalar olarak tanımlamak mümkündür (Turgut, 2016, s. 416). Aile politikası analizi ise aile politikalarının nasıl yapıldığını, ne olduğunu ve etkilerini araştıran disiplinler arası bir alandır (Talas, 1995, s. 53). Aile politikasının çok aktörlü yapısından dolayı analizlerin geniş kapsamlı yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda aile politikası analizinin, aile kurumu üzerinde en etkili aktör olan Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığını merkeze alarak bakanlığın ve diğer aktörlerin eylemlerini incelemek önemlidir. Modern toplumlarda kamu politikası alanı çok kapsamlı ve detaylıdır (Buz, 2003). Dolayısıyla kamu politikalarının sahip olduğu sosyal, ekonomik ve siyasal etkiler çok ciddi düzeydedir (Cılca, 2002). Kamu politikalarının bu özelliği nedeniyle süreç analizi büyük önem arz etmektedir. Söz konusu durum aileye yönelik hizmetler ve politikalar için de geçerlidir. Aile politikaları toplumun tamamını ilgilendirmekte ve gelecek nesillere de çok büyük etkisi olmaktadır (Bayer, 2018, s.

217). Günümüzde uygulanan bir aile politikasının etki ve sonuçları kısa vadede sonuçlanabileceği gibi bazı politikaların da sonuçları ancak bir sonraki nesilde ortaya çıkabilecektir. Dolayısıyla aile politikası analizinin kapsamlı yapılmasının önemini artırmaktadır. Bu bağlamda öncelikle aile politikalarının zaman içerisinde nasıl değişim ve dönüşüm gerçekleştirdiği incelenecek ardından politika yapım sürecinde bu gelişmeler değerlendirilecektir.

Tarihsel sürece bakıldığında 1961 anayasasının aileyi toplumun temeli olarak kabul ettiği ve onu korumayı amaç edindiği görülmektedir. 1982 anayasası önceki döneme göre daha kısıtlayıcı ve baskıcı olsa dahi hazırlanan planlarda ailenin toplumsal işlevlerine değinildiği ve riskler belirlenerek ailenin korunmasına yönelik tedbirlerin alındığı dikkat çekmektedir. Bu süreçte Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Avrupa Sosyal Şartı anlaşmalarına taraf olunmuş ve 1989 yılında 396 sayılı kanun hükmünde kararname ile Aile Araştırma Kurumu kurulmuştur (Canatan, 2010, s. 37). Aile Araştırma Kurumu aileye yönelik oluşturulan ilk yapılanma olması özelliğiyle son derece önemlidir. Kurum aile bütünlüğünün korunması, sosyal refahın artırılması ve toplumsal gelişmelerin aile üzerine etkilerinin belirlenmesi amacıyla kurulmuş, ilgili konularda araştırmaları sürdürmüş ancak hükümetin danışma organı olarak kalmış ve bu dönemde kayda değer politikalar üretilmemiştir.

2000’li yıllara gelindiğinde aileye yönelik politikalar artmış, önce 2004 yılında 5256 sayılı kanunla Aile Araştırma Kurumu kapatılmış ve Başbakanlığa bağlı kurulan Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü’ne devredilmiştir. Yakın tarihte aile politikaları bağlamında atılan en önemli adım ise 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulmasıdır. Bakanlığın kurulması ile ASAGEM ve Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü bakanlık elinde birleştirilmiştir. Daha önce merkezden yapılan araştırmalar ve geliştirilen politikalar bakanlığın taşra teşkilatlanması sayesinde ülke geneline yayılması ve uygulanması kolaylaştırılmıştır. Bu dönemde dikkat çeken bir diğer gelişme de Aile Mahkemelerinin kurulması olmuştur. 2003 yılında aile hukukundan doğan davaların ve diğer işlemlerin yürütülmesi amacıyla kurulan mahkemelerde temel amaç ailenin bütünlüğünü ve devamlılığını korumaktır (Turgut, 2016, s. 420). Bu amaca yönelik olarak aile mahkemelerine aileye yönelik tedbirler alma hususunda yetki verilmiştir. Aynı amaca yönelik olarak 2007 yılında Aile Danışma Merkezleri kurulması kararlaştırılmıştır. Merkezin misyonu ailenin korunması, desteklenmesi ve sorunların çözülmesine yönelik ailelere danışma hizmeti sunmaktır. 2017 anayasa ve sistem değişikliğinden sonra oluşturulan yeni kabinede Çalışma Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesine alınarak bakanlığın hizmet alanı genişletilmiş ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı adını almıştır. Bu çerçevede aileye daha geniş bir pencereden bakılarak çalışma hayatının da aile ile olan ilişkileri göz önünde bulundurulmuştur. Aile politikalarının tarihsel sürecine bakıldığında yakın dönemde politikalarda yaşanan dönüşüm gözden kaçmamaktadır.

3. Aile Politikalarının Süreç Analizi

Kamu politikası sürecinin ilk aşaması toplumsal bir sorunun farklı yollardan gündeme gelmesi ve kamuoyunda yer bularak problemin belirlenmesidir (Shafritz, Layne, & Borick, 2005, s. 125). Ailenin

korunması ve güçlendirilmesinin Türkiye’de kamuoyunun gündemine gelmesi ve politika yapıcılarının dikkatini çekmesi 1987 yılında kadın hareketinin başlattığı “Dayağa Hayır” kampanyasıyla başlamış ve farklı platformlarda formüle edilerek kamu politikası halini alacak şekilde kendine yer bulmuştur. Bu kampanya neticesinde sığınma evleri ve kadın dayanışma merkezleri kurulmuştur. Gündeme gelme her zaman sivil hareketler sonucu olmaz, örneğin “üç çocuk politikası” bizzat cumhurbaşkanı tarafından gündeme getirilerek kamuoyuna sunulmuştur.

Gündeme gelme ve problemin belirlenmesi sürecin yazılı olmayan aşamasıdır, kanunlaştırmada gündeme gelen ve belirlenen problemler formüle edilmekte ve yazılı hale gelmektedir (Çalı, 2012, s. 19). Aileye ilişkin kanunlaşma çalışmalarına ilk örnek 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanunun 1998 yılında yürürlüğe girmesidir. 2005 yılında meclis çatısında “Töre ve Namus Cinayetleri İle Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesine Yönelik Araştırma Komisyonu” kurulması bu hususta atılan önemli adımlardandır. Komisyonun oluşturulması ile aile içi şiddet, farklı platformlarda formüle edilmiş ve kamu politikası halini almıştır (Haktankaçmaz, 2012, s. 47). Son olarak da 6284 sayılı “Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun” 20.03.2012 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Kanunlaştırılarak politika haline gelen bu uygulamaların hayata geçirilmesi adına daha sonra Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı adını alacak olan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur. Ayrıca, aileye yönelik hizmetlerde bulunmak için Aile Danışma Merkezleri kurulmuştur. Büyükşehir Belediyeleri tarafından kadın ve çocuk koruma evleri hizmete açılmıştır. Doğrudan destek ve yardım sağlamak amacıyla “ALO 144 Sosyal Yardım Hattı” ve “ALO 183 Aile, Kadın, Çocuk ve Özürlü Danışma Hattı” kurulmuştur. Yukarıda da bahsedildiği gibi aile hukukundan doğan davaların görülmesi ve aile bütünlüğünün devamı amaçlarıyla Aile Mahkemelerinin kurulması da politika sürecinin uygulama aşamasında değerlendirilecek adımlardandır.

Atılan tüm bu adımlar ve uygulanan politikalar aile bütünlüğünün korunması, devamlılığının sağlanması gibi temel hedeflerle oluşturulmuştur. Kanunlarla verilecek destek ve hizmetlerin özellikle mağduriyetleri hızla gidermek amacıyla, ulusal ve uluslararası mevzuatlara uygun şekilde yürütüleceği belirtilmiştir. Ayrıca toplumun tamamını kapsayan çözümler için resmi ve sivil tüm aktörlerle işbirliği içerisinde hareket edileceği vurgulanmıştır. Söz konusu uygulamaların yakın dönemde hayata geçirilmiş olması, kurulan kurumların ve uygulanan tedbirlerin ileriye dönük olarak sonuçlarını henüz oluşturmadığı için henüz bir değerlendirme yapmak isabetli olmayacaktır. Ancak belirtilen realist hedeflerin, kurumsal yapılanmanın, denetlenebilirliğin ve gösterilen gayretin ışığında sonuç alınabileceği düşünülmektedir. Zaman içerisinde yaşanacak aksaklıklar ve ortaya çıkacak ihtiyaçlar doğrultusunda gerekli revizyonların yapılması kamu politikası adına eksikliği giderecektir.

Sonuç

Tarih boyunca birçok etken toplumumuzun aile yapısında değişime neden olmuştur. Ülkemizde aileler bir yandan geleneksel yapısını muhafaza ederken, bir yandan da değişen dünyayla birlikte mo-

dernleşmeden etkilenmiştir. Devletin faaliyetleri çeşitlendikçe ve vatandaşın talepleri arttıkça kamu politikası alanı en çok dikkat çeken alanlardan biri gelmiştir. Kamu politikası analizi oluşturulan politikaları belirli bir çerçeve içerisinde incelemeye dayanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada her geçen gün önemi artan aile politikalarını incelemek amaçlanmıştır. Türkiye’de günümüz aile politikalarını konu alan çalışmada, aile politikaları kamu politikası süreç modeli çerçevesinde problemin belirlenmesi, politika oluşturma, uygulama ve değerlendirme aşamaları ile analiz edilmiştir.

Ülkemizde aileye ilişkin problemleri çözmek için birçok düzenleme yapılmış, ancak tek bir merkezden hareket edilmemesi başta olmak üzere birçok eksiklik nedenleriyle düzenlemeler yeterli olmamıştır. Sosyal politika anlayışı olarak ailelere yalnızca nakdi yardım sağlamak, aile kurumuna geniş bir pencereden bakamayarak istihdam ve gelir dağılımında adalet gibi hususların göz ardı edilmesi politikaların yetersizliğinin diğer önemli sebeplerindendir. Ancak 1980 sonrası Avrupa Birliği ile uyum sürecinde atılan adımlar aile politikası için bir milat olma özelliğine sahiptir. Bu dönemde Uluslararası Çalışma Örgütü ve Avrupa Sosyal Şartı’na taraf olunması, ardından Aile Araştırma Kurumu’nun kurulması aileye yönelik bakışın değişmesi ve araştırmaların artarak yeni politikalara zemin hazırlanması anlamına gelmektedir. Bazı yapısal problemleri çözmek mümkün olmasa da riskleri en aza indirmek, özellikle dezavantajlı gruplara yönelik koruyucu tedbirler almak son derece mühimdir. Yakın tarihe baktığımızda özellikle 2000 sonrası dönemde bu konularda önemli adımlar atıldığını söylemek mümkündür. Kamu politikası sürecinin sağlıklı işlemesi için temel dinamiklerden olan sistemli süreç yönetimi Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulmasıyla hayata geçirilmeye başlamıştır. Aynı süreçte bakanlık kurulmadan atılan önemli adımlar aile mahkemeleri ve Aile Danışma Merkezleri kurulmasıdır. Bu süreçte sosyal politikalarda ailenin ön planda tutulduğunu ve özellikle dezavantajlı grupların gözetildiğini söylemek mümkündür. Son dönem aile politikaları incelediğinde dört temel alt başlıkta şekillendiği dikkat çekmektedir. Bu alt başlıklar ailenin korunmasına yönelik politikalar, aile hayatının geliştirilmesine yönelik politikalar, iş ve aile yaşamının dengesine yönelik politikalar ve ailenin güçlendirilmesine yönelik politikalardır. Hayata geçirilen tüm düzenlemeler ve uygulanan politikalar aileyi korumak ve güçlendirmek için elbette yeterli değildir, ancak iyi bir başlangıç ve ümit verici adımlardır.

Kaynakça

- Akdoğan, A. A. (2011). Türkiye’de Kamu Politikası Disiplininin Tarihsel İzleri. E. F. Kartal içinde, *Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları* (s. 75-98). Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Anderson, J. E. (2010). *Public Policymaking (7th edition)*. Boston: Cengage Learning.
- Baş, H. (2017). Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Aileye Yönelik Sosyal Politikaları Üzerinden Bir Değerlendirme. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 165-196.
- Bayer, A. (2018). Aile Yaşanan Anlaşmazlıklar ve Çözüm Önerileri. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 215-234.
- Buz, S. (2003). Aile Politikalarına Mülteciler Boyutunda Bir Bakış. *Aile ve Toplum*, 2(6).
- Canatan, K. (2010). Aile Politikaları ve Türkiye Örneği. *Umran Dergisi*(187), 34-39.
- Cılca, İ. (2002). Aile Mahkemeleri Tasarısı Üzerine Bir Değerlendirme. *Aile ve Toplum*, 2(5).

- Çalı, H. H. (2012). Aile İçi Şiddet: Bir Kamu Politikası Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 1-25.
- Çevik, H. H., & Demirci, S. (2012). *Kamu Politikası: Kavramlar, Aktörler, Süreç, Modeller, Analiz, Karar Verme*. Ankara: Seçkin Yayınlar.
- Dilaveroğlu, A. (2017). Kamu Politikası Sürecinin Politik Çevre Bağlamında Değerlendirilmesi. *İşletme & Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 37-51.
- Durğun, A. (2018). Türkiye'de Aile İçi Sorunlara Yönelik Sosyal Politikalar ve Şiddetin Önlenmesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 1-12.
- Dye, T. R. (2014). *Understanding Public Policy (14th edition)*. USA: Pearson.
- Eyestone, R. (1971). *The Threads of Public Policy: A Study in Policy Leadership*, Indianapolis. USA: Bobbs-Merrill Co.
- Göçoğlu, V. (2014). *Kamu Politikası ve Sosyal Medya İlişkisi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Haktankaçmaz, M. İ. (2012). Yerel Yönetimler Neden Kadına Yönelik Koruma Hizmetlerinin Sunumunda Temel Aktör Olamazlar. *İdarecinin Sesi Dergisi*(149), 46-51.
- Hill, M. (2013). *The Public Policy Process (6th edition)*. USA: Longman.
- Howlett, M., & Ramesh, M. (2009). *Studying Public Policy: Policy Cycles and Policy (3th edition)*. New York: Oxford University Press.
- Kapani, M. (2012). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaptı, A. (2011). Giriş: Kamu Politikası Süreci. E. A. Kaptı içinde, *Kamu Politikası Süreci: Teorik Perspektifler* (s. 15-21). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kulaç, O., & Çalhan, H. S. (2013). Bir Kamu Politikası Süreci Analizi: Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulu Yurtdışı Lisansüstü Bursları. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 205-225.
- Lasswell, H. D. (1971). *A Pre-Wiew of Policy Sciences*. American Elsevier Publishing.
- Memişoğlu, D. (2016). Bir Kamu Politikası Analiz Örneği: Sağlıkta Dönüşüm Programı. *Yasama Dergisi*(34), 62-93.
- Parsons, W. (2001). *Public Policy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Sabatier, P. A. (2007). *The Theories of the Policy Process*. Colorado: Westview Press.
- Shafritz, J., Layne, K., & Borick, C. (2005). *Classics of Public Policy*. New York: Pearson Longman.
- Talas, C. (1995). *Toplumsal Politika*. Ankara: İmge Yayınları.
- Tamzok, N. (2007). *Kamu Politikası Analizi: Elektrik Enerjisi Sektörü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Tezcan, M. (2015). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Turğut, F. (2016). Türk Siyasetinde Son Dönem Aile Politikaları. *SEFAD*(35), 411-426.

TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİ PROGRAMLARININ AİLE KURUMU ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Akif ÇARKCI *

Öz

Türkiye’de, Siyasi Partiler Kanunu çerçevesinde kurulan ve demokrasinin vazgeçilmez kurumları olan siyasi partiler, ekonomiden kültüre, sağlıktan sosyal politikaya kadar pek çok konuda çeşitli politikalar belirlemekte ve parti programlarında bu politik öngörülerini toplumla paylaşmaktadırlar. Özellikle sosyal politika başlığı altında yer alan, aile ve aile kurumuna ilişkin belli başlı sorunlar ve çözüm önerileri, çeşitli kavramlar eşliğinde önem derecelerine göre parti programlarında yer almaktadırlar. Aileye ilişkin politika geliştirme ya da belirleme alanları partiden partiye değişmekte, kimi parti programlarında aile olgusu neredeyse hiç yer almamakta, bazı parti programlarında ise aile mefhumu sadece kadın merkezli bir bakış açısıyla ya da kadına şiddet parantezinde işlenmektedir. Literatürde çoğu zaman toplumun çekirdeği olarak vasıflandırılan aile kurumunun sorunlarına ilişkin olarak siyasi partilerin topluma deklare ettikleri politika önerileri, ister iktidar olsunlar ister olmasınlar, aile kurumuna bakışlarını belirleme ve aile kurumunun sorunları karşısında takındıkları tutum bakımından önem arz etmektedir. Siyasi Partilerin parti programlarında aileye atfettikleri önem ile toplumun aileye ve aile kurumunun sorunlarına atfettiği önem arasında bir ilişki bulunup bulunmadığı partilerin program metinlerinden az ya da çok anlaşılmaktadır. Zira siyasi partiler toplumdan oy almakta ve siyasi partilerin politika önerileri sandıkta toplumun onayına sunulmaktadır. Bu çalışmada; aile olgusunun siyasi parti programlarında yer alıp almadığı, yer alıyorsa ne kadar yer aldığı, aile merkezli sorunların ve çözüm önerilerinin partiden partiye ne türden değişimler gösterdiği, sosyal politika başlığı altında ailenin hangi önem derecesinde işlendiği, farklı ideolojik kulvarlarda bulunan partilerin aile meselesinde hangi ideolojik tercihlerde bulunduğu gibi kritik konular araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Parti Programı, Aile, Siyasi Partiler.

The Analysis of Political Party Programs in Turkey within the Scope of Family Institution

Abstract

In Turkey, the Political Parties established under the law of political parties which are indispensable institutions of democracy are determining various policies from economy to culture, from health to social policy and share these political insights with the public in their party programs. The main problems and solution suggestions related to the family and the family institution, especially under the title of social policy, are included in the party programs according to their importance, accompanied by various concepts. The areas of family policy development or termination vary from party to party, in some party programs the phenomenon of family is almost nonexistent, and

* Dr., T.C. Sağlık Bilimleri Üniversitesi, akif.carkci@gmail.com.

in some party programs, the concept of family is covered only with a woman-centered perspective or in the parentheses of violence against women. The political proposals of the political parties regarding the problems of the family institution, which is often characterized as the core of the society in the literature, are important in terms of determining their attitudes towards the family institution, whether they are in power or not. It is more or less understood from the program texts of the parties whether there is a relationship between the importance that Political Parties attribute to the family in party programs and the importance that society attributes to the problems of the family and the family institution. Because the political parties get votes from the society and the political proposals of the political parties are presented to the approval of the society in the ballot box. In this study; whether the family phenomenon is included in the political party programs, how much it takes place, what kind of changes the family-centered problems and solution suggestions vary from the party to the party, the degree of importance of the family under the heading of social policy, what ideological choices of the parties in different ideological tracks on the family issues are researched.

Keywords: Party Program, Family, Political Parties.

Giriş

Aile konusu pek çok bilim dalı tarafından masaya yatırılan ve araştırma konusu edilen bir alandır. Sosyal politikadan psikolojiye, siyaset biliminden sosyolojiye kadar pek çok bilim dalında aile konusunun çeşitli boyutlarıyla incelendiği, aileye ilişkin sorunların birer müstakil bilimsel araştırma ve çalışma konusu olarak ele alındığı gözlemlenmektedir.

Toplumun çekirdeği hatta temel taşı olarak vasıflandırılan aile Türk toplumunda çok daha ayrıcalıklı ve çok daha özel bir yer işgal etmektedir. (Bozkurt, 2005: 259) Din, töre, gelenek ve kültür gibi devasa nitelikte belirleyici ve kural koyucu alanlar tarafından özel bir yere konumlandırılan aile, din, tarih ve gelenek şemsiyesi altında kendisine bir hassasiyet-kutsiyet vasfı kazanmıştır. Aile müessesine atfedilen kutsiyet ve geleneksel itibar aile ile ilgili her meselenin de titizlikle ele alınması ve araştırılması sonucunu doğurmuştur. Aile kurumuna ilişkin olarak özellikle modern dönemde ortaya çıkan problemlerin bazen içinden çıkılmaz boyutlara ulaşması ve daha derin incelemelerin yapılmasına ihtiyaç duyulması aile kurumunun hem bilim insanları hem de politika yapıcılar tarafından birkaç kat daha fazla dikkate alınmasıyla sonuçlanmıştır. (Turgut, 2010: 30-31)

Gerçekten de yakından bakıldığında başta sosyoloji olmak üzere sosyal politika, psikoloji, istatistik, siyaset bilimi, ilahiyat gibi disiplinler aile konusunu hem kendi bilim alanlarının sınırları içerisinde hem de disiplinler arası bir yaklaşımla inceleme konusu etmektedirler. Disiplinler arası çalışmaların öne çıktığı ve değer kazandığı bir dönemde aile meselesinin çok farklı perspektiflerden incelenmesi yararlı neticeler doğurmaktadır. Geleneksel toplum ile modern döneme ait problemlerin eş zamanlı olarak ortaya çıktığı böylesine kaotik bir dönemde disiplinler arası yaklaşımın ne denli yararlı neticeler üreteceği ortadadır. Zira çağımız her zamankinden daha fazla sosyal bilimlere ihtiyaç duyulan bir çağdır. Sosyal sorunların teşhis edilmesi ve çözümü noktasında sosyal bilimlere her zamankinden daha fazla gereksinim duyulmaktadır.

Sosyal bilimlerin önemli disiplinlerinden birisi olan Siyaset Bilimi ise bir bilimsel disiplin olarak çalışma alanını sürekli olarak genişletmekte bu genişlemeyle birlikte ortaya yeni alt disiplinler çıkmaktadır. İhtiyaç duyduğunda sosyoloji, istatistik, psikoloji gibi diğer bilim dallarını göreve çağıran siyaset bilimi ilgi alanı itibarıyla de bir alan genişlemesiyle karşı karşıya kalmış, kendi içinde de çeşitli yeni branşlar icat ederek yoluna devam etmiştir. Siyaset Psikolojisi, siyaset sosyolojisi gibi disiplinlerin ortaya çıkması ve kendi içinde genişlemesi sayesinde siyaset biliminin de konu skalası genişlemeye uğramıştır.

İşte tam da bu noktada belki temelde sosyoloji disiplininin ana konularından birisi olan aile siyaset bilimi tarafından da incelenen bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Temelde iktidar kavramını ve iktidar ilişkilerini, özelde siyasal iktidar kavramı ve siyasal iktidar ilişkilerini irdeleyen siyaset bilimi bu ilişkiler ağı içine giren ve bu ilişkiler ağı içerisinde rol alan aile gibi kurum ve yapıları da inceleme sahasına katmıştır.

Bütün bu açıklamalar ışığında aile meselesiyle ilişkili olarak çalışmamızda inceleme konusu yapılacak temel sorunsal “toplumun çekirdeği olan ve modern dönemde pek çok problemle karşı karşıya olan aile konusunda Türkiye’deki siyasi partilerin tutum ve yaklaşımı nedir? Siyasi parti programlarında aile ve aileye ilişkin meseleler ne şekilde ele alınmıştır? Dolayısıyla siyasal iktidara aday olarak ortaya çıkan siyasi partiler en temel politika belgeleri olan siyasi parti programlarında aileye hangi ehemmiyeti atfetmişlerdir?” Siyasi partilerin adeta temel kimliklerini ortaya koyan parti programları aile konusuna nasıl bakmaktadır?

Bir siyasi partinin ülke sorunlarının çözümüne ilişkin önerilerinin ve ülke yönetimine aday olarak gerçekleştirmeyi planladıkları süreçlerin tümü parti programını oluşturur. Siyasi Parti Programı yasal olarak bağlayıcı olmasa da halk ve ilgili siyasi parti arasında oluşturulmuş ilkesel bir anlaşmadır. (TKYD, 2012:26) Siyasi partiler, politika belirleme işlevlerini, toplumun farklı kesimlerinin, birbirinden farklı, dağınık, talep istek ve tercihlerini derleyip mevcut siyasi sisteme aktararak gerçekleştirirler. Siyasi partiler ilke ve hedeflerini ve bu hedefleri gerçekleştirecekleri plan ve programlarını yani en temel politikalarını topluma deklare ettikleri programları ile taahhüt ederler. (Dündar, 2007: 14) Ülkenin bazı sorunlarına öncelik tanınması, iktisadi kalkınmada belirli bir toplum modeli benimsemesi, tercihler yapması, toplumsal ya da kültürel alanda belirli sorunlara öncelik tanınması ya da tanınmaması, ülkenin dünya düzeyindeki ilişkilerini belirli bir çerçeve ve felsefe içinde uyarlaması; ülkenin olanaklarıyla parti görüşü arasında asgari bir uyum sağlama programının ve bu programının uygulanmasının öğelerini oluşturur. Görüldüğü üzere program yapmak, programı gerçekleştirmek, günlük politikaların ötesinde iktidar, toplum ilişkilerinin belirlenmesi ve ülkenin siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel yapısının uzun dönemde değişmesinde vazgeçilmez izler bırakmaktadır. (Çam, 1999: 416)

Bilindiği gibi siyasi parti programları partilerin adeta birer kimlik belgesi hükmündeki metinlerdir. Bu metinler partilerin ideolojileri, dünya görüşleri ve siyasal eğilimleri hakkında bilgi sahibi olmamızı kolaylaştırır. Bir siyasi partinin programına baktığımızda o partinin liberal, gelenekçi, sol, muhafazakâr ya da başka bir kimliğe ait olup olmadığını rahatça kavrayabiliriz.

Bu belgeler hem partilerin ideolojik eğilimlerini hem de varlık sebeplerini ortaya koyarlar. Parti programı aynı zamanda bir iktidar programıdır. Siyasal iktidara gelindiğinde partinin neler yapacağını yazılı ifadesi aslında parti programlarından takip edilir. Partiler ihtiyaca göre bu programlar üzerinde çeşitli revizyonlara gidebilirler. Belki her seçim döneminde programını revize eden ve yenileyen partiler de bulunmaktadır.

Parti programlarında ana başlık itibarıyla genellikle hukuk, ekonomi, kamu yönetimi, sosyal politika, dış politika gibi başlıklar bulunur. Bu ana başlıklar altında çeşitli alt başlıklara girilerek partinin önem atfettiği konular hakkında çeşitli görüşler paylaşılır.

Şüphesiz sosyal politika başlığı bu ana ve alt başlıklardan belki de en önemlisini oluşturmaktadır. Sosyal siyaset olarak da bilinen bu başlık altında kendisine önem ve değer atfedilen sorunlar hakkında tespitler ve çözüm önerileri sunulur. İşte çalışmamıza temel teşkil eden aile konusu genellikle siyasi parti programlarında sosyal politika başlığı altında incelenmiştir.

Çalışmamızda mecliste grubu ve milletvekili bulunan, siyasi alanda iktidar ve muhalefet rollerini üstlenmiş, sağ, sol, liberal, milliyetçi, İslamcı ve muhafazakâr kimliklere mensup altı parti seçilmiş olup, bu partilerin parti programlarında aile meselesine ne şekilde baktıkları, aileye ilişkin sorunlar için getirdikleri çözüm önerileri incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızda yöntem olarak içerik analizi ve basit söylem analizi yöntemleri tercih edilmiştir. İçerik analizi kapsamında parti programlarında aileye ilişkin kısımlar, metinler incelenmiş, ilgili kısımlarda partiler tarafından kamuoyuna verilmek istenen bilgi ve mesajlar analize tabi tutulmuştur. Söylem analizi ise en basit anlatımı ile dilin incelenmesidir. Ancak bu inceleme ifade edilen dilsel öğelerin basit bir incelenmesi olmayıp ifadelerin/söze dökülenlerin söz dizimsel ve semantik sınırlarının ötesine gitmeyi ve bu ötede yatan anlam ve içeriği incelemeyi gerektirmektedir. Dijk 'in de işaret ettiği gibi (2003) söylem analizi, söylem ya da dil kullanımının sadece biçimsel yönü ile ilgilenmemektedir. Bundan ziyade ilgi odağını sosyal ve kültürel bağlam içinde iletişim kuran dil kullanıcılarının oluşturduğu sosyal olgulara çevirir. Bu bağlamda söylem analizinin imkanları kullanılarak söylem sahibinin yani siyasi partilerin parti programlarının (söylem sahibi, yazar, konuşucu), iletmeye çalıştığı mesajlar analitik bir gözlemlerle elden geçirilerek araştırmanın merkezinde olan partilerin aile konusundaki yaklaşımları açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

1. Türkiye'deki Siyasi Partilerin Parti Programlarında Aile ve Aile Eksenli Politika Önerileri

Çalışmanın bu kısmında bazı siyasi partilerin parti programlarında aile kurumu ve aile kavramına atfedilen önem araştırılmış, parti programlarında aile ve aileye ilişkin sorunların ne şekilde ele alındığı ve varsa çözüm önerileri incelenmiştir. Çalışmada sırasıyla Ak Parti, CHP, MHP, Saadet, HDP ve İyi Parti programları ele alınmış burada aileye ilişkin tespitler masaya yatırılmıştır.

1.1. Ak Parti Parti Programında Aile

Adalet ve Kalkınma Partisi, güncel parti programında aileyi şöyle tanımlamakta ve aileye ilişkin şu temel tespitleri yapmaktadır:

“Aile toplumun temeli ve toplumsal dayanışmanın oluşmasında rol oynayan önemli bir kurumdur. Toplumsal mutluluk, dayanışma, barış, sevgi ve saygının yolu aileden geçer. Yaşanan bütün olumsuzluklara ve ekonomik sıkıntılara rağmen toplum olarak ayakta duruşumuzu büyük çapta sağlam aile yapımıza borçlu olduğumuz açıktır. Aile merkezli politikalara öncelik verecek olan Partimiz: Çalışma hayatının yoğunluğu nedeniyle aile huzurunun ve çocukların ruh sağlığının bozulmaması için aile fertlerini destekleyici düzenlemeler geliştirecektir.” (<https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>, 2020)

Buna göre aile toplumun temelini oluşturan temel dayanışma müessesesidir. Ak Parti burada güçlü toplum yapısının merkezine aileyi almakta, iş hayatı ile aile huzuru arasında bağ kurarak çalışma hayatına atılan aile bireylerinin huzuru ve ailenin bütünlüğü için çeşitli tedbirler alacağını ifade etmektedir.

Parti programının aileyle ilgili kısmında “koruyucu aile, aileye dönüş gibi kavramlar üzerinde durularak korunmaya muhtaç durumda bulunan çocuklar için koruyucu aile uygulamasını önermektedir: *“Korunmaya muhtaç çocukların aile sıcaklığını hissetmesi için “koruyucu aile” ve “aileye dönüş” projelerini teşvik edecektir.”* (<https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>, 2020)

İlerleyen aşamada parti programında geleneksel aileye yani geniş aileye vurgu yapan Ak Parti geniş ailenin korunması için *“Genç kuşakların yaşlı ebeveynlerini yanlarında barındırmalarını özendirir.”* (<https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>, 2020) demektedir. Ak Parti buradaki vurgu ile çekirdek aileyi inkâr etmediğini ancak geniş ailenin korunması için tedbir alınacağını ifade etmektedir.

Ak partinin parti programında aile başlığı altında yer alan bir diğer önemli husus sokak çocuklarının durumudur. Parti programında bu konuda; “Sokak çocuklarının barınma, eğitim, rehabilitasyon ve tedavi imkanlarını artırarak aile ve topluma yeniden kazandırılmalarını sağlayacaktır. Gönüllü kuruluşlar ve yerel yönetimlerle iş birliği yaparak çocukların sokağa düşmesini önleyici politikalar geliştirecektir.” (<https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>, 2020) denilerek çocukların aile şemsiyesi altında kalmalarını sağlayacak politika önerisinde bulunmaktadır. Benzer şekilde sokakta çalışan çocukların istismar edilmemesi için gereken tedbirlerin alınacağı ifade edilmektedir. “Çocukların aile ve toplum tarafından istismarını, sokakta çalıştırılmalarını engelleyecektir.”

Aile içi şiddet konusu da parti programında yer almakta şiddetin önüne geçilmesi için iki tedbir önerisi sunulmakta bunlardan birisi kanun yapma ikincisi ise koruyucu merkezler açmadır. *“Aile içi şiddeti önleyici tedbirler alacaktır. Bu şiddetin mağduru olan kadın ve çocuğu koruyacak kanuni düzenlemeler yapacak, koruyucu merkezler açacaktır.”* (<https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>, 2020)

Ailelerin barınma ihtiyacı için ise parti programında orta sınıfa mensup aileler için uzun vadeli konut kredisi önerisi sunulmakta ayrıca yeni evleneceklerle evlilik kredisi sağlanması önerilmektedir: *“Uzun vadeli konut kredileri ile orta sınıf ailelerin ev sahibi olmalarını sağlayacaktır. Ayrıca yerel yönetimlerle iş birliği yaparak evlenecek gençlere evlilik kredisi sağlanabilmesi için gerekli önlemleri alacaktır.”*

Ak Parti Parti Programında son olarak kadın ve aile konusunda hizmet veren kurumların yeniden yapılandırılması bir politik taahhüt olarak yer almaktadır: *“Kadın ve aile konusunda hizmet veren kamu kurumları yeniden yapılandırılacaktır.”* (<https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>, 2020)

1.2. CHP Parti Programında Aile

Cumhuriyet Halk Partisi parti programı aile ilgili kısmına kadına şiddet konusu ile başlamaktadır. Bu konuda parti programında şu ifadeler yer almaktadır:

“Kadına karşı şiddet, en yaygın ve sık rastlanılan insan hakları ihlallerindendir. Kadına karşı şiddet, özellikle de aile içi şiddet, kadın erkek ilişkilerinde derhal aşılması gereken temel bir sorundur. Şiddet karşısında izleyecekleri hukuki yollar konusunda yeterince bilgilendirilmemiş olmaları, sığınma evlerinin yetersiz kalması nedenleriyle, kadınlar şiddet karşısında genelde savunmasız kalmaktadırlar. Kadınlara karşı, aile içi ve dışı her türlü şiddet, cinsel taciz vb. onur kırıcı eylemler caydırıcı, eğitici ve koruyucu hukuksal politikalarla önlenerek, yerel yönetimlerin yeterli sayıda ve nitelikte sığınma evleri açmaları desteklenecek, bu evlerde ücretsiz danışmanlık, psikolojik destek ve yasal yardım yapılması sağlanacaktır.” (CHP Parti Programı, 2020: 54)

CHP, parti programında kadına şiddet meselesini birincil unsur olarak öne almakta, şiddet karşısında hem hukuki yolların genişletilmesi hem de yerel yönetimlerin açacağı sığınma evleri sayesinde aile içi şiddetin önleneyeceği taahhüt edilmektedir. Bununla birlikte CHP parti programı şiddet karşısında eğitimsel faaliyetler yoluyla toplumda bilincin artırılacağını, kadın erkek eşitliği konusunda ise okulda yaygın eğitim programları uygulanacağını öne sürmektedir:

“Aile içi şiddet ve töre cinayetlerini önlemek için gerekli eğitim ve aydınlatma çalışmaları yapılacaktır, kadınerkek eşitliğinin ve bütün aile fertlerinin saygınlığının korunması temel sosyal hedefler olarak okul eğitim programlarında yer alacaktır. Şiddete uğrayan kadınların tedavi ve rehabilitasyonu için özel merkezler açılacaktır.” (CHP Parti Programı, 2020: 55)

Bunlardan başka CHP programında aileyi korumada yetersiz kalan kanunların değiştirileceği *“Çeşitli kanunlarda yer alan ve kadınlara karşı ayrımcılık anlayışı içeren veya aileyi korumada yetersiz kalan yasa hükümleri değiştirilecektir.”* denilerek taahhüt edilmiş, ana çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezlerinin çoğaltılacağı ifade edilmiştir: *“Kadın sağlığıyla ilgili sağlık hizmetlerinin niteliği yükseltilecek; kadın sağlığı konusunda koruyucu sağlık önlemleri geliştirilecek; Ana - Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması merkezleri çoğaltılacaktır.”* (CHP Parti Programı, 2020: 58)

Karı koca çalışan çiftlerin ayrı illerde olmalarının önüne geçileceği CHP parti programında aile bütünlüğünün korunması bakımından bir düzenleme olarak taahhüt edilmektedir: *“Çalışanların refah ve huzuru ile aile birliği ve bütünlüğünün korunmasının temini bakımından her ikisi de çalışmakta olan*

evli çiftlerin, çalışma yaşamlarını mümkün olduğu ölçüde aynı ilde sürdürmelerinin önündeki hukuki ve idari engeller kaldırılacaktır.” (CHP Parti Programı, 2020: 100)

Dar gelirli ailelerin barınma ihtiyacına dönük olarak bir “Deprem Fonu” oluşturulması ve uzun vadeli ve düşük faizli kredi olanağı yaratılması meselesi CHP programında bir sosyal öneri olarak yerini almaktadır. (CHP Parti Programı, 2020: 109)

Cumhuriyet Halk Partisi Parti Programında, *“Devlet çocuk ana rahmine düştüğü andan itibaren başta sağlık ve eğitim olmak üzere her türlü hizmeti ailenin gelirine bağlı olmaksızın sunmayı taahhüt edecektir.”* diyerek dünyaya gelecek her bir çocuğun ailenin gelir düzeyi ve sosyal durumuna bakılmaksızın sağlık ve eğitim konusunda otomatikman devlet güvencesi altında olacağını taahhüt etmektedir. Sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak düşünülen bu yaklaşım sağlık ve eğitimin bir devlet hizmeti olarak ücretsiz sunulmasını taahhüt etmektedir.

CHP parti programında aile konusundaki diğer sosyal öneriler ise daha çok şartlı şartsız nakit transferi ve sigorta uygulaması şeklinde belirmektedir:

-Ailelerin tasarrufa ve yatırıma ayırabilecekleri kaynakların genişletilmesi,

-Her aileye sigorta, (büyük kentlerden başlayarak, 10 yılda tüm ülkeyi kapsamak üzere Aile Sigortası uygulaması başlatılacaktır)

-En yoksul ailelere vatandaşlık hakkı ödemesi:

-Eş zamanlı olarak kırsal kesimde, saptanacak ölçütlere göre en yoksul ailelere Vatandaşlık Hakkı Ödemesi (CHP Parti Programı, 2020: 270) bu gibi desteklere örnek olarak gösterilebilir.

Yine CHP parti programında *“Aile hizmetlerinin geliştirilmesi, yeterli sayıda Aile Hizmetleri Merkezleri açılması, koruyucu aile ve annelik uygulaması özendirilmesi”* (CHP Parti Programı, 2020: 271) aileye ilişkin sorunların giderilmesi noktasında birer taahhüt olarak yer almaktadır.

CHP Parti programında dikkat çeken bir diğer husus ise Yoksullukla mücadele noktasındadır. Yoksullukla mücadelenin farklı bir anlayışla sürdürüleceği, bireyin ve ailenin onurunun korunacağı, yoksulluğun teşhir edilmeyeceği, bireye ve aileye yapılacak yardımların siyasi istismara alet edilmeyeceği öngörülmektedir. (CHP Parti Programı, 2020: 275)

1.3. MHP Parti Programında Aile

Milliyetçi Hareket Partisi parti programında aileyi milli ve manevi değerlerin korunması noktasında merkeze almakta, aileyi Türk toplumunun temel taşı olarak nitelemektedir. Milliyetçi-muhafazakâr çizgide bulunan MHP’nin parti programında aile bütünlüğünün korunması konusunda da vurgular bulunmaktadır:

“Millî ve manevî değerlerin korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında millî bütünlüğün ve dayanışmanın pekiştirilmesinde aile kurumu büyük önem arz etmektedir. Türk toplumunun temel taşı olan aile, ekonomik ve sosyal gelişmelerin yol açtığı olumsuz gelişmelere karşı korunacaktır. Aile kurumu güçlendirilecek, aile bireyleri arasındaki bağlılığı ve aile bütünlüğünü koruyucu politikalar geliştirilecektir. Aileyi ve sosyal fonksiyonlarını zayıflatıcı unsurlar ortadan kaldırılacaktır.” (MHP Parti Programı, 2009:106)

MHP Parti programında ailenin ekonomik hayatla ilişkisi “İstihdam imkânı geliştirilerek her ailenin yeterli ve sürekli bir gelire sahip olması sağlanacaktır” şeklinde tespit edilmiş olup ailenin refahına dair konu ise “*Birey, aile ve toplum çıkarlarını ve haklarını birlikte gözetmek ve korumak, çağın giderek büyüyen ve farklılaşan ihtiyaçları karşısında refahı yaygınlaştırmak, sosyal devlet anlayışımızın bir gereğidir*” (MHP Parti Programı, 2009: 24) şeklinde ifade edilmiştir. Zira MHP aile ile sosyal devlet arasında sıkı bir ilişki kurmakta refahın artırılmasına ise burada katalizör rolü biçmektedir.

Milliyetçi Hareket Partisi, parti programında birey, aile, toplum ve devletin ahenkli bir birlikte-lik oluşturmaya özel anlam atfetmekte, sosyal devlet anlayışının bireyden devlete doğru yapılandırılması öngörülmektedir. Sosyal devlet anlayışının temeline aileyi de yerleştiren MHP, aile ve birey üzerinden sosyal devleti tanımlamaktadır:

“Bürokratik, hantal ve baskıcı olmak yerine; güçlü, fakat aynı zamanda müşfik ve insanî, hukuku ve adaleti her alanda hâkim kalmış, varlık gayesini millete hizmet esassından alan, verimli ve etkin çalışan; her şeye müdahale etmek yerine, koordinasyon sağlayıp yönlendirebilen, etkin denetim yapan ve önderlik eden bir yapının kurulması esas olacaktır.” (MHP Parti Programı, 2009: 24)

MHP, parti programında özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamayacağına işaret etmekte, Özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkını temel insan hakkı olarak görmektedir. MHP parti programına göre “konut dokunulmazlığı esas olup”, yasalarla belirlenen hallerde usulüne göre alınmış hâkim kararı olmadan kimsenin konutuna girilemeyeceği öngörülmektedir. (MHP Parti Programı, 2009:29) Kadın istismarına da parti programında yer veren MHP “*Kadınlara karşı her türlü fiilî ve hukukî ayrımcılığa ve kadın istismarına karşıyız. Ailelerinden kaynaklananlar da dahil olmak üzere çocukların her türlü hak ihlaline ve istismarına karşı korunmasını gerekli görmekteyiz.*” (MHP Parti Programı, 2009: 30) diyerek sadece kadınların değil çocukların da istismar edilmesine karşı çıkmaktadır.

MHP parti programında ailelere sosyal koruma sağlanması başlığı altında: “*Muhtaç durumdaki işsiz aile reislerine iş sağlanana kadar işsizlik yardımı ödeme programı başlatılarak ailelere sosyal koruma uygulaması yapılacaktır.*” şeklinde bir sosyal destek paketi açıklamakta, zorunlu eğitimin ve temel sağlık hizmetlerinin gerektirdiği harcamaların aile bütçesine yük oluşturmaya son verilmesi” (MHP Parti Programı, 2009:96) öngörülmektedir. Dolayısıyla MHP de sosyal devlet ilkesinin gereği olarak bazı doğrudan transfer yöntemleri öngörmektedir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin aileye yük olmasının engellenmesi noktasında CHP ile MHP arasında paralellikler mevcuttur. Hatırlanacağı üzere CHP parti programında da eğitim ve sağlık harcamalarının devlet tarafından karşılanması öngörülmektedir.

MHP ailenin zararlı alışkanlıklardan korunması ve özellikle gençlerin kötü alışkanlıklardan muhafazası için parti programına şu iadeleri koymuştur:

“Sigara, alkol ve her türlü uyuşturucu madde kullanımına, kumar ve benzeri alışkanlıklara, fuhuş, anarşi ve teröre karşı gençleri korumak ve bilinçlendirmek amacıyla; aile müessesesinin güçlendirilmesine, gençlerin kendilerini ifade edebilecekleri sosyal ve kültürel ortamların oluşturulmasına önem verilecek, spor ve sosyal faaliyet imkânları geliştirilecektir.” (MHP Parti Programı, 2009: 102)

1.4. Saadet Partisi Parti Programında Aile

Saadet Partisi Parti Programında aile, toplumun çekirdeği olarak görülmekte, aile ile küreselleşmenin yıkıcı etkileri arasında bağ kurulmakta, devlet politikalarında atılacak her adımda aile kurumunun merkeze alınması öngörülmektedir:

“Aile toplumun nüvesidir. Aile, maddi ve manevi her türlü tehdide karşı hem bir kalkan hem de bir kale gibidir. Özellikle küreselleşmenin baskın tavrı karşısında dalgakıran görevi gören kurum ve yapılar aileyi her şart altında korumalıdır. Bu bağlamda Saadet Partisi, devlet politikalarında atılacak her adımda aile müessesesini öncelemeyi temel bir prensip kabul etmektedir.” (Saadet Partisi Parti Programı, 2019: 14)

Saadet Partisi ailenin milli ve uluslararası planda korunması için bazı kurumların teşkil etmesi gerektiğini parti programında ifade etmektedir. Bu kurumlar:

“-Doğrudan aileye ve özellikle de çocuğa zarar veren, ahlaki değerleri tahrip edici unsurların önüne geçmek için “Çocuk ve Aileyi Koruma Yüksek Kurulu” gibi üst kurullar organize edilmesi.

-Uluslararası nitelikte küresel tehditlere karşı “Dünya Medya Teşkilatı”, “Uluslararası Haber Ajansı”, “Kadın, Aile ve Çocuğu Koruma Teşkilatı” gibi koruyucu yapıların hayata geçirilmesi” (Saadet Partisi Parti Programı, 2019: 14) şeklinde tanımlanmaktadır.

Saadet partisi ailenin korunmasını milli görev olarak görmekte, uluslararası yasa koyucuların aileyi tahrip eden uygulamalarını ise parti programında eleştirmektedir:

“Aile yapımızı kökten sarsıcı özellik taşıyan politik uygulamalar ve uluslararası yasa koyucu müdahaleler toplumsal dinamiklerimizi tahrip etmektedir. Aileyi korumak adına “Önce Ahlak ve Maneviyat” ilkesi ile devletin ve toplumun bütün katmanlarını kapsayan topyekûn bir manevi kalkınma programı hazırlanacak ve aile kurumunun güçlendirilmesi milli bir görev olarak benimsenecektir.” (Saadet Partisi Parti Programı, 2019: 14)

Bu amaçla “Milli Aile Stratejisi” geliştirilecektir. Ailenin bölünmesinin ve zayıflatılmasının aksine korunmasına ve güçlendirilmesine yardımcı olunacaktır.

Saadet Partisi “aile-ekonomi ilişkisi” noktasında ise sağlıklı aile yapısını bozan en temel problemlerin başında işsizliğin geldiğini ifade etmekte, işsizliğin ekonomik, sosyal ve manevi baskıları karşısında ailede ciddi çatışmalar yaşandığına vurgu yapılmakta, bu sebepten işsizliğin ortadan kaldırılması, refah seviyesinin yükseltilmesi ve milli gelirin adil paylaşımı ile aile kurumunun kuvvetlendirileceği ifade edilmektedir.

Saadet Partisi, parti programında ev kadınları ve ev kadınlarının sorunları hakkında *“Ev kadınlarının ev içi emeğinin itibarı sağlanacak ve korunacaktır”* diyerek evde kadınların harcadığı emeğe vurgu yapmakta, ev kadınlarının sosyal güvence altına alınması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılacağını taahhüt etmektedir. (Saadet Partisi Parti Programı, 2019: 15)

Saadet Partisi, parti programında, evlenmek isteyen ancak maddi imkânsızlıklar sebebi ile evlenemeyen gençlerin evlenebilmesi için gerekli imkân ve şartlar sağlanacağını taahhüt etmekte, ayrıca

ailelerin ve yuva kurmak isteyenlerin “aile danışmanlığı” hizmetlerinden faydalanmaları temin edileceğinden bahsetmektedir. Böylece Saadet Partisi de evlenmek isteyenler için bir tür sosyal destek paketi öngörmektedir. (Saadet Partisi Parti Programı, 2019: 15)

Kadın ve çalışma hayatı arasında kurulan ilişki noktasında ise Saadet Partisi şunları söylemektedir:

“Hem kentte hem de kırsal kesimde kadının en önemli sorunu, işi ile ailesi arasında yaşadığı ikilemdir. Çalışma hayatı kadın için adalet ilkesi çerçevesinde düzenlenecek, annelik hakkı ve aile birliğinin korunması için gerekli yasal düzenlemeler yapılacaktır.” (Saadet Partisi Parti Programı, 2019: 15). Çalışma hayatında kadının yerine ilişkin olarak aile birliğinin korunması ve annelik hakkı kavramları öne çıkmaktadır. Her ne kadar ifadeler biraz muğlak bırakılmış olsa da programdaki ifadelerden kadının iş hayatında ezilmemesi ve annelik fonksiyonunu yitirmemesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılacağı ifade edilmektedir.

Saadet Partisi gençlerin ailedeki rolü, suç, zararlı alışkanlıklar noktasında MHP ile benzer bir yaklaşım içinde olduğu söylenebilir. Zira parti programındaki şu ifadeler Saadet Partisi ile MHP arasında bu konuda paralellikler olduğunu ortaya koymaktadır:

“Gençlerin kötü alışkanlıklardan korunması için gerekli her türlü önlemlerle birlikte, gençlerin aile içinde milli ve manevi değerlerimize bağlı gençler olarak yetişmelerini sağlayacak bütün tedbirler alınacaktır. Suç oranlarındaki artış, aile kurumuna yapılan saldırılar, çevre tahribatı gibi sayısız problemlerin olumsuz sonuçlarının her geçen gün kendisini daha da hissettirmesi, bu türden sorunların ortadan kalkacağını bekleyenleri hayal kırıklığına uğratmaktadır.” (Saadet Partisi Parti Programı, 2019: 14)

1.5. HDP Parti Programında Aile

Halkların Demokratik Partisi, parti programında aile meselesine çok kısa şekilde yer verilmiş, aile konusu sadece asgari ücretle bağdaştırılarak programda kendisine yer bulmuştur. Parti programında geçen ifade şu şekildedir: *“Asgari ücretin dört kişilik bir ailenin tüm ihtiyaçları gözetilerek yoksulluk sınırının üzerinde ve vergiden muaf tutularak belirlenmesini, emekli maaşlarının yoksulluk sınırının üzerinde olmasını savunur.”* (<https://www.hdp.org.tr/tr/parti-programi/8>, 2020) HDP parti programında aileye ve sorunlarına ilişkin olarak bundan başka bir vurgu yapılmamış, aile başlığı altında müstakil bir bölüme de rastlanılamamıştır.

1.6. İyi Parti Parti Programında Aile

İyi Parti, parti programında aile Ak Parti, MHP ve Saadet Partileri gibi toplumun çekirdeği olarak tanımlanmış, ailenin kutsiyetine ve toplumdaki manevi rolüne özel vurgu yapılmıştır:

“Toplumun çekirdeğini oluşturan, bireyleri ve toplumu bir arada tutan aile kurumu; bireyleri hoşgörü, sevgi ve karşılıklı anlayış çerçevesinde yeşererek güçlü toplum olmanın temel esasını oluşturur. Milli kültürümüz ve manevi değerlerimiz ailenin kutsiyâne önem vermemizi öğütlemektedir. Aileyi, hem huzurlu ve mutlu bir yaşam için sıcak bir yuva, hem de yeni nesilleri yeşeren bir okul olarak görmekteyiz.” (İyi Parti Parti Programı, 2020: 23)

İyi Parti'nin parti programında aileye ilişkin sorunlar şu şekilde sıralanmıştır:

- Göç ve kentleşme, kültürel değerlerdeki aşınma ve ortak değerlerimize yabancılaşma,
- Bireyselleşmenin artması,
- Aile eğitimindeki eksiklikler,
- Yeni iletişim teknolojileri gibi nedenlerle, aile üyeleri arasındaki iletişimin azalması
- Boşanmaların artması
- Tek ebeveynli ailelerin oranının yükselmiş olması -Aile kurumunun zayıflamaya başlaması.
- Nüfusun yaş yapısındaki değişimler sonucunda gelecekte aktif olmayan nüfus payının artması,
- Doğurganlık hızının azalmasıyla da yaşlı nüfus payının yükselmesi riski (İyi Parti Parti Programı, 2020: 23)

Bu gibi temel problemler karşısında ne türden tedbirlerin alınması gerektiği noktasında ise İyi Parti Programı şu önerileri dile getirmektedir:

-Türkiye'nin ekonomik ve sosyal gelişmesini desteklemek üzere dinamik nüfus yapısının korunması, aile kurumunun güçlendirilmesi ve böylece sosyal refah ve sosyal sermayenin artırılmasına yönelik politikaların hayata geçirilmesi

-Aile kurumuna olan inanç ve güvenin artması, ailenin güçlenmesi, huzur ve refahının korunması amacıyla evlilik öncesi eğitim ve aile danışmanlık hizmetleri verilmesi.

-Ekonomik ve sosyal alanda yaşanan sıkıntılar da düşünülerek, aile ve iş yaşamının uyumlaştırılması bu kapsamda, güvenceli esnek çalışma, kreş ve çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve açık kalma süresinin uzatılması ile ebeveyn izni gibi alternatif modellerin geliştirilmesi.

-Sosyo-Kültürel gelişmeler doğrultusunda tek ebeveynli ailelere yönelik hizmetler geliştirilmesi.

-Aile içi şiddet, ihmal ve istismarın önlenmesine yönelik çalışmaların yapılması

-Çocuğa yönelik ihmal ve istismarı önleyecek mekanizmalar geliştirilmesi

-Ailede çocuk, engelli ve yaşlı bireylerin hayata etkin kalımını sağlamak ve özel hizmet gereken durumlar için uygun modeller oluşturulması

-Aile yapısını etkileyen kötü alışkanlıkların ve bağımlılıkların azalmasına yönelik hizmetler geliştirilmesi

-Sosyal yardım veya sosyal hizmete ihtiyacı olan bütün vatandaşlarımıza ulaşacak önleyici tedbirleri içeren programlar geliştirilmesi.

-Toplumun temelini oluşturan aile kurumunun devamlılığı için başta kadın olmak üzere, aileyi oluşturan tüm fertlerin bireyselliğini göz ardı etmeden aileyi daha mutlu bir şekilde bir arada tutmayı sağlayacak çalışmalar yapılacaktır.

-Aile içindeki cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi, birlikteliği ve sürdürülebilirliği sağlanacaktır.

-Dezavantajlı vatandaşlarımızın bulunduğu aileler öncelikli olmak üzere tüm ailelerin karşısına çıkabilecek sosyal riskleri önleyici politikalar üretilecek ve uygulanacaktır. (İyi Parti Parti Programı, 2020: 24)

Ancak görüldüğü gibi İyi Partinin parti programında aile ve aileye ilişkin sorunların çözümleri noktasında somut olmaktan çok ilkesel önerilerde bulunulmuştur. Çocuk istismarı, kadın istismarı, aile içi şiddet gibi konulara parti programında vurgu yapılmış ancak somut olarak ne türden uygulamalar yapılacağı net olarak öngörülmemiştir.

İyi Parti Parti Programında müstakil olarak aile meselesine yer verilmiş olması partinin aile konusunda MHP, CHP, Ak Parti ve Saadet Partisi gibi duyarlı bir tutum geliştirdiği yönünde yorumlanabilir. İyi Parti de Saadet, Ak Parti ve MHP gibi aileye ilişkin konularda milli manevi değerleri merkeze almakta ancak programda çekirdek aileye yapılan vurgu ile modern aile yapısını da göz ardı etmediğini ifade etmiş olmaktadır. İyi Parti geleneksel aile yapısına ilişkin herhangi bir öneride bulunmamaktadır.

Sonuç

Çalışmamıza konu teşkil eden siyasi partilerin parti programları aile ve aileye verilen önem noktasında incelendiğinde, bu programlar aileye ilişkin sorunlara çözüm önerileri sunulması noktasında analiz edildiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Adalet ve Kalkınma Partisinin parti programında sosyal politikalar ana başlığı altında “aile” için müstakil bir başlık ve bölüm açılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin parti programında aile için müstakil bir başlık açılmamış aileye ilişkin meselelerde merkezi tema “kadına şiddet” olarak öne çıkmaktadır. MHP Parti programında ise “aile kadın ve çocuk” olarak müstakil bir başlık oluşturulmuş ve bölüm açılmıştır. HDP Parti programında “aile” adı altında müstakil bir başlık açılmadığı gibi “aile” mefhumuna ayrılmış bir kısım da söz konusu değildir. Sadece asgari ücret meselesinin dile getirildiği cümle içinde aile kavramı parti programında yer almaktadır. Saadet Partisi parti programında ise sosyal politikalar ana başlığı altında aileye müstakil bölüm ayrılmış bulunmaktadır. İyi Parti programında ise aile için “toplum” ana başlığı altında müstakil bir başlık açılmış aile konusu detaylı olarak ele alınmıştır.

Ak Parti, Saadet Partisi, MHP gibi partiler, parti programlarında aileyi toplumun temel çekirdeği olarak tavsif etmişler, aileyi milli bütünlüğün bir temel taşı olarak zikretmişlerdir. Hatta MHP, aileyi fertle birlikte sosyal devletin bir parçası saymış, güçlü ve müreffeh bir devlet için aileyi merkezi konuma yerleştirmiştir.

İktidar partisi olan Ak Parti aile konusunda parti programında koruyucu aile, aile içi şiddetin önlenmesi, sokak çocuklarının korunması, orta gelir grubu ailelerin mesken sahibi yapılması, aileye dönük kurumların yeniden yapılandırılması ve geleneksel ailenin korunması gibi konulara vurgu yapmış, hem bir yasal/kurumsal değişim vaadinde bulunmuş hem de bazı somut projelere işaret etmiştir.

Aile içi şiddet konusu da Ak Parti Parti Programında yer almakta şiddetin önüne geçilmesi için iki tedbir önerisi sunulmakta bunlardan birisi kanun yapma ikincisi ise koruyucu merkezler açmadır.

Ana Muhalefet partisi konumunda bulunan CHP’nin parti programında aileye ilişkin birincil ve merkezi vurgu kadına şiddet ve önlenmesi meselesidir. Diğer partilerde olduğu gibi CHP programında ailenin Türk toplumundaki yerinden ve öneminden uzun uzadıya bahsedilmemiştir. Ancak CHP programında deprem fonu gibi, aile sigortası gibi bazı somut teklifler sunulmuş olup, ailelere sosyal ve maddi

destek noktasında aktarılabilecek imkanlar konusunda bazı somut önerilerde bulunulmuştur. Eğitim ve sağlık konusunda devlet güvencesinin ana rahminden başlatılması gerektiğini savunan CHP yoksulluğun istismar edilmesi konusunda çeşitli vurgularda bulunmuştur.

MHP de ailenin Türk toplumundaki merkezi rolüne uzun uzadıya vurgu yapmış, devlet ve milletin temeli olarak aileyi görmüştür. Kadına şiddetin önlenmesi, konut dokunulmazlığının sağlanması, aile mahremiyetine saygı gibi konularda MHP programı güçlü vurgularda bulunmuştur. Kadın ve çocuk istismarına karşı duran MHP aile reislerine iş bulamadıkları süre içinde işsizlik maaşı ödenmesi gibi somut tekliflerde de bulunmaktadır. MHP de CHP gibi programında, eğitim ve sağlık harcamaları noktasında ailenin üzerindeki yükün kaldırılmasını savunmaktadır.

Saadet Partisi ise aile kurumuna milli manevi açıdan bakmış, ailenin manevi değerine parti programında güçlü vurgular yapmıştır. Milli Aile Stratejisi oluşturacağını taahhüt eden Saadet partisi aileyi korumak adına “Kadın, Aile ve Çocuğu Koruma Teşkilatı” adı altında bir teşkilat kurulmasını öngörmektedir. Ev kadınlarının emeğinin korunması noktasında parti programına güçlü vurgular koyan Saadet Partisi devletin her türlü uygulamasında ve her türlü politika sürecinde aile ve ailenin sorunlarına eğilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Evlenmek isteyenlere sosyal destek paketleri vermeyi taahhüt eden parti programında ayrıca zararlı alışkanlıklardan ailenin korunması meselesi de önemli yer işgal etmektedir. Bir yandan kadının çalışma hayatında olmasına karşı çıkmayan Saadet Partisi öbür yandan annelik ve aile bütünlüğünün korunması konularında da çeşitli tekliflerde bulunmaktadır.

Halkların Demokratik Partisi ise aile konusunda parti programında müstakil bir yer ayırmamış sadece asgari ücret ve geçim konusunda aileye vurgu yapmıştır. Bu vurgudan başka aile konusunda HDP programında aileyle ilgili herhangi bir tespit tanım ya da öneride bulunulmamış olması şaşırtıcıdır.

İyi Parti programında ise aileye ilişkin hususlar MHP, CHP ve Ak Parti ile çeşitli paralellikler arz etmektedir. İyi Parti programında da kadına şiddet, aile içi şiddet vs. kavramlar öne çıkmakta çözüm önerileri kısmında ise somut olmaktan çok daha ilkesel ve soyut önerilerde, taahhütlerde bulunulmaktadır. İyi Parti programında çekirdek aileye vurgu yapılmış ancak geleneksel aileye ilişkin herhangi bir değinide bulunulmamıştır. İyi Parti programında aileye ilişkin göze çarpan en önemli husus aile kurumunun yaşadığı sorunlara geniş şekilde yer verilmiş olmasıdır.

Netice olarak siyasi partilerin her birisi birer iktidar adayı olarak parti programlarında özellikle sosyal politikaya ilişkin pek çok konuda çeşitli kanaatler geliştirmekte, topluma çeşitli taahhütlerde bulunmaktadır.

Aile konusunda ise parti programlarının önemli bir kısmında çeşitli tanımlar, teşhisler ve çözüm önerilerinde bulunulmuş olması bizim gibi geleneksel değerler noktasında hassasiyet taşıyan toplumlar bakımından önem arz etmektedir. Çalışmaya konu olan siyasi partilerin birkaçı hariç diğer bütün partilerin aileye verdikleri özel önem parti programlarına koymuş bulundukları ifadelerden anlaşılmaktadır.

İdeolojik olarak farklı kulvarlarda yer alan siyasi partilerin programları baz alındığında ailenin korunması, kadına şiddet, yoksullukla mücadele gibi pek çok ortak konuda partilerin benzer görüşler taşıdıkları görülmektedir. Hatta pek çok partinin aileyi toplumun ve devletin nüvesi olarak görmesi

farklı ideolojik partilerin aile konusunda benzer düşünceler içinde olduklarını kanıtlamaktadır. Buradan da anlaşılmaktadır ki, din, töre, gelenek ve kültür gibi emredici ve kuşatıcı özelliği bulunan kurumların siyasi partiler ve aile kurumu üzerindeki etkinliği bütün küresel etkilere rağmen devam etmekte olup, siyasi partiler bütün bu kurumları dikkate alarak politika belirlemek durumundadırlar.

Kaynakça

- Ak Parti. (2020). Parti Programı. <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>, (4.08.2020).
- Bozkurt, V. (2005). Sosyoloji. İstanbul: Aktüel Yayınları.
- CHP. (2020). Parti Programı. <https://chp.azureedge.net/1d48b01630ef43d9b2edf45d55842cae.pdf>, (4.08.2020)
- Çam, E. (1999). *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.
- Dijk, V. (2003). “Critical Discourse Analysis”, *In The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blakwell Publishing.
- Dündar, B. (2007). *Atatürk Dönemi Siyasi Parti Programlarının Karşılaştırmalı Analizi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- HDP. (2020). Parti Programı, <https://www.hdp.org.tr/tr/parti-programi/8>, (04.08.2020).
- İyi Parti. (2020). Parti Programı. (https://iyiparti.org.tr/Assets/pdf/iyi_parti_programi.pdf, (04.08.2020) MHP. (2009). Parti Programı. https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_parti_programi_2009_opt.pdf, (04.08.2020) SP. (2019). Parti Programı. http://saadet.org.tr/wp-content/uploads/2019/12/SAADET_Parti_Program%C4%B1_2019.pdf, (04.08.2020)
- TKYD. (2012). Siyasi Partiler kurumsal Yönetim Kılavuzu, İstanbul.
- Turgut, M. (2010). *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.

AİLE KURUMUNUN BEKASINI SAĞLAYAN ETİK VE HUKUKİ KURALLAR

Ethical and Legal Rules for the Sustainability of the Family Institution

Senior Expert Desislava VASILEVA*

Abstract

The family institution is the smallest building cell of the society which has played an immense role in the development of the human being itself. In an era that makes humanity suffer and face numerous obstacles to help the family continue existing as the most important role in human life, there should be put serious scientific and moreover empirical researches to make the general output for the future of the greatest human institution created ever. This study focuses on:

- 1/ the ethical and legal rules which made the family institution survive in general and then
 - 2/ passes to the current rules which regulate family life and
 - 3/ the changes which global society faces and creates and their impact of the future of the family institution itself.
- Its purpose is to deal with the general ethic and legal norms which should continue to regulate society in regards of the family institution and give a conclusion of the importance of them according to the author. The study's second purpose is to bold the tendencies, challenges, and factors which destabilize the family as a part of the institutional structure of society and give some general directions of solving the issues. The major finding of the study concludes that the only option for sustainability of family institution is the family to continue existing with its heaviest importance for humanity and above all, it should be defeated with any legal and social policy measures in order not to deviate and create human beings who cannot deal with their social life and could be dangerous for the society because as it has been proven many times, society and penal authorities rely on family to establish a healthy atmosphere for worthy people in a peaceful world.

Keywords: Family institution, Importance, Law, Moral.

Introduction

The family institution is the smallest building cell of the society which has played an immense role in the development of the human being itself. Nowadays, however, the family faces thousands of challenges and opportunities, and in fact, all this proves the only one true statement - the world is not ready to deny the family and reject it, because it is unthinkable without it. Many factors determine the existence of the family today, and all countries must do everything in their power to protect it. Mankind, however, is looking for alternatives to the classical family, creating new trends that time and history will

* LL.M. in Law, Senior Expert Informational Policy and Security and Public Relations Advisor of the Mayor of Teteven Municipality, Republic of Bulgaria, email:dpvassileva@gmail.com

appreciate in terms of usefulness or harm. Let us not forget that the family institution itself is a mirror and a realization of the possibility to exist through others next to us and to outlive ourselves, that is why it is important to constantly strengthen its resilience.

These lines, conclusions, and legislation norms are following and corresponding with short research of exactly 100 people, between the age on 20 and 70, 80% living in the small size town of Teteven in Bulgaria, placed around 100 km far from the capital Sofia and 20% living in Sofia, who were asked about their vision of family sustainability, the current tendencies, and challenges as well as possibilities, they all exposed their view on supporting the traditional family institution. They, as well as the author, think it is needed to be mentioned the world, EU, Turkish and Bulgarian legislation on that point and what the focus should be put on concerning family institution, following the traditional view. In a time-frame of 3 months people shared opinions and were interested also in the comparison of the views in other EU and neighboring countries, this is why the report presents ethical, legal, and statistic views.

1. The Ethical and Legal Rules that Made the Family Institution Survive

For almost all its existence, humanity has relied on the family as a particularly important social support even before the emergence of settlements, cities, megacities, and state entities. With the birth of life and the realization of man, the family begins to acquire special significance for existence, and to determine the existence, it bears the marks of social consciousness and its temporal changes. Before the emergence of the first acts regulating the family, it initially lay on ethical norms.

Ethics is the doctrine of morality, its development, principles, and norms. According to the Bulgarian Encyclopedia [1], ethics is “the science of norms of behavior and the nature, origin, and development of morality.” Being closely involved in morality, it invariably approaches the law and interacts directly with it, because law and morality have a common social function - to regulate the behavior of people in society. The Dictionary of Ethics AZ [2] explains in detail:

“Both morality and law are a set of relatively stable norms (rules, regulations) that express universal notions of justice and necessity. The most important difference between morality and law relates mainly to the way they regulate people's behavior. Enforcement of the rule of law is ensured, if necessary, by coercive measures with the help of a special apparatus for justice, which is administered by officials. The requirements of morality are maintained by generally accepted customs, public opinion, and personal convictions of individuals.”

The 20th century marked the global law order and established rules which will outlive us in the future and have become fundamental in the field of Family law and human rights defence.

The Universal Declaration of Human Rights (UDHR) [3], signed in 1948, is a milestone document in the history of human rights and family law. Written and signed by representatives with different legal and cultural backgrounds from all regions of the world, it set out, for the first time, fundamental human rights to be universally protected. The Declaration is a universal act of consent and a kind of

social contract for the protection of the foundations of the family and the declaration of the right to start a family. Article 16 is proclaimed:

“Men and women of full age, without any limitation due to race, nationality or religion, have the right to marry and to found a family. They are entitled to equal rights as to marriage, during marriage, and at its dissolution. 2. Marriage shall be entered into only with the free and full consent of the intending spouses. 3. The family is the natural and fundamental group unit of society and is entitled to protection by society and the State.”

Practically the UDHR doesn't define the eligible part of the family as a bond only between a man and a woman, which appears later to be interpreted as a free will and right of people to bond themselves in different formations as they wish. This way UDHR doesn't interfere directly in the national legislations. The UDHR is ratified by 179 countries around the globe, including Turkey and Bulgaria.

Another important act is the International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights of the United

Nations [4]. The Covenant entered into force in 1976 indeed and is ratified by more than 160, including

Turkey and Bulgaria. Together with the Universal Declaration of Human Rights (1948) and the International Covenant on Civil and Political Rights (1966), it makes the International Bill of Human Rights. It focuses on the needs of the family members, their protection, their economic rights, etc. Article 10 says:

“Protection and assistance should be accorded to the family. Marriage must be entered into with the free consent of both spouses. Special protection should be provided to mothers. Special measures should be taken on behalf of children, without discrimination. Children and youth should be protected from economic exploitation. Their employment in dangerous or harmful work should be prohibited. There should be age limits below which child labor should be prohibited.”

while Article 11 marks “Everyone has the right to an adequate standard of living for himself and his family, including adequate food, clothing, and housing. Everyone has the right to be free from hunger.”

These two articles mark some of the real and dangerous challenges towards the family institution, as now more than ever special protection to families should be provided adequately. Moreover, Article 11 directly addresses the standards of living which should be the main point of national economics so to save the family institution. We know how many families even cannot be formed due to economic problems or are destroyed by the lack of elementary coverage of needs due to lack of social support, as poverty is a hard family institution obstacle globally.

Another important for the family institution status document is the Convention on the Rights of the Child [5] from 1989. It considers

“that the family, as the fundamental group of society and the natural environment for the growth and well-being of all its members and particularly children, should be afforded the necessary protection and assistance so that it can fully assume its responsibilities within the community, Recognizing that

the child, for the full and harmonious development of his or her personality, should grow up in a family environment, in an atmosphere of happiness, love, and understanding, Considering that the child should be fully prepared to live an individual life in society, and brought up in the spirit of the ideals proclaimed in the Charter of the United Nations, and in particular in the spirit of peace, dignity, tolerance, freedom, equality, and solidarity.”

Special attention to Article 18 and Article 20. In Article 18 the role of the family and their responsibilities is pointed, as well the states' role in assisting the parental care:

“1. States Parties shall use their best efforts to ensure recognition of the principle that both parents have common responsibilities for the upbringing and development of the child. Parents or, as the case may be, legal guardians, have the primary responsibility for the upbringing and development of the child. The best interests of the child will be their basic concern.

2. For the purpose of guaranteeing and promoting the rights set forth in the present Convention, States Parties shall render appropriate assistance to parents and legal guardians in the performance of their child-rearing responsibilities and shall ensure the development of institutions, facilities, and services for the care of children.

3. States Parties shall take all appropriate measures to ensure that children of working parents have the right to benefit from child-care services and facilities for which they are eligible.”

In the same time the Convention regulates the immense role of the state when the most important family member is in a social danger and should be protected with any allowed matters by Article 20:

“1. A child temporarily or permanently deprived of his or her family environment, or in whose own best interests cannot be allowed to remain in that environment, shall be entitled to special protection and assistance provided by the State.

2. States Parties shall in accordance with their national laws ensure alternative care for such a child.

3. Such care could include, inter alia, foster placement, kafalah of Islamic law, adoption, or if necessary placement in suitable institutions for the care of children. When considering solutions, due regard shall be paid to the desirability of continuity in a child's upbringing and the child's ethnic, religious, cultural, and linguistic background.”

The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (abbreviated as ECHR or just the ECHR) [6] is also a fundamental act and legal instrument of the Council of

Europe. This international treaty was signed in 1950 and entered into force for the founding members of the Council of Europe, among which Turkey and Bulgaria. The Convention creates inalienable rights and freedoms for all and obliges the acceding states to guarantee these rights to every person under their jurisdiction. According to it and its Article 12 - Right to marry: “Men and women of marriageable age have the right to marry and to found a family, according to the national laws governing the exercise of this right.” This gives the national legislative authorities the possibility to implement this article as they wish, covering the mentioned right.

The European Social Charter of the Council of Europe [7] signed in 1996 in Strasbourg, France in 1996 has also always been proclaiming support to the family institution and its proper existence.

Article 16 of the Charter proclaims the Right of the family to social, legal and economic protection stating

“With a view to ensuring the necessary conditions of the full development of the family, which is the fundamental unit of society, the Parties undertake to promote the economic, legal and social protection of family by such means as social and family benefits, fiscal arrangements, provision of family housing, benefits for the newly married and other appropriate means.”

Labor rights of the family members have always been threatened and this influences the family life and especially the family institution itself. The European Social Charter also points its antidiscrimination policy towards people who have family responsibilities and wish to be employed.

Going deeply into the Charter, we can see that it also aims to support the family institution and child care, knowing that the labor rights of the family members have always been threatened, the Charter aims to ensure the Right of the workers with family responsibilities to equal opportunities and equal treatment. Article 27 says:

“With a view to ensuring the exercise of the right to equality of opportunity and treatment for men and women workers with family responsibilities and between such workers and other workers, the Parties undertake:

- 1.to take appropriate measures: a/to enable workers with family responsibilities to enter and remain in employment, as well as to re-enter employment after an absence due to those responsibilities, including measures in the field of vocational guidance and training; b. To take account of their needs in terms of conditions of employment and social security; c. To develop or promote services, public or private, in particular, child daycare services and other childcare arrangements;*
- 2.to provide a possibility for either parent to obtain, during a period after maternity leave, parental leave to take care of a child, the duration and conditions of which should be determined by national legislation, collective agreements or practice;*
- 3. To ensure that family responsibilities shall not, as such, constitute a valid reason for termination of employment. “ The countries which signed the European Social Charter.”*

These are some of the most important international instruments in the field of Family law and human rights and they set the minimum standards for family law in Europe and around the world. Family law is a distinctive area of law because it is multi-layered (national, regional, and international) and interdisciplinary (transcending private and public law, both domestically and internationally). Given the increasing mobility and internationalization of the child and families, it is also a complex topic and in some points creates conflict law zones as national policies vary from country to country and it should be clear that no country should insist to another and try to interfere in its family law especially if the realities of these countries and its specifics are quite different and it is due to the perceptions and traditions of its people.

The official information of the European Union is summarizing the family regulation when it comes to forming of a family within the union is in the following lines [8]: “The European Union (EU)

legislation is concerning the family as couples these who are in a civil marriage; people in civil unions or registered partnerships; and unmarried couples.”

Traditionally, the legal status of civil marriage is recognized in all EU countries, however, the civil unions and registered partnerships apply different rules to those used for marriage. The civil unions and registered partnerships in some EU countries provide the possibility of people to present their partnership as official as an alternative to the civil marriage and an act of liberalization and creation of neo family institution and according to the statistics of the EU these options have been popular since some of the countries granted them to their citizens in the last 2 decades. Civil unions and registered partnerships in the countries they are allowed are considered equivalent or comparable to marriage, however, there are immense differences between the EU countries which accept this point of view and the others which do not legalize it. The legislation of the EU gives and one more opportunity to those who are not willing to be officialized in a civil marriage – it is for the unmarried couples who appear to be stable partners but do not register their relationship with any authority.

The EU countries which do not allow registered partnership and civil union are Bulgaria, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia and they insist on the so-called “conservative” point of view towards family as this corresponds with the majority of their citizens who are more oriented on following and preserving their deep traditions in the field of family life which cannot be thrown away or underestimated as this is the citizens’ will and it also corresponds with the threats they feel towards the family institution. The National rules and practice for marriage differ from one country to another, that is why for instance the following EU countries allow legal same-sex marriage: Austria, Belgium, Denmark, Finland, France, Germany, Iceland, Ireland, Luxembourg, Malta, the Netherlands, Norway, Portugal, Spain, Sweden, and United Kingdom. Indeed the differences in the ethics and law between the countries in the EU reflect the union and acceptance of diversities in the communities on a positive view but still conflicts at some points.

Once again, no country should be forced in future by EU to accept any further measures on equalizing its family policy within the Union with new institutes, and this should be a proof of the act of accepting the difference which is the ideal of the EU and measures on ensuring the family institution.

Passing from the international family law standards to a national level and knowing that this field is extremely huge counting so many countries around the globe, I will make some important notes, specific to the Republic of Turkey, knowing that I am not deeply aware and familiar to the family law in it but still I find similarities with the family law in my country Bulgaria and common views between us on special points exist in our legislation policies.

The current Constitution of the Republic of Turkey [9] from 1982 says in Article 20: “Everyone has the right to demand respect for his/her private and family life. Privacy of private or family life shall not be violated.” protecting the privacy of the family and its members. Article 20 of the Constitution provides for the right to respect family life and that nobody can act in a way that is against the privacy of family life. In Chapter Three “Social and Economic Rights and Duties” of the Constitution in part I -

Protection of the family, and children's rights, Article 41 proclaims:(Paragraph added on October 3, 2001; Act No. 4709)

“Family is the foundation of the Turkish society and based on the equality between the spouses. The State shall take the necessary measures and establish the necessary organization to protect the peace and welfare of the family, especially mothers and children, and to ensure the instruction of family planning and its practice.”

The phrase “and children's rights” was added by the fourth Article of Act No. 5982 dated September 12, 2010. The family is defined as the foundation of Turkish society, and the state must take necessary precautions to maintain the tranquillity and wealth of families in Turkey.

“Paragraph added on September 12, 2010; Act No. 5982 - Every child has the right to protection and care and the right to have and maintain a personal and direct relation with his/her mother and father unless it is contrary to his/her high interests. (Paragraph added on September 12, 2010; Act No. 5982) The State shall take measures for the protection of the children against all kinds of abuse and violence. ” This excerpt from the Basic Law of the Republic of Turkey addresses the family union between a man and a woman and the parenthood carried out by them.

The Civil Code (Law No 4721) of the Republic of Turkey is also a main source of law concerning marriage, marital breakdown, and the welfare of children and provides security to the family institution. Under the Civil Code, the institution of civil partnership does not exist and marriage and the form of the marriage are strictly regulated, as civil partnerships and same-sex marriages are not recognized or regulated in any form in Turkey.

The family underlies modern Bulgarian society and as a basic value and structure in it, its members are duly protected by the Constitution of the Republic of Bulgaria, the Family Code and Child Protection, and several other acts. Municipalities and many institutions also work strictly in places to protect families and protect the health, psyche, and development of children left without family care or at risk of family breakdown.

In the national legislation of Bulgaria, there is no such figure or subject as same-sex marriage or same-sex family. This is due to the traditional views of society on the structure of the family, its functions, and its storage. For the Bulgarian, with probably few exceptions, the family is the bearer of the traditions of the nation, the traditions of the community, the institution that determines the future, and the morals of man as a nation. Bulgarians widely believe in the patriarchal family.

In this line of thought, family law has an indirect connection with criminal law and criminology, and in depth, the damage inflicted against the foundations of the family becomes public damage when committed by persons whose families have broken up or had no families at all. In Bulgaria, children deprived of parental care received basic placement in institutions, and in recent years the institutions have been replaced by foster care, which aims to protect children and young people from the consequences of lack of parental care and family. In view of this, I believe that all states must do the impossible to preserve the family institution by all moral and legal means, and in cases where the family is an

unattainable opportunity, it should be replaced in the best possible way so that to avoid psychological problems for children and adolescents and to provide direct prevention against juvenile delinquency and their deviant behavior.

The Constitution of the Republic of Bulgaria [10] from 1991 proclaims in Art. 14 that “the family, motherhood, and children are under the protection of the state and society”, another proof that the preservation of the family institution is a commitment not only of the state but also of the whole society. At the same time, Art. 46 regulates marriage as a “voluntary union between a man and a woman”, and only civil marriage is legal.

In the Family Code of the Republic of Bulgaria [11], which was three times updated up to now (1968, 1985, last – 2009) according to Article 2:

“family relations are regulated according to the following principles: 1. Protection by the state and society of marriage and the family; 2. Equality of man and woman; 3. Voluntary marriage; 4. Special protection of children; 5. Equality of those born in wedlock, out of wedlock, and adopted children; 6. Respect for the individual in the family; 7. Respect, care, and support between family members.”

In Bulgarian law, “only civil marriage gives rise to the consequences that the laws link to marriage,” and the religious rite has no legal effect. At the same time, according to Art. 122 of the Family Code, parents have equal rights and obligations, regardless of whether they are married. Parental rights and obligations are duly established, as well as the rights and obligations of children.

In the context of preserving the family institution in the Family Code of the Republic of Bulgaria in Art. 124, para. 4 the patriarchal and moral vision of the Legislator, representing the whole society, is fixed. The text emphasizes respect between family members: “Children must respect their parents, grandparents and to help them. The same obligation applies to other members of the family as well as to the parent's spouse.” The following paragraph 5 also states the direct responsibility of adult children to their parents (“adult children are obliged to take care of their elderly and sick parents”). The moral value of the family materializes precisely with these texts in defense of the family and its foundations in the minds of future generations.

2. Current Family Life Rules and Statistics

The family is the subject of research in many sciences, such as anthropology, history, sociology, biology, genetics, psychology, and many others, but in the present text, it is largely refracted through ethics and law. I offer the official statistics of EUROSTAT and the National Statistical Institute of the Republic of Bulgaria, showing the status of the family institution in Europe and my country exposing official information from 2018 and 2019.

According to EUROSTAT [12] the marriage rate in the EU declined from 7.8 per 1 000 persons in 1965 to 4.4 in 2017:

“The divorce rate in the EU increased from 0.8 per 1 000 persons in 1965 to 2 in 2017. Marriage, as recognized by the law of each country, has long been considered to mark the formation of a family

unit. However, the analysis of trends in family formation and dissolution based on just marriage and divorce data might not offer a full picture. Legal alternatives to marriage, like a registered partnership, have become more widespread and national legislation has changed to confer more rights on unmarried couples. Recent demographic data show that the number of marriages per 1 000 persons decreased within the EU-27 in recent decades, while the number of divorces increased.”

An increase in the proportion of children who are born to unmarried couples was also observed but still family concept results and people recognize marriage as the most proper social option. Some 1.9 million marriages and an estimated 0.8 million divorces took place in the EU in 2017, according to the most recent data available for all EU Member States.

In 2018 among the 25 EU Member States, the highest crude marriage rates were in Cyprus (7.8 marriages per 1 000 persons) and in Romania (7.4), Bulgaria has 4.1 rates in the middle range. The lowest crude marriage rates were reported in Luxembourg (3.1 marriages per 1 000 persons) and Italy (3.2) and Portugal (3.4). In the candidate countries, the crude marriage rate was generally higher than in the EU. It ranged between 5.2 marriages per 1 000 persons in Serbia and 8.1 in Albania. Kosovo holds the highest rate of 9.4, followed by Albania with 8.1 and Turkey which has 6.8 rates. Among the EFTA countries, the crude marriage rate was available for Norway (4.3 marriages per 1 000 persons) and Switzerland (4.8). As regards divorce, in 2018 the lowest crude rates in the EU were registered in Malta (0.7 divorces per 1 000 persons) and Ireland (0.7, 2017 data) and Slovenia (1.1); as well as Bulgaria, Croatia and Italy (all three 1.5) and Romania (1.6). By contrast, divorce rates were higher in Latvia and Lithuania (both 3.1 divorces per 1 000 persons), Denmark (2.6), and Sweden (2.5). In 2018 the candidate countries had generally low crude divorce rates, ranging between 0.8 per 1 000 persons in North Macedonia and 1.7 in both Albania and Turkey.

The family institution is suffering changes in the concept. The meaning of family has changed due to new expectations and attempts of more wide liberalization of rights. What means to be a member of a family and the expectations people have of family relationships vary with time, space, country, and national concepts based on traditions and proved legislation follow.

Now more than ever worldwide there are so-called family alternatives to marriage, like registered partnerships, which have become more widespread, and for instance 16 out of the 28 countries have legalized same-sex marriage worldwide are situated in Europe. 13 EU countries have legalized civil unions or other forms of more limited recognition for same-sex couples. The national legislation of these countries explains its acts as conferring more rights on unmarried and same-sex couples.

Alongside these new legal forms, other forms of non-marital relationships have appeared, making it more difficult to promote the classical family concept, as this is why some analysts defer them as threats to the family institution.

There are several European countries that do not recognize any form of same-sex unions as a family institution. Marriage is still a classically bio and law defined as a union solely between a man and a woman in the constitutions of Armenia, Belarus, Bulgaria, Croatia, Georgia, Hungary, Latvia,

Lithuania, Moldova, Montenegro, Poland, Russia, Serbia, Slovakia, and Ukraine. There are also new EU member constitutions that restrict same-sex marriages. For instance, 1 January 2012 marks the existence of a new constitution of

Hungary enacted by the government of Viktor Orbán, restricting marriage to opposite-sex couples and containing no guarantees of protection from discrimination on account of sexual orientation. On 30 June 2013, Vladimir Putin, President of Russia, signed the Russian LGBT propaganda law into force. The law makes distributing propaganda among minors in support of “non-traditional” sexual relationships as a crime, defending the family concept of a union between a man and a woman. A referendum held in Croatia in 2013 constitutionally defined marriage as a union between a woman and a man, the Turkish Republic of Northern Cyprus, Turkish Cypriot punishes homosexual acts by its new Criminal Code, while Turkey doesn’t allow same-sex marriage.

A survey following the last census of the population of the Republic of Bulgaria by the National Statistical Institute in 2011 shows that 54.8% of families in Bulgaria consist of two people. The data from the last national census show that the one-child model has been established as a typical form of the family in Bulgaria. The number of families with one child increases between censuses every 10 years.

The analysis of the National Statistical Institute of the Republic of Bulgaria [13] shows consistency and stability of the number of families in the country, the data on the number of families during the periodic national censuses are as follows: in 1965 they were 2 410 148, in 1975 - 2 626 788, 1985 - 2 699 955, in 1992 - 2 547 016, in 2001 - 2 369 100 and in the last census of 2011 -2 123 224, observing the relative stability of the family institution, despite the decrease According to the data of the National Statistical Institute [14] for 2019 in Bulgaria divorces are almost 2.5 times less than new marriages, which is a positive trend. The tendency to preserve the marital institution and the children to continue to be the fruit of marital relations in the country is also maintained. The new marriages for 2019 are 29,198, while divorces are 10,859. The next census in the country will be in 2021 and will give a clear direction for the state of marriage and divorce. Currently, the population of the country is 6,951,482 people.

The presented statistical information can be considered in several aspects. It is proof that despite the efforts of societies to preserve the family institution, it still endures the blows of modernity and changes in the views of certain groups in society. Unfortunately, many children are raised by one parent or the families in which they were born to have already broken up and the threat to their proper development remains and is the responsibility of all of us. The tendencies for recovery and interest in the traditional family institution are positive in several countries, where marriage is not losing popularity, on the contrary - it is experiencing a standing renaissance.

Changes Global Society Faces and Possibilities, Their Impact on the Future of Family Institution

Evolutionarily, the family absorbs the moods of the time, changing over the centuries mainly in terms of the number of its members due to social, demographic, economic, and other characteristics, traditionally based on ethical views and largely on biological and religious norms.

The family is a major structural and institutional part of society. It has been in direct interaction throughout its existence with the constantly changing socio-cultural reality. Its existence and termination are governed by traditions, sanctions, norms, laws of family law.

The family has historically evolved in its form, especially in recent decades, but has retained its basic legal foundations and institutions. Nowadays, families fall apart more easily, and while in the 20th century the end of the family coincided with the end of the life of one of the persons in the family. In a broader sense, the family continues after the death of one person, relying on the existence of the surviving spouse and children, it goes through different phases, carrying its characteristics that change and upgrade the personalities in it.

The value of the family community is mainly expressed in three directions:

1. the relationship between Man and Woman in an idealistic, psychological, social plan
2. the home as a common symbol of the family - a place for direct interaction, lifelong learning, improvement, personal support and growth
3. the family and the economy (The historical connection of the family with the economy is expressed in the common effort to achieve wealth by cultivating the land during the disintegration of the primitive tribal community, later the ancient Greeks conceived the scope of the family - parents, children, slaves, servants, and domestic animals, the modern perception of the family, and nowadays family members are men, women, and their children, and again the emergence of families is an expression of economic incentives and redistribution and access to more goods.

The main value of the family is the personality, and the threats against the family institution are threats of a particularly high degree for future personalities not only of the children but also of the parents. The family is the institution in which the child grows up and his childhood and adolescence are an extremely important period of life. The family is proven to be the most natural environment for the child's development, an environment that shapes the ethical and moral categories of good and evil, perceptions of the world, and people. Every child has a unique uniqueness and value and it is they who should be worthily encouraged in the family. The degree of the morality of parents determines the morality of their children, which is why promoting the preservation of the family as the highest concept of ethics is extremely important. Morality in the family for centuries has been the morality of the community, what we have today as culture, belonging, determination, historical memory, and peculiarities, the preservation of nations and communities is the result of the efforts of families. And although today globalization is changing the face of the world and thousands of questions and ambiguities are being put

on the table of reality, the family remains for those after us the most important cell-pillar of society and guardian of the past.

Phenomena that change global modernity are increasingly trying to change the appearance of the family institution. Some of them can be considered as threats, others as opportunities, and others can be treated as those with a double standard, the low rate of which we will establish over the years.

We are witnessing new global changes of politico-economic nature, socio-cultural nature, and stateorganizational character. They change the communication models, the communication technologies, the information revolution does not subside, and brings both positives and negatives for the family. The rights, freedoms, and obligations of individuals are changing and this has consequences for family forms. Liberalized sexual relations and new social roles appear, which bring contradictions and a new social status for children in non-traditional families. These and other changes are constantly evolving and even tracking them is difficult. At the same time, in some countries, some attempts are being made to change the prevailing family model that has sustained the existence of the world so far.

Internal threats include personal attitudes and views on upbringing, the violation of partners' and children's rights, the inclusion of children in risk categories, and disregard for their interests. That is why, for example, in the Republic of Bulgaria every child is guaranteed the right to freedom of expression; freedom of thought, conscience, and religion; formation of own views and the right to express them freely; the right to protection against methods of education, physical, mental or other violence or forms of influence that violate his dignity; right to protection for his normal physical, mental, moral and social development, etc.

Every child and every family deserves to be helped to develop their full potential, and here the role of the state and institutions is decisive. Every child at risk needs special protection to get him out of the risk situation.

In recent years, there have been attempts to break out of traditional family relationships and their deliberate neglect by certain groups in society, endanger the qualitative and quantitative reproduction of individuals, as well as their sexual health, and thousands of children are left without parental care and are raised in institutions which, although a substitute for family care, can never fulfill this function in its entirety, they can even be treated as a threat. Increasingly popular are new reproductive technologies, which, while emerging as an attempt to support childless parents in the traditional family, are now an opportunity for neoliberal forms of the family, which many countries deny. There is a decline in the age of puberty, the onset of sexual life, and numerous attempts to abort minors, this sexual pseudo-morality is also a problem for the family institution. In many cases, it is the result of reduced social responsibilities of the parents of these minors and their attempts to liberalize the relationship, as well as selfish personal manifestations and disregard for parental responsibility, which lead to leaving children without proper education, supervision, and support. Today, however, the family is undergoing different modifications, which according to some statements are deviant for society. They express proclaimed rights in different parts of the world and can be treated by society as a threat to the foundations of the

traditional family and its resilience. The challenges facing different societies and their attitudes are innumerable, especially for patriarchal societies, which are based on the strict doctrine expressed in the concept that a family can be composed only of persons of different sexes, and the same can be parents.

In 28 countries around the world, same-sex marriage has been legalized in the last decade, and some NGOs are seeking to achieve the same effect, trying to intervene and change the legal order of several countries, with a traditional view of the family. Although part of society is indifferent to such processes, the political and bourgeois class must not allow primordial values that vitally determine the historical existence, mentality, way of life, and soul of a nation to be trampled on by certain demands of minorities. Let us not forget that these attempts can lead to significant consequences in the countries themselves and cause irreparable consequences and confusion on the perceptions of the future generation and in particular of the children that such neo-family structures would raise. Tolerance on all fronts should have moral and ethical limits. Man has existed for thousands of years in certain biological, social, and legal dependencies, every deviation from the norm leads to shocks.

Children are a joy, care, trial, and duty of the family, the responsibility for them is a responsibility to society as a whole. The personal characteristics of the children, their mental features, and their individual qualities are formed in the family. If a child finds himself in an immature and unhealthy environment with unidentified moral foundations and ethical views corresponding to societal primordial values, there is a deep vortex and wandering in the unknown, deviant manifestations of children, marginal manifestations of youth, the growth of socially insignificant, rejected, rejected with psychological, social and justice problems. Deviant psychology and criminal law worldwide have long explanations for this. Therefore, not every manifestation of originality and innovative ideas about the family should be immediately accepted and even more so not be thoroughly questioned and ethically and legally verified.

The trampling of the family institution also results in the children's social contacts and communication, their self-esteem, and their worldview. To a large extent, children fall victim to moral reproaches from others and suffer the negatives in society, some of them, even as adults, carry their psychological scars and guilt. After the dissolution of marriages, children bear the full burden of the absence of one parent - a factor that in many cases leads to irreparable consequences in their lives ahead, poor communication in the community, misunderstanding, and refusal to accept reality and inability to realize and experience your life to the fullest. That is why the classical family doctrine must be preserved, it is extremely important for the formation of the future generation. Children need to have a relationship with their two parents, so modern legislation should aim to facilitate communication between parents in case of difficulties and effective measures to overcome the interpersonal crisis in families, mediation is one way to do this, of course. The purely moral dimension of supporting society and loved ones to deal with difficulties in the name of a better future is also essential. The end of a family should be the last resort in a situation of extreme incorrigibility and impossibility to normalize communication in the family, if

and only when the choice between preserving the family and protecting fundamental human rights, life and health of individuals is put on the scales.

Asking the question of the meaning of the family, it should be noted that it is directly related to the fact that man, as a biological species, is a sexually reproducing creature living in pairs, and the qualities of the species are divided between man and woman in harmony. attitude. Besides, family life is subject to ethical and legal consolidation in civilized societies. The life of the family in a formal marriage or permanent cohabitation is a vital condition for a full life, development of family members, continuation and development of the family.

Man and woman, members of the family, as sexually mature individuals and socially mature persons are bearers of a basic social quality - the ability to realize their existence through sharing in groups, organizations, communities, countries. They bear on their shoulders the responsibility for society, its proper historical development, culture, the sustainability of values , and prevention of the disintegration of the social institution family.

The family as the core of society is directly responsible for the creation of people, the education of the young generation - tomorrow's worthy citizens, social leaders.

The planning of the family and its structure is vital - a large part of the life of its members takes place in it. The family or its absence has a decisive role in the formation of the child's personality, their perceptions, their social and personal realization, morality, ethics, personal happiness. It is the embodiment of common values and goals in life, and traditionally women and men are the bearers of the common responsibility for everything in the family and the roles in it.

A light in the otherwise highly changing global situation is the predictions, relying on the statement that the majority will not abandon the traditional notion of family, but will have to adapt to new realities. I forecast that neoliberal forms of the family in some countries will prove over time that they cannot be an alternative to the traditional family and will weaken their momentary influence as a phenomenon that tests the primordial foundations of 21st-century society.

The family is a specific micro-environment and a small social union that serves as a support in the present and planning for the future, and at the same time performs a function of creating the fullness of existence - the great goal of every person.

I emphasize again that liberal nations allow, because of their cultural identity, variations different from the traditional conception of the family, and of course, the richness of the world is in the differences. However, I support the view that it should not be a widespread practice and try to impose itself in countries in which it is impossible for their views to flourish properly today because if we assume that legal unification in different countries is correct, it will invariably lead to sharp internal processes in the states themselves, which would probably lead to sharp opposition and even hate speech.

We must be responsible not only to ourselves and our own needs but to society.

The main value of the family is the personality, and the threats against the family institution are threats of a particularly high degree for future personalities not only of the children but also of the

parents. The family is the institution in which the child grows up and his childhood and adolescence are an extremely important period of life. The family is proven to be the most natural environment for the child's development, an environment that shapes the ethical and moral categories of good and evil, perceptions of the world, and people. Every child has a unique uniqueness and value and it is they who should be worthily encouraged in the family. The degree of the morality of parents determines the morality of their children, which is why promoting the preservation of the family as the highest concept of ethics is extremely important. Morality in the family for centuries has been the morality of the community, what we have today as culture, belonging, determination, historical memory, and peculiarities, the preservation of nations and communities is the result of the efforts of families. And although today globalization is changing the face of the world and thousands of questions and ambiguities are being put on the table of reality, the family remains for those after us the most important cell-pillar of society and guardian of the past.

The nations and their people will not be able to survive if they do not look to the present and the past to build a sustainable future. To have us today means that in time the traditional family has withstood the test and its permanence cannot die, despite the threats of a rapidly changing reality.

The strong family institution, regulated by the state and the strictness of the law on the responsibility of individuals to it and the children, remains an essential element in preserving the foundation of society - the family in the long run and its success for humanity.

The only option for the sustainability of family institution is the family to continue existing with its heaviest importance for humanity and above all, it should be defeated with any legal and social policy measures in order not to deviate and create human beings who cannot deal with their social life and could be dangerous for the society because as it has been proven many times, society and penal authorities rely on family to establish a healthy atmosphere for worthy people in a peaceful world where human rights are considered.

The family as the core of society is directly responsible for the creation of people, the education of the young generation - tomorrow's worthy citizens, social leaders so the only way we have to take the social responsibility.

References

- [1] Bulgarian Encyclopedia, Bulgarian Academy of Sciences, Trud Publishing House, Sofia, 1999
- [2] Dictionary of Ethics AZ, Partizdat, Sofia, 1983
- [3] Universal Declaration of Human Rights, the United Nations, 1948
- [4] International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the United Nations, 1966
- [5] Convention on the Rights of the Child, the United Nations, 1989
- [6] The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms
- [7] The European Social Charter of the Council of Europe, 1996
- [8] <https://europa.eu/youreurope/citizens/family>
- [9] Constitution of the Republic of Turkey, 1982

- [10] Constitution of the Republic of Bulgaria, 1991
- [11] Family Code of the Republic of Bulgaria, 2009
- [12] Data for Marriage and divorce statistics is based on the official statistics of EUROSTAT, 9.7.2020
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics#Fewer_marriages.2C_more_divorces and
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics
- [13] Census of the population of Bulgaria in 2011 and statistical comparison of the number of marriages and divorces in the country, National Statistical Institute of the Republic of Bulgaria,
<https://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175&sp2=200&SSPP2=201>
- [14] - 54,8% of the families in Bulgaria consist of 2 individuals, <https://www.vesti.bg/bulgaria/obshtestvo/548-otsemejstvata-u-nas-sa-ot-dvama-dushi-4686891>

ULUSLARARASI
AİLE SEMPOZYUMUNDAN
KARELER

Uluslararası Aile Sempozyumu Anısına

SİNKAMER MÜDÜRÜ

SİNOP ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ

SİNOP VALİSİ

